

BELGELERLE KİLİS

Editör

M. Elif ÖZMEN

Yazarlar

Doç. Dr. Metin AKİS
Yrd. Doç. Dr. İsmail ARI
Uzm. Biy. Kamil AYDIN
Mimar Sıdıka BEBEKOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Hikmet Y. ÇOĞUN
Öğr. Gör. Ali DAĞISTAN
Yrd. Doç. Dr. Rıfat ERGEÇ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL
M. Cengiz HELVACIKARA
Öğr. Gör. Halil İbrahim İNCE
Öğr. Gör. Yılmaz KILINÇ
Doç. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Doç. Dr. Nazım ŞEKEROĞLU
Mehmet TEKTUNA
Gonca TOKUZ
Arş. Gör. Tuğçe YÖNTEM

Fotoğraf

SERTAÇ TANITIM
Nedim ÖZKİRİŞÇİ
Murat MUŞLU
Mehmet NAİR

Fotoğraf Katkıları

Mimar Sıdıka BEBEKOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Rıfat ERGEÇ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL
Öğr. Gör. Halil İbrahim İNCE
Öğr. Gör. Yılmaz KILINÇ
Doç. Dr. Nazım ŞEKEROĞLU

Harita

SERTAÇ TANITIM
Yrd. Doç. Dr. Rıfat ERGEÇ Arşivi

Basım Yeri

Bilnet Matbaacılık
T: 0216 444 44 03
www.bilnet.net.tr

2012

ISBN 978-605-4667-06-2

KILIS

Minyatür benzeri mimari dokusu, bitişik nizam cumbalı evleri, daracık sokakları ile bir masal kentini andıran Kilis, Suriye sınırına 8. km. uzaklıktadır. Henüz gün ışığına çıkmamış tarihsel ve arkeolojik değerleri, ören yerleri, Ravanda Kalesi, Oylum Höyük, türbeler, camiler, çeşmeler, hamamlar, anıtsal yapılar, geleneksel el sanatları, yöresel mutfağı ile kent zengin bir kültür mirasının sahibidir. Babil, Hurri-Mitanni, Hitit, Arami, Asur, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Memlük ve Osmanlı'ya ev sahipliği yapan, adeta bir açık hava müzesi görünümünde olan kent, yeryüzünün en eski tarımsal ürünlerinden buğday, arpa, zeytin ve üzümün ana vatanı olan Verimli Hilal Bölgesi'nin kuzeybatısındadır. Yöre, bağları ve zeytinlikleri ile olduğu kadar tahıl ambarı ovalarıyla da zengin ve bereketli bir yerleşim merkezidir.

İl toprakları içerisinde bulunan Öncüpınar Sınır Kapısı, Türkiye-Suriye arasında önemli bir geçiş noktasıdır. Komşu ülkeden gelen çay, baharat gibi yöresel tatlar, rengârenk kumaşlar, elektronik malzemeler, envai çeşit eşyaların renklendirdiği Kilis Pasajları kısa süre öncesine kadar sınır alışverişinin canlı tanığıydı. Hareketli pasajların anılarda tatlı birer hatıra olduğu kent, günümüzde Halep'ten yurdumuza giren ziyaretçilere konukseverliği ile kucak açmaktadır.

Kilis, sahip olduğu kültürel mirası korumak ve geleceğe taşımak adına il genelinde hizmet üreten kamu kurum ve kuruluşlarının koordinasyonu ve GAP İdaresi'nin de desteğiyle sosyal, kültürel ve ekonomik yönden farklı bir şehreye bürünmüştür. Bölgenin kültür mirasının korunması, değerlendirilmesi ve turizm açısından öneminin vurgulanması, insan odaklı bir proje olan GAP kapsamında önemle üzerinde durulan bir olgudur. GAP İdaresi Başkanlığı, kültür varlıklarının korunması, gelecek nesillere aktarılması ve turizmin canlandırılması amacıyla restorasyon projeleri, çevre düzenleme projeleri, baraj gölü altında kalacak alanlarda araştırma, kazı ve kurtarma çalışmaları gerçekleştirmektedir.

Bölgeyi eskiden anıldığı gibi "Verimli Hilal" olarak adlandıracak konuma getirmeyi hedefleyen ve yenilikçi bir yaklaşım ile uygulanan yapılan çalışmalar kapsamında Şurahbil Zaviyesi ve Neşet Efendi Konağı'nın yer aldığı Kilis'in önemli kültür varlıklarının restorasyonu Avrupa Birliği'nce finanse edilen ve GAP İdaresi tarafından yürütülen GAP Bölgesi Kültürel Mirası Geliştirme Projesi kapsamında kısa sürede tamamlanmıştır. GAP Eylem Planı'nda, Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi kapsamında yer alan "Kilis Ravanda Kalesi Onarımı'na yönelik çalışmalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülmüş ve Temmuz 2010 yılında tamamlanmıştır.

Bu eserde her biri alanında yetkin bir yazar kadrosu Kilis'i farklı açılardan yorumlamaya gayret göstermiştir. Kendilerine bu anlamlı ve verimli çabalarından ötürü teşekkürlerimi sunarım.

Cevdet YILMAZ
Kalkınma Bakanı

Kilis

KILIS

Coğrafi Yönden Kilis

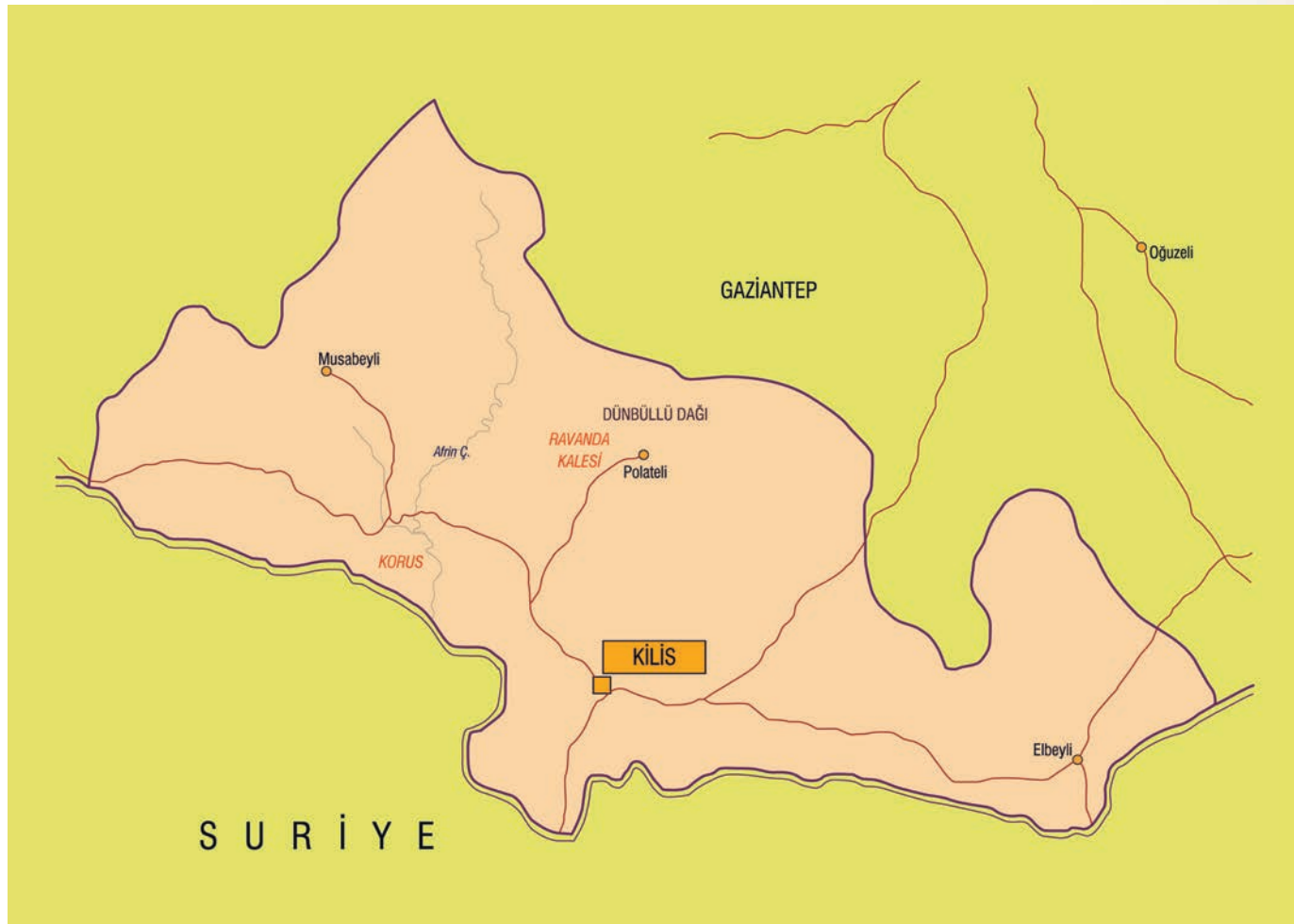
M. Cengiz HELVACIKARA

A-Coğrafya:

Yüzölçümü 1.521 kilometrekare olan Kilis, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Hatay-Maraş oluğu ile Fırat Irmağı arasında uzanan Gaziantep Platosu'nun güneybatı kısmında, Türkiye-Suriye sınırı boylarında 36° K enlemi ve 32° D boylamı değerleri arasında yer alır. Şehir bu konumuyla Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunur.

Ortalama yükseltisinin fazla olmadığı (680 metre) bölgenin değişik kısımları arasında büyük yükselti farkları bulunmamaktadır. Genel durumu bozan küçük istisnalar göz önüne alınmadığında bölge; kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğudan daha yüksek kısımlarla çevrili korunmuş bir güney yamaç özelliği gösterir.

Kilis'in sınırları; güneyde Türkiye-Suriye sınır hattı, batı ve kuzeybatıda Gaziantep-İslahiye, kuzey ve kuzeydoğuda Gaziantep-merkez ve doğuda Gaziantep-Oğuzeli ilçeleriyle çevrilidir.

B- Yeryüzü Şekilleri

1- Dağlık Alanlar:

Kilis bölgesi; batısında yer alan Hatay-Maraş oluğu içerisindeki İslahiye Ovası'ndan Kurt Dağları'yla ayrılır. Güneyde Suriye sınırı yakınında kuzey-güney yönlü olan bu dağlık kuşak daha kuzeyde kuzeydoğu-güneybatı yönünü almakta ve kuzeybatıdan sınırlandırmaktadır.

Güney ucunda, Türkiye-Suriye sınırının üzerinden geçtiği Darmik Dağı'ndan başlayarak kuzeye doğru Hazil, Karruca, Kartal, Büyük Arapdede ve Sof Dağları'yla devam eden kuşağın yükseltisi 1.250 metre civarındadır. Kütlelerin en yüksek noktasını teşkil eden Sof Dağı ise 1.496 metredir. Kuzey kısımları daha sarp olan bu dağlık sahanın Suriye sınırına doğru olan güney ucu plato görünümünü kazanmış olup nispi yükseltileri Gaziantep Platosu tarafında 500 metre kadar olduğu halde, Hatay-Maraş oluşu tarafında 750 metre'nin üzerindedir.

Güneydoğu Torosların ön sıralarını oluşturan bu dağlık kuşağın yapısını tortullarla karışık halde bulunan serpantinler (yılan taşı) ve yer yer bazaltlar meydana getirir. Örneğin Darmik, Büyük, İkiz ve Karruca Dağları bazaltik konilerdir. Daha kuzeydeki Arapdede Dağı ise lütesiyen¹ kalkerlerinden oluşmuştur. Çevresine göre sert kütlelerden oluşan bu sahalar Gaziantep Platosu'nun yüksek kısımlarını oluşturmuşlardır.

Arabistan bloğu ile Hatay-Maraş grabeni (çöküntü hendeği) arasında doğudan ve batıdan faylarla sınırlanan bu dağlık alanın oluşumunda tektonik yükselmelerin rolü vardır. Kütlelerin Hatay-Maraş grabenine bakan batı yamaçlarında yer yer asılı vadilerin olduğu Afrin Vadisi, orta çıkırında Belenözü Köyü yakınında daha dirençsiz olan yapıyı aşındırdığı ve alttaki sert Kretase kalkerlerine dalarak gömük menderesler oluşturduğu gözlenmektedir. Böylece bu dağları, Amanos Dağları kadar belirgin olmamakla birlikte bir horst² olarak değerlendirebilmek mümkündür.

2- Platoluk Alanlar:

Kilis Ovası ve diğer küçük ölçütlü düzlükler dışında kalan çok geniş kısım platolardan oluşur. Bu platolar litolojileri (taş bilimi) ve tarımsal değerleri bakımından farklı iki tipe ayrılırlar:

a- Bazalt platoları: Bu platolar Afrin Vadisi doğusunda Kilis Ovası ve Yavuzlu Köyü çevresindeki düzlükler ile Balık ve Sinnep suları arasındaki dar alanlı düzlükler dışında sahanın tamamını işgal etmektedirler.

Batıda Afrin Çayı, güneyde Kilis Ovası, doğuda Balık ve Sinnep sularıyla, kuzeyde Afrin Çayı'nın küçük bir kolu arasında uzanan doğu kesimdeki geniş bazalt platosu, kabaca kuzey-güney yönünde olan bir dikdörtgene benzer. Platonun Afrin Çayı tarafından derince yarılan batı yamacı oldukça dik olduğu halde, doğusu güneydoğuya doğru hafifçe eğimlerle giderek alçalır.

Platonun kuzeyindeki geniş bir saha hafif engebeli ve kış mevsiminde sığ göletlerin olduğu tekdüze bir topografya arz etmektedir. Buna karşılık platonun güney kısmı Sinnep Suyu'nun doğu-batı yönlü kolları ve Kilis Ovası üzerindeki kuzeybatı-güneydoğu yönlü Akpınar Çayı tarafından derince yarılmıştır.

Bugün Kilis Ovasının bulunduğu kısmın doğu-batı yönlü bir fayla çökmesi sonucu plato yükselmiş olup, olması gereken eğim hafif de olsa her iki taraftan orta bölüme doğru yönelmiştir.

¹ Kumtaşı, kıltaşı, kireçtaşı, killi kireçtaşı ve marından oluşmuş formasyon.

² Merdiven biçimli fay serisindeki iki tektonik çukur arasında veya bir tektonik çukurun iki yanında yükselen kısım.

b- Diğer Platolar: Parçalar halinde sahanın çeşitli kısımlarında bulunurlar. Afrin ve Sabun suları arasında en geniş yayılmış alanına sahip olan bu platolar hafif engebeli düzlüklerden oluşmuş ve üzerlerindeki bazalt örtütünün aşınmasıyla ortaya çıkmış eski aşınım yüzeyleridir. Tektonik yükselmelerin de etkisi ile üzerlerindeki vadilerin derinleşmesine bağlı olarak bazı kısımlarında parçalı bir görünüm kazanmışlardır.

3- Düzlük Alanlar:

Kilis Ovası tektonik kökenli bir ovardır. Güney kısmının düşey atımlı bir fayla çökmesi sonucu platodan aşındırılan malzemelerin bu kısımda birikmesiyle oluşmuştur. Yaklaşık 100-110 kilometrekarelik bir alana sahip olan ovanın denizden tahmini yüksekliği 600-650 metre civarındadır. Kilis Ovası, doğusundaki Ellbeyli Ovası'ndan geniş bir bazalt eşiğiyle ayrılmıştır. Akpınar Deresi ova üzerinde güney-güneydoğu yönüne akarak aynı yönde uzanan bir birikinti yelpazesi oluşturmuştur. Kuzeyden 950-1000 metre yükseklikteki bazalt platosu, doğudan Sinnep Suyu ve güneyden Suriye sınırı tarafından kuşatılan ovanın doğu-batı yönünde uzunluğu 12-15 kilometre, kuzey-güney yönünde ise 6-8 kilometredir. Yükseltisi güneydoğuda Sinnep Suyunun sınırı aştığı kesimde 500 metre civarında iken kuzey ve kuzeybatıda 850 metre kadardır. Kilis Ovası ile kuzeydeki plato alanı arasında daha eğimli olan etek düzlükleri uzanır.

Kilis Ovası dışında sahadaki önemli sayılabilecek düzlüklerden birisi Ellbeyli Ovası'nın doğu kısmını oluşturan ve yaklaşık 70 kilometrelik bir saha kaplayan Yavuzlu Köyü çevresindeki düzlüklerdir. Diğerleri Balık ve Sinnep suları orta çıkışları arasında kabaca 60 kilometrelik bir alana sahip olan Karamelik, Çörtten, Kürtüncük, Yılanca ve Polatbey Köyleri arasında yer alan düzlüklerdir.

C- İKLİM ÖZELLİKLERİ:

Kilis'in iklimi genel karakteri itibariyle Akdeniz iklimi içerisinde kalır. Akdeniz iklim bölgesi, Akdeniz havzasının genel atmosfer dolaşımı içerisindeki yeri gereği yazları çoğunlukla tropikal; kışları ise kutupsal hava kütleleri gibi birbirinden farklı özellikler gösteren hava kütlelerinin etkisindedir. Yazın oldukça etkili olan ve tarihî devirlerden beri etezyen olarak tanınan hava hareketi; yörede etkili olmadan önce, Akdeniz üzerinden geçerken az da olsa nem kazanır ve Amanos Dağları'nı geçerken soğur. Bu devrede sıcak ve nispi nemi düşük olan ilde, serin-nemli etkisiyle bilinir ve garbi olarak adlandırılır.

Akdeniz iklimi (tropikal) ile karasal ikliminin kesiştiği bir yerde bulunan Kilis ve yöresinde, söz konusu iklim kuşaklarının özellikleri egemendir. Bu yapı; biri sıcak-kuru diğeri serin-nemli olmak üzere farklı klimatolojik özellik içerir. Kilis yöresi, ikliminin asıl karakterlerini belirleyen dinamik koşullar üzerinde az çok değişikliğe yol açan coğrafi faktörler yönünden ise şu durum dikkati çeker: Kışın Akdeniz'den doğuya doğru hareket eden hava kütleleri, Amanos Dağları engelini aşarak Hatay-Maraş grabeni üzerinde alçalır. Daha az etkili olmakla birlikte Kurt Dağları üzerinde yerden yükselir ve gittikçe alçalarak Kilis Ovasına ulaşırlar. Bu hareketler esnasında hava kütleleri geçtikleri yerlerin yükselteleri ve denizden uzaklıkları ile orantılı olarak nemlerini ve nispeten özelliklerini kaybederler.

Kilis Genel Görünüm

Kilis'te en sıcak ve en soğuk ay ortalaması arasındaki fark; Akdeniz kıyısındaki istasyonlarda 20 derecenin altında iken Akdeniz'e yaklaşık kuş uçuşu 60-80 kilometre uzaklıkta olan Kilis'te 32'6 derecedir. Kilis'in etkilendiği denizle arasında, az bir mesafe bulunmasına karşılık, nispeten yüksek dağ kütlelerinin ayırıcı etkisi nedeniyle deniz etkisinin denize uzaklığıyla orantılı olarak hissedilmediği görülür.

İKLİM İSTATİSTİKLERİ

Yıllık ortalama sıcaklık	+17,0 °C
En yüksek sıcaklık	+45,0 °C
En düşük sıcaklık	-8,4 °C
Ortalama güneş alma süresi	7,7 saat
Ortalama yağış miktarı	498,7 mm
Ortalama nispi nem	% 56
En yüksek kar kalınlığı	14 cm
Ortalama en sıcak ay (Temmuz-Ağustos)	+36,0 °C
Ortalama en soğuk ay (Ocak)	+2,4 °C

D- BİTKİ ÖRTÜSÜ:

Güneydoğu Anadolu step örtüsü ile Akdeniz'in tipik bitki örtüsü maki arasında bir geçit alanı durumunda kalan Kilis coğrafyasının, tarıma elverişli olmayan alanının yüzde 16'sını çayır ve meralar, yüzde 12'sini fundalıklar, yüzde 6'sını da ormanlık alanlar oluşturur.

Yaklaşık 7.600 hektarlık bir alana yayılan orman ve korular; Kurt Dağı, Haremlı Tepesi, Afrin Çayı, Sabun Suyu, Deliçay yörelerinde yoğunlaşmıştır. Bu alan kızılçam (yöredeki en yaygın ağaç türü), meşe (kermez meşesi, pırnal meşesi, mazı meşesi, palamut meşesi), ardıç, tespih ağacı, sakız ağacı, menengiç, akçakesme, sumak, badem, alıç, ahlat gibi ağaç türleri ile kaplıdır. Orman altı bitki örtüsü ise karaçalı, püren ve karışık maki formasyonlarından oluşur.

Sahanın güneybatısında Darmik Dağı'ndan başlayarak kuzeydoğuya doğru Afrin Vadisi orta çıkırına kadar uzanan tepelerde kermez meşelerden oluşan bir çalı formasyonu gelişmiştir.

Orman örtüsünden yoksun olan Afrin Vadisi'nin doğusunda ise, yer yer korunmuş sahalardaki köy koruluklarında kermez meşeleri yer alır. Bu alanlar dışındaki yerlerde ise otsu türlere ve aralarında tek tek badem, alıç ve ahlat gibi ağaçsı türlere de rastlanır.

Kilis Ovası ve Sinnep Suyu ile Balık Suyu arasındaki düzlüklerin tarım arazisi dışında kalan kısımları ise step formasyonu ile kaplıdır. Ancak Kilis Ovası'nın Demirişik Köyü çevresindeki vadi yamaçlarında ve Afrin Vadisi'nde 500 metredeki yükseltilere kadar kızılçamlara ve bazı maki türlerine rastlanmaktadır.

İl coğrafyasında, Belenözü (Ravanda) Köyü (iki çınar, bir çam), Duruca Köyü (bir çınar) ile kent merkezi Hacı İlyas Mahallesi Akcurun Caddesi'nde (bir çınar) olmak üzere, toplam "beş" adet ağaç "doğal anıt" olarak tescil edilmiştir.

Yörenin ormanlık ve dağlık alanları av ve yaban yaşamı yönünden oldukça zengin olup, bu alanlarda; yaban domuzu, kurt, çakal, tilki, tavşan, karğa, kuyrukstiren, kınalı keklik ve kum kekliği, bıldırcın, üveyik, ördek, kaz, su çulluğu, kaya güvercin, başırtlak, kıl kıvrık gibi türler yaşamaktadır.

Ravanda Kalesi ve Anıt Ağaç

E- AKARSULAR:

Kilis'in batı bölümü, sularını Afrin Çayı ve kolları aracılığıyla Amik Ovası akarsu havzasına ve oradan da Asi Nehri vasıtasıyla Akdeniz'e gönderir. Doğu bölümü ise, yöre ölçüsünde önemli sayılabilecek iki küçük akarsuyunu Halep'in güneyindeki Müftügözü kapalı havzasına boşaltır.

Havza genişliği ve geçirdiği su miktarı bakımından sahanın en önemli akarsuyu olan Afrin Çayı, önce Gaziantep platosu batısındaki Külecik Dağı'ndan doğarak güneye doğru akar. Daha sonra batıda Kartal Dağı'ndan doğan Bakırcan Deresi, doğudan da Sof Dağı'ndan kaynağını alan Karadere çaya karışır ve Karaafirin adını alır. Buraya kadar yatağını derin yaran Afrin Çayı, Haremlı Dağı'ndan Goncadağ Tepesi'ne kadar genişçe bir yatakta Gaziantep şehrinin batısındaki platonun sularını toplayan Bozafrin Deresi'ni alarak Afrin Çayı adını alır. Afrin Çayı güneye doğru Dümbüllü Dağı'ndan itibaren batıdan Deli Çayı, doğudan da Kınacık Deresini alarak sınırlarımızı terk eder. Böylece sınırlarımız içinde yaklaşık 70 kilometre uzunluğa erişmiş olur ve sınırı terk ettikten 5-6 kilometre sonra en önemli kolu olan Sabun Suyu'nu alır.

Afrin Çayı'ndan sonra 276 kilometrelik kabul havzasıyla sahanın ikinci akarsuyu olan Sabun Suyu da Gaziantep platosunun batısındaki Çataltepe'den kaynaklanır ve kuzey-güney yönünde akar. Yukarı çıkışında dar ve derin, orta çıkışında ise genişçe bir yatakta akar. Daha güneyde Arap platformu ile orojenik fliş zonu arasındaki sınırı oluşturur ve Darmik Dağı'ndan itibaren güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanır. Daha sonra Afrin Çayı'na kadar ulaşan sırtlar, dereler kuşağını derince yarak bir boğaz oluşturur. Bu boğazdan sonra az derin yatağına akarak Suriye sınırına ulaşan ve yaklaşık 50 kilometrelik uzunluğu tamamlayan Sabun Suyu sınırın hemen ötesinde Afrin Çayı'na karışır.

Afrin Çayı doğusundaki bazalt platosu ve Kilis Ovası ise sularını Balık ve Sinnep suları ile Halep güneyindeki Müftügözü kapalı havzasına gönderir. Balık Suyu platonun kuzeyinde doğar ve kaynaklarla beslenerek güneydoğuya doğru akar. Orta çıkışında güneye yönelen akarsu, yaklaşık 45-50 kilometre uzunluğa ve 241,2 kilometrekarelik bir kabul havzasına sahiptir.

Sinnep Suyu ise, bazalt platosunun Kilis Ovası kuzeyindeki güney bölümden doğar. Platonu batı-doğu yönünde parçalayan ve kaynaklarla beslenen üç kolun birleşmesiyle güneye yönelir ve Kilis Ovası'nın doğu sınırını oluşturarak sınırlarımızı terk eder. Uzunluğu yaklaşık 30 kilometre olan Sinnep Suyu 127,7 kilometrekarelik bir havzaya sahiptir.

Yöredeki akarsular rejim bakımından Akdeniz ikliminin karakterini yansıtır. Yağışların fazla, buharlaşmanın az olduğu kış ve ilkbahar aylarında akım değerleri yüksek; buna karşılık buharlaşmanın fazla yağışların az olduğu yaz ve sonbahar mevsimlerinde ise düşüktür. Son yıllarda akarsu ve kaynakların sulamada kullanılması, yaz aylarında akarsuların tamamen kurumasına yol açmıştır

KİLİS İLİ ARAZİ VARLIĞI

Tarımda Kullanılan Alan	105.500 hektar
Çayır ve Mera Alanı	11.800 hektar
Ormanlık Koruluk Alan	18.651 hektar
Tarıma Elverişsiz Alan	16.149 hektar
Genel Toplam	152.100 hektar

Kilis Genel Görünüm

KİLİS'TE İDARİ YAPI

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Gaziantep'e bağlı bir ilçe konumunda olan Kilis, 6 Haziran 1995 tarih ve 22305 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye'nin 79. ili olmuş ve kente Elbeyli, Musabeyli ve Polateli ilçeleri bağlanmıştır.

Elbeyli: Cumhuriyetin ilk yıllarında Suriye'nin Carablus kazasına bağlı bir köydür. 1931 yılında köy olarak Kilis ilçesine bağlanan Elbeyli, 1946 yılında ilçe olan Oğuzeli'ne bağlanmış, ardından ilçe konumuna kavuşarak Kilis iline bağlanmıştır. Suriye sınırına komşu olan ilçenin güneyinde Suriye, kuzeyinde Gaziantep, doğusunda Gaziantep'e bağlı Oğuzeli ilçesi, batısında ise Kilis bulunmaktadır. 23 köy ve bu köylere bağlı 24 mezrası bulunan ilçe; Kilis'e 35 kilometre, Gaziantep'e 55 kilometre uzaklıktadır.

Kilis Genel Görünüm

Elbeyli İlçesi

Elbeyli İlçesi

Musabeyli: 1995 yılında Kilis'in il olmasıyla 46 köyüyle ilçe statüsüne kavuşmuştur. Kuzeybatısında Gaziantep'in İslâhiye ilçesi, kuzeydoğusunda Gaziantep, güneyinde Kilis, doğusunda Kilis'in Polateli ilçesi bulunmaktadır. Arazi genellikle engebeldir. Ova kesimi zeytinlik, bağ ve bahçeler, dağ kesimi ise genellikle meşelikler ve yabani meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Kilis'e uzaklığı 33 kilometredir.

Musabeyli İlçesi

Musabeyli İlçesi

Polateli: İlk yerleşimin 1700'lü yıllarda görüldüğü Polateli 1935 yılında nahiye, 6 Haziran 1995'te Kilis'in il olması ile birlikte ilçe statüsüne kavuşmuştur. Polateli ilçesinin adı köy konumundayken sırasıyla; Ispanak, Mumbuç ve Güldüzü idi. İlçenin kuzeyinde ve doğusunda Gaziantep, güneyinde Kilis, batısında ise Musabeyli ilçesi yer almaktadır. İlçe merkezi beş mahalleden oluşmuştur; Kilis'e 20 kilometre, Gaziantep'e 35 kilometre uzaklıktadır.

Polateli İlçesi

Polateli İlçesi

ULAŞIM

Her dönemde Anadolu'nun Suriye ve Ortadoğu'ya açılan sınır kapısı konumunda olan Kilis, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Gaziantep'e 58 kilometre mesafede bulunan Kilis, Suriye Sınır Kapısı Öncüpınar'a 5 kilometre mesafede yer almaktadır. Gaziantep aracılığı ile E-24 Karayolu ve Tarsus-Adana-Gaziantep-Şanlıurfa otoyollarına bağlanan Kilis, kara yolu ulaşımı bakımından avantajlı bir konumdadır.

Kilis merkezden; Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, Antalya gibi büyük şehirlere direkt otobüs seferleri varken, diğer Anadolu kentlerine ise Gaziantep Otogarı üzerinden ulaşım sağlanmaktadır. Gaziantep-Kilis arası ulaşım ise her 15 dakikada bir hareket eden minibüsler ile sağlanmaktadır. Şehir içi ulaşımında dolmuşlar kullanılırken, çevre ilçelere düzenli minibüs seferleri mevcuttur.

Kilis şehir merkezine 40 kilometre uzaklıkta bulunan Gaziantep Uluslararası Havalimanı'ndan İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ile Kıbrıs, Almanya ve İngiltere'nin bazı şehirlerine tarifeli uçak seferleri düzenlenmektedir.

Demiryolu ile ulaşımı ise Elbeyli ilçe sınırları içerisinde hizmet veren Çobanbey Tren İstasyonu sağlamaktadır. Kilis ili, İskenderun Limanı'na 144 kilometre uzaklıktadır.

NÜFUS

Kilis, 2010 yılı adrese dayalı nüfus sayımı istatistiklerine göre 123.135 kişilik nüfusuyla Türkiye'de nüfus büyüklüğü bakımından 78. sırada yer almaktadır. Kilis eskiden bu yana büyük şehirlere ve yurt dışına göç veren il konumundadır. 2010 yılı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre Gaziantep'te 86 bin, İstanbul'da ise 35 bin Kilisli ikamet etmektedir.

İLÇELERE GÖRE İL/İLÇE MERKEZİ VE BELDE KÖY NÜFUSU – 2010

Kilis	İl / ilçe merkezleri	Belde/köyler	Toplam
Merkez	82.109	14.265	96.374
Elbeyli	1.898	4.790	6.688
Musabeyli	905	13.645	14.550
Polateli	1.011	4.512	5.523
Toplam	85.923	37.212	123.135

YILLARA GÖRE KİLİS NÜFUSU

Yıllar	Toplam	Yıllar	Toplam
1965	75.092	1970	83.913
1980	95.419	1990	121.752
2000	114.724	2007	118.457
2008	120.991	2009	122.104
2010	123.135		

Tarihsel Gelişim

İlk Yerleşimler:

Kilis, doğası ve yerleşmeye elverişli coğrafyası nedeniyle tarihsel süreç içerisinde pek çok uygarlığa (Babil, Hitit, Hurri-Mitanni, Arami, Asur, Med, Pers, Makedonya, Roma Bizans, Selçuklu, Memluklu, Osmanlı) ev sahipliği yapmıştır.

Kent merkezinin 5 kilometre kadar güneydoğusundaki Oylum Höyük'te sürdürülen arkeolojik kazı çalışması sonuçlarına göre, yörenin tarihi Geç Kalkolitik Çağa (M.Ö. 3500-3000) uzanmaktadır.

Ele geçen Hitit kaynaklarına göre M.Ö 1460'lı yıllarda Halep Krallığı'na bağlı olan yöre, Hitit Kralı II. Hattuşaş Döneminde (M.Ö. 1420-1400) Halep ile birlikte Hitit egemenliğinden çıksa da, Kral II. Suppililuma'nın (M.Ö. 1190-1180) Suriye seferinde tekrar Hitit İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

M.Ö. 1200 tarihinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Aramilerin (M.Ö 8 -6. yy.), M.Ö 1100'de de Kral II. Tiğlat-Pileser Döneminde Asurların eline geçen yöre, önce Pers Kralı Darius'un batıya (M.Ö. 521-485), sonraki yıllarda da Makedonya Kralı Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) doğuya yayılma politikaları çerçevesinde, bu uygarlıkların sınırları içerisinde kalmıştır.

Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) yaklaşık 227 yıl Selevkosların/Selefkiler (M.Ö. 281-64) egemenliği altında kalan Kilis ve yöresi M.Ö. 64 yılında Roma İmparatorluğu'na bağlanmış ve adı Ciliza sive Urmagiganti olmuştur.

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılması sonucu Doğu Roma dolayısıyla Bizans toprakları içinde kalan Kilis; Halep'le birlikte Bizans İmparatorluğu'nun Suriye Theması (Bizans İmparatorluğu'nun ana yörel idare birimi)'na bağlanmıştır.

İslam Devletleri Dönemi:

Halife Hz. Ömer zamanında, 636 yılında Ebu Ubeyde Bin Cerrah tarafından İslam topraklarına katılarak, sınır bölgesi kentlerinden biri haline gelmiştir. 5. yüzyıldan sonra eski önemini yitiren Kilis ve yöresi, 6. yüzyıla kadar Hristiyan Bizans ile Müslüman Araplar arasında sürekli el değiştirmiştir. Bu süreçte Müslümanlığı kabul eden Horasan, Türkistan kökenli Oğuzlar gibi Türk kavim ve boyları Abbasiler'in denetimine girerek; "Sügür (sınırlar, düşman ağzı olan yerler)", "Avasım (sınır kentleri)" ya da "Uç Bölgesi" adı verilen yörelerde, bölgelerde iskân edilmiştir. Şam Ucu adıyla bilinen Kilis ve yöresine (A'zaz/Azez, Korus, Anazarba, Ravanda) de savaşçı, dizdar (kale, sınır bekçisi), derbent aşası (sınır, karakol bekçisi), murabıt (ibadetne düşkün kişi, şeyh, derviş), zahit (dindar, sofu) gibi nitelikler taşıyan Türk boyları yerleştirilmiştir.

985 yılında yeniden Bizans egemenliğine giren bölge, 11. yüzyılda Haçlı ordularınca istila edilerek Urfa Haçlı Kontluğu'na bağlanmıştır. 1124 yılında Artuklu (1101-1231) ve Eyyubi (1171-1348) egemenliklerinden sonra bölgeyi eline geçiren Memluklu Devleti; Anazarba, Azez, Kilis ve Ravanda kalelerini onarmış; bugünkü Kilis kent merkezinin bulunduğu yeri, alışveriş/ticaret merkezi haline getirmiştir. 266 yıl süren bu egemenliğe Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim (d.1470 - ö.1520), 24 Ağustos 1516 yılında Mercidabık'ta son vermiştir.

Kilis'in Paleolitik Dönemden Osmanlı Dönemine kadar olan tarihi, Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Rifat Ergeç'in "Kilis'in Kronolojik Tarihi" başlıklı yazısında ayrıntılı olarak verilmiştir. (Sayfa 85)

Mercidabık Savaşı (24 Ağustos 1516):

İmparatorluğun doğu, güneydoğu ve güney sınırlarını genişleterek Anadolu'nun güvenliğini sağlamak isteyen Yavuz Sultan Selim; önce doğuya yönelmiş, ardından 5 Haziran 1516'da güneydoğu seferine çıkmıştır. Bölgede egemen olan Kansu el-Gavri komutasındaki Memluk ordusunu 24 Ağustos 1516 yılında Kilis kırsalındaki Dabık Köyü düzlüğünde mağlup ederek, yöreyi Osmanlı topraklarına katmıştır.

Tarihe Merc-i Dabık (merc, Arapça çayırılık anlamında olup; 'Merc-i Dabık' bileşik sözcüğü, Dabık Çayırığı, Dabık Düzlüğü anlamındadır.) savaşı olarak geçen bu olaydan sonra, ilk etapta Yukarı Mezopotamya sonra tüm Ortadoğu Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanına girmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1560) zamanında Canbolad Paşa'ya (1545-1596) yurtluk/ocaklık olarak verilen Kilis ve yöresi, Canboladoğulları zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde yaptırılan bir cami, bir tekke, bir bezzazistan (esnaf çarşısı, bedesten), iki kervansaray, iki pazar, üç hamam kente verilen önemin bir göstergesidir.

Canbolad Bey'in oğlu Hüseyin Paşa; "Babam Canbolad Bey Kilis'i tasarruf ederken burada cami, tekke, üç hamam, iki kervansaray ve bezzazistan, iki pazaryeri yaptırmak suretiyle Kilis'i mamur etmiştir. Şimdi Kilis, altı yerde cuma namazı kılınır bir kasaba olmuştur." şeklindeki ifadesiyle ailesinin Kilis'e yaptığı hizmetleri anlatmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1590 yılından itibaren Halep eyaletinin merkez sancağı olan Kilis, Valide Sultanlara "hass" olarak verilmiş, ancak imparatorluğun güçsüz olduğu dönemlerde (17-19. yüzyıllar arası) yerel derebeyleri (mütesellim, mütegalibe) tarafından yönetilmiştir. 1831-1839 yılları arasında da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın egemenliği altında kalan Kilis, 1854 yılında "kaza", 1863 yılında ise "belediye" olmuştur.

Ünlü gezgin Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde; “Kilis şehri, Halep eyaletinde sancaktır. Fakat Valide Sultan hassıdır. Yetmiş yük akçe ile iltizam olunur. Üç yüz payesi ile sadaka olunur şerif bir kazadır. Sancak beyine adalet üzere seksen bin kuruş hasıl olur. Kadısına yedi bin kuruş hâsıl olur. Kalesi virandır. Ama Celali ve Cum Kürtleri korkusundan şehrin dört tarafı kale gibi kerpiç duvarla çevrilmiştir.” şeklinde Kilis’in 17. yüzyılda ulaştığı noktayı özetlemektedir.

Bir başka gezgin Vitali Cuinet 19. yüzyılın sonlarında Kilis’in sanayi, ticaret ve kültür kenti olduğunu vurgulayarak; kentte 15.000’i Türk olmak üzere 20.000 kişi yaşadığını, 47 cami, 12 mescit, 24 medrese, 3 kilise, 5 hamam, 740 dükkân, 7 han, 11 fırın, 120 kumaş işlişi, 15 kıraathane (kahvehane), 1 eczane ve 4100 hane bulunduğunu anlatır.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı:

7. Ordu Komutanı olarak Suriye-Filistin Cephesi’nde bulunan Mustafa Kemal, Katma yolu üzerinden Adana’ya geçerken, 28 Ekim 1918 günü Kilis’e uğramış ve geceyi Kilis’te geçirdikten sonra gözlemlerini: “İlk ayak bastığım Türk şehrindeki bu uyanıklığa cidden hayran kaldım ve bir daha iman ettim ki bu millet asla ölmeyecektir. Var olun Aziz Kilisliler...” ve “Kahraman Kilislilerin gösterdikleri yiğitlik her zaman iftiharımızdır.” sözleriyle dile getirmiştir.

Kilis, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi koşullarına göre 6 Aralık 1918 tarihine kadar İngiliz, bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra da; iki devletin anlaşması sonucu 29 Ekim 1919’da Fransız askerlerince işgal edilmiştir.

İşgale karşı “Cemiyet-i İslamiye” adlı direniş örgütü ile başlayan Kurtuluş Savaşı daha sonra Şahinbey’in önderliğinde kurulan “Kuva-i Milliye” örgütü ile devam etmiş ve 3 Mart 1920 tarihinde de Kilis Havalisi Kuva-i Milliye Kumandanlığı’na Polat Bey getirilmiştir.

Yolçatı-Ayıntap-Kilis hattındaki çatışmalarda 25 Mart 1920 tarihinde Hisar Savaşı’nda Sakıp Bey’in, 29 Mart 1920’de de Şahin Bey’in şehit olmalarının ardından silahlı mücadele Kilis halkı tarafından devam ettirilmiştir. Çatışmaların yoğunlaşarak sürdüğü günlerde taraflar, 11 Nisan 1920 tarihinde 20 günlük ateşkes anlaşması, 20 Ekim 1921 tarihinde de “Ankara Anlaşması”nı imzalamıştır. Fransız işgal güçleri 7 Aralık 1921 gününden itibaren Kilis’i terk etmeye başlamış ve 23 Aralık 1921 tarihinde yöre bütünüyle işgalden kurtulmuştur.

Ankara Anlaşması hükümlerine göre; 9 bucak ve bunlara bağlı yaklaşık 400 kadar köy ile mezra Suriye tarafında kalınca, 1926 ve 1929 yıllarında sınır düzeltme anlaşmaları imzalamıştır.

Kilis’te Fransızlara karşı sürdürülen bağımsızlık mücadelesinin ayrıntılı bilgilere Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Halil İbrahim İnce’nin “Millî Mücadele’de Kilis” başlıklı yazısında yer verilmiştir. (Sayfa 145)

1995 yılı Haziran ayına kadar Gaziantep’e bağlı kalan Kilis, 3 Haziran 1995 tarihinden itibaren ülkemizin 79. ili olmuştur.

KİLİS ADININ KAYNAĞI:

Çivi yazısı ile yazılmış bir Asur tabletinde “Ki-li-zi” yerleşiminden söz edilmektedir; buranın bugünkü “Kilis” olduğu görüşü oldukça yaygındır. Ancak Arkeolog Yrd. Doç. Dr. Rifat Ergeç’in “Kilis’in Kronolojik Tarihi” başlıklı yazısında bu şehrin aslında Kuzey Mezopotamya’da bulunan Asurluların bir kenti olduğunu vurgulamaktadır. Ergeç’e göre M.Ö. 3. yüzyıl başlarında bugünkü Kilis’in 10 kilometre batısında kurulmuş olan Helenistik Cyrros kentinin adı kimi zaman Kilis ile karıştırılmış, hatta bazıları Kilis isminin buradan geldiğini iddia etmişlerdir. Bizans Döneminin ortalarına ait bilgiler veren bir haritada ilk kez Kilis adına rastlanmaktadır. Muhtemelen Arapça telaffuz dolayısıyla “Killiz” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Antik Çağa ait bir haritada ise Cyrros ile birlikte Ciliza adıyla ayrıca gösterilmiş olması bu iki yerleşimin birbirinden ayrı yerler olduğunu, sadece Cyrros’un döneme göre konumunun getirdiği ayrıcalıktan dolayı tercih edildiğini kanıtlamaktadır. Döneme ait bir haritada da Ciliza diye yazılmıştır.

1519 tarihli Osmanlı Devleti Tahrir Defteri’nde de kentin adı “Killiz” olarak yazılmıştır. Prof. Dr. Bilge Umar, “Türkiye’deki Tarihsel Adlar” adlı çalışmasında “Kilis” hakkında yaptığı araştırmayı “...ilk kez Arap tarihçi Kudama Bin Cafer’in 928 dolaylarında kaleme aldığı yapıtında, Arap Devleti’nin Doğu Roma İmparatorluğu sınırında bir kalesi olarak, ‘El Kilis’ diye anılmıştır (Honigman, s. 40). Kentin 985 yılında İmparator Bardas Phokas eliyle alınmasının sözünü eden diğer bir Arap tarihçi, Yahya bin Said el Antak’i, Kilis adını ‘Killia’ diye vermiştir” şeklinde açıklamaktadır.

Tarım Hayvancılık

Kilis topraklarının yaklaşık yüzde 69'u tarıma elverişli olup, sulanabilen arazilerin oranı yüzde 11,7'dir. İlde en fazla üretilen tarım ürünü tahıl grubudur. Büyük çoğunluğunu buğday ve arpanın oluşturduğu tahıl ürünleri Kilis'te üretilen tüm tarım ürünlerinin yüzde 53'ünü oluşturur. 18.435 hektar alanda üretilen buğday miktarı 46.079 ton, 367 hektar alanda üretilen mısır miktarı ise 2.937 tondur. Toplam tarlaların yüzde 31,4'ünde üretimi yapılan bakliyat grubunda en fazla ekilen ürünler 19.051 ton ile kırmızı mercimek ve 16.853 ton ile nohuttur.

Yıllık ortalama 72.518 ton üzüm, 20.162 ton zeytin ve 1.562 ton Antep fıstığı, Kilis'te en fazla yetiştirilen ve halkın en önemli geçim kaynağını teşkil eden tarım ürünleridir.

KİLİS TARIM ARAZİLERİNİN DAĞILIMI (ha)

Ekilen tarla alanı	52.654
Nadastaki tarla alanı	3.660
Sebze alanı	12.392
Meyve alanı	36.794
Toplam	105.500

Zeytin ağaçları

Hayvancılık:

Kilis'te 3.100 adet büyükbaş, 108.000 adet küçükbaş, 110.000 adet de kanatlı hayvan varlığı kayıtlı bulunmaktadır. Türkiye'de sektörün genel olarak gerilemesine paralel olarak, ildeki hayvancılık da gerileme göstermiştir.

Ticaret – Sanayi

1995 yılında il olan Kilis'in Cumhuriyet dönemine kadar Halep, daha sonra Gaziantep gibi iki büyük şehrin ilçesi olması, ticaret-sanayi altyapısını büyük oranda etkilemiştir. Kilis'in Anadolu-Suriye ticaret yolu üzerinde yer alması ve ülkemizin Ortadoğu'ya açılan en büyük gümrük kapısına sahip olması ve Gaziantep gibi metropol bir şehir ile ekonomik ve sosyal olarak iç içe geçen bir yapıya bürünmesi nedeni ile hemen her dönemde canlı bir ticarete sahip olmuştur.

Genel olarak tarımsal karakterin ağırlıklı olduğu Kilis'te sanayi sektörü de tarıma dayalı bir gelişme göstermiştir. Dolayısıyla il sanayisinin en belirgin özelliği tarımsal ve hayvansal kaynak potansiyeline yönelik olmasıdır. Nitekim il tarımında önemli bir yer tutan zeytin, üzüm ve buğday ürünleri aynı zamanda imalat sanayisinde pekmez, alkol, zeytinyağı ve bulgur üretim tesislerinde girdi olarak kullanılmaktadır. Bu tarım ürünlerinden özellikle üzüm ve zeytin, Kilis'e katma değer kazandıran iki önemli ürün grubunu oluşturmaktadır.

Kilis'in sanayi altyapısını oluşturan Kilis Organize Sanayi Bölgesi 1991 yılından itibaren Devlet Planlama Teşkilatı yatırım programında bulunmaktadır. 1996 yılında arsa tahsisine başlanan Organize Sanayi Bölgesi'nde 37 adet sanayi parseli 36 yatırımcıya tahsis edilmiştir. Yatırımcı firmalar arasında; pekmez, baharat, şekerleme ve çikolata, plastik ambalaj, fens teli, asma tavan panelleri, pamuk ipliği, halı ipliği, margarin yağı, sentetik çuval, hayvansal yem ürünleri, meyhan çayı, bahçe mobilyaları, porselen cam ve zeytinyağı imalatı ve ambalajlama sektörlerinde faaliyet gösterenler çoğunluktadır. Mevcut Organize Sanayi Bölgesi alanı 90 hektar olup bu alana 300 hektar ilave edilmesi ile ilgili genişletme çalışmaları devam etmektedir.

Öncüpınar Sınır Kapısı

Kilis'te Organize Sanayi Bölgesi alanı dışında da sanayi tesisleri bulunmakta olup, bu tesislerde pekmez, zeytinyağı, yorgan, bulgur, döğme (kabuğu soyulmuş buğday), biber, sabun, kuruyemiş-şekerleme, tahin-helva, et sucuğu, suma (saf alkol), plastik ambalaj çantaları, hazır yemek, çimento esaslı inşaat malzemeleri, hazır beton, mıcır gibi ürünler üretilmektedir.

Özellikle 5084 sayılı yasa ile verilen desteklerden faydalandıktan sonra sanayileşmeye başlayan Kilis, bölgesel teşvikler açısından 3. bölge içerisinde yer alarak yatırımcılara cazip şartlar sunmaya devam etmektedir.

Kilis'te ayrıca 250 işyeri kapasiteli, inşaatı tamamlanmış ve hak sahiplerine dağıtımı yapılmış olan Kilis Küçük Sanayi Sitesi de faal olarak faaliyette olan sanayi kompleksidir. Bu işyerlerine ilave olarak 36 işyerinin yapımı devam etmektedir. Toplam işyeri sayısının 400'e çıkarılması planlanmaktadır.

Kilis'in sınırının bulunduğu Suriye ile karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasının ardından Kilis Öncüpınar Sınır Kapısı'ndan geçişlerde yoğun bir artış kaydedilmiştir. Bu canlılık karşılıklı olarak alışveriş yapan ziyaretçi miktarını da büyük oranda artırmıştır.

Organize Sanayi Bölgesi

Doğal sabun üretimi:

Bereket sembolü zeytinin yüzyıllardan bu yana yetiştirildiği Kilis'te zeytinden daha fazla katma değer üretilmesi düşüncesi ön plandadır. İnce kabuklu, küçük çekirdekli oluşu ve yüzde 35 oranındaki oldukça yüksek yağ düzeyi ile tanınan "Kilis Zeytini" büyük oranda yağlık olarak değerlendirilmektedir. Neredeyse her ailenin zeytinliğinin bulunduğu Kilis'te bu yağ farklı amaçlar doğrultusunda değerlendirilmektedir. Zeytinyağından sabun üretilmesi de uzun süreden bu yana şehir halkının periyodik aralıklarla planlayarak gerçekleştirdiği işlemler arasındadır. Nitekim Kilis'te yüzlerce yıldır sabun ürettiği bilinen aileler bulunmaktadır. Fabrikasyon üretimi bolca kimyasal madde katkılı sabunların aksine Kilis'te üretilen doğal sabunlar yüzyıllardır aynı tekniklerle imal edilmektedir.

Üretim sürecindeki karışımlarına göre piyasada; saf zeytinyağından, garlı sabun adı verilen saf zeytinyağı ve defne yağından, yarısı zeytinyağı yarısı pirina yağından ve güllü sabun adı verilen sadece pirina yağından imal edilen çeşitleri bulunmaktadır. "Mahsere" ve "Masmana" adlarıyla anılan imalathanelerde üretilen doğal sabunları ülke çapında talep görmektedir.

Geçmişte kullanılan odun ateşinin yerini günümüzde petrol ürünlerinin kullanımı olsa da sabunun içeriğini oluşturan zeytinyağı, pirina yağı, defne yağı oranları aynı kalmıştır. Günümüzde genelde meraklıları ve zeytinyağlı sabunun faydalarını bilenler tarafından kullanılan Kilis sabunları zamana direnmeyi sürdürmektedir.

Kilis Sabunu

Kilis Sabunu

Turizm

Kilis, tarihin en eski dönemlerinden beri süregelen yerleşimlerin tümüne rastlayabilmenin mümkün olduğu nadir bölgelerden biridir. Neolitik Çağdan itibaren sürekli iskân gören Kilis coğrafyası bu süreçte Babil, Hitit, Hurri-Mitanni, Arami, Asur, Med, Pers, Makedon, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Memluk ve Osmanlı olmak üzere pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Çok tanrılı inanışlardan Musevilik, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi tek tanrılı dinlere kadar çeşitli inanç ve dinlere de mekân olan Kilis toprakları tüm bu uygarlıklar ve kültürlerden izlerle doludur.

Kilis'te 147 arkeolojik merkez, 18'i höyük olmak üzere 22 arkeolojik sit alanı, 31'i ibadethane, 13'ü toplumsal amaçlı tesis, 208'i konut olmak üzere toplam 223 taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Tarihsel kent dokusunun egemen olduğu ve kentsel sit olarak tescil edilen alanların varlığı, Kilis'in büyük bir turizm potansiyelinin olduğunun kanıtıdır.

İlin henüz gün ışığına çıkarılmamış tarihsel ve arkeolojik yapıları; sit alanları, ören yerleri; dinsel amaçlı kullanıma açık yapıları; sivil mimari örnekleri; geleneksel el sanatları ve yöresel mutfağı, halk oyunları, halk ezgileri ve diğer somut olmayan kültürel mirası, yörenin kültür turizminde ne kadar büyük potansiyel taşıdığına sembolleridir.

Kilis'te yapılan yüzey araştırmalarında; 39 Geç Kalkolitik Çağ, 47 Eski Tunç Çağı, 38 Orta Tunç Çağı, 39 Geç Tunç Çağı, 40 Demir Çağı yerleşimi belirlenmiştir.

Günümüze kadar gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalara göre; yörede Geç Kalkolitik Dönemden (M.Ö. 3500-3000), Roma İmparatorluğu Dönemine kadar (30-395) süren stratigrafik (tabakabilim) bir süreklilik söz konusudur.

KİLİS'TEKİ KONAKLAMA TESİSLERİNİN KAPASİTESİ

Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı	Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı
1	22	45	2	57	112

Bir sınır şehri olan Kilis'e yılda 500 bine yakın yabancı ziyaretçi girişi yapılmaktadır. Büyük çoğunluğu diğer bölgelere transit geçiş yapan turistlerin Kilis ekonomisine katkıları yetersizdir. İldeki turizm olanakları ile altyapısının geliştirilmesi, turizmden daha fazla katma değer üretilmesini sağlayacaktır.

Kilis'te bulunan taşınmaz kültür varlıkları hakkında ayrıntılı bilgiler; Mimar Sıdıka Bebekoğlu ile Araştırmacı Mehmet Abdülhamit Tektuna'nın "Bir Osmanlı Şehri, KİLİS" başlıklı makalelerinde yer almaktadır.

Kilis'in sahip olduğu turizm zenginlikleri şu şekildedir:

HÖYÜKLER, ÖREN YERLERİ:

Kilis ili sınırları içerisinde bulunan höyükler:

Çatal Höyük (Elbeyli İlçesi - Güvendik Köyü)

Kumsurun Höyük (Elbeyli İlçesi - Geçerli Köyü)

Leylit Höyük (Kilis Merkez - Öncüpınar kara yolu üzerinde Leylit mevki)

Yavuzlu Höyük (Kilis Merkez - Yavuzlu Beldesi)

Sinnap Höyük /Acar Höyük (Kilis Merkez - Acar Köyü)

Belentepe Höyük (Musabeyli ilçesi - Belentepe Köyü)

Polatbey Höyük (Polateli ilçesi - Polatbey Köyü)

Karamelik Höyük (Kilis Merkez - Karamelik Köyü)

Murat Höyük (Musabeyli ilçesi - Murat Höyük Köyü)

Taşlıbakar Höyük (Elbeyli ilçesi - Taşlıbakar Köyü)

Sinnap Höyük / Çörten Höyük (Kilis Merkez - Çörten Köyü)

Akpınar Höyük (Kilis Merkez - Demirciler Mahallesi İçeri Bahçe Akpınar Mevki)

İnanlı Höyük (Kilis Merkez - İnanlı Köyü)

Çamurlu Höyük (Elbeyli ilçesi)

Tileyli Höyük (Elbeyli ilçesi - Taşlıbakar Köyü)

Kızıl Höyük (Elbeyli ilçesi - Yağızlı Köyü)

Kumludere Höyük (Kilis Merkez)

Oylum Höyük

Kilis - Gaziantep kara yolu üzerinde bulunan aynı adı taşıyan köyde yer alan Oylum Höyük, boyutları itibarıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük höyüklerinden biridir. Biri 22 metre, diğeri 37 metre yüksekliğinde ve bir boyunla birbirine bağlanan iki yükseltiden oluşan höyük, 460 metre uzunluğunda ve 370 metre genişliğindedir. Ovadaki alçak bir yükselti üzerine kurulan Oylum Höyük, yüksek Anadolu platosunun bittiği ve Suriye'ye doğru uzanan düzlüklerin başladığı verimli topraklar üzerinde bulunmaktadır. Höyüğün batı etekleri boyunca akan ve Kilis Ovası'ndan doğan Akpınar Deresi binlerce yıl boyunca buradaki yerleşmelerin yaşam kaynağı olmuştur.

Höyük, Kilis Ovası'na hâkim durumdadır. Kilis'in bulunduğu bölge Mezopotamya'dan Filistin'e uzanan Bereketli Hilal'in kuzeybatı ucunda yer almaktadır. Höyüğün doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan eski ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, Oylum Höyük'ü oldukça önemli bir arkeolojik merkez kılmaktadır. Oylum Höyük, çevresindeki uydu yerleşme niteliğindeki birçok höyükle birlikte, başta Tunç Çağları (M.Ö. 3000-1200/1000) olmak üzere çeşitli dönemler boyunca bölgesel bir merkez durumundadır. Gerek yüzey araştırmaları, gerekse gerçekleştirilen kazılar, höyüğün en azından Geç Kalkolitik Dönemden (M.Ö. 3500-3000) itibaren kesintisiz olarak yoğun iskân gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anadolu, Suriye, Mezopotamya arasında, stratejik bir konumda bulunan Oylum Höyük, hemen her dönemde iskân görmüştür. Bu nedenle arkeolojik açıdan büyük bir önem teşkil etmektedir. Söz konusu üç kültürün kesiştiği bir merkez olarak yalnız Anadolu arkeolojisi için değil aynı zamanda Ön Asya arkeolojisi için de büyük bir önem taşımaktadır. Orta Tunç Çağında önemli bir siyasi güç olan Hititlerin güney seferlerinde Oylum Höyük'ü kullandıkları tahmin edilmektedir. Höyükte bu nedenle Hitit'lere ait arkeolojik bulgular ele geçmiştir.

Bakırtaş (Kalkolitik) Çağından Helenistik Döneme kadar kesintisiz iskân gösteren Oylum Höyük'te yapılan kazılar sonunda bölge tarihinin yanı sıra Ön Asya'nın da tarihi aydınlanmaktadır. Oylum Höyük'teki kazı çalışmaları 1989 yılından bu yana devam etmekte olup, bu çalışmalara Prof. Dr. Engin Özgen başkanlığında Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri katılmaktadır. Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri katılmaktadır.

Oylum Höyük

Ravanda Kalesi

Kilis il merkezine 28 kilometre uzaklıktaki Belenözü Köyü sınırları içinde yer alan Ravanda Kalesi (Ravandan Kalesi), yaklaşık 60 metre yüksekliğinde dik bir tepe üzerindedir. İlk inşaa tarihi bilinmemekle birlikte konum itibariyle Afrin Vadisi'ne hâkim olması nedeniyle güvenliğin sağlanması amaçlı olarak kurulduğu tahmin edilmektedir. Yaygın kanaat 11. yüzyılda Bizanslılar tarafından inşa edildiği ve kaleyi ele geçiren Türkler'in yanı sıra Haçlıların da kaleyi askeri amaçla kullandıkları bilinmektedir. 1176'da Eyyubiler tarafından ele geçirilen kalenin bu dönemde onarıldığı anlaşılmaktadır. Moğollar ve Memlûkluların yönetimine geçen kale, Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresine geçmiştir.

Konumu sayesinde zapt etmesi oldukça güç bir kale olan Ravanda'nın çeşitli uluslar tarafından sığınma ve savunma amaçlı kullanıldığı, sonraki dönemlerde önemini kaybettiği düşünülmektedir. Kalede gerçekleştirilecek arkeolojik çalışmalar sonrasında bölgenin tarihi ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabilecektir. Ravanda Kalesi hakkında ayrıntılı bilgiler Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Rifat Ergeç'in "Kilis Ravandan Kalesi" başlıklı yazısında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Ravanda Kalesi

Kurukastel Ören Yeri

Kilis ilinin kuş uçuşu 3 kilometre batısında yer almaktadır. Kurukastel su kaynağının kuzeyindeki üzüm bağlarının bittiği yerde başlayan yaklaşık 30-40 metre yükseklikteki tepe arkeolojik yerleşim yeridir.

Tepede bulunan gözetleme kulesi ve çevresindeki mimari kalıntılar "1. Derece"; tepenin güney eteğinde konuşlanan yerleşim yeri de "3. Derece" arkeolojik sit olabilecek değerlerdir.

Ağca Kent Ören Yeri

Musabeyli ilçesi, Akçakent Köyü, Haraba yöresindedir. Erken Bizans Dönemine ait bir köy yerleşkesi olduğuna dair arkeolojik buluntu ve kalıntılar vardır. Kalker kökenli moloz taştan yapılmış bu kalıntıların bulunduğu alan mozaik kaplı ve üzeri örtülmüştür.

Ravanda Kalesi

İnanç Turizmi

Kilis'te Antik Dönem inançlarının yanı sıra Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi semavi dinlerin önemli dini yapıları günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür.

Kentte; havra, kilise kalıntılarının yanı sıra çok sayıda cami, türbe, tekke ve zaviye, 1 Mevlevihane, 1 bazilika kalıntısı, 1 anıt mezar, 1 nekropol (toplu mezar) bulunmaktadır ve tümü "taşınmaz kültür varlığı" olarak tescillidir.

Akcurun Camii:

İnşa kitabesi olmayan eserin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Avludaki minarenin inşa kitabesinde Hasan kızı Seyyide Fatime Hatun tarafından 1583 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Ancak minarenin medreseye mi, camiye mi ait olduğuna ilişkin kesin bir kanıt yoktur. Kayıtlara göre caminin banisi (camiyi yapan) Şeyh Davud Ağa'dır. Akcurun adı cami içindeki kuyudan kaynaklanır. "Curun" kelimesi Kilis ağzında "yalak, havuz" anlamına gelir. Bugün de akmakta olan Akcurun Cami'nin suyu şehrin kuzeyindeki maksemden (su dağıtma sandığı) gelmektedir.

Eskiden düz çatılı olan caminin harim (girilmesi yabancıya yasak olan yer) kısmında sonradan eklenmiş bir mihrap önü kubbesi vardır. Harim kısmı enine dikdörtgen tek bir mekândan oluşur. İki sahınlı (avlu) son cemaat mahalli harim kısmından büyüktür. Avluya kuzey ve batı yönlerinden iki kapı ile girilmektedir. Geniş avlunun etrafı medrese odaları ile çevrilidir. Batı tarafında ise dükkânlar yer almaktadır. Yapı 1917 yılında onarım geçirmiştir.

Akcurun Camii

Cüneyne Camii:

İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Ulu ve Katrancı Camii'nden sonra kentin en eski yapısı olduğu kabul edilir. Caminin bulunduğu yer fetih sırasında şehit düşen sahabelerden ötürü şehitlik anlamına gelen 'Meşhetlik' olarak anılır. Sahabeler (R.A.) Hz. Muhammed'i (S.A.V.) görmüş ve sohbetinde bulunmuş mümin kişilerdir. Bu yüzden camiye 'Küçük Cennet' anlamına gelen "Cüneyne" ismi verilmiştir. 1626 yılında var olduğuna dair Hurûfât Defteri kaydı vardır.

Avlu girişinin üzerinde yer alan kalın gövdeli minaresi ve enine dar uzun dikdörtgen planı ile dikkati çeker. Evliya Çelebi'nin bahsettiği kubbe bugün yoktur. Zaman içinde özgün özelliklerini yitirmiştir.

Avluda 19. yüzyılda camiye onartan Salih Ağa'ya ait taş sandukalı bir mezar bulunmaktadır. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Çalık Camii:

Batı cephesindeki taş kapı üzerinde Mevlevi sikkesi şeklindeki bir kitabe yer alır.

1683 yılında Hacı Ali Bin Mehmet Ağa (Çalık Hacı Ali) tarafından yaptırılan caminin özgün bölümü; enine dikdörtgen planlı ve mihrap önü kubbeli tek bir mekândan ibarettir. Üç kemerli son cemaat bölümü vardır. Cami, 1960 yılında doğu yönünde genişletilmiş ve son cemaat mahalli de bu yönde üç ek kemerle uzatılmıştır.

Caminin kuzeyindeki geniş avluda camiden bir yıl önce (1682) yaptırılan medrese yer alır. Minaredeki çini süslemelerin çoğu dökülmüştür. Avlunun iki kapısı vardır. Avluda ayrıca minare, taş bilezikli bir kuyu ve Çalık Ağa ve eşine ait mezarlar bulunmaktadır. 2005 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Çalık Camii

Çekmeceli Camii:

Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Kayıtlara göre Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yapının 1781 ve 1805 tarihli kayıtlarda bahsi geçer. Çekmeceli adı Çekmecelizâde soyundan olan Hacı Mustafa Efendi'den kaynaklanır. 1684 doğumlu Hacı Mustafa Efendi'nin büyük babası İstanbul'da Çekmece kazasında otururken Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine gönüllü olarak katılmış, sefer dönüşünde ise Kilis'e yerleşmeyi tercih etmiştir. Soyundan gelenler bu yüzden Çekmecelizâde olarak anılır. Hacı Mustafa Efendi Aliyilkari olarak tanınan meşhur bir âlimden diploma almış, yüzlerce talebe yetiştirmiş ve kitaplar yazmış, 1757 yılında vefat etmiştir.

Yapının özgün halinden bugüne hiçbir şey kalmamıştır. 1909-1910 ve 1950-1959 yıllarında yapılan onarımlara ait dört kitabe bulunmaktadır. Bu onarımlar sırasında yapı eski plan ve mimarisini tümüyle yitirmiştir.

Cüneyne Camii

Çekmeceli Camii

Kadı Camii:

Kayıtlara göre "Karakadı" adıyla tanınan Ali bin Ahmet Alaeddin er-Rumi tarafından 16. yüzyıl başlarında yaptırılmıştır. Bu yüzden Kadıoğlu ve Karakadı adlarıyla da anılır. Karakadı, Kilis'in Osmanlı Döneminde fetihden önce ve fetih sırasında tahririni yapmış, yaptığı deftere Defter-i Atik adı verilmiştir.

Özgün olarak kare planlı olan cami, 19. ve 20. yüzyılda yapılan onarımlarla doğu-batı yönünde genişletilmiş ve enine uzanan dikdörtgen plana kavuşmuştur. Düz çatılıdır. Kible duvarında, biri sonradan genişletilen bölümde, iki mihrabı vardır. Minber sonradan yapılmıştır. Çapraz tonozlarla örtülü son cemaatin önündeki avlu bölümü siyah-beyaz taşlı geometrik zemin döşemesiyle kaplıdır. Caminin ana yapısından ayrı olarak kare bir kaide üstünde yükselen minare dikkat çekicidir. Şerefe altı mukarnaslarla (geometrik bir süsleme sanatı) bezelidir. 2007 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Katranlı Camii:

Küçük Camii olarak da anılan cami halk arasında "Katranlı Camii" veya "Katran Camii" olarak bilinir. 1460 yılında Hacı Yusuf Ramazanoğlu Emir Nasreddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kilis Zabitî Murtaza Ağa tarafından 1659 tarihinde onartılmıştır.

1962 yılında tamamen yıkılarak yerine bugünkü betonarme iki katlı cami yapılmıştır. Yapıdan geriye sadece ilk yapımı ve geçmiş onarımlar ile ilgili kitabeleri kalmıştır.

Kesik Minare Camii:

Bugünkü caminin son cemaat bölümünde bulunan kitabeye göre yapı 1620 yılında Hacı Satılmış oğlu Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Başlangıçta küçük bir mescit olarak yapılan camiye 1626 yılında Halil Paşa tarafından bir minare ve medrese eklenmiştir. Zamanla minarenin bir kısmı yıkılmış ve cami "Kesik Minare" olarak anılmaya başlanmıştır. 1778 tarihli Hurufât Defterleri'nde eser bu adla anılır.

Günümüzde ilk cami, sonradan eklenen minare ve medreseden hiçbir şey kalmamıştır. 1957 yılında cami tümüyle yıkılarak yeri genişletilmiş ve bugünkü betonarme yapı yapılmıştır. Ayrıca iki katlı bir Kur'an kursu yapısı eklenmiştir. Bugünkü minare özgün değildir. Taş minber ise 1958 tarihlidir.

Kör İmam Camii:

Caminin yapılış tarihi bilinmemektedir.

Kibleye paralel iki bölümden oluşan enine dikdörtgen planlıdır. Batı kanadı betonarme olarak yenilenmiştir. Minare de sonradan eklenmiştir.

Eski plan ve mimarisini tamamen kaybetmiştir. Avludaki hücreler ve minare de sonradan yapılmıştır. Ancak bu eklentilerin ve tamirlerin ne zaman yapıldığına ilişkin bir kayıt yoktur. Onarım kitabesine rastlanmamıştır.

Kadı Camii

Katranca Camii

Kesik Minare Camii

Mehmet Paşa Camii

Mehmet Paşa Camii:

Eldeki kayıtlara göre İbrahim Efendi tarafından 1719 yılında yaptırılan cami ve medrese daha sonraları harap olunca, Halep Valisi Mehmet Paşa tarafından 1831 yılında yeniden yaptırılmıştır. Yapı, "Mehmet Ali Paşa Camii" ve "Öksüz Minare" isimleriyle de anılmaktadır. Bazı kayıtlarda ise Mehmet Paşa Camii Minaresi olarak geçer.

Bugün var olmayan cami ise İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa Camisi, Büyük Kütah Camisi ve Yeni Camii gibi adlarla anılır. Camiyle birlikte yapılan yirmi odalı medrese de yıkılmıştır. Cami ve medreseden geriye sadece giriş kapısı ve minare kalmıştır. Kilis'in en güzel minarelerinden biridir.

Kare planlı bir kaide üzerine oturur. Kaidenin ön cephesinde altı köşeli bir yıldız motifi vardır. Şerefe altı gösterişli mukarnaslarla süsli, gövde rozetler ve çinilerle bezelidir. Şerefe korkuluğu kesme taştan farklı desenlerle kafes gibi yapılmıştır. Petek kısmında burma şeklinde yivli oymalar vardır. Kûlah yivli kesme taştan yapılmıştır.

Mevlevihane Camii:

Mevlevihane'nin yapım kitabesi yoktur. Günümüzde var olanlar ise onarım kitabeleridir. Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde Mevlevihane'den 'Asitane' olarak söz eder. Buna göre Mevlevihane'nin şeyh ve derviş yetiştiren büyük bir dergâh olduğu anlaşılmaktadır. Canbolat Paşa'nın 1553 tarihli vakfiyesinde ismi geçen tekkenin bugünkü Mevlevihane olduğu sanılmaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde belirttiği gibi banisinin Ali Ağa olma ihtimali de bulunmaktadır.

Semahane kare planlıdır. Ana mekân yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Cepheler boyunca sıralanan 21 adet pencere ve tepe pencereleri sayesinde aydınlık, ferah bir mekândır. Kubbe onikiğen yüksek bir kasnak üzerine oturur. Bu kasnağın her cephesinde yuvarlak kemerli birer pencere vardır. Semahanenin dört köşesine ayrıca dört küçük kubbe yerleştirilmiştir. Cephelerde siyah-beyaz renkli taşlarla ve pencereleri çerçeveleyen yatay ve dikey bantlarla hareketlilik sağlanmıştır. Giriş kapısı üzerindeki tepe penceresi ise yuvarlaktır.

Semahanenin kuzey tarafına ahşap mutrip (mutrip heyetinin oturduğu yer) yerleştirilmiştir. Bu mutrıba kuzeybatı köşedeki bir kapıdan çıkılmaktadır. Semahane de renkli taş kullanımı, nişler ve kubbe kasnağındaki mukarnaslar gibi bezemelere yer verilmiştir.

Mevlevihane Camii

Muallak Camii:

Kilis'te iki katlı olarak yapılmış tek camidir. Canboladoğulları'nın kâhyası olarak bilinen Tanrıverdi Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kilis muhassılı (tahsildar) olarak görev yapan ve Şam'lı bir Türk olan Hasan Bey 1599 yılında vefat etmiştir. Mezarı avluda yer almaktadır. Buna göre inşa kitabesi bulunmayan yapının 16. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bahsi geçen caminin II. Abdülhamid Han Albümleri'nde de resmi bulunmaktadır.

Caminin alt katında dükkânlar ve depolar, üst katında ise ibadet bölümü yer alır. Bu bölüme üstteki yüksek terastan girilir. İbadet bölümünün üst katta yer alması ve minarenin giriş kapısı üstünde olması caminin "havada, boşlukta duran" anlamında "Muallak" ismiyle anılmasına neden olmuştur. Kapı üstüne oturan minarenin gövdesinde tek bilezik ve mukarnaslı tek şerefe vardır. 2007 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Muallak Camii

Murtaza Camii:

Yapının inşa kitabesi yoktur. Kayıtlara göre Kilis Zabiti (Voyvodası) Murtaza Ağa tarafından 1661 yılında yaptırılmıştır.

Caminin ilk yapılışından günümüze ulaşan tek özgün bölümü minaresidir. Yapının geri kalan bölümleri 1948 ve 1949 yıllarında yapılan onarımlarla tümtüyle yenilenmiştir. Düzgün kesme taştan yapılan minare, köşeleri pahlı, kare planlı bir kaide üzerine oturur. Yuvarlak gövdeli minare tek şerefelidir. Şerefe altı mukarnaslarla bezelidir.

Özbek Camii:

Caminin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Bugün kaybolmuş olan bir kitabede 1677 tarihinde hayırsever Yusuf Efendi tarafından yenilediği kaydedilmiştir. Eserin bu onarımdan önceki ve sonraki durumu hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

1963-1966 yılları arasında halk tarafından genişletilerek onarılan caminin eskiden günümüze kalan tek ögesi minaresidir. Caminin kuzeybatı köşesindeki minarenin kaidesinde dört mısralık bir kitabe vardır. Bu kitabeye göre minare 1689 yılında Abdülaziz isimli bir şahıs tarafından yaptırılmıştır.

Düzgün kesme taştan yapılan minare köşeleri pahlı kare planlı bir kaide üzerine oturur. Yuvarlak ve kısa gövdeli minare tek şerefelidir. Şerefe altında üç sıra silme ve iki sıra mukarnas vardır.

Pirlioğlu Camii:

İnşa kitabesi olmayan eserin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Caminin güneydoğu köşesinde yer alan çeşmenin kitabesi 1654 tarihli. Minare şerefesindeki mukarnasların ve son cemaat mahallindeki rozet kabartmaların stilinden ve çeşme kitabesinden ötürü 17. yüzyıl ortalarında yapıldığı söylenebilir.

Avluya üç ayrı yönden giriş vardır. Avluda caminin karşı tarafında dört göz hücre bulunmaktadır. Harim kısmı iki sahnalı kibleye paralel olarak enine uzanmaktadır.

Cami oldukça yalın olup son cemaat mahallindeki yuvarlak kabartma motifli rozet ve ortasındaki sekiz kollu yıldız yapının tek süslü ögesidir.

Şeyh Ahmet Camii:

Cami, Şeyh Hilal Efendi tarafından 1631 yılında yaptırılmış ve 1937 yılında Şeyh Ahmet'e satılmıştır. Bu yüzden her iki isimle de anılır.

Minare ise 1643 yılında Musa kızı Fatma Hatun tarafından yaptırılmıştır. Caminin özgün halini koruyan tek bölümü minaresidir. Minare, avlunun doğu tarafında yer alan hücrelerin kuzey köşesinde. Minare kısa ve kalıncadır. Şerefe altı mukarnaslarla bezelidir. Büyük oranda dökülmüş olan yıldız şeklindeki çini panolar, mukarnaslar dışında yapının tek süslemesidir.

Caminin harim bölümü önemli ölçüde özelliğini yitirmiştir. Yol genişletme çalışmaları sırasında batıya uzanan bölüm yıkılmıştır.

Şeyh Süleyman Camii:

Cami, Şeyhler Camii olarak da bilinmektedir. Kesin inşa tarihi bilinmemektedir. 1655 yılında Abaza Hasan Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.

Yapının bu tamirden önceki hali hakkında bilgi yoktur. Bugünkü yapı eski özelliklerini 1955, 1959 ve 1960 yıllarındaki onarımlarla kaybetmiştir.

Bugünkü cami, kibleye paralel iki bölümden oluşan enine dikdörtgen planlıdır. Dört kemerli bir son cemaat mahalli vardır. Eskiden avlunun çevresinde hücrelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Tamamen yıkılan bu bölümden sadece avlunun güneydoğusundaki hücre günümüze ulaşmıştır. Minare, kare bir kaideye oturmuş sekizgen hantal bir gövdeye sahiptir ve tek şerefelidir. Şerefe altı üç sıra mukarnaslarla bezelidir. Petek bölümü kısa ve yuvarlaktır. Külâh (minareyi yağıştan koruyan kısım) palmet şeklindedir ve tepesinde madeni âlem (ay yıldız ya da lale biçiminde süs) vardır.

Murtaza Camii

Özbek Camii

Pirliolu Camii

Şeyh Ahmet Camii

Şeyh Süleyman Camii

Şurahbil Camii:

Zaviyenin (küçük tekke) ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı arşivlerindeki 1617 tarihli bir belgede bu zaviyenin ismi geçmektedir. Evliya Çelebi de bu dergâhtan söz etmektedir. Daha önceki dönemi ile ilgili kesin bilgi yoktur. Dergâhı yapan ve yaptıran hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

Zaviyenin Şurahbil'e ait olduğu söylenen mezarın yanındaki mescit zamanla doğuya doğru genişletilmiş, avlusunun çevresine diğer yapılar da yerleştirilerek dergâh ortaya çıkarılmıştır. Camide bulunan kitabeden 16. yüzyılın ilk yarısında Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566) Döneminde onarıldığı anlaşılmaktadır. İkinci onarımı 1902 yılında II. Abdülhamit Han (1842-1918) zamanında yapılmıştır.

Enine dikdörtgen planlıdır. Ana mekân boydan boya dev bir beşik tonoz ile örtülüdür. Avluda bir su kuyusu vardır. Türbenin batısında 1960 yıllarında yapılan minare bulunmaktadır.

Şurahbil Türbesi:

Şurahbil Zaviyesi yapıldığı dönemde kentten kopuk olarak, şehre hâkim bir tepe üzerinde yer almaktaydı. Zaviyenin haziresinde (parmaklıklarla çevrili mezar yeri) Şurahbil bin Hasene'nin gömülü olduğu söylenir.

Şurahbil bin Hasene Mekkeli sahabelerdendir. Habeşistan'a hicret edenler arasında yer almış olup, Hz. Peygamber (S.A.V.) ile birçok savaşa katılmıştır. Aynı zamanda vahiy katipliği de yapmıştır. Hz. Muhammed (S.A.V.) vefat ettiğinde Mısır'da elçi olarak bulunuyordu. Hz. Ebu Bekir Döneminde Şam'ın fethine gönderilmiştir. Ürdün'ü savaşa, Taberiyye'yi barışla fethetmiştir. Kilis'te Meşhedlik denilen yerde kanlı bir savaş yapmış ve bölgede altı ay komutanlık yapmıştır. 639 yılında koleradan ölmüştür.

Evliya Çelebi'nin tekke olarak bahsettiği eserin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Türbeye batıdan girilmektedir. Üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Biri büyük, biri küçük iki pencere ile aydınlanır. İç kısmında bezeme yoktur.

Tabakhane Camii:

Caminin inşa kitabesi yoktur. Avluda mezarı bulunan Şeyh Gökçe Ferdi Efendi tarafından yaptırılmıştır. Tarikat serpuşlu sandukasından Şeyh Gökçe Efendi'nin bir din âlimi olduğu anlaşılmaktadır. Kanuni zamanında yaşadığından, caminin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapı, Hurufat Defterleri kayıtlarında Bağhane Camii, Şeyh Gökçe Camii Şerifi, Şeyh Gökçe Ferdi Camii ve Debbaghane Camii isimleriyle de anılır.

Evliya Çelebi eserden 'kireç örtülü' olarak bahseder. II. Abdülhamid Albümleri'nde eski halini gösteren bir fotoğraf vardır. Buna göre cami, beş kemer gözlü son cemaat mahalli ile birlikte üzeri toprak damlı, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. 1691 yılında Hacı Haydar tarafından inşa ettirilen minarenin şerefesi altında üç sıra mukarnas ve işlemeli silmeler vardır. Minare gövdesinde sekiz adet çini süsleme yer almaktadır. 2007 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Tekke Camii:

16. yüzyıl klasik Osmanlı üslubunda yapılmış, merkezi planlı bir camidir. Etrafındaki yapılarla birlikte Canbolat Paşa Külliyesi'ni oluşturur. Bu nedenle Canbolat Camii olarak da anılır. Vakfiyesine göre cami, 1553 yılında Kilis Sancak Beyi Canbolat Bey tarafından yaptırılmıştır. Mimarı bilinmemektedir.

16. yüzyıl Klasik Osmanlı Mimarisi özellikleri taşıdığı için Mimar Sinan (1489-1588)'a ve onun kalfalarına mal edilmekle birlikte, bu durumu aydınlatacak bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak Mimar Sinan'a ait Halep'teki Hüsreviye Camii ile benzerlikler göstermesi bu fikri güçlendirmektedir.

Mimari bakımdan Kilis'in en önemli camisidir. Son cemaat mahalli beş küçük kubbe, cami ise büyük tek bir kubbe ile örtülüdür. Cami kubbesi 14.40 metre çapıyla Kilis'in en büyük kubbesidir. Büyük kubbenin görkemli görünümü ve diğer kubbelerle ahenkli uyumu yapının mimarisine damgasını vurur. Caminin en önemli unsurları ise mihrap ve minberdir. Renkli taş ve mermer kullanımı, usta taş işçiliği, karmaşık süslemeleriyle türünün en özgün örneklerini oluştururlar. Minber, Evliya Çelebi tarafından da hayranlıkla övülmüştür. Giriş kapısı üstü mukarnasları da dikkat çekicidir.

Şurahbil Camii

Şurahbil Türbesi

Tabakhane Camii

Türkler Camii:

İnşa kitabesi olmayan eserin kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Osmanlı kayıtlarındaki bilgilere göre Kürt Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Adını da buradan alır. Son yıllarda Türkler Camii olarak da anılmaya başlanmıştır.

1705 tarihli bir kitabede Molla Halil ve Emine Hatun adlı kişiler tarafından bir eyvan yaptırıldığı kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre yapı 17. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olabilir. Kitabede bahsi geçen eyvan, onarımlar sırasında yıkılmıştır.

Pek çok onarım geçiren yapı özgün özelliklerini kaybetmiştir. Son olarak 1954-55 yıllarında onarılmıştır. Cami avlusunun kuzey doğu köşesinde Küçük Çarşı Çeşmesi yer almaktadır. Tek şerefeli kısa kesme taş minare avlunun kuzey duvarı önünde bulunmaktadır.

Ulu Camii:

Caminin bulunduğu yerleşim Kilis'in en eski mahallesidir. Kayıtlarda Cami-i Kebir olarak geçer. Kilis'in en eski camisidir. Ancak ilk yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. En eski tamir kitabesinden, caminin 1388 yılında Abdullah oğlu Hacı Halil Efendi tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yapının Osmanlı öncesi Memlûklar Dönemine ait olduğu söylenebilir.

Yapı çok değişiklik geçirmiş olsa da ilk plan tipini korumaktadır. Camide çeşitli onarımlara ait 11 adet kitabe bulunmaktadır. Camide, yapılış döneminin anlayışına uygun olarak içe dönük bir düzenleme tarzı vardır. Anıtsal olmaktan çok, yoğun kent dokusu içinde ferah bir yaşam alanı yaratma anlayışı egemendir. Dar sokaklardan ulaşılan ve dışarıdan algılanmayan geniş cami avlusu şaşırtıcı bir genişlik duygusu verir.

Caminin harim bölümü avlu boyunca kibleye paralel uzanan iki bölümlü dar uzun enine dikdörtgen planlıdır. Mihrap önünde tek yüksek bir kubbe vardır. Geri kalan mekânlar çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlunun diğer kenarlarında ise odalar dizilidir. 1709 yılında geçirdiği onarımın ardından, 1824 yılında meydana gelen depremde zarar gören minarenin peteği ve külâhı (minareyi yağıştan koruyan kısım) tekrar onarılmıştır.

Ulu Camii

Tekke Camii

Tekke Camii

Ulu Camii

Zeytinli Camii:

Cami tahminen 19 yüzyıl ortalarında minaresi olmayan küçük bir mescit olarak yapılmıştır. Yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Üç kemerli bir son cemaat mahalli vardır. Mescit bölümü ortada tek taş dikmeli kibleye paralel iki harim kısmından oluşur. Eski kaynaklarda anlatılan ahşap minberi bugün yoktur. Bugünkü minare 1975 tarihinde bitişik yeni camiye ek olarak inşa edilmiştir. Tezyinatsız (süslemesiz) sade bir yapıdır.

Türbeler

Hz. Talha ve Zübeyr Türbeleri:

Türbeler Abdi Oymağı Mahallesi'nde, Ağalar Aşası Sokağı'nda bulunmaktadır. Sade bir yapısı bulunan türbelerin üzeri beton ile örtülü ve yeşil örtülerle kaplıdır.

Hz. Ebubekir'in damadı olan ve cennetle müjdelenen, Talha hazretleri Cemel Savaşı'nda şehit olmuştur. Yine Hz. Ebubekir'in damadı olan Zübeyr bin Avvâm da Cemel Vakası dönüşü şehit olmuştur. Bu türbeler o zatlar adına düzenlenen bir makamdır.

Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Türbeleri

Şeyh Bahaeddin ve Muhammed Şahabeddin Türbesi

Şeyh Bahaddin ve Muhammed Şahabeddin Türbesi:

Türbenin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Türbede ve sandukalarda tarih ve sandukalarda yatan kişilerin kimlikleri hakkında kitabe yoktur. Ancak kuzey cephede Türkçe bir yazıda burada yatan kişilerin Şeyh Mehmet Şahabettin ile Şeyh Mehmet Bahaeddin Bağdadi oldukları yazar. Bu kişilerin 644 yılında bu noktada şehit düştükleri belirtilir.

Bugünkü türbenin mimari özelliklerine bakarak 19. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşünülebilir. Yapı, yanından geçen Cumhuriyet Caddesi'nin genişletilmesi sırasında kısmen yıkılmıştır. Yapı, II. Abdülhamid Albümleri'nde kubbeyle örtülmüştür.

Cadde genişletilmesinde türbenin yarısı yıkılmış, kare plan dikdörtgene, kubbe ise yarım kubbeyle çevrilmiş, kuzey cephe ise kubbenin açık kalan yerini kapamak için yükseltilmiştir.

Baytazzade Türbesi

Baytazzade Türbesi:

Türbe, birbirine bitişik kare planlı iki hücreden oluşur. Yapıya çapraz tonozlu hücrenin kuzey cephesinden girilmektedir. İki türbenin birbiriyle ilişkisi kemerli geçiştten sağlanmaktadır. Kare planlı diğer hücre ise kubbe ile örtülmüştür. Kesme taş olan yapının cephelerinde kırmızı - beyaz taş sıraları vardır.

İki bölümden oluşan türbenin doğu kısmında yedi, batı bölümünde ise dört sanduka bulunmaktadır. Abdullah Sermest Efendi ve oğlu Mehmet Vakıf Efendinin sandukaları türbenin batı kısmında yer almaktadır.

Yapının girişinde bulunan yöreye özgü çörtlenlerin çevre konutlardan bu yapıya taşındığı tahmin edilmektedir.

Şeyh Ahmet Türbesi

Şeyh Ahmet Türbesi:

Türbe, eskiden burada olduğu anlaşılan Şeyh Ahmet zaviyesine aittir. Evliya Çelebi'nin anlattıklarına göre türbe kubbelidir ve içindeki sandukalar Şeyh Ahmet ve Şeyh Muhammed'e aittir. Sandukaların üzerinde hiçbir yazı olmadığından hangi sandukanın hangi şeyhe ait olduğu bilinmemektedir.

Şeyhlerin kimlikleri hakkında da tarihi bir bilgi mevcut değildir. Evliya Çelebi'nin ifadesine dayanarak yapının 17. yüzyıl ortalarında yapılmış olduğu söylenebilir.

Basık kemerli bir kapıyla girilen türbe kare planlıdır ve kubbe ile örtülüdür. Güneyde sade bir mihrap vardır. Türbe, küçük bir pencere ile ışık aldığı için loş ve karanlıktır. Bina taştan yapılmış, onarımlarda kubbesi dıştan betonla sıvanmış, ayrıca beton saçak yapılmıştır.

Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi

Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi

Türbe, Kilis'in batısında Kalleş Dağı'nın güneyindeki bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Bina dört kemerli ve kare planlı olup, üstü sivri kubbeli ve kenarları taşlarla süslenmiştir. Doğu ve batı yönünde bir, güney yönünde iki penceresi vardır. İçeride tahta sandukasının üstü yeşil ayetli bir örtüyle örtülmüş bir yatır görülür. Sandukanın üstünde kimliğini belirtecek herhangi bir kitabe yoktur. Ancak Evliya Çelebi'nin "Şehrin batısında bir büyük tekke vardır. Burada Sahâbe-i kirâm'dan Şeyh Muhammed-i A'râbî ve Rittalî diye meşhur bir zat yatar..." şeklindeki açıklamasından bu türbedeki sandukanın Muhammed-i A'râbî ve Rittalî diye meşhur bir sahabeye ait olduğu anlaşılmaktadır. Türbe yapısı, 14. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği izlenimi vermektedir.

(Rtl: 130 dirhemlik ağırlık ölçüsü yerine kullanılan bir tabirdir. Bazı yerlerde orta vücutlu bir adamın iki avuç dolusu zahire ölçüsüne bu ad verilirdi.)

Bu zatın Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Ebu Ubeyde bin Cerrah komutasındaki İslam ordusu ile bu bölgeye geldiği ve burada şehit düştüğü bilinmektedir. (H. 17- M. 638)

Altındede Türbesi:

Kare planlı yapıya kuzey cepheden girilmektedir. Yapının yapılış tarihi ve yaptıran kişi bilinmemektedir.

Kuzey cephesi kesme taş, diğer cepheler yöreye özgü sıralı moloz taştan yapılmıştır. Türbenin içerisinde mihrap nişi bulunmaktadır. Yapının tüm pencereleri ve giriş kapısı kemerlidir.

Türbede halk arasında Altun Dede olarak bilinen kişinin kabri bulunmaktadır. Rivayete göre Altun Baba olarak da bilinen bu zatın Şurahbil zaviyesinin eskiden bakıcısı olduğu söylenir.

Altındede Türbesi

Havra:

Kilis'te günümüze ulaşan tek Yahudi eseridir. Gaziantep-Kilis Yusuf Piçito Musevi Vakfı'na kayıtlıdır. Yapının duvarlarında beş adet İbranice kitabe bulunmaktadır. Yapım tarihi tam olarak bilinmemekte, 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır.

Kayıtlara göre yapı Hahamhane, okul ve din görevlilerine ayrılan meşruta (satılmamak şartı ile verilmiş mülk) evlerinden oluşmuştur. Haham odaları büyük oranda yıkılmış durumdadır. Avlu ortasında altıgen bir havuz, havuz kenarlarında yıldız motifleri vardır. İbadet bölümü cephesi üç kemerlidir ve kemerler üzerinde bitkisel süslemeler vardır. Yanlardaki pencerelerin üzerinde rozet tepe penceresi açıklıklar, ortadaki kapının üzerindeki tepe penceresi ise oyma süslemelidir.

Havra

Kiliseler:

İ. Hakkı Konyalı "Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi" adlı yapıtında, biri Protestan diğeri Katolik olmak üzere iki Ermeni, bir de Rum kilisesinden söz eder. Ermeni kiliseleri yıkılmıştır. Rum Kilisesi ise halk arasında "Kendirli Kilise" olarak bilinmektedir.

Mozaikli Bazilika:

Oylum Höyük'ün yaklaşık 200 metre batısında bulunan bu kalıntı 6. yüzyıla tarihlenen Erken Hristiyanlık Dönemine ait bir bazilikadır (büyük kilise).

Uzun dikdörtgen planlı olduğu anlaşılan bu yapıda yöresel taş (siyah renkli bazalt taş ile kireç taşı) kullanılmıştır. Batı yönünden girişi olan bazilikanın iç mekânı iki sıra sütunla üç nef ayrılmıştır.

Kazı sonucunda iki tane yazıt, çok miktarda Roma ve Orta Çağ dönemlerine ait sikke ve sütun kaidelerine ait kalıntılar bulunmasına karşın, bu sütunlara ait sütun başlıkları bulunamamıştır.

Kırmızı, kahverengi, beyaz, gri, kavuniçi, siyah renkli taşlarla bitki (yaprak), malta haçı ve çeşitli geometrik (kesişen daire, baklava dilimi, kare ve zikzak) desenlerle kompoze edilen bu döşeme mozaïği, Erken Bizans Sanatı Döneminin özelliklerini yansıtmakta olup, yaklaşık 800 metrekarelik bir alanı kaplar.

Mozaikli Bazilika Tabanı

Ticarethaneler

Canbolat Paşa Hanı:

Kilis Sancak Beyi Canbolat Paşa'nın yaptırdığı eserler arasında bir han yapısı bulunmaktadır. Tekke Camii'nin 1553 yılına ait vakfiyesinde bedestene bitişik bir handan bahsedilmektedir. Vakfiyede adı geçen Canbolat Paşa'nın yaptırdığı belirtilen bedesten, daha çok Kapalı çarşı niteliğinde olup, bugünkü Sabah Pazarı'nın yerindeydi. Sabah Pazarı, Canbolat Paşa Hanı olduğu tahmin edilen kalıntıların hemen kuzeyinde yer alır.

Kapalıçarşı'nın II. Abdülhamit Han Albümleri'nde yer alan resimlerinde payandalar görülür. Bu payandaların aynısı, bugün Canbolat Hanı olduğu düşünülen kalıntıların kuzey tarafında halen izlenmektedir. Vakfiyede belirtildiği gibi hanın Kapalıçarşı'ya bitişik olduğu yer burasıdır.

Mevcut kalıntılardan avlu etrafında sıralanan tek katlı bir han olduğu anlaşılmaktadır. Han'ın Kapalıçarşı tarafında olması gereken kapısı yok olmuştur.

Canbolat Paşa Hanı

Baytazzade Pasajı:

Yapının giriş kapısında kitabe yeri olmasına rağmen inşa kitabesi yoktur. 16. yüzyılın sonlarına doğru Canbolat Paşa tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. 1584 yılına ait Tapu Tahrir Defteri'nde Canbolat Paşa tarafından iki kervansaray yaptırıldığı yazılır. Han 19. yüzyılda Tazebayzâdelere geçmiştir. 1879 tarihli Tazebaytazzâde Şeyh Hacı Abdullah Efendi vakfiyesinde kaydı vardır. 'Baytazzâde Hanı' adını bu nedenle almıştır.

Avlunun güney tarafında ortadaki dükkânın avluya açılan kemerinde iki pars figürü vardır. Osmanlı Dönemi eseri olan handaki pars figürleri Selçuklu sanatının devamı veya Memlûk etkisi olarak görülebilir.

İki katlı olan han 1978 yılında büyük bir yangın geçirmiş ve ahşap olan ikinci kat tamamen yanmıştır. Hanın bugünkü ikinci katı tamamen yenidir.

Sabunhane

Sabunhane:

Yapı bugün harabe halindedir. Bir diğer adı “Kalaycılar Kervansarayı”dır. “Kalaycılar Masmanası” ya da kısaca “Masmana” olarak da anılmaktadır. “Masmana” ismi sabunların kalıplandığı, basıldığı yer anlamına gelen “Basmane” kelimesinden kaynaklanır. Yapı geçmişte sabun imalathanesi olarak kullanıldığı için halk arasında bu ismi almıştır.

Orijininde iki katlı olan yapının üst katı büyük oranda çökmüştür. İki girişi ve iki küçük avlusu vardır. Bugün zemin kat kemerleri dışında yapının çoğu yıkılmış haldedir. Sabun üretimi dışında bulgur yapımı, zeytinyağı işlenmesi gibi işlevler için kullanılmıştır. Zemininde büyük zeytinyağı kuyuları bulunur.

Hamamlar, Kasteller

Eski Hamam:

Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Emir Kasım oğlu Emir Canbolad tarafından 1562 yılında yaptırılmıştır. Hamamın zemini sokak seviyesinden çukurdadır. Rivayete göre hamamın zaman içinde kısmen toprak altında kalması yüzünden “Eski Hamam” olarak nitelendirilmiştir.

Hamamın soyunma, soğukluk, ılıkılık, sıcaklık bölümleri aynı eksen üzerinde birbiri ardına sıralanmıştır. Kuzeydeki giriş cephesi düzgün beyaz kesme taşla kaplıdır. Giriş kapısı özenli taş işçiliği ile dikkati çeker. Kapı üzerinde birbirine geçmiş siyah ve beyaz taşlardan oluşmuş bir atkı vardır. Kemer içi bitkisel motiflerle bezelidir. Merdivenlerle inilen üzeri tonozlu bir koridorla soyunmalığa girilir. Soyunma mekânı kare planlı, büyük kubbelidir. Soğukluk ve ılıkılık bölümlerinin kubbeleri ise basıktır. Sıcaklık bölümü haç şeklinde dört eyvanlı olup köşelerde halvet odaları vardır. Sekizgen göbek taşı kırmızı ve beyaz mermerden yapılmıştır. 2009 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Eski Hamam

Hasanbey Hamamı:

İnşa kitabesi bulunmamaktadır, ancak 1599 yılında ölen Tanrıverdi oğlu Kilis Zabiti Hasan Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Yol seviyesinden aşağıda olduğu için Çukur Hamam olarak da anılır.

Kuzeydeki giriş kapısından merdivenli bir dehlizle soğukluk bölümüne inilir. Bu mekân büyük sivri kemerler üzerinde dört payeye oturan büyük bir kubbe ile örtülüdür. Tepede külahlı bir aydınlık feneri vardır. Sekilerle (taraça, teras) çevrili soğukluğun zemini kırmızı, beyaz ve siyah taşlarla döşelidir. Ortada sekizgen fıskiyeyle bir şadırvan vardır.

Dehlizle geçilen ılıklik bölümü basık bir kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık bölümü haç şeklinde dört eyvanlı olup köşelerde halvet odaları vardır. Sekizgen göbek taşı kırmızı ve beyaz mermerden yapılmıştır.

Hoca Hamamı:

Kim tarafından ne zaman yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen yapı, Kilis'in en eski hamamıdır. Halk arasında Koca Hamamı olarak da anılmaktadır. Kitabesinde 1545 yılında Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Canbolad Bey'in izniyle Hoca Gökçeade tarafından onartıldığı yazmaktadır. 1554 tarihli vakfiyesinde ise Hasanoğlu Hoca Ramazan tarafından vakfedildiği kaydedilir. Bu bilgilere göre ilk inşasının Memlük Dönemi'ne uzandığı söylenebilir.

Hamam 'L' biçimli olup soğukluk kısmı ana kitleden yana doğru çıkmaktadır. Dar uzun bir dehlizle girilen soğukluk mekânı kubbeyle örtülüdür. Kubbe altındaki mozaikli şadırvan sonradan yapılmıştır.

Sıcaklık bölümü haç şeklinde dört eyvanlı olup köşelerde halvet odaları vardır. Sekizgen göbek taşı sarı, kırmızı, beyaz ve siyah mermerden yapılmıştır.

Paşa Hamamı:

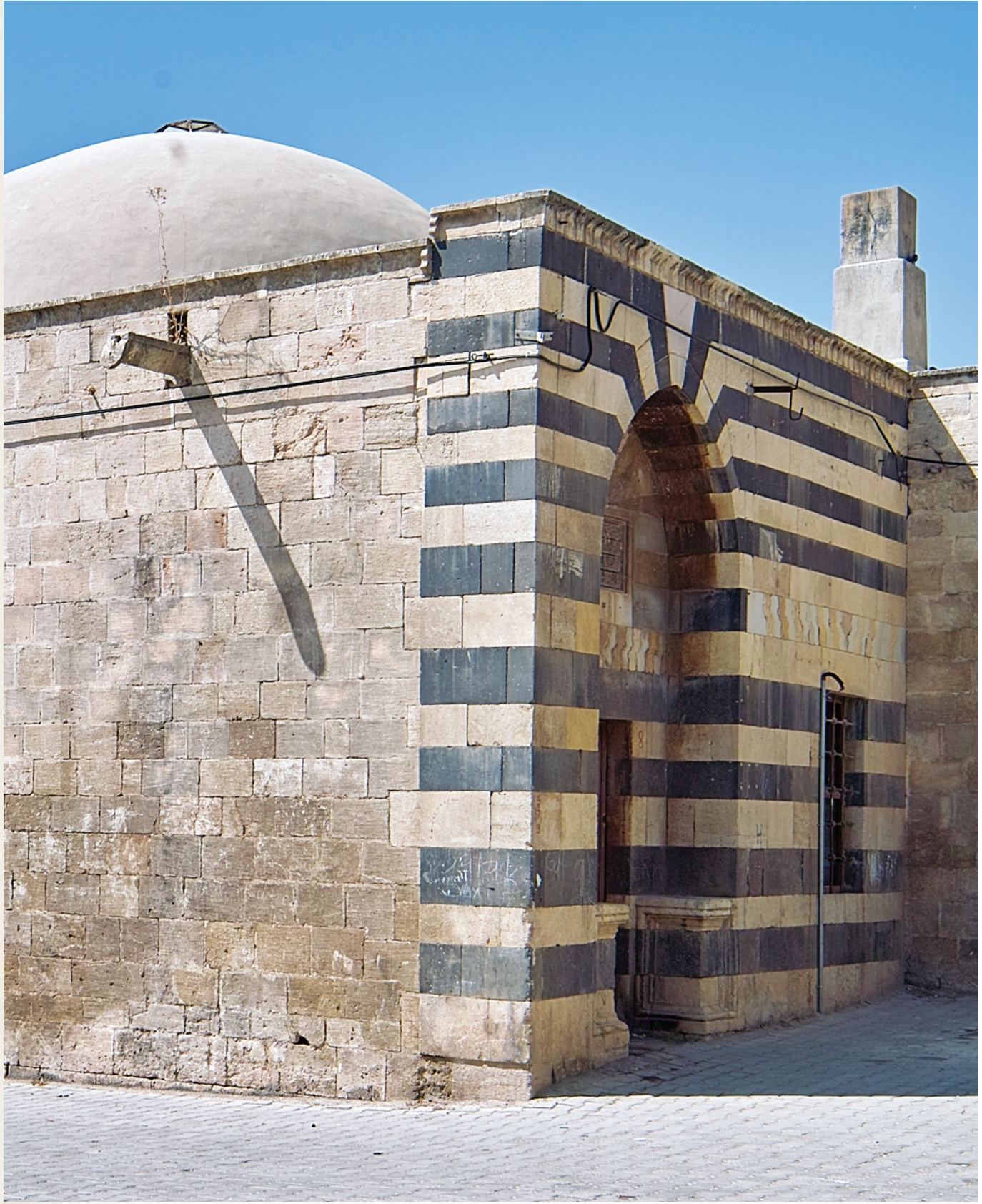
Kilis hamamları içinde en büyük ve gösterişlisidir. Ön cephesi yöreye özgü sarı ve kara taşlarla örülerek süslenmiştir. Giriş kapısı üzerinde yer alan iki parçalı kitabesine göre Emir Kasımoğlu Canbolad Bey tarafından 1567 yılında yaptırılmıştır.

İrili ufaklı 11 adet kubbesi vardır. Kubbelerde aydınlatma delikleri bolca kullanılarak iç mekâna ferah ve geniş bir hava verilmiştir.

Soğukluk, ılıklik, sıcaklık mekânları birbiri ardına tek hatta sıralanır. Soğukluk bölümü aydınlık fenerli yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Ilıklık bölümü üç eyvanlı, köşeleri iki hücreli bir plana sahiptir. Eski çizimlerde görülen su teknesi bugün yoktur. Sıcaklık bölümünde ise eski belgelerde görülen sekizgen göbek taşı kaldırılmıştır.

Paşa Hamamı

Tuğlu Hamamı

Tuğlu Hamamı:

Kilis Beylerbeyi Daltabanzade Mehmet Paşa tarafından 1785 yılında yaptırılmıştır. Bu yüzden Daltaban Paşa Hamamı ve Yeni Paşa Hamamı adlarıyla da anılır. Cephesi siyah-beyaz taşlar ve mermerler birlikte kullanılarak bezenmiştir. Cephe düzenlemesinde Paşa Hamamı'nın etkisi görülür.

Merdivenli bir dehlizle inilen soğukluk bölümü dikdörtgendir. Ayaklarla taşınan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe tepesinde aydınlatma feneri ve üçerli gruplar halinde dört aydınlık deliği vardır. Ilıklık bölümü üç eyvanlı köşelerde iki halveti olan bir plana sahiptir. Halvetlerin birinde su teknesi vardır. Sıcaklık bölümü haç şeklinde dört eyvanlı olup köşelerde halvet odaları vardır. Halvetler aydınlık delikleri bulunan kubbeler ile örtülmüştür. Orta mekândaki sekizgen göbek taşı kırmızı ve beyaz mermerden yapılmıştır.

Aynönü Kasteli:

Çeşmeye gelen su yolu Hacı Mehmet Efendi adında bir hayırsever tarafından açtırılmış ancak kendisinin ölmesi üzerine çeşme 1807'de dostları tarafından yaptırılmıştır. Aynönü Çeşmesi olarak da anılır.

Güney cephesindeki sütlü kitabesi Şair Haki tarafından hazırlanmıştır. Yan cephede 1991 tarihinde tamir edildiği yazılıdır. İki kemerli taş yapının önünde siyah taştan bir yalak bulunmaktadır.

Aynönü Kasteli

İpşir Paşa Kasteli:

Sadrazam Damat Mustafa Paşa (İpşir Paşa) tarafından 1654 yılında yaptırılmıştır. Babası Abazaların Apsıl/İpşir kabilesinden olan 82. Sadrazam Mustafa Paşa iki kez Halep valiliği yapmış, Ayşe Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur. Halep'te de bir külliye yaptırmıştır. Ancak 1655 yılında yenigerilerin kışkırtmaları sonucunda idam edilmiştir.

Günümüzde suyu kesilmiş olan çeşmenin suyu İlezi yöresinden gelmekteydi. Ayna taşının üstünde inşa kitabesi yer alan ötü sundurmalı dikdörtgen planlı kastelin, biri ön, biri yan cephede iki sivri kemerli girişi vardır. Ön cephedeki sivri kemerin iki yanında iki rozet bulunmaktadır. Çeşme bu özellikleri ile tipik bir Osmanlı çeşmesidir.

Salih Ağa Kasteli:

Çeşme 1855 yılında Kâçikzâde Salih Ağa adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

Yol kotundan aşağıda olan sundurmalı yapıya önden ana giriş, iki yandan da tali girişler vardır. Girişler sivri kemerler ile örtülüdür. Çeşme musluğunun altında taş bir tekne vardır. Çeşmenin sırtındaki ayna taşının iki yanında mağrapa koymak için niş şeklinde iki mağrapalık bulunur.

Taş kitabesinin etrafı bitki ve zincir desenleriyle bezelidir. İlk yapıldığında bir eve dayanan çeşme, evin yıkılması sonucu açıkta kalmıştır. Günümüzde suyu kesilmiştir. Geçmişte suyunun İlezi bölgesindeki beş ayrı kaynaktan sağlandığı söylenir.

Nemika Kasteli:

Deveciler Mahallesi Adnan Menderes Parkı köşesindedir. 1911 yılında Abuş Hanım adlı bir hayırseverin kızı Nemika Hanım için yaptırdığı bu kastel (havuz) daha sonra yapılan onarım ve müdahalelerle özgünlüğünü yitirmiştir. Yapının bir duvarı düz olup diğer üç duvarı sağır kemerlidir. Kastelin görünümünü etkileyen süslemeler; yuvarlak kemerler ile bunların oturduğu mukarnash konsollardır. Yazıtı yıpranmış olan kastelin Koyunoğlu yöresindeki kuyulardan gelen suyu halen almaktadır.

Tarihî Kilis Sokak ve Caddeleri

Yüzyıllar boyunca birçok dilin bir arada konuşulduğu hareketli çarşıları, sağlı-sollu tarihi haykıran taş binalarıyla Kilis'in sokakları da kendine ait kimliğe ve kişiliğe sahiptir. Kentin surları ve kalesi yıkıldığından, ikinci bir sur ve kale yapma olanağı da olmadığı için, güvenliği sağlamak amacıyla; sokak ve caddeler dar, dolambaçlı ve şaşirtmacalıdır. Birçok sokak "çıkılmaz" (dehliz) özelliği taşır. Bu dehlizli sokaklarda birbirinden bağımsız birkaç kapılı konutlar da vardır.

Bazı sokak ve caddelerde kabaltılı (kemer altı) geçişlere de rastlanır. İki ya da daha çok duvar üzerine kemer veya kubbe biçiminde taş ya da tuğla ile örülen tavana yörede 'kab' bunun altından geçişi sağlayan yuvarlak kemerli yola da 'kabaaltı' veya 'kabaltı' denir. Salih Efendi, Hasan Bey, Şeyh Camii, Eski Yedi Aralık İlkokulu, Tekke Camii kabaltılara yer verilen yapılarıdır. Konutlar da kale kulesi, kale mazgalları gibi kullanılmak üzere üst üste sıralanarak yapılmıştır.

Günümüzde, Suriye'den gelen çeşitli ürünlerin satıldığı Cumhuriyet Caddesi'ni çevreleyen pasajlar, ziyaretçilerin yoğun ilgi gösterdikleri ve bolca alışveriş yaptıkları bir bölgedir.

Cumhuriyet Caddesi

Kabaltı

Kilis Evleri

Kilis'in geleneksel yaşam tarzı ve zengin kültürünün yansıması halkın yaşadığı evlerde kendini gösterir. Geleneksel 'Kilis Evi' her biri ayrı işlevler için tasarlanmış; avlu, mutfak, odalar ve mağaralardan oluşur. Genellikle tek katlı olan kerpiç evler kırsal kesimde, bir ve iki katlı taştan yapılmış konutlar da kent merkezinde, eski Kilis yerleşiminin bulunduğu mahalle ve sokaklardadır.

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak kullanılan "Neşet Efendi Konağı (1924/1925), Dağlı Ahmet Bey Konağı, Eski Kaymakam Evi, Süpürgeci Konağı, Müftü Salih Efendi Konağı, Hacı Mehmet Efendi Konağı (1895), Yahya Efendi Konağı (1880/1890), Hacı Muhammed Efendi Konağı/Akıncı Konağı (1895), Kulaksız Binbaşı Konağı ve Mısırlıhoğulları Kantarması (kırsal kesimdeki iki katlı ağa evlerine 'kantarma' denir) önemli sivil mimari örnekleridir.

"Neşet Efendi Konağı", Prof. Dr. Alaeddin Yavaşca'nın doğup, büyüdüğü ev olan YOYAV (Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı)'a ait yapı ve 1850 yılında Ermeni kökenli Toros Ağa tarafından konak olarak yaptırılan, daha sonra Şehit Sakıp İlkokulu olarak hizmet veren ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezi) gezilip görülebilecek tarihî Kilis evlerindedir.

Üç kuşağın bir arada yaşamasını sağlayacak şekilde tasarlanan Kilis evleri, ev halkının tüketeceği yiyeceklerin hazırlanması, düğün törenlerinin icra edilmesi, misafirlerin ağırlanması gibi sosyal hayatın tüm fonksiyonlarının yerine getirilebilmesine olanak sağlar. Yıllara meydan okuyan, taş işçiliğiyle anıtsal karakter sergileyen Kilis evlerini oluşturan bölümlerin her biri ustaca düşünülmüş inşaa edilmiştir.

Avlu (Havuş):

Cümle kapısı da denilen ana giriş kapısından girilen bu açık alanın sağında ve solunda ayakyolu (tuvalet), çardak; hayme (gölgeleme); kuyu; ekinlik (avlude çiçek yetiştirmek için ayrılan toprak alan), curun (içinde çişnenerek üzüm taneleri ezilen, öntünde küçük oluğu bulunan taş, beton ya da sert ağaçtan yapılmış havuz); buğday, kurutulmuş kırmızı biber, zahter dövmeye yarayan soku (tokmak, soku taşı ile içinde bazı maddeler dövülen büyük havan), mercimek, firik, çekmeye yarayan el değirmeni gibi günlük yaşamı kolaylaştıran araç-gereçler ve küllük (yanan ateşin küllerinin toplanıp biriktirildiği büyükçe kap) bulunur.

Mağara:

Kilis'in sıcak iklim koşullarında çabuk bozulabilen yiyecekleri saklamak, tazeliğini korumak için hemen her evin alt katında, bodrumunda; soğuk hava deposu ve buzdolabı işlevini gören bölümlerdir. Mağara doğal olabildiği gibi ev sahibi tarafından da yapılmış olabilir.

Mutfak:

Kapısı avluya açılan mutfak yapıdan ayrı, bağımsız bir bölüm olarak düşünülmüştür. İçinde iki ya da çok gözlü ocak, "puharı" (ocak üzerinden başlayıp çatıyı biraz geçen genişçe baca) adı verilen duman bacası ve dolaplar vardır. Bazı eski evlerin mutfaklarında ekme pişirilen gömme ekme tandırları bulunmaktadır.

Odalar:

Kilis Evi'nde odalar oturma, yemek yeme, yatma/yatak, konuk ağırlama gibi birbirinden farklı gereksinim ve hizmetlere yanıt verecek biçimde düzenlenmiştir. Odalara avludan ya doğrudan girilir ya da merdivenle (dereç) çıkılır. Pencerele kuzeye bakan odalar "yaz odası", güneye bakan odalar da "kış odası" olarak düzenlenmiştir. Oldukça yüksek tavanlı olan odalar, avluya bakan pencereler ve bunların üstündeki "kuş tagalarından" giren gün ışığıyla aydınlanır. Aydınlatma ve havalandırma gibi işlevsel özelliği olan "kuş tagaları", konutun dış görünüşüne estetik bir değer katacak biçimde düzenlenir. Avluda sıralanan odalarda (oda sayısı ailenin ekonomik gücüyle paralellik gösterir) "eşik" adı verilen bir girişten sonra taştan yapılmış üç gözlü bir gömme dolap (yöre ağzında 'tazar' olarak geçen bu taş dolabın alt gözünde ayakkabı, süpürge; orta gözde ibrik, testi, küp, carra, kenne, tağar gibi topraktan yapılmış kaplar; 'kübbiye' adı verilen üst gözde de tencere, tabak, tepsi türü eşyalar bulunur) yüklük olarak kullanılmak için yapılmış gömme dolap ve yörede "mahmil" adı verilen dolaplar bulunur.

Kış odalarında ısınma için çukur tandır vardır. Isınma tandırı da denilen bu tandır; 40-60 santimetre çapında, 50 santimetre derinliği olan bir çukur ve üstüne konulan 'tandır kürsüsü' ile bir 'yorgandan' oluşur. Kışın mangalda yakılan ateşin köz haline gelmesinden sonra tandırdaki yerine oturtulması ve üstüne yorganın örtülmesi sayesinde tandırın etrafına yerleşen ev halkı ısınmaktadır.

Çıkma:

Mutfak ve ahır gibi fazla yüksek olmayan bölümlerin üzerine yapılan ve merdivenle çıkılan basık tavanlı bir oda olup, bir tür sandık odasıdır. Çıkma bölümündeki odacıklara, genel olarak "hazne" (fazla eşyanın konduğu, saklandığı odacık) denir.

Livan:

Tüm odaların açıldığı geniş bir alan olan bu bölüm, odalar arası ilişkilerin sağlandığı ortak kullanım alanıdır. Öntü açık olan livanlarda (salon), konut sahibinin ekonomik gücü ve zevkini yansıtan süslemeler görülür.

Hayvan Barınakları:

Genellikle koyun, keçi, tavuk, at, eşek gibi hayvanlar için yapılan barınaklara (ahır, ağıl, kümes) avlu kapısına (dış kapı) yakın mekânlarda yer verilmiştir.

Neşet Efendi Konağı:

Kilis eşrafından Neşet Efendi tarafından 1925 yılında yaptırılmıştır. Dönemin ünlü ustalarından Halepli Hacı Ahmet, Naccar Mehmet ve Naccar Halit'in elinden çıkan konak; bahçe içinde, bodrum üzeri iki katlı kâgır bir yapıdır. Her katta oldukça büyük bir salon, altı oda, mutfak, banyo, tuvalet olan yapının net kullanım alanı yaklaşık 220 metrekaredir. Yapıda Kesmelik'teki taş ocaklarından getirtilen kesme taşlar, renkli İtalyan ve Gaziantep mermerleri yanında iç doğramalarda "kamalak ağacı" kerestesi kullanılmıştır.

1979 yılında Kültür Bakanlığı tarafından kamulaştırılan konak, restore edildikten sonra 29 Nisan 1986'da hizmete açılmıştır.

Neşet Efendi Konağı

Doğal Alanlar

Karataş Parkı (Cumhuriyet Parkı):

Doğasının bir bölümü kara renkli taştan oluştuğu için bu adla bilinen Karataş Parkı kent merkezindedir. Çam ağaçlarıyla kaplı olan bu alanda oturma grupları, kafeterya, tuvalet gibi hizmet birimleri vardır.

Akpınar:

Doğal bir kaynak suyu olan Akpınar'ın hayat verdiği bu alan, bağ-bahçe ve zeytinliklerin yanında yer alan, yöre halkının kullandığı günü birlik dinlenme yeridir.

Akpınar mesire alanı

Söğütlüdere:

Kilis Belediyesi tarafından düzenlenen bu alanda; Akpınar, Zoppun ve Söğütlüdere pınarlarının getirdiği sularla büyük ve derin yapay bir göl oluşturulmuştur. Çevre düzenlenmesi yapılan bu alanda, temel hizmet birimleri yanında açık ve kapalı mekânları bulunan lokanta ve kafeterya bulunmaktadır.

Eğitim - Kültür

İlköğretim ve dengi okul mezunu nüfusa bakıldığında; Kilis hem kadın hem de erkek nüfusun eğitim seviyesinde diğer bölge illerinden daha yüksek oranlara sahiptir. Okul öncesi ve ilköğretimde okullaşma oranı Türkiye ortalaması düzeyinde olup, ortaöğretimde ise Türkiye ortalamasının üzerindedir.

KİLİS'TE OKULLAŞMA ORANI 2010 - 2011 (%)

Okul öncesi	68,06
İlköğretim	97,13
Ortaöğretim	67,01

Kilis 7 Aralık Üniversitesi; 29 Mayıs 2007 tarihli 26536 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5662 sayılı kanunla kurulmuştur.

Üniversite; Fen-Edebiyat Fakültesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Yüksekokulu, Meslek Yüksekokulu ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'ndan ve Sosyal Bilimler Enstitüsü ile Fen Bilimleri Enstitüsü'nden oluşmaktadır.

Merkez kampüs ve Karataş kampüslerinde; 4 fakülte, 1 Yüksekokul, 2 Meslek Yüksekokulu ve lisansüstü eğitimin yürütüldüğü 2 enstitüde faaliyetlerini sürdüren Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde lisans ve yüksek lisans düzeyinde yaklaşık 5000 öğrenci öğrenim görmektedir.

Ayrıca başka ülkelerden gelerek lisans ve lisansüstü eğitim alan 30'a yakın yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Kilis Kültürü:

Coğrafi konumu itibariyle Gaziantep, Halep, Azez ve Antakya gibi şehirler ve bu şehirlerde hüküm süren çok farklı uygarlıklarla birlikte yaşayan Kilis, yöreye yerleşen Türkmen boylarının kültürleri ile harmanladığı zengin birikimini çağlar boyunca geliştirerek kendine özgü bir kişilik oluşturmuştur. Yüzyıllar boyunca ekonomik, siyasal ve kültürel olarak Anadolu'nun sınır bekçiliği işlevini yerine getiren Kilis, kendi özgün kültürünü geliştirip yaşatması sayesinde Arap kültürünün Anadolu'ya yayılmasını da sınırlamıştır.

Kilis'in özgün kültürünün önemli parçalarını; mutfağı, ağız, adet ve gelenekleri, müziği, halk oyunları ve mimarisi oluşturur.

Kilis Mutfağı:

Kilis mutfağı kendine has yemekleriyle zengin bir yapıya sahiptir. Günlük pişen yemekler ve genellikle özel günlerde yapılan yemekler olarak temelde iki bölümde incelenebilecek Kilis Mutfağı, Arap-Ortadoğu Mutfağı ile Türk Mutfağı'nın ortak özelliklerini taşıyan bir yapıya sahiptir. Halep ve Gaziantep esintileri taşısa da, kendine has, farklı özellikleri olan bir mutfaktır. Nitekim komşu kentlerdeki ile aynı adı taşıyan bir yemek bile Kilis'te mutlaka daha farklıdır.

Yemeklerin temelini et ve bulgur oluşturur. Bunun yanında sebze ağırlıklı yemekler de mevsimine uygun olarak yapılmaktadır. Ön planda yağlı, baharatlı yemekler olduğu gibi zeytinyağlı yemekler de Kilis Mutfağı'nın vazgeçilmez türlerindedir. Zeytinyağı, yörede yetiştirilen yüksek kaliteli zeytinlerden elde edilir. Hemen her Kilislinin kendi elleriyle ürettiği veya ürettirdiği zeytinyağı yöre insanı için vazgeçilmez bir besin maddesidir.

Kilis'in konumu, Kilis mutfağını şekillendiren önemli bir etmendir. Bağlar, zeytinlikler, bereketli tahılların yetiştiği ovalar Kilis'in geleneksel ürünlerinin kaynağıdır. Oylum Höyük kazılarında yapılan araştırmalar, Antep fıstığı, üzüm, zeytin, baklagiller ve çeşitli buğday türlerinin tarımının çok eski çağlara dayandığını göstermiştir. Bağlardan gelen üzümlerle yapılan pekmez çeşitleri ve sıradan yapılan tatlılar Kilis'in geleneksel lezzetleri arasında öne çıkar.

Kilis yemeklerinde damak zevki ön planda gelmektedir. Yemeklerin lezzetine özel önem verilir. Yemeklerde, yemeğin özelliğine göre çeşitli baharatlar kullanılır. Kilis Mutfağı'nın özellikleri, özgün yemekleri, Araştırmacı Gonca Tokuz tarafından kaleme alınan "Kilis Mutfak Kültürü" başlıklı yazıda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. (Sayfa 291)

İçli Köfte

Kullanılan arazi büyüklüklerine göre tahıl tarımı, bağcılık, zeytincilik olarak sıralanan bu tarımsal etkinlikler içinde “zeytin” ve “üzüm” tarih boyunca Kilis’in, olmazsa olmaz nitelikteki ürünü olmuştur. Her iki ürünün de arazi seçiminde nazlı olmayışı, Kilis’te rahatlıkla yetişmesini temin etmiş ve maharetli Kilisli’ler üzüm ve zeytinden çok farklı lezzetler üretmesini bilmiştir.

Fırın Yapması, Oruk, Kübbülmüşveye, Orman, Teşrübe, Kölük Aşısı, Gerebiç, Kıрма Kadayıf (Cennet Çamuru) ve Kilis Tavasası gibi yemekler bölgenin en ünlü yemeklerindendir.

Bağcılık ve Şıra Üretimi:

Evlia Çelebi’nin anlattıklarına göre Kilis ve yöresinde kırk çeşit üzüm bulunmaktadır. Horozkarası (Horuzkarası), Hömmusu (Hönnüsü), Rumi (Urumu), Yediveren (yediveren), İnek Memesi, Dökülgen, Dımışkı, Kabarcık günümüze ulaşan türler olmasına karşın, Horozkarası ve Rumi yöreyle özdeşleşmiş türlerdir. Lacivert-siyah renkli, iri taneli ve kalın kabuklu olan Horozkarası sofralık; sarı-açık yeşil renkli Rumi adıyla bilinen üzüm de; pekmezlik, şirelik ve şaraplıktır.

Kilis’te bugün 16.000 hektarı bulan bir alanda 10.040.000 tiyek (bağ sayısı) vardır. Üzüm yaş ve kuru olarak tüketildiği gibi pekmez (sıcak pekmez, yaş pekmez, gün kurusu pekmez) ve şire (üzüm suyu ve nişastanın birlikte kaynatılmasıyla yapılan tatlı türü) olarak da değerlendirilmektedir.

Kilis’te Haziran ayında şehre yakın bağlar, çadır ve haymalarla donanmaya başlar. Bu hazırlıklar, yaklaşmakta olan üzüm hasadının habercisidir. Bağ kesme; kendine özgü tekniği ve yazılı olmayan kuralları olan işlemler serisidir. Şehre şarap fabrikası yapılmadan önce 1950’li yıllarda yetiştirilen üzümler kurutulmaktaydı. Şarap fabrikasının açılmasından sonra üzümlerin büyük bölümü fabrika tarafından satın alınmaya başlanmıştır.

Pekmez kaynatılması

Kurutulmak üzere üzümlerin serilmesi uzmanlık gerektiren bir iştir. Tiye karası denilen ve dört tiyeğin kolları toplanarak elde edilen yerlere serilen üzümlerin miktarı iyi ayarlanmalıdır. Sergi sonunda oluşan tiyek arası sayısı, aynı zamanda bağın veriminin de göstergesidir. En verimli bağ, 30 tiyekten 1 tiyek arası ürün veren bağıdır.

Bağ kesme işlemi Eylül ayı sonunda sona erer. Her cins üzümün hasat zamanı birbirinden farklıdır. Horozkarası ve Urumu ilk yetişen, Hönüsü ise en son hasat edilen üzüm çeşitleridir. Bağ kesme mevsimi, kurumuş üzümlerin toplanmasını izleyen sıra yapımıyla kapanır.

Sucuk

Şıra yapımı, Kilisli bir ailenin yıllık çalışma sürecinde önemli bir dönemi işgal eden faaliyettir. Hazırlıkları, şıra yapımı ve sonrasında emeği yoğun bir faaliyetler bütünü olan şıra yapımı, imal edilen pekmez, sucuk, kesme, reğel ve sirke çıkarılmasını ihtiva eden faaliyetler bütünüdür.

Üzümün sıkılarak suyunun çıkarılması, şıra yapımının ilk aşamasıdır. Burada önemli olan üzümünden maksimum suyun alınmasıdır. Çok basit gibi görünen üzümlerin ezilmesi işleminin özel teknikleri vardır. (Bu işi yapan gözleri görmeyen kimseler bulunmaktaydı. Böylece evin hanımları bir yabancıyla yanında daha rahat çalışabilmekteydi.) Ezilmiş üzümün suyunun alınmasının ardından artan üzüm sapları atılmayıp sirke yapımında kullanılır. Dinlendirilip posasından arındırılan üzüm suyu büyük bakır kazanlarda odun ateşiyle pişirilir. Üzüm suyu defalarca tortularından arındırıldıktan sonra istenen kıvama gelince yine ev halkı tarafından üretilen nişasta ile karıştırılır. Artık şıra şıra yapımından önce pamuk iplere saplanarak üzüm suyuna batırılmaya hazır hale getirilen ceviz, Antep fıstığı, badem ve fındık dallarına gelmiştir. Usta kadınların yönlendirdikleri ev halkı tarafından gerekirse birkaç kez üzüm suyuna batırılan sucuklar çengellere asılarak kurumaya bırakılır. Evin çocuklarının, henüz kurumamış sucukları yemek için ısrar etmeleri şıra yapımının adetlerindedir.

Sucuk batırmadan sonra şıra pestil (bastık) sermeye gelir. Sucukların batırılmasının ardından kazandaki sıvı, evin damında düz zemin üzerine serilmiş bezlere serilir. Böylece kışın içerisine ezilmiş kuruyemiş konularak muska şeklinde sarılabilecek veya öylece tüketilebilecek pestil çeşitlerinin ham maddesi de hazırlanmıştır. Üzüm suyundan elde edilen bir diğer ürün, kayısı kurusu ile yapılan çir reğelidir. Kesme ise tam pekmez kıvamına gelmemiş ancak koyulaşmış şıraya ince bulgur veya döğme karıştırılarak yapılan bir tatlı türüdür.

Kilis evlerinde neredeyse tüm ev halkının, komşu ve akrabaların katılımıyla imal edilen şıra ürünleri, kışın soğuk günlerinde hem büyükler, hem çocuklar için enerji kaynağı olduğu gibi misafirler için gözde ikram ürünleridir.

Kilis Ağzı:

Kilis halkının ağız özelliğini belirleyici zaman kipi, şimdiki zaman çekim ekidir.

İstanbul Ağzında	Kilis Ağzında
Geliyorum	Gelorum
Geliyorsun	Gelon
Geliyor	Gelor
Geliyoruz	Geloruk
Geliyorsunuz	Gelorsunuz
Geliyorlar	Gelolar

Yöre halkının ağzında “-di”li ve “-miş”li geçmiş zaman kipleri İstanbul ağzındaki gibi çekimlenirler. Ancak bazı sesler değişime uğrar.

-dili Geçmiş zaman	-mişli Geçmiş zaman
Gettim	Getmişim
Gettin	Getmişsin
Getti	Getmiş
Gettik	Getmişik
Gettiniz	Getmişiniz
Gettiler	Getmişler

Kilis'te gelecek zaman kipi "-cek" yerine fiil köküne ses uyumuna göre "cı, ci, cu, cü" ekleri ve sonra şahıs ekleri getirilerek yapılır.

Oİumlu	Olumsuz
Gelicim	Gelmicim
Gelicin	Gelmicin
Gelici	Gelmici
Gelicik	Gelmicik
Gelciniz	Gelmiciniz
Geliciler	Gemiciler

Kilis Adetleri:

Evlenme Gelenekleri: Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Kilis'te de evlenme adetleri, gelenekler arasında önemli yer teşkil eder. Geçmiş dönemlerde evlilikler, doğal olarak görtücü usulüyle yapılmaktaydı. Oğlunu evlendirme çağına gelen kadınlar, akraba, komşu veya dostlarından evlilik çağına gelmiş genç kızları öğrenirler. Böylece kız arama faslı başlamış olur.

Oğlan annesi, yanına birkaç yakınını da alarak; ya tarif üzerine ya da sorup soruşturarak kız aramaya başlar. Gördüğü kızı öperken; onun yanaklarını okşayıp yüzünde boya olup olmadığını kontrol eder. Görtücüye çıkan kız da, üst üste zıbınlar (zubun, zubunluk) giyerek, vücuduna dolgun bir görüntü vermeğe çalışır ve kahve sunarken, yüzünü mangal ateşine tutarak, yanaklarının kızarmasını sağlar. Görtücüler kızı beğenirlerse hiçbir şey söylemeden ayrılır ve daha sonra kızın ailesini soruştururlar. Sonucun olumlu çıkması ve oğlan ile babasının da onayının alınmasını takiben kız evine mesaj gönderilerek kızın isteneceği bildirilir. Kız tarafının da oğlan tarafını soruşturması sonrasında eğer cevap olumlu olursa "Allah kader etmişse n'edek, elimizden ne gelir, hayırlısı olsun", eğer olumsuz cevap verilecekse "Siz çok eyyi hanedansınız, amma babası kızımın yaşı daha küçük door" şeklinde cevap verilir.

Şirincelik adı verilen kız isteme ziyaretine kadınlı erkekli gidilir ve kadınlı erkekli karşılanırlar. Kahve, çay sunumuyla birlikte sohbet edildikten sonra işin aslına, yani ziyaret nedenine gelinir. Oğlan ve istenilen kız da hizmet gördükten sonra dışarı çıkartılır. Oğlan tarafının en yaşlısı tarafından kız istenir. Oğlan tarafının çeşit çeşit tatlı ve meyvelerle kız tarafına gidip aile büyüğüne nişan takılması olayına "Şirincelik" adı verilir. Nişanlılık süresi ne kadar uzun olursa, oğlan tarafının masrafı da o kadar fazla olur. Çeyiz getirme işlemi 4-5 binek hayvanla yapılır ve kız babası eşyaları kendi eliyle verir. Sandıklar, yorganlar, ev eşyaları, maniler ve türküler eşliğinde hayvanlara yüklenerek oğlan evine getirilir. Oğlan evine çeyizin gelmesi ve eşyaların uygun bir odada sergilenmesine "Çeyiz serme" denir.

Gerdek gecesinden evvelki geceye "kına gecesini" denir. Güveyinin kınasını delikanlılar, gelinin kınasını da, genç kızlar yakar. Kına erkeğin yalnız sağ elinin serçe parmağına, gelinin el ve ayak parmaklarına yakılır. Güveyi kınası şenlik içinde yakılırken kız kınasının yakıldığı evde yas vardır. Ağıt, ağlama, feryat-figan içindedir kız evi. Bu matem gelişigüzel değil, töreye göredir. Ağıtlar yakılırken genç kızların yanına yaşlı bir kadın gelir ve "Darısı sizlere... Bahtınız açık olsun... Ağ başırlı olun!" diye dua eder. Bu arada gelinin tüm yakınlarına yordamın tamam olup olmadığı sorulur; izin istenir ve izin geldikten sonra kına yakılmaya başlanır. Gelin bir sandalyeye oturtulur, yönü kibleye çevrilir. Kınayı yakacak kız, önce başından üç kere geçirir ve tütüleyerek "Tu, tu, tu!" diye nazarı alır, nazarı atar.

Özellikle Kilis'in köylerinde düğün başlamadan önce, köyün genç ve yetişkin kızları, odun getirmeye çağılır. Tüm kızlar odun getireceği ipi alarak; düğün evine, oradan da toplanıp oduna çıkarlar. Gelirken sıraya dizilip topladıkları odunlarla köye birlikte girerler. Hangi kızın "şelesi" daha büyükse, onun üzerine "bayrak" dikilir. Odun "şelekleri", oyunlar oynanarak, ezgiler söylenerek eve getirilir. Bu sırada düğün evinin işareti de, damına dikili olan "bayraktır". Oduna giden genç kızlara düğün sahibi o gün, iyi bir ziyafet verir.

Kızın gelişi gerdek gecesinden bir ya da iki gün önce olur. Sabah olduğunda ev sahibi kahvaltayı hazırlar. Öğleye doğru da tefçi/defçi gelir. Öğleden sonra gelenler için geline mavi ya da pembe esvap giydirilir ve taşaya (pencere önüne) oturturlar. Bu sırada başka bir evde erkekler eğlenirler (kef/keyf ederler) ve güveyi traş edilir. Akşama doğru da "eli udumlu (becerikli)" iki kadın gelini süsler, giydirir. İki taze gelin de (yeni evlenmiş), gelinlik giyip (duvak vurmazlar) ellerine mumlar alarak, gelini misafirlerin

huzuruna çikartirlar ve yüksek bir yere (kürsü, sandalye) oturturlar. Ud, darbuka, tef çalınarak düğün başlar. Gelin iki yanına geçen, koluna giren taze gelinler, “Yoğurt koydum dolaba...” ezgisi eşliğinde, gelini üç kez dolaştırırlar.

Daha sonra gelin sandalyeye oturtulur. Uğurlu olduğuna inanıldığı için başından parayla şeker saçılır ve bunlar genç kızlar tarafından kapışılır. Kapanın bahtı açıldığına ve en kısa zamanda gelin olacağına inanılır.

Eğlencenin bitimine yakın camiden çıkarılan güveyi; arkadaşları, iki kolunda sağdıçları (sağdıç kişi ergen, kâmil kişidir) ve hocalarla birlikte ilahiler okuyarak; ilahiler bitince ezgiler söyleyerek; eğlenerek eve gelirler. Havışın ortasında yedi kere dolaştırılarak (buna “cille” denir) türkü söylenir zılgıt çalınır. Hoca kapıda dua okuduktan sonra, güveyiyi arkadaşları sille tokat içeri/odaya atarlar, iterler.

Şobas geleneği, günümüzde Kilis ve köylerinde görülen toplumsal dayanışmanın en güzel örneklerinden biridir. Düğünün son günü öğle yemeğinden önce yapılır. Düğüne katılanlar, belli bir düzen içinde büyük bir alanda toplanırlar. İlk “şobas” olacak kişi en başa, birinci sıraya oturur. Bu kişi, genellikle damadın en yakın bir büyüğü veya yörenin en saygın kişisidir. Daha sonrakilerin ilk “şobasçıdan” daha yüklü bir para vermesi ayıp kabul edilir ve bu görgüsüzlüktür. Abdal (davulcu, zurnacı, köçek), “şobas” olacak kişinin önünde durarak, adını söyler ve “Şobas!” diye bağırır. Aldığı parayı herkese gösterip, yüksek sesle miktarı belirterek, yazıcı heyetine teslim eder. Düğüne katılan ve “yüklü” olan herkes “şobas” olur. Toplanan bu paralar düğün sahibinin masrafları için harcanır. Öğleden sonra ikinci zamanı, davul, zurnalarla gelin getirilir.

Gerdek gecesinin sabahı köyün kadınları yine eve toplanırlar, yemek yaparlar. Yapılan yemeklerden köyün gençleri (cahalları) de isterler. Kadınlar ise, yedirmemeğe çalışırlar. Bu konuda oradaki tüm kadınlar yetkili olup; ellerinde büyük sopalarla yakaladıkları erkeği dövebilirler. Eğer bu sırada erkekler baskın çıkar da, zorlayarak güveyiyi gelinin yanına sokabilirlerse başarmış olurlar; oyun da böylece sona erer. Bu savaşında kadınlar, güveyiyi de döverler; erkekler de kadınların küçük çocuklarını kaçıarak “bahşış” isterler. Güveyi, gelinin yanına varıp arkasına dolandığında, gelin ellerini açarak güveyiyi korumaya çalışırsa, dava bitmiş olur.

Kilis Müziği:

Tarih boyunca farklı kültürler arasında geçiş noktası olan ve karşılaştığı uygarlıkların etkilerini kendi folklorik yapısında eriten Kilis, bu sayede kendi kültürünü oluşturmuştur. Bölge kültürünün yazılı ve sözlü öğeleri; dil ve müzikle birleşerek Kilis Türküleri’ni oluşturmuştur. Kent türküleri, düğünlerde söylenen maniler ve özellikle Elbeyli yöresinde söylenen Barak Ağzı ağıtlardan oluşan Kilis Türküleri, yaşamın tüm unsurlarını neşeli ve mutlu bir yaklaşımla anlatır. Düğünlerde söylenen maniler ise, bölgenin zengin kültür dokusunu ve halk şairlerinin ustalığını ortaya koyar.

Gaziantep, Kilis, Nizip ve Oğuzeli bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin söylediği güzelleme ve ağıtlara Barak Havaları adı verilir. Ali Dağıstan’ın “Kilis Türk Halk Müziği Kültürü” başlıklı yazısında Kilis yöresi müziği hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. (Sayfa 273)

Kilis Halkoyunları:

Tarih boyunca farklı kültürler arasında geçiş noktası olan ve karşılaştığı uygarlıkların etkilerini kendi folklorik yapısında eriten Kilis, bu sayede kendi kültürünü oluşturmuştur. Bölge kültürünün yazılı ve sözlü öğeleri; dil ve müzikle birleşerek Kilis Türküleri’ni oluşturmuştur. Kent türküleri, düğünlerde söylenen maniler ve özellikle Elbeyli yöresinde söylenen Barak Ağzı ağıtlardan oluşan Kilis Türküleri, yaşamın tüm unsurlarını neşeli ve mutlu bir yaklaşımla anlatır. Düğünlerde söylenen maniler ise, bölgenin zengin kültür dokusunu ve halk şairlerinin ustalığını ortaya koyar.

Gaziantep, Kilis, Nizip ve Oğuzeli bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin söylediği güzelleme ve ağıtlara Barak Havaları adı verilir. Ali Dağıstan’ın “Kilis Türk Halk Müziği Kültürü” başlıklı yazısında Kilis yöresi müziği hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. (Sayfa 245)

Geleneksel El Sanatları

Her türlü işin yapılmasını sağlayan önemli araç-gereçler olmanın yanında aynı zamanda bir milletin kültürel kişiliğinin belgeleri olarak nitelendirilen geleneksel el sanatları oldukça eski bir yerleşim bölgesi olan Kilis'te pek çok örneğiyle vücuda gelmiştir. Halkının temel ihtiyaçlarının karşılanması yanında, usta-çırak geleneği çerçevesinde bilgi birikiminin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan el sanatları, ayrıca istihdam yaratarak geçim kaynağı olmuştur. Teknolojiye yenik düşerek zamanla kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan geleneksel el sanatları Kilis'te en nadide eserlerini vermiştir.

Yorgancılık:

Kilisli ustaların üretkenlikleri ve maharetleri sayesinde ismi yöre ile özdeşleşen Kilis Yorganı, saten kumaşın iğneyle işlenmesiyle biçimlendirildiği bir el emeği ürünüdür. Yüzü parlak kumaş (saten), altı (astar) patiska olan "Kilis Yorganı"nda, astarlık bezin önemi, "astarı yüzünden pahalı" sözüyle belirtilmiştir. Yorgan yüzü ile astarın arası doğal malzemeler olan yün ve pamukla doldurulmakta, yorganın yüzü de satenle aynı renkte olan sentetik iplikle iğne yardımıyla işlenmektedir.

Kilis Yorganı'nda motifler ya göbekte yoğunlaşır ya da yorganın tüm yüzüne yayılır. Yorganın tüm yüzünde tavus kuşu, hurma yaprağı, hurma dalı, papatya, simetrik papatya, lale, lale desenli vazo, kalpli lale, bahar dalı, stilize edilmiş yaprak, menekşe, güneş, kafes, karmaşık kafes, kafesli hurma dalı, girift, arabesk, suyolu, rüzgâr gülü, simetrik, asimetric, fiyonklu, helezonik ve çeşitli geometrik biçimlerden oluşan motiflere yer verilir.

Süslemelerin göbekte yoğunlaştığı yorganlarda; güneş, göbeği güneş kenarları üçgen, yaprak, hurma dalı, lale, papatya, hurma dalı, kare, baklava dilimli, yuvarlak, helezonik, arabesk biçimli motiflerle süslenir.

Sentetik malzemelerin bulunmadığı ve yatılı misafirlğe gitme âdetinin yaygın olduğu eski dönemlerde her evde bolca bulunan yorganlar Kilisli ustaların ellerinde adeta sanat eserine dönüşmüştür. Ülke çapında şöhretiyle yorgancılık Kilis'te hâlen, eskisi kadar yoğun olmasa da icra edilmektedir.

Kilis Yorganı

Kilis Yorgani

Taş İşçiliği (Taş Yonuculuğu):

Kilis ve yöresinde geleneksel olarak kullanılan yapı malzemesinin doğal taş oluşu, halk ağzında “yonucu, yonucu ustası” sözleriyle ifade edilen “taş işçiliği” sanatının üst seviyeye çıkmasını sağlamıştır. “Kesmelik” adıyla bilinen yörede, üç taş ocağı işletmecisi bulunmaktaydı. Taşlar, bu taş ocaklarından hayvanlarla taşı işleyen işliklere getirilmekteydi. Taşların işlenmesi ise şöyledir:

Blok biçiminde işliklere getirilen taşlar, önce kullanılacak boyutta kesilir; kaba yanları yontulur; taş gönyesi yardımıyla düzeltilerek işlenecek duruma getirilir. İşlem basamaklarında kültük (bir yanı sivri diğer yanı köşeli çekiç), merteka (taşçı çekici), arşın (taşın düzgünlüğünü kontrol eden master), bük (iki ucu sivri çekiç), kidde (master taşı), hayt ipi, sulu terazi, şakul, demir kalemi, taş gönyesi gibi araç ve gereçler kullanılır. Yapılarda kullanılan taşlar; atabe (pencere altına konan taş), leme (pencere arasına konan taş), kemeldin (pencere ve kapı üstüne konan taş), kuturaf (köşe taşı), keşkeşe (yapının iç duvarlarında kullanılan taş), tab (dolap aralarına taş), musafat (ara duvarlarda kullanılan taş) şeklinde biçim ve işlevine göre isimlendirilir.

Kilisli yonucu ustaları Memlûkluların etkisiyle Anadolu’ya yayılan renkli taş ustalığının ilk temsilcileri olup yapıların dış yüzeylerini sarı ve siyah renkli taşları sıralı kullanarak süslemişlerdir.

Yemenicilik - Köşkerlik:

Eskiden tamamen doğal ürünlerle yöreye özel ayakkabı imal edenlerin mesleğidir. Yemeninin üst bölümü renkli (siyah, kırmızı, yeşil, kahverengi) yumuşak deri (genel olarak sahtiyan adı verilen bu parça yörede ‘havır’ adı verilen işlenmiş oğlak derisi), tabanı kalın deri (gön) olup köşkerler tarafından elde dikilir.

Ayak büyüklüğüne göre hazırlanan “tabanlık, taban astarı” bu sıralamaya göre yapıştırıldıktan sonra, çift çelik iğneyle karşılıklı dikilir ve kalıba çekilir. Daha sonra muşta (derileri vurarak inceltmek, düzeltmek için köşkerler tarafından kullanılan tabanı geniş, üzeri dar ve yuvarlak bir alet) kayım ve falçata yardımıyla gerekli düzeltmeler yapılır ve kalıptan çıkarılır. Yanları sabunlanıp ihvalle (yemenicilerin ve köşkerlerin kullandığı sert ağaçtan yapılmış parlaticı işlevi olan araç) parlatılır.

18’den 46 numaraya kadar kalıpları bulunan yemeninin ebatları küçükten büyüğe doğru şunlardır: Yarım metelik, metelik, küçük hasbe, büyük hasbe, vastani, orta ayak, zeyerdan, ges, lorta, ulu ayak.

Doğal malzemelerden üretilmesi nedeniyle oldukça sağlıklı bir ayakkabı olan yemeni geçmişte Kilis’te bol miktarda üretilip başka illere de satılmakta iken günümüzde üretenlerin sayısı giderek azalmaktadır.

Yemeni

Yemeni

Nakış İşlemeciliği:

Kilisli genç kızların çeyizlerindeki en nadide ürünleri gergef ve kasnak yardımıyla işlenen el işi nakışlar oluşturmaktadır. Nakış işleminin her aşaması ayrı bir emek ve özen ister. Nakış işlenecek kumaşın önce lifleri çekilir. Buna “tel çekme” denir ve yörede sadece bu işi yapan usta kadınlar vardır. Sonra kumaşın çevresine “antike” (kumaşın lifleri çekilerek yapılan küçük süsleme öğeleri) yapılır.

İşin niteliğine uygun olarak; yerli dokuma bez, patiska, keten, yün tela kumaş, doğal ve yapay ipek kumaş, margizet, kadife kumaş bez üzerine kumaşın fiziksel özellikleriyle uyumlu iplikler kullanılarak (nakış ipliği, floş iplik, yumak ipliği, ibrişim ipliği, doğal ipek, çamaşır ipeği, sim) iğneyle işlenen nakışlar tamamıyla el emeği ve göz nuru ürünüdür.

Çiti badem, mercimek, çiğerdeldi, kartopu, cemaliyan, Çin iğnesi, kanava iğnesi, sim-sırma gibi iğne teknikleri uygulanarak işlenen nakışlar; genellikle insan, yaprak, çiçek, meyve motifli ve geometrik desenlidir.

Nakışlı bezlerin, örtülerin çevresi/kenarları iğne oyası, sim oya, mekik oyası, ajur / örümcek ajur ve “yemsin” adı verilen sırmalarla zenginleştirilmiştir. Patiska, poplin, terilen, saten ve ipekli kumaşlar üzerine “Türk işi, tül işi, beyaz iş, çin iğnesi, kesme” gibi yöntem ve tekniklerin uygulandığı makine nakışı da, halen yöre kadınlarının önemli uğraşısı ve geçim kaynağıdır.

Culhalık:

İpekli, alaca, aba, maşlah ve kilim dokumacılığı zanaatlarının ortak ismi olan “culhalık” geçmişte yoğun olarak yapılmakta iken günümüzde makineleşmenin üst seviyeye ulaşması nedeniyle yok olmaya yüz tutmuştur.

Saraçlık:

Meşin, kavsak, at, araba koşum takımları ile cüzdan ve kemer gibi aksesuarları imal etme mesleğidir.

Hallaçlık:

Yün ve pamuk gibi doğal elyafları kabartmak, yumuşatmak için kullanılan, yay şeklindeki bir aletle icra edilen iştir. Evlerde kullanılan yün yatak, minder, yastık ve yorganın zaman zaman yumuşatılması, kabartılması gerektiğinde hallaçlara götürülmekteydi. Elyafın doğası gereği zamanla sertleşerek topaklaşan yünler, kabartılma işleminden sonra yeniden kullanıma hazır hale gelmekteydi. Yorgancılar ve keçecilerin kullandıkları yünler de önce hallaçlar tarafından işlenmekteydi.

Tenekecilik:

İdare lambası, resim çerçevesi, kova, şapşak adı verilen kap, mangal, kutu gibi gereçleri imal edenler aynı zamanda soba da yapmaktadırlar. Daha gelişmiş ısınma yöntemleri ve elektrikli aletlerin çıkması nedeniyle mesleği icra eden usta sayısı azalmıştır.

Postal ve Haydacılık:

Kilis yöresine özgü dikim şekline göre üretilen dayanıklı ayakkabılara “postal” ve “hayda” ismi verilir. Postal, düğmesiz ve haydaya göre kısa olan, altı kalın camız derisinden üretilen ayakkabıdır. Hayda ise dize kadar uzanan, önde çapraz bağlanan ve ziraatla uğraşanların giydikleri dayanıklı ayakkabıdır. Günümüzde bu yerel ayakkabılar üretilmemektedir.

Kilis Nakışı

Sabancılık:

Tarım ve hayvancılıkta kullanılan; saban, değnek, meses, sırtık, yayık, yemlik, kazma, kürek gibi araç ve gereçleri üretenlerin mesleğidir. Makinelerin yaygınlaşmasından önce sabancı meslek grubunun kendine ait çarşısı bulunmaktaydı.

Bakırcılık:

Geçmişte neredeyse hayatın her alanında kullanılan bakırın yerini çelik, alüminyum, teflon, cam gibi malzemelerin alması sonucunda sayıları giderek azalan bakırcılar, kalaycılar gibi çeşitli yan sektörlerle de katma değer üretmekteydi. Kilis'te günümüzde turizme yönelik ürünler imal eden az sayıda bakırcı esnafı faaliyet göstermektedir.

Tabaklık:

Suni deri ve dayanıklı endüstriyel kumaşların kullanılmasından önce yaygın ve geçerli bir meslek olan tabaklar; ham deriyi işleyerek köşker, postalıcı, çizmecici, semerci ve koşumculara satmaktaydılar. Neredeyse binlerce yıldan bu yana aynı malzemelerle, geleneksel yöntemlerle işlenen deriler birçok esnaf grubunun hammaddesini oluşturmaktaydı. Tabaklık da günümüzde yok olan meslekler arasındadır.

Nalbantlık:

Hayvanlar için nal imal edenlerin mesleği olan nalbantlık da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan mesleklerdendir.

Hasırcılık:

Eskiden yaygın olarak kullanılan bazı araç gereçleri hasırdan imal edenler, genellikle zembil adı verilen ve meyve-sebze gibi ürünleri taşımakta kullanılan kova benzeri eşyayı üretmekteydiler. Kilis'te hasırcıların bir arada faaliyet gösterdiği çarşının bulunması, bu mesleğin yaygın olarak icra edildiğinin göstergesidir.

Bakırcılık

KILIS'IN KRONO

Kilis'in
Kronolojik
Tarihi

KRONOLOJİK TARİHİ

Kilis'in Kronolojik Tarihi

Yrd. Doç. Dr. Rifat ERGEÇ *

KILIS'İN TARİHİ COĞRAFYASI:

Kilis, coğrafi anlamda Kuzey Suriye Bölgesi'nde, Anadolu Yaylası'nın güneyde Suriye düzlüklerine doğru alçaldığı bir konumda yer almaktadır. Suriye ile Anadolu arasındaki geçiş bölgesinde yer aldığı için kültürlerin akışı içinde izlenmesi gerekli çok önemli bir bölgedir. Tarihin en eski dönemlerinden beri süregelen yerleşimlerin tümüne burada rastlanmaktadır. Tarih öncesi yerleşimler daha çok ilin güney kesimlerine yayılmıştır.

Kilis'in doğusunu oluşturan Fırat Nehri üzerindeki önce Zeugma, sonra da Birecik ve Karkamış geçitleri ile batısını sınırlayan dağlık kesimdeki geçitler, bölgenin doğu ve batısını kültür ve ticaret bakımından zengin ülkelerle bağlarken, aynı zamanda sivil göçler ve askerî faaliyetler yönünden de bölgenin savunmasında kapı görevi yapmışlardır. Kuzeydeki yollar ve geçitler vasıtasıyla Anadolu'daki önemli merkezlerle de ilişkiler yürütülmüştür. Kilis bölgesinin en savunmasız ve dışa açık kesimi güneyidir. Hiçbir doğal engel olmaksızın Suriye ve gerisindeki Doğu Akdeniz Ülkeleri ile Mısır ve Mezopotamya'ya ulaşmak mümkün olduğu gibi oradaki devletlerin de aynı yoldan buraya ulaşmaları kolaylıkla mümkündür. Ayrıca, ticaret ve askerî-sivil ulaşım açısından Fırat Nehri her zaman önemli bir unsur olmuştur. Ayrıca Antakya ile olan bağlantısı Doğu Akdeniz liman şehirlerine ulaşmasını da kolaylaştırmıştır. Bu bağlantılar dolayısıyla askerî, ticarî ve kültürel öğeler bu bölgeler arasında hem hızlı bir alışverişe imkân sağlamış, hem de zaman zaman önemli sentezlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Kilis bölgesi, Hititler gibi Anadolu merkezli devletler açısından her dönemde vazgeçilmez olmuş, Anadolu için âdeta Suriye ve diğer güney ülkelerine karşı bir kapı görevi üstlenmiştir. Kilis bölgesinin tarihî coğrafyasında bu doğal geçitler ve yollar her zaman hayati önem arz etmiştir. Son olarak, 1919-1921'de de önce İngilizler ve sonra da Fransızlar hep savunmasız güney yollarından gelmişlerdir. Günümüzde Kilis'in kara ulaşımı ve ticareti yine bu güzergâhlardan yapılmakta ve ekonomisinde çok önemli yer tutmaktadır.

M.Ö. 600.000-10.000 PALEOLİTİK (YONTMA TAŞ DEVRİ) - Genel

İnsanla birlikte başlayan uygarlık sürecinin en önemli kısmını kültürel gelişim oluşturmaktadır. Bu dönemlerin en uzun olanı, aynı zamanda Buzul Çağlarının kültürel anlamdaki karşılığını da teşkil eden "Prehistorik/Tarihöncesi Dönem"dir. İnsanlığın ortaya çıkışından başlayarak, M.Ö. yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar süren bu çağda çay taşı, çakmak taşı, hayvan kemikleri ve ağaç dalları gibi doğal maddelerden yapılan ilk aletlerin kullanılmaya başlandığı ve insanların mağara, kaya sığınağı gibi yerlerde "büyük gruplar/kalabalık aileler" biçiminde yaşadıkları bilinmektedir. Paleolitik Devir insanı, besinini avcılık ve toplayıcılık yoluyla sağlamakta fakat kendisi besin üretememekteydi. Bu haliyle tam bir tüketici durumundaydı. Ateş, bu çağda bulunmuş ve çiğ yenemeyen besinler pişirilmeye başlanmış, protein alınmasının zekâ gelişimine de etki ettiği öne sürülmüştür. Ateş ayrıca ısınma ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için de çok işe yaramıştır. Paleolitik; alt, orta ve üst olmak üzere üç alt döneme ayrılmaktadır.

Jeolojik olarak Eosen kireç taşı (kalker) esaslı bir altyapıya sahip olan Kilis bölgesinde bu özellikten dolayı yamaç terasları meydana gelmiştir. Kalker oluşumları içinde ise doğal olarak çakmak taşı yumruları yer almaktadır. Çakmak taşının kendine has kırılma özelliğinin insanoğlu tarafından keşfedilmesi, bu yumrulardan çeşitli vurma teknikleriyle el baltası, bıçak, satır, kesici, kıyıcı, delici, kazıyıcı, silah olarak mızrak uçları gibi çok çeşitli mekanik aletlerin yapılmasına imkân vermiştir. Bunlar ise, insanların avcılık, toplayıcılık, derleyicilik, ev, atölye ve gündelik işleri için hayati malzemeler olarak önem kazanmış, bunlara bağlı olarak iş bölümü ve sonrasında meslekler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Anadolu'da insan elinden çıkmış en eski çakmak taşı aletlerden bir bölümü de Fırat Havzası'nda ele geçmiştir. Orta Acheulleen tipinde olan bu taş aletler, dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunanlara kıyasla günümüzden 600 bin yıl öncelere kadar giden bir geçmişe sahiptirler. Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncelere kadar devam eden bu dönemin Orta Paleolitik evrelerine ait taş alet buluntuları Kilis'te Ellbeyli yakınlarında Sinekseken Tepesi ve Tefellez Sırtı denilen yerde ele geçmiştir. Aslında Kilis bölgesi, hemen kuzeyindeki Gaziantep bölgesine nazaran daha yumuşak ve Akdeniz özellikleri gösteren bir iklime sahip olduğu için daha fazla Paleolitik yerleşme yerinin bulunması mümkündür, ancak henüz yeteri kadar bilimsel araştırma yapılmadığı için bu dönem yeteri kadar tanınmamaktadır.

* Arkeolog, Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

M.Ö. 10.000-5500 NEOLİTİK DEVİR - Genel

Yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 civarında Buzul Çağlarının sona ermesiyle birlikte iklimin ısınması, yerleşim ve üretimin uygun hale gelmesiyle sonuçlanmış ve insanlık tarihinde bir dönüm noktası gerçekleşmiştir.

M.Ö. 10.000-5500 yılları arasında yaşanan Neolitik, yani Yeni Taş Çağında insanlar köyler kurarak üretime ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Bunun sonucu olarak meslekler, sosyal hayat, hukuk gibi günümüz medeniyetinin ana unsurları oluşmaya başlamıştır.

Buzul Çağlarının sona ermesiyle iklim, yüzyılımızdakine yakın bir hal almıştır. Toroslar'ın güneyi-Doğu Akdeniz Kıyı Bandı-Zagros Dağları'nın çevrelediği ve Dicle-Fırat nehirlerinin kenarlarında yoğunlaşan "Bereketli Hilal" denilen sulak bölgede ilk çiftçi toplumlar ortaya çıkmış ve ilk medeniyetler burada görülmüştür. Kilis bölgesi de Bereketli Hilal ülkesinin hemen kuzey-batı köşesinde yer alarak buradaki gelişmelerden nasibini almıştır. Kazı alanlarında tespiti oldukça zor ve alt tabakalarda kaldığı için birçok Neolitik yerleşim yerine henüz ulaşılamamış, ancak Akpınar Höyüğü, Çörtten Höyüğü ve Yeşilyurt Höyüğü'nde rastlanmıştır. Neolitik Devir bu özellikleriyle, insanlık tarihinde üretimin, yerleşik hayatın, sosyal düzenin ve medeniyetin başladığı, "devrim" niteliğindeki bir dönem olarak tanımlanır ki, bugünkü hayat tarzımızın başlangıcıdır.

Höyük Nedir?

Tarih öncesi köyleri/kentleri, yaşamaya elverişli yerlerde, su kenarı, yol üzeri, orman yanı, av bölgelerinin yakını gibi yerlerde kuruluyordu. Genellikle kerpiçten (güneşte kurutulmuş çamur tuğla) yapılan ve üzeri toprak dam olan bu dayanıksız evlerden oluşan köyler ve kasabalar, olası yangın, istila, baskın, deprem gibi sebeplerle yıkılıp yıkılınca devrilen kerpiç duvarlar ve çöken toprak dam ile bunların arasında kalan insan, hayvan ve eşya kalıntılarında geriye bir toprak yığıntısı kalıyordu. Yaşamaya elverişli bir yer olduğu için aynı yerde bu yığıntının üzerine birçok defa yıkılıp yapılan köylerin kalıntısı giderek birikmiş ve yükselmiştir. İşte bu toprak yığıntısı görünümündeki köy kalıntılarına, "höyük" adı verilmektedir. Höyükleri birkaç bin yıllık çanak-çömlek, çürümeyen taş-kemik-boynuz aletler, iskelet kalıntıları, kerpiç esaslı mimari kalıntılar gibi birikimler oluşturmaktadır ve ancak, bilim adamları tarafından tekniğine uygun şekilde arkeolojik kazıları yapırsa katmanları ortaya çıkarılabilir ve doğru bilgiler alınabilir. Höyük kazıları daha çok, orada yaşamış olan toplumun yeme-içme-beslenme-sağlık-genetik-giyinme-doğum/ölüm adetleri, sosyal yapıları-düğün/eğlence biçimleri, dinleri, ibadet şekilleri, dilleri, sanatları, zekâ düzeyleri, teknolojileri, kan gurupları, salgın hastalıklar vb. konularda bilgiler verir. Arkeolojik kazılar bunlar gibi konuları ortaya çıkarmak için bilimsel amaçlar çerçevesinde yapılırlar. Türkçe "Höyük" veya "Hüyük" olarak adlandırılan bu eski kent kalıntısı tepeciklere Arapça'da "tel" denilmekte olup, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yakınlıktan dolayı bozularak "til" veya "tıl" diye adlandırılmaktadır. Bazen de doğrudan "tepe" olarak anılır.

M.Ö. 5500 - 4500 KALKOLİTİK ÇAĞ - Genel

Kalkolitik Çağ (Bakır Taş Çağı):

M.Ö. 5500-3000 yılları arasında yaşanan Kalkolitik (Bakır-Taş) Devir, insanların madeni keşfettikleri ve ilk olarak bakırı elde ederek az sayıda da olsa dövme tekniği ile taş aletlerin yanı sıra bakır aletler de yaptıkları bir dönemdir. Tarım ve hayvancılığın gelişmesi insanların sosyal alandaki olumlu değişimlerini hızlandırmıştır. Meslek guruplarının yanı sıra, sosyal guruplar da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ayrıca, toplumlarda devlet fikri doğmuş, siyasi ve idari teşkilatlar kurulmaya başlanmıştır. Kilis iline dağılmış olan Kalkolitik Çağ yerleşmelerine 16 merkezde rastlanmış olup bunlar; Akpınar Höyüğü, Alahan Höyüğü, Alimantar Höyüğü, Çamurlu Höyük, Çörtten Höyüğü, İkizkaya Höyüğü, Karamelik Höyüğü, Leylit Höyüğü, Oylum Höyük, Saatlı Höyüğü, Salhan Höyüğü, Sinnep Höyük, Tepecik Harabesi, Tileyli Höyük, Tilkip Höyüğü ve Yavuzlu Höyüğü yerleşmeleridir.

M.Ö. 3000 TUNÇ ÇAĞLARI ve Tarihî Devirler - Genel

İnsanlık tarihinde M.Ö. 3000-1200 yılları arasındaki dönem Tunç Çağı olarak anılır. Bu dönemde insanlar, bakırın yanı sıra diğer madenleri de keşfetmişler, bunları eritecek ve alaşım yapacak teknolojiye ulaşmışlar ve Tunç/Bronz denilen bakır-arsenik ve bakır-kalay alaşımını elde etmişlerdir. Bu yeni madde, hem çok sert hem de paslanıp çürümeyen bir alaşımdır. Bu çağda, silahlar, yemek takımları, müzik aletleri, heykelcikler, süs eşyaları, mühürler vb. kullanılan her şey tunçtan yapılmış olduğu için çağa adını vermiştir. Üç bölüme ayrılan Tunç Çağının Orta Tunç Çağı döneminde, M.Ö. 1800 yıllarında Anadolu'da yazı kullanılmaya başlandığı için artık Tarihî Çağlara girilmiştir. Tunç Çağının özelliği, şehir devletlerinin kurulmuş olması, ticaretin komşu ülkeler boyutuna ulaşması ve maden, kereste gibi doğal kaynaklar için savaşların başlamasıdır. Kilis'te sayısı yüze varan höyüklerin hemen

hepsi Tunç Çağı yerleşimleri içermektedirler. Bu çağ Kilis bölgesinde de çok parlak yaşanmıştır, çünkü o sırada bölge büyük uygarlıkların kurulduğu Mısır/Suriye ile Anadolu arasındaki doğal yollar üzerindedir. Bu çağın ortaları ve sonrası, Suriye'ye göre Anadolu'nun her alanda geliştiği, ilerlediği ve zenginleştiği bir dönemdir. Bu kültür değişimlerinin hepsini, Kilis ilinde saptanmış ve araştırılmış olan arkeolojik merkezler doğrulamaktadır.

OYLUM HÖYÜK

Kilis'in 7 kilometre doğu-güneydoğusunda Gaziantep kara yolunun güneyinde Oylum Köyü'nün içinde yer almaktadır. Höyüğün güney yamacı ile güneydoğu yamacının bir kısmı köy evlerinin altında bulunmaktadır. Kuzey-güney yönünde Kuzey Suriye ile Anadolu Platosu'nun çakışma çizgisinde yer almaktadır. Doğusunda Fırat Vadisi batısında ise uzantılarıyla Amik Ovası bulunmaktadır. Bölgenin iklimi ve verimli toprakları yaşamak ve yerleşmek için çok elverişli alt yapılar oluşturmuştur. Özellikle göçlerin yaşandığı, ülkeler arası ticaretin yapıldığı Tunç Çağında coğrafi konumu sebebiyle Oylum Höyük'ün de yer aldığı bu bölge merkez konumundadır. Höyüğün batısında genellikle kuru görünen Akpınar Deresi bulunmaktadır ki; tarih öncesi çağlar için Oylum Höyüğü yaşanır bir yer yapan en önemli unsurdur. Höyük, taban itibarıyla 460 metreye, 320 metre ebadındadır. Kuzey kesimde 22 metre güneyde ise 37 metre yüksekliğinde iki tepelik ile bunları birleştiren bir sırttan oluşmaktadır. Bu durumuyla gerek Anadolu ve gerekse Kuzey Suriye'deki en büyük höyükler arasında gösterilmektedir. Höyüğün silüetini belirleyen bir özellik olarak, üzerinde sivri kubbeli bir türbe yer almaktadır.

Oylum Höyük'te en eski yerleşimin Kalkolitik Çağ'da başlamış olduğu anlaşılmıştır. Ancak kazıların devamında farklı sonuçlar ortaya çıkması da muhtemeldir. Bu dönemde taş temelli büyük yapılar, hatta bazalt taşlarla yapılmış istinat duvarı veya set olabilecek büyük duvarlar ele geçmiştir. Bu insanların ölümlerini bir nevi kefene sardıkları, çocuğun anne karnındaki yatış biçiminde (dizler karına çekik ve kollar kavuşturulmuş) gömdükleri ve kerpiç bloklarla mezarları takviye ettikleri, özellikle çocukların döşeme altına gömüldükleri anlaşılmıştır. Bulunan kap kacak ve diğer küçük buluntular ise hem Amik Ovası ve Sakçagözü hem de Orta Fırat ve Kuzey Suriye kültürleriyle ilişkide olduklarını kanıtlamaktadır.

Oylum Höyük'teki asıl büyük yerleşimin Tunç Çağlarında meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu çağda güneyde krallık büyüklüğünde şehir devletlerinin olduğu bilinmektedir. Oylum'un da bir krallık merkezi olması muhtemeldir. Hatta bunu düşündürecek belirtiler de kazılardan elde edilmeye başlanmıştır. Taş temeller üzerinde kalın kerpiç duvarlardan oluşan büyük yapılar, buranın önemli bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Kent, Hitit İmparatorluğu ve Geç Hitit Krallıkları döneminde de önemini devam ettirmiştir. Nitekim Karkamış Kralı İni-Teşup'un mühür baskısının bulunması, Hitit mühürlerinin

Oylum Höyük

ele geçmiş olması Oylum Höyük yerleşmesinin önemini göstermektedir. Sağlam olarak ele geçen iskeletler burada yaşayan insanların antropolojik özelliklerini de ortaya koyacaktır. Anadolu arkeolojisinde ilk kez bu döneme ait cam buluntular burada ele geçmiştir. Şimdiye kadar yazılı belge bulunmadığı için bu yerleşmenin eski ismi hakkında bilgi edinilememiştir. Kuzey Suriye'deki Ebla kentinde olduğu gibi bir tablet arşivinin bulunması halinde, belki de bir değil birkaç dönemde almış olduğu farklı isimler hakkında bile bilgi edinilebilecektir.

Oylum Höyük

Konumu itibarıyla bölgedeki en eski yerleşim olması dolayısıyla Oylum Höyük, burada olması gereken yerleşim yeri hüviyetini, Kalkolitik Çağdan itibaren üstlenmiş ve yaklaşık olarak M.Ö. 5. bin yıldan, en erken Demir Çağlarına, yani M.Ö. 12-10. yüzyıllara kadar bir bölge kültürü karakterinde sürdürmüştür. Bu tarihlerden sonra yaşanan, göçler, istilalar, emperyalist akınlar gibi sürekli değişkenlik gösteren hayat tarzı içinde egemen güçler paralelinde bir müddet daha üzerinde yaşanmış olmalıdır. Helenistik Dönem'den itibaren, özellikle de Roma ve Bizans Dönemleri'nde eskisi gibi bir yaşantı yeri değil ama yüksekliğinden dolayı bir gözetleme yeri veya karakol amaçlı kullanıldığını tahmin etmek zor değildir. Höyük civarında ele geçen mozaikli bir döşemenin Erken Bizans Dönemi'ne ait bir bazilikanın (büyük kilise ya da kral evi) burada olması tesadüf değildir. İskân amacıyla olmasa bile Höyük civarının hâlâ önemini koruduğunun işaretidir. Helenistik Dönem'den itibaren bölgenin lider şehri özelliğini Cyrrhos'a kaptırmış, bu durum Haçlılar Dönemi'nde Ravendan'ın eline geçmiştir. Bütün bunlar yaşanıp geçtikten sonra sıra, bugünkü Kilis yerleşimine gelmişti.

M.Ö. 1750 HITİT DÖNEMİ ve KİLİS'İN TARİHÎ ÇAĞLARI - Genel

Kilis bölgesi, Anadolu'da yazı kullanılmadan hemen önce Asurlu tüccarların Orta Anadolu Bölgesi'yle yaptıkları kervan ticareti güzergâhının tali yollarından birinin üzerinde bulunmaktaydı. Fırat Nehri'ni Mari civarından aşarak batıya geçen yol güzergâhı Halep'ten geçerek, bölgeyi kat ettikten sonra Gaziantep ve Kahramanmaraş üzerinden Kayseri bölgesine ulaşmaktaydı. Hem bu yol hem de İslâhiye üzerinden Amanos Geçitleri'nden ve Antakya'dan gelen diğer yollar Hitit İmparatorluğu boyunca Anadolu'dan Suriye'ye sürekli olarak yapılan seferlerin güzergâhını oluşturmuştur.

M.Ö. 1750 - 1200 Hitit İmparatorluğu

Günümüzden 3850 yıl önce Orta Anadolu'da kurulan Hitit Devleti, güneydeki büyük devletlerden korunmak için Kuzey Suriye Bölgesi'nin kontrol edilmesi gerektiğini kavramış ve bunun için sürekli seferler yapmış, hemen her seferinde de Gaziantep bölgesinden geçmiştir. İlk kez I. Hattuşili, ardından da I. Murşili bölgeyi zapt etmiş ve Halep'teki Yamhad Krallığı'nı ele geçirmiştir. Buraların, Fırat-Akdeniz kervan yolunu kontrol etme üstünlüğünden dolayı ekonomik yönden de büyük önemi vardı. Hem I. Hattuşili hem de I. Murşili, Halep üzerine akınlar yaparlarken Kilis güzergâhını izlemiş ve çok büyük ihtimalle de Oylum Höyük'teki yerleşim yerine uğramış, hatta burasını bir üs olarak kullanmış olmalıydılar. O dönemde bütün alanda tek büyük yerleşimin Oylum Höyük yerleşmesinin olduğuna dikkat çekmek gerekir. M.Ö. 1285 yılında Kadeş Savaşı'nı kazanan Muvattalli ve M.Ö. 1270 yılında Mısır Kralı II. Ramses ile barış antlaşmasını imzalayan III. Hattuşili'nin yolu hep Kilis bölgesinden geçmiştir. Aslında burası, Fırat Nehri'ne daha yakın olmasının avantajını da kullanmak isteyen ve Suriye ile Anadolu arasında gidip gelen tüm orduların tercih ettiği geçiş güzergâhıdır.

M.Ö. 1650 - 1600

Eski Hitit Devleti Dönemi'nde, Kuzey Suriye'deki Hitit etki alanı için, bölge sürekli olarak kontrol altında tutulmuş, Hitit Kralı I. Hattuşili, Halpa (Halep) Krallığı'na karşı bir sefere çıkmış ve Halpa yolu üzerindeki Kilis bölgesini Hitit egemenliğine dâhil etmiştir.

M.Ö. 1600 - 1550

I. Hattuşili, Fırat- Akdeniz kervan yolunu kontrol altında tutabilmek için tekrar bölgeye gelmiş ve Hitit egemenliğini güçlendirmiştir. Toros geçitleri ve Kilikya üzerinden geçerek Tel-Açana'yı yakıp yıkmış, Karkamış'a kadar olan ülkeleri, Kilis bölgesi de dâhil olmak üzere yeniden Hitit hâkimiyetine almıştır. Sonraki Kral I. Murşili de, o sırada elden çıkmış olan Halpa'yı zapt etmiş ve yakın çevresini tekrar ele geçirmiştir. Hatta yoluna devam ederek Babil'i ele geçirmiş ve Eski Çağın en büyük siyasi ve askerî olayını gerçekleştirmiştir. Bütün bu olaylar hep Kilis bölgesi üzerinden yapılan geliş gidişlerle yürütülmüştür. M.Ö. 15. yüzyıl ortalarında Hititlere karşı tampon amacıyla Mısırlılar da bölgeyi işgalleri altına almışlar, fakat tutunamayıp bir süre sonra çekilmişlerdir.

M.Ö. 1400 - 1350

Mezopotamya ile Anadolu ve Mısır yollarının kavşak noktasında bulunması Karkamış'ın önemini artırmaktaydı. I. Şuppiluliuma, Mitanni Devleti ile olan mücadelesinde Kilis bölgesi de dâhil olmak üzere Kuzey Suriye Bölgesi'ni aldıktan sonra Hurri egemenlik alanında bulunan Karkamış kentini de sekiz günlük kuşatmadan sonra zapt etmiştir.

M.Ö. 14. - 12. yüzyıl Asurlular

Orta Asur Devleti kralları Adad Nirari I (M.Ö. 1382-1310), Salmanassar I (M.Ö. 1281-1260), Tukulti Ninurta I (M.Ö. 1244-1208) ve Akdeniz'e kadar olan yerleri istila eden Tiglat Pilaser I (M.Ö. 1114-1076)'in hükümdarlıkları süresinde bölgeyi istila etmişler, yağmalayıp haraca bağlamışlardır.

M.Ö. 13 yüzyıl Hitit-Mısır ilişkileri

Eski çağın iki süper devleti olan Mısır ile Hititler'in hâkimiyet sahası Kuzey Suriye'de kesişmekteydi. Bu çizgi zamana bağlı olarak biraz güneye veya kuzeye kayabiliyordu. Fakat Kuzey Suriye'nin Anadolu'da yaşayan Hititler'in güvenliği açısından çok büyük önemi vardı. Eğer bu bölge kaybedilirse Anadolu'nun kapıları sayılan doğal geçitlerden kolayca Hattuşa'ya ulaşılması mümkündü, bu ise "felaket" demektir. Ayrıca, Akdeniz kervan yollarının kontrolü elden çıktığında çok büyük ekonomik kayıplar söz konusu olacaktı. Bu bakımdan Hititler, Kuzey Suriye'yi elde tutmanın bir yolu olarak yerli bir krallık olan Samî kökenli Amurru Krallığı'nı vasalet (bağımlı) hale getirerek hem kuşklarından kurtulmuş ve hem de ezeli rakibi ve potansiyel düşmanları olan Mısır'a karşı bir tampon güç oluşturmuş oldular. İşte M.Ö. 14. yüzyılın sonlarında Kilis bölgesinin yeni hâkimi, Hitit Devleti kontrolündeki bu Amurru Krallığı olmuştur. M.Ö. 1285 yılında Kadeş'te yapılan savaşa giderken Muvattalli, M.Ö. 1270 yılında da antlaşmayı imzalamak üzere giden III. Hattuşili, Kilis bölgesine gelmişler ve belki de Oylum Höyük yerleşiminde konakladıktan sonra yollarına devam etmişlerdir.

M.Ö. 12. yüzyıl Başları

Deniz kavimleri göçü sonucunda Hitit İmparatorluğu ile Mitanni Devleti yıkılmış ve bölge zaman zaman artan/azalan etkilerle Asur hâkimiyetine geçmiştir. Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesindeki rutin çalışmalar durmuş, daha sonra Asur Devleti tarafından işletilmiştir.

M.Ö. 1200 - 800 Geç Hitit Şehir Krallıkları Dönemi - Genel

Hitit İmparatorluğu'nun, 3200 yıl öncelerde yaşanan Ege Göçleri sonucunda yıkılması üzerine Anadolu'nun güney-güneydoğusunda sayıları 10 civarında küçük devletçikler kurulmuş ve yaklaşık 400-500 yıl kadar yaşamışlardır ki; bunlara Geç Hitit Şehir Devletleri ismi verilmiştir. Bütün Önasya'yı harap eden ve Hitit İmparatorluğu'nu da yıkan Ege Göçleri sonrasında Suriye'deki Aramî Kabileleri günümüzden 3000-2900 yıl önce şehirlere ve kültür merkezlerine göç ederek yerleşmişler ve sonuçta etnik bakımdan karma bir halk ve Hitit-Hurri-Asur-Aramî karışımı önemli bir kültür ortaya çıkarmışlardır. Bu sentez kültürün çeşitli yollarla batıya taşınması sonucunda Ege havzasında Yunan kültürü yeni bir karışım yaratarak medeniyette zirveye çıkmıştır. Geç Hitit Şehir Krallıkları Dönemi'nin Fırat ile Akdeniz arasındaki geniş bölgedeki en önemli özellikleri Dülük'teki Teşup ve Karkamış'daki Kubaba inançlarıdır. Bu dönemde Kilis bölgesinde yeni bir yerleşim alanı görülmemektedir, çünkü hemen doğusunda Karkamış gibi çok eski ve güçlü bir merkez, kuzeyinde Kummuh (Adıyaman-Gaziantep) ve Gurgum (Kahramanmaraş) gibi güçlü şehir devletleri, batısında ise Sam'al (Fevzipaşa/Zincirli) gibi önemli bir şehir devleti ile çevrilidir. Bunların arasında, üstelik de büyük devletlerin yer aldığı güney kesimi açık ve savunmasız olan bir yerde bu türlü bir şehir devletinin kurulması, potansiyel tehlikeler bakımından uygun görülmemiş veya gerçekleştirilmemiş olsa gerektir.

M.Ö. 10. - 7 yüzyıl

Yeni Asur Devleti zamanında, Tiglat Pilaser I ile Adad Nirari II (M.Ö. 911-891) arasındaki yaklaşık 200 yıllık bir dönemdeki yazıtlarda seferlerden hiç söz edilmemesi, bu dönemde bölgenin kısmen özgür kaldığını düşündürmektedir. Bundan sonra da,

Tukulti Ninurta II (M.Ö. 890-884), Asur Nasirpal II (M.Ö. 883-859), Salmanassar III (M.Ö. 858-824), Tiglat Pilaser III (M.Ö. 744-727), Sargon II (M.Ö. 721-705) ve Sanharib (M.Ö. 704-681)'in yazılı belgelerinde, gene bölgenin işgal edildiğinden, yağmalandığından, haraç alındığından ve vergiye bağlandığından bahsedilmektedir.

İran'daki Med Krallığı ile Yeni Babil Krallığı birleşerek, M.Ö. 614 yılında Asur'u ve İskitlerin de katılımıyla M.Ö. 609 yılında da Urartu Devleti'ni ortadan kaldırmışlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile birlikte Kilis bölgesi de M.Ö. 590 yıllarından itibaren Medler'e tabi olmuş, bu hâkimiyet İran'da Medler'i devirerek yönetimi ele geçiren Persler'e geçmiş, yaklaşık M.Ö. 550 yıllarından başlayarak da Pers hâkimiyetinde kalmıştır. Pers egemenliği, Büyük İskender'in Anadolu ile birlikte Kilis bölgesini de istilasına, yaklaşık M.Ö. 331 yılına kadar devam etmiştir.

M.Ö. 547 Pers Dönemi (Kyros-Kserkses)

M.Ö. 6. yüzyıl ortalarından itibaren İran'da hüküm süren krallıklar güçlenmişler ve önce Medler sonra da yönetimi onlardan devir alan Persler tüm Ön Asya ülkelerini istila etmişlerdi. Anadolu ile Perslerin büyük önem verdiği Doğu Akdeniz limanları arasındaki çok önemli bir geçiş bölgesi olan Kilis ve civarı M.Ö. 6. yüzyıl ortalarından itibaren Pers hâkimiyeti altına girmiştir. Perslerin bu bölgede, liman şehirlerinin gerisini emniyete almak üzere bir garnizon merkezi tesis ettikleri tahmin edilmektedir. Bu garnizon merkezinin, Kilis'in batısında bugünkü Belören Köyü'ndeki konik bir tepenin üzerinde ve çevreye hâkim durumda muhkem bir askerî yapı olan Ravendan Kalesi olduğu tahmin edilmektedir.

M.Ö. 331 İskender Hâkimiyeti ve Krallığı

Kilis bölgesi M.Ö. 331 yıllarından itibaren Büyük İskender'in hâkimiyetine girdi. Eski Yunan kültürü bütün Ön Asya ülkeleri ile birlikte bu bölgeyi de etkisine aldı. Bu durum, İskender İmparatorluğu'nun bölüşülmesi sonucunda ortaya çıkan ve M.Ö. 301 yılından itibaren Seleukos Krallığı'nı kuran Seleukos I Nikator ile devam etti. Makedonyalılar ile bölgeye gelen yenilikler, zaman içinde geleneksel yerli kültürle karışarak Helenistik kültür denilen yeni bir sentez ortaya çıkardı ki, etkisi yüzyıllar boyu devam ederek günümüzde dahi dünya kültüründe söz sahibi oldu.

Helenistik Çağ başlarında bu bölgede adı Cyrrhos olan bir şehrin varlığı ve burada baş tanrı Zeus'a adanmış bir kült yerinin varlığı bilinmektedir. M.Ö. 300 yılları civarında Seleukos Devleti'nin bu bölgede şehir kurma çalışmaları yaptığı, bunun sonucunda da Cyrrhos ismiyle bir şehrin kurulmuş olduğu bilinmektedir. Kurucusunun Makedonyalı olmasından dolayı muhtemelen başkent Pella yakınındaki kendi şehri olan Kyrrhus kentinin adını vermiştir.

M.Ö. 200-30 yılları arasında Cyrrhos'da savaş tanrıçası Athena'ya adanmış bir Kutsal Alan ile bir darphane bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

M.Ö. 64 – M.S. 395 Roma İmparatorluğu Dönemi

Roma, bölgeye ilk defa M.Ö. 64 yılında Pompeius ile adım atmış ve ikiye ayrıldığı M.S. 395 yılına kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu dönemde yine, Antakya ile Zeugma ve Samosata arasında önemli bir konak olduğu için Cyrrhos kenti önemini korumuştur. Ayrıca burada Zeus ve Athena kültünün birer tapınağı bulunduğu için de önemini devam ettirmiştir. Özellikle askerî birlikler ve sonra tüccarlar ve diğer yolcular bu yolu kullanmışlardır. Cyrrhos bu dönemde Antakya ile Zeugma ve Samosata'yı, Doliche'yi ve Beroea (Halep)'yi birbirine bağlıyordu. Antik Çağın yol güzergâhları hakkında en iyi bilgileri veren Peutinger Levhası ve Antonin İtinereri (yol rehberi) mesafe bilgileriyle birlikte şu tespitleri sunmaktadır.

İTİNERER ANTONİNİANA

1. Dolica – Beroea Yolu (Dülük-Halep)

- İtem a Dolica
- Hannuneia XXIV
- Cyrrro XXIV
- Minnica XX
- Borea

2. Cyrrro – Edisia Yolu (Cyrros-Urfa)

İtem a Cyrrro Edisia
Ciliza cive Urmagiganti XCII
Abarara X
Zeugma XXII
Demmari Carina XL
Batneaos Mari VIII
Aedissa

PEUTİNGER LEVHASINDAKİ YOL GÜZERGÂHI

Antiochia - Samosata Yolu
(Antaya) Antiochia XXII
Gepyra XXII
Gendaro XXXVI
Cyrro XX
(Ömeroğlu) Channonia XXVIII
(Dülük) Dolica XXVIII
(Elif Köyü) Sugga XX
(Turuş) Tarsa XIV
Samosata

395-1453 Bizans Dönemi Genel

395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölüntünce Kilis bölgesi de Anadolu ve Suriye ile birlikte Doğu'da kalmış, sonradan Bizans adı verilmiş olan Doğu Roma İmparatorluğu 638 yılına kadar kesintisiz olarak bölgenin hâkimi olmuş, sonraki yüzyıllarda da zaman zaman bölgeyi elinde tutmuştur. 7. yüzyıldan itibaren Müslüman Arap akınları başlayınca, Anadolu'nun kapısı ve önemli yolların kavşağı durumundaki bölge bu seferlerin odağında kalmıştır. Bizans Dönemi'nde önemli bir kültürel hareket görülmemiştir. Bunun sebebi; bölgenin, Bizans ile sırasıyla Dört Halife Dönemi, Emevi ve Abbasi Devletleri'nin sürekli üstünlük mücadelelerine sahne olmasıdır. 11. yüzyılda tüm bölge Haçlılar tarafından istila edilmiş ve doğuda merkezi Urfa olan Haçlı Kontluğu kurulmuştur. 11-15. yüzyıllar arasındaki dönemde Haçlılar, Selçuklular, Atabekler, Memlûklar, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadirli beylikleri ve sonrasında da Moğolların askerî harekâtına sahne olmuş, bunların birbirleriyle ve yerli halkla olan mücadeleleri sonucu bölge âdeta harp sahası haline gelmiştir. Bu istilâlar sırasında bölgedeki birçok şehir ve yerleşim yeri önemli ölçüde tahrip olmuştur. Bu sebeple, Kilis ve bölgesinde Bizans Dönemi'nden günümüze kadar gelebilmiş önemli bir mimari kalıntı bulunmamaktadır. Oylum Höyük yakınında mozaikli taban döşemesi ele geçen bir bazilika (büyük kilise ya da kral evi) ve benzeri yapılar Bizans'tan kalan az sayıdaki mimari eserlerdir.

M.S. 395

395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve Kilis bölgesi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Hıristiyanlık Döneminde Doliche kentinde bir piskoposluk merkezi kurulmuştur.

526 - 528

Bizans devlet kayıtlarına da geçen, Antakya merkezli çok büyük iki deprem tüm Orta ve Doğu Akdeniz Bölgesi'ni tahrip etmiş, muhtemelen bu felaket sırasında Kilis ve civarında da birçok yapı yıkılmış veya büyük ölçüde tahrip olmuştur.

527 - 565

Bizans İmparatoru I. İustinianus, Euphratesia denilen Orta Fırat Bölgesi'ni Sasaniler'e karşı güçlendirmek amacıyla yaptığı askerî faaliyetler sırasında, Alleben Deresi kenarındaki Roma Dönemi'nin küçük karakol kalesini, höyüğün tamamını kapsayacak, hatta taşacak şekilde büyütmüş, güçlü bir kale ve önemli bir askerî üs haline getirmiştir. Bu kale Osmanlı Dönemi'nin ortalarına kadar azalarak da olsa işlevini sürdürmüştü, sonrasında terk edilmiştir.

636

Bizans İmparatoru Heraklius'un, Yermuk Savaşı (636)'nda mağlup olmasından sonra, Bizanslılar Suriye ve Güneydoğu Anadolu'dan tamamen çekilmişler, Kilis bölgesi de zaman içindeki değişikliklerle çeşitli İslam Devletleri'nin egemenliğine girmiştir.

638 - 1077 İslâm Dönemi-Genel

Bu dönem 638-1077 yıllarını kapsamaktadır. 636 yılında Bizans İmparatoru Heraklius'un ordularının Yermuk Savaşı (636)'nda mağlubiyetinden sonra, 637 yılında Hz. Ömer'in kumandanlarından İyaz bin Ganem tarafından Kilis bölgesi de fethedilerek İslâm egemenliğine girmiştir. Dört Halife Devri'nde 638 yılında özellikle Suriye'de Bizans hâkimiyetine son verilmesine rağmen komşulukla birlikte düşmanlık da devam etmiştir. Abbasiler 9. yüzyılda Horasan Bölgesi'nden getirdiği Türk Boyları'nı Avasım ülkesine yerleştirmiştir. Bunlar, Anadolu'ya gelen ilk Türk Boyları olup, Oğuzlar'ın Üçok ve Bozok koluna mensupturlar. Kilis bölgesi, Abbasiler ile Bizans arasındaki sürekli geçişmelerin ortasında kalmış ve tüm bu olayları yaşamıştır. Haçlılar dönemi ve takip eden on yıllarda bu bölge için artık tek bir devletin hâkimiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü çok sayıda egemenin kısa süreli mücadeleleri, hâkimiyetleri ve alışverişleri söz konusudur. Bu da, Anadolu ve Suriye gibi iki eski medeniyet merkezi arasındaki geçiş yolları üzerinde olmak gibi kaçınılmaz bir kaderin sonucudur.

9. yüzyıl

Kilis bölgesi de Abbasiler'in 18. Vergi Bölgesi'nde yer almakta olup, İbn-i Hurdazbih'e göre 846 yılında Suriye sınırında savunmayı sağlayan önemli bir kaleye sahiptir (Muhtemelen Gaziantep Kalesi).

810

Sık sık Abbasî-Bizans savaşlarına sahne olan bölgede, bir süre Bizans egemenliği yaşanmıştır. Abbasî Halifesi Me'mun'un kardeşi olan Mutasım, Mısır valisi olduğu sırada, Anadolu'da Bizanslılar'a karşı yapılan savaşlara katılmış ve Kilis bölgesini de Bizanslılar'dan kurtarmıştır.

868

Tulunoğulları Hanedanı'nın kurucusu Ahmet bin Tulun, bu tarihlerde Kuzey Suriye ile birlikte Kilis bölgesine de sahip olmuştur.

9. yüzyıl

Bu dönemde Patrik Dionysius'a karşı başlatılan bir isyan dolayısıyla Hristiyan Kilise kayıtlarında Kilis ve bölgesinden bahsedilmektedir.

950

Kilis ve çevresi Hamdanîler'in yönetimine girmiştir. Hamdanî Hanedanı'nın Halep Emiri olan Seyf-üd Devle, Bizans İmparatoru II. Romanos ve Nikephoros Fokas ile çarpışarak Kilis bölgesinin Hamdanîler'in egemenliğinde kalmasını sağlamıştır.

962

Bizans İmparatoru Nikephoros Fokas, Maraş, Raban (Araban), Dütlük, Kilis bölgesi ve Halep'i işgal etmiştir.

985

Killiz yerleşimi, Domestikos Bardas Phokas tarafından işgal edildi. Kayıtlarda Killiz olarak bizzat bahsedildiğine göre bu işgali geçerken yapmamış, buradaki henüz bilinmeyen bir hedefe yönelerek doğrudan Killiz'e saldırmıştır.

11. yüzyıl başları Bizans Dönemi'nde "Telukh" diye anılan Doliche kenti, yeni tesis edilen ve aynı adı taşıyan bir themanın (eyalet) merkezi haline getirilmiş, ancak Kilis bölgesi bu themanın dışında kalmıştır.

1070

Türkmen Kumandanı Afşin Bey, Fırat'ı geçerek Karadağ'da karargâh kurup geniş bir fetih harekâtına başlamıştır. Ordusuyla önce Raban'ı (Araban), Doliche ve Kilis bölgesini almış, sonra da Antakya Dükalığı arazisine girerek pek çok ganimet ve esir toplamıştır. Bu fetihlerle Kuzey Suriye Bölgesi'ndeki Türk hâkimiyeti kesinleşmiştir.

1098

Haçlı Seferleri sırasında Urfa Haçlı Kontu Baudouin önce bir prenslik merkezi olan Tel-Bâşir'i (Til Başar/Turbessel) sonra da Doliche ve çevresini ele geçirmiş, Kilis bölgesindeki Ravendan Kalesi ise batı uçtaki en önemli savunma noktalarından biri durumuna getirilmiştir.

1084 - 1516 Selçuklu/Haçlı/Memlûk Dönemi - Genel

Bu dönem 1084-1516 yılları arasında yaşanmıştır. Kilis bölgesinde, kısa süreli fetihlere rağmen Selçuklu hâkimiyeti hiçbir zaman gerçekleşmemiş, genellikle Memlûk ve Dulkadirli hâkimiyetinde olmak üzere karışık ve sıkıntılı bir dönem geçmiştir. Bu dönemdeki önemli olaylar, kronolojik olarak ana başlıklarıyla verilmiştir.

10. yüzyılda Kilis bölgesi, Hamdanî Hükümdarı Seyf-üd Devle'nin hâkimiyetindedir. 951-952 yıllarında Suriye'de meydana gelen büyük bir depremden Kilis bölgesi de zarar görmüştür.

1067 yılında Afşin Bey komutasındaki Türk ordusu Gaziantep bölgesi, Dülük ve Raban ile birlikte Kilis'i de fethetmiştir.

1084 yılında Selçuklu ordusu başındaki Süleyman Şah Antakya'yı fethedince Halep ve Kilis bölgesinin de hâkimi olmuştur.

I. Haçlı Seferi öncesinde Kilis bölgesi, Bizans ile Ermeniler arasında el değiştirmiş ve bu sırada Philaterus'un toprakları içinde sayılmıştır.

12. yüzyılda Ayntab isimli bir kentten, Bizans kaynaklarında ilk defa bahsedilmektedir. Urfa'lı Mateos, 1124'de Dülük Tema'sını ve Ayntab'ı beraber zikretmektedir. Ayntab ile Kilis bölgesi arasındaki yol da bu yüzden önem kazanmıştır.

1124 Artukoğulları'ndan Belek Gazi, Kilis bölgesini Haçlılar'ın elinden aldı.

1150 yılında Kilis bölgesi de, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a verilmiştir.

1151'de Anadolu Selçukluları bir süre için Kilis bölgesini ellerine geçirmiştir.

1155 yılında, Sultan Mesud'un ölümü üzerine Kilis bölgesi, Zengî Hükümdarı Nureddin'in eline geçmiştir.

1157'de Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslan, Kilis ve civarına sefer yapmıştır.

1183 yılında Selahaddin-i Eyyubî, Diyarbakır'ın fethinden sonra Fırat'ı geçerek Kilis bölgesine gelmiş ve Emir Kumartekin oğlu Nasuhiddin'in hâkimiyetine son vermiştir.

1218'de Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un ordusu Ayntab ve Tel Bâşir ile Kilis bölgesini de Samsat Emiri olan Selahaddin Eyyubî'nin oğlu Melik Afdal'dan teslim aldı.

1277'de Memlûk Sultanı Baybars, Moğollara karşı düzenlediği sefer sırasında Kilis bölgesini de topraklarına kattıktan sonra seferine devam etmiştir. Bu tarihten sonra Kilis ve civarı, Halep'in sınırları içinde kalmıştır.

13. yüzyılda Kilis bölgesi, Eyyubîler ve Memlûkler tarafından Selçuklular ve Ermeniler'e karşı tampon bölge olarak kullanılmıştır.

1281 yılında Moğollar, Memlûk ordusunu geri çekilmeye zorlamak üzere Kilis ve çevresini ele geçirmişlerdir.

1400 yılında Azez ve Kilis, Timur tarafından alınmış, şehir büyük ölçüde yağmalanmış ve yakılıp yıkılmıştır. Daha sonra bölge, Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf'un ve zaman zaman Dulkadirlielerin yönetimine girmiştir.

15.-16. yüzyıllarda Kilis, Timur felâketinden sonra birçok kez el değiştirdiyse de daha çok Memlûk egemenliği görülmüştür. Bu durum 1517 Ridaniye Savaşı sonrasında Memlûk Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Kilis, artık bir sınır şehri olmaktan çıkmış ve durumun getirdiği huzur ortamında kültürel, sanatsal ve sosyal bakımdan gelişmesini devam ettirmiştir.

KİLİS'İN İSMİ

Bir Asur tabletinde geçen "ki-li-zi" isminden yola çıkarak bunun, Kilis isminin kaynağı olarak gösterilmesi yanlışlara yol açmaktadır. Hiçbir eski kaynaktaki bugünkü Kilis şehrinin bulunduğu yerde "ki-li-zi" diye bir yerleşim yerinden bahsedilmemektedir. Asıl Kilizi şehri, Kuzey Mezopotamya'daki bugünkü Erbil civarında ve Büyük Zap Suyu'nun kollarından birisi üzerinde yer almakta ve değişmiş haliyle günümüzde "Kalzi" olarak anılmaktadır. Kilizi'nin bir Asur şehri olduğu sadece haritalar ve isimlerden değil, yazılı belgelerden de anlaşılmaktadır.

Bir Asur tabletinde geçen ifadeler:

[x yılında ...] Assur topraklarının hasadı, hepsi talan edildi.

[...] kalabalıklar, Aramilerin evlerini ele geçirdiler,

[...]...Ninova kalesi, Kilizi,

[... Tiglat Pileser, Assur kralı Kadmuhi'ye [gitti.]

Yine bir belgede Assur ülkesindeki yerler sayılırken; Assur, Ninova, Kalhu, Erbil ve Kilizi'nin adı geçmektedir.

Bir başka belgede; ordunun faaliyetleri anlatılırken;

"...askerî harekât sürüyordu, Assur şehri Kilizi'den başlamak üzere Zagros'un eteklerine kadar olan yerler alındı..." denilmektedir. Başka bir tablette de Kilizi adı, Assur, Ninova, Arbela ve Kalhu ile birlikte zikredilmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Kilizi, Kuzey Mezopotamya'da Asur Krallığı'nın bir şehridir. Ancak az bir ihtimalle, M.Ö. I. binyıl başlarında değişen güç dengelerine göre yolların kavşağı gibi bir konum kazandığından dolayı bugünkü Kilis'in bulunduğu yerde Mezopotamya'daki "ki-li-zi" şehriden gelen asker, kolonist, tüccar vb. kimselerin bir süreliğine de olsa ikamet ettiklerinden dolayı belki de kimliklerini belli etmek veya kendilerini tanımlamak için yerleştikleri küçük köyü ki-li-zi diye bir isimle anmaları ve bunun da yüzyıllar boyunca devam etmiş olması zayıf da olsa mantıklı bir izah gibi görünmektedir.

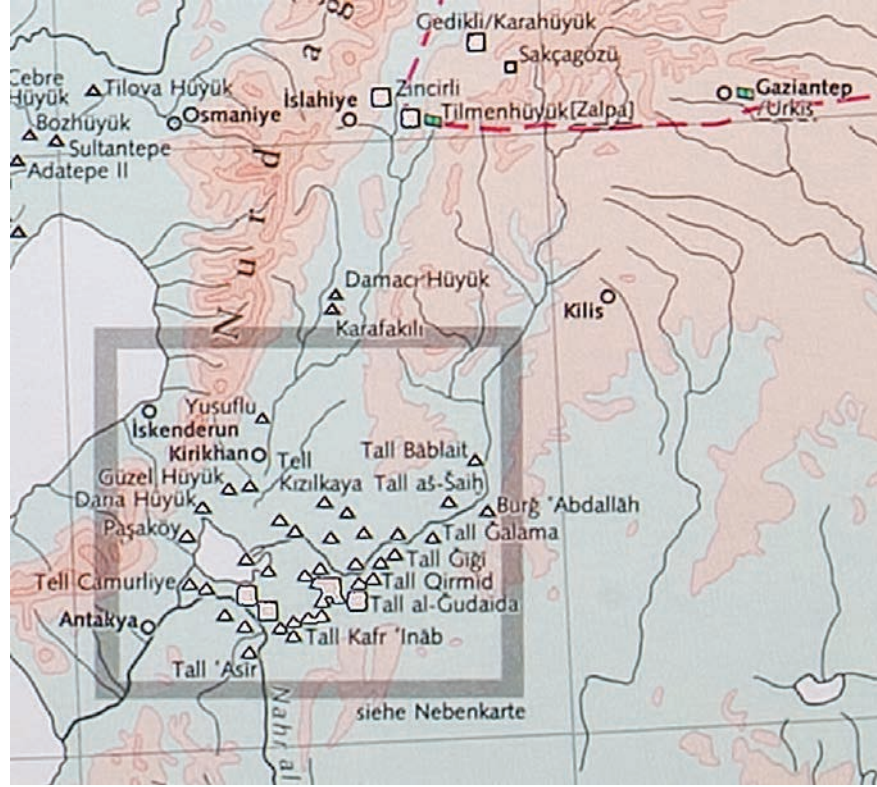
Başka bir ihtimal de, tıpkı Zeugma = köprü/geçit tanımlamasında olduğu gibi "ki-li-zi" nin de arazinin durumunu tarif eden coğrafik bir tanımlama olması mümkün olabilir.

M.Ö. 3. yüzyıl başlarında bugünkü Kilis'in 10 kilometre batısında kurulmuş olan Helenistik Cyrrhos kentinin adı bazen Kilis ile karıştırılmış, hatta bazıları Kilis isminin buradan geldiğini iddia etmişlerdir. Bizans Dönemi'nin ortalarına ait bilgiler veren bir haritada ilk kez adına rastlanmaktadır. Muhtemelen Arapça telaffuz dolayısıyla "Killiz" şeklinde kayıtlara geçmiştir. Antik Çağ'a ait bir haritada ise Cyrrhos ile birlikte Ciliza adıyla ayrıca gösterilmiş olması bu iki yerleşimin birbirinden ayrı yerler olduğunu, sadece Cyrrhos'un döneme göre konumunun getirdiği ayrıcalıktan dolayı tercih edildiğini kanıtlamaktadır. Döneme ait bir haritada da Ciliza diye yazılmıştır. 13.-14.yüzyıllara geldiğinde gerek Doğu Akdeniz Bölgesi'nin en önemli gücü olan Memlûkların büyük bölümünün Türk asıllı olması ve Türkçe konuşmaları, gerekse bölgeye gelen Türk Boyları'ndan dolayı Türk nüfusun artması, dil ve kültür özelliklerinin yaygınlaşması sonucu "Killiz" diye anılan bu yere artık bu tarihlerden itibaren Türkçe telaffuza uygun olarak "Kilis" denilmeye başlanmış olmalıdır veya daha genel bir düşünce ile bunların hepsini birlikte ele alarak; Asur Dönemi'nden beri devam eden, Mezopotamya'dakine atfen kurulmuş veya Ki-li-zi diye isimlendirilmiş küçük yerleşmeye, Helenistik Dönem'de kurulmuş olan Cyrrhos kentinin isminden dolayı yakıştırma biçiminde Kiris de denilmeye başlanmış, Bunlara zaman içinde Latin kaynaklarında geçen Qurus-Ciliza-Kiliz gibi farklı söylenişler de eklendikten sonra Arapça Killiz tarzındaki söylenişin bölgeye gelen Türkler tarafından kendi telaffuzlarına uygun hale getirilerek Kilis isminin bundan böyle kesinleştiğini ve "Kilis" söyleminin artık tamamen Türkçeleşmiş bir isim olduğunu söylemek mümkündür.

Haritalarla Kilis Tarihi

(En Eski Çağlardan 13. yüzyıl sonuna kadar)

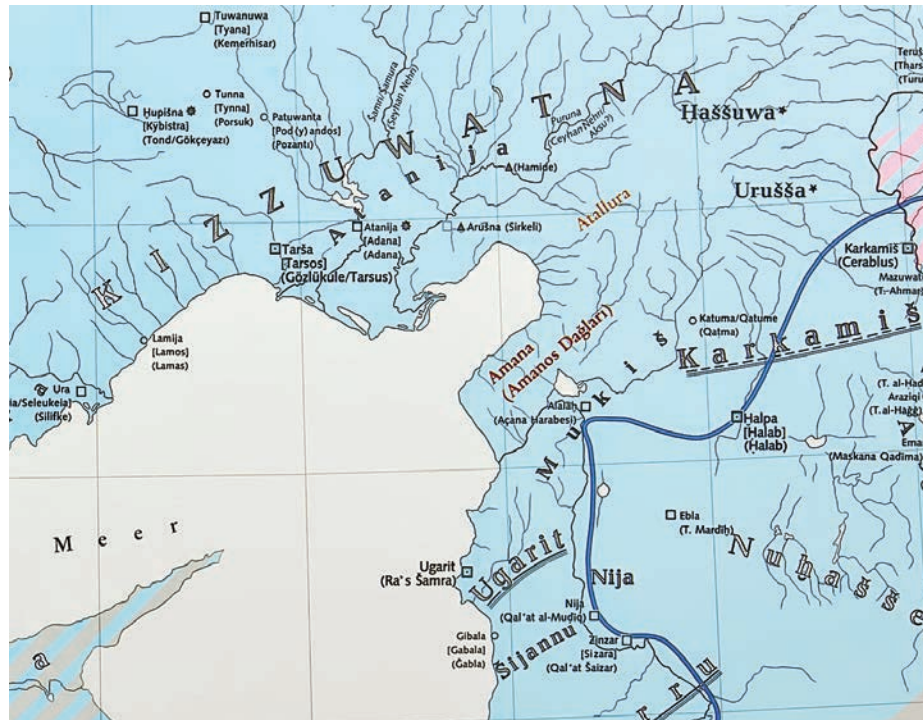
1. M.Ö. 2100 - 1700

M.Ö. 2100 -1700

Orta Bronz Çağında Anadolu ve Suriye'de şehir devletleri kurulmaya başlanmış, hatta bunlar biraz genişlediklerinde güçlenerek "Beylik" halini almışlardır. Haritada işaretli olan "Kilis" yazılı nokta bugünkü Kilis'in yerini işaret etmektedir. Kuzeyde ise, Gaziantep Bölgesinde Tilmen Höyük ve Zircirli Höyükler görülmektedir. İçi dolu siyah üçgen veya kare ile işaretlenen yerler antik yerleşim yerlerini göstermektedir. Bu çağda Kilis Bölgesi'nde başkaca herhangi bir yerleşim yeri görülmemektedir, ancak sonradan bulunduğu için Oylum Höyük'ü, haritadaki Kilis yazısının üzerindeki küçük dairenin hemen sol üst köşesine yerleştirebiliriz. Fakat bugünkü Kilis'in yerinde herhangi bir yerleşim olmadığı görülmektedir.

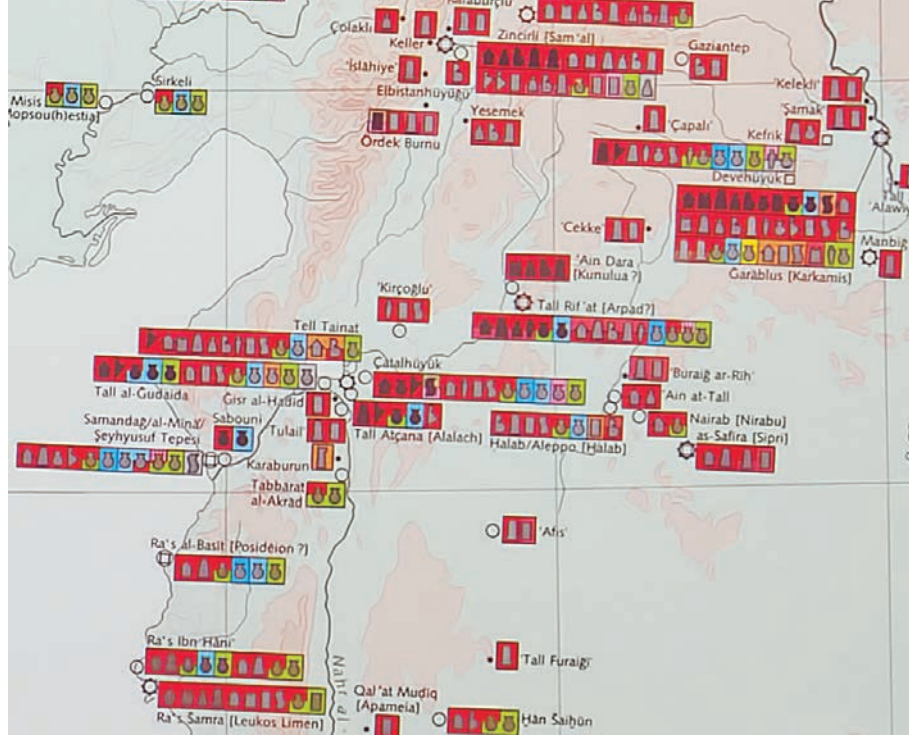
2. M.Ö. 14. - 13. YÜZYILLAR

M.Ö. 14.-13. Yüzyıllar

Bu haritada bu yüzyıllardaki bölgenin durumu gösterilmektedir. Sarı ile işaretlenen yerde yine herhangi bir yerleşim yerine rastlanmamaktadır. Sol üstteki "Uruşsa" kenti muhtemelen bugünkü Gaziantep şehrinin bulunduğu yeri işaret etmektedir. Bu haritada da Oylum Höyüğü varlığını kabul etmek gerekir.

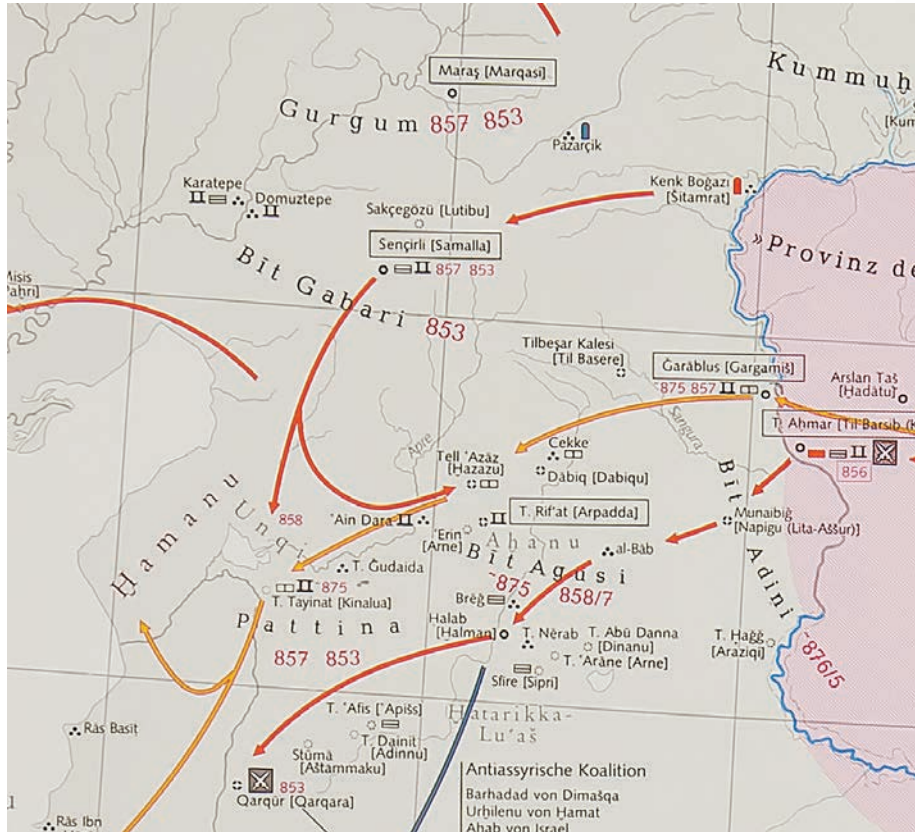
3. M.Ö. 12. - 8. YÜZYILLAR

M.Ö. 12. - 8. Yüzyıllar

Bu haritada Hitit İmparatorluğu ve Mitanni Devleti'nin de yıkılmasına sebep olan Ege Göçleri sonrasındaki durum görülmektedir. Çevredeki Yesemek, Zincirli, Karkamış gibi Hitit sonrası kurulan ve her birisi bir kültür merkezi olan Geç Hitit Şehir Devletleri'nin sahip oldukları dinsel ve kültürel özellikleri işaretlenmiştir. Sarı benekle gösterilen bugünkü Kilis'in yerinde yine herhangi bir yerleşim yeri görülmemektedir. Bu dönemde, muhtemelen Oylum Höyük yerleşmesi de terk edilmiştir.

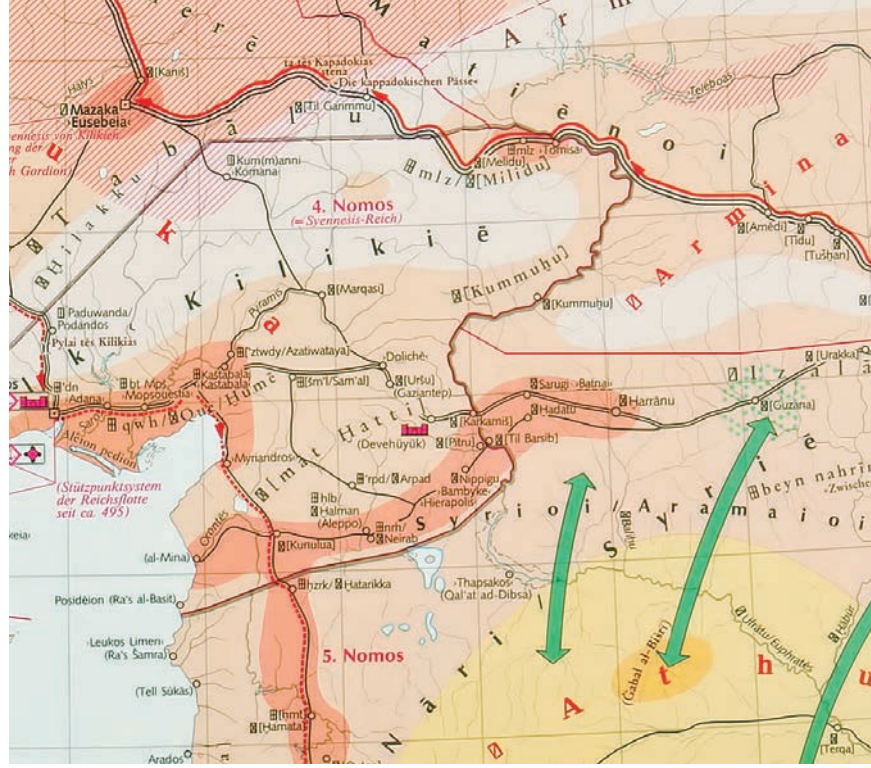
4. M.Ö. 9. - 8. YÜZYILLAR

M.Ö. 9.-8. Yüzyıllar

Asur İmparatorluğu'nun genişlediği bir dönemi gösteren bu haritada Arami kabilelerinin Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz arasında kalan bölgeye yaptıkları göçler ve gelen kabileler belirtilmiştir (4a ve 4b). Sarı benekle işaretlenmiş olan bugünkü Kilis'in yerinde yine herhangi bir yerleşim yeri görülmemektedir. Asur Devleti çok güçlenmiş olmasına rağmen sık sık istila ettiği bu topraklarda uzun süre kalmamış, vergiye başlayıp vasa (bağımlı) hale getirmiştir. Ancak, bu dönemdeki bazı kayıtlarda rastlanan "ki-li-zi" ismi, kuzey Mezopotamya'da bugünkü Erbil ile Nimrut arasında Büyük Zap Suyu'na yakın bir yerde bulunan şehrin ismi olup, günümüzde "Kalzi" diye geçmektedir. İsim benzetmesi sonucu sonradan kurulan şehir bu isimle anılmış olabilir.

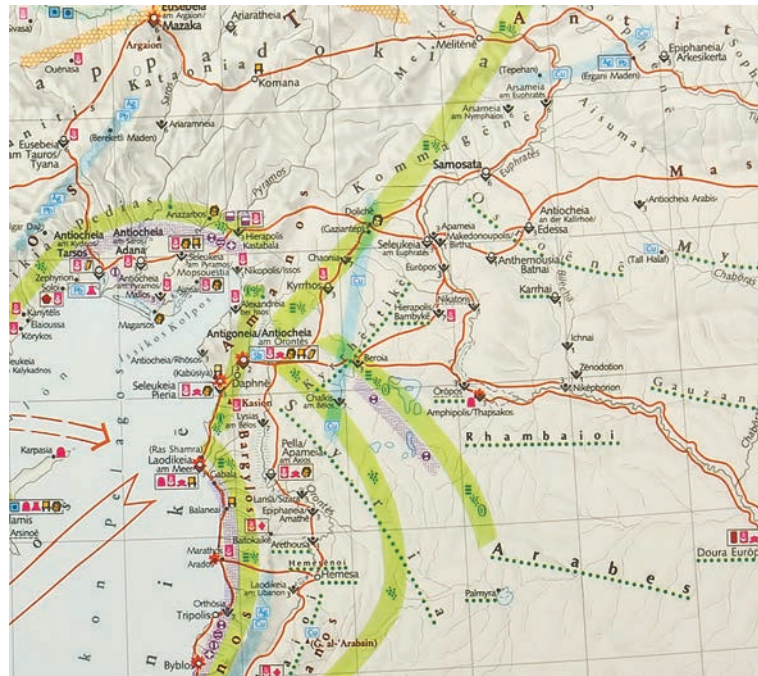
5. M.Ö. 6. - 5. YÜZYILLAR

M.Ö. 6.-5. Yüzyıllar

M.Ö. 8. yüzyılın sonu ve 7. yüzyıl içinde Asur Devleti, bütün Geç Hitit Şehir Devletleri'ni ortadan kaldırmış ve kendine bağımlı hale getirmiştir. Dönemin sonunda 613 yılında da İran'daki Med Hanedanı, Babilliler ile birleşerek Asur Devleti'ni yıkmış ve sonuçta Ön Asya ülkelerinde Asur'a ait topraklar Medlerin hâkimiyetine geçmiştir. Bu haritada, Medler ve kısa bir süre sonra İran'daki yönetimi onların elinden alan Perslerin dönemindeki ülkeler ve önemli şehirler yer almaktadır. Ancak, sarı benekle işaretli olan yerde, yani bugünkü Kilis'in yerinde yine herhangi bir yerleşim görülmemektedir.

6. M.Ö. 330 - 133 HELENİSTİK DÖNEM

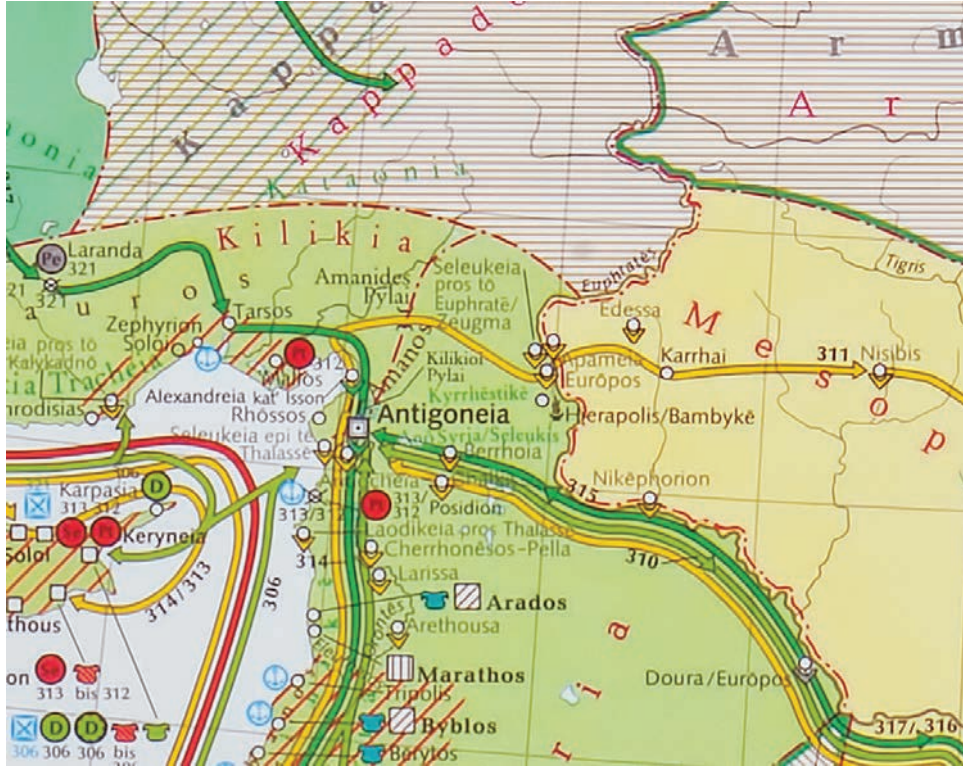
M.Ö. 330-133 Hellenistik Dönem

Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında, tüm Anadolu'dan sonra Kilis bölgesini de ele geçirip Mısır'a kadar gitmesiyle başlayan ve M.Ö. 30 yılında sona eren 300 yıllık fetih döneminde bölge, Makedonya Krallığı'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Helenistik Dönem denilen bu çağda tüm Ön Asya ülkeleri tek bir yönetim altına girdikleri için ayrı ayrı ağırlık merkezlerinin önemi kalmamış, fakat eski döneme göre yeni açılan yol güzergâhları ve yeni kurulan şehirlerin getirdiği etken durum güç dengelerinin değişmesine yol açmıştır.

Bugünkü Kilis şehri ve yakın çevresi dikkate alındığında, yeni kurulmuş iki önemli şehrin varlığı dikkati çekmektedir. Birisi bugünkü Kilis'e göre kuş uçuşu 55 kilometre kuzeybatıda yer alan ve bugünkü İslâhiye şehrinin hemen yanı başında bulunan Nikopolis kentidir. Zafer tanrıçası Nike adına kurulmuş bir kenttir ve Antiochia (Antakya)'yı Doliche (Dülük)'e bağlayan yol üzerinde önemli konaklama noktası seçilerek kurulmuştur. Diğeri de, bugünkü Kilis'in 10 kilometre batısında, günümüzde Suriye sınırları içinde kalmış olan Cyrrhos kenti olup Doliche (Dülük)'den gelen yol artık buradan geçmektedir. Haritada sarı benek içinde işaretlenmiştir.

Bölge ise bu dönemden itibaren Kyrrhestike diye anılmaya başlamış olup M.Ö. 300 yıllarından itibaren Helenistik Seleukos Krallığı'nın sınırları içindedir. Bugünkü Kilis şehrinin bulunduğu noktada hâlâ bir yerleşim yeri görülmemektedir.

7. M.Ö. 330 - 30 KÜLTÜREL/ CYRRHOS KENTİ

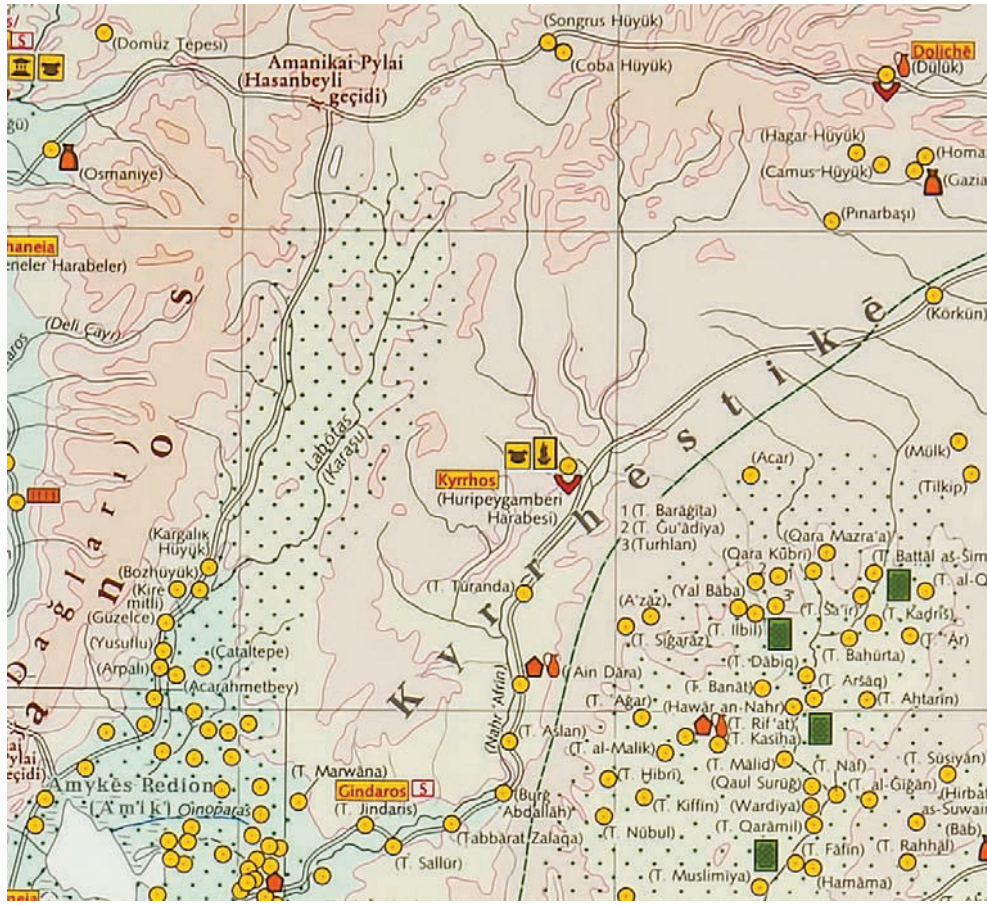
M.Ö. 330-30 Kültürel/ Cyrrhos Kenti

Antik Çağda bir şehir kurulmasına karar verildiğinde önemli bir kişi bu işle görevlendirilir ve kurucu olarak bu kişi önderlik yapardı. Şehrin ismi ise çoğu kez bu kurucunun tercihine göre verilirdi. Önemli bir Helenistik şehir olarak kayıtlara geçen Cyrrhos şehrinin kurucusunun kim olduğu bilinmemektedir. Ancak İskender Krallığı'nın bir Makedonya Krallığı olduğu ve orada da başkent Pella'nın yakınında varlığı bilinen bir Kyrrhos şehri olduğu düşünülürse, buradaki şehri kurmakla görevlendirilen kişinin Makedonya'daki Kyrrhos şehriden birisi olduğu ve yeni kurduğu şehre memleketinin ismini vermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Aşağıdaki haritada Makedonya'da bulunan Pella şehri ve yakınındaki Kyrrhos kenti görülmektedir. Şehrin yerinin tespitinde nispeten dağlık bir arazide olmasının savunma bakımından öne çıkmasının rol oynadığı tahmin edilmektedir. Haritadaki lejanda göre bu bölgeden Büyük İskender'in haleflerinden Antigonos, Demetrius ve Seleukos I Nikator farklı zamanlarda bölgeden geçmiş ve burada bulunmuşlardır. Seleukos I Nikator Zeugma'ya doğru çıktığı seferinde bizzat Cyrrhos kentine uğramıştır.

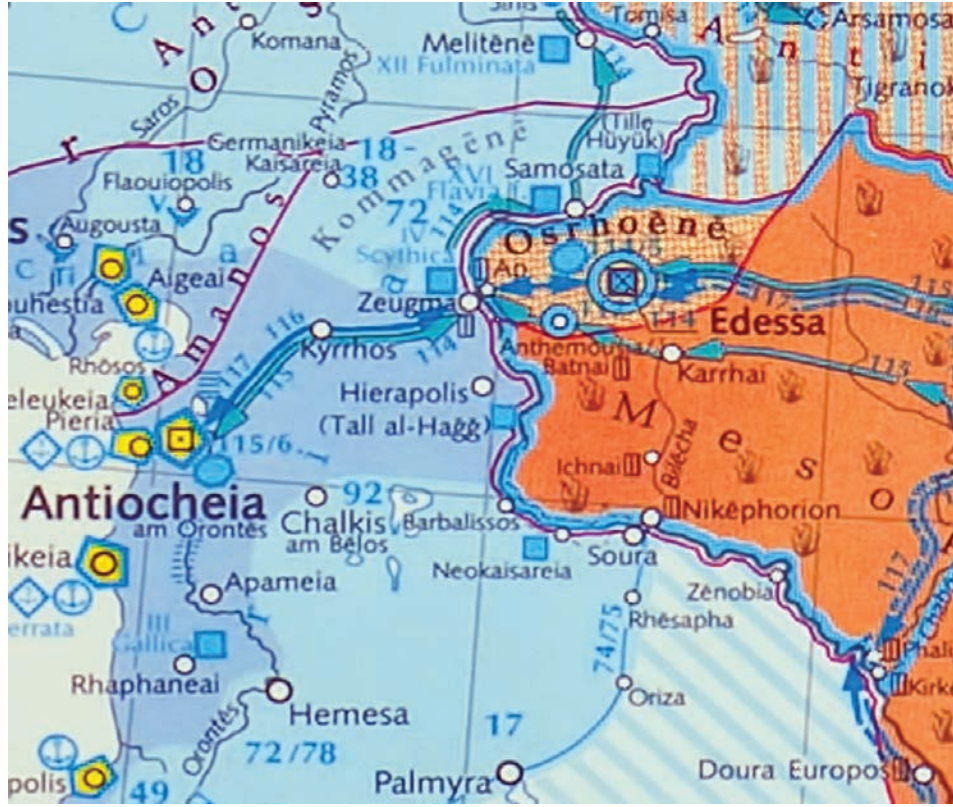
8. M.Ö. 3. - 1. YÜZYILLAR

M.Ö. 3.-1. Yüzyıllar

Buradaki Cyrrhos şehrinde önemli bir Athena tapınağı yer almakta ve burası önemli bir kült merkezi olarak anılmaktadır. Aynı zamanda burada Helenistik geleneklere göre sikke basan bir darphanenin faaliyette olduğu da bilinmektedir. Ayrıca bu şehirde bir de "Huri Peygamber" veya "Hitti Ürya Türbesi" diye anılan İslâm öncesi bir türbeden bahsedilmekte olup, bunun Davut Peygamber'e ait bir kıssa ile ilgili olduğu zannedilmektedir.

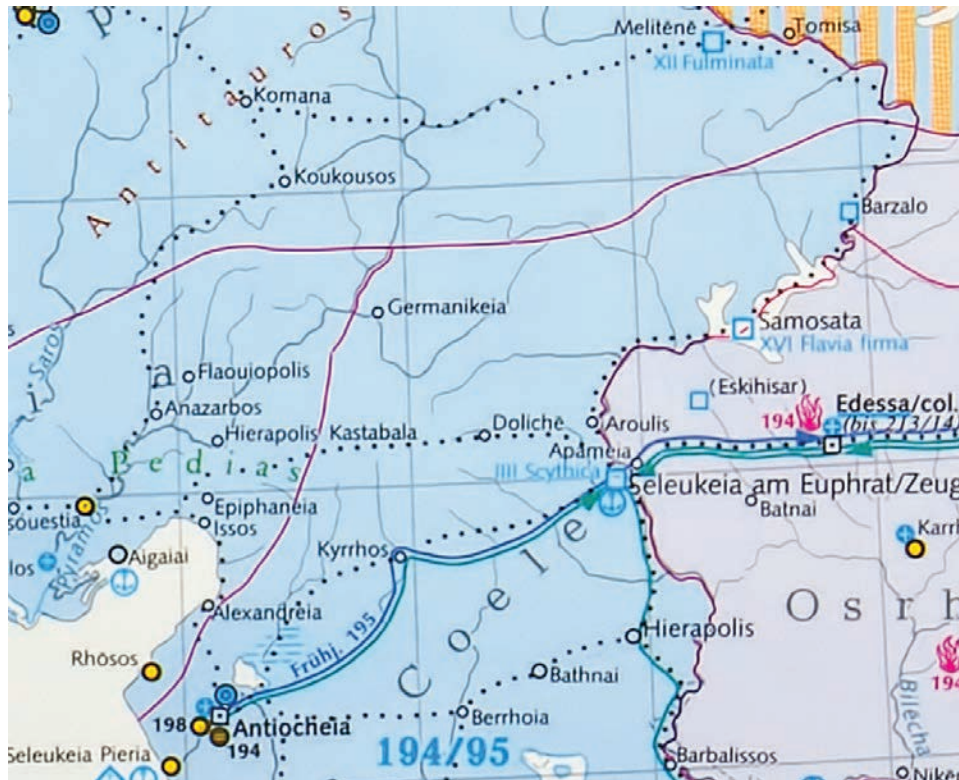
9. M.S. 14 - 138 ROMA-PART DÖNEMİ

M.S. 14-138 Roma-Part Dönemi

M.Ö. 30 yılında Helenistik Dönem sona ermiş ve Roma Dönemi başlamıştır, ancak M.Ö. 64 yılından itibaren Roma İmparatorluğu bölgeye hâkimdir. Bu dönemin içinde bir de Gaziantep ve kuzeyindeki topraklarda kurulmuş olan Kommagene Krallığı yer almaktadır. Bu haritada, Roma İmparatoru Avgustus'un ölümünden Hadrianus döneminin sonuna kadar olan olaylar işaretlenmiştir. Cyrrhos'un, Antakya'yı Zeugma (Fırat Seleukeia'sı) ve Samosata'ya (Samsat) bağlayan ana yol üzerinde olması önemini artırmış, Roma'nın İran'da yönetimi Perslerden alan Part Devleti'ne yaptığı seferlerde ordu hep buradan geçmiştir. Hadrianus, M.S. 116-117 yıllarında Anadolu-Suriye şehirlerine yaptığı gezilerde Cyrrhos'u da ziyaret etmiştir. Kilis şehrinin bulunduğu yerde henüz bir yerleşme görülmemektedir.

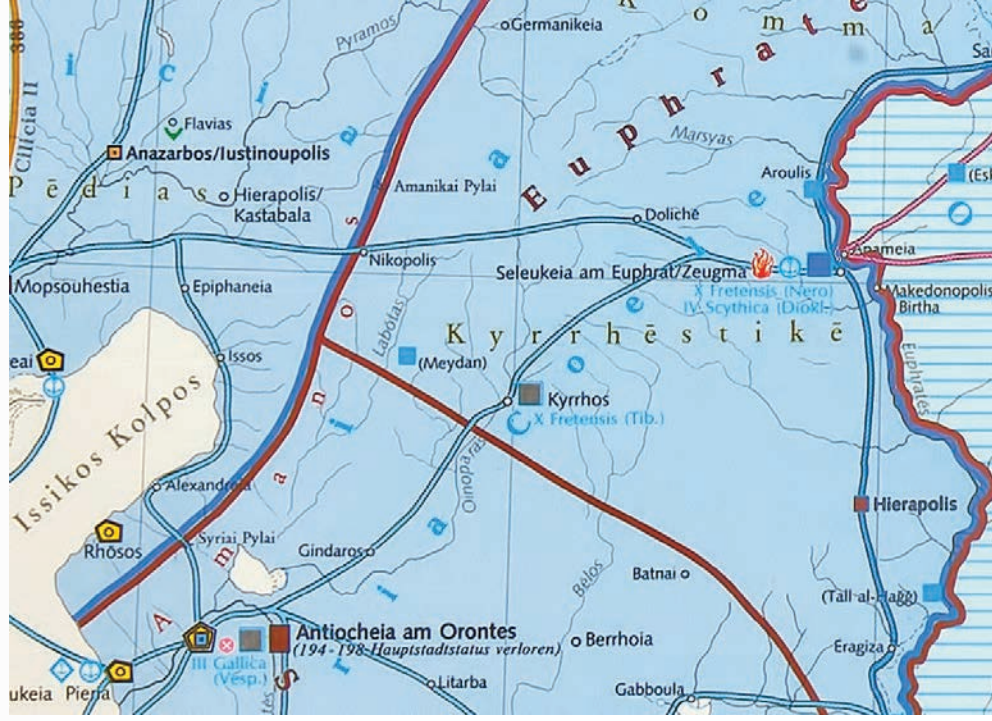
10. M.S. 138 - 244 ROMA-SASANI DÖNEMİ

M.S. 138-244 Roma-Sasani Dönemi

Bu haritada, Hadrianus'un ölümünden 3. yüzyıl ortalarına kadar olan olaylar işaretlenmiştir. Haritaya bakıldığında, Antiocheia ile Zeugma (Fırat Seleukeia'sı) arasındaki yol, artık doğrudan Cyrrhos'dan geçmekte ve burası önemli bir konak ve güvenlik merkezi özelliği göstermektedir. Bölge bu dönemde Roma'nın Syria Coele eyaleti içinde yer almaktadır. 194/5 yıllarında İmparator Septimus Severus, Partlar üzerine yaptığı seferde Cyrrhos yolunu kullanmıştır.

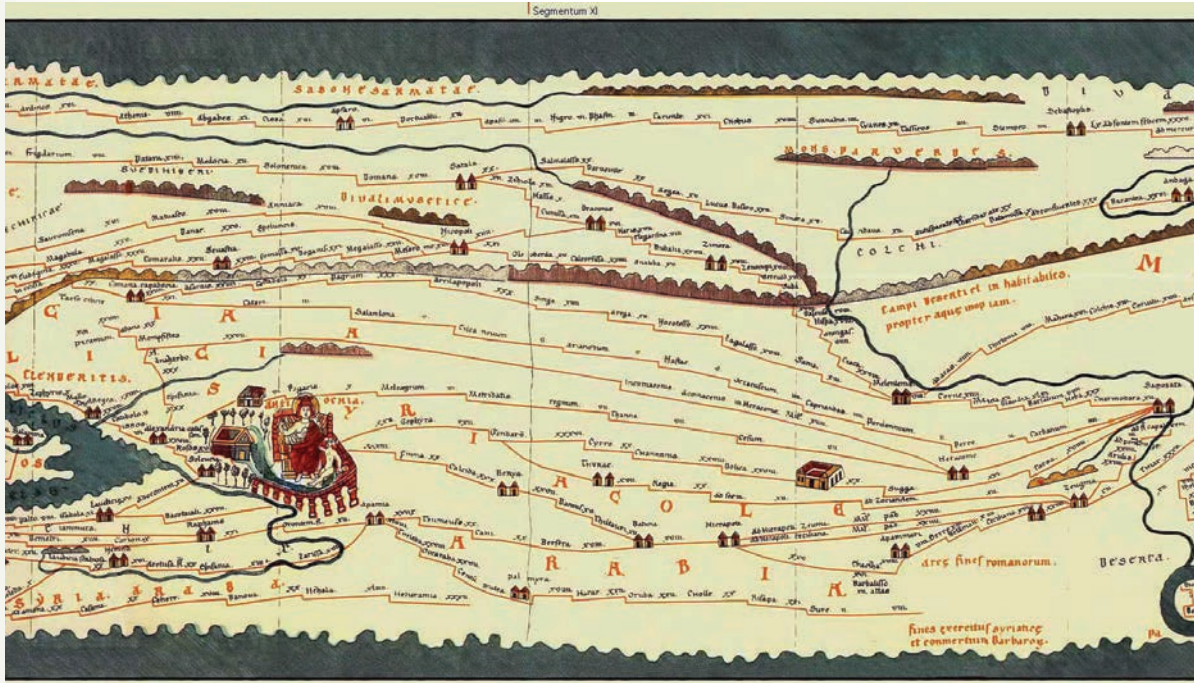
11. M.S. 1 - 5. YÜZYILLAR

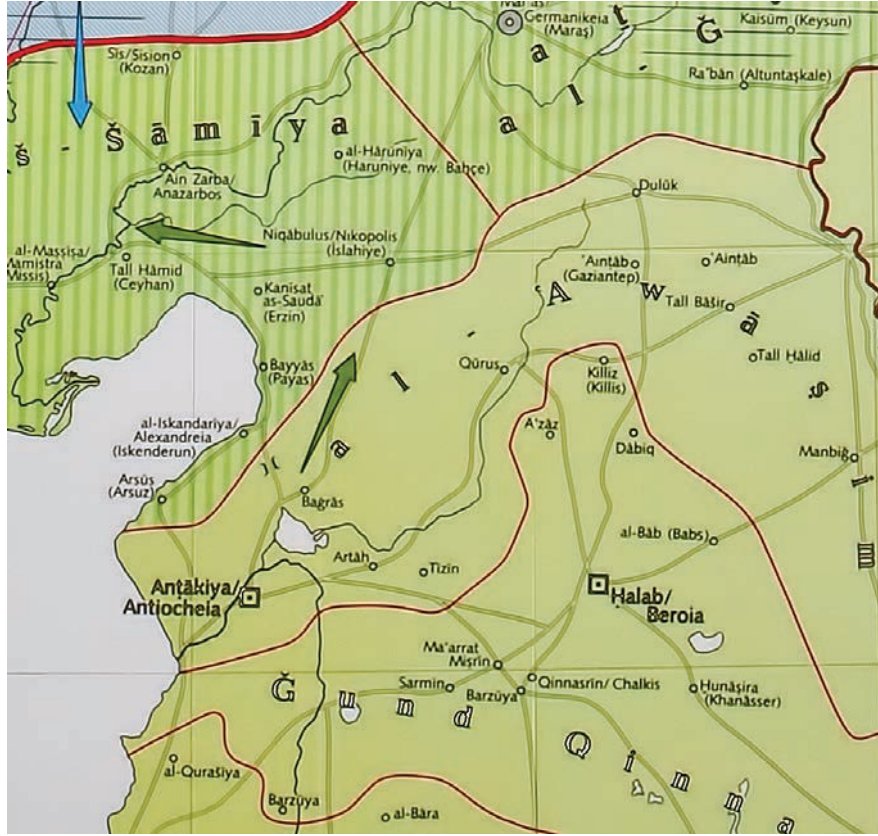
M.S. 1-5. Yüzyıllar

Dönemin ortalarından itibaren Kilis bölgesi Roma'nın Euphratensis (Fırat Boyları) eyaleti içinde yer almaktadır. 1. yüzyılda İmparator Tiberius Dönemi'nden itibaren zaman zaman X. Legion veya Fretensis Lejyonu adıyla bilinen askerî birlik uzunca bir süre Cyrrhos'da konuşlanmıştır. Bu dönemde değişen dengelere göre Cyrrhos ile Zeugma'yı bağlayan yol kavşağı biraz daha batıya kaymış ve Doliche'nin doğusunda yeni bir kavşak oluşmuştur, daha sonra burada Ayntab şehri ortaya çıkacaktır.

Dönemin sonlarına doğru 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüş ve Mısır, Suriye ve Anadolu Doğu Roma İmparatorluğunda kalmıştır. Bu devlete günümüzde, kurucusu ve aynı adı taşıyan başkentinin adından dolayı Bizans adı verilmektedir. Bu dönemde de Kilis'in bulunduğu yerde herhangi bir yerleşim görülmemektedir. 11a'daki haritada 2-3 yüzyıllara ait önemli bir Antik Çağ haritası olan Peutinger Levhası'nda Antakya'dan başlayan yolun geçtiği yerler, uğradığı şehirler ve bunlar arasındaki mesafeler Roma mili olarak belirtilmiş olup, yol Zeugma'ya oradan da Edessa (Urfa)'ya ulaşmaktadır.

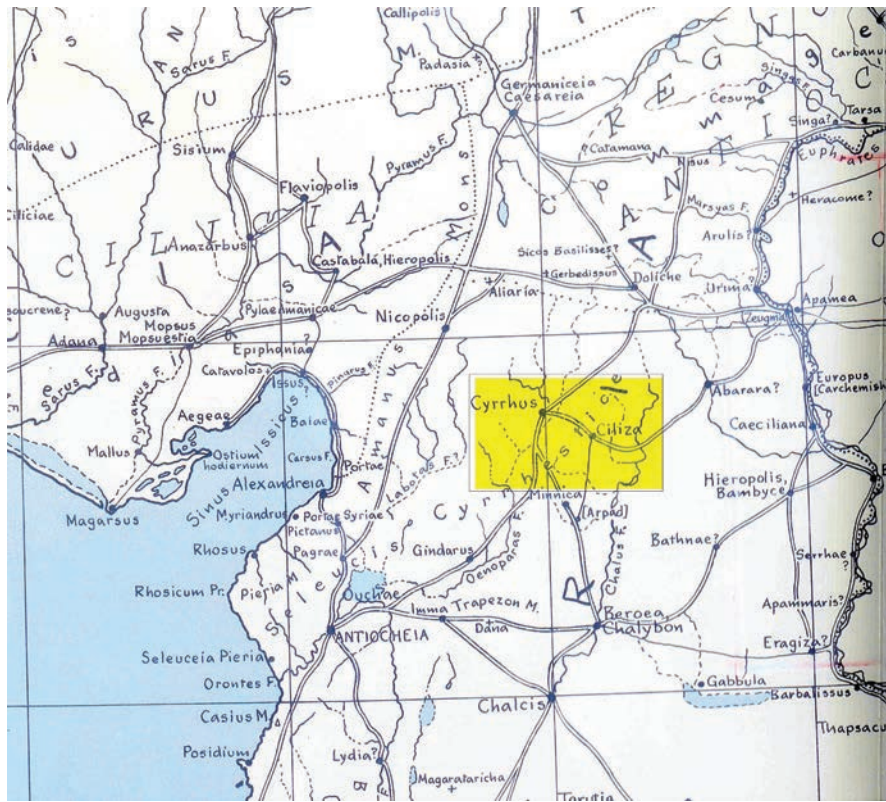

12. M.S. 7. - 9. YÜZYILLAR

M.S. 7.-9. Yüzyıllar

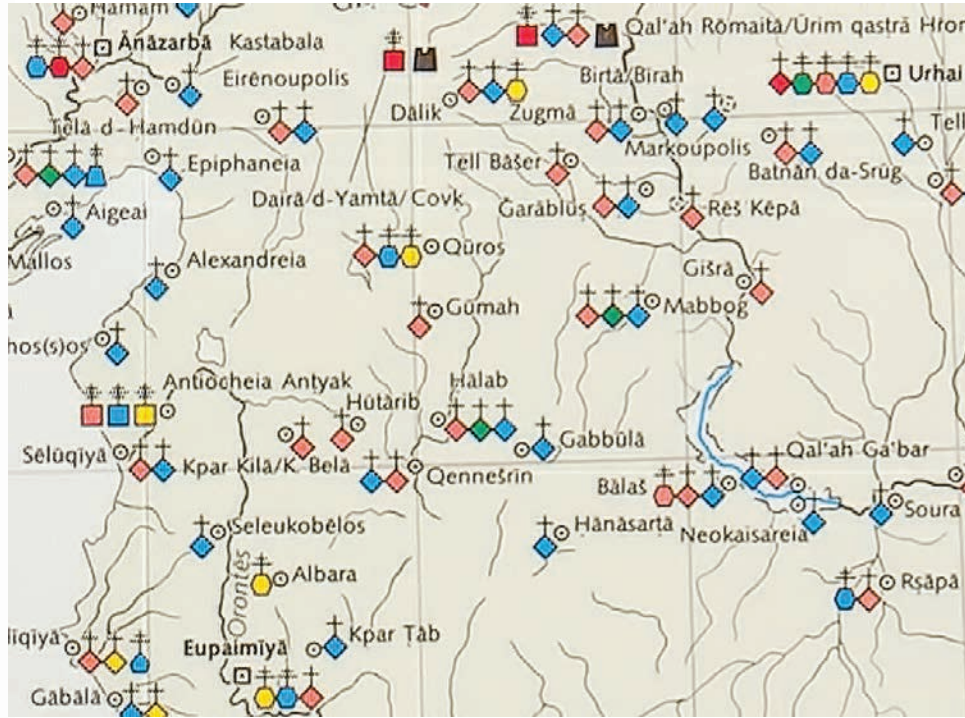
Bizans Döneminin ortalarına ait bilgiler veren bu haritada ilk kez Kilis adına tesadüf edilmektedir. Muhtemelen Arapça telaffuz dolayısıyla "Killiz" şeklinde kayıtlara geçmiştir.

Yukarıdaki haritada ise Cyrrhos ile birlikte Ciliza adıyla ayrıca gösterilmiş olması bu iki yerleşimin birbirinden ayrı şehirler olduğunu, sadece Cyrrhos'un döneme göre konumunun getirdiği ayrıcalıktan dolayı tercih edildiğini kanıtlamaktadır. Bir teokratik yönetim olan Bizans Devleti'nin tercihlerine göre değişen dengeler dolayısıyla yeni yollar açılmış veya eski terk edilmiş yol güzergâhları yeniden önem kazanmıştır. Bunun sonucunda bu yollar üzerinde yer alan küçük yerleşim yerleri de önem kazanmaya

ve büyümeye başlamıştır. İşte, belki de eskiden beri burada aynı adla anılmasına rağmen küçük bir yerleşim olduğu için önemsiz olan Killiz, bu değişim sonucunda üzerinde bulunduğu yolların önem kazanmasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Aynı zamanda eski Cyrrhos şehri de Latince yazıma göre artık Qurus diye anılmaya başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Müslüman Arap akınlarının da Bizans üzerine yoğunlaşmaya başladığı bir dönemdir. Bu yüzden, Kilis bölgesi de zaman zaman Müslümanlar ile Bizans arasında el değiştirmektedir.

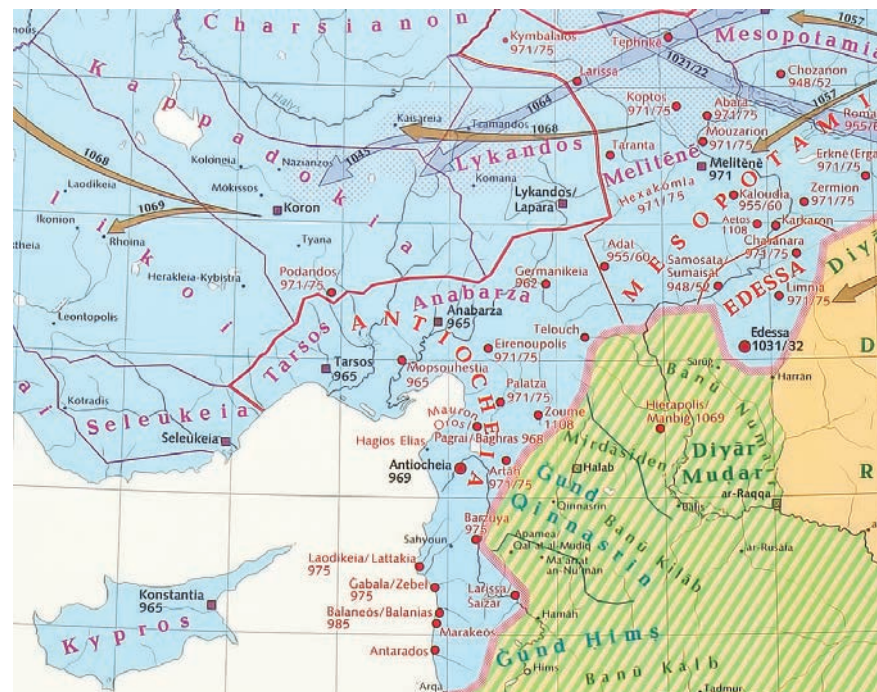
13. 8. - 14. YÜZYILLAR ORTAÇAĞ HRİSTİYANLIK UNSURLARI

8.-14. Yüzyıllar

Bu döneme genel olarak bakıldığında eski Cyrrhos, yeni adıyla Qurus şehrinin Bizans'ın genel karakterine uyarak tamamen bir Hristiyan şehri haline gelmiş olduğu görülmektedir. Dönem boyunca Qurus'ta, Bizans-Grek Ortodoks Kilisesi ve Roma-Latin Katolik kiliselerinin birer Metropolitliği, Yakubi Kilisesi'nin ise piskoposluğu bulunmaktadır. Killiz'de ise bir Hristiyan kurumu bulunmadığı için bu haritada yer almamıştır.

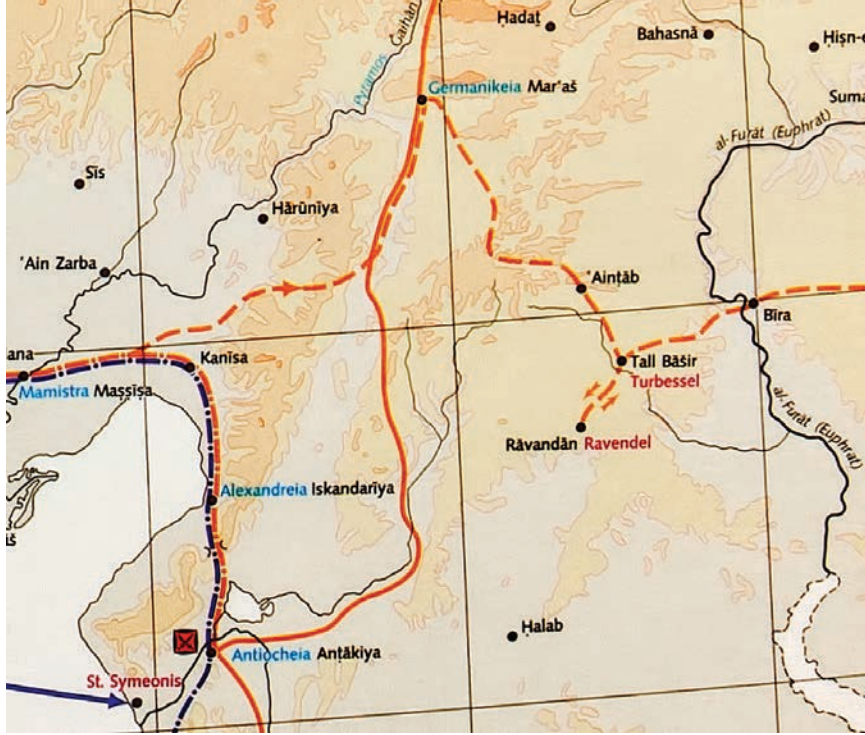
14. 10-11. YÜZYILLAR BİZANS DÖNEMİ/HAÇLI SEFERLERİ

8.-14. Yüzyıllar

Bu dönemde sürekli olarak Bizans ile Anadolu, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da kurulmuş olan küçük devletler ve beyliklerin mücadelesi vardır. Ayrıca bu beylikler kendi aralarında da gelişmektedirler. Bu mücadele alanında Killiz'in önemli bir yeri olmadığı anlaşılıyor. Çünkü hemen kuzeyindeki Telukh (Dülük) bir tema (eyalet) merkeziydi ve çevrede de Turbessel (Tilbaşar), Raban (Araban) ve Ravendan gibi önemli merkezler vardı. Zaten bunlar da dönemin sonlarında yaşanan Haçlı ordularının istilasından sonra önem kazanmışlardı. Önemli tarihi olaylar bu şehirler arasında geçmiştir.

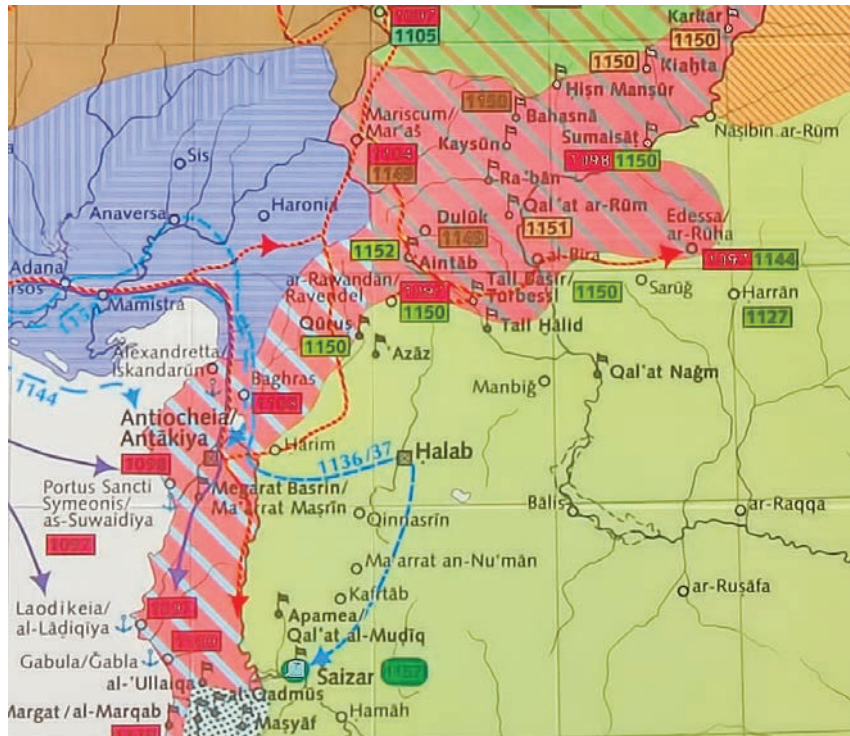
15. 12. - 13. YÜZYILLAR

12.-13. Yüzyıllar

Bu dönemde daha önce önem kazanmaya başlayan Turbessel Raban, Ravendan, Bira (Birecik), Behisni (Besni) gibi merkezler, Haçlı hâkimiyetinde bulunan Urfa-Antakya Bölgesi'nde kurulmuş olan Urfa Haçlı Kontluğu içinde önemli birer askerî ve idari merkez (prenslik) haline gelmişlerdir. Çok karışık siyasî ve askerî olayların yaşandığı bu dönemde de Killiz'in önemli bir rolü olmadığı, bölgenin liderliğini Ravendan'ın yaptığı anlaşılmaktadır.

16. 11. - 13. YÜZYILLAR HAÇLILAR DÖNEMİ

12.-13. Yüzyıllar

Bu dönem, bölgenin tamamen Haçlı ordularının ve Frank asıllı baronların hükmettiği Urfa Haçlı Kontluğu'nun hâkimiyet dönemi olup, aynı zamanda buna karşı çıkan yerli beylik, emirlik ve devletlerin mücadelelerinin yaşandığı dönemdir. Bölgede liderliği sürdüren yine Ravendan'dır. Ancak zaman zaman Qurus şehrinin de adı geçmektedir. Muhtemelen burada bulunan dinî kurumlardan dolayı Qurus şehri belki de sadece bu özelliği ile bir müddet daha ayakta kalabilmiştir.

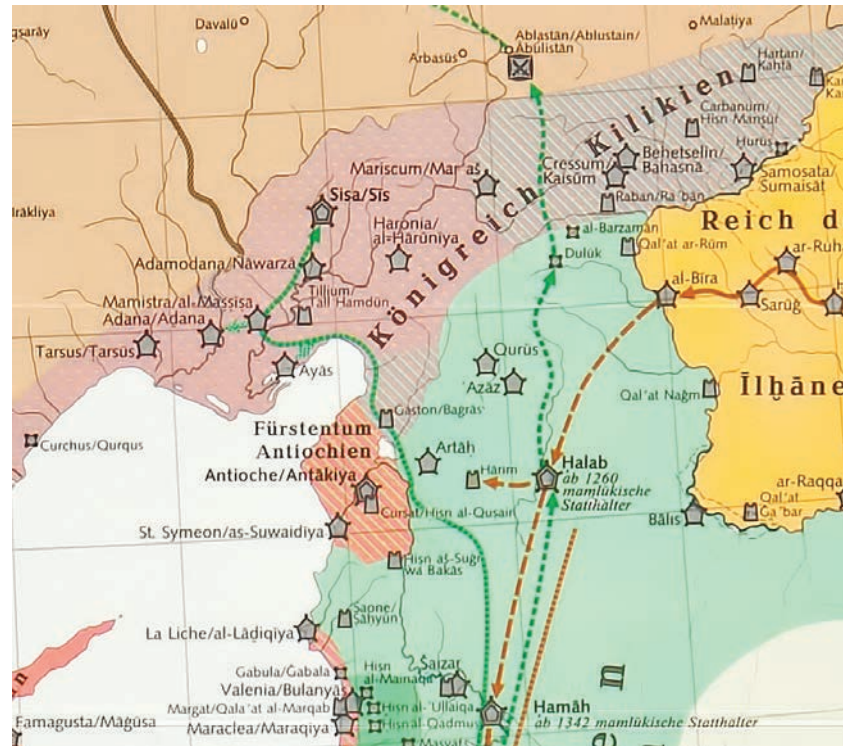
17. 12. YÜZYILDA ANADOLU VE ORTA DOĞU

12. Yüzyılda Anadolu Ve Orta Doğu

Bu haritada, Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye Filistin Bölgesi'nde Haçlılar ve Türk-İslam Beylik, Emirlik, Sultanlık ve Atabeklikler ile Eyyubîler, Memlûklar gibi unsurların mücadelesi sürerken, Anadolu'da Selçuklular ile birlikte hangi yönetimlerin ve kimlerin bulunduğu gösterilmektedir. Bu kadar karmaşık bir ortamın içinde ve çevrede büyük güçlerin etken olduğu bir ortamda, küçük Killiz yerleşmesinin pek fazla bir önemi olmadığından haritalarda gösterilmemiştir.

18. 13. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ BÖLGESİ

13. Yüzyılda Doğu Akdeniz Bölgesi

Bu yüzyıl da Kilis bölgesi bakımından bir önceki gibi geçmiştir. Ancak, Memlûklar Anadolu'ya olan seferlerini artırmışlar ve bütün geliş-gidişleri Killiz üzerinden yapmışlardır. Çünkü artık kuzeyde bulunan Ayntab şehri, sahip olduğu kalesi sayesinde Fırat ana yolu üzerinde önemli bir konaklama merkezi ve şehir olarak ortaya çıkmıştır. Bu merkez ve oradan yapılan bağlantılarla diğer önemli merkezlerle ulaşım sağlandığından Ayntab'a uzanan yolun Kilis üzerinden geçmesiyle yüzyıllar sürecekle bağlantı kurulmuş olmaktadır. Gerek Memlûkların büyük bölümünün Türk asıllı olması ve gerekse bölgeye gelen Türk Boyları'ndan dolayı Türk nüfusun artması, dil ve kültür özelliklerinin yaygınlaşması sonucu "Killiz" diye anılan bu yere artık bu tarihlerden itibaren Türkçe telaffuza uygun olarak "Kilis" denilmeye başlanmış olmalıdır.

Memlûk Devleti'nin kuvvetlenmesiyle birlikte aynı dönemlerde Anadolu'da Selçuklular ve diğer beylikler, atabekler, emîrler, sultanların birbirleriyle olan mücadelelerine İlhanlılar ve Timur saldırıları da eklenince bölge âdeta bir ateş topuna dönmüş ve Osmanlı Hâkimiyeti'ne kadar durulmamıştır. Ancak 1516-17'den itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırları Yemen'e kadar uzanınca artık ülkenin ortalarında kalmış olduğu için Kilis ve bölgesinde kültür ve sanat, bayındırlık, bilim, ticaret faaliyetleri artmıştır.

Kaynaklar

- AKPOLAT, Mustafa (2009). Haçlı Seferleri Sırasında Önem Kazanan Bir Ortaçağ Kalesi: Ravanda. H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara
- BEBEKOĞLU, Sıdıka (2008). Kilis Kültür Envanteri, Ankara TEKTUNA, Mehmet
- DEMİRKENT, Işın (1992). Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravandan, TTK Belleteni, Ankara
- DEMİRKENT, Işın (1990). Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 – 1118) I-II TTK. Ankara
- HELLENKEMPER, Hansgerd. (1976). Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafshaft Edessa und Königreich Kleinarmenien. Bonn
- HONIGMAN, E. (1970). Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı İstanbul
- ÖZGEN, Engin Kalkolitik Çağda Oylum Höyük, Hayat ERKANAL'a Armağan. Ankara
- RUNCIMAN, Steven (1989). Haçlı Seferleri Tarihi I-II-III. (çev.) Işıltan , F. TTK. Ankara
- SICLAIR, T. A. Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey

İSLAMI DÖ
CUMHURİYET'

İslami Dönemlerden
Cumhuriyet'e Kadar

Kilis

ÖNEMLERDEN
E KADAR KILIS

İslami Dönemlerden Cumhuriyet'e Kadar Kilis

Doç. Dr. Metin AKİS¹

Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi Kilis'i bir bütün olarak ele almak mümkün olmasa da en azından iki aşamada değerlendirmek gerekmektedir. Bunlar; şehir merkezi olarak Kilis ve bölge olarak Kilis olmak üzere ayrılmalıdır. Öncelikle Kilis şehrinin Orta Çağlar boyunca pek önemli bir yerinin olmadığı sanılmaktadır. Tell-Mahre'li Deny'in kitabında 817 M.'de Patrik Dionysius'a karşı yapılan isyanda bahsi geçmektedir. Tevrat'ta "Kalas" veya "Şalas" olarak geçen yerin de Kilis olduğu tahmin edilmektedir.

Arap coğrafyacıları ise Kilis'ten pek fazla bahsetmemişlerdir. Yakut, Kilis'in yerini karıştırarak, Kilis'i Samsat yakınlarında bir yer olarak gösterir. Kilis Ebu Firaz'da Seyf'üd-Devle'nin seferleri bahsinde yer almaktadır. Seyf'üd-Devle Bizans'la 359H./969M.'da yapmış olduğu antlaşmaya göre ödemesi gereken vergileri ödemediği için Domestikus Dardos Phacos Hamdânî topraklarına bir sefer düzenlemiş ve Kilis'i yakıp yıkarak, halkını da esir etmiştir.

Haçlı seferleri zamanında Kilis, Frank topraklarına katılmıştır. Büyük ihtimalle bu Antakya'nın idarecisi olan Roger zamanında 1118-9 M.'de olmuştur. Daha sonra 1124 M.'te Türkmen Emiri Balak tarafından Azez ve Kilis bölgesi tekrar Franklar'dan alınmıştır. Bu tarihten sonra Türkler de yoğun olarak Kilis civarına yerleşmeye başlamışlardır.² Büyük ihtimalle 1150M.'lerde Azez ile birlikte Kilis de Nureddin Zengi tarafından, Zengi Devletine bağlanmıştır.

16. yüzyılın klasik tahrir defterleri silsilesinden sonra, daha sonraki dönemler hakkında bilgi veren bir başka kaynak da salnamelerdir. Buradaki bilgilere göre Kilis şehrinin asıl oluşum süreci Timur vakasından sonra olmuştur. Timur, Halep Seferi esnasında yol üzerindeki Azez şehrini yakıp yıkmış ve buranın halkı da göç etmek suretiyle Kilis'e gelerek yerleşmişlerdir.³ Bu nedenle 1400'lü yılların başlangıcı Kilis'in kurulmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kilis şehir merkezindeki tarihi yapıların da bu tarihten sonra artış göstermesi, asıl kuruluşun bu tarihten sonra olduğunu göstermektedir.

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KİLİS.

² Sevim, Ali. (1977). Kuzey-Suriye'de Görünen ilk Türk Emiri Han-oğlu Harun. Belleten TTK. Yay. (Cilt XLI). sayı 161-4, Ankara. (s. 495-506)

³ 1298 Tarihli Halep Salnamesi. (s.82-83).

Cumhuriyet Caddesi Genel Görünüm

Osmanlı Döneminde de Kilis ve A'zaz kasabaları, Ma'arra kenti ile birlikte, Osmanlı güney kanadının güvenlik sistemi içinde stratejik noktaları. Kilis 16. yüzyılda, Halep'ten gelerek Ayntab, Urfa üzerinden İran'a ulaşan, ipek ticareti bakımından önemli bir ana yol üzerinde kurulmuştu. Her yıl Osmanlı komutanlarına asker ve vergiler bu yol üzerinden gönderilmiştir. Hükümet, büyük Doğu-Batı eksenini üzerinde, her iki yönde denizden gelip Payas üzerinden doğuda sürdürülen seferler için ya da karadan Bağdat'tan batıya, Kilis üzerinden mühimmat naklediyordu.⁴

Kilis bölgesinin siyasi ve ekonomik tarihi Halep şehri ile yakından ilgili olmuştur. 16. yüzyılda Halep'te Avrupalı tükkelerden İspanya, Portekiz, İtalya, Hollanda ve İngiltere gibi tükkelere ait ticaret konsolosları ticarete aktif olarak yer alıyorlardı.⁵ Yüzyılın sonlarına doğru Doğu Akdeniz İngilizler'de, Halep pazarlarından; bükülmüş ve bükülmemiş ipek, her türlü baharat, mazi, pamuk, elyaf, tahıl, hareli-haresiz kumaşlar, pirinç ve sabun, yağ, eczacılık için gerekli her türlü kimyasal madde, pamuktan mamul bez, ipekli halı ve yorgan, şap, kuş üzümü, Şam kumaşı, kuru üzüm, kumaş boyası için çivit, keçi derisi, sığır derisi, balmumu, yün, hurma ve anason tohumu, ham deri ve posteki alıyordu.⁶ Halep'e yakınlığı nedeniyle Kilisde bu ürünlerden bir kısmını özellikle zeytinyağı ve sabun maddelerini sağlamaktaydı.

Re'sül Ayn Kalesi

7.yüzyıl ortalarından itibaren İslam akınları Suriye ve Elcezire'nin fethinden sonra Toros Dağları'na kadar olan bölgeyi ele geçirmişler. Bu sınırın güneyinde kalan yerler Avasım ve Suğur adı verilen askerî bölgeler olarak işlev görmüş ve bu amaçla pek çok kaleler inşa edilmiştir.⁷

Kilis Orta Çağların şehir geleneğine uygun olarak Re'sül Ayn Kalesi yakınlarında kurulmuştur. Re'sül Ayn Kalesi yakınlarındaki Ravanda Kalesi ile Antep-Halep yolunun muhafazasını, aynı zamanda Kilis halkının dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunmasını üstlenmişti. Ravanda Kalesi gibi Halep Eyyubi hükümdarlarından El-melik-ün-nasır Salâh-ad-din Yusuf (1236-1260 M.) tarafından tamir ve tahkim edilmiştir.⁸ Bir ara Timur'un Ortadoğu'ya düzenlediği sefer neticesinde diğer pek çok kale ve şehir gibi Moğol hâkimiyetine geçmiştir. Moğollar'ın bölgeden çekilmelerinden sonra tekrar Memlûkler tarafından onarılarak kullanılmaya devam edilmiştir.⁹ Kalenin bir adı da "Kalet-ül-Gurab (Kargalar Kalesi)"dir.¹⁰

⁴ Griswold.,W. (1983). The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611. Klaus Schwarz Verlag Berlin. (s.68)

⁵ Uzunçarşılı.İ.H. (1949). "18. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetleri" Belleten. XII/51 (s.573-650). Kurat.Akdes Nimet. (1953), Türk-İngiliz Münasebetleri (1553-1610), TTK.

⁶ Skilter.Wiliam, Harborne..(1985) İlk İngiliz Elçisi, Türk- İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü), Ankara(s.30)

⁷ "Azaz, Korus, Ravandan ve buraların bağlı bulunduğu Halep ve çevreleri üç-süçür şehirlerinden sayılır." Konyalı. Kilis Tarihi. (s.75-85). Avasım örgütünün başkenti Membic, şimdiki Mumbuc'du. Çolakoğlu, Ş. (1995). Kilis Tarihi Üzerine Deneme, Kilis Kültür Derneği Yay. Ankara.(s.11) Demirkent, I., "Ravandan" (s.373)

⁸ Konyalı, İ. H. Kilis Tarihi(s.313)

⁹ Yaltkaya, Ş. (1941) Baybars Tarihi. İstanbul.(s.151) Yücel Y. (1989). Timur'un Ortadoğu- Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402). Ankara.(s.116)

¹⁰ Yınanç, R. (1989). Dulkadir Beyliği, Ankara.(s.71) Demirkent, I. "Ravandan".(s.388).

¹⁰ Konyalı, İ.H., Kilis Tarihi, (s.322)

Eski Osmanlı Çarşısı

Evliya Çelebi, Kilis şehri hakkında bilgiler verdikten sonra kalesi hakkında da bilgi vermektedir. “Kale-i Re’sul Ayn” kısmında Çelebiye göre; “kalenin içinde Celâlî gizlenmişti. Kuyucu Murad Paşa bazı yerlerini yıkmıştır. İçinde bazı İzuli Kürtleri fukarası meskûndur. Bunun eteğinde Şeyh Mansur Hazretleri bu kale fethinde şehit olup yine bu mahalde metfundur.”¹¹ şeklinde bahsetmektedir. Buna göre kale 17. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Canboladoğlu Ali Paşa’nın isyanında Kuyucu Murad Paşa, yenilgiden sonra Kilis’e gelip kaleye kapanmış olan celâlileri (isyancılar) ortadan kaldırmak için kalenin bazı yerlerini yıkmıştır. Muhtemelen bu tarihten sonra güvenlik amacıyla değil konar-göçerlerin geçici mekânı haline gelmiştir.¹²

Raymond’a göre Osmanlı kentlerinin etrafını çevreleyen surlar zaman içerisinde artık gerek kalmadığı için kendiliğinden yıkılmışlardır.¹³ Muhtemelen Kilis halkı, mühim kısmı yıkılmış durumda olan kaleyi tekrar onarmak yerine evlerini kale şeklinde inşa ederek saldırılardan korunmaya çalışmışlardır. Evliya Çelebi’nin Kilis’i ziyaretinde bahsetmiş olduğu; “Kilis’in kalesi vîran olmak ile dizdari, muhafaza erleri, şeyh-ül-islâmı, nakib-ül-eşrafı yoktur amma Celâlî ve Cemâlî ve Com Kürtleri korkusundan Kilis şehrinin dört tarafı kale gibi yüksek duvarlıdır. Lakin çok yerleri kerpiçten kalın duvardır. Kalenin çepeçevre cirmi 7300 adımdır. Dört tarafında sekiz kapısı vardır. Amma kapıları demirli değildir. Evvla kaleye bakan (Re’sül Osman Kalesi) Büyük tedribe, Küçük tedribe, Ayn tedribesi, Yusuf Çelebi tedribesi, Akcurun tedribesi, Alça tedribe ve Çullu tedribesidir. Bu tedribeler arasında bazı evler dirsek dirsek kale kuleleri gibi ayrı yapılmıştır. Lakin etrafında bir hendek yoktur. Eğer hendeği olsa bir metin kale olurdu...” şehrin bu şekilde yapılması daha çok konar-göçerlerin, Çelebi’nin tabiriyle “Celâlî ve Com Kürtlerinin” saldırısından korunmak için yapmışlardır.¹⁴

Osmanlı idaresinin Kilis Sancağı’ndaki varlığını daha iyi anlamak için bölgenin daha önceki yöneticileri olan Memlûklerin devlet yapısına ve bu devletin son dönem tarihi şartlarına bakmakta fayda vardır.

Memlûkler, köle olarak başladıkları siyasi kariyerlerini Eyyubî Devletini yıkıp, bağımsız devletlerini kurarak devam ettirdiler.¹⁵ Ortadoğu devlet idaresi anlayışına getirdikleri yeniliklerin yanında, Moğollara karşı savunma savaşları ile de tanındılar.¹⁶ Moğollar aynı zamanda bölgenin statükosunu bozan unsur oldular.¹⁷

¹¹ Buradaki bilgiyi esas alacak olursak Re’sül Ayn Kalesi şu anda şehrin güney tarafında ziyaret ve mesire yeri olarak kullanılan bölümde yer almaktadır. Türbenin hemen doğusunda etrafında köşeli taşların yer aldığı şu anda bağlık arazi olarak kullanılan yerde kale kalıntısına benzeyen bir mahal mevcuttur.

¹² Burada daha detaylı çalışma yapılması gerekmektedir.

¹³ Evliya Çelebi, Seyahatname. (Cilt IX). (s.150).

¹⁴ Raymond, A., Arap kentleri (s.17)

¹⁵ Evliya Çelebi, Seyahatname (Cilt IX).(s.150)

¹⁶ Kızıltoprak, Süleyman.(2002). “Memlûk Sistemi”. Türkler. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yay. Ankara. (s.320-336).

¹⁷ Özbeke, Süleyman. (2002). “Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”. Türkler. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yay. Ankara. (s.127-133), (bkz. Holt, P.M.). Early Memlûk Diplomacy (1260-1290). E.J.Brill. (1995) Hassanein, R.(1972). The Financial System of Egypt A.D.1169-1341, London. Popper, W. (1957). Egypt and Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A.D. Los Angles.

¹⁸ Venzke, Margaret L. (2000) “The Case Of A Dulgadir-Mamluk İqta: A Re-Assessment Of The Dulgadir Principality And Its Position Within The Ottoman-Mamluk Rivalry”. JESHO. 43, 3. (2000)., (s.399-474)

Osmanlı Memlûk zıtlaması yoğun olarak 1460'larda Sultan Kayıtbay zamanında başladı. Dulkadir ve Ramazan Oğulları Beylikleri her iki devletin de ilgi sahasına giren beyliklerdi. Bu nedenle karşılıklı savaşlar 1488 yılı Mart ayından itibaren yoğunlaştı. 17 Ağustos 1488'de yapılan savaşta Osmanlılar yenildiler. Tunus Elçisinin araya girmesi ile geçici olarak barış imzalandı.¹⁸ Ama yenilgi Osmanlılar tarafından hiçbir zaman hazmedilememiştir.¹⁹

Sultan Kayıtbay Dönemi Memlûklerin iç birliklerinin sağlanıp toparlandıkları bir dönem olarak bilinmektedir.²⁰ 1460'lı yılların sonunda Kahire'de yönetime gelen Sultan Kayıtbay, siyasi düzeni sağlamış ve ekonomik olarak kalkınma gerçekleştirmiştir.²¹ Buna karşın sultanlık 1480'lerden itibaren siyasi ve ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır.²² Yönetim ekonomik krizlerle mücadele etmek zorunda kalmış, özellikle 16. yüzyılın başlarında ekonomik çöküntüler olabildiğince artmıştır.²³

Yine de Kayıtbay Dönemi ekonomik anlamda çeşitli ıslahat girişimleri ile geçti. Bu dönemde arazi düzenlemelerine gidildi. Kilis sancağına ait ilk tahrirde geçen "Ber vech-i Kanun-ı Sultan Kayıtbay" ve "...gallat-ı nakdiye fi zaman-ı Sultan Kayıtbay" ifadeleri Kilis bölgesinde Kayıtbay Kanunları'nın Osmanlıdan önce ve Osmanlı Döneminde etkin şekilde uygulandığını göstermektedir.²⁴

Sultan Kayıtbay'ın vefatından itibaren (6 Ağustos 1496) beş yıl süren ve iç karışıklıklarla geçen dönemden sonra Kansuh El-Gurî istemeyerek de olsa yönetime geldi. Onun dönemi de temelde iç karışıklıkları önleme ve hazineyi zenginleştirme gayretleri ile geçti. Bu amaçla halka büyük oranlarda vergiler salındı.²⁵ Halktan büyük ölçüde vergi alınması sınırlı oranda tarım gelirleri ile hayatiyetini devam ettirmeye çalışan kır ve kent ahali üzerinde askerî manadaki baskıların artması manasına geliyordu. Sultan Kayıtbay' dan başlayarak devam ettirilen devalüasyona halkın tepkisi de büyük oldu. Zaman zaman idare vergileri toplamak ve düzeni sağlamak amacı ile güç kullanmak zorunda kaldı.²⁶

Kilis bölgesi halkı Memlûklerin son dönemlerinde idarenin baskıcı tutumları ve ağır vergileri altında ezilmekteydi.²⁷ Halep tahrir defterlerini inceleyen Venzke'ye göre Osmanlı Döneminde köylerden alınan vergiler genelde 1/5'i geçmemekteydi, -Kilis sancağında ortalama olarak 1/7 oranında- 16. yüzyılın başlarında Memlûklerin aynı bölgeden topladıkları vergi 1/3 civarındaydı. Bu duruma göre, Osmanlıların bölgede Memlûklere göre daha düşük oranda vergi topladıkları ve yerel halkın eskiye göre daha memnun edilmiş olabileceği düşünülebilir.²⁸

Bölgenin Osmanlı Devletine Katılması

Kilis bölgesinin Osmanlı topraklarına katılması, İmparatorluğa kendi yönetim döneminde yayılma politikaları açısından ayrı bir ivme kazandıran Yavuz Sultan Selim (d.1470-ö.1520) zamanında oldu. Yavuz Sultan Selim dış politika alanında Osmanlı hanedanı idaresinde bir dünya İslam devleti amacına ulaşmak için çalışmalarına başladı. Onun bu amacı Ortadoğu ülkeleri arasında Osmanlı Devleti haricindeki diğer iki güçlü ülke Safavî Devleti ve Memlûkler'i karşısına alması anlamına geliyordu. Yavuz öncelikle daha büyük tehlike unsuru olarak gördüğü Safevîler'i ortadan kaldırmak istiyordu. Bu amaçla Safevî Devleti ile savaşa tutuştu ve onları Çaldıran Ovasında mağlup etti (25 Ağustos 1514).²⁹

Daha sonra Safevîler üzerine giderken Osmanlı egemenliğine muhalif tavırlarını müşahade ettiği Memlûkler ve onların güdümündeki beyliklerle mücadeleye girişti. Dulkadir Beyi Alaüddeve ile yapılan savaşta Alaüddeve öldürüldü ve başı Kansuh El-Gurî'ye fetihnâme ile beraber gönderildi.³⁰

¹⁸ Hammer, J. V.(1997). Osmanlı Tarihi, (Çev. Mehmet Ata). (Cilt II). M.E.B. İstanbul. (s.318-320)

¹⁹ Uzunçarşılı, İ. H. Osmanlı Tarihi. (Cilt II). (s. 279). Shai Har-el, Struggle For Domination in the Middle East The Ottoman-Mamluk war 1485-91. E.J.BRILL.(1995). Petry, Carl F.(1994) Protectors or Praetorians: The Last Mamluk Sultan's and Egypt's Waning as a great Power. Albany.

²⁰ Koprman, Kazım Yaşar.(2002). "Mısır Memlûkleri (1250-1517)". Türkler. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yay.Ankara.(s. 99-126).

²¹ Koprman K.Y. "Mısır Memlûkleri". (s. 117)

²² Meloy, J. L. (2001)., "Copper Money in late Mamluk Cairo; Chaos or Control?" JESHO, Vol:44. August (s. 293)

²³ Petry, C. F.(1994). Protectors or Praetorians? The Last Memlûk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power, Albany State University of New York Press. (s. 102). Petry, C. F. (1993).Twilight of Majesty: The Reigns of The Memlûk Sultans al- Ashraf Qaytbay and Qansuh Ghawri in Egypt. Seattle University of Washington Press. (s. 103-4, 234)

²⁴ BOA. TTD. No:93. (s.204). Petry, Carl, F. (1998). "Fractionalized Estates in a Centralized Regime: The Holdings of Al-Ashraf Qaytbay and Qansuh Al-Ghawri According to Their Waqf Deeds. JESHO. (Cilt 41). February (s. 96-117)

²⁵ Memlûk tarihi hakkında (bkz. Poper, William.) (1957). Egypt and Syria under the Circussian Sultans, 1382-1468 A.D. Systematic Notes to Taghri Birdi's Chronicles of Egypt. University of California Press.

²⁶ Meloy,J. "Copper Money..." (s. 295)

²⁷ Keleş, Bahattin (2002). "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı". Türkler. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yay.. Ankara. (s. 394-398)

²⁸ Venzke, M. L. (1981) The Sixteenth Century Ottoman Sajaq of Aleppo: A Study of Provincial Taxation. Columbia University. (s. 112)

²⁹ Solakzade, Tarih. (s.34)

³⁰ Solakzade, Tarih. (s.36)

Osmanlı Devleti bir taraftan cephe savaşları yaparken bir taraftan da Memlûkler'in iç işlerine de müdahale ettiler. Bu amaçla Memlûkler'in Halep "naib'üs- saltanat"ı olan Hayır Bay'ı kendi taraflarına çekmişlerdi. Kendisinden Memlûkler'in askerî faaliyetleri hakkında bilgi almaktaydılar.³¹

Diğer taraftan Sultan Gurî Osmanlı ordusu ile savaşmak için Kahire'den yola çıktığı zaman seksen dört yaşında idi. Daha önce bahsi geçtiği gibi ordusunun başında sefere çıktığı vakit, zaten önemli ölçüde halk desteğinden mahrum durumdaydı. 24 Ağustos 1516 tarihinde iki ordu Dabık Ovası'nda karşılaştı.

Mısır ordusu üç sınıftan meydana gelmekteydi. Bunlar; Çerkez kanından gelenler asil sınıf, "celban" denilen ve çoğu Habeşli olanlar ikinci ve son sınıf da "karanis" veya korsanlardır. Savaşta Osmanlı topraklarının etkili olması yanında, korsanların ilk safta yer almalarına kızan celbanların savaş alanından kaçmaları da etkili olmuştu. Sonuçta Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanırken Memlûk ordusu dağıldı. Sultan Gurî savaş alanı yakınlarında ölü bulundu.³² Daha sonra Ridaniye'de (22 Ocak 1517) Memlûkler ikinci defa mağlup edildi. Böylece Suriye ve Mısır toprakları Osmanlı topraklarına bağlanmış oldu.³³

Osmanlı Dönemi

Yavuz Mısır'dan dönüşünde Suriye'deki yönetimini sağlamlaştırmak için, bir komisyon görevlendirerek bütün Suriye arazisinin kayıtlarının çıkartılmasını istedi. Eski yönetime ait tahrir defterleri muhtemelen bölgeyi Osmanlılar'ın ele geçirmeleri esnasında Memlûkler tarafından yakılarak ortadan kaldırılmış idi. Bu nedenle Osmanlılar muhtemelen eski yönetim döneminde de idari görevlerde bulunmuş kişilerden istifade ettiler.³⁴ Memlûkler'in toprağa dayalı olarak kurdukları vergilendirme sistemi daha da geliştirilerek devam ettirildi.³⁵ Hanefi fakihleri (fıkıh bilgini) tarafından ortaya atılan ve Osmanlı fakihleri tarafından da geliştirilen arazi kanunları Suriye'de resmi statüde uygulandı.

³¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi. (s.280)

³² Honigsmann, E. "Mercidabık", İA, Cilt VII. (s. 751-2). Baysun, C., M. "Merc-i Dabık Muharebesi", İA. (Cilt VII.) (S.752-4)

³³ Hammer, J.V. (1997). Osmanlı Tarihi M.E.B.. İstanbul. (s. 394-400)

³⁴ Bu konuda ilginç bir örnek olarak Kilis Sancağı kanunnamelerinde geçen Kara Kadı namındaki şahsın "Kab'l-el feth" ve "Hin-el feth" bölgeyi tahrir etmekle görevli olduğunun bildirilmesi, Osmanlı Devleti'nin bölge hakkındaki tahrirleri yaparken yerel bilgilere ve şahıslara önem verdiğini göstermektedir. BOA. TTD. No:181. (s. 4). No: 506. (s. 6). TKGMA. TTD. No:171. (s. 8)

³⁵ İnalçık, Halil.(1954). "Ottoman Methods Of Conquest" Studia İslamica. (Cilt 2).(s.108)

Niyabetler vilayete, naibler valiye dönüştürüldü. Osmanlı tarafına geçen Canberd-i Gazzali Suriye’de Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında idareye geldi. Fakat çok geçmeden Yavuz’un ölümü üzerine Şam’da bağımsızlığını ilan ederek, kendi adına para bastırıldı. Hayırbay’ı da yanına almaya çalıştı ancak başarılı olamadı ve 27 Ocak 1521 de Şam yakınlarında “el- Kebun” denen yerde yapılan savaşta yenilerek öldürüldü. İsyan bölgenin mamur (bayındır) hale gelmesine daha başlangıçtan darbe vurdu. Bu isyan esnasında ve sonrasında Suriye’deki köy ve şehirlerin yaklaşık üçte biri yakıldı ve yıkıldı.³⁶

Canboladoğulları Ailesi

Canboladoğulları Ailesi bölgede Abbasiler Döneminden beri yönetici aileler arasında yer almıştır. Canbolad Bey 1550’lerin başında Kilis Sancakbeyliğine getirildikten sonra aile artık “Canboladoğulları” olarak anılmaya başlanmıştır. Abbasiler ve Eyyubiler devrinden beri siyasette etkin olarak yer aldılar. Bu nedenle Antakya vilayeti yakınlarındaki “Kusayr”³⁷ aileye iktâ olarak verilmişti. Kuzey Suriye’nin siyasi hayatında oldukça belirgin konuma gelen aile, zaman zaman faaliyet sahasını Anadolu içlerine ve Suriye geneline de yaymıştır.

Memlûk Döneminde Canbolad Ailesi Kilis ve Com bölgelerindeki konar-göçerlerden sorumlu tutulmuş ve Osmanlı’da olduğu gibi Ekrâd beyleri olarak muamele görmüşlerdir. Canbolad Bey’in babası Kasım Bey, Memlûkler’e bağlı siyasi yaşamını sürdürürken Memlûk yönetimi ile ters düşmüş, onun yerine Yezidî şeyhlerinin evladından Şeyh İzzeddin’e Azez ve Kilis bölgesinin beyliği verilmiştir. Beyliğin Kasım Bey’den alınması, bölgeye girmeye hazırlanan Osmanlı yönetimi ile Kasım Bey arasında yeni irtibatların da ortaya çıkmasını temin etmiş olmalıdır. Zaten Yavuz’un bölgeye gelmesiyle de Kasım Bey, Çerkez Hayri Bey’le işbirliği yaparak padişaha bağlılığını bildirmişti.³⁸

Kasım Bey, Yavuz’un seferi tamamlayarak İstanbul’a dönmesi üzerine onunla İstanbul’a geldi, yanında henüz küçük yaşta olan oğlu Canbolad da bulunmaktaydı.³⁹ Şeyh İzzeddin Karaca Paşa ile Halep’te kalmış ve paşayı kızkırtarak Kasım Bey’in bölgeye tekrar bey olarak tayin edilmesi durumunda büyük isyanların çıkacağını söyleyerek paşayı ikna etmişti. Paşa’nın da Yavuz’u ikna etmesi ile Kasım Paşa İstanbul’da idam ettirilmiş, oğlu Canbolad da müteferrika olarak sarayda eğitilmek üzere alıkoyulmuştur.

Bu dönemde Kilis ve Ekrâd Sancakbeyliği Şeyh İzzeddin Bey’e kalmıştı. Elimizdeki 1536 no’lu tahrir defterinde İzzeddin Bey “Liva-i Ekrâd Mirlivasi” olarak geçmektedir.⁴⁰ 1519’daki ilk tahrir esnasında Kilis ve civarının bağımsız sancak merkezi olmayıp Halep vilayetine tabi nahiye olarak kaydedilmiş olmaları nedeniyle gelirleri Halep sancakbeyine bırakılmıştı. Şeyh İzzeddin Bey bu göreve 1527’de getirilmiş ve sancağın ilk tahrir defteri olan 1536 tarihli tapu tahrir defterinde Kilis şehrine ait vergi gelirlerinden bir kısmı ve konar-göçerlerin bir kısım vergileri sancakbeyi geliri olarak Şeyh İzzeddin’e bağlanmıştır.⁴¹

Şeyh İzzeddin bölgede yaşayan konar-göçer gruplar üzerinde birleştirici fonksiyon oynadı ve kendi döneminden sonra bile Kilis ve Ekrâd Sancağı’na tabi olan konar-göçerlere “Ekrad-ı İzzeddinli” veya “Ekrad-ı Okçu İzzeddinli” Yörükleri denildi. İzzeddin Bey yaklaşık on yıl kadar görevde kaldıktan sonra yerine bir erkek evlat bırakmadan ölmüştür.

İzzeddin Bey’den sonra Kilis ve Ekrâd Sancağı’nın yönetimi Adıyaman Beyleri’ne geçti ve bir süre böyle devam etti. Rütûs Defteri kayıtlarından 1550-51 tarihli defterlere göre Kilis Sancağı 953 H.’de eski Duhak Beyi Budak Bey’e verilmiştir. Daha sonra Canbolad Bey’e de eski Maarra Sancakbeyi olduğunu bildirilerek Gurre-i Zilkade 955 H.’de 236.500 akçe has geliri ile verilmiştir.⁴²

³⁶ Hitti, P. History of Syria (s.668)

³⁷ “Kusayr Osmanlı idarî teşkilatı içinde Halep merkez sancağa bağlı, Antakya kazasının yetmiş iki köylü bir bucağı idi. Buradaki bir dağ silsilesi de aynı adı taşır. Bu silsilenin güney bölgesi (cebel-i Ekrad= Kürtler Dağı) adını alır.” Konyalı, İ.H. Kilis. (s.426). Tekke Camii vakıfları arasında Kusayr nahiyesinden de gelir getirecek mülkler başlanmış olması bu ailenin Kusayr kökenli olabileceğini düşündürmektedir. Abdülkerim Rafiq de aynı görüştedir. Şamlı biyografi yazarı Muhibbiye dayanarak verdiği bilgiye göre Canbolat ailesinin kurucusu Kasım’dır ve Kusayr’ı olarak adlandırılır bu bölge Osmanlı’da Halep’e bağlı 28 nahiye merkezinden birisiydi. Kale’tül Kusayr olarak da bilinir. (bkz. Venzke, Margaret, L.). Sanjaq of Aleppo: A Study of Provincial Taxation. (s.48). Rafeq, Abdul-Karim, “The Revolt of Alî Pasha Janbulad (1605-1607) In The Contemporary Arabic Sources And Its Significance” VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler., (s.1515-34)

³⁸ “Kaynaklarda Hayırbay, Hayrebay şekillerinde geçer. Sultan Gavri’nin Halep Beylerbeyi idi. Gavri’nin yenilerek savaşta ölmesi üzerine önce Hama ve Humus taraflarına kaçmış daha sonra Yunus Paşa’nın delaleti ile affedilmiştir. Yavuz onu Mısır’a vali yapmış ve beş sene valilikten sonra 928 H./1521 M.’de orada ölmüştür.” Konyalı, İ.H. Kilis. (s. 427)

³⁹ Peçevi’de “...Canpolat Bey, başına buyruk kürtlerden Kasım Bey’in oğludur. Rahmetli padişah çocukluğunda onu katına çıkardıkları zaman, kulağındaki küpeyi okşayıp haremine almışlardır...” Tarih, (Cilt I). (s.51)

⁴⁰ BOA. TTD. No:181. (s.51)

⁴¹ Kunt, M. Sancaktan Eyalete. (s.128)

⁴² BOA. Ruus Defteri. No: 208. (s. 8). Emecen, F., İ. Şahin.(1999). “Osmanlı Taşra Teşkilatı Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I. Belgeler. (Cilt XIX). (Sayı 23). TTK Basımevi. Ankara.(s.53-123)

Canbolad Bey 1550-51 tarihinde sancakbeyliği görevini üzerine aldıktan sonra, bölgede düzen sağlamış,⁴³ vergi gelirlerinde ve imar faaliyetlerinde artış görülmüştür. Kilis şehri büyük oranda imardan geçerek,⁴⁴ sancağın her yanında dirlik ve düzeni sağladı.⁴⁵ Kıbrıs'ın alınmasına bizzat katılmasa bile o zaman da hayattaydı⁴⁶ bu hizmeti ve Kıbrıs seferinde yardımı nedeniyle ödüllendirildi.⁴⁷

Ölümünden sonra oğulları Habib Bey ve Hüseyin Bey arasında sancakbeyliğini ele geçirmek için mücadeleler yaşandı.⁴⁸ Bu birkaç yıl devam etti. Bir süre Habib Bey Kilis sancakbeyliği yaptı. Daha sonra kesin olarak Kilis Beyliği Hüseyin Bey'e verildi. Hüseyin Bey, Osmanlı ordusuyla Doğu Anadolu'da ve Gürcistan'da savaşmaya gitti; 1578'de de İranlılara karşı savaştı. 1581'de Halep Emiri oldu. Burada kendisine düşmanlar edinmiş ve borçlanmış olabilir. İki yıl sonra ise, Osmanlıların İran Şahı Muhammed Hüdabende'den Erivan'ı aldığı savaşta Çağalazade Yusuf Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda ikinci adam olarak savaştı. Bundan sonra payitaht bilinmeyen bir nedenle, Canbolad kardeşleri Kilis'ten uzaklaştırıp ocaklığın yönetimini Dev Süleyman'a verdi. Osmanlı hazinesini büyük miktarda borçlandırdığı için Hüseyin Paşa Halep'te hapse atıldı;⁴⁹ gücünü tümüyle silmek amacıyla bütün kişisel mallarına el konulup çok indirimli bir bedelle sattırıldı.⁵⁰

Habib Bey ise görevden alındıktan sonra Halep'teki sarayında oturmaktaydı.⁵¹ Hüseyin Bey daha sonra payitaht gözünde aklandı ve görevi tekrar iade edildi. 5 Cemaziyel Evvel 995 H. tarihinde Halep Beylerbeyi'ne yazılan fermanla Hüseyin Bey Halep muhafazası için görevlendirildi.⁵²

Bu tarihten sonra Canboladoğlu Hüseyin Paşa'nın siyasi kariyeri hızla yükselmeye başladı. Sancağın askerî gücünü arttırdığı gibi, Kuzey Suriye ve Suriye'de çok etkin duruma geldi. Yeğeni Ali'yi Halep Beylerbeyliğine getirdi. Daha sonra İran seferine askerleri ile birlikte geç katıldığı gerekçesi ile Çağalazade Sinan Paşa tarafından suçlu görülerek idam ettirildi.

Halep'te vali olarak görev yapan Ali Paşa'da sadrazamın kararına tepki olarak büyük çapta isyan başlattı. Kuzey Suriye'de Halep merkezli bağımsız bir devlet kurmak istedi. Bu amaçla Taskona düktü Ferdinand ile irtibata geçti. Ali Paşa'ya Dürzi Emir Fahreddin bin Maan da yardımda bulundu. İsyân 1608'de Kuyucu Murat Paşa idaresinde Osmanlı ordusunun Canboladoğlu Ali Paşa'yı Uluç Ovası'nda bozguna uğratması ile neticelendi (21 Ekim 1607). İsyânın bastırılmasından sonra Canboladoğlu ailesinin büyük kısmı şehirden çıkarıldı.⁵³

Canboladoğlu Ali Paşa padişah tarafından affedilerek Budin'e sancakbeyi olarak atandı ancak Kuyucu Murat Paşa'nın idamını istemesi nedeniyle Budin'de boğduruldu. Ailenin geri kalan üyeleri Lübnan taraflarında Dürziler'in arasında siyasi etkilerini devam ettirmeye çalıştılar. Hatta bu sahadaki faaliyetleri günümüze kadar devam etmiştir.⁵⁴

Halep Beylerbeyliği; Halep sancağı merkez, Adana, Hama, Tarsus (daha sonra Kıbrıs Beylerbeyliğine bağlanmıştır.), Birecik, Azaz ve Kilis, Maarra, Üzeyir, Selemiye, Balis sancaklarından teşekkül etmişti. Özellikle 16. yüzyıl boyunca Halep ticaret merkezi, Şam da hac yollarının üzerinde bulunması dolayısıyla hac yolu güvenliği ile ilgili görevleri üstlenmekteydiler.⁵⁵

43 Yine Peçevi'de "Kürt haydutları Halep çevresini yakıp yıkarak harap ettiklerinden, Canpolad Bey'e ocaklık olarak Kilis Sancakbeyliği verildi. Görevi başına gidince oradaki haydutların kökünü kuruttu.", Tarih, s.51

44 TKGMA. TTD. No:171 numaralı defterin kanunnamesi ikinci maddesinde "...Hâlâ bu kullarının pederi Canpolat Beğ bendeleri Livâ-i mezburu tasarruf ederken Camî ve Tekke ve üç hamam ve iki kervansaray ve bezzâzistân ve iki yerde bazar yapup ma'mur etmekle hâlâ altı yerde Cum'a kılınub kasaba olmağın...". (s.1-8).

45 "Padişah Halep'e gelirirken yol üzerinde kırktan çok hırsızın asılmış bulunduğunu görmüş oraya öfkelenip bunu yapan kimsenin öldürülmesini emretmiş. Rüstem Paşa, araya girerek Canpolat'ın buranın valisi olduğunu söylemekle tek bu ad onu ölümden kurtarmaya yetmişti. Çok geçmeden hırsızlar padişah'ın hareminden yüksek değerde birçok eşyayı çaldıklarında Canpolat'ın sancakbeyliğinde bırakılması gereği anlaşıldı. Orada çalınan eşyayı kısa sürede tümüyle buldurup teslim etti.". Peçevi. Tarih. (s.51)

46 24/N/980 tarihli mühimme kaydına göre Azez ve Kilis Beyi Canbulat Bey'e yazılan hükümde sancağı sipahilerinin alaybeyleri ile donanmaya gönderip kendisinin de sancağın muhafazasında kalması istenmekteydi." MD. No:21. (hük.167-68). yine aynı yıl 8/za'de Azez ve Kilis Beği Canbolat Beğ'e ve Kilis kadısına yazılan başka bir hükümde de "ihracı emr olunan kavvasların (okçu) oğlu komutasında Trablus'a göndermesi ve oradan da gemilere bindirmesi istenmekteydi." MD. No:21. (hük.403-164)

47 Griswold, W. Anadolu'da Büyük İsyân. (s.68)

48 MD. No:6. Hüküm No:392'de "Canpolat Bey'in oğullarından Hüseyin ile Cebele Sancağı beği Habib arasında düşmanlık olduğunu bildirmekte ve aralarındaki davaya mübaşir olarak Deyr-Rahba Beği mübaşir olarak tayin edilmektedir. 6 Reb'ül-âhir sene 972".

49 22 Zilhicce 1001 tarihinde Kapıcıbaşı Hasan'a gönderilen hükümde: "Hala Kilis Sancakbeyi olan sabık Trablusşam beylerbeyisi Hüseyin zimmetinde olan hazine malının tamamı ile tahsili için Kapucubaşı Hasan'ın Halep beylerbeyisi ile beraber Kilis'e giderek Hüseyin'in mal itlak olunabilecek nesi varsa Kilis kadısı marifetiyle tespit edilerek kendisinin Haleb'e götürülmesi ve orada Kapucubaşı Hasan, Halep beylerbeyisi, Halep kadısı ve Halep defterdarı huzurunda muhasebesi yapılarak hazine -i amîre malının tahsil edilmesi" istenmekteydi. MD. No:71. (hük. 92-45). 13 gün sonra 5 muharrem 1002'de aynı ferman Halep Beylerbeyine de gönderilmiştir. MD. No:71. (hük.203-100)

50 Griswold, W. Anadolu'da Büyük İsyân. (s.69)

51 MD. No:69. (hük. 504-354) (17 Safer 1001). "Yine onun gibi mazul durumda bulunan Elvendar oğlu Ali Paşa pek çok adamı ile beraber Mîrî meselelere karışmaktaydılar. Halep beylerbeyisi Haydar Paşa'ya yazılan emirde bunları mîrî meselelere karıştırmaması istenmekteydi"

52 "Halep valisi sefere geleceği için Habib'in görev almasını istemiş, halen Kilis Sancağı beyi olan Hüseyin Bey'in 5-6 seneden beri Şark seferlerini seferleyip uhdesinde de tahrir vazifesi olduğu Kilis Sancağının da Ekrad ve Arab eşkiyasının tehdidi altında olduğu muhafazasında halka ziyet etmesine karşın yine Halep'in muhafazasının Hüseyin Bey tarafından yapılması emir buyrulmuştur." MD. No:63. (hük.7-5)

53 Griswold, William, J. (1983). The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611. Berlin.(s.60-154). Rafeq, A. "The Revolt of Ali Pasha Janbulad...". (s.1515-34). İsmail, Adel. (1955). Historie Du Liban XVII siecle A Nos Jours. Paris. (s.1-225). Qarali.(1939). Ali Pasha Janbulat. Beyrut. (s.1-100)

54 Griswold, W.J. The Great Anatolian Rebellion. (s.156)

55 Jenner, Syria. (2000). (s.122). Griswold, Anadolu'da Büyük isyan 1591-1611. (gev.Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul. (s.47-51). Jenner, Syria . (1983). The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611. Klaus Schwarz Verlag. Berlin. (s.70-71).

Kilis Sancağı Osmanlı idari yapısı içerisinde;1527'de Ekrâd Sancağı olarak kaydedilmiş ve İzzeddin Bey 170.000 akçe has geliriyle sancakbeyi olarak atanmıştır. 1568-74'de Liva-i Azaz ve Kilis, 1578-88'de Liva-i Ekrâd ve Kilis⁵⁶ olarak kayıtlarda geçmektedir. Defterlerde "Defter-i Mufassal-ı Livâ-ı A'zaz ve Ekrâd" veya "Livâ-i Ekrad ve Kilis" şeklinde geçmektedir.

Osmanlıda "Liva" "Sancak" ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Livalar; büyüklükleri çoğu kez benzer ölçülerde, sınırları doğal olarak çizilmiş ve tarih olarak Memlûk Dönemine kadar dayanan idari birimlerdir. Kilis Livası'nda Sancakbeyi'nin de bulunduğu merkezi kaza fonksiyonunu Kilis kazası yapmaktaydı. Kilis askerî-ikmal yolları üzerinde bulunduğu için merkez kaza olarak seçilmiş olabilir. Aynı zamanda sancakta nüfusun en fazla olduğu ve ekonomik hayatın en canlı olduğu yer Kilis'ti.

I. Bayezid Dönemi Osmanlı'da merkezileştirme döneminin başladığı, II. Mehmet Dönemi de bütün kurumları ile uygulandığı dönem olarak bilinir.⁵⁷ II. Bayezid zamanında ise merkezi devlet uygulamasından vazgeçilerek âdem-i merkeziyete dönülmeye başlanmıştır. 16. yüzyılda Doğu Anadolu, Halep, Şam, Mısır, Mekke ve Medine'nin Osmanlı topraklarına katılması devletin toprak hukukunda önemli değişikliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti buralardaki şartlara kendini uydurmak zorunda kalmış, irsî sancakbeyliği yani "Yurtluk-Ocaklık" ve "Hükümet" adı altında ayrı bir usul uygulamıştır.⁵⁸ Kilis Sancağı da 1527'den 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yurtluk-ocaklık olarak idare edilmiştir.

Yurtluk-ocaklık, en genel anlamıyla bir yörenin gelirinin kayd-ı hayat şartıyla bir aileye bırakılması olarak tarif edilmektedir.⁵⁹ Kayd-ı hayat şartı, genel bir kaide olarak bilinmesine rağmen her zaman uygulanmamıştır.⁶⁰

Kilis Sancağında ilk sancakbeyliği yapan Şeyh İzzeddin olmuştur. 1527'de bu göreve atanmıştır. O nedenle Kilis Sancağı'nın 1527'den itibaren bağımsız bir sancak olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bu tarihten sonra Halep mufassal defterleri arasında yer almamaktadır. İzzeddin Bey yaklaşık on yıl kadar sancakbeyliğini yurtluk-ocaklık olarak idare etmiştir. Yerine bir erkek çocuk bırakmadan vefat etmiş olduğundan sancağın yönetimi Adıyaman beylerine geçmiştir. Yaklaşık on yıl kadar bu şekilde devam etmiş olabilir.

1545'te Budak Bey adlı sancakbeyinin bir süre sancakbeyliği yaptıktan sonra bu görevi Canbolad Bey'e devrettiğini Rûûs Defteri kayıtlarından öğrenmekteyiz.

Kilis Sancağı, yurtluk-ocaklık olarak idare edildiği için normal sancaklarda geçerli olan sancakbeyliği görev süresi uygulanmamaktadır. Normal sancaklarda sancakbeyinin görev süresi en fazla 3 veya 4 yıldır. Canbolad Bey yaklaşık olarak 22 yıl, vefat edinceye kadar görevine devam etmiştir. Canbolad Bey'den sonra Habib Bey 2-3 (dört kere) yıl aralıklı olarak Kilis Sancakbeyliği görevinde bulunmuş, daha sonra kardeşi Hüseyin Bey sancağın idaresini devralmış ve yaklaşık 30 yıl sancakbeyliği yapmıştır. Kısa bir süre de Hüseyin Bey mirîden (hazine) zimmetine para geçirdiği iddiası ile hapse konulduğunda Dev Süleyman sancakbeyliği yapmıştır.

Nahiyeler

Livalar daha küçük yönetsel alt birimler olan nahiyelere ayrılmıştır. Nahiye istatistiksel ve mali olarak fonksiyon görmektedir. Köylerin ve mezraların vergilerini kolayca toplayabilmek için oluşturulmuşlardır. Nahiyelerin büyüklükleri değişebildiği gibi bazıları eski geleneksel adlarını almışlar, bazıları da merkezi olarak tespit edilen yerin adını almışlardır. Mali kontrol görevi bakımından nahiye en önemli yönetsel birimdir. Alt birimleri yoktu ama köyler ve mezralar tahrirden tahrire veya mali sebeplerin örgüsü içerisinde yer yer başka nahiyelere eklenip çıkartılabilmektedir.

⁵⁶ Kunt, M. Sancaktan Eyalet. (s.129,141,157).

⁵⁷ Yücel, Y. (1974). "Desantralizasyon". Belleten. (s.657-59) Ünal, M. Ali.(1999). "Osmanlı Devletinde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilatı". Osmanlı.(Cilt.VI). Yeni Türkiye Yay. Ankara. (s.111-112)

⁵⁸ Yücel, Yaşar. (1974). "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Gözlemler". Belleten. Ekim. (s.657-708). İnalçık, H. "The Problem". (s.238)

⁵⁹ Kurt, Y. Adana. (s.27).

⁶⁰ MD. No:90. (hük.No:157)'de " Canpulat bey oğlu olup Kilis Sancakbeği olan Kıdvet'ül Ümerâ'il-kirâm Hüseyin Dame izzihu adem gönderüp karındaşı olan Habib dame izzuhu tegaddüben liva-i mezburu dört defa alublakin fukaraya zulm-i teaddisi ve mal-i mîrîye gadri olmağla hâlâ yine müşarün ileyh Hüseyin dame izzuhu bazı şürutla mukarrer olup müşarün-ileyh Habib'e Yanbolu Sancağı virildikde kabul itmekten hâlt olmağın Ekrâd taifesi zabt olunmağa kabiliyet olmaduğın bildikte min-b'ad Habib Beğ' dame izzuhub dahl itmekem fermanım olmuşken yine teallülü inad üzere olduğun ve liva-i mezbur mademaki kayd-ı hayat alınmaya deyü fermanım olunduğın bildirmeğın müşar'ün-ileyh Habib dame izzuhu'nun evi ve sair ademleri Kilis Sancağından ihrac ve minba'd Kilis Sancağına dahl ettürmemek emr idüb buyurdum ki, vsul buldukte te'hir-ü terahi itmeyüb müşarün ileyh Habib dame izzihunun evin ve sair ademlerin Kilis Sancağından ihrac eyleyüb alakasın kat eyledikten sonra min ba'd müşarün ileyh bir vechile liva-i mezbura dahl ittürmeyüb şuruta mucibince beratında mestur olduğun üzere müma ileyh Hüseyin dame izzihuya madem ki kayd-ı hayattır ber vech-i sabite zabt ittürüb sehven sancağın ahara arz eylemeyesin". (s.86)

Azez Nahiyesi

Azez Memlûklüler Döneminden beri nahiyeye merkezi işlevini görmekteydi. Nahiyenin merkezi aynı zamanda nefis (yönetim merkezi) de olan Azez kasabasıdır. 1519'da 93 köy ve 137 mezra, 1536'da nahiyeye bağlı 111 köy, 148 mezra, 1570'de 138 köy ve 137 mezra, 1590'da 133 köy ve 121 mezra bulunuyordu.

Com Nahiyesi

Com nahiyesi tarihin ilk devirlerinden beri "el Cuma" vadisi olarak bilinir ve konar-göçerlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölgedir.⁶¹ Com nahiyesi 1536'da Kilis ve Azez ile birlikte "Liva-i Azez ve Ekrâd" sancağı içerisine alınmıştır. Merkezi Cindires Köyü'dü. Bu köy günümüzde Hatay ilinin bir ilçesi olan Reyhanlı'nın kuzeydoğusunda, hamam, kışla ve Hacı İskender'in doğusunda Kürt Dağı'nın güneyindedir. Doğusundan Afrin Çayı geçer. Genellikle buraya konargöçerler yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti de bölgenin tarihsel yapısına uygun hareket etmiştir. Köy adları yanına düşülen kayıtlarda geçen; "El- yed-i Ömerlü" ve "El- yed-i Karaca Alilu" gibi ifadelerden bu bölgeye konar-göçerlerin yerleştirildiğini anlamaktayız.

1536'da Kilis ve Azez'le beraber nahiyeye merkezi olarak taksim edildiğinde nahiyeye bağlı 37 köy, 81 mezra, 1570'de 64 köy ve 43 köye bağlı 115 mezra bulunmaktaydı. 1590'da köy sayısı 70'e çıkmış, mezra sayısı da 96'ya inmiştir.

17. yüzyılda Kilis'in nüfusu ve sosyal hayatı hakkındaki verilerimizin önemli bir kısmını Evliya Çelebi'ye dayandırmaktayız. Bu dönemde Kilis'in nüfusunun yaklaşık olarak 20 bin civarında olduğunu tahmin etmekteyiz ve Canboladoğulları'nın yine Kilis üzerindeki etkisinden bahsedilebilir. 16. yüzyıla göre 17. yüzyılda nüfusun bu kadar artmasını, özellikle 17. yüzyıl başlarında yaşanan Büyük Celâli İsyanları ile açıklayabiliriz. Bu dönemde taşradan yoğun bir şekilde şehir merkezlerine göç yaşanmıştır. Ayrıca konar-göçerleri yerleşik hayata geçirme düşüncesi de sonuçlarını vermiş ve bundan Kilis şehri de nasibi almıştır.

18. yüzyılın ortalarına doğru Kilis şehrinin gelişmesini sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu tarihlerde Kilis'e mahalle sayısı 32'ye çıkmıştır.⁶² Yüzyılın sonlarında Kilis'te hüküm süren Daltabanoğlu Mehmet Paşa Döneminde Antep şehri işgal edilmiştir. Mehmet Paşa her ne kadar Kilis'te bazı eserler bırakmışsa da halka yaptığı eziyetler yüzünden halk tarafından öldürülmüştür. 19.yüzyıl başlarında da Rışvan Ağaları Dönemi yaşanmıştır. Hacı Ömer Ağa, Mehmed Ağa ve Veli Ağa bu aşiretten gelen idareciler olmuştur. 1832-1839 yılları arasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Kilis'i işgal etmiştir.⁶³

Şehirler

Kilis Sancağına ait tapu tahrir defterlerinde iki tane nefis vardı. Bunlar Kilis ve Azez kasabalarıdır. Nefis "karye" tabirinin dışında, genellikle liva merkezine -aynı zamanda nahiyeye merkezi- yönetsel mevki olarak kastedildiği anlamda kullanılmıştır.⁶⁴ Azez kasabası Azez nahiyesinin yönetim merkezi, Kilis kasabası da livanın merkezi olduklarından her ikisi de nefis görevi görmekteydiler.

Kilis Şehrinde Müslüman Nüfus

Kilis bölgesine Türk nüfusu Melikşah Döneminden itibaren yoğun olarak yerleşmeye başlanmıştır. Şehir, köy ve konar-göçerlerden oluşan halkın büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman'dır. Nüfusun bu karakteri Memlûk ve Osmanlı Döneminde de değişmeden devam etmiştir. Gayrimüslim nüfus ise 1536'daki sancağın ilk mufassal tahrir defterinde sadece Kilis şehrinde geçmektedir. Azez şehrinde ve köylerin diğerlerinde başka gayrimüslim yoktu.

⁶¹ Demirkent, Işın. (1992). "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravanda". Belleten. (Cilt LVI). Sayı:215-217. TTK. (s.371-389). "Buralarda ve şimdi Türk sınırları içinde bulunan Hisar, Deli Osman ve Çerçili'ye kadar Kürd aşiretleri oturulardı. Com'un sağında yani doğusunda Cebel-i Seman vardır. Kürt Dağı'nın sonu olan İzziye Dağı buralardan başlar. İzziye'yi Lehçe-i Osmanî de şöyle yazar: "Haleb'de İzziyye Okcu İzzedinlü ve Şeyhler ve Amik Kazası Kürt Köyleri Şunlardır: Deliosman, Hisar, Martavan, Çerçili, Kularlar, Bulamaçlı, Haydarlar, Cokanlı, Sekbanlı, Pertikli, Mağaracık, Sa'dili, Hapsino, Merdanlı, Alyanlı, Zengül, Fırlıklı, Şenlikce, Kulyanlı, Vişli, Murad Hüyüğü(Türklerle karışık), Bavuk (Son Kürt Köyü), Boğazkerim, Abuşa, Demirciler(Alevî)." Konyalı, İ.H. Kilis. (s.625-26)

⁶² Çolakoğlu Şinasi. (1985). Kilis Tarihi Üzerine Deneme. Ankara. (s.53).

⁶³ Çolakoğlu. Kilis Tarihi. (s.67-73).

⁶⁴ Hütteroth, W. Historical Geography. (s.19-20, 24)

Kilis şehrinde 1519 yılında toplam olarak 352 nefer, 220 hane, 74 mücerret bulunmaktaydı.⁶⁵ Şehir nüfusunu Barkan örneğinde olduğu gibi hesaplırsak 1174 kişi eder ki bu Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirdiği ilk yıllarda Kilis şehrinde yaşayanların miktarıdır. Bu tahrirde henüz Kilis ve civarı sancak olarak ayrılmamış, Halep merkez eyaletine bağlı, Azez nahiyesi içerisinde bulunmaktaydı. Gayrimüslimler daha sonraki tahrirlerde olduğu gibi mahalle içerisinde ayrı birimler olarak kaydedilmemiştir.

1536'da nefer sayısı 609'a, hane sayısı 455'e, bennâk 444'e, mücerret 120'ye çıkmıştır. Toplam 24 hane ve 6 mücerret fellah ve 17 hane gebran da şehirde yaşamaktaydı.⁶⁶ Bu tahrirde Müslüman nüfus fellahlarla beraber 2401'e çıkmıştır. Şehirde yaşayan Hristiyanların mevcudu hane olarak değil nefer şeklinde verilmiştir. Eğer bunları hane sahipleri olarak kabul edersek 85 kişi civarında Hristiyan da bu tarihte Kilis'te yaşamaktaydı. Şehirde yaşayan toplam nüfus ise 2712 kişi civarındaydı.

17 sene içerisinde bu oranda artış meydana gelmesi ancak göç akımı ile açıklanabilir. Muhtemelen Kilis'in sancak merkezi olmasından dolayı, kültürel ve ticari ortam daha da canlanmış ve nüfus hızla artmıştır.

1570'te 1025 nefer, 570 hane, 509 bennâk, 354 mücerret nüfusuna sahip olan Kilis'te 35 Hristiyan ve 18 Musevi ile 33'te Ekrâd ve Calciyan yaşamaktaydı. Şehirdeki Müslüman nüfusun sayısı 3204'e, azınlıkların nüfusu Hristiyan 175, Musevi 90, Ekrâd ve Calciyan ise 165 kişi olarak tahmin edilebilir. Toplam olarak Müslüman hane sahipleri dışındaki nüfus 420 kişi olmuştur. Bu tahrirde Kilis şehrinin toplam nüfusu 3624 dolayındaydı.⁶⁷

1590'da nefer sayısı 1095'e çıkarken hane sayısında az bir miktar artışla 576 olmuştur. Bu tahrirde artık kasaba hüviyetine sahip olan Kilis'te bennâk ve mücerret nüfusları kaydedilmemiştir. Mücerret olanların sayısı verilmediğinden toplam nüfusu tam olarak tespit edememekle birlikte hane sayısına göre tahmin ettiğimiz nüfus olan 2880'den fazla, belki 350-450 kişi daha eklememiz gerekecektir. Buna göre toplam Müslüman nüfusu 3330 civarında olmalıdır. Hristiyan nüfus 49 hane ve tahmini nüfusu 245, Musevi 16 hane ve nüfusu ise 80 civarındaydı, toplam olarak azınlık hane sayısı 65, nüfusu 325 kişi civarındaydı. Kilis şehrinin Müslüman ve azınlık toplam nüfusu ise 3655 kişi civarında idi.⁶⁸

Anadolu kentinin vergi nüfusu sayısı 1500-1600 arasında neredeyse iki katına çıkmasına rağmen⁶⁹ Kilis'in toplam şehir nüfusu ilk tahrirde göre yüzde 307.0698 oranında artmıştır. Bu oran Broudel'in Akdeniz şehirleri için tespit etmiş olduğu artıştan çok daha fazladır. Nüfus artışının yüksek olmasında Kilis'in sancak merkezi olması, Canboladoğulları Ailesi'nin bölgede aktif politikaları, merkez şehir olan Kilis'i nüfus ve ticari bakımdan canlı bir hale getirmeleri etkili olmuş olabilir.

Şekil Nüfus Artışı

Tablo: Genel Olarak Nüfus

	1536 yılı	1570 yılı	1590 yılı
Şehirler	3.845	3.624	5.512
Köyler	14.206	17.669	19.915
Kon-göçer	15.696	66.706	36.880
G.Müslüm	85	265	325
Top.Nüfus	33.832	88.264	62.632

Halep Salnamelerine göre 19. yüzyılın sonlarına doğru Kilis'te 15.000 Müslüman ve 3.756 gayrimüslim olmak üzere toplam 18.756 nüfus yaşamaktaydı. Bu veri sadece Kilis şehri merkezine aittir.⁷⁰

⁶⁵ BOA. TTD., No:93. (s.209).

⁶⁶ BOA. TTD., No:181. (s.51).

⁶⁷ BOA. TTD., No:506. (s.75).

⁶⁸ TKGMA. TTD. No:171. (s.5)

⁶⁹ Faroqhi, Suraiya. (1994). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul. (s.1).

⁷⁰ 1298 Tarihli Halep Salnamesi. (s.82)

Üretim ve Nüfus ile İlgili Değerlendirmeler

Tablo: Nüfus-Çift ve Tarım Ürünleri Oranı

	1519	Bry.B.I	1536	Bry.B.II	1570	Bry.B.III	1590	Bry.B.IV
Yer.Nüf.	12540		17981		23063		25673	
Çift	1322	0,105423	1769,5	0,098409	2848,5	0,12351	3821,5	0,148853
Buğday	2953	0,235486	3439	1,943487	5237,5	1,838687	8242	2,156745
Arpa	1043,5	0,789334	1439	0,418436	2475	0,472554	4920	0,596942
	1519	Bry.B.I	1536	Bry.B.II	1570	Bry.B.III	1590	Bry.B.IV
Top.Nüf.	12540		33884		89659		62231	
Çift	1322	0,105423	1769,5	0,052222	2848,5	0,03177	3821,5	0,061408
Buğday	2953	0,235486	3439	0,101493	5237,5	0,058416	8242	0,132442
Arpa	1043,5	0,789334	1439	0,042468	2475	0,027605	4920	0,07906

Tablo: Kişi Başına Düşen Vergi

	1519		1536		1570		1590	
Yer.Nüf	12540	64,05909	17981	31,98104	23063	40,63257	25673	66,51988
Top.Nüf	12540	64,05909	33834	16,99625	89659	10,45192	62231	27,44235
Hasıl	803301		575051		937109		1707765	
	1536	%	1570	%	1590	%		
Yer.Nüf.	31,98104		40,63257	127,0521	66,51988	207,9979		

Yıllar	Dönüm	Dön.%	Buğ.(Kilo)	Buğ.%	Arp.(Kilo)	Arp.%
1519	10,5423		120,8326		405,0231	
1536	9,8409	-6,6532	997,242	825,3089	214,7074	-46,0885
1570	12,351	117,1566	943,4671	780,8052	242,4769	-40,1526
1590	14,8853	141,1959	1106,669	915,8697	306,3029	-25,384
1536/90		151,2595		110,973		142,6606

Üretim ve nüfus dengesi tarihte her toplum için göz önünde bulundurulmuş en önemli özellik olmuştur. Nüfusun artma ve azalması genellikle insanların sahip oldukları besin maddelerinin az, çok veya çeşitli olmasına göre olmuştur.

16. yüzyıl Osmanlı toplumu tüm özellikleri ile bir tarım toplumu olduğuna göre, tarım üretiminde meydana gelen dalgalanmaların doğrudan doğruya nüfusu etkilemesi kaçınılmazdı. Geniş Osmanlı İmparatorluğu toprakları içerisinde, nüfus ve toprak miktarı olarak küçük bir yeri olan Kilis ve Azez sancağında nüfus ile tarım alanları ve nüfus ile tarım üretiminin bugün dahi en önemli maddesi olan buğday ile arpa arasındaki artış veya azalmalar yukarıda tablo olarak verilmiştir.

Tablo.10; üç temel karşılaştırma birimi olan, çift-buğday-arpa ile yerleşik durumda olan köy ve şehir halklarının toplam nüfusu ile konar-göçerlerin de dâhil edildiği genel sancak nüfusu arasındaki karşılaştırmaya dayanmaktadır.

İki aşamalı olarak karşılaştırma vermemizin amacı, özellikle yerleşik nüfus ile konar-göçer nüfuslarının ayrı ayrı ve toplu olarak nasıl bir seyir oluşturduklarının daha açık olarak görülmesi içindir.

Tabloda, buğday ve arpa üzerinden alınan vergiler mekük ve en altta kilo olarak verilmiştir. Bir kişi başına düşen çift, buğday ve arpa miktarı, bireylerin 16. yüzyıl Kilis sancağındaki ekonomik pozisyonlarının da gösterilmesi açısından önemlidir.

16.yüzyılda Kilis sancağına yakın Jabal Sin'an nahiyesi nüfus ve tahıl ürünleri arasındaki oranı araştıran Venzke'ye göre bu nahiyede nüfus artışına rağmen tarım ürünlerinde azalma vardı. Köylüler gittikçe daha az miktar ürünle hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlar. O dönemde nahiyenin sınırları içinde yer alan Halep şehrinde nüfus azalması görülürken köyden şehre bir göç dalgası da söz konusu olmamıştır. Yazara göre Jabal Sim'an köylüleri bu dönemde kemerlerini daha çok sıkarak hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır.⁷¹

Aynı dönemde Kilis Sancağında benzer bir azalma görmüyoruz. Kişi başına düşen çift miktarında yüzyılın ilk çeyreği ile son on yılı arasında yüzde 151.2595 oranında artma olması, tarlaların bu oranda artmış olduğunu göstermektedir. Buna karşın kişi başına düşen vergi miktarının buğday için yüzde 110.973, arpa için yüzde 142.6606 oranında artmış olması çift başına düşen tahıl üretiminde- diğer tahıl ürünleri az miktarda olduğu için genel rakamları değiştirmiyor- belirgin oranda düşme gözlenmektedir. Ama yine de, kişi başına hesaplanan tahıl miktarında Jabal Sima'n'nın aksine artma olmuştur.

Kişi başı vergi artış oranı da 1536'dan 1570'e kadar yüzde 127.0521 ve 1590'da yüzde 207.9979 olmuştur.

Kilis şehrinde 1519 yılında pazar vergisi "Bac-ı Bazar-ı Sipah ma İhtisab ve Bac-ı Ağnam ma Debbaghane" olarak pazar, ihtisap, koyun ve tabakhane vergileri birlikte alınmaktaydı. Bunların tutarı 18500 akçe idi.⁷² 1536'da bu miktar biraz düşüşle 16200 akçe tutmuştur.⁷³ Ancak bu düşüş üretimde bir düşüş değil para kurundan kaynaklanmaktaydı.⁷⁴ 1570'te Kilis kasaba

⁷¹ Venzke, Margaret, L., "The Question Of Declining Cereals' Production InThe Sixteenth Century: A Sounding On The Problem-Solving Capacity Of The Ottoman Cadastres", Journal Of Turkish Studies -Türklük Bilgisi Araştırmaları, Cilt 8 1984, s.251-264, Bu hususta Anadolu ve İmparatorluğun diğer bölgelerindeki üretimin nüfus karşısında düşme eğilimine örnek olarak bkz. McGowan, Brus "Food Supply and Taxation on The Middle Danube (1568-1579)", Archivum Ottomanicum, I, 1969, s.139-196, Makovsky, A., "Sixteenth-Century Agricultural Production in the Liwâ of Jerusalem," Archivum Ottomanicum, Cilt 9, 1984, s.91-127, İslamoğlu, Huri and Faroqhi, Suraiya, "Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia". Reviev. (Cilt II). 1979. (s.401-436).

⁷² BOA. TTD. No:93. (s.210).

⁷³ BOA. TTD. No:181. (s.51).

⁷⁴ Defterde geçmemesine rağmen, Adana'da fethin ilk yıllarında Halep akçesi kullanılmıştır. Osmanlı akçesi ise 1526-1530 yılları arasında kullanılmıştır. 1 Osmanlı akçesinin değeri 2,5 Halebi akçe idi. Kurt, Y. Adana. (s.22). Kilis sancağının ilk tahrir defteri 1536 tarihli olduğuna göre 1519'da Halebi, 1536'dan itibaren Osmanî akçe kullanılmış olmalıdır.

olma sürecine girmiş ve bac-ı pazar vergi altında alınan vergilerde de çeşitlenme olmuştur. Bu tarihte bal, pekmez, yoğurt, revzen gibi ürünlerden pazarda satılması durumunda vergi alınmış ve “esb(at) pazarı” adında yeni bir pazarın vergisi de eklenmiştir. Kanunnamede Canbolad Bey’in iki pazar yaptırdığı bildirilmektedir, muhtemelen “at pazarı” da ikinci pazar olmalıdır.⁷⁵ 1570’te pazar vergilerinden alınan miktar yaklaşık yedi kat artarak 107.000 akçeye⁷⁶ 1590’da da vergi geliri daha da artmış ve 157.000 akçeye çıkmıştır. Bu miktarın 21099 akçesi Ahmed bin Mehmed bin Ali Vakfı’na, 23297 akçesi de zemet olarak ayrılmıştır.⁷⁷

Kilis’te tam bir imar dönemi olarak gerçekleşmiş olan Canbolad Bey döneminde “... Liva-i mezburu tasarruf ederken... iki kervansaray ve bezzazistan (bedesten) ve iki yerde pazar yapıp ma’mur etmekle..”⁷⁸ ifadelerinden de anlaşılacağı gibi iki bedesten⁷⁹ iki kervansaray ve iki yerde de pazar yeri yaparak Kilis’i mamur hale getirmiştir.

Bedestenlerde bulunan dükkân sayılarına bakarak şehrin ticari hayatı içerisindeki yerini tespit edebiliriz. Canbolad Bey’in Tekke Camii vakfiyesinde bedestende 160 dükkânın gelirini vakfettiğini bildirmektedir. Bu tarihlerde Ankara’da 96, Konya’da 65 dükkânı olan bedestenler bulunmaktaydı.⁸⁰ Faroqhi’ye göre 150 dükkânı bulunan Denizli bedesteni hatırı sayılır büyüklükte idi. İncelediğimiz dönemde 160 dükkânı ile Kilis Bedesteni’nde Denizli’den de fazla sayıda dükkân bulunmaktaydı.

Kilis şehrindeki diğer ticari mekânlar “Han” ve “Kapan”dır. Tapu tahrir defterlerinde “Mahsul-ı bac-ı bazar-ı sipah ve kaban-ı revgan ve asel ve bekmez Ve bac-ı ağnam-ı kassaban ve ihtisab ve debbağhane ve bazar-ı esb (at) der nefsi-i Kilis” şeklinde sıralanmıştır. Kanunnamede Canbolad bey’in iki yerde pazar yaptırdığı yazmaktadır. Birinci pazar “sipah pazarı” olduğuna göre ikincisi de “esb (at)” pazarı olmalıdır.⁸¹ Kapanlar; yağ, pekmez, bal gibi pazarda satılan besin maddelerinin tartılmasında kullanılırdı. Kilis’te bu vergi de diğer pazar vergileriyle birlikte kaydedilmiştir.

Şehir esnafı ve meslek gruplarını belirlemek açısından tahrir defterleri sınırlı oranda bilgi vermektedirler. İsimler altına düşülen meslek kayıtlarına, genellikle baba adları ile yazılmasının tamamen belirleyici olmadığı durumlarda başvurulmakta ve sınırlı oranda defterlerde yer almaktadır. Bu nedenle tapu tahrir defterlerinde geçen meslek adları Kilis şehrinde faaliyet gösteren meslek sahiplerinin çok az bölümünü temsil etmektedir.

Kilis Şehri

Elimizdeki dört mufassal tahrir defterinde de Kilis’e ait verilere rastlamaktayız. 1519’da defterin 205-210 sayfaları arasında bulunmaktadır. Burada; “nefs-i Kiliz tabî Liva-i Haleb” tabiri geçmektedir. İlk tahrirde Kilis bağımsız bir sancak değil Halep’e bağlı idi. Muhtemelen 1527’de Azez ve Kilis’i içine alan sahalar Halep’ten ayrılarak bağımsız sancak konumuna gelmiştir.⁸²

Kilis şehri 1590’da “kasaba” olarak tanımlanmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Kilis Anadolu kentleri arasında nüfusu 1.000 mükellef ve üzeri arasında geçen kentlerdendi.⁸³ Kasaba olması nedeniyle bennâk ve mücerret resimlerini ödememektedir. Kasabalar tahrirlerde “nefs” olarak isimlendirilmişlerdir. Tahrirlerde hem Kilis hem de Azez nefis olarak kaydedilmiştir. Ergin’e göre nefis; Osmanlı’da, bir kadının ve mülkî-askerî idarecinin bulunduğu yerdir.⁸⁴ Ergenç’e ise nefis tabiri ne o yerin nüfus durumuna ne de iktisadî-ticarî fonksiyonuna bağlı olarak kullanılmıştır. Bir yerde kadının bulunması oranın nefis olması için yeter şart değildi.⁸⁵

Şehir ya da kasaba zirai özelliğin yanında başkaca ticari faaliyetlerin de görüldüğü hukuki bakımdan da belirli bir statüye sahip yerlerdir.⁸⁶ Kilis şehri Ortadoğu şehir tipinin özellikleri yanında bölge ile fiziki manada da olsa uyum sağlamış olan Osmanlı şehir yapısının özelliklerini de taşır. Bu yapıda şehir merkezi, cami, han, hamam ve pazar yerleri tarafından oluşturulur.

⁷⁵ TKGMA. TTD. No:171. (s.5).

⁷⁶ BOA. TTD. No:506. (s.76).

⁷⁷ TKGMA. TTD. No:171. (s.54).

⁷⁸ TKGMA. TTD. No:171. (s.1-8).

⁷⁹ Bedesten üstü kapalı çarşılara verilen addır. “Bezzazistan”ın muhaffididir. “Bezzaz” bezci, bez dokumacısı manasına geldiği için “bezzazistan” bezciler çarşısı demektir. Buralarda sadece bez değil kıymetli türden her şey satılırdı. Pakalın, M.Z. Tarih Deyimleri, (Cilt I). (s.187-191). Ergenç’e göre bedesten özel beğçiler tarafından korunan, kıymetli eşyaların saklandığı ve ticaret kesiminin merkezi durumunda olan bir yapıdır. Ergenç, Ö. Ankara ve Konya. (s.17-20, 33-38,42,49, 50, 56, 71, 88, 101, 112, 159, 166, 174, 175, 230). Faroqhi’ye göre bedestenlerde satılacak mallar arasında, ipeklî kumaş (kemha, bürümcük, tafta), kadife, kaftan, astar malzemesi (bogası), battaniye, mücevherat, altın, gümüş, esir ve Halep ve İran’dan getirilen mallar vardı. Faroqhi, S. Kentler. (s.34). Ergin, Osman. “Bedesten”. İA. (Cilt II). (s.440-442).

⁸⁰ Ergenç, Ö. Ankara ve Konya. (s.17, 34). Faroqhi, S. Kentler. (s.35)

⁸¹ TKGMA. TTD. No:11. (s.1,8, 53). BOA. TTD. No:506. (s.76).

⁸² BOA, TTD. No: 93. (s.205).

⁸³ Faroqhi, S. Kentler. Yazarın tespitine göre bahsi geçen bölgede Kilis’in konumunda 50 civarında kent merkezi bulunmaktaydı. (s.29).

⁸⁴ Osman, Ergin. (1936). Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı. İstanbul. (s.116).

⁸⁵ Özer E., “Osmanlı şehrinde esnaf örgütlerinin fizikî yapıya etkileri,” Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), s.104, Aynı yazar, “Osmanlı Şehirlerindeki yönetim kurumlarının niteliği üzerine bazı düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1976, Emecen,F., Manisa, s.46

⁸⁶ Kuban, D. “Anadolu Türk şehri, tarihi gelişmesi, sosyal ve fizikî özellikleri üzerine bazı gelişmeler”, VD, VII 1968, 57, Emecen, F. Manisa, s., Osman Ergin, Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi, İstanbul 1939, s.17

Pazar yerleri ve hanlar, caminin hemen yanında yerini alır, aynı dalda üretim yapanlar ve satıcılar bir çarşıda bulunurdu. Bu esnaflar önemlerine, dinsel hizmetlerine göre camiden şehrin kapılarına doğru sıralanırdı.⁸⁷

Ortadoğu kentlerinde büyüme içerden yoğunlaşma ve kent dokusundaki boşlukların (imar edilmemiş alanlar ve mezarlıklar) doldurulması, dışarıdan ise kent yerleşim alanının genelde dış mahalleler biçiminde yayılmasıyla gerçekleşti. Bu ikili süreç kentten kente değiştiği gibi, çoğunlukla aynı kent içerisinde ikisi birden de yaşandı.⁸⁸ Kilis şehrinde de bu iki sürecin aynı anda yaşanmış olması mümkündür. Şehrin nüfusu arttıkça boş alanlar değerlendirildikten sonra, bu kâfi gelmeyince yeni mahalleler eklenmek suretiyle şehir dışarı doğru genişlemekteydi.

Kilis şehir merkezi hakkında yine en kapsamlı bilgiye, 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi'de rastlamaktayız. Burada; "Kilis Halep eyaletinde sancaktır. Fakat Valde Sultan hassıdır. 70 yük akçe ile iltizam olunur. 300 pâyesi ile sadaka olunur şerif kazadır... 7 medrese, 11 mektep, 9 çeşme, 11 kârgir han, 2170 dükkân, 3 hamam vardır... Çarşıdaki dükkânları kârgir kemer dükkânlardır. Bazı çarşıların iki yanında bedesten gibi kapıları vardır. 40 kahvehane, 7 tekke olup Mevlânâ tekkesi Kethüda yeri Ali Ağa'nın hayratıdır. Bütün halk sanat sahibidir..."⁸⁹ 16. yüzyılın ikinci yarısında Kilis'e ait bu bilgiler şehirde yaklaşık 15-20 bin kişinin yaşadığını düşündürmektedir. Ele aldığımız döneme ait hane sahibi kayıtlarının çok üzerinde olan bu rakamlar şehre bu dönemden itibaren büyük miktarda göç olduğunu düşündürmektedir.

16. yüzyılda Kilis sancağında gayrimüslimler sadece Kilis şehrinde yaşıyordu. Gayrimüslimlerin eskiden beri burada yaşadıklarına dair kayıt yoktur. Kilis sancak olmadan önceki 1519 tarihli tapu tahrir defterinde mahallelerde ayrıca cemaat olarak kayıtlı gayrimüslimlere rastlamamaktayız. Ancak bu tarihte meyhane vergisi alınması -içki ile ilgili işlerin Müslüman halk tarafından yapılması yasak olduğu için- şehirde gayrimüslimlerin bulunduğunu göstermektedir. 1536'dan itibaren gayrimüslimler şehrin mahallelerinde ayrı cemaatler olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler.

Gayrimüslimler Osmanlı Devleti'ne vergi olarak cizye ödüyordu. Cizye miktarı -Çingene ve Gurbet tayfasından da aynı miktarda alınan- her hane için 55 akçe üzerinden alınmaktaydı. 1536-90 arası miktarı değişmeden alındı. Toplanan cizye doğrudan bey'ül mâl'e alınır. Bazen de sultani vakıfların içerisine dâhil edilirdi.⁹⁰

Kilis'de Müslüman nüfus ile birlikte komşuluk ilişkileri içerisinde yaşamlarını devam ettiren gayrimüslimlerin dini inançları ve ibadet yerleri devletin güvencesi altındaydı. Eyalet dâhilinde yaşayan dini azınlıklar için devlet sıkı koruma tedbirleri getirmişti.⁹¹

Gayrimüslimlerin yaşadığı kent ve kasabalarda şarap satışından vergi alınmaktaydı. Hristiyan ve Yahudilerin şarap alabileceği yerlere meyhane, alınan vergiye de "resm-i meyhane" denirdi. Ancak, 1570'lere ve 1580'lere ilişkin tahrir defterlerinin derlenmesinden önce -kesin olarak bilinmeyen bir tarihte- bu vergi kaldırılmıştır. Şarap satışlarından "bac-ı hamr" denen verginin alınması ise sürdürülmüştür. Kilis kazasında 1519 ve 1536 tahrirlerinde "resm-i meyhane" olarak geçen verginin adı 1570 ve 1590'da "bac-ı hamr" olarak geçmektedir. Meyhane vergisinin kaldırılmasının görünür yerlerde şarap satılmasının yasaklanmasıyla bir arada düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin kendi evlerinde şarap içme haklarına dokunulmamıştır. 16. yüzyıl ortalarında şarap genellikle üreticilerin ve şarap tüccarlarının evlerinde satılırdı.⁹²

Mahalleler

İnalcık'a göre Türk-İslâm şehirleri plansız olarak değil temel bir plana göre yapılmaktadır. Dini ve ticari merkezlerin inşasında görülen intizam bunun göstergesidir. Meskûn mahallelerin inşası da İslami kavramlarla açıklanmalıdır. Vakıf-imar sistemi de bu yapının devamını sağlamaktadır.⁹³ Osmanlı şehirleri mahallelerin birbirine eklenmesi ile oluşur, "mahalle merkezinde bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama ihtiyacı duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünitelerdir. Ancak Osmanlı şehirlerinde dinsel ve etnik gruplar arasında katı bir ayrılma ve içe kapanma yoktur. Bu nedenle, mahalleler arasında yüksek duvarlara ve demir kapılara gerek kalmamıştır."⁹⁴

⁸⁷ Ergenç, Ö. (1995). Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara Ve Konya. Ankara Enstitüsü Vakfı Yay. Ankara. (s.48).

⁸⁸ Raymond, A., Arap Kentleri. (s.30-31)

⁸⁹ Evliya Çelebi. Seyahatname. (Cilt IX). (s.148-149).

⁹⁰ Lewis, B. "Land..". (s.21)

⁹¹ Şevval 995'te Halep Kadısı'na yazılan hükümden İstanbul'da bir kilise'nin camiye tahvil olması sebebiyle oralarda da kiliseleri cami etmek istedikleri haber alınmakta, hin-i fetihle Hristiyanlar elinde ibka edilen kiliselere bir vecihle müdahale edilmemesi buyurulmaktadır. MD. No:62. (hük.209-95).

⁹² Faroqhi, S. Kentler. Yazar 1559-60'lardaki tahrir defterlerinde meyhane vergisinin bulunmadığından yola çıkarak Kanuni'nin son yıllarında kaldırılmış olabileceğini söylemektedir. (s.86).

⁹³ İnalcık, H. (1992). "İstanbul: Bir İslâm şehri", (Çev. İbrahim Kalın). Dergah Dergisi. Şubat. (s.24). Turan, A.N. Ruha. (s.141).

⁹⁴ Ergenç, Ankara. (1984) (s.50-51). Aynı yazar, "Osmanlı Şehirlerinde ki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV. (s.69).

“Kilis’te mahaller, sosyal tabakalaşmadan çok ırksal ve dinsel farklılaşmaya göre birbirinden ayrılmıştır. Mahalleler içindeki kent dokusu çoğunlukla organik bir biçimde gelişen ve yönetsel bağlantılar gösteren, sokaklar ve çıkmazlar çevresinde (Mezopotamya geleneğine uygun olarak) sokaklardan tamamen kapalı, bir avlu çevresinde oluşmuştur.”⁹⁵

Mahalleler genelde küçük toplulukların bir arada yaşadıkları yerlerdir. Osmanlı tahrirlerine göre yaklaşık bin kişinin yaşadığı yerleşim bölgesi mahalle olarak kabul edilmektedir. Şüphesiz mahalle daha büyük ve küçük olabileceği gibi bin kişilik örnek genellikle sosyal ilişkileri belirlemek açısından doğru bir yapıdır. Kilis şehrinde 16. yüzyıl içerisinde incelediğimiz dönemde hiçbir mahalle bin kişiyi geçmemiştir. En son tahrirde bile sadece Kana Mahallesi bu rakama yaklaşarak 850-900 kişi civarında nüfusa sahipti. Yine aynı tahrirde en küçük mahalle de 200-250 kişilik nüfusu olan Sibbat Mahallesidir.⁹⁶ O nedenle Kilis ve Azez şehirlerindeki mahalleler genelde az nüfus barındırmaktaydı.

Kilis’in Ortadoğu kent tipine benzerliğini vurguladıktan sonra, Ortadoğu şehirlerinin gelişimine genel olarak bakmak gerekmektedir. Lapidus’un Memlûk Dönemi Ortadoğu kentleri üzerine yaptığı çalışmalarda; mahallelerin kabile ve köy temelinde göre şekillendiğini iddia etmektedir. Köyden şehre göç etmiş halk, eski yaşantısını bu yeni mekânda da devam ettirmekteydi. Mahallerde yakın aile bağları, ırk ve din birliği olan ekonomik ve yönetsel birim, yarı fiziki olarak izale edilmiş ve halkın genel yaşantısı itibarıyla köyvârî bir yaşantının şehirler içerisinde yaşamaya devam etmesi olduğundan bahsetmektedir. Bu yönüyle şehirler ayrı ayrı köylerin bir araya getirildiği çok büyük köyler olarak da görülebilir.⁹⁷

Ortadoğu kentlerinde mahalleler sosyal olarak homojen olmalarının yanında, resmi devlet görevlerinin yerine getirilmesinde ve mali konularda kendi içinde bir bütün olarak hareket ederdi. Her bir mahalle “şeyh” veya “arif” denilen bir başkan tarafından yönetilirdi. Bu kişi sözcü ve idareciydi. Şeyhler aynı zamanda ufak bir polis gücü ile de desteklenmekteydi. Belli bir takım suçların bastırılmasından da sorumluydular. Her mahalle suçların sorumlularının tutuklanmasında, kan parası ve tazminat ödenmesinden toplu olarak sorumlu tutulmaktaydı. Bundan başka mahalleler vergi birimleri idi. Genel vergiler halktan toplanacağı zaman müzakeresini şeyh yapıyor ve vergi muhtemel olarak mahalleyi oluşturan kişiler arasında yine kendi içinde paylaşarak toplanıyordu. Şeyhler devletin istekleri ile halkın imkânları arasında aracılık yapmaktaydılar.

Ortadoğu kentlerinde mahalleler kendi savunmalarını kendileri yapardı. Savaş zamanlarında devriyeler organize ederek mahallenin güvenliğini sağlardı. Buna karşın mahallenin kapıları kalıcı kısımları değildi, kapılar genellikle tehlike anında inşa edilmekteydi. Tehlike geçtikten sonra ise bulunmalarına gerek kalmıyor ve diğer mahallere geçiş engellenmiyordu. Bir başka deyişle mahalleler izale edilmiş üniteler değillerdi. Bunun zıddı olarak birbirine komşu caddeler ve semtler olarak daha büyük bir şehir çatısını oluşturmaktaydılar. Bu açıdan mahalleri anlamak için kendi kendine yetme, izolasyon ve daha geniş bir şehre ait olma kavramları çevresinde düşünmek gerekmektedir.

Genel olarak halk, esnaf, zanaatkâr ve çalışan kesimi oluşturmuyordu. Bu kesimler organize olmuş kesimlerdi. Mahallelerde küçük dükkânlar ve terziler bulunmasına rağmen büyük alışveriş merkezleri yer almamaktaydı.⁹⁸

Kilis evleri sokağa bakmayan, duvarlarla çevrilmiş avluya dönük, pencereler komşuları rahatsız etmeyecek biçimde yapılmıştı. Bu yönüyle Müslüman Ortadoğu ev tipi özelliği gösterir.⁹⁹ Evlerin duvarı taştan yapılmıştır. Çoğunun yolları dehlizlerle birbirine bağlıdır. Bazı evler sokağın üzerini kaplayacak şekilde inşa edilmişlerdir. Halk arasında bu tür yapılara “kabaltı” denilmektedir.¹⁰⁰ Evlerin yapımında kullanılan malzeme ve genel yapısı sahiplerinin maddi varlıkları ile orantılıdır.

⁹⁵ 53. Kurtuluş Yıldönümünde Kilis. (1974). Kilis Belediyesi Yay. Kilis (s.5).

⁹⁶ TKGMA. TTD., No:171. (s.48).

⁹⁷ Lapidus, İ. Urban. (s.196).

⁹⁸ Lapidus, İ. “ Muslim Urban Society in Memlûk Syria”. (s.195).

⁹⁹ Ergenç, Ö. Ankara ve Konya. (s.49).

¹⁰⁰ Konyalı, İ.H. Kilis. (s.625-27).

Kana Mahallesi

1519'da mahallede 110 nefer kayıtlıydı. 87 hane, 6 çift ve 2 mücerret vardı. Selim oğlu Hacı Halid iki çift sahibi, "kılıç" tımarlı ve mahallenin reisi idi, kardeşi Sadık'ın bir çift ve tımarı vardı, Mahmut da tımar sahibi idi. Mahallede ayrıca beş kılıç tımar sahibi daha vardı. 1 baytar, 1 muaf, 14 hacı lakabıyla anılan kişi vardı. Ayrıca şahıs adları arasında Budak, Kuzgun, Baldudak, Bozçalı gibi Türkçe isimlere bakılırsa daha ilk yıllarından itibaren Kilis merkezinde Türkmen nüfusu yaşamaktaydı.¹⁰¹

1536'da mahallede 168 nefer kayıtlıydı. 139 hane, 28 mücerret, 2 imam bulunmaktaydı. Ayrıca, 1 Ravandalı ve 2 Kürt, mahallere dışarıdan göç etmiş şahıslardı. 1 hademe, 1 baytar, 1 Bedevi, 1 zebbalın da "meslek sahipleri" olarak adları geçmektedir. Şeyh Yusuf, zaviye imamı olarak kaydedilmiştir. Mahalleye bağlı Fellahîn Cemaati de bulunmaktaydı. Bunlar 14 nefer, 13 hane ve 1 mücerret idi. Elleri bulundukları 15 çiftlikte toprakla, ziraatle iştiğal etmekteydiler.¹⁰²

1570'te nefer sayısı 273'e, hane sayısı 162'ye, çift sayısı 37'ye, bennâk sayısı 130'a, mücerret sayısı da 111'e çıkmıştır. Mahalledeki meslek grupları arasında 1 köşker, 2 kassar, 1 hadim, 3 kirişçi, 1 asker, 1 sayacı, 1 kadı (Yakub), 2 farrac, 1 dellal, 1 kemercı, 1 avşar, 2 Burçlu, 1 Türkmen, 1 şerif, 3 Yahudi, 1 Bedevi, 1 çavuş, 1 Kürt, 1 tellak bulunmaktaydı.¹⁰³

1590'da kana mahallesinde nefer sayısı 169'a çıkmış, hane sayısı ise bir sonraki tahrirde göre değişmeden 162 hane olarak kalmış ve buna karşın çift sayısı 4 çiftlik azalma ile 33 çift'e düşmüştür.¹⁰⁴

Kıbeliye Mahallesi

1519'da mahalle tımar olarak görülmektedir. 118 nefer, 58 hane, 13 çift, 12 mücerret bulunmaktaydı. Hacı oğlu Mahmut Reis, Şarha oğlu Ahmed ise imamlık yapmaktaydı. Özbek'in oğullarından beş tanesi üzerinde de kılıç tımarı kaydı vardır. Şorim'in ailesinin de üç oğlu üzerinde iki çift ve üç kılıç tımarı kaydı vardı. Hacı Mahmud'un iki oğlunun iki kılıç tımarı ayrıca beş tane de diğer şahıslar elinde kılıç tımar bulunmaktaydı. Bunların haricinde iki de muaf vardı.¹⁰⁵

1536'da mahallede nefer sayısı 141'e, hane sayısı 97'ye, mücerret sayısı da 29'a çıkmıştır. İki de imam bulunmaktaydı. Mahalle nüfusuna ek olarak 16 nefer ve Fellah Cemaati de mahalle sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Bunlarda 11 hane ve 5 mücerretten müteşekkildiler. Bunların büyük oranda ziraat işi ile meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Mahallede meslek sahibi olarak 1 zebbal ve 1 hallac oturmaktaydı. 1 Halepli, 4 Türkmen, 4 Kürt ve 1 Bedevi yaşamaktaydı.¹⁰⁶

1570'te mahallede nefer sayısı 210'a, hane sayısı 112'ye, çift sayısı 30'a, bennâk sayısı 88'e, mücerret sayısı ise 96'ya yükselmiş, imam sayısı ise değişmeyerek yine 2 olarak kaydedilmiştir. Bu tahrirde mahallenin nüfus artışına paralel olarak meslek sahipleri ve değişik yörelerden göçler almış olması bakımından büyük oranda artış gözlemektediriz. Mahallede 1 Bedevi, 1 Tat, 1 Gurbet, 2 Nasarî, 2 Maraşlı, 1 İranlı, 1 Arabî, 1 Karnebili, 1 Azezli değişik şehirlerden veya köylerden gelerek mahallere yerleşen şahıslar olarak kaydedilmiştir. Meslek sahipleri olarak da 1 sarraf, 1 boyacı, 1 zebbal, 2 sıvacı, 1 ahırcı, 1 darbas, 1 dolapçı bulunmaktaydı. Mahallede ayrıca dört şeyh ve 27 hacı lakabı taşıyan erkek nüfus vardı.

Yine mahallede 29 hanede "cemaat-i nasarî" adıyla Hristiyan bulunmaktaydı. Hristiyan nüfusun ayrı olarak kaydedilmiş olması onların mekân olarak diğer Müslüman nüfustan ayrı olabileceklerini akla getirmektedir. Hristiyan nüfus arasında "Hüdaverdi" gibi Türkçe adlara rastlanması Hristiyan nüfus ile Müslümanlar arasında kültürel yakınlaşmaya da işaret etmektedir. Diğer isimlerden bazıları ise; Hanik, Aşil, Atroş, Elyase, Abdulmesih, Kirbac idi.¹⁰⁷

18 neferli Musevi nüfusu da yine bu tahrirde mahallede yaşamaktaydı. Bunlar "Cemaat-i Museviyân" olarak kaydedilmişlerdir.

¹⁰¹ BOA. TTD. No:93. (s.205-6).

¹⁰² BOA. TTD. No:181. (s.46-47).

¹⁰³ BOA. TTD. No:506. (s.65-67).

¹⁰⁴ TKGMA. TTD. No:171. (s.48).

¹⁰⁵ BOA. TTD. No:93. (s.206-7).

¹⁰⁶ BOA. TTD. No:181. (s.47).

¹⁰⁷ BOA. TTD. No:506. (s.72-4).

Bunların isimlerinden bazıları ise; Samuel, İvad, Şalame, Karaçayî, Levî, Harun, Maşe Dayan idi.¹⁰⁸ Sınırlı tahrir bilgilerinde de anlaşılacağı gibi mahallede çok çeşitli dinlerden ve milletlerden insanlar yaşamaktaydı.

1590'da mahallenin kayıtlı nefer sayısı 233'e çıkmış, hane ve çift sayısı bir önceki tahrire göre değişmemiştir. Bu tarihte mahalleye kayıtlı olan Musevi nefer sayısı 18'den 13'e inmiştir. Hristiyan nüfus ise mahalleden ayrı 49 nefer olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁹

Sibbat Mahallesi

1519'da Sibbat Mahallesi de tımar idi. 40 nefer, 28 hane, 12 mücerret bulunmaktaydı. Davud oğlu Ali mahalle reisi idi. Hane nüfusu bakımından şehirde dördüncü sırada gelmekteydi. 1 baytar, 1 köşker bulunmaktaydı. Ayrıca 1 Bedevi ve 4 hacı vardı.¹¹⁰

1536'da mahallenin nefer sayısı 62'ye, hane sayısı 45'e, mücerret sayısı da 16'ya çıkmıştır. Bu tarihte mahallede bir imam vardı. Diğer meslekler ise 1 köşker, 1 farrac, 1 kasap, 1 saki bulunmaktaydı. Ayrıca 2 İsavî, 1 malul da mahalle de yaşamaktaydı.¹¹¹

1570'de mahallenin nefer sayısı 77'ye, hane 37'ye, çift 8'e, bennâk 31'e, mücerret 40'a yükselmiştir. Mahallede 1 kadı (Alaeddin), 1 köşker, 3 farrac vardı.¹¹²

1590'da nefer sayısı 81'e çıkarken hane sayısı değişmemiştir. Bu tahrirde kanunnameye belirtildiği gibi Kilis'in artık kasaba olmasından dolayı bennâk ve mücerret resimlerinin alınmayacağı bildirildiğinden, defterde de bu vergilerin kaydedilmediğini görmekteyiz.¹¹³

Çukur Kastel Mahallesi

Kastel, Kilis'te çeşme manasında kullanılmaktadır. Mahalle yine tımar olarak görülmektedir. 30 nefer, 21 hane, 9 mücerret bulunmaktaydı. Mahallenin reisi Mehmed oğlu Tursun, İmam-ı Şahkulu oğlu Hasan dı. 1 Sükkâr, 1 çelebi, 1 budamcı, 1 sucu, 2 bardakçı meslek sahibi olarak mahalle sakinlerindendi. Mahallede ayrıca, 1 asker, 1 Acem, 2 gurbet (çingene) oturmakta, Ubur oğlu Kasım Şeyhlik yapmakta ve 2'de hacı lakabı taşıyan şahıs oturmaktaydı.¹¹⁴

1536'da mahallede 92 nefer, 78 hane, 14 mücerret kayıtlıydı. Mahalle nüfusu üç kat artmıştır. İmam sayısı da ikiye çıkmıştır. Mahallede 1 kalıpcı, 1 hafız, 1 tabbak, 1 dilenci, 1 dellal, 1 gezgin, 1 asker meslek sahipleri olarak kaydedilmişlerdir. Dışarıdan gelip yerleşenlerden de 1 Acem, 1 Halepli bulunmakta, 2 de pîr-i fânî manasında koca kaydı vardır.

Ermeni nüfusu da mahalleye eklenmiş, bunlar da 17 nefer olarak kaydedilmişlerdir. Ermenilerden Kirkor oğlu Yakop 5 çift sahibi olarak arazi zengini olarak görülmektedir. İsatefan, Kirkoran, Abdulmesih ise diğer Ermeni hane sahiplerinden bazılarıdır.¹¹⁵

Diğer tahrir defterlerinde mahallenin adına rastlamamaktayız. Muhtemelen başka bir mahalle ile birleşmiş olmalıdır.

Hacı Gökçe Mahallesi Diğer Adıyla Meşhedler Mahallesi

1519'da "mahalle-i Hacı Gökçe nam-ı diğer Meşhedler" olarak geçmektedir. Mahalle adını burada imamlık yapan Hacı Gökçe'den almış olmalıdır. Hacı Gökçe nefer yazımında ilk sırada yazılmıştır. Daha sonra mahallenin diğer idarecisi olan reis gelmekteydi. Hacı Gökçe mahallesinin reisi, Ahmed oğlu İsmail idi. Mahallede 1 koca (Pîr-i fânî, aynı zamanda Ermeni) 2 Ermeni, 2 Musevi, 1 gurbetten oluşan azınlık bulunmaktaydı. Meslek sahibi olarak 1 farrac, 1 hoca, 1 çoher, 1 mansar, 1 gözcü

¹⁰⁸ BOA. TTD. No:506. (s.75).

¹⁰⁹ TKGMA. TTD. No:171. (s.48).

¹¹⁰ BOA. TTD. No:93. (s.207).

¹¹¹ BOA. TTD. No:181. (s.48-49).

¹¹² BOA. TTD. No:506. (s.71-2).

¹¹³ TKGMA. TTD. No:171. (s.50).

¹¹⁴ BOA. TTD. No:93. (s.208).

¹¹⁵ BOA. TTD. No:181. (s.50).

(İbrahim), 1 Mahbaz (Ahmed) vardı. Muaf olarak da 1 sağır bulunmaktaydı. Mahallede toplam olarak 73 nefer, 36 hane ve 7 mücerret kayıtlıydı.¹¹⁶ Diğer tahrir defterlerinde Hacı Gökçe Mahallesi'nin adına rastlamamaktayız.

Kızılca Mahallesi

1519'da mahallede 41 nefer, 30 hane, 11 mücerret oturmaktaydı. 1 bıçakçı, 1 köşker, 1 celep, 1 külhan, 1 polat satan, 1 baytar, 1 bezirgân bulunmaktaydı. Mehmed oğlu Osman mahalle reisi idi. Ayrıca 1 Acem ve 1 Türkmen bulunmaktaydı.¹¹⁷

1536'da mahallenin adı Kızılca Oba olarak geçmektedir. İlk tahrirde sadece "Kızılca" ismini taşıyor olmasına rağmen daha sonra "Oba" olarak yazılması konar-göçer unsurların mahalleye yerleştirilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nefer sayısı 98'e, hane sayısı 72'ye, mücerret sayısı da 20'ye çıkmıştır. 2 imam, 1 müderris ve hacı din ve eğitim görevlileri olarak bulunmaktaydı. 2 şerif, 1 Müsevi, 3 Ravandalı, 1 baytar, 1 sarraf, 1 tüccar, 5 Rum, 1 kirişçi, 1 Halepli, 2 Dirşekin'li 1 Mari'li, 1 Şam'lı bulunmaktaydı.¹¹⁸

1570'te de mahalle "Kızılca Oba" olarak isimlendirilmekteydi. Bu tarihte 158 nefer, 116 hane, 6 çift, 113 bennâk, 40 mücerret mahallede meskûn idi. Ayrıca 3 imam, 3 şeyh ve 23 de hacı lakabı taşıyan hane sahibi vardı. Meslek sahipleri olarak da; 1 sarraf, 1 kalburcu, 2 selhçi, 2 mahzar, 1 taşçı bulunmaktaydı.¹¹⁹

Son tahrir olan 1590'da ki defterde ise adı yine ilk tahrirde olduğu şekliyle "Kızılca" mahallesi olarak geçmektedir. Nefer sayısı 231'e çıktığı halde hane sayısı bir önceki tahrire göre değişmemiş ve 116'da kalmıştır. Ayrıca 11 çift mahalle sakinlerinin elinde bulunmaktaydı.

Meşşata Mahallesi

İlk tahrirde Hacı Gökçe Mahallesi'nin diğer adı olarak "Meşhedler Mahallesi" geçmesi ve daha sonraki tahrir defterlerinde bu mahalleye ait ibareye rastlamamış olmamız bizleri Hacı Gökçe mahallesinin daha sonraki tahrirlerde "Meşşata Mahallesi" olarak işlem gördüğü fikrine ulaştırmaktadır.

1570'te ilk olarak kaydedilen mahallede 178 nefer, 114 hane, 6 çift, 113 bennâk, 56 mücerret ve 5 imam meskûn idi. İbadet merkezleri ve nüfus açısından en kalabalık mahalleler arasında bulunmaktaydı. Ayrıca mahallede; 1 Malatyalı, 1 Fellah, 2 Mısırlı, 1 Kürt, 1 Arap bulunmaktaydı. 1 şerif ve 9 hacı lakabını taşıyan hane sahibi de mahalle sakinleri arasında yaşamaktaydı. Meslek sahibi olarak da; 2 farrac, 1 kirişçi, 2 boyacı, 1 tüccar, 1 aktar bulunmaktaydı.¹²⁰

Defterde aynı mahalleye bağlı olarak "Ekrad ve Calciyan Cemaati" de kaydedilmiştir. Bunların nefer sayısı 79, hane 35, bennâk, 35, mücerret 11, Ekrad ve Calciyan ise 33 adet idi. Ayrıca 1 Bedevi, 2 gurbet vardı. Meslek sahipleri ise; 1 kapucu, 1 külhan idi. Ekrâd olarak isimlendirilmesine rağmen cemaat içerisinde öz Türkçe adlara da rastlanmaktadır. Bunlar; Aydoğmuş, Tanrıverdi, Erdoğdu, Mercan, Hüdaverdi v.b..¹²¹

1590'daki tahrirde mahallenin nefer sayısı 316'ya çıkarken hane sayısı Ekrâd ve Calciyan Cemaatini de içine alacak şekilde 149 olarak kaydedilmiştir. Mahalle sınırları içerisinde üç de Musevi ailesi oturmaktaydı. Mahalle sakinlerinin zirai ihtiyaçlarını karşılamak için de 12,5 adet çiftleri vardı.¹²² Kanunnameye uygun olarak mahalledeki bennâk ve mücerretler kaydedilmemişlerdir.¹²³

¹¹⁶ BOA. TTD. No:93. (s.208-9).

¹¹⁷ BOA. TTD. No:93. (s.209).

¹¹⁸ BOA. TTD. No:181.(s.49-50).

¹¹⁹ BOA. TTD. No:506. (s.67-9).

¹²⁰ BOA. TTD. No:506. (s.69-71).

¹²¹ BOA. TTD. No:506. (s.75).

¹²² TKGMA. TTD. No:171. (s.52).

¹²³ TKGMA. TTD. No:171. (s.1-9).

İmar

“Osmanlı taşra kentlerindeki pek çok kamu binası ya doğrudan doğruya Osmanlı merkezi idaresi tarafından ya da sultanın projelerini onaylaması ile sancakbeyleri tarafından yaptırılırdı.”¹²⁴ Kilis’te de 16. yüzyılda pek çok imar faaliyeti Canbolad Ailesi mensupları tarafından yapılmıştır. Bu aileden olan idareciler kentten ve kırsal kesimden topladıkları vergilerden oluşan gelirlerini şehre yönlendirmişlerdir.¹²⁵

Canbolad Bey’in 1553 tarihli vakfiyesinde Kilis’te; cami, su kanalı ve şadırvan yakınında bir hamam, Meşhedlik’te bir başka hamam, bahçe (Caminin etrafını saran bahçe), bedesten, bedestene bitişik bir han, kervansaray ve yakınında 160 dükkân idi. Yaptırdığı eserlerin kıyamete kadar ayakta durabilmesini temin için de gelir getirecek pek çok mülkte başışlamıştır. Bunlar; Azez nahiyesine bağlı Tibil Köyü’nde içinde bol suyu bulunan 9 bostan ile iki incirlik ve iki bağ. Dirguş nahiyesinde ve Kusayr nahiyesinde altı bostan, dört bağ ve değirmen. Dirguş nahiyesinde çiftlik hesabıyla kırk feddanlık arazi ve dokuz bin zeytin ağacı. Dirguş şehrinde dükkânlar, hamam, han, kahvehane, saray ve değirmen. Safi Nehri ve Afrin Çayı üzerinde ikişer gözlü un değirmeni. Halep’te bir saray.¹²⁶

“Osmanlı imar faaliyetleri her ne kadar şahsi, bireysel girişimler olarak başlatılırsa da, işi yapan mimarları devletin resmi görevlileriydi. Mimarbaşı ve mimarlar sadece başkentte değil imparatorluğun diğer şehirlerinde de görev yapmaktadırlar. Bu durum, hem şehirlerin belirli ilkelere göre oluşum ve gelişimine, hem de belirli mimari anlayış ve üslubun imparatorluğun her tarafına yayılmasını sağladı. Hassa mimarları yapılan inşaatları denetleyerek imar ve inşaa işlerinde devletin mimarlık örgütünün düzenleyici rol oynamasını sağladı.”¹²⁷ Bu tür yapılarda iş gücü olarak, vasıf gerektirmeyen işler için acemi oğlanlar, vasıf gerektiren işleri için ise lonca mensuplarından faydalanılırdı. Bazen merkezin inşaat için yapı malzeme veya sermaye tahsisatında bulunduğu da olurdu.¹²⁸

Canbolad Bey’ in Kilis’te yaptırmış olduğu caminin mimarının kim olduğunu tespit edemedik ama yapılış üslubu açısından İstanbul camilerinin örnek alındığı fark edilmektedir.¹²⁹ Bu nedenle Evliya Çelebi tarafından “Canboladoğlu’nun padişahâne camii” şeklinde vasıflandırılmıştır.¹³⁰

Vakıflar ve Vakıf Eserleri

Yukarıda bahsi geçtiği gibi Kilis şehrinde imar faaliyetleri 16. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Halep Evkaf Defterleri’nde yer alan bilgiler ışığında bu yüzyıl sonlarına doğru Kilis’te yer alan dini ve sosyal nitelikli yapılar şunlardı;

Camiler ve Mescitler

Camiler Osmanlı şehirlerinde merkezi fonksiyon üstlenmekteydiler. Mahalle halkı camilerin çevresinde günlük yaşamlarını oluşturmaktaydılar. İş, giyim, temizlik merkezleri cami çevresine sıralanmıştı. O nedenle cami, çevresi ile birlikte Osmanlı toplum yapısı içerisinde koruma altına alınmıştı. Özellikle gayrimüslimlerin cami çevresinde yerleşip ev almaları, Müslüman cemaatin tepkisine neden olabileceğinden dolayı engellenmekteydi.¹³¹

¹²⁴ Faroqhi, S. Kentler. (s.27).

¹²⁵ Cezar, Mustafa. (1989). “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler. (Cilt III). TTKB. Ankara. (s.1390-1414).

¹²⁶ Konyalı, İ.H. Kilis Tarihi. (s.416-17).

¹²⁷ Cezar. “İmar” (s.412).

¹²⁸ Faroqhi, S. Kentler. (s.27).

¹²⁹ Konyalı. Kilis. (s.403-16) Dündar, Abdulkadir. (1999). Kilisteki Osmanlı Devri Mimarî Eserleri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara (s.20).

¹³⁰ Evliya Çelebi. Seyahatname. Cilt IX. (s.391).

¹³¹ 15 Zilkade 1003 tarihinde Halep Beylerbeyisi ve Kadısına yazılan hükümde eski beylerbeyinin mektup göndererek Haleb’de Hazret-i Ömer Camii’nin etrafında olan evlerin müruru-ı zamanla Yahudilerin eline geçmiş olmasından camii mezburun muattal kalmış olduğundan etrafındaki evlerin Müslümanlara satılıp Yahudilerin ise başka yerlerden ev almalarının halk tarafından kendisine bildirildiğini yazmaktaydı. MD. No:73. (hük.103-43).

Tekke Cami

Tekke Camisi adını verdiği Tekke Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hükümet Konağı ve Mevlevihane'nin güney tarafındadır. Vakfiyesinde "Tekke Camii" olarak adlandırılmaktadır. Camiye çok yakın mesafede Mevlevihâne vardır, Konyalı'ya göre Canboladoğlu'nun Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin sevenlerinden olması nedeniyle 932H./1525M. yılında yaptırılmıştır. Bu nedenle adına "Tekke Cami" denmiştir. Caminin etrafını bahçe ile iki hamam, bedesten, iki han ve dükkânlar ve iki pazar yeri sarmaktaydı.¹³²

Tekke Camii

¹³² Konyalı, İ.H. Kilis Tarihi. (s.403-5).

Ulu Camii (Cami-i Kebîr)

Hicri 992 tarihli Halep vakıf defterine göre caminin vakfına tahsis edilen miktar, 1632 akçe tutmaktaydı. Bu miktarın 400 akçesi İbn-i Mağribî Vakfı'nın zeytinliklerinden, 496 akçesi Kilis yakınlarında ve köylerde bulunan kıta-i arz'lerden, 576 akçesi 8 bab dükkândan, 80 akçesi İzzeddin Vakfı'nın incirliklerinden haraci kısmı çıktıktan sonra verilecekti. 80 akçe de arsa gelirinden almak üzere tamamlanacaktı.

Toplanan gelirden, hatiplik ve imamlık görevini yapacak kişiye günlük 1,5 akçe, iki nazıra günlük birer akçe, farraşına günlük yarım akçe maaş ödenecekti.¹³³ Ayrıca caminin "yağına ve hasarına" toplam olarak yıllık 192 akçe ödenmekteydi.¹³⁴

Ulu Camii

¹³³ 180-540 akçe arasında değişen görevli ücretleri 16. yüzyılda geçinmek için çok düşük rakamlardır. Kurt, XVI. yüzyıldaki fiyatlara bakıldığında bu maaşlarla geçinmenin gerçekten zor olduğunu söylemektedir. Kurt Y. Adana. (s.72).

¹³⁴ TKGMA. VD. No:564. (s.226)., Ulu Camii Kilis'in en eski camilerindedir. Konyalı bulduğu kitabeden Hicri 740- Miladi 1339 tarihinde, Mısır Türk Kölemen Devleti hükümdarı En-nâsır Nasr-üd-din Muhammed'in üçüncü defaki hükümdarlığının son yıllarında yapılmış olabileceğini söylemektedir. Konyalı, İ. H. Kilis Tarihi. (s.462-470).

Şeyh Mehmed Gökçe Camii (Tabakhane Camii)

Şeyh Mehmed Gökçe Camii'nin vakfına toplam olarak yıllık 898 akçe gelir yazılmıştır. Bu miktarın 468 akçesi Kilis'te 13 bab dükkândan, 100 akçesi Kefer Dağur'daki zeytinlikten, 50 akçesi Kilis'te bulunan zeytinlikten, 80 akçesi incirlikten, 60 akçesi arsa ve yine 4 bab dükkân gelirinden, 40 akçesi Acar Köyü'ndeki başlıktan sağlanmaktaydı. Vakfın ayrıca dükkânların yanında bir hanı ve arsası da boş olduğu için gelir getirmemekteydi.

Gelirden, imamet ve hitabet için senelik 500 akçe, iki nazırına senelik 200 akçe, hademesine senelik 130 akçe, yağına ve hasarına 68 akçe sarf olunacağı vakıf defterinde kaydedilmektedir.¹³⁵

Tabakhane Camii

¹³⁵ TKGMA. TTD. No:564. (s.227). Şeyh Muhammed Gökçe Camii, bugünkü adıyla Tabakhane Camii olarak bilinmektedir. Cami eski adı şehitlik olan bugünkü tabakhane mahallesindedir. Dündar, A., Hurufat defterlerindeki bilgilerden yola çıkarak Debbaghane Camii'ni yaptıran kişinin Şeyh Gökçe olduğunu söylemektedir. Cami'nin bizim de tespit ettiğimiz gibi vakfı da vardı. Şeyh Gökçe Ferdi'nin mezarı da caminin avlusundadır. 16. asırda caminin bulunduğu yer Meşhedler Mahallesi olarak geçmektedir. Cami Şeyh Gökçe'nin oğlu Muhammed Gökçe tarafından yaptırılmış olduğuna göre Kilis'in Osmanlı eline geçmesinden hemen sonra yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Tapu Tahrir Defteri 93 numaralı defterde hane sahipleri arasında Şeyh Gökçe oğlu Muhammed'e de rastlamaktayız. Cami Evliya Çelebi tarafından da görülmüş "Tabakhane Caminin kireç örtülü" olduğunu söylemektedir. Tabakhane Camii 1694'te tamir geçirmiştir. Kilis'teki Osmanlı..., (s.251-256). Evliya Çelebi. Seyehatname. (Cilt 9). (s.361). Konyalı "Câmiin ilk bânisi Şeyh Gökçezade'dir. Buna Gökcelizâde de diyorlar. Adı Hacı Hasan'dır... Câmii ilk yaptıran Gökçezade, Kanunî devrinin adamlarından idi. Koca Hamam'ının kitabesinde adı geçer. Ölüm yılını tespit edemedik. Burada yatanın adının Bilecan, Şehycan olduğunu söyleyenler de vardır." demektedir. Kilis Tarihi. (s.400-403).

Mescid-i Ömer

Ömer Mescidi'ne 992 H./1585 M.'de 104 akçe gelir yazılmıştır. 2 bab dükkândan senelik 72 akçe, iki adet arsadan da toplam 32 akçe geliri vardı. Gelirin 80 akçesi imamet görevi için senelik olarak imama, 24 akçesi de yağına ve hasarına harcanıyordu.¹³⁶

Kapalı çarşısı olmayan kentlerde genellikle kervansaray adı verilen bir- iki han vardı. Bunlardan kent dışındaki işlek yollar üzerinde bulunanlar, tüccarlar için güvenli geceleme yerleriydi. Bunlar bazen de askerlerin yerleştirildiği kaleler olarak kullanılırlardı. Kentlerdeki hanlar ise daha uzun süreli kullanımlar içindi. Kentte geçici olarak kalan tüccarlar burada kalır, mallarını da yine aynı yerlerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlardı. Değerli mallar bedestenlerde saklanırdı. Bedestenlerde saklanan malların hepsi satılık eşya da değildi. Bazen halk değerli eşyalarını bedestendeği kasalara saklardı. Genelde bir kentteki han sayısının o kentin ticari önemini göstermesi gerekir.¹³⁷

Hacı Halil Mescidi

1585'te Hacı Halil Mescidi'nin 60 akçe kıta-i zemin, senelik geliri 272 akçe olan 4 dükkân, mukataa gelirinden 72 akçe, çeşitli ağaç gelirlerinden 16 akçe ve 3 bab deşirmen gelirinden senelik 60 akçe olmak üzere toplam 480 akçelik geliri bulunmaktaydı.

Toplanan gelirden senelik 320 akçe imametine, 100 akçe nazıra ve 60 akçede yağına ve hasarına ödenmekteydi.¹³⁸

Kana Mescidi

Muhtemelen Kilis'teki Kana Mahallesi'nde idi. Mescide gelir getirmesi için başışlanmış akarlar arasında, İstanbul kilesiyle (ölçü) sekiz kile ile ekilen veya senelik 150 akçe gelir getiren kıta-i arz, Leylut karyesi yakınlarında, çğ İstanbul kilesi ekilen veya senelik geliri 100 akçe olan diğer bir kıta-i arz, 264 akçelik dükkân geliri, Hacı Halid Hacı Halife'nin senelik 32 akçe hayratı, Mehmet Ağa'nın mallarından senelik 36 akçe olmak üzere toplam 572 akçe senelik geliri vardı.

İmamet için günlük 1 akçe, nazırına senelik 180 akçe, yağına ve hasarına 42 akçe harcanmaktaydı.¹³⁹

Ömeriye Mescidi

Kefer Daşur Karyesi yolu üzerinde ki kıta-i arz'dan senelik 50, yine aynı köyde mukataa-i zemin'den 100 akçe, Batlıyon Karyesi yolu üzerindeki incirliklerden 400 akçelik gelirin yarısı 200 akçe, Cüllah dükkânından senelik 80 akçe, yarı oranında ortaklık ekilen bostanlardan 24, fasıla esasına göre ekilen bostandan senelik 8 akçe olmak üzere yıllık 662 akçe vakıf geliri vardı. Toplanan yıllık gelirden günlük 1 akçe imamına, yıllık 180 akçe nazırına, 122 akçe de yağına ve hasarına ödenmekteydi.¹⁴⁰

Nureddin İbn-i Kadızade Mescidi

Bu mescit Kilis'te Kibeli Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 1185-1192/1771-1778 tarihleri arasında buraya çeşitli görevliler tayin edilmiştir. Bu mescitte görev yapan imamlara 1928 yılına kadar maaş ödenmiştir.¹⁴¹

¹³⁶ TKGMA. TTD. No:564. (s.228).

¹³⁷ Faroqhi, S. Kentler. (s.33-35).

¹³⁸ TKGMA. TTD. No:564. (s.228).

¹³⁹ TKGMA. TTD. No:564. (s.229).

¹⁴⁰ TKGMA. TTD. No:564. (s.230).

¹⁴¹ Dündar, A. Kilis'teki Osmanlı Devri (s.283).

Halep Evkaf defterinde mescide Kefer Daşur karyesi yolunda senelik 90 akçe gelir getiren kıta-i arz, 432 akçe senelik gelir getiren 5 dükkân, gelirlerin müttesekkil toplamı 522 akçe geliri vardı. Bu gelirden imamına günlük 1 akçe, nazırına senelik 200 akçe, yağına, hasarına ve mumuna da senelik 62 akçe harcanmaktaydı.¹⁴²

Zaviye Mescidi (Bestâmî Camii)

Kilis'te Sibbat Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 16. yüzyılda "Zaviye Mescidi", 1730-1806 yılları arasında "Zaviye Mescidi", "Abdulcelil Mescidi", "Bestamiye veya Bestamin Camii" gibi adlar almıştır. Görevlilerine 1922 yılına kadar maaş ödenmiştir. Bu tarihten sonra harabe haline geldiği için 1931 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından satılmıştır.¹⁴³

1585'te 2 bab dükkândan 144, arsa gelirinden 20 ve 24 akçe, 6 bab suk gelirinden 24, Cuma, Bekir, Yusuf, Osman ve Ali b. Yadiğar'ın elinde bulunan mezradan 70 akçe, Mehmet'in elinde bulundurduğu arsadan 20 akçe olmak üzere yıllık toplam 314 akçe geliri vardı.

Toplanan gelirden imamına yıllık 200 akçe, nazırına 90 akçe, yağına ve hasarına 24 akçe harcanmaktaydı.¹⁴⁴

Alaca Mescidi (Camii)

Kilis'te Kızılca Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Mahallenin bugünkü adı İnaplıkütah Mahallesi'dir. 865/1460 yılında Ramazanoglu Emir Nasreddin tarafından yaptırılmış, 1070/1659 yılında Kilis Zabıtı Murtaza Ağa tarafından tamir ettirilmiştir. 1136/1723 tarihli Hurufat Defteri kaydında "Kilis'te Kızılca Mahallesinde ve İplik pazarında vâki Alaca nâm-ı diğer Küçük Cami..." adı ile geçmektedir. Halk arasında "Katrancı Camii" olarak da bilinir.¹⁴⁵

1585 yılında Alaca Mescidine gelir getiren mallar arasında, Kilis'te 4 bab dükkândan senelik 124 akçe, Kefer Daşur'daki iki zeytinlikten 100'er akçe ve toplam 324 akçe geliri vardı. İmamına senelik 200, nazırına 100, mumuna ve hasarına 24 akçe ödenmekteydi.¹⁴⁶

Tepelik Mescidi (Camii)

Kilis'te Meşhetlik (Meşhedler) Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 1155-1237/1742-1821 tarihleri arasında çeşitli görevliler tayin edilmiştir.¹⁴⁷ 992/1585 tarihinde mescidin akarı arasında Kefer Andu yolunda 60'lik kıta-i arz, Kefer Daşur yolunda 200, Tibil yolunda 50, Leylid yakınlarında da yine 50 akçelik senelik geliri olan kıta-i arzlar, 12 akçelik dükkân geliri, 200 akçelik zeytinlik ve yine Kilis'te 4 bab dükkândan senelik 180 akçe olmak üzere toplam 752 akçe geliri bulunmaktaydı.

Toplanan gelirden imamına günlük 1 akçe, nazırına yarım, hademesine yarım, yağına ve hasarına 32 akçe ödenmekteydi.¹⁴⁸

Çenadır Karyesi Mescidi

Karyenin yakınlarındaki 2200 incir ağacından senelik 252 akçe, 25 zeytin ağacından 10 akçe ve karye yakınlarındaki kıta-i arz'dan senelik 32 akçe olmak üzere toplam 374 akçe geliri vardı. Yıllık toplam gelirden, günde 1 akçe imama ve yıllık 12 akçe de yağına ve hasarına ödenmekteydi.¹⁴⁹

142 TKGMA. TTD. No:564., s.232.

143 Dündar, A. Kilis'te Osmanlı Devri Mimarî Eserleri (s.280).

144 TKGMA. TTD. No:564. (s.233).

145 Dündar, A. Kilis'te Osmanlı Devri Mimarî Eserleri (s.216).

146 TKGMA. TTD. No:564. (s.334).

147 Dündar, A. Kilis'te Osmanlı Devri Mimarî Eserleri. (s.281).

148 TKGMA. TTD. No:564. (s.335).

149 TKGMA. TTD. No:564. (s.336).

Şöhrabil Mescidi

Şörhabil Mescidi

Mescit aynı adı taşıyan türbe ile bitişiktir. 1585'te vakfa senelik 60 akçe gelir getiren kıta-i arz, Kilis'te 2 bab dükkândan senelik 180 akçe ve başka bir zemin gelirinden de senelik 100 akçe geliri vardı. Toplam olarak yıllık geliri 340 akçe tutmaktaydı. Bu gelir, imamına günlük yarım akçe, nazırına yıllık 100 akçe, mumuna ve hasarına 60 akçe ödenmekteydi.¹⁵⁰

Çukur Kastel Mescidi

Kilis'te Çukur Kastel Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Vakfın 5 bab dükkândan senelik 264 akçe, Sabar Köyünde 20 adet incir ağacından 10 akçe, Kilis yakınlarındaki tüzüm başından 8 akçe olmak üzere toplam geliri 282 akçe idi. Gelirden cihet-i imamet olarak senelik 250 akçe, yağına ve hasarına ise 32 akçe ödenmekteydi.¹⁵¹

Zaviye ve Türbeler

Zaviyeler dini görevler yapmanın yanında ticari hayata da katkı sağlardı. Uzak yollara gelip giden tüccarlar han ve kervansaray olmayan yerlerde zaviyelerde gecelerdi. Yoldan geçenlerin yararlanmasına açık bir ev olarak tanımlanabilecek zaviyenin mutfağında gece gündüz yemek pişirdi. Kilis ve Azez kazaları dâhilindeki zaviyelerin tümünde vakıf gelirinden, yoldan gelip geçenlerin yemek ihtiyacının karşılanması için, yemek parası ayrılmaktaydı. Buralar güvenli yerler olarak bilindiklerinden tüccarlar tarafından tercih edilirdi.¹⁵²

Seyyid İsa b. Abdulkadir Geylanî Zaviyesi

Zaviyeye ait vakıf gelirleri arasında, Yağü Köyü mezrasının mahsulünden 12 kıratlık hisse ki miktarı 3102,5 akçe tutmaktaydı. Ayrıca başka mezra gelirinden de 304 akçe, köy yakınlarındaki kıta-i arz gelirinden 18 akçe, üzerinde zeytin ve incir ağaçları bulunan üç kıta araziden 40 akçe olmak üzere toplam 3466 akçe senelik geliri vardı.

Gelirden imamlık ve hatiplik yapana günlük 3 akçe, hademesine 1 akçe, taamina (yemek) günlük 5 akçe, yağına ve hasarına senelik 226 akçe ödenmekteydi.¹⁵³

İtabiye Zaviyesi

Kilis'te bulunmaktaydı. Şehir yakınlarındaki bostan gelirinden 1000 akçe, Kilis yakınlarındaki Paludiye denilen yerdeki kıta-i arz gelirinden senelik 100 akçe, Kefer Daşur'da bulunan kıta-i arz gelirinden senelik 100 akçe olmak üzere toplam geliri 1200 akçe tutmaktaydı.

Gelirden, vaaz ve imalık yapana günlük 1 akçe, zaviyede dağıtılan yemekler için günlük 2 akçe, mumuna ve hasarına senelik 120 akçe ödenmekteydi.¹⁵⁴

Ürya Nebi Merkadi

Ürya Nebi Türbesi Katma Köyü yakınlarındadır. Türbe tek gelirini yakınlarında bulunan kıta-i arzdan alıyordu. Bu da 180 akçe tutmaktaydı. Bu miktar vakıf kayıtlarına düşülen nota göre türbedara, türbenin hizmetinde kullanması ve dua etmesi için ödenmekteydi.¹⁵⁵

Hazret-i Davut Nebi Merkadi

Dabık Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Türbenin Tel Şair mezrası gelirinden 1500 akçe, Tel Zeytun mezrası gelirinden de 2020 akçe geliri vardı. Yıllık geliri 3520 tutmaktaydı. Gelirden taamina günlük 3 akçe, imam ve hatibine günlük 2 akçe, nazırına günlük 1 akçe, hademesine günlük 1 akçe, masrafına günlük 1 akçe, yağına ve hasarına senelik 240 akçe ödenmekteydi.¹⁵⁶

¹⁵⁰ TKGMA. TTD. No:564. (s.336).

¹⁵¹ TKGMA. TTD. No:564. (s.337).

¹⁵² Faroqi, S. Kentler. (s.76).

¹⁵³ TKGMA. TTD. No:564. (s.336).

¹⁵⁴ TKGMA. TTD. No:564. (s.338).

¹⁵⁵ TKGMA. TTD. No:564. (s.338). "zaviye hizmetine sarf olunup hasil kalursa türbedâr mutasarrıf olup dua eyleye".

¹⁵⁶ TKGMA. TTD. No:564. (s.339).

Sonuç

Kilis ve Azez bölgesi Mercidabık Savaşı'nın Osmanlı Devleti tarafından kazanılması neticesinde bütün Mısır, Suriye ve Hicaz'la birlikte Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. İlk tahrirde Halep eyalet merkezine bağlı nahiye durumunda iken 1527'den itibaren ayrı bir sancak olarak idare edilmeye başlandı. İlk sancakbeyi İzzeddin Bey sancak dâhilindeki şehir ve köylerden olduğu kadar konar-göçerlerden de sorumluydu. İzzeddin Bey'den dolayı sancağa bağlı konar-göçerlere Osmanlı yazışma dilinde "Ekrad-ı İzzeddinli" tabiri kullanılır olmuştur. Konar-göçerler 16. yüzyıl boyunca sancağın en kalabalık kesimini oluşturmuşlardır. Hareketleri, nüfusları, iskânları Osmanlı resmi belgelerinde sık sık ele alınmıştır. Bunlar savaşlarda yedek askerî güç olarak veya savaş malzemesi yapımında (kavvas) kullanılmaları yanında, merkezi organize edilmiş koçtukları anlarda yerel eşkiya güruhu arasına katılmaktaydılar. O nedenle Osmanlı idarecileri sancakbeyi görevlendirmelerinde bölgenin konar-göçerlerden dolayı nazik yapısını ve Kilis- Azez şehirlerinin Osmanlı askerî ikmal yollarına yakın stratejik bir konumda olmalarını göz önünde bulundurmışlardır.

Osmanlılar bölgede yurtluk-ocaklık sancak yönetimini, bölge gerçeklerine daha uygun bir yönetim tarzı olarak gördüklerinden, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nin pek çok sancağında olduğu gibi, Kilis ve Ekrâd Sancağı'nda da uyguladılar. Bu yönetim biçimi hayat boyu sancakbeyliği görevinde kalmayı mümkün kıldığı için yönetim açısından sürekliliği sağlamaktaydı. Yönetim bir ailenin elindeydi. 16. yüzyılın uzun bölümünde ve 17. yüzyıl başlarında sancağın yönetimi Canbolad Ailesi'ne verilmişti.

Sancak iki nahiye ve bir merkez kazadan oluşmaktaydı. Nahiyeler Azez ve Com nahiyeleri, kaza merkezi ise Kilis kasabası idi. Kilis önceleri Azez'e bağlı köy iken daha sonra sancağın yönetim merkezi durumuna gelmiş ve 16. yüzyıl boyunca da sancağın nüfusu en çok artan ve ekonomisi en canlı merkezi olmuştur.

Bölgede Osmanlı öncesi uygulanan Memlûk kanunları önceleri kısmen uygulanmış, daha sonra gerek görüldükçe bazıları genel fetih politikasına uygun olarak Anadolu ve Rumeli'ye benzer hale getirilmiştir. Ama yine de bölgenin kendine özgü hususiyetleri ilk tahrirden son tahrire kadar devam etmiştir. Bunlar arasında ilk aklımıza gelenler; Romani-İslami Zeytin kavramları, arazi ölçüsü olarak çift yerine feddan ve Anadolu'da alınan öşür yerine kullanılan kısım, kısım'ın köylere göre değişik türü, nakit vergi karşılığı olan maktu ve dimos'u sıralayabiliriz.

Sancağın yurtluk-ocaklık olması tımar ve zeametlere bölünmesini engellemiyordu. Şehir ve köylerin çoğunda vakıf ve mülkler toplanan vergi gelirlerinden pay almaktaydılar. Malikâne-divanî sisteminin en güzel örneklerini teşkil eden bu uygulama, devlet eliyle yapılması gereken pek çok hizmeti vakıflara devrettiği gibi, zamanın ve bölgenin şartları da sistemin ortaya çıkıp yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Kilis sancağına ait mufassal tahrir defterlerinde yer alan köylerden çoğunda birden fazla vakıf veya mülk sahibi köyün vergi hâsılından pay almaktaydı.

Vergi gelirinden pay alanlar arasında en fazla miktarda pay "hass-ı şahî" gelirine, daha sonra sancakbeyine, has, zeamet ve tımar sahiplerine, vakıf ve mülk ve sahiplerine paylaştırılmaktaydı.

Kilis Sancağına ait tahrir defterleri Anadolu ve Suriye bölgesi arasında geçiş alanında bulunması dolayısıyla her iki kültürü ve toprak yönetimi tarzını müştereken göstermesi nedeniyle ilginç örneklerle bezenmiştir. Pek çok yer, şahıs ve vergi adlarında Türkçe ve Arapça örneklerin bulunması bölgenin coğrafi hususiyetleri ile ilgilidir.

Sancakta, 16. yüzyıl boyunca üretim ve nüfus artışı dengeli olarak artmıştır. Aratan nüfus sayısına paralel olarak açılan yeni tarım sahaları ile yerleşik ve konar-göçer halkın beslenme ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Kişi başına düşen tahıl miktarında düzenli olarak artış vardır. Buna göre 16. yüzyılda Kilis ve Azez Sancağı'nda yaşayan halk yüzyılın başına kıyasla sonlarına doğru daha rahat beslenme imkânlarına sahipti diyebiliriz.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları:

Tapu Tahrir Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: 93, 181, 506, 378, 391 numaralı defterler

Tapu Kadastro Arşivi: 171, 300, 506, 378, 391 numaralı defterler.

Mühimme Defterleri: 1-73

Kitap ve Makaleler:

Akis, Metin. (2002). XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat. Ankara (Basılmamış Doktora Tezi).

Akis, Metin. (2007). XVI. Yüzyılda Kilis ve Antep Sancaklarında Ermeniler İle Türkler Arasında Sosyal ve Kültürel İlişkiler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, (CiltIII). (s.219-241).

Akis, Metin. (2004). Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Kilis Sancağındaki Aşiretlerin İdareleri, Nüfusları ve Yaşamları, Tarih Araştırmaları Dergisi. Ankara.

Baysun, C. M. Merc-i Dabık Muharebesi. İA. (Cilt VII).

Cezar, Mustafa. (1989). "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler. (Cilt III). TTKB. Ankara.

Çolakoğlu Şinasi. (1995). Kilis Tarihi Üzerine Deneme. Kilis Kültür Derneği Yayınları. Ankara.

Demirkent, Işın. (1992). "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravanda", Belleten, (Cilt LVI). Sayı: 215-217. TTK.

Dündar, Abdulkadir. (1999). Kilis'teki Osmanlı Devri Mimarî Eserleri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

Emecen, F., İ. Şahin. (1999). "Osmanlı Tağra Teşkilatını Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I. Belgeler. (Cilt XIX). Sayı 23. TTK Basımevi. Ankara.

Emecen, F. XVI. Asırda Manisa Kazası. Ankara.

Ergenç, Özer. (1984). "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" Osmanlı Araştırmaları, IV.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920).

Ergenç, Özer. (1976). "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler" VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara.

Ergenç, Özer. (1995). Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya. Ankara Enstitüsü Vakfı Yay. Ankara.

Ergin, Osman. "Bedesten", İA. (Cilt II).

Evliya Çelebi. Seyahatname. (Cilt IX).

Faroqhi, Suraiya. Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1994.

Griswold, W..(2000). Anadolu'da Büyük isyan 1591-1611, (Çev. Ülkün Tansel). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Griswold, W. (1983). The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611. Klaus Schwarz Verlag. Berlin.

- Hammer, J.V. (1997). *Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmet Ata. (Cilt II), M.E.B. İstanbul.
- Hassanein, R. (1972). *The Financial System of Egypt A.D. 1169-1341*. London.
- Hitti, P. *History of Syria*.
- Holt, P.M. (1995). *Early Memlûk Diplomacy (1260-1290)*. E.J.Brill.
- Honigmann, E. "Merçidabık". İA. (Cilt VII).
- Hüterroth, W. *Historical Geography*.
- İnalcık, H. (1958). "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation" *Akten des X. Internationalen Byzantinisten Kongresses*.
- İnalcık, H. (1992). "İstanbul: Bir İslâm Şehri", Çev. İbrahim Kalın, *Dergah Dergisi*. Şubat.
- İnalcık, Halil. (1954). "Ottoman Methods Of Conquest" *Studia İslamica*. (Cilt 2).
- İslamoğlu, Huri., Faroqi, Suraiya. (1979). "Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia". *Rewiev*. (Cilt II).
- İsmail, Adel. (1955). *Historie Du Liban XVII sicele A Nos Jours*. Paris.
- Jenner, Syria.
- Keleş, Bahattin. (2002). "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı". *Türkler*, Cilt 5. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.
- Kızıltoprak, Süleyman. (2002). "Memlûk Sistemi" *Türkler*. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yayınları. Ankara
- Kilisli Kadri. (1932). *Kilis Tarihi*. İstanbul.
- Konyalı, İ. Hakkı. (1968). *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*. İstanbul.
- Kopruman, Kazım Yaşar. (2002). "Mısır Memlûkleri (1250-1517)" *Türkler*. (Cilt 5). Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.
- Kuban, D. (1968). "Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler". *VD*. VII.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet. (1953). *Türk-İngiliz Münasebetleri (1553-1610)*. TTK.
- Lapidus, İ. (1970). "Muslim Urban Society in Memlûk Syria. The Islamic City (İçinde) (Edt: A. H. Hourani ve S. M. Stern). Oxford.
- Lewis, B. (1979). "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria" *Studia Islamica*. Sayı:50.
- Makovsky, A. (1984). "Sixteenth-Century Agricultural Production in the Liwâ of Jerusalem," *Archivum Ottomanicum*. (Cilt 9).
- McGowan, Brus. (1969). "Food Supply and Taxation on The Middle Danube (1568-1579)" *Archivum Ottomanicum*, I.
- Meloy, J. L. (2001). "Copper Money in late Mamluk Cairo; Chaos or Control?" *JESHO*. [Vol: 44]. August.
- Osman Ergin. (1939). *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*. İstanbul.
- Osman Ergin. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul.
- Özbek, Süleyman. (2002). "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud" *Türkler*, (Cilt 5). Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Cilt I). İstanbul.
- Petry, C. F. (1994). *Protectors or Praetorians? The Last Memlûk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*, Albany State University of New York Press.

Petry, C. F. (1993). *Twilight of Majesty: The Reigns of The Memlük Sultans al- Ashraf Qaytbay and Qansuh Ghawri in Egypt*, Seattle University of Washington Press.

Petry, Carl F. (1994). *Protectors or Praetorians: The Last Mamluk Sultan's and Egypt's Waning as a great Power*, Albany.

Petry, Carl, F. (1998). "Fractionalized Estates in a Centralized Regime: The Holdings of Al-Ashraf Qaytbay and Qansuh Al-Ghawri According to Their Waqf Deeds. *JESHO*. (Cilt 41). February.

Poper, William. (1957). *Egypt and Syria under the Circassian Sultans, 1382-1468 A.D. Systematic Notes to Taghri Birdi's Chronicles of Egypt*. University of California Press.

Popper, W. (1957). *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A.D.* Los Angeles.

Qarali. (1939). *Ali Pasha Janbulat*. Beyrut.

Rafeq, Abdul-Karim. "The Revolt of Alî Pasha Janbulad (1605-1607) In The Contemporary Arabic Sources And Its Significance," VIII. *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*.

Sevim, Ali (1977). "Kuzey Suriye'de görünen ilk Türk Emîri Han-oğlu Harun," *Belleten*. TTK. Yay. (Cilt XLI). Sayı 161-4. Ankara.

Shai Har-el. (1995). *Struggle For Domination in the Middle East The Ottoman-Mamluk war 1485-91*. E.J.BRILL.

Skilter, Susan, Wiliam, Harborne. (1985). *İlk İngiliz Elçisi, Türk- İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*. Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H. (1949). "18. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetleri" *Belleten*. XII/51.

Ünal, M.Ali. (1999). "Osmanlı Devletinde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, (Cilt VI). Yeni Türkiye Yay. Ankara.

Venzke, Margaret L. (2000). "The Case Of A Dulgadir-Mamluk İqta: A Re-Assessment Of The Dulgadir Principality And Its Position Within The Ottoman-Mamluk Rivalry" *JESHO*. 43,3.

Venzke, Margaret, L. (1984). "The Question Of Declining Cereals' Production InThe Sixteenth Century: A Sounding On The Problem-Solving Capacity Of The Ottoman Cadastres", *Journal Of Turkish Studies –Türklük Bilgisi Araştırmaları*. (Cilt 8).

Venzke, M. L. (1981). *The Sixteenth Century Ottoman Sajaq of Aleppo: A Study of Provincial Taxation*. Columbia University.

Yaltkaya, Ş. (1941). *Baybars Tarihi*. İstanbul.

Yımaç, R. (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara.

Yücel Y. (1989). *Timur'un Ortadoğu- Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara.

Yücel, Yaşar. (1974). "Osmanlı İmparatorluğunda Desentralizasyona Dair Gözlemler" *Belleten*. Ekim.

MILLI MÜCA

Milli Mücadele'de

Kilis

ADELE'DE KILIS

Milli Mücadele’de Kilis

Halil İbrahim İNCE¹

TANZİMAT SONRASI KİLİS

Tanzimat Dönemi’nde yönetimde esaslı değişikliklere gidilerek, ademimerkeziyetçi (yerinden yönetim) bir anlayış ile ilçelerde kaymakam başkanlığında “Kaza İdare Meclisleri” kuruldu². Bu meclislerin, yönetim ve yargı gibi konularda yaptırım gücü olup, kesin kararlar alma yetkisine sahiptiler. Kaza İdare Meclisi, Kilis’te de oluşturuldu.³

1273 (1857) tarihli Devlet Sahnâmesi’nde Kilis “Liva” (sancak) olarak gösterilmiştir.⁴

1914 yılına kadar idari bakımdan Halep’e bağlı kalan Kilis, aynı yıl Antep’e bağlanmışsa da 1915’te tekrar Halep’e bağlanmıştır. Ancak Halep’in Mondros Ateşkes Antlaşması’nın hemen öncesinde işgal edilmesi üzerine bağımsız bir sancak olarak yönetilmiştir. Bu statünün de kısa sürdüğü ve Kilis’in Milli Mücadele yıllarında Antep Mutasarrıflığı’na bağlandığı görülmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edilen Kilis’te, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile 7 Aralık 1921’de işgal sona ermiştir. 1924 yılında yapılan genel bir düzenleme ile Kilis, Gaziantep iline bağlı bir ilçe olmuştur. Son olarak da Kilis, 1995 yılında il statüsüne kavuşmuştur.⁵

I. Bölüm

I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Topraklarının Paylaşılması

Emperyalistler, I. Dünya Savaşı yıllarında imzaladıkları gizli veya açık antlaşmalarla Osmanlı Devleti’ni tamamen yok etmek ve paylaşmak istediler. Bu antlaşmalardan biri olan Sykes-Picot, Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki topraklarını paylaşmaya yönelik olarak imzalanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonraki günlerde Kilis, Antep, Urfa gibi şehirlerin İngilizler, daha sonra Fransızlar tarafından işgalinin arkasında bu antlaşma ile yapılan paylaşma planları vardır.⁶

Sykes-Picot Antlaşması gereği, I. Dünya Savaşı sonunda Fransızlara bırakılmış olmasına rağmen, Kilis, Antep, Maraş, Urfa gibi yerler İngilizler tarafından -masa başında Fransızlara karşı bir pazarlık konusu olmak üzere-⁷ Mondros Ateşkesi’nden sonra işgal edilmiştir.⁸

Mondros Ateşkesi Sonrası Kilis’i Arap İdaresine Bağlama Çabaları

Suriye Cephesi’ndeki ağır yenilgiler üzerine Kilis’e bağlı bazı yerlerde hareketlenmeler başladı. Bu bağlamda, üyeleri Kilis’e bağlı Fellah Nahiyesi ve köylerinin muhtarları ve ileri gelenlerinden oluşan ve Türklerin aleyhine faaliyette bulunacak olan bir Arap cemiyeti kuruldu. Cemiyet, Kilis ve havalisini Arap Hükümeti’ne bağlamak için çalışmalarına başladı. “Kilis Havalisi Arap Cemiyeti” adı altında faaliyet gösteren bu topluluk, faal oldukları yerleşim yerlerinin duvarlarına bildiri asarak propagandaya başlamışlardı. Altında “Kilis Havalisi Arap Cemiyeti” adının yer aldığı 14 Teşrinievvel 334 (Ekim 1918) tarihini taşıyan bildiri, artık Türklerin bundan sonra Araplara tahakküm edemeyecek bir hale geldiği; kurulan cemiyetin vazifesinin müstakil ve hür bir Arap hükümeti teşkil etmek olduğu; artık hükümdarlarının ve halifelerinin Emir Faysal olacağı; bu havalilerin tamamen Arap

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı

² İlber Ortaylı. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği. İstanbul. (s.77).

³ Kilis İl Yıllığı. (s.60).

⁴ Tuncer Baykara. (1988). Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I Anadolu’nun İdarî Taksimatı. Ankara. (s.257).

⁵ Besim Darkot. (1993). “Kilis” İslâm Ansiklopedisi. (Cilt VI), MEB Yay. İstanbul. (s.806-807). Kilis İl Yıllığı. (s.99). ATASE. İSH. Kutu: 68. Gömlek: 67. Belge No: 67-1.

⁶ İsmail Özçelik. (1992). Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Urfa). Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. (s. 24-25).

⁷ Konu ile ilgili “İngiliz İşgali Dönemi”nde daha geniş bilgi verilecektir.

⁸ TİH. I. (1999). Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. ATASE Yay. Ankara. (s.105).

hükümetine verileceği, ifade ediliyordu. Bildiride ayrıca, bundan sonra âşar vergisinin Türk memurlara verilmemesi; Türklerin her türlü baskılarına göğüs gerilmesi, köylere hangi isteklerle gelirse gelsinler Türk memurların kovulması isteniyor ve artık kurtuluş günlerinin gelmek üzere olduğu vurgulanıyor ve taraftarlarına itidallerini bozmamaları tavsiyesinde bulunuluyordu.⁹

Kilis Havalisi Arap Cemiyeti tarafından 16 Ekim 1918'de Türklerin tahakkümünden kurtulduklarına, yakın bir zamanda bağımsızlığını kazanacak olan Arap Hükümeti'ne katılacaklarına, mal ve canları ve bütün varlıklarıyla Emir Faysal'ın her yerde emir ve iradesine boyun eğeceklerine dair 80 imzalı bir mazbata hazırlanarak Şerif Hüseyin'e teslim etmek üzere özel bir heyet yola çıkarıldı. Fakat henüz Halep'e varmadan Türk askerleri tarafından yakalanarak Halep'teki Türk makamlarına teslim edildiler. Mazbatada imzası bulunan ve Kilis Havalisi Arap Cemiyeti azası olan Azaz İmamı, Harim ve Dercemal muhtarları ile Evlil, Savran ve Hötümillet köylerinin ileri gelenlerinden altı kişi tutuklanarak Halep Harp Divanına verildiler.¹⁰

Halep'in Türk orduları tarafından boşaltılması (25 Ekim 1918) sonrası Arap milliyetçilerinin faaliyetleri hız kazandı. Faysal, Kilis Belediyesi'ne bir karar sureti göndererek, bu toprakların Suriye'nin bir parçası olduğunu, bu yüzden de yeni kurulan Arap Hükümeti'ne "Kilis'in teslim edilmesini" istedi. Hatta tayin ettiği Bablı bir Kaymakama hükümetin teslimini talep etti. Belediye Başkanı Osman Fazlaşaoğlu Belediye Meclisini topladı ve Belediye Meclisi, Kilis'in teslim edilmeyeceğini ve gerekirse silahla karşı konulacağını bildirdi.¹¹

Kilis'te Oluşan İlk Direniş Teşkilatı

Suriye Cephesi'ndeki ağır yenilgilerimiz üzerine Suriye'den çekilirken, bölgede İngilizler ve kişisel çıkarları peşinde koşan Arap ileri gelenleri tarafından kandırılan veya para ile satın alınan bazı Arap aşiretleri, Türkler aleyhinde harekete geçmek suretiyle tedhiş hareketlerine başladılar.¹² Şerif Hüseyin'e mensup Urban denilen ve çadırlı obalar halinde başıboş gezen bazı Arap toplulukları Kilis, İslahiye gibi yerlerde eşkıyalık yapıyorlardı. Şakiler altı Osmanlı askerini öldürmüşler ve birini de yaralamışlardı. Bu durum Yıldırım Orduları Komutanlığı tarafından 9 Kasım 1918 tarihinde Erkan-ı Harbiye'ye rapor edilmiştir.¹³ Bunun üzerine Osmanlı Jandarması'nın asayişi sağlamak için gerekli tedbirleri aldığını ve bunların bertaraf edildiğini Fırka Kumandanlığı'nın 15 Kasım 1918 tarihli raporundan anlıyoruz.¹⁴

Urban, Halep'i de yağma etmiş ve Kilis'i basmaya hazırlanıyordu. Kilisli bu haber alınca hemen İslâm Bey'in Müfrezesi bunlara karşı gönderilmiştir. Yağmacılar kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁵

Kilisli muhtemel bir Urban saldırısını önlemek için teşkilat kurmak amacıyla, para topladılar, cephane teminine çalıştılar¹⁶ ve Kilis'in girişinde gece-gündüz demeden nöbet tutmaya başladılar.¹⁷

Olayların içinde bizzat bulunmuş olan İslâm Bey'in Genç Kilis Gazetesi'nde yayınlanan hatıralarında gelişmeler özetle şu şekilde anlatılmaktadır:

1334 Teşrin-i Evvelinde (Ekim 1918'de) Kilis'in muhafaza ve emniyet ve asayişini temin eylemek maksadı ile Kilis Kaymakamı İbrahim Bey'in başkanlığında ve Hacı Tahir zade Mehmet Efendi [nam-ı diğer Müslüman Bey] ve Hacı Şerif zade Mehmet Cemalettin [nam-ı diğer İslâm Bey] Efendilerin zîr-i idaresinde (idaresi altında) 40 kişiden mürekkep bir milis fırkası teşekkül etmiştir.

Zikredilen 40 milis kontrol kuvveti, merkez kuvveti idi. Mahalle milislerinden gayri bir de süvari milis kuvveti vardı ki, şehrin içinde devriye gezer ve baskına gelen urbani püskürtür, takip ederdi...¹⁸

⁹ Ahmet Rami Atan'ın Hatıraları. (Bkz. Ekler. Belge No: 13). Ahmet Rami Beyin yazdığı bu hatıraların bir kısmı oğlu Kemal Atan Bey'den temin edilmiştir. Ancak uhdemdeki mevcut kısımlar düzensiz olduğundan dipnotlarda sayfa numarası verilememiştir.

¹⁰ Ahmet Rami. Hatıralar.

¹¹ Şinasi Çolakoğlu. (1991). Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası. Ankara. (s.15-19). Sacit İpekçioğlu. (1986). Kilis'te Milli Mücadele ve Gerilla. Ankara. (s.12).

¹² TİH, IV. (1966). Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay. Seri No.1. Ankara (s.48).

¹³ ATASE. İSH. Kutu:67. Gömlek:76. Belge No:76-1.

¹⁴ ATASE. İSH. Kutu: 379. Gömlek: 80., Belge No: 80-1.

¹⁵ Hasan Kamil Demirbaş. (Haziran 1959). "Ana Hatlarıyla Kilis Mücadelesi", Mersin Kuva-yi Milliye Dergisi, S.15. (s. 14-15).

¹⁶ TİH, IV, (s.48).

¹⁷ İpekçioğlu. a.g.e. (s.13).

¹⁸ Mehmet İslâm (İslâm Bey). "Kilis Kuva-yi Milliye Harekâtı". Genç Kilis Gazetesi (24 Eylül 1960).

Mustafa Kemal'in Kilis'e Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, Katma istasyonundan 28 Ekim 1918'de Kilis'e hareket etmeden önce Kilis'e geleceğini bir telgraf ile Kilis Kaymakamı İbrahim Bey'e bildirmiş ve şehrin ileri gelenlerini Kaymakamlık'ta toplamasını istemiştir.¹⁹ Mustafa Kemal'in Kilis'e hareketini, Yedinci Ordu Komutanlığı, Yıldırım Ordular Gurubu Komutanlığı'na 28 Ekim 1918 tarihinde gönderdiği akşam raporunun beşinci maddesinde şu şekilde bildirmiştir: "Ordu Kumandanı Paşa Hazretleri bazı tedâbir ittihâziyle yine bu gece avdet etmek üzere şimdi Kilis'e hareket buyurdular".²⁰

Mustafa Kemal Kilis'e yaklaştığında, yukarıda anlatılan sebeplerle oluşturulan ve milis kuvvetlerine bağlı nöbet tutan silahlı gençler kendisinin önünü kesmişler, parola sormuşlardır. Ancak Mustafa Kemal, Çanakkale'de 19. Fırkada kendisinin emir çavuşu olan Saraç Mehmet'i tanımış ve durum anlaşılınca da kendisi, şehir merkezindeki Mevlevihane'ye götürülmüş ve Kaymakam'a haber verilerek ilgililer toplantıya çağırılmıştır.²¹ Mustafa Kemal Paşa, Kilislilerin faaliyetlerinden memnun olmuş ve silah ve cephane yardımında bulunacağına söz vermiştir. Paşa, Kilis'ten ayrılmadan önce, zaferin bizim olacağına dair halka bir beyanname yayınlamış ve "İlk ayak bastığım Türk toprağındaki bu uyanıklığa cidden hayran kaldım ve bir daha iman ettim ki, bu millet asla ölmeyecektir. Var olun, aziz Kilisli!"²² sözleriyle Kilis'ten ayrılmıştır.

Kilis ve havalisindeki Urban saldırıları Mondros Ateşkesi'nden sonra İngiliz işgali döneminde de devam etmiştir. İslahiye Jandarma Alayı'ndan Maraş'a gönderilen 20 Aralık 1918 tarihli bir raporda, Kilis'in Com nahiyesinin hududa yakın köylerine Urban eşkiyasının saldırmakta olduğu ve Antep'teki bir kısım askerinin Kilis'e gönderildiği belirtiliyordu.²³

Sonuç olarak Osmanlı Devleti 20. yüzyıla girerken batılı sömürgeci devletlerin toprak elde etmek için yarıştıkları bir alan haline gelmişti. I. Dünya Savaşı bunun için iyi bir fırsat olmuş ve daha savaş sona ermeden bu devleti aralarında paylaşmak için gizli antlaşmalar yapılmıştır. Türk halkı, bu savaşın akabindeki kargaşa ortamında ne yapabileceği konusunda tereddüt geçirirken; Kilis ve çevresi de aynı tereddüdü yaşamıştır. Bölge, bu dönemde sadece İngiliz tehlikesi ile değil, aynı zamanda Arapların işgal tehlikesi ile de karşı karşıya kalmıştır.

II. Bölüm

KİLİS'TE İNGİLİZ İŞGALİ DÖNEMİ

İngilizlerin Kilis'i İşgali ve İlk Tepkiler

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından, İtilâf Devletleri daha önce paylaştıkları alanlara doğru hızla yayılmaya başladılar. Musul'un Fransız denetimine bırakılmasını gönülsüzce kabul etmiş olan İngilizler, 8 Kasım 1918'de Musul vilayetini ele geçirdiler. Fransızlara baskı yaparak, Musul üzerindeki isteklerinden vazgeçirtmeye çalışan İngilizler, Musul ile ilgili planlarının hedefe varması için Kilis, Birecik, Urfa, Maraş ve Antep'i de işgal etmeye karar verdiler.²⁴

Bu amaçla ön hazırlıklara başlayan İngilizler bir miktar askerle 13 Aralık 1918'de keşif için Kilis'e geldiler.²⁵

İngilizler Kilislilerin bir mukavemetinden çekindikleri için olsa gerek, zahire almak amacıyla geldiklerini, Kaymakam Bey'den bu kıış burada kalmalarına müsaade edilmesini istemişlerdir. Yetkililer de ister istemez buna muvafakat etmişlerdir.²⁶

¹⁹ Mehmet, SOLMAZ. (1968). Atatürk Kilis'te. Gaziantep Kültür Derneği Yayınları. Gaziantep. (s.25).

²⁰ ATASE. BDH. Klasör: 3722. Dosya: 56. Fihrist: 34, 34-1.

²¹ 7 Aralıkta Kilis, 30. Kurtuluş Yılı Hatırası, "Birinci Cihan Harbinde Atatürk'ün Emir Çavuşluğunu yapan Kilisli Saraç Mehmet Çavuş'la Yapılan Röportaj". (Röportajı yapan: Mehmet Alp Arslan), Kilis Kültür Derneği Yay. Ankara (1951). (s.15).

²² Solmaz, a.g.e. (s.35-37).

²³ ATASE. İSH. Kutu:255. Gömlek: 61. Belge No: 61-1.

²⁴ TİH. I, (s.105).

²⁵ ATASE. İSH. Kutu: 68. Gömlek: 67. Belge No: 67-1.

²⁶ Kilisli Kadri. (1932). Kilis Tarihi, Burhaneddin Matbaası. İstanbul.(s.29).

Fakat İngilizlerin daha sonra ağız değiştirmeleri ve “emniyeti temin için geldiklerini” bildirmeleri ve günden güne değişen tavırları sebebiyle işin çehresi değişmeye başlamıştır. Sözü edilen ön hazırlık ve keşif işlerinden sonra 1918 yılının Aralık ayının sonuna doğru, Hintli Müslümanlardan müteşekkil bir İngiliz süvari taburu Kilis’i işgal etmiştir.²⁷

İngilizler askerlerini yerleştirmek amacıyla önemli binaları ve bu meyanda lise binasını işgal etmişlerdir. Böylece eğitim sekteye uğramıştır. Haberleşmeyi kontrol altına almak için telgrafhaneyi de işgal etmişlerdir. Hâkim noktalara askerler yerleştirilerek, Kilis tamamen Osmanlı Devleti’nden tecrit edilmiştir.²⁸

İngiliz işgali devam ederken Mart 1919’da Kilisli, İstanbul’da bulunan Kilisli bir telgraf çekerek; milletin geleceğinin karanlık olduğunu, harpten sonra bazı azınlıkların hayal peşinde koştuklarını, bu topraklarda Türklerin çoğunlukta olduklarını, bu sebeple, gerek bir azınlığın emrine verilsin, gerekse bölgenin bağımsızlığı ilan edilsin, her hâlükârda zararlı olacağı belirtilmiş, altı yüz senedir milliyetini, dinini, ananelerini muhafaza eden Kilisli bir azınlığın emrine verilmesine veya Arapların ilhakına karşı engel olunması istenmiştir. Bu hususta İstanbul’da bulunan Kilisli vekil tayin ettiklerini belirten kaza halkı, Osmanlı’nın ayrılmaz bir parçası olduklarını, bunu bütün dünyaya duyurmalarını, bu konuda ihtiyaç duyulursa maddi açıdan da yardımda bulunabileceklerini bildirmişlerdir.²⁹

Bu telgraftan sonra, İstanbul’da oturan bazı Kilisli hareketlere geçtikleri anlaşılıyor. Döneminin tanınmış önemli ilim ve fikir adamlarından bazıları bir araya gelmişler ve Kilis halkının vekilleri olarak, Kilisli yalnız Türk ve Osmanlı kalmaktan ve Anadolu’nun bir parçası bulunmaktan başka hiçbir meşru çözümü uygun görmedikleri ve görmeyeceklerine dair bir muhtırayı³⁰, Osmanlı hükümeti ve İstanbul’daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri’ne sunmuşlardır. Muhtıra, 5 Nisan 1919’da, Dâhiliye Nezareti tarafından Sadarete gönderilmiştir. Muhtıra, 21 Mayıs 1919’da Hariciye Nezaretine gönderilmiş ve ilgili makamlarca dikkate alınması için Kilisli adına istirhamda bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere Kilisli, sivil bir toplum hareketi olarak gerek İstanbul Hükümeti, gerekse İtilaf Devletleri nezdinde seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Kilis’in akıbeti ile ilgili endişelerini dile getirerek, tarihle destekledikleri görüşlerini ilgililere duyurmuşlar ve böylece Kilis’in Türk sınırları içerisinde kalması için gerekli çabayı göstermişlerdir.

İngiliz İşgali Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermenilerin Yaptıkları Mezalim ve Cemiyet-i İslamiye’nin Kuruluşu

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra, İngilizlerin Kilis’i işgali Ermeniler için iyi bir fırsat olmuştur. 1915 yılındaki Sevk ve İskân Kanunu ile Kilis’ten göç ettirilen pek çok Ermeni, İngiliz işgali ile birlikte geri döndüler. Göçün acısını çıkarmak ve intikam almak amacıyla Müslümanlara saldırmaya, yıldırmaya, dövmeye, sövmeye başladılar. Ermeniler, kimin yanında saklanmış veya İslamiyeti kabul etmiş Ermeni kadını varsa, kimin yanında besleme Ermeni çocuğu varsa alıp götürüyorlar ve kiliseye kapatıyorlardı.³¹ Ermenilerin bu taşkınlıkları karşısında Şubat 1919’da Kilis’te Cemiyet-i İslamiye veya Cemaat-i İslamiye kurulmuştur.

Ermenilerin taşkınlıkları bununla da kalmamıştır. Bunlar, pazar yerlerine saldırıyor, ne kadar kıymetli eşya, kap-kacak, halı ve kilim görürlerse “Biz gittik (Sevk ve İskân Kanunu’nun uygulanmasını kastediyorlar) malımızı yağma ettiler.” diye tutturuyor ve İşgal Kuvvetleri Kumandanı’na götürüyor, iki şahitle gasp edip alıyorlardı.³²

İngiliz işgali döneminde Fransız ordusuna gönüllü asker yazılmak üzere İngiliz askerlerinin koruması altında Halep’ten hareket eden 400 kadar Ermeni, geceyi burada geçirmek üzere Kilis bölük mıntıkasında bulunan Arzab Köyü’ne geldiklerinde devriye gezmekte olan hücum takımında görevli Kilisli Hacı Osman oğlu Ali ile Cuma oğlu Salih etkisiz hale getirilip silahları alındıktan sonra gece vakti köyün yakınındaki bir dereye götürülerek, kulakları, burunları, parmakları kesilmek, boğazlanmak ve süngülenmek suretiyle feci bir şekilde şehit edilmişlerdir. Aynı gurup, sabaha yakın Keferbaytara Karakolu’nu basmışlar, ancak tedbirli olan askerler, silahla karşılık vererek kendilerini korumuşlardır. Olaylardan haberdar olan Kilis Bölük Kumandanlığı, Maraş Jandarma Kumandanlığı’na 21 Ocak 1919 tarihli bir telgrafla bildirmiş; Jandarma Kumandanlığı da durumu İstanbul Hükümeti’ne iletmış ve tedbir alınmasını istemiştir.³³

²⁷ Kilis’in işgal tarihi olarak TİH, IV, (s.48)’de ve Ahmet Rami Atan’ın Hatratında 6 Aralık 1918 verilmiştir. Ancak, yukarıda işaret ettiğimiz ATASE. İSH. Kutu: 68. Gömlek: 67. Belge No: 67-1 No.’lu belgede 13 Aralık 1918’de İngilizlerin henüz Kilis’i işgal etmedikleri, bunun ön hazırlığını yaptıkları net olarak görüldüğünden, Kilis’in işgal tarihi olarak bu kaynaklarda geçen ‘6 Aralık 1918’ tarihine kuşku ile bakmak gerekir.

²⁸ TİH. IV. (s.48).

²⁹ Yaşar Akbıyık. (1999). Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş, AAM Yay. Ankara. (s.37).

³⁰ Mustafa Budak. “Mütareke Döneminde Bir Aydın-Halk İşbirliği: Kilis’in Türklüğü Osmanlı hükümeti’ne Bağlılığı Hakkında Bir Muhtıra”. İlmî Araştırmalar Dergisi. S. 9. İstanbul 2000’den ayrı basım. (s.70-75).

³¹ Demirbaş, a.g.m. S. 16, Temmuz 1959, (s.6).

³² Demirbaş, a.g.m. S. 16, Temmuz 1959, (s.6-7).

³³ BOA HR. SYS. MÜ. 57/4. 1919 II 2. BOA HR. SYS. 2602/1. Belge No:23, 24.

Heveskârân-ı Maârif Cemiyeti ve Faaliyetleri

Cemiyet-i İslamiye'nin basılması ve defterlerine el konulması olayından sonra, kaynaklarda net bir şekilde ortaya konmamış olsa da, olayların seyrinden anlaşılacağı ki, Kilisli, davanın başarısızlığa uğramaması için gizlice çalışmaya karar vermişler ve "Heveskârân-ı Maârif Cemiyeti" (Bilim ve Kültür Heveslileri Cemiyeti) adlı bir dernek kurarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Cemiyet resmîyette, "kültür derneği" veya "bilime ve kültüre ilgi duyanların oluşturduğu bir dernek" olarak faaliyet gösteriyordu.³⁶

Kilis'in Geleceğine Yönelik İleri Sürülen Görüşler

İngiliz işgali devam ederken, Kilis'te halk arasında fikir birliği yoktu. Halkın bir kısmı Kilis'in Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürerek Suriye'ye bağlanması gerektiğini savunuyor; bir kısmı İskenderun Körfezi'nden Musul'a, İran sınırına kadar oluşturulacak olan uluslararası bir koloni dâhilinde kalmasını istiyor; diğer bir kısmı da Kilis Türk olduğuna göre, mukadderatını Türkiye ile birleştirmesi gerektiğine inanıyordu. Heveskârân-ı Maârif Cemiyeti'nin üyeleri bu fikirler içerisinde sonuncusunu savunuyor ve bunun gerçekleşmesi için çalışıyorlardı.

Bu fikirlerin tartışıldığı bir sırada, Kilis'e Nisan 1919'da bir heyet geldi. Heyet, iki İngiliz refakatinde olmak üzere Amerikalı ve Halep ileri gelenlerinden oluşuyordu. Heyet-i Merkeziye tarafından bu heyetin yapacağı işleri tetkik etmek üzere, Hasan Kamil Bey ve Abdülkadir Efendi görevlendirildiler. Çalışmalara başlayan heyet, Kilis ileri gelenleri ile temasa geçmiş ve onları toplantıya çağırmıştır. 72 kişi heyetle görüşmek için hana gelmişlerdir. Bunların hemen hepsi Kilis'in Suriye'ye bağlanmasını istiyorlardı.³⁷ Heyet bu düşüncelerin Kilis halkının tamamının düşünceleri olduğunu zannederek bu izlenimlerle Kilis'ten ayrıldı ve uluslararası toplumda ve Arap kamuoyunda bu fikirlerin gerçekleşmesi için çaba göstermeye başladı. Tabii ki Kilis'teki bir kısım insanların bu şekilde fikir beyan etmeleri Ankara Antlaşması ile Kilis'e ait pek çok yerleşim yeri ve arazinin Araplar'da kalmasına sebebiyet vermiştir.

Kilis'te İngiliz işgali döneminde bazı direniş hareketleri olmuştur. Ancak, bu çalışmaların pasif bir direniş hareketi olduğunu görüyoruz. Bu durum yalnız Kilis'e özgü değildi. O dönemde tüm yurttaki Millî Mücadele için hâlâ bir kararsızlık ve yer yer düzensiz direniş hareketleri görülmüştür. Kilis de aynı dönemi yaşamıştır.

Diğer taraftan İngilizlerin Kilis'e ilk geldiklerinde, bu hareketlerinin bir işgal olayı olmadığını söylemeleri ve ayrıca halka karşı daha yumuşak davranmaları; Fransızların Çukurova'da yaptıklarından farklı olarak Ermenileri Türklere karşı kullanmamaları, bu dönemde organize olmuş bir direnişin başlamasını geciktirmiştir.

İngilizler (?) tarafından teklif olunan mütarekeyi protesto etmek üzere Kilis'te yapılan mitingde milliyetperver Hacı Ahmed Bey irad-ı hitap ederken. (İbrahim BEŞE, 'İşgalden Kurtuluşa Kilis' adlı eserden alınmıştır)

³⁶ Cemiyetin kuruluşu ile ilgili (bkz. Demirbaş, a.g.m.) S. 18, Eylül 1959. (s.11) Çolakoğlu, a.g.e., (s.76).

³⁷ Demirbaş, a.g.m. S. 16, Temmuz 1959. (s.7).

III. Bölüm

FRANSIZ İŞGALI DÖNEMİNDE KILIS

Suriye İtilafnamesi ve Kilis'in Fransızlara Devredilmesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan Sykes-Picot gizli antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan, Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan bölge İngiliz nüfuz sahası olarak tanınmıştı. Adana, Mersin, Antep (tabii ki, Kilis de buna dâhildi), Urfa, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye bölgesi de Fransız nüfuz sahası olarak kararlaştırılmıştı.³⁸

Musul vilayeti, bu vilayetler arasında petrol zenginliğinden dolayı göz dikilen bir yerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın şartları, İngiltere'yi, Musul bölgesini Fransa'ya istemeye istemeye mecbur etmişti. Ancak, İngiltere Irak ve Musul petrolleri üzerindeki emellerinden vazgeçmiş değildi. Kendine göre Güney Cephesi'nde bütün savaşın yükünü çekmişti. Bu sebeple Mondros Mütarekesi görüşmelerinde, İngiltere, Fransa'yı taraf bile yapmadı. Niyeti daha önce yapılan gizli antlaşmalarda Fransa'ya kaptırdığı Musul'u geri alabilmektir.³⁹ Bu cümleden olarak İngiltere, Fransa'ya karşı yapılacak pazarlıkta elinde koz olarak bulundurmak amacıyla Kilis, Cerablus, Birecik, Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmiştir.⁴⁰ Böylece Musul pazarlığı için daha güçlü bir pozisyona gelmiş oluyordu.

Sıra pazarlığa gelmişti. Alt yapının oluşturulmasından sonra 15 Eylül 1919'da taraflar antlaşmaya vardılar. Buna göre, İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren Çukurova ve çevresi ile Suriye'den çekilecek; Şam, Hama, Humus ve Halep, Arap Devleti sınırları içinde kalacaktı. Bu antlaşma tarihe "Suriye Antlaşması" diye geçmiştir.

Antlaşma sonrası Fransızlar Antep, Maraş, Urfa ve Adana bölgesine büyük bir istekle gelmişler ve işgal etmişlerdir. Ancak bu hevesleri fazla sürmeyecek, bir buçuk yıl sonra Anadolu'dan tamamen çekilmek zorunda kalacaklardır.⁴¹

Fransızların Kilis'i İşgali ve Halkın Tepkisi

15 Eylül 1919'daki antlaşma gereği, Kilis'in Fransızlara devredileceğini haber alan Kilis halkı, büyük bir endişeye kapıldı. Çünkü Fransızların Adana bölgesinde yaptıkları zulüm, Türklere reva görülen tüyler ürpertici tecavüz ve cinayet haberleri her gün Kilis'e ulaşıyordu. Aynı zulümlerin Kilis halkına da tatbik edileceğinden korkuluyordu.⁴² Halkın korktuğu başına geldi ve Fransızlar, 29 Ekim 1919 tarihinde içinde Ermenilerin de bulunduğu bir taburla Kilis'i işgal ettiler. Askerlik Şubesi'ni basan Fransız askerleri, bütün belgeleri yaktılar.⁴³

Halkın ileri gelenleri Fransız işgalini reddetmek ve olayı protesto etmek için büyük bir miting hazırlamışlardır. Tekke Camii avlusunda 29 Ekim 1919 tarihinde öğle namazını müteakip yapılan mitinge on bin kişinin katıldığı iddia edilmektedir.⁴⁴

İşgali protesto için bir diğer faaliyet de "Kaza Heyeti Namına Kilis Belediye Reisi Osman Fazlı" imzasıyla bir metin hazırlanarak 29 Ekim 1919 tarihinde telgrafla Sivas'taki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi'ne gönderildi. Telgrafta, Kilis arazisinin öteden beri Türklere meskûn olduğunun tarihen sabit olduğu, yabancılara karşı Türklüğün kalesi durumunda bulunduğu, bu topraklar üzerinde yaşayan Türklerin Osmanlı hâkimiyetinde kalmasının bir hayat meselesi olduğu, Osmanlı hâkimiyetinde kalmak için her türlü fedakârlığı etmeye hazır olduklarını ifade ederek⁴⁵ Fransız işgalini protesto ediyorlar ve ebediyen bağımsız ve hür yaşamak ve Türk kalmak istediklerini belirtiyorlardı.

Kilislilerin bu bağımsız yaşama arzusu ve isteklerine Heyet-i Temsiliye namına destek veren Mustafa Kemal, 31 Ekim 1919 tarihinde gönderdiği cevabi telgrafta, "Müstakil ve hür yaşamaya azmetmiş kahraman Kilislilerin mütareke ahkâmına muğâyir (aykırı) olarak ikinci bir işgalin haksızlığını protesto eylediklerine dair vâki olan işaret-ı âliyeler (Mustafa Kemal burada telgrafta bildirilen ve on bin kişinin katıldığı ifade edilen Tekke Camii mitingini kastediyor) bâis-i fahr ve mert oldu (Kilis için kıvançkaynağı

38 Akbıyık, a.g.e., (s.49).

39 Sina AKŞİN. (1978). Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile ilişkiler, Lozan'ın Ellinci Yılına Armağan, İstanbul. (s.58).

40 TİH, I. (s.105).

41 Akbıyık, a.g.e., (s.53-57).

42 Kilisli Kadri. a.g.e. (s.33).

43 Demirbaş, a.g.m., S. 18, Eylül 1959, s. 10.

44 ATASE, İSH, Kutu: 270. Gömlek: 38. Belge No: 38-2.

45 ATASE, İSH, Kutu: 270. Gömlek: 38. Belge No: 38-2.

ve mertlik göstergesi oldu). Amâl-i meşrûa-i millîmizi (meşrû millî emellerimizi) istihsal etmek azim ve kararında katiyetle devam, Teşkilât-ı Milliye'nin maksuda ve teşmiline (yayılmasına) ihtimam verilmesi lazımdır. Size her türlü muâvenet şartı dikkate alındı, efendim.”⁴⁶ diyerek Kilisliilerin yanında yer aldığını göstermiştir.

İşgalin akabinde İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Quérette, Kilis Kaymakamlığı'na bir yazı göndererek, bundan sonra jandarmanın Fransız komutanlar emrinde; maliyenin de Fransız kontrolü altında bulunacağını⁴⁷ bildirdi.

İşgal günlerinde halka karşı acımasız davranan Fransız askerleri taşrada bulunan ahaliye saldırarak silahlarını almışlar ve bazılarını da hapsedmişlerdir.⁴⁸

İngiliz işgali döneminde kurulan ve adından daha önce söz ettiğimiz Heveskârân-ı Maarif Cemiyeti'nin faaliyetlerinden Fransızlar rahatsızlık duyduklarından cemiyet gözetim altında tutulmaya başlandı. Kilisliiler de bir çıkış yolu olarak, ziraatla uğraşanların meslek kuruluşu görüntüsünü verdikleri “Çiftçiler Derneği” diye bir dernek kurmayı kararlaştırdılar. Kurulan bu cemiyetin çatısı altında gizli den gizli faaliyetlerini sürdürmeye başladılar.⁴⁹ Ancak bazı kişiler cemiyetin faaliyetlerinden Fransızları haberdar ederek, onlardan yüklü miktarda para koparmak istediler. Durumdan haberdar olan ve cemiyetin deşifre edilen pek çok üyesi Fransızların hışmından kurtulmak için cemiyet merkezi yerine, Molla Recep Bey'in yanında toplanmaya başladılar.

Kilis Kuvay-i Milliye ileri gelenleri: Soldan sağa: Mücahit Bey, Polat Bey, İslam Bey, Müslüman Bey. Ayakta Duranlar: Ahmet Remzi Bey, Hasan Kamil Bey. (Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis (Kilis İl Yıllığı) adlı eserden alınmıştır.)

Ermeniler, Türk askerlerinin kadın giysilerine bürünerek etrafta dolaştıklarını, bu durumun kendileri için tehlike arz ettiğini söyleyerek Fransızları kızdırtıyorlardı. Bundan dolayı pek çok defa peçeli kadınlar Fransız askerleri tarafından rahatsız edilmişti. Bu cümleden olarak, Kasım 1919'da Senegalli bir Fransız askeri sarhoş bir vaziyette Cumhuriyet Caddesi'nde yürürken, bir kadına adını sorarak, peçesine saldırdı ve sarkıntılık etmeye kalkıştı. Olaya şahit olan Sakıp Bey, Fransız askerinin yakasına yapışarak öldüresiye dövmeye başladı. Galeyana gelen halk, kendisini ling etmeye kalkıştı. Fransız askerleri arkadaşlarını kurtarmak için harekete geçince Türk jandarmaları ile Fransız askerleri karşı karşıya geldiler. Türk jandarmalarını gören Fransızlar, geri çekildiler. Fransızlar suçun kendilerinde olduğunu bildiklerinden, olayların büyümemesi için özür dilediler ve suçlu askeri de hapis cezasına çarptırdılar.⁵⁰

⁴⁶ ATASE, İSH, Kutu: 270. Gömlek: 38. Belge No: 38-1

⁴⁷ Selahattin, TANSEL. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. I. III, MEB Yayınları. İstanbul. C. III. (s.193).

⁴⁸ ATASE, İSH. Kutu: 55, Gömlek: 47, Belge No: 47-1

⁴⁹ Demirbaş, a.g.m., S. 18, Eylül 1959. (s.11).

⁵⁰ Ahmet Rami Hatıralar. Demirbaş, a.g.m., S. 19. Ekim 1959, (s.6).

استانبول

خارجہ تقاضہ جبدہ

خارجہ تقاضہ جبدہ

شعبہ ۱

شعبہ ۲

عدد خصوصی

۲۵۵۶

عدد عمومی

۱۲۸

جواب

سائل ۱ استوف قطعانہ کولہ
 ۵۵ رومہ قباہیہ ارمن
 اوزون صفحہ حقیقہ

تاریخ :
 نوسرو :

دولتہ اقم جہزی
 استوف قطعانہ کولہ اولہ و قباہیہ ارمن افزاری طرفتن کلس و حوالہ سندہ
 وقوع بولادہ نماوانہ حقیقہ برعہ تازانہ و جہوری قباہیہ قطعانہ سور و تفرافانہ
 صورتی لغا تقسیم قلمندہ . سورفانہ واقعیہ تقاضا ایجاب مالک بعضی حضور
 صرم عدتہ تقاضیہ بیانیہ بولویانہ اور و فہامہ حقیقہ لہ اولہ
 داخدا نظریہ
 تاریخ الاصلاح و ایصال
 داخدا نظریہ

بازیلان محللر :

İtilaf kuvvetlerine gönüllü olarak kaydolun Ermenilerin Kilis ve havalisinde yaptıkları mezalimle ilgili Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf.

Fransız Vahşetine Bir Örnek: İnsanlık Dışı Bildiri

Yukarıda sözünü ettiğimiz olayların yatışmasını müteakip, Kilis'in ileri gelenleri harekete geçerek, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı nezdinde durum protesto edilmiş ve bu gibi olayların tekrarı halinde sorumluluk kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Fransız Kumandanı General Quérette ise ancak vahşi milletlere yakışacak bir tavır içerisinde girmiş ve bir bildiri hazırlayarak Kaymakamlık'dan şehrin kalabalık yerlerine asılmasını istemiştir⁵¹. Bildiride:

1- Ne için taşıdığını araştırmaya bile lüzum görmeksizin üzerlerinde rovelver (tabanca) bulunan bir adamın sorgusuz sualsiz kurşuna dizileceği,

2- Bir evden silah atılırsa o hanenin yıkılacağı,

3- Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde Osmanlı Hükümeti memurlarının idare ve hâkimiyet haklarının ellerinden alınacağı ve sokakların mitralyöz (makineli tüfek), bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınacağı⁵² yazılı idi.

⁵¹ Ahmet Rami. Hatıralar. Demirbaş, a.g.m., S. 19. Ekim 1959. (s.6). İpekçioğlu, a.g.e. (s.19-20).

⁵² ATASE, İSH. Kutu: 104. Gömlek: 11. Belge No: 11(1-2)

Bildiriye Karşı Tepkiler

Bildiri üzerine 12 Ocak 1920'de toplanan Kilis Belediye Meclisi, Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerika ve Japonya mümessillerine; Tasvir-i Efkâr, İkdâm, Sabah ve Yeni Gazete müdüriyetlerine bir protesto telgrafı gönderdi. Protestoda, insanlığa, hukuka ve uluslararası kanuna aykırı olarak Fransız İşgal Kumandanı'nın Kilis'te ahali-i İslâm hakkında neşrettiği ve beşerin kabul etmeyeceği bu ilanın dünyaca duyulduğu, Fransız temsilcilerine teessüf ettikleri, Fransızların bu gibi hareketlerini tarih sahifelerine ve medeni âlemin vicdanlarına tevdi ettikleri, ifade ediliyordu⁵³.

Bildiri halk üzerinde de derin etki bırakmıştır. Şehirde Ermenilerin tavırlarında değişiklik görülmeye başlandı. Fransızların Ermenilere silah dağıttıkları haberi ortalarda dolaşıyordu. Bazı aileler ise göçe hazırlanmaya başladılar.⁵⁴

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye-i Vatan Cemiyeti, yukarıda içeriğini belirttiğimiz ve Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı tarafından yayınlanan bildiriye Hükümet'e ve İçişleri Bakanlığı'na göndererek bu vahşice davranışlara engel olunmasını, bildirinin geri alınması için Osmanlı Hükümeti'nin gerekli girişimlerde bulunmasını istemişler ve İtilaf Devletleri nezdinde bu durumu protesto ettiklerini bildirerek, bu kutsal mücadelede Padişah'ın, Hükümet'in ve İçişleri Bakanlığı'nın kendilerine yardım etmesi talebinde bulunmuşlardır.⁵⁵

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye-i Vatan Cemiyeti'nin bu telgraflarına cevap olarak, 4 Şubat 1920 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye-i Vatan Cemiyeti'nin yönetim kurulunun kendisine gönderdiği ve işgallerden üzüntü duyduklarını anlatan telgrafı aldıkları bildirilerek: "Teessürât-ı âcizâneme iştirak edilmek suretiyle gösterilen eser-i insaniyetten cidden mütehasıs oldum. Teşekkürâtımın kendilerine tebliğini rica ederim."⁵⁶ denilmektedir.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ile Viranşehir Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti yine Kilis'te Fransızların halka reva gördükleri muameleyi dünya kamuoyuna da duyurmaya çalışmışlar ve çeşitli devletlere birer telgraf çekmişlerdir⁵⁷.

Mustafa Kemal, Kilis'te Fransızların halka reva gördükleri bu muameleyi haber alınca Heyet-i Temsilîye adına, 4 Ocak 1920 tarihinde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bir telgraf çekerek şunları ifade etmiştir:

"Kilis Kasabasındaki Fransız İşgal Kıtası Kumandanının ahali-i İslâmiye kardeşlerimize hitaben neşreylediği bervechiâti beyanname (yukarıda verdiğimiz dört maddelik bildiriye kastediyor) Sivas'da müteşekkil "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye-i Vatan Cemiyeti" tarafından İtilâf mümessilleri nezdinde protesto edilmiştir". Mustafa Kemal telgrafında ayrıca, vahşi kavimlere bile bu asırda tatbikini vicdan-ı beşerin kabul etmeyeceği bu zalimce tedbirlerin bütün Heyet-i Merkeziyelerce protesto olunmasını tavsiye etmiştir.⁵⁸

Kilis'te Kuvayı Milliye Teşkilatı'nın Kurulması

Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan Sivas Kongresi'nde Güney Cephesi ile ilgili pek çok karar alınmıştı. Bu alınan kararlar sonrası, Mustafa Kemal, Heyet-i Temsilîye Başkanı olarak gönderdiği bir bildiri ile ülke genelinde kurulmakta olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin faaliyetlerinin ve millî kurtuluş hareketinin başlamış olduğunu bildiriyordu. Diğer yandan, Fransızların Kilis'teki terör, baskı ve yıldırma hareketleri de işin içine girince, Heyet-i Temsilîye kararlarına uygun olarak yukarıda sözü edilen ve daha önce pasif direniş hareketlerinde bulunan Cemiyet-i İslamiye ile Heveskârân-ı Maarif Cemiyeti'nin faal üyeleri örgütlenerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında programlı bir şekilde çalışmalara başladı.⁵⁹

⁵³ ATASE, İSH. Kutu: 347. Gömlek: 156. Belge No: 156-1.

⁵⁴ Ahmet Rami. Hatıralar.

⁵⁵ Leyla Kaplan. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960). Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara. (s.96).

⁵⁶ Kaplan, a.g.e. (s. 96-97).

⁵⁷ Kaplan, a.g.e. (1986). (s. 98). Bekir Sıtkı Baykal, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, AAM Yay. Ankara. (s. 45-46).

⁵⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. C. IV, Ankara 1991. (s.154).

⁵⁹ TİH. IV. (s. 79).

Fransızlar açısından Kilis'in stratejik önemi çok büyüktü. Bölgede aylarca Fransızlarla çarpışan ve ileride adından sıkça söz edeceğimiz **Polat Bey**'in hatıralarında belirttiği üzere, Fransızlar Kilis'i İstiklal Harbi'nde bizimle barış yapıncaya kadar bütün Kilikya işgal bölgesinin harekât üssü olarak seçmişler ve kullanmışlardır. Gerek saldırı ve gerekse savunma, bütün hareketlerini buradan sevk ve idare etmişlerdir.⁶⁰ Kilis'in bu stratejik önemi sebebiyle 1920 yılı başında Fransızlar ordu merkezini buraya nakletmiş ve askerlerin büyük bölümü de Adana'dan Kilis'e getirilmiş ve tahkimata başlanmıştı.⁶¹

Fransızlar halk üzerindeki baskılarına da devam ediyorlar ve halkın elindeki silahlara el koyup sahiplerini de aç biilaç hapsediyorlardı.⁶²

Şahin Bey'in İlk Örgütlenme Faaliyetleri

Bu ortam içinde doğan Kilis Kuvayı Milliyesi'nin teşkilinde büyük emekleri olanların başında **Şahin Bey**⁶³ gelmektedir. Şahin Bey, **Molla Recep Bey**'in (Yüzbaşı Mehmet Fehmi) Yemen'den arkadaşı olup, 1920 Şubat ayının başlarında esaretten kurtulup Kilis'e gelmiş ve Molla Recep ile buluşmuştur. Kilis'teki gizli direniş örgütünden ilham alan Şahin Bey, Antep'e giderek Heyet-i Merkeziye üyeleriyle görüşmüştür.⁶⁴ Şahin Bey Heyet-i Merkeziye azasından Muhtar Bey'in samimi ve eski bir dostu idi. Şahin Bey'i yakından tanıyan Muhtar Bey onu çalışma arkadaşlarına tanıttı. Heyet-i Merkeziye kendisine "Kilis Yolu Kuvayı Milliye Komutanlığı" görevini teklif etti. Şahin Bey bu teklifi bir vatan vazifesi olarak memnuniyetle karşılamış, hemen yeni vazifesinin başına hareket etmiştir.

Antep savunmasını her şeyin üstünde tutan Şahin Bey Çapalı Köyü'ne giderek burayı merkez yapmış ve köyleri dolaşarak 100 mevcutlu bir kuvvet teşkil etmiş, bir süre sonra da Ulumesere Köyü'nü kendine karargâh yapmıştır.⁶⁵ Şahin Bey Kilis'e bağlı yerlerde Fransızlara karşı milis kuvveti oluşturmaya başlamış, haber Kilis'te duyulunca pek çok vatansever silaha sarılarak, milis olmak için Şahin Bey'e müracaat etmiştir.

Yeterli silah ve cephane bulunmadığı için Şahin Bey Halep'ten silah ve yeterli miktarda cephane getirtmiş; sonra da kendi mavzerleri ile birkaç kişinin kendisine katılmasını çevre köylerden istemiştir.⁶⁶

Kilis Halkının Direnişi Başlatması

Kilis'in etrafında olup bitenlerden haberdar olan Fransızlar, halkın moralini bozmak ve caydırıcı olmak düşüncesiyle, Mustafa Kemal'in İslam Halifesi'ne başkaldırmasına ve başına bir takım eşkıya toplayarak sırf kendi menfaatini temin ve Anadolu'yu kan ve ateş içinde bırakıp harabeye çevireceğine ve eğer Mustafa Kemal, fikrinde ısrar eder ve teslim olmazsa mütareke şartları gereğince İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u tamamen işgal edeceklerine ve hilafetin Türklerin elinden alınarak Osmanlı Saltanatı'na son verileceğine dair Kilis'te 17 Şubat 1920 tarihinde bir bildiri yayınladılar.

Bu ilan üzerine millî duyguları kamçılanan Kilisliler, başta Hacı Şerif zade Mehmet Cemaleddin Efendi (İslâm Bey) ile Ruhi Efendi zade Mehmet Sakip Efendi ve beraberindekiler olmak üzere bazı Kilisliler propagandaya giriştiler. Şehirde el altında olup da saklanan ne kadar tüfek varsa toplanıp kayda geçirildi; Kaymakamlık'tan da biraz silah ve cephane alınarak diğerleri ile birlikte mahalle muhtarlarına verildi. Muhtarlar da bir tutanakla milislere silahları dağıttılar.⁶⁷

⁶⁰ Kâmil Polat. "Millî Mücadelede Kilis ve Havâlisi" Malûl Gaziler Mecmuası. S. 3. Mayıs 1956. (s. 12).

⁶¹ ATASE, İSH. Kutu: 202. Gömlek: 166. Belge No: 166-1. HTVD. Yıl: 5. S. 17. Eylül 1956. Ankara 1956. Vesika No: 428.

⁶² ATASE. İSH. Kutu: 203. Gömlek: 21. Belge No: 21-1.

⁶³ Şahin Bey'in asıl adı Mehmet Sait'dir. 1293 (M. 1877)'de Antep'te doğmuştur. Şu anda Gaziantep Şahinbey nüfus kütüğünde Kurbu Bostancı Mahallesi, C. 74, Hane No: 53, Birey sıra No: 2'de kayıtlı olduğu, Şahinbey Nüfus İdaresi'nde yaptığım araştırmalardan anlaşılmıştır. Babası Abdullah Efendi, annesi Ayyuş (Ayşe) Hanımdır. Tellâk (Dellâk) oğullarındandır. Şinasi Çolakoğlu, Şahin Beyin Tırıklı Oymağından olduğunu, şimdilerde Suriye topraklarında kalan Bab ilçesinin Zilif Köyünde doğduğunu, Elbeyli Aşireti yaşlılarının iddia ettiklerini söylüyor. Bkz. Çolakoğlu, a.g.e., s. 87. Şahin Bey hakkında daha geniş bilgi için (bkz. Hulusi Yetkin). Gaziantep Tarihi ve Davaları, Gaziantep 1968. (s. 30-36).

⁶⁴ Demirbaş, a.g.m. S. 18, Eylül 1959, (s. 12).

⁶⁵ Üzel, a.g.e. (s. 16-17).

⁶⁶ Ahmet Rami, Hatıralar.

⁶⁷ Ahmet Rami, Hatıralar.

Kuva-yı Milliye'nin Kilis'in Batısındaki Faaliyetleri

Raco Obası Baskını

Yukarıda sözünü ettiğimiz ve Fransız askerlerinin bir kadına sataşmaları sonucu çıkan olaylarda bizzat bulunmuş olan ve Fransızların gözüne batmaya başlayan Sakip Bey ve arkadaşları, teşkilatlanma işini Meydanki ve Çamlıca taraflarında sürdürmeye başladılar. Bu bağlamda, 1920 Martının başlarında Sakip Bey, bir gece gizlice Kilis'e gelerek bazı kişilerle görüşüp bir plan üzerinde anlaşmışlardır. Buna göre, geceleyin Sakip Bey hükümet binasında bulunan topu şehir dışına kaçıracaktı. Plan doğrultusunda temin edilen batman gülleleri ile birlikte top da Kilis'ten gizlice kaçırılmıştır.

Sakip Bey ve Ahmet Ruto kuvvetleri kaçırılan bu topun da desteği ile Raco Obası'ndaki istasyon binasında bulunan Fransız Karakolu'nu tahrip etmiş; bazı Fransızlar öldürülmüş, karakolda görev yapan 35 kadar Cezayirli Fransız askeri de esir alınmıştır. Esir edilen Fransızlar, Sakip Bey tarafından düşman işgalinden kurtulmuş olan Maraş'taki Kolordu merkezine götürülüp teslim edilmiştir. Fransızlar, topun yerinde olmadığını görünce durumu soruşturmaya başlamışlardır. Türk makamlarından topun derhal bulunması, kimler bu işi yaptı ise tutuklanıp kendilerine teslim edilmesi; aksi takdirde Osmanlı Hükümeti yerine Fransız Hükümeti'nin geçeceği gibi istek ve tehditte bulundular. Raco'daki karakolun tahrip edildiğini de öğrenen Fransızlar bu işin Kilis'ten kaçırılan topla yapıldığının farkında değillerdi. Top, alındığı yere yine gizlice konularak olay kapanmıştır.⁶⁸

Polat Beyin Kilis ve Havalisi Kuvayı Milliye Komutanlığı Görevine Başlaması ve Çalışmaları

Kilis Kuvayı Milliyesi'nin organizasyonunda önemli görevler ifa edenlerden biri de Polat Bey'dir. Polat Bey'in bizzat kendisinin bir yazısında ifade ettiğine göre, Sivas'tan Maraş Cephesi'ndeki mücadeleye katılmak üzere Mustafa Kemal'in özel emirleri doğrultusunda 200 kişilik bir süvari birliği ve iki top ile Maraş'a geldiğini öğreniyoruz. Polat Bey, Maraş'ın işgalden kurtulmasına kadar bu bölgede Kuvayı Milliye Komutanı olarak görev yapmıştır.⁶⁹

Maraş'ın düşman işgalinden kurtulmasından sonra bölgede çalışan Kuvayı Milliye kumandanları Antep'e bağlı Sakçagözü nahiyesinde toplandılar. Bu günlerde Kilis'te Kuvayı Milliye'de çalışanlar kumanda meselesinde ikilik çıkmasını diye Kilis dışından birisinin Kuvayı Milliye'ye kumanda etmesini istiyorlardı. Kuvayı Milliye kumandanlarının Sakçagözü'nde bulduklarını haber alan Kilis Kuvayı Milliyesi bunun üzerine İslâm Bey ile Çapar Abdo'yu buraya göndererek kumanda meselesini çözmelerini istediler. İslâm Beyin istekleri göz önünde bulundurularak, millî kuvvetlerin sevk ve idaresi ve gelecekteki icraatları hakkında bir takım kararlar alınmıştır.

Alınan karara göre Kilis Cephesi'nde Süvari Yüzbaşı Kamil Polat Bey görev yapacaktı.⁷⁰

Sakçagözü'nde alınan kararlar gereği Polat Bey, beraberindeki birkaç adamıyla birlikte 1920 Mart ayının başlarında Kürt Dağı bölgesindeki Meydanki'ye gelmiştir. Yapılması gerekli hazırlıklar kapsamında, haberleşme ve Kuvayı Milliye'ye verilecek düzen üzerinde çalışmalara başlamıştır.

Polat Bey, 3 Mart 1920 tarihinde ilk olarak genel bir emir yayınladı. Emirde, Kilis Kuvayı Milliyesi'nin yeniden teşkili ve kimin nerede ve hangi görevle görevlendirileceği, iaşe işleri ve işlerin yürütülmesi ile ilgili konular yer almıştır.⁷¹

Hisar (Darmık Dağı) Savaşı

Maraş halkı tarafın ağır bir yenilgiye uğratarak Maraş'ı boşaltmak zorunda kalan Fransızların, şehirde kalmış olan 8000

⁶⁸ Ahmet Rami, Hatıralar. Ahmet Rami Bey hatıralarında, topun baskında kullanıldığına dair bir bilgi vermemektedir; Demirbaş, a.g.m. S. 19. Ekim 1959, (s. 6-7).

⁶⁹ "Polat Beyin Mektubu". Mersin Kuva-yı Milliye Mecmuası. S. 31. Ekim 1960. (s. 13).

⁷⁰ Polat, a.g.m. (s. 13). Mehmet İslâm Kilis Kuva-yı Milliye Harekâtı, Genç Kilis Gazetesi, 24 Eylül 1960. Yıl: 7. S. 1595, (s. 1).

⁷¹ Demirbaş, a.g.m. S. 23. Şubat 1960. (s. 16).

Ermeni'nin sefaletini bahane ederek tekrar Maraş'a dönmek istemeleri karşısında⁷² Kilis Kuvayı Milliyesi boş durmayarak, Fransızların bölgede kullandıkları tren yolunu kullanılamaz hale getirmek amacıyla bir plan hazırlamışlardır. Plana göre, Ahmet Ruto ve Şih Abdi kuvvetleri ile Marsallardan Ahmet Beyin kuvvetleri, Akbez ile Raco arasında, Mesekanlı Köyü'ne yakın iki sırt arasında kurulmuş olan 30 metre yüksekliğinde ve 50 metre uzunluğundaki tren yolu köprüsünü havaya uçuracaklardı. Köprüünün Mesekanlı tarafında bir Fransız karakolu bulunuyordu. Plan uygulamaya konularak 24 Mart 1920 günü üç taraftan köprü kuşatıldı. Yayılım ateşi ile birlikte karakoldaki görevli Fransız subayı öldürüldü. 40 Fransız askeri esir alındı. Köprü ise tahrip edilerek kullanılamaz hale geldi.⁷³

Bu olayın cereyan ettiği günün ertesi günü yani 25 Mart 1920'de Kilis'ten iki Fransız birliği yola çıkmıştı. Bunlardan biri 3 piyade alayı, 200 süvari, bir batarya top, 4 tank, birçok makineli tüfele donatılmış kuvvetli bir koldu ve Şahin Bey kuvvetleri tarafından kapatılmış bulunan Kilis-Antep yolunu açmak ve Antep'teki Fransız Kuvvetleri'ne yardım etmek üzere Antep tarafına hareket etmişti. Diğeri ise, 600 kişilik takviyeli bir Fransız taburu olup, yukarıda sözünü ettiğimiz, Fransızların yardım adı altında Maraş'a tekrar dönme planları çerçevesinde, Maraş'a gitmek üzere Kilis'in batısına doğru hareket etmişti. Bu kol, Kilis'in 6 saat batısında bulunan ve şimdi Suriye'de kalan Bülbül Nahiyesi'ndeki Hisar Köyü ile Beğobası arasında Kilis Millî Kuvvetleri'yle 26 Mart 1920'de karşılaşmıştır.

Havali Kumandanı Polat Bey, düşmanın Darmık Dağı eteğindeki Halikeri Köyü'nde olduğunu tespit etmiş ve bir muharebe planı hazırlamıştır. Karargâh müfrezesinden bir grubu Beğobası'na gönderecek, oradaki çetelere harp nizamı aldırarak düşmanın önünü kesecek, kendisi Bülbül Nahiyesi'nde kalacak ve civar köylerdeki kuvvetleri toplayıp muharebe yerine gidecekti. Beğobası'na gidecek müfrezenin başında İslâm Bey bulunuyordu. İslâm Bey ve arkadaşları Beğobası'na indiler. Beğobası'nda mevcut 100 kişilik kuvvetin genel kumandasını üzerine alan İslâm Bey, çetelerini düşmanın yolu üzerinde bulunan bir sırta yaydı. Kuvvetin baş tarafına da Sakip Beyi yerleştirdi. Düşman yaklaştı ve ilk ateş Sakip Bey tarafından açıldı. Düşman da muharebe vaziyeti aldı ve karşılıklı ateş başladı. Düşmanın büyük bir kısmı imha edildi. Kalanlardan Tahtaköprü'ye doğru kaçmak isteyenler de çeteler tarafından çevrilerek esir alındı. Gün doğarken başlayan ve ikindiye doğru biten bu muharebede Sakip Bey şehit düşmüştür.⁷⁴

Hasan Kamil Demirbaş'ın belirttiğine göre, bu 600 kişilik takviyeli Fransız taburundan hiçbir Fransız askeri kurtulamamıştır. Kuvayı Milliye ise on kadar şehit vermiştir.⁷⁵

Bu sıralarda Amik bölgesinde asayiş bir hayli bozulmuş ve çeteler her tarafta cirit atar hale gelmişti. Amik Ovası'nda kırk-elli kadar köyün Ahmet Bey çeteleri tarafından tahrip edildiği, Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığı tarafından Heyet-i Temsilîye'ye gönderilen 17 Nisan 1920 tarihli raporda belirtilmiştir.⁷⁶

Meydanki'den sonra Bavuk'a gelen Polat Bey çalışmalarını burada sürdürmüştür. Burada 15 Nisan 1920'de Kilis Kuvayı Milliyesi tarafından verilen tarihi mücadele kararından sonra yapılan seçimlerin sonucunda Heyet-i Merkeziye ve Kilis'in Batı Cephesi yeniden düzenlenerek görev bölümü yapılmıştır.⁷⁷

Şahin Bey ve Kilis–Antep Yolu Savaşları

Gerek Fransızlar ve gerekse Kuvayı Milliye tarafından en çok önem Kilis-Antep yoluna veriliyordu. Çünkü Antep'te bulunan Fransız Birlikleri'nin bütün malzeme, iaşe ve cephane ihtiyacı ile takviye birlikleri hep bu yoldan sevk ve ikmal ediliyordu.⁷⁸

Şahin Bey'in Kilis–Antep yolu Kuvayı Milliye Komutanlığı'na getirilmesini ve bölgede örgütlenme faaliyetlerine başladığını yukarıda belirtmiştik. Şahin Bey, Fransızların Antep'teki birliklerine erzak ve cephane ulaştırmak amacı ile kullandıkları Katma-Kilis-Antep yolunun güvenliğinin sağlanması ve bu yoldan Fransızların gidip gelmesine engel olunması için gerekli hazırlığa girişti. Civar köylerden gönüllü toplayarak ilk etapta 100 kişilik bir kuvvet oluşturdu. Bu kuvvetlerle Kızılburun ve Kertil mevkiilerini tahkim ederek, Antep ve Kilis işgal kuvvetleri kumandanlarına Antep ve Kilis'in boşaltılması için notalar yazmaya ve onları tehdit etmeye başladı.

⁷² Geniş bilgi için (bkz. Akbıyık. a.g.e.) (s. 253-259).

⁷³ ATASE, İSH. Kutu: 626, Gömlek: 40, Belge No: 40-2'de tahrip edilen köprüyü gösterir bir harita mevcuttur. Demirbaş, a.g.m. S. 20. Kasım 1959. (s. 14).

⁷⁴ Demirbaş, a.g.m. S. 20. Kasım 1959. (s. 16).

⁷⁵ Demirbaş, a.g.m., S. 20, Kasım 1959, (s. 15-16). Işıkan, a.g.m., (s. 16-17).

⁷⁶ ATASE, İSH. Kutu: 272. Gömlek: 209. Belge No: 209-1.

⁷⁷ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 30-31). Ahmet Rami, Hatıralar.

⁷⁸ Kâmil Polat. "Millî Mücadelede Kilis ve Havâlisi" Malûl Gaziler Mecmuası. S. 4. Haziran 1956. (s. 17).

Kilis Kuvayı Milliyesi ile sürekli irtibat halinde bulunan Şahin Bey, Kilis-Antep yolu üzerinde üç müdafaa hattı oluşturdu:

Kızılburun, Kertil, Elmalı ve Bostancık köyleri kuzey sırtları.

Bu müdafaa hatlarında Şahin Bey'in emri ile siperler kazılmış, silahlı müfrezeler nöbet tutmaya başlamışlardır.⁷⁹

Şahin Bey 3 Şubat 1920 günü bir Fransız birliğini Kertil'de pusuya düşürmüştür. Daha sonra da Fransız otomobili zannıyla bir Amerikan otomobiline saldırı düzenlenmiş ve dört Amerikalı öldürülmüştür.⁸⁰

Fransızlar, 18 Şubat 1920'de bu yoldan geçmeyi bir daha denediler. Fakat çok sayıda kayıp verip geri dönmek zorunda kaldılar.

24 Mart 1920'de Küçük Kızılhisar'da bulunan Şahin Bey'e ve Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, Kilis Kuvayı Milliye Komutanı Polat Bey'den, şöyle bir rapor geldi:

"Kilis'e Katma'dan 6000 kadar Fransız kuvveti geldi... Antep için kuvvetli bir ulaştırma kolu hazırlamakta oldukları ve şu bir iki gün içinde hareket edecekleri kesin olarak anlaşılmıştır."⁸¹

Antep Heyeti Merkeziyesi, bu rapor üzerine bir taraftan Şahin Bey'e takviye kuvvetleri gönderilmesine başlamış bir taraftan da durumu 25 Mart 1920'de telgrafla Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirmiştir.

Bu telgrafta özellikle, Antep yolunun açılması halinde Fransızların süresiz olarak takviye kuvveti göndereceklerinden kuşkulandığı bildiriliyor ve Besni İlçesi'nde Antep'e gönderilmek üzere hazırlandığı bildirilen topçu ve makineli tüfek müfrezelerinin Antep kesimine yollanması isteniyordu.⁸²

2. 26 - 28 Mart Savaşları ve Şahin Bey'in Şehit Düşmesi:

Polat Bey'in raporunda Fransız harekâtıyla ilgili verdiği bilgiler doğrudur. Çünkü 26 Mart 1920 sabahı Yarbay Andréa komutasında Fransız kuvvetleri, Kilis'ten hareketle Antep'e doğru yürüyüşe geçmişlerdir.⁸³

Düşmanın hareketi gözçüler tarafından Şahin Bey'e haber verildi. Fransızlar Kilis'e 7 kilometre mesafede Anez Köyü önünde çadır kurdu. Düşman taarruz için ertesi sabahı bekliyordu.

26 Mart sabahı saat 5.30'da düşman mevzilerimize taarruza başladı. Taarruz şiddetli topçu ve makineli tüfek ateşiyle destekleniyordu. Şahin Bey Kuvvetleri'nde otomatik tüfekler yoktu. Karışık bir halde Osmanlı, Alman, İngiliz, Rus tüfekleri vardı. Cephane azdı, tüfeklerin çeşitli oluşu cephane ikmalini de çok güçleştiriyordu. Sayı ve her türlü silah üstünlüğünü elinde tutan düşman karşısında köylerden gelmiş talim ve terbiye görmemiş, disiplinden yoksun, dağınık kuvvetler olmasına rağmen çetelerimiz düşman saldırısına şiddetle karşı koyuyordu. Beş saatlik bir mukavemetten sonra saat 15.00'e doğru çözülmeye başladı. Birkaç arkadaşıyla kalan Şahin Bey de çekilmeye mecbur olmuştur.⁸⁴

Şahin Bey yanında bulunan bu derme çatma kuvvetlerle 27-28 Mart tarihlerinde de düşman karşısında amansız bir mücadele verdiyse de emrindeki milislerin tamamına yakını dağılmış ve kendisine yanında kalan bir avuç arkadaşı tarafından çekilme teklifi yapıldı ise de o çekilmemiş ve son mermisini atıncaya kadar Almalı Köprüsü'nün üzerinde direnmişti. Bütün millî kuvvetlerin ve yanındaki arkadaşlarının çekilmelerine rağmen Elmalı Köprüsü üzerinde yalnız başına kalan Şahin Bey, en sonunda süngülenmiş ve 28 Mart 1920'de şehitlik mertebesine ulaşmıştı. Onun şehadeti üzerine millî kuvvetler daha gerilerde de tutunamayarak Antep'in kuzeyine çekilmek zorunda kaldılar. Fransız Kuvvetleri de 28 Mart 1920 akşamı Antep'e ulaştılar.⁸⁵ Bölgede cereyan eden bu çetin mücadele 31 Mart 1920 tarihli bir raporla Selahattin Bey tarafından Erkan-ı Harbiye'ye bildirilmiştir.⁸⁶

⁷⁹ Ali Nadi ÜNLER, Gaziantep Savunması, İstanbul 1969, (s. 31-32).

⁸⁰ ATASE, İSH. Kutu: 329. Gömlek: 148. Belge No: 148-1.

⁸¹ LOHANİZADE Mustafa Nureddin. (1340). Hubb-u İstiklâlin Abidesi Gaziantep Müdâfaası, Matbaa-i Millî. İstanbul. (s. 46). T.İ.H. IV. (s. 124).

⁸² T.İ.H. IV. (s. 125). Heyet-i Temsiliye'nin istenen yardımları gönderdiğine dair bir bilgi veya belgeye ulaşılamamıştır.

⁸³ T.İ.H. IV. (s. 125-126).

⁸⁴ ÜNLER, Ali Nadi, Gaziantep Savunması, İstanbul 1969, s. 42-43. Geniş bilgi için bkz. aynı eser, (s. 39-43).

⁸⁵ T.İ.H. IV. (s. 127). Lohanizade, a.g.e. (s. 46-47).

⁸⁶ ATASE, İSH. Kutu: 273. Gömlek: 171. Belge No: 171(1-2).

Bu üç günlük savaşta verilen şehit sayısının 100, yaralı sayısının ise bunun birkaç misli olma ihtimali vardır. Düşmanın zayıflığı ise, iki subay olmak üzere dört ölü ve biri subay 25 yaralıdır.⁸⁷

Fransızlar, kısa sürede işgal edebileceklerini zannettikleri Antep'in büyük direnişi karşısında hata ettiklerini anladılar. Kilisli, memleketlerinin Fransız ordularınca işgal edilmesine rağmen, bütün sıkıntılara göğüs germişler ve Antep ve Maraş'taki kardeşlerine yardım etmek, düşmanı oyalamak, düşmanın ikmal yollarını kesmek, gibi pek çok faaliyette bulunmuşlardır. Bu cümleden olarak, Hisar Savaşı ve Sakip Bey'in şehit düşmesi, yukarıda değindiğimiz Şahin Bey'in kahramanlıkları ve düşmanı iki ay oyalaması ve büyük zayıflıklar vermesi, hep bu amaca yönelik olarak yapılan faaliyetlerdir. Şahin Bey'i örnek vermemizin sebebi, her ne kadar Şahin Bey'i Antep Heyet-i Merkeziyesi görevlendirse de, o günkü Kilis'in idari sınırları göz önünde bulundurulduğunda savaşmak için topladığı milislerin büyük çoğunluğu Kilis'in köylerinden müteşekkil gönüllülerden oluşmaktaydı.

Fransızlar umduğunu kısa sürede bulamamıştır. Kilis Kuvayı Milliyesi'nin gösterdiği bu başarılarla olayın seyri değişmiş ve Antep müdafaasının uzun sürmesinde Kilis halkının önemli rolü olmuştur.⁸⁸

Şahin Bey'in Şehit Düşmesinden Sonra Kilis-Antep Yolundaki Çarpışmalar

Şahin Bey şehit düşünce Kuvayı Milliye birlikleri görevlerinin başında Fransızlarla mücadeleyi kesintisiz sürdürmeye çalıştılar. Nisan başında Kilis'ten Antep'e hareket eden bir Fransız taburuna Kuvayı Milliye tarafından yapılan taarruz sonucu dört top ve dört makineli tüfek ele geçirilmiş ve düşman yenilerek Kilis'e dönmeye mecbur edilmiştir.⁸⁹ Bölgenin komuta kademesindeki boşluğun giderilmesi için Polat Bey Alaattin Bey'i Kızılburun Kumandanlığı'na atadı, ancak maiyetine verilen kuvvetler zamanla dağılmağa başladı.⁹⁰ Müfrezeler dağılınca Kızılburun Cephesi'nin önemine binaen, Kilis Kuvayı Milliye Kumandanı Polat Bey, bizzat buraya gelerek cephenin durumunu gözden geçirmiş; 100 kadar Musabeyli, 100 kadar da Mumbuç (Polateli)'tan topladığı eli silah tutan 200 kişilik bir müfreze ile Kızılburun'un tutulduğu Polat Bey'in Kılıç Ali Bey'e 30 Nisan 1920 tarihinde yazdığı raporundan anlaşılmaktadır. Polat Bey'in bu sırada önemli bir problemi erzak ve cephane sıkıntısı idi. Raporunda belirttiğine göre efratta üç-beş fişek olduğundan dolayı cephane ulaştırılmasını Kılıç Ali Bey'den istemekte; sıkıntının giderilmemesi halinde teşkilatın kısa sürede dağılacığından bahsetmektedir. Polat Bey, 6 Mayıs'ta Kılıç Ali Bey'e gönderdiği diğer raporda, Kızılburun Cephesi'nin düzene girdiği ve dört subayın görevlendirildiği belirtiliyordu.⁹¹

Kızılburun Muharebesi

Polat Bey'in Araplarla görüşmelerde bulunmak üzere Kefergani'de bulunduğu sırada 400 piyade, iki top ve 100 kadar süvariden oluşan bir Fransız birliği Kilis'ten Antep'e hareket etmiştir.⁹² 9 Mayıs'ta yola çıkan düşman, korku ve endişe içinde üç günde Antep'e ulaşamamış, bir taraftan Kilis Kuvayı Milliyesi, diğer taraftan Antep Kuvayı Milliyesi tarafından sıkıştırılan Fransız kuvvetleri, Ulumesere-Akbaba sırtlarında geceleyerek daha fazla gidememişler ve Kilis'e geri dönmek zorunda kalmışlardır.

"Kızılburun Savaşı" diyebileceğimiz bu yenilgiyi hazmedemeyen Fransızlar Kilis'e döner dönmez bir müfreze ile Karnebi Köyü'nü basmışlardır.⁹³

Geneyik Bölgesindeki Çarpışmalar ve Fransızların Pusuya Düşürülmesi

11-12 Mayıs'ta başarısız olan ve geri dönmek zorunda kalan Fransızlar, ne pahasına olursa olsun Antep'te zor durumda olan birliklerine erzak ve mühimmat yetiştirmek için tekrar harekete geçmeye karar vermişlerdir.⁹⁴ Polat Bey de gerekli hazırlıklara başlamış ve Kilis-Antep yolundaki bütün köprülerin tahrip edilmesi ve düşman tarafından yeniden onarılmaması için taşlarının

⁸⁷ ÖZTÜRK, Ayhan. Millî Mücadele'de Gaziantep, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, (s. 89).

⁸⁸ Ergünöz Akçora. "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri". AAM Dergisi. C. XI. S. 31. Mart 1995. (s. 86).

⁸⁹ ATASE, İSH. Kutu: 335. Gömlek: 195. Belge No: 195-1.

⁹⁰ Demirbaş, a.g.m. S. 29. Ağustos 1960. (s. 12).

⁹¹ Demirbaş, a.g.m. S. 35. Şubat 1961. (s. 9).

⁹² Demirbaş, a.g.m. S. 35. Şubat 1961. (s. 9).

⁹³ Ünler, a.g.e. (s. 58). Demirbaş, a.g.m. S. 35. Şubat 1961. (s. 9-10).

⁹⁴ Demirbaş, a.g.m. S. 38. Mayıs 1961. (s. 9).

başka yerlere taşınması işine girişilmiştir. Keşif kolları ile düşmanın hareketleri sıkı bir kontrol altına alınmıştır. Efradın fişeksiz kalmaması için gerekli hazırlıklar da yapılmıştır.⁹⁵

Fransızlar yukarıda belirtilen amaçlarına ulaşabilmek için 20 Mayıs 1920 tarihinde Albay Döbiver kumandasında Kilis'ten Antep'e hareket etmiştir.⁹⁶

Gelişmeler üzerine Kilis ve Antep Kuvayı Milliye kumandanlıkları düşman kolunun Antep'e gidişini engellemek için bir plan hazırlamışlardır.

Kızılburun bölgesini tutan Polat Bey kuvvetleri ateşe başladılar. Fakat düşman topçusu bir çırpıda bu kuvvetlerin gerilere çekilmesini sağladı. Kertil sırtlarında bir direniş olmadan Döbiver, Mizmiz-Almalı hattında ilerlemeye devam etti. Fransızlar burada iki kola ayrıldılar. Biri Almalı, diğeri Geneyik istikametinden Antep'e gideceklerdi. Birinci kolu Almalı Köprüsü civarında çakılı kalan düşman, altı saat kadar millî kuvvetlerle çarpıştı. Fransızlar bin bir güçlükte 24 Mayıs günü Kurbanbaba sırtlarına ulaşabildiler. Bu savaşlarda en olumlu sonuç, düşmanı -şoseden ayrılıp- izlemiş olan Kilis Kuvayı Milliyesi'nin Polat Bey emrinde bulunan müfrezesince alındı. Geneyik Köyü'ne doğru ilerlemesini sürdüren Fransızların diğerkoluna daha önce buraya ulaşmış olan Polat Bey kuvvetleri tarafından pusu kuruldu. İki yüz piyade, seksen süvariden oluşan kuvvetlerimiz düşmanı tuzağa düşürmüş ve iki yüze yakın ölü bırakmasına neden olmuştu. Polat Bey'in bu savaşlarda gösterdiği büyük başarı takdire şayandır.

Antep Kuvayı Milliyesi ile sürekli irtibat halinde olan Polat Bey ile yapılan yazışmalarda ondan yardım talep edilmekte olup, düşman mevzilerinin arkadan dövülmesine devam edilmesi, Dülük Baba sırtlarında hazır bulunması, gibi isteklerde bulunuluyordu. Polat Bey de yardımlarını esirgememiş ve Sarımsaktepe'de Kilis Kuvayı Milliyesi ile Fransızlar arasında karşılıklı ateş açılmış ve millî kuvvetler düşmanın ağır bombardımanına maruz kalmışlardır. Antep Heyet-i Merkeziyesi tarafından Antep çevresinde bulunan Polat Bey Antep'e davet edilmişse de Polat Bey bazı sebeplerle buna iştirak etmemiştir.⁹⁷

Kilis Kuvayı Milliyesi'nin Antep'in kenarına kadar düşmanı takip etmesi ve onu arkadan taciz etmesi Kilis-Antep dayanışmasının en güzel örneklerinden biridir.

Bu önemli mücadelenin başarıyla sonuçlanması Ankara'da yankılanmış ve TBMM'nin 29 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunda gündemi işgal etmiştir. İsmet Bey yaptığı konuşmada, Antep'in müşkül durumda olduğundan, Antep civarındaki savaşlardan ve özellikle güneyde yeni cereyan eden bir savaştan ve elde edilen galibiyetten bahsetmektedir.⁹⁸ İsmet Bey'in anlattıklarına bakarsak, güneyde bu sırada cereyan eden 21-22 Mayıs savaşları ve Polat Bey emrindeki müfrezelerin Geneyik'te elde ettikleri başarıdan bahsedildiği sonucuna varabiliriz.

Kilis'te Bazı Kişilerin Fransızlarla İşbirliği Sorunu ve Alınan Önlemler

Fransız işgali döneminde Kilis eşrafının büyük çoğunluğu -mallarını kaybetme endişesinden olsa gerek- Fransız taraftarıydı. Şehirde geriye kalan büyük halk kitlelerinin bir kısmı Kuvayı Milliye taraftarı, bir kısmı da İstanbul Hükümeti ve Padişah yanlısıydılar. Şehirdeki eşraf Fransızlarla işbirliği yapıyor ve onlardan yana tavır koyuyordu. Bunlarla birlikte bazı kişiler de Fransızlara hizmet ediyor, bazıları güvenlik görevlisi olarak çalışıyor, bir kısmı da casusluk görevi yapıyor, bazıları müteahhitlik yapıp büyük kârlar elde ederek Fransızlar safında yer alıyordu. 'Salibin (haç) girdiği yere hilal girmez' diyerek bozgunculuk yapan ve halkı umutsuzluğa sürükleyerek Fransız işgaline karşı gelinmemesini isteyenler de vardı.⁹⁹

Kuvayı Milliye Komutanı Polat Bey bunların çalışmalarından son derece muzdaripti. Nisan 1920'nin başlarında Karnebi'den Maraş'taki Nusrat Beye (Cemil Cahit) gönderdiği yazıda özetle şöyle diyordu:

"Kilis'teki edânî (yani alçaklar) bu günlerde faaliyetlerine germiyyet (hız) vermişlerdir. Bunların cezalandırılması farz oldu.

⁹⁵ Demirbaş, a.g.m. S. 42. Eylül 1961. (s. 8).

⁹⁶ Çolakoğlu, a.g.e. (s. 174).

⁹⁷ ATASE, İSH. Kutu: 821, Gömlek: 134. Belge No: 134-1. Demirbaş, a.g.m. S. 43. Ekim 1961. (s. 10). Demirbaş, a.g.m. S. 45. Mayıs 1964. (s. 14).

⁹⁸ Çolakoğlu, a.g.e. (s. 174-175).

⁹⁹ TBMMGCZ, C. I. İş Bankası Yay. Ankara 1985. s. 43. 29 Mayıs 1336 (1920).

⁹⁹ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 93, Belge No: 93-1; Çolakoğlu, a.g.e. (s. 137, 149).

Beyefendi, bilhassa istirham ederim bendenize geçici olarak olsun bir icrâ kuvveti gönderiniz. Başka kuvvet mümkün değilse süvarileri gönderiniz. Pek yakında îade ederim. Cephane için 3-4 günlük mesafeden gönderdiğim vasıtalar hep boş avdet ediyor. Bu hal propagandacıların (Kuvayı Milliye aleyhtarlarının) hoşuna gidiyor. Bilâkis saf ve fakir ahali üzerinde fena tesir yapıyor. Kilis Asker Alma Şubesi'nden aldığım künyede 33 ihtiyat zâbiti (yedek subay) ismi yazılıdır. Maalesef şimdiye kadar bütün çalışmalarına rağmen ancak üç kişi celbedilmiş, diğerleri yüz çeviriyor. Kilis kaymakamı ve jandarma kumandanının mutlaka değiştirilmesini istiyorum. Gerek bunlar ve gerekse Dörtler denilen fesatçı reislerin cezalandırılmasına çalışıyorum".¹⁰⁰

22 Nisan 1920'de Kılıç Ali Bey'e yazdığı mektupta da aynı konulara değinen Polat Bey, Kilis'e gönderdiği beyannamelerin polis ve jandarma tarafından toplattırıldığından bahsederek, içeride bütün halkın Kuvayı Milliye aleyhinde olduğunu, şehir içinde çalışan bir kısım mücahitlerin tutuklandığını, kaymakam ve jandarmanın Fransız erzak ve mühimmatının sevki vazifesi ile meşgul olduğunu, acı bir dille belirtiyordu.¹⁰¹

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Polat Bey'in iki ay sonra 14 Haziran 1920'de Kefergani'de yaptığı görüşmeler sonunda durum değişmeye başlamış ve Kuvayı Milliye aleyhindeki pek çok kişi Polat Bey ile çalışmaya söz vermişlerdir.¹⁰²

Kuvayı Milliye'yi Güçlendirme Çabaları

Kilis Kaymakamlığının Cengin'e Taşınması

Sivas Kongresi'nde cemiyetlerin birleştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını alması sonrasında ülke genelinde olduğu gibi Kilis'te de bu cemiyetin bir şubesi olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. "Heyet-i Merkeziye" adı altında faaliyet gösteren bu teşekkül TBMM açıldıktan sonra onun mahallî bir organı haline geldi.

Müdafaa-i Hukuk merkezi olarak Cercik Köyü seçilmişti. Cemiyet daha sonra Cengin Köyü'ne taşınmıştır.

Bunun dışında, Kilis'in dâhili durumu sebebiyle işlerin yürümediği, TBMM'nin emirlerinin ve kanunlarının uygulanması konusunda büyük sıkıntılar olduğu için mahallî hükümet merkezinin yani Kilis Kaymakamlığı'nın Cengin Köyü'ne taşınması işine Kuvayı Milliye karar vermişti.¹⁰³

Kuvayı Milliye'yi Disiplin Altına Alma Çabaları

Bazı Kuvayı Milliyeciler tarafından halktan zorla para, eşya ve cephane toplama yapıldığı iddia edilerek haksızlıklar yapılıyordu. Mesela bununla ilgili, Fikret Gücer hatıralarında şu bilgileri veriyor:

"...Kendilerine katılanlara casusluk isnat ediyorlar, hatta idam sehpaları kuruyorlardı. Şahsi kaprislerin tatmini için yapmadıkları azap ve işkence kalmıyordu".¹⁰⁴ Bu gibi hareketler Kuvayı Milliye'nin tamamına mal ediliyordu.

Polat Bey bu olumsuz davranışlar karşısında 12 Mayıs 1920 tarih ve 23 No.lu yazısı ile Kilis halkına bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; Kuvayı Milliye ile katıyen alakası olmayan bazı şahısların ve müfrezelerin Kuvayı Milliye namı altında şurada burada ahaliyi incitmekte oldukları, hatta esnaf ve tüccardan ve çiftçiden zorla para, eşya ve cephane almaya kalkıştıkları gibi, haberler alındığını söylüyor ve Kuvayı Milliye'nin herkesin mal ve hukukunu korumakla iftihar ettiğini belirterek, bu gibi kötü hallerden uzak olduğunu vurguluyordu.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Hasan Kamil Demirbaş bu dört fesatçı kişi ile ilgili: "N.İ.M.M. Ancak bu kadar işaret edebiliyorum", diyerek bu kişilerle ilgili fazla bir açıklamada bulunmamıştır. Demirbaş, a.g.m. S. 25. Nisan 1960. (s. 9).

¹⁰¹ Demirbaş, a.g.m. S. 29. Ağustos 1960. (s. 13-14).

¹⁰² İpekçioğlu, a.g.e. (s. 43).

¹⁰³ ATASE, İSH. Kutu: 805, Gömlek: 80, Belge No: 80-6; Demirbaş, a.g.m. S. 37. Nisan 1961. (s. 9).

¹⁰⁴ ÇOLAKOĞLU, Şinasi. Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası, Onur Yayınları, Ankara 1991. (s. 139).

¹⁰⁵ Demirbaş, a.g.m. S. 36. Mart 1961. (s. 9).

Cercik'te Heyet-i Merkeziye'nin oluşturulmasından sonra Polat Bey, Kuvayı Milliye'de çalışan kişilerin belirli bir disipline sokulması için de çalışmalar yaptı. Erlere ve bilhassa subaylara yemin ettirilmesi için bir yemin metni hazırlandı. Metin Heyet-i Merkeziye reisi olan Molla Recep Bey'e gönderilerek erlere ve subaylara yemin ettirilmesi istendi. Molla Recep Bey de görevini yerine getirerek aşağıdaki yemin metnini Kuvayı Milliye'de çalışanlara ve yeni katılanlara okutturuyordu:

"Dinim, memleketim için mâlen, cânen, bedenen çalışacağıma, Fransızları vatanımızdan çıkartmak için her ne lazım ise yapacağıma; vatana ihanet etmeyeceğime; kötü adamlarla görüşmeyeceğime; kimsenin işfalâtına, tahrikât ve teşvikâtına aldanmayacağıma; Kuvayı Milliye'nin her emrini seve seve ifa edeceğime şu yanımdaki Müslüman şahitler huzurunda önümdeki Kelâm-ı Kadim'e el basarak Allah'ıma karşı yemin ve şart ediyorum. Vallahi, Billahi, Tallahi."¹⁰⁶

Fransızların Taşkınlıkları ve Halkın Tepkisi

1920 Mayısının sonlarına doğru şehir içindeki mevcutları 600 civarında olan Fransız askerleri¹⁰⁷ sarhoş olarak çarşı-pazarda dükkâncıların eşyalarını kapmak, kadınların çarşafını yırtmak, nara atmak, şarkı söylemek gibi hareketler yaptıkları gibi, çarşı ortasında ahali üzerine rastgele ateş açmışlardı. Açılan ateş sonucu birkaç kişi yaralanmıştır. Bu hâli gören Kilis halkı hemen dükkânları kapayarak olayı protesto etmişler ve kasabada gergin bir bekleme başlamıştır.

Şehirde mevcut Fransız birlikleri makineli tüfeklerle donatılmış askerlerini ve bombacıları şehrin her mahallesine devriyeye çıkarmışlar ve çıkması pek muhtemel olan olayların önünü almışlardır. Yaralıları ise Fransız Hastanesi'nde tedavi yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁸

Geçici Mütareke Dönemi

Fransızlar, 1920 yılı başlarında ekonomik, siyasi ve askerî alandaki problemlerinden dolayı, Türkiye'deki birliklerine yeterli ölçüde destek sağlayamıyorlardı. Diğer taraftan Clemenceau da işbaşından çekilmişti. Buna rağmen Fransızlar, Çukurova ve çevresinden ayrılma belirtisi göstermiyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Mustafa Kemal, Fransızları İngilizlerden ayırarak Türkiye ile bir anlaşmaya varmaya zorlar ve o sıralarda San Remo'da Türkiye'nin kaderi konusunda görüşmelerde bulunan İtilaf Devletleri üzerinde olumlu izlenim bırakır umuduyla Fransızlarla bir antlaşma zemini aramaya başladı.

Yapılan girişimler sonucu Fransız Heyeti'yle görüşmeler başladı ve bir anlaşmaya varıldı. Buna göre: 29/30 Mayıs gece yarısından itibaren Fransızlarla olan çatışmalara son verilecek. Ateşkes 20 gün sürecek.¹⁰⁹

1920 yılının 29/30 Mayıs gecesi Mustafa Kemal'den gelen mütareke emri Antep Heyet-i Merkeziyesi tarafından Kilis ve Havalisi Kumandanı Polat Bey'e de tebliğ edilmiştir.

Antep Askerlik Şubesi Başkanı İrfan Bey, Fransızlarla ateşkesin detaylarının kendisi tarafından sürdürülmesi için Mustafa Kemal tarafından görevlendirildi.¹¹⁰

İrfan Bey 10 Haziranda Kilis'e gelerek Fransızların işgal ettikleri yerleri tamamen terk etmeleri ve boşaltmaları konusunu görüşmüştür.¹¹¹

Bu sırada Kilis ve çevresi ile ilgili mütareke şartlarını görüşmek üzere de bir heyet oluşturuldu. Heyet şöyleydi:

Başkan: Molla Recep Bey,

Azalar: İslâm, Müslüman ve Rasih beyler,

Fransızca bilen bir tercüman. (İsmi tespit edilemedi.)

Yapılan görüşmelerde herkes kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalışıyordu. İki saate yakın süren görüşmeler, akşama doğru son buldu. Mütareke 5 Haziran günü yürürlüğe girecekti.

¹⁰⁶ Demirbaş, a.g.m. S. 36. Mart 1961. (s. 9-10).

¹⁰⁷ ATASE, İSH, Kutu: 55. Gömlek: 55. Belge No: 55-4.

¹⁰⁸ Ahmet Rami. Hatıralar.

¹⁰⁹ Salâhi R. Sonyel. (1991). Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II. 2. Baskı. TTK Yay. Ankara. (s. 69-72). (Mütareke için ayrıca bkz. TBMMGCZ, C.1. 29.5.1920 tarihli gizli oturum).

¹¹⁰ ATASE, İSH. Kutu: 55. Gömlek: 54. Belge No: 54-1.

¹¹¹ ATASE, İSH. Kutu: 622. Gömlek: 75. Belge No: 75-1.

Mütareke esası ve teferruatı üzerinde yapılan görüşmelerden sonra Kilis Kuvayı Milliyesi'nin Kilis ve çevresi ile ilgili özel istekleri kabul edilmemiştir.¹¹²

İrfan Bey'in mütareke şartlarının detaylarını görüşmek üzere Kilis'te bulunduğu sırada Heyet-i Merkeziye tarafından, mütareke ahkâmına ait Kilis ve havalisini ilgilendiren konularda detayları Fransızlarla görüşmek üzere görevlendirilen Kilis Heyet-i Murahhasa Reisi Molla Recep Bey ile irtibat kurmaması ve Fransız taraftarı olan Ahmet Bey'in evinde konaklaması Polat Bey'in tepkisini çekmiş; bu olaya çok içerleyen Polat Bey tayinini istemiş ve tayini de Maraş'a çıkarmıştır.¹¹³

Kilis'te geçici ateşkes döneminde aşağıda anlatılan Kuvayı Milliye'ye yönelik tutuklama hareketinin dışında önemli sayılacak bir olay cereyan etmemiştir.¹¹⁴

Mütareke Dönemi'nin başlaması ile birlikte çoktan beri şehirden, çoluk çocuklarından ve dost ve akrabalarından uzak kalan Kilis çevresindeki millî kuvvetlere dâhil süvari bölüğü Kazım Bey'in emrinde Ramazan ayının 4. günü (4 Haziran 1920) şehre girmişler ve Baytaz Tekkesi (Nakşibendi Tekkesi) yakınındaki Kasillik denilen yerde silah çatmışlardı. Şehir içinde Kuvayı Milliye'yi görmeye alışkın olmayan Fransızlar, bunun mütareke şartlarına aykırı olduğunu ileri sürerek, kuşluk vakti süvari müfrezesinin etrafını sarmışlar; silah ve hayvanlarıyla bir kısım efradı alıp götürmüşlerdir. Bu haber Polat Bey'e ulaşınca hemen Çengel Deresi'nden şehir dışına çıkmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, Polat Bey de şehir merkezine gelenler arasında bulunuyordu. Acar Köyü'nü karargâh yapan Polat Bey, daha sonra yapılan bu yanlışlığın düzeltilmesi için Fransızlarla temasa geçmiştir.¹¹⁵

Fransızlarla yapılan görüşmeler netice vermiş ve tutuklanan mücahitler serbest bırakılmış ve alıkonulan 49 hayvan da iade edilmiştir.¹¹⁶

Kefergani Buluşması ve Kilis Eşrafının Kuvayı Milliye'ye Katılması

Mütareke döneminde Kilis'in içinde önemli gelişmeler olmuştur. Ankara ve Kuvayı Milliye'nin gücünü yavaş yavaş anlamaya başlayan ve Fransızların muhatap kabul ederek Kuvayı Milliye ile mütareke yapmasının ne anlama geldiğini kestirebilen Kilis'teki eşraftan Kuvayı Milliye aleyhtarı bazı kişiler Polat Bey ile teşrikimesai yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Polat Bey de kendileri ile 14 Haziran 1920'de Kefergani Köyü'nde bir toplantı yaparak bazı konularda anlaşmaya varmıştır. Buna göre:

1. Süvari bölüğünün noksanları tamamlanacak
2. Piyadenin elbise ve iaşesi temin edilecek
3. Asker ve yedek subay sevk edilecek
4. Casusluk önlenecik
5. Fransızlara erzak satışı önlenecik.¹¹⁷

Kefergani'deki anlaşmaya katılanlara Kur'an-ı Kerim'e el basarak yemin ettirildi. Anlaşma maddeleri bu toplantıya katılanların maddi ve manevi güçlerinin üstünde olduğu için tam olarak tahakkuk ettirilememiştir. Fakat imkân dâhilinde olan yardım, kısım kısım yapılmıştır.¹¹⁸

Polat Bey de durumdan son derece memnun olmuş ve Molla Recep gibi o da durumu İrfan Bey'e bir mektupla bildirmiştir. Polat Bey, Kilis eşrafının Kuvayı Milliye'ye katılmasını, birlik ve beraberliğin sağlandığı, zengin-fakir, genç-ihtiyar herkesin aynı nokta etrafında birleşerek birbirine kenetlendiği ve fikir birliğinin meydana geldiği bir ortamın oluşmasına ilk adım olarak görüyordu.¹¹⁹

¹¹² Demirbaş, a.g.m. S. 50. Ekim 1964. (s. 16).

¹¹³ ATASE, İSH. Kutu: 318. Gömlek: 113. Belge No: 113-1. Ancak, bu tayinin Kilis Müdafaa-i Hukuk Recep Bey'in, Polat Bey'in bölgede bir müddet daha kalması için Mustafa Kemal'e müracaat etmesi sonucu durdurulduğu ve Polat Bey'in 4 Kasım 1920'ye kadar Kilis'te kaldığı anlaşılmaktadır. Bkz. ATASE, İSH, Kutu: 688, Gömlek: 103, Belge No: 103-3.

¹¹⁴ Demirbaş, a.g.m. S. 50. Ekim 1964. (s. 16).

¹¹⁵ ÜZEL, Sahir. (1952). Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Doğu Matbaası, Ankara. (s. 90). Demirbaş, a.g.m. S. 49. Eylül 1964. (s.16-17).

¹¹⁶ ATASE, İSH. Kutu: 55, Gömlek: 54, Belge No: 54-29.

¹¹⁷ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 43).

¹¹⁸ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 43).

¹¹⁹ ATASE, İSH. Kutu: 55. Gömlek: 54, Belge No: 54-64.

Kartal Bey (Kilis-Zeytin Dalı Dergisi arşivinden alınmıştır)

Kilis Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Kadın Cemiyeti'nin Kurulması

Bu anlaşmanın akabinde olumlu havaya bir yenisi daha eklendi ve Millî Mücadele'de Türkiye'de belki de ilk defa "Kilis Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Kadın Cemiyeti" kuruldu. Cemiyetin kuruluşunda Kilis Kız Mektebi Müdiresi Nedime, Öğretmen Saliha, Halep Kız Mektebi eski Müdiresi Hayriye, Yağcı zade Halim Efendi kerimesi Vâkıfa Hanım efendilerin emekleri geçti. Belediye Başkanı Burhan Neci Bey de kendilerine yardımcı oldu. Cemiyet, özellikle millî kuvvetlere giyecek yardımında bulunmuştur.¹²⁰

۱۳ ۴۴۶

عقب واسطیہ کفہ قواسمہ حق مان بودیکہ - سنہ

۹۶

ع. ۱/۲ ص ۱۱ ص ۱۱

دائرہ در نظر منہم سائنہ نماندہ. بواقعاہ زائرہ

کریں بیدہ فقیدہ بزم فرزندہ ماضیہ اطافہ بوقدرہ

ع ہذا بزم اللہ حوالیہ این کوئندہ ہی بیہ امیدارمن

نظاری زائرہ کیدہ یک حدی مہمانہ بکوشہ اجرائی

تریدایتندہ. اما کورہ تراپیرلوزہ اتحادی و بز زائرہ

صدایہ بانکادرتیرم لہ اہ اسکندرونہ منفقہ ساری

دائرہ جہر کریں کی قواسی بیدہ وی ہنددہ زائرہ

کریںہ فقیدہ ایندہ اوزرہ اسکی استفادات باہرنگارین

و اسکندرونہ منفقہ بیدہ جہرہ دائرہ ساری فقہ ساری وایط

ایلیں ہادیہ

ایلیں ہادیہ

عفت

A	1-4742
D	5
	49

Mütareke döneminde Fransızların faaliyetlerine müdahale edilmesini isteyen Polat Bey'e Genel Kurmay'dan gelen cevabi yazı

¹²⁰ Kâmil POLAT. (1956). Millî Mücadelede Kilis ve Havalisi. Malûl Gaziler Mecmuası, S. 3-5. Ankara 1956. (s. 13). İpekçioğlu, a.g.e., (s. 44).

Mütareke Döneminde Fransızların Diğer Faaliyetleri

Fransızlar mütareke döneminde boş durmadılar. Kilis'teki askerî birliklerin pek çoğunu Halep'i işgal etmek için bölgeye sevk ettiler. Kilis'te külliyeletli miktarlarda erzak stokladılar. Antep-Kilis arasında tahrip edilen köprüleri onardılar. İslahiye-Katma arasındaki tren hattını tamir ettiler. Polat Bey Fransızların mütareke dönemindeki bu faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve durumu TBMM Başkanlığı'na bir yazıyla bildirmiş ve müdahale edilmesini istemiştir.¹²¹

Polat Bey'in bu mektubuna Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü) tarafından 13 Haziran 1920'de verilen cevapta "Fransız cephesi gerisinde yapılacak nakliyata bizim tarafımızdan müdahaleye imkân yoktur." denilmiştir.¹²²

Fransızlar, mütareke ile bütün cephelerde savaşa son verilmesini ve silahların susturulmasını kabul etmesine rağmen, Kıpçatlı ve Tahtaköprü köyleri civarında devriye gezen Fransız askerleri hasat nedeniyle tarlalarında çalışan masum halka saldırmışlar ve bir kadını öldürerek diğer bir kadını da yaralamışlar; iki kız ile iki erkek çocuğu yanlarına alarak götürmüşler ve harmanların birçoğunu da ateşe vermişlerdir.¹²³ Bu götürülen çocukların akıbetleri ile ilgili herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır.

Geçici Mütareke Döneminde Kilis'teki Ermenilerin Faaliyetleri

Ermeni cemaatinin ileri gelenleri Mütareke Dönemi'nde Kuvayı Milliye taraftarları ile temasa geçmişler ve her iki taraf birbirlerine iyi niyet ve güven izhar etmişlerdir. Ayrıca Kilis Ermenileri adına Mustafa Kemal'e de 17 Haziran 1920 tarihinde bir telgraf çekerek; asırlardan beri Osmanlı Hükümeti'nin idaresi altında toplumsal bir bağ ve menfaat ortaklığı ve hissiyatla bir arada yaşadıklarını ve yaşamakta olduklarını, eskiden beri devam eden bu karşılıklı samimiyetin aynı aileye mensup kişiler arasındaki, kardeşler arasındaki ahenk kadar sağlam olduğunu belirterek, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk vatandaşlarımızla beraber Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak yaşamağa azmetmiş olduklarını bildirmişlerdir.¹²⁴

Kilis Ermenilerinin bu şekildeki hareketi gerçekten akıllandıkları ve gerçekleri gördükleri için miydi? Yoksa idare-i maslahat gereği, yani zaman ve şartlar böyle gerektirdiği için mi böyle hareket etmişlerdi? Çünkü ateşkes ile Ermeniler rahatsızlık duymuşlar ve tedirgin olmuşlardı. Başarı ibresi Kuvayı Milliye'den yana dönmeye başlamıştı. Olayların akışından Ermenilerin pek de samimi olmadıkları ve şartlar gereği böyle davrandıkları söylenebilir. Çünkü Kilis Ermenilerinin tek başına hareket ettikleri düşünilmez. Ermeni tedhişin en yoğun olduğu yerlerin başında gelen Adana bölgesindeki silahlı Ermeniler Fransızlardan umutlarını kesmişler ve Gavur Dağı'na çekilerek millî arzularını kendilerinin tayin edeceklerine dair karar almışlardı. Bu bilgiler Kilis ve Havalisi Kumandanlığı tarafından Antep Kuvayı Milliyesi'ne gönderilen ve oradan da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye ulaşan 1 Temmuz 1920 tarihli raporda mevcuttur.¹²⁵ Durum böyle olduğuna göre Kilis Ermenilerinin de hedeflerinden vazgeçtiklerini söylememiz mümkün değildir.

Geçici Mütareke Sonrası Bölgedeki Durum

Antep Halkının İmdat Çılgınlıkları ve Kilis'in Yardıma Koşması

Antepililerin Fransızlara karşı verdiği amansız mücadelenin başından beri, savaşın bütün masrafları halkın yardımları ile karşılanıyordu. Bunun için yardım toplama komisyonu oluşturulmuş, halktan defalarca yardım toplanmıştı. Fakat öyle zaman geldi ki, artık halkın elinde verebileceği bir yardım malzemesi de kalmamıştı. Durum son derece tehlikeli bir hâl almaya başlamıştı. Bu günlerde yardım komisyonlarının kapıları önünde 'Açız, açız!' diye bağırınların sayısı bir hayli fazla olduğu gibi, Kuvayı Milliye'de de iase sıkıntısı başlamıştı. Masraflar için her gün 500-600 altına ihtiyaç duyuluyordu. Bu masrafların karşılanabilmesi için Antep Muhasebecisi İbrahim Halil Bey kazalardan telgrafla yardım çağrısında bulundu.

¹²¹ ATASE, İSH. Kutu: 622. Gömlek: 59. Belge No: 59-1.

¹²² ATASE, İSH. Kutu: 622. Gömlek: 100. Belge No: 100-1.

¹²³ ATASE, İSH. Kutu: 622. Gömlek: 63. Belge No: 63-1.

¹²⁴ Üzel. a.g.e. (s. 90-91).

¹²⁵ ATASE, İSH. Kutu: 626. Gömlek: 51. Belge No: 51-1.

Bu sıralarda Kilis Düyun-u Umumiyesi veznesinde 130 bin lira kadar para bulunduğuna dair bir haber alındı. Antep Muhasebeciliği, Kilis Mal Müdürlüğüne, bu paranın neye mal olursa olsun makbuz karşılığı Antep'e gönderilmesini emretti. Gönderilen paraya 'zorla alınmıştır' süsü verilerek Düyun-u Umumiye kasasındaki 130 bin liranın 60 bin lirası 18 Temmuz 1920 tarihinde dört çuvala doldurularak bir araba ve jandarmaların koruması altında ot ve samanlarla gizlenerek yola çıkarıldı. Özellikle yol güzergâhı tehlikeli olduğu için dağ yolları takip edildi. Bin bir güçlkle para Antep'e ulaştırıldı ve muhasebeciye teslim edildi.

Paranın kaçırılmasından yarım saat sonra Kilis'teki Fransız Kumandanı Molterye olayı haber aldı ve hemen harekete geçerek bir taraftan zırhlı otomobillerle bir Fransız müfrezesini parayı ele geçirmek için Kilis-Antep yoluna gönderdi, fakat arabayı bulamadan ve parayı ele geçiremeden geri döndüler. Diğer taraftan da olayı araştıran Fransızlar Kaymakam Vekili Sadık Bey ve Mal Müdürü Tahir Beyi tutukladılar. Ayrıca Düyun-u Umumiye'de kalan diğer paraları makbuz karşılığında aldılar ve daha önce tutuklanan Sadık ve Tahir beyleri bir tanka koydurarak Halep'e gönderdiler ve Gazeteci Raşıp Bey'i de gözaltına aldılar.¹²⁶

Antep'in varlık yokluk mücadelesi verdiği ve halkın açlık sınırının altına indiği, 'Açız, açız!' diye feryat ettiği bu acılı günlerinde Kilis'ten kaçırılan bu paranın Antep halkını bir müddet açlıktan kurtardığını söylemek abartı olmaz.

2. Kuvayı Milliye'nin Kilis'e Baskınları

Fransızlar yirmi günlük ateşkesin akabinde boş durmayarak şehrin en stratejik tepesi olan Resul Otman Dağı'nı top ve piyade kuvvetiyle işgal ederek tahkimata başladılar. Polat Bey bu gelişme üzerine, durumu 22 Haziran 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir telgrafla bildirmiş ve düşmanın eline geçen bu dağın tekrar ele geçirilmesi için iki top ve bir kaç makineli tüfeğe ihtiyaç duyulduğunu belirterek yardım istemiştir.¹²⁷

1920 yılı Temmuz ayının ortalarına doğru **Kartal Bey** 8-10 kadar mücahit arkadaşı ile birlikte gece yarısından sonra Kilis'in kenarına kadar sokulmuşlar ve Fransız Karargâhı'na ve askerî gözetim noktalarına ateş açmışlardır. Fransız askerleri büyük bir şaşkınlık içinde Kuvayı Milliye'nin Kilis'e baskına geldiğini zannederek iki saat kadar şehrin çevresine mermi yağdırdılar.¹²⁸

Fransız irtibat subayının bilinmeyen bir sebeple 01 Ağustos 1920 tarihinde Kilis Kaymakamı'nı ve hükümette görevli memurları tutuklaması üzerine ortam gerginleşmiştir.¹²⁹ Kilis Kuvayı Milliyesi Fransızları Kilis'ten söktürmeye kararlı idi. Ancak yeterli derecede imkânlarla sahip değildi. Polat Bey bu yüzden Adana Cephesi Kumandanlığı'na 8 Ağustos 1920 tarihinde bir telgraf çekerek durumu anlatmıştır. Telgrafta Kuvayı Milliye'nin asker sayısının gittikçe arttığı, fakat buna mukabil bunların beslenmesi için yeterli kaynağın olmadığından bahisle, bunların ihtiyacının Kilis tarafından karşılanamadığı, köylerin öşür hasılatından yararlanılması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca, Fransızların Kilis Hükümet binasını işgal ederek mevcut paralara el koyduğunu ifade ile Fransızlardan öşür bedelinin kurtarılması ve öşürün Kuvayı Milliye'ye verilmesinin zaruri olduğundan söz ediliyordu.¹³⁰ Tabii ki, Kuvayı Milliye'yi rahatlatacak olan bu tedbirler zaman gerektiriyordu. Bu yokluk ve zorluklara rağmen boş durulmamış ve Fransızlara karşı tekrar hazırlık yapılarak durum Polat Bey tarafından Adana Cephesi Kumandanlığı'na 09 Ağustos 1920 tarihli bir raporla bildirilmiştir. Raporla, efrat üzerinde yirmi beş fişekten başka ihtiyat cephanesi olmadığından, kazanılacak zaferin cephanesizlik yüzünden kaybedilmemesi için azami süratle muhtelif cephanenin gönderilmesi, isteniyordu.¹³¹ Yapılan bu hazırlıklar sonunda 11-12 Ağustos gecesi Kilis'in batı, kuzeybatı ve güney mahalleleri işgal edilerek sokak başlarında barikat tesisi için mazgallar açılmıştır. 12 Ağustos sabahı şafakla başlayan top ateşini müteakip güney ve güneybatıdan başlayan taarruz, düşmanın müessir piyade, topçu ve makineli tüfek ateşlerini sonuçsuz bırakmıştır. Kasaba ahalisi ise savaşa katılmamıştır. Taarruz ile birlikte Kuvayı Milliye'nin top mermisi tükenmiş olup, durum Polat Bey tarafından 13 Ağustos 1920 tarihinde Maraş'ta Adana Cephesi Kumandanlığı'na bildirilmiş ve "Top mermisi gelecekte bahisle tutulan bu halk birkaç güne kadar kâfi miktarda top mermisi gelmediği takdirde dağılmaları muhakkaktır."¹³² denilerek, acil top mermisi istenmiştir.

¹²⁶ Üzel, a.g.e. (s. 106-108). İpekçioğlu, a.g.e. (s. 45).

¹²⁷ ATASE, İSH. Kutu: 623, Gömlek: 18, Belge No: 18 (1-2).

¹²⁸ Ahmet Rami. Hatıralar.

¹²⁹ ATASE, İSH. Kutu: 765, Gömlek: 11, Belge No: 11-1.

¹³⁰ ATASE, İSH. Kutu: 796, Gömlek: 21, Belge No: 21-1.

¹³¹ ATASE, İSH. Kutu: 764, Gömlek: 120, Belge No: 120-1.

¹³² ATASE, İSH. Kutu: 764, Gömlek: 120, Belge No: 120-2. ATASE, İSH. Kutu: 764, Gömlek: 134, Belge No: 134-1.

Yukarıdaki taarruz planının belki de bir parçası olarak Kuvayı Milliye tarafından 10 Ağustosta Fransızların Karataş mevkindeki karargâhına tek top ile yapılan gece baskınında bir top tahrip edilmiş, bir topçu çavuşu ile 20 asker öldürülmüş, 100 kadarı da yaralanmıştır. Ertesi günü saat 11'e kadar devam eden bu saldırıda bir de Fransız tayyare hangarı tahrip edilmiştir. Bu baskınlar ayın 13 ve 14'ünde de devam etmiştir.

Yapılan çalışmaların ve gerçekleştirilen bu baskınların amacı, özellikle Antep'e yüklenen düşmanın baskısını azaltmak ve onların gücünü böylece zayıflatmaktır. Çünkü Fransızları Kilis'ten tamamen söktüp atmak mümkün değildi. Nasıl mümkün olsun idi ki? Her askerde bulunan 25-30 fişekle ancak bu kadar başarılar elde edilebiliyordu.¹³³

Mütareke Dönemi'nin bitiminden itibaren Fransızlar Kilis içinde dolgun maaşla jandarma kaydetmeye başlamışlardı. Hatta 03 Eylül 1920 tarihine kadar seksen kişinin kaydı yapılmıştı. Polat Bey'in endişesi bu rakamın üç yüze kadar çıkması idi.¹³⁴

12 Eylül 1920 tarihinde Kilis Asker Alma Şubesi'ne bir baskın yapan Fransızlar şubeyi ele geçirmişler ve kasabadaki yıldırma hareketlerine devam etmişlerdir.¹³⁵ Şehir dışındaki tedhiş hareketlerini sürdüren Fransızlar 21 Ekim 1920 tarihinde Kilis köylerini yağmalamışlardır.¹³⁶

Mücadeleye Omuz Verenler Kimlerdi?

Öte yandan bunca sıkıntılara göğüs geren ve mücadele saflarında yer alan kişiler kimlerdi? Polat Bey'in ifadesi ile "Kuvayı Milliye'de ifa-yı hizmet edenler ekseriyetle avam tabakasına mensup fakir veya hînevâledirler." Yani fakir ve yoksullar bu işe omuz veriyorlardı. Yine onun ifadesi ile "ağniyâ (zengin) tabakası değil. Bilirim ki hemen alelumum (hemen hepsi) Fransızlara temayül (meyilli) ve Harekât-ı Milliye'ye olanca kuvvetleriyle muhaliftir." Polat Bey bu yüzden mücadeleye omuz veren fakir fukaraya gösterdikleri kahramanlıktan dolayı madalya verilmesini Adana Cephesi Kumandanlığı'na 17 Eylül 1920 tarihli şifre ile teklif ederek¹³⁷ kadirşinaslığını göstermiştir.

Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki yukarıda temas ettiğimiz Kilis eşrafı ile Polat Bey arasındaki Kefergani Buluşması durumu büyük ölçüde değiştirmiş ve eşrafın pek çoğu Kuvayı Milliye'ye destek sözü vermiştir.

Casusluk Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler

Kilis ve çevresinde cereyan eden Fransızlara karşı mücadelede üzerinde durulması gereken bir husus da casusluk olaylarıdır. Polat Bey'e göre bölgede casusluk olaylarının artmasının sebebi, Kilis'in harpte en ileri cephede bulunması sebebiyle ve Fransız işgali dolayısıyla havalide etkili bir hükümet ve muntazam bir askerî birliğin olmamasıdır. Bu da bölgeye düşmanlarca özel bir önem verilmesine sebep olmuştur. Polat Bey bu sebepleri Adana Cephesi Kumandanlığı'na 26 Ekim 1920 tarihinde gönderdiği raporunda sıraladıktan sonra, yakalanan şaki ve casusların yargılanması için bir divan-ı harp kurduğunu¹³⁸, belirtmiştir.

İslam ve Müslüman Beylerin Baskınları ve Tilhabeş'in Fransızlarca Yakılması:

28 Ekim 1920 günü Kilis-Katma yolu üzerinde Armutça Köyü civarında düşmanın eşya yüklü 15 araba, 50 nefer ve iki otomatik tüfekten oluşan bir nakliye koluna İslâm ve Müslüman beyler tarafından bir pusu kurulmuş; iki saat çarpışmadan sonra Kilis'ten 50 süvari ile bir tank, aynı anda Katma'dan da iki tank, 4 zırlı otomobil, 50 kadar piyade askeri Fransızlara yardıma

¹³³ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 46-47).

¹³⁴ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 49, Belge No: 49-2.

¹³⁵ ATASE, İSH. Kutu: 765. Gömlek: 208. Belge No: 208-1.

¹³⁶ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 107. Belge No: 107-1.

¹³⁷ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 80. Belge No: 80-1. Polat Beyin bu teklifinin kabul görüp görmediği konusunda herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

¹³⁸ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 84, Belge No: 84-1.

¹³⁹ Üzel, a.g.e. (s. 179-180).

gelmiş, İslâm ve Müslüman Beylerin kuvvetlerine karşı saldırıya geçmiştir. İslâm ve Müslüman Beylerin kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹³⁹

Fransızlar Kuvayı Milliye'yi pasifize edemediklerinden sıkıntı içinde idiler. Bu yüzden yukarıdaki harekâtlarına ilaveten 31 Ekim 1920'de ikinci defa Tilhabeş'e baskın düzenlediler. Fransızlarla üç saatlik bir çarpışmadan sonra kendisinden çok çok üstün düşman karşısında Kuvayı Milliye birlikleri çekilmek zorunda kaldılar. Fransızlar bu saldırı sonucunda önceden boşaltılan Tilhabeş Köyü'nü ateşe vererek tamamen yakdılar.¹⁴⁰

Kuva-yı Milliyeciler toplu halde. (Kilis - Zeytin Dalı dergisi arşivinden alınmıştır)

Polat Bey'in Bölgeden Ayrılması ve Gelişen Olaylar

Polat Bey'in tayini 21 Haziran 1920'de Maraş'a çıkmıştı.¹⁴¹ Bunun üzerine Polat Bey'in bölgede ifa ettiği büyük hizmetlerinden dolayı Kilis ileri gelenleri aynı gün Mustafa Kemal'e bir telgraf çekmişler ve Polat Bey'in bölgede yaptığı hizmetler anlatılarak kendisine minnet ve şükran borçlu olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴²

Polat Bey'in Kilis ve Antep'in kurtuluş mücadelesinde yaptığı hizmetler unutulmamış ve 13 Ocak 1923 tarihinde Kilis Belediyesi'nin aldığı bir kararla 'Kilis Fahri Hemşehriliği' beratı verilmiştir¹⁴³. Gaziantep Vilayeti Genel Meclisi tarafından da 5 Kasım 1927 günü Polat Bey anısına Kilis İlçesi'ne bağlı Mumbuç Bucağı'nın ismi "Polateli"; Cercik Köyü'nün adı da "Polatbey" olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁴

Polat Bey'in 4 Kasım 1920'de bölgeden ayrılması ile yerine Yarbay Recep Bey gönderilmiştir.¹⁴⁵ Recep Bey'in Antep harekâtı dolayısıyla Antep'e çağırılması sebebiyle¹⁴⁶ Fırka Kumandanlığı tarafından, onun yerine 24 Aralık 1920 tarihinde Yüzbaşı Latif Bey vekâleten atanmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁰ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 51-54).

¹⁴¹ ATASE, İSH, Kutu: 688. Gömlek: 103. Belge No: 103-1.

¹⁴² ATASE, İSH, Kutu: 688. Gömlek: 103. Belge No: 103(1-2).

¹⁴³ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 54); T.İ.H. IV. (s. 79).

¹⁴⁴ T.İ.H. IV. (s. 79).

¹⁴⁵ İpekçioğlu, a.g.e. (s. 57).

¹⁴⁶ ATASE, İSH, Kutu: 796. Gömlek: 146. Belge No: 146-1.

¹⁴⁷ ATASE, İSH, Kutu: 797. Gömlek: 146. Belge No: 146-1.

Antep'in İşgaline Engel Olmak İçin Kilis Kuvayı Milliyesi'nin Verdiği Mücadele ve Fransızların Antep'i İşgali

Antep Harekâtı'nı sona erdirmek ve şehri ele geçirmek amacıyla yapılan hazırlıklar doğrultusunda 5 Şubat 1921'de Kilis'e gelen kalabalık bir Fransız birliği 7 Şubat günü Antep'e hareket etti. Bu kuvvetin bir kolu da etraftaki Kuvayı Milliye Birlikleri'nin bölgeden uzaklaştırılması amacı ile Kuvayı Milliye'nin merkezi olan Cengin'e saldırması için görevlendirildi. Fransız Birlikleri'nin bu saldırı girişimini Şih İsmail oğlu Reşit Ağa önceden Kuvayı Milliye Komutanlığı'na bildirmişti. Bu yüzden akşamdan gerekli önlemler alındı. Düşman bin civarında piyade, üç yüz süvari, dört top ile 7 Şubat 1921'de Cengin'e saldırdı. Akşam 5.30'a kadar devam eden muharebeden sonra Kuvayı Milliye birlikleri Ravanda Köyü'ne çekildiler. Düşman 8 Şubat 1921 günü burayı da ele geçirince birliklerimiz Karakıl Köyü'ne çekildi. Burada da tutunamayınca daha da kuzeye çekilmek zorunda kaldılar. Fransızlar Kuvayı Milliye'yi yok edemeyince çevre köylerin masum halkına saldırdılar. Cengin ve çevre köyleri yağmaladılar, bazı köylüleri tutukladılar ve Kilis'e götürdüler.¹⁴⁸ Bir Fransız uçağı da birliklerine yardım için Antep'ten gelmiş ve Kilis müfrezesine saldırmıştır.¹⁴⁹ Bölgede bu savaşın sürdüğü gün, yani 8 Şubat günü, verilen büyük mücadele ve amansız savaşa rağmen Antep, Fransızlara teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁰

Kuvayı Milliye'nin Kaldırılması

Batı Cephesi'ndeki yenilgiler sebebiyle TBMM düzenli orduların kurulmasına karar verince çalışmalar başladı.

Bu bağlamda Adana Cephesi Kumandanlığı Kilis ve Havalisi Kumandanlığı emrine tertip edilecek bölüğün Yirmi Beşinci Alay Üçüncü Tabur Dokuzuncu Bölük olduğunu bir telgrafla bildirdi.¹⁵¹

Fransızların Türk Topraklarını Araplara Peşkeş Çekme Çabaları

Fransızlar Kilis'e bağlı köylerin ağalarını 20 Ekim 1921 tarihinde Meydankı Köyü'ne çağırılmışlardır. Gelmeyenlerin köylerinin yakılacağı tehdidini çete başı Kör Reşit aracılığı ile ağalara duyurdular. Bunun üzerine ağalar Meydankı'da toplandılar. Toplantıda bizzat hazır bulunan Fransız General Dolamot, Azaz Kaymakamlığı'nın Şakağı nahiyesinde teşekkül edeceğini ve kaza merkezinin Meydankı Köyü olacağını, söyledi. Kaymakamın ve nahiye müdürleriyle diğer memurların kendileri tarafından tayin edileceğini bildirdi. Ağalar kesin bir cevap vermeden toplantı sona erdi. Daha sonra Azaz Kazası'ndan otuz jandarma ile bir jandarma subayı köye gelerek kaza jandarması olarak yerleşti. Dolamot'un amacı sınırları Türklerin aleyhine kuzeye doğru genişletmekti. Hâlbuki bu işlerde halkın kesinlikle rızası yoktu.¹⁵²

Sonuç olarak Kilis'te Fransız işgali dönemi, İngiliz işgali dönemine nazaran tam tersi izler bırakmıştır. Bugün de Kilislilerin akıllarında kalan Fransız İşgali Dönemi ve o dönemde gördükleri zulüm ve haksızlıklar, bu haksızlıklara, işgale karşı verilen mücadeledir. Mücadele için Kilis'te çeşitli adlar altında dernekler kurulmuş; Polat Bey'in bölgeye gelmesiyle birlikte Kuvayı Milliye tam anlamıyla organize olmuş ve Fransızlara karşı iyi bir mücadele örneği sergilemiştir.

¹⁴⁸ İpekçioğlu, a.g.e. s. 61-62. Üzel, a.g.e. (s. 321).

¹⁴⁹ ATASE, İSH. Kutu: 800. Gömlek: 60. Belge No: 60-1.

¹⁵⁰ Üzel, a.g.e. (s. 317).

¹⁵¹ ATASE, İSH. Kutu: 1329. Gömlek: 9. Belge No: 9-1.

¹⁵² ATASE, İSH. Kutu: 1328. Gömlek: 136. Belge No: 136-1. ATASE, İSH. Kutu: 1328. Gömlek: 136. Belge No: 136-3.

مرشد ملازمینان مله قوازلند
 سلوروز دلت

۱- او چونکه اول منزل ده لاسط میدانی قریب سوری و در قاطر استبدان بوزباشی و خدیو دعون کلر کتری تقدیر ده قریب لیلک
 امره اوله جنی به کوریند عقون شهیدید ایند و بوط بر صده ایسی کمر آغار یاریش، اولوز آتلی و یارده به منکر
 قریب کندی. ده لاسط اوزان قاسق کفنه تقان فایه سده تشکرا پین و قضا سزینا ۴ میدانی قریب
 اوله جنی سوبر و قاسق ۴ و ناچه سید لریه ز ما سوزینا ۴ لندیرنده قیه اوله جنی بیدیرر. آغار قسط
 بر جوب و برده جمع اولدی. اوزان قضا سده بولسانه اولوز زاندر بر رز اندر منافی قریب کندی
 و قضا اندر ک اوله سیدیرندی. سدی میدانی ده ان جوز یاره اوله قدر سوزاری و انکی ملیه واردر
 بوناری جده لری سید بولرده وضع و طریک قولیدر. بوز لریک اوزان قضا بر عدوسی یوقدر.
 عجم بید بزر بوقدر. ده لاسط اعلایه میرا جواب بوقت آلمه ایسته یور. دهر مورتر غایب دوری بولر
 حیدر منه سوزیور. اعلایک قضا رضاک اولسره ده لاسط سمان بوزی کس تر کور سیدر سده لری
 جویقانی یوسف نبی بزه کلیم بر انکی ارا بندر. بو باید و امریزه منقاسم.

۲- اوله کورده اول غیابیم دشمنان ان جوز قدر یاره و بر اوله شله و انکی اوقامه طریک کلیه کلشد.

۳- دیر زور و هتده کله بر دوه جی زاندر قوتک بر جها اوله مرایده امحاید لری و کندی دوه لری ده اصل اوله دوزره
 آتیه کورده قانده شک و یانه ان ایسرد سوزیور.

۴- اوله کورده قریب سوزانده لری سوزانده سلیک مانه سی باهرده بر اعلی قس و برین بار لیا
 اوله کورده بر اولی سوزده و اولوز قومانده ان حیات به ۴ واقعه قضا اولرده طریک یارانه بیزند کور
 عیونیه نه سوزانیم کیم بر کست اولر قده بر عیونیه لوز انکامه سزیم اولری و بقریانه کله بر قومان
 اوله لری سوزده - *کریم*

کریم
 کیم

GNKUR.
 ATACE ARSIVI
 KOL - 154
 KUTU: 1328
 GOMAR: 136
 BILG: 136-1

A	5-5403
D	58
F	12/086

Fransızların Türk topraklarını Araplara peşkeş çekme çabaları ile ilgili Kilis Kuva-yı Milliye Kumandanlığı tarafından Maraş Bölge Kumandanlığı'na gönderilen yazı.

IV. Bölüm

TÜRK – ARAP İLİŞKİLERİ

Kefergani Buluşması ve Ortak Mücadele Kararı

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunan İttihatçılar, I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Suriye'deki Türk yönetiminin pek yakında sona ereceğini ve buraları boşaltacaklarını anlayınca burada kalanların millî haklarının verilmesi için Suriyeli milliyetçilerle irtibat kurmaya çalıştılar.

İtilaf Devletleri'nin Türkiye ve Suriye'nin büyük bir kısmını işgal etmeleri iki ilke yetkililerinin askerî dayanışma içine girmesine sebep olmuştur.¹⁵³

Millî Mücadele başladığında ise, Araplar üzerinde her hangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyorduk.¹⁵⁴

Suriye'deki örgütler, Suriye-Filistin Kuvayı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Beyin yönetiminde bulunuyordu.

Kilis Kuvayı Milliye Komutanı Polat Bey'in Araplarla işbirliği yapmak istemesinin ve Suriye'de cereyan eden olayları takip etmesinin sebepleri şunlardı:

1. Fransızlar Suriye'yi işgal etmek için hazırlık yapıyorlardı. Hâlbuki Fransızlarla Kilis yöresindeki mücadelede pek çok silah ve cephane Suriye'den getiriliyordu. Suriye'nin işgali bu sevkiyatı durdurabilirdi.

2. Suriye işgal edilse bile düşmana orada da darbeler vurmak suretiyle Kilis ve Antep üzerindeki baskı hafifletilebilirdi.

3. Suriye'de pek çok kişi Mustafa Kemal'in Anadolu mücadelesini destekliyor ve Türk yönetimine taraftar bulunuyordu.¹⁵⁵

3 Temmuz 1920'de heyetler arasında Kilis'in Kefergani Köyü'nde yapılan toplantıda bir antlaşma imzalanarak; Ortak düşmana karşı karşılıklı yardımda bulunma, Kilis Kuvayı Milliye'sine iki dağ topu ile dört makineli tüfeğin temini, düşmanla ilgili bilgi paylaşımı, düşmanın mühimmat ve gıda sevkiyatına engel olma, Büyük Millet Meclisi'nden cevap gelinceye kadar Fransızlarla yapılacak savaşlarda birlikte hareket etme¹⁵⁶ gibi konularda anlaşmışlardır.

24 Temmuz 1920'de Halep'in işgali ile birlikte Polat Bey'in Kefergani'de yaptığı anlaşma da suya düşmüştür¹⁵⁷. Buna rağmen Polat Bey faaliyetlerini ileriki tarihlerde de sürdürmüştü ve bu faaliyetleri ile ilgili olarak 5 Eylül 1920 tarihinde Maraş'taki Adana Cephesi Kumandanlığı'na Suriye'deki durumla ilgili bir rapor¹⁵⁸ göndermiştir.

Bu çalışmalar sırasında güneyde oluşturulan Akıncı müfrezesinin başında bulunan Bedri Bey, birkaç gün Kilis Kuvayı Milliye Kumandanı Polat Bey ile ortaklaşa çalışmış, bazı eşkıyanın tenkili için tek başına veya ortak hareket etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵³ Abdülkerim Rafık "Türkiye-Suriye İlişkileri", (Türkçe'ye çeviren: Sebahattin Samur). Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. S. 88. Şubat 1994. (s. 31-34).

¹⁵⁴ Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, 3. Baskı, TTK Yay. Ankara 1995. (s. 189).

¹⁵⁵ Sonyel, Dış Politika I. (s. 189-191). Üzel, a.g.e. (s. 98-99).

¹⁵⁶ KILINÇKAYA, M. Derviş. (1992). Arap Milliyetçiliği ve Millî Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara. (s. 193-194). Üzel, a.g.e. (s. 207-208).

¹⁵⁷ Ünlü, a.g.e. (s. 67).

¹⁵⁸ Kılınçkaya, a.g.e. (s. 247).

¹⁵⁹ ATASE, İSH. Kutu: 796. Gömlek: 133. Belge No: 133-5.

Sonuç olarak, Türk milleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ile birlikte uğradığı haksızlıklar ve topraklarının işgal edilmesi karşısında bile Osmanlı vatandaşı olup Suriye'de kalan insanlarla ilgisini kesmemiş ve 'başımızın çaresine bakın' gibi bir davranış sergilememiştir. Bilakis bu insanların millî haklarının verilmesi için Suriyeli milliyetçilerle irtibatı koparmamaya çalışmıştır. Türk insanının gösterdiği bu iyi niyete ve yardımlaşma çağrılarına Suriyeli milliyetçilerin yeterince cevap vermeye çalıştıkları, ancak Halep'in işgali ile birlikte bu faaliyetlerin büyük sekteye uğradığı görülmektedir. Polat Bey yine de yılmamış ve Fransızlara karşı bölgedeki örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüştür.

V. Bölüm

ANKARA İTİLAFNAMESİ VE KILIS'IN FRANSIZ İŞGALİNDEN KURTULUŞU

Fransızları Türklerle antlaşma yapmaya zorlayan pek çok sebep vardı. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, Sakarya Savaşı'nda Türk ordularının gösterdiği büyük başarı Millî Mücadele'nin gücünü bir kez daha ortaya koyunca Fransa, 20 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile anlaşmaya vararak Anadolu macerasına gecikmeli de olsa son verdi.¹⁶⁰

İtilafnamenin Kilis ve Havalisini İlgilendiren Hükümleri

Ankara İtilafnamesi ile Fransa ile olan çatışmalar sona erecek, esirler serbest bırakılacak, bölgede her iki taraf genel af ilan edecekti.

Antlaşmada Kilis'in sınırı olarak "Kilis şehri Türkiye'de kalmak üzere" diyordu. Yani şehir Türkiye'de kalıyor; bağlarının, bahçelerinin ve arazilerinin pek çoğu Suriye'de bırakılıyordu. Buna karşılık yerli veya yarı göçebe ahali, tespit edilen hattın öte veya beri tarafında olan meralardan yararlanabilecekti. Yine tespit edilen hattın öte veya beri tarafında emlak ve araziye malik bulunanlar geçmişte olduğu gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir.¹⁶¹

Kilis'in İşgalden Kurtuluşu

Ankara İtilafnamesi'nin akabinde Fransızlar yavaş yavaş Kilis'teki ağırlıklarını çekmeye başladılar. Devlet dairelerinin gönderlerinde asılı bulunan Fransız bayrakları 22 Kasım 1921'de yerlerinden indirildi. Fransız bayraklarının indirildiğini gören esnaf Cuma günü kâmilen dükkânlarını Türk bayraklarıyla süslediler.¹⁶²

Kilis ve Havalisi Kumandanlığı'nın görevlendirdiği temsilciler ile Fransız Garnizon Kumandanı arasında yapılan görüşmede, Kilis'in 7 Aralık 1921 Çarşamba günü teslimi kararlaştırıldı. Kilis Müfrezesi 7 Aralık 1921 günü şimdiki Öğretmen Okulu'nun bulunduğu sırtlardan Kilis'e girdi.

¹⁶⁰ Geniş bilgi için (bkz. Yavuz, a.g.e.) (s. 149-155).

¹⁶¹ Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994. C. I. (s. 587-590).

¹⁶² Ahmet Rami. Hatıralar.

Devlet daireleri Kilis Kaymakamı tarafından görevlendirilen kişilerce teslim alındı. O günden sonra Kilis halkının her türlü yönetimi artık millî hükümet görevlilerinin kontrolüne geçmiştir.¹⁶³

Meşru hükümetin Kilis'te yönetimi ele alması üzerine eşraf ertesi gün Kilis Belediyesi'nde toplanarak, Kilis'in anavatanına kavuşmasından dolayı Mustafa Kemal'e teşekkür niteliğinde bir telgraf çekmişlerdir.¹⁶⁴

TBMM ordularının Ankara-Fransız İtilafnamesi üzerine Kilis'e duhulleri münasebetiyle yapılan kurtuluş töreni (Kilis-Zeytin Dalı dergisi arşivinden alınmıştır)

Ankara İtilafnamesi'nin Kilis Açısından Önemi ve İtilafname Sonrası Kilis ve Havalisinde Sınır Düzeltme Çalışmaları

Ankara İtilafnamesiyle Kilis'in eli kolu kırılmış, sınır şehrin bir kilometre yakınından geçtiğinden Kilis'e ait olan en verimli araziler ve Kilis'e bağlı olan Fellah, Amiki, Şakağı, Com, Okçuizzettin ve Şeyhler nahiyeleri ile bunlara bağlı pek çok köy ve buralarda yaşayan 30.000 kadar nüfus Suriye topraklarında kalmıştır. Bunun dışında Kilis merkeze ait bağ, bahçe, zeytinlik gibi halkın en temel geçim kaynaklarının üçte ikisine yakını da güneyde kalmıştır. Bu durum ekonomik alanda kısa sürede kendisini hissettirmiştir. Durumun vahameti karşısında halk bir taraftan yüksek makamlara telgraflarla durumu bildirirken, diğer taraftan da Hassa'da bulunan Tahdit-i Hudut Komisyonları nezdinde girişimde bulunuldu, ancak bu konuda önemli bir sonuç elde edilemedi.¹⁶⁵ Konu aynı zamanda Ankara'ya da iletildi. Şubat 1922'de Bakanlar Kurulu buna bir çözüm bulamadı.¹⁶⁶

¹⁶³ Çolakoğlu, a.g.e. (s. 257-260).

¹⁶⁴ Ahmet Rami, Hatıralar.

¹⁶⁵ KONYALI, İbrahim Hakki. Âbideleri ve Kitâbeleriyle Kilis Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul 1968, a.g.e., s. 187.

¹⁶⁶ BCA, Belge No: 030.10/140.4.4.

۱۴۹

رطقتان بابا نکتہ نقلدان

کتبہ کما

حکومت مشرقیہ کلبیہ دفرول اوزیرینہ امیرانہ مملکت بلدیہ داره سنه ۱۳۱۰ اجرائی ایہ ملک کلبیہ
 انا و طہ خاویزہ بیہ دائرہ رطقتان بابا نکتہ نقلدان کتبہ بلدیہ

صورت

اندہ بویوک ملت مجلس یس فائیس دولتو رطقتان

بابا مہندہ

مملکت صبی روہندہ دوقامہ مجاہدات خدا بندانہ نک ثمرہ مشورہ سنہ اولہ اندہ
 ڈانہ دولہہ خدایہ اتقا قامہ و بیہ آیدہ نہ لک خزانہ و کربانہ اندانہ صورت انا و طہ
 خاویزہ بیہ صہ اولہ و مملکت دولتہ کولہ حکومت مشرقیہ طرفہ رسا نسیم لہندہ
 بزم ایچرہ نک بویوک و مہندس بریارام اولانہ برکولہ صلواتک طیب و صیر زقارہات صیانہ
 دابنا ۹ سالہ نہایہ سید نیچیل ایہ یک بزم لوبارینا و شانی لوبہ خاویزہ بیہ
 خاویزہ بیہ مجاہدات خزانہ دولتہ بیہ سہ شہادہ و مقررہ بیاد و وصہ بیہ لک لہندہ

ایہ خاویزہ بیہ

Kilis'in anavatana kavuşmasından dolayı Kilis eşrafının Mustafa Kemal'e teşekkür niteliğinde gönderdiği telgraf

Suriye topraklarında kalan Kilis halkına ait zeytinliklerden Suriye Hükümeti'nin aşar vergisi almaya kalkışması ile birlikte durum üst makamlara iletilmiş ve Dışişleri Bakanlığı ile Suriye Hükümeti arasında yapılan görüşmeler sonunda problem çözümlenmiş ve Kilislilerin zeytin mahsulünü, vergi ödmeden Kilis'e nakletmelerine Suriye Hükümeti izin vermiştir.¹⁶⁷

Sınırın düzeltilmesi konusunda Türk Heyeti'nin Lozan'daki çabaları sonuçsuz kalmış ve Ankara Antlaşması'nın 8. maddesi, Lozan Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁸

Sınır problemi Lozan Antlaşması ile de çözümlenemeyince, mevcut durumdan son derece muzdarip olan Kilis halkı, bu sorunu sürekli olarak ilgili makamlar nezdinde gündemde tutmaya çalışmıştır. Türk ve Fransız tarafının uygun görmesi sonucu 1926 yılında sınır düzeltme işlemlerine başlanmıştır. Bu son düzeltme ile Çobanbey Köyü'nün Suriye'de kalması ve buna mukabil 12 Türk köyünün Türkiye'ye geçmesi kabul edildi. Ancak, bu köylerin arazilerinin büyük kısmı Suriye tarafında kaldı.¹⁶⁹

¹⁶⁷ BCA, Belge No: 030.10/262.764.10.

¹⁶⁸ Kocabaş, a.g.e. (s. 61).

¹⁶⁹ Asaf Sarıca. (1951). "Türkiye-Suriye Hududu ve Kilis'in Dertleri", 7 Aralıkta Kilis, 30. Kurtuluş Yılı Hatırası, Kilis Kültür Derneği Yay. Ankara. (s. 21).

آفره
۲۸/۹/۲۲

تورکيا بوبوك ملت مجلسی
ارکان حربیه عمومیہ
ریاستی

شعبہ ۴

عدد

۱۰۰۰

۵۲۱۹

تورکيا استقلال محارباتہ اندیک علوی والہی وقایع ومہم حادثات
حربیہ ہی ہر درلو خرافہ وافسانہ دن ناری صافیت وعظمت اسالیہ...
تدیہ ایدہ ولہ اخلافہ نقل وانحرف ایدہ بیامک ایچون آتیا نحر ووتنظیحی
پک طبیہ اولان ملی تاریخ حرب ایدہ خاق تاربخاریت نحر وندہ اعتر
مدار اولہ حق شاپان فخر ومبہات ایدہ...
[~~صیغہ اولہ حق شاپان فخر ومبہات ایدہ...
مدار اولہ حق شاپان فخر ومبہات ایدہ...~~]

حرب جریہ پک شاید حرب جریہ ہی تنظیم ایدہ...
ونظیحی حربیہ عمومیہ...
وتنظیحیہ ارکان حربیہ عمومیہ ارسالی ہمہ علیہ لردن مطلوب ومنتظر در
ارکان حربیہ عمومیہ ریسی
اقدم .

برنجی فریق
۱۰۰۰

احمد رضا
انسانہ
حکومت

Mareşal Fevzi (Çakmak)Paşa'nın, Ahmet Rami Bey'den Kilis ve havalisinde meydana gelen olayların tamamına ait malumatın rapor halinde Erkan-ı Harbiye'ye gönderilmesini istediği 05.09.1922 tarihli yazısı.

Arazilerin Suriye tarafında kalması probleminden başka bir de Suriye topraklarında kalan Türk nüfusun Türkiye'deki sağlık imkânlarından yararlanmaları ve bunun için de sınıra yakın olan Kilis'te bir bölge hastanesi kurulması Sağlık Bakanlığı tarafından Bakanlar Kuruluna teklif edildi ise de, Kurul bunu uygun bulmamıştır.¹⁷⁰

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Türk ordularının Suriye Cephesi'nde büyük yenilgilere uğraması ve geri çekilmesi üzerine, bölgenin mevcut durumundan yararlanan Arap aşiretlerince kurulan Arap Cemiyeti, Kilis ve havalisini Arap hükümetine bağlamak için çalışmalara başladı. Fakat Kilis halkı adına ileri gelen bazı şahsiyetler, Osmanlı hükümetine gönderdikleri muhtıra ile Arap ülkelerine bağlanmayı kesinlikle istemediklerini belirtmişlerdir.

Kilis'teki İngiliz İşgali Dönemi, arkasından gelen Fransız İşgali Dönemi'ne kıyasla biraz daha sakin geçmiştir.

Fransız İşgali Dönemi ise tam tersi izler bırakmış ve Kilis'te işgal yılları denilince hemen akla Fransız İşgali gelir olmuştur. Bugün de Kilislilerin akıllarında kalan Fransız İşgali ve o dönemde gördükleri zulüm ve haksızlıklar, bu haksızlıklara, işgale karşı verilen mücadeledir. Bu mücadelenin bir parçası olarak Kilis'te çeşitli adlar altında dernekler kurulmuş, Sivas Kongresi'nde alınan kararlardan sonra bu kararlar doğrultusunda Müdafaa-i Hukuk Derneği adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Polat Bey'in bölgeye gelmesiyle birlikte Kuvayı Milliye tam anlamıyla organize olmuş ve Fransızlara karşı iyi bir mücadele örneği sergilenmiştir. İngilizlerin İşgal Dönemi'ne nazaran Fransızların halka son derece acımasız davranması, bu mücadelenin başlamasında ve önemli başarılar kazanmasında etkili olmuştur.

Kilis Millî Mücadelesinde üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sonuç, Antep halkına Kilislilerin yaptığı maddi ve manevi yardımlardır. Bu bakımdan Antep şehir savunmasının uzamasında Kilislilerin yaptığı katkı etkili olmuştur.

Ankara Antlaşması ile işgalden kurtulan Kilis'in, bu antlaşma ile çizilen sınırlar sebebiyle uğradığı zararlar belki de üzerinde durulması gereken en önemli sonuçlardan birisidir. Ancak hem Ankara Antlaşması'nda, hem de Lozan Antlaşması'nda Kilis'in lehinde önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

Millî Mücadele yıllarında ülke genelinde olduğu gibi Kilis'te de halk büyük sıkıntılar çekmiştir. Kasaba dışına çıkan gençler Kilis'te bıraktıkları aile fertlerine Fransızların yaptıkları birçok baskı ve mezalime aldırış etmeden görevlerini yapmışlardır. Bunun yanında Kuvayı Milliye'ye kasaba dışından birçok aşiret reisi ve ağalar da maiyetleri ile birlikte katılmışlardır. Gerek Kilis'ten karargâha gelerek bilfiil çalışan bu gençlerin ve gerekse eşraf ve ağaların Kilis cephesinde geçmişte ifa ettikleri yüksek hizmet ve çalışmalarını her türlü takdirin üstündedir.

Kaynaklar

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Koleksiyonu (Not: Makalede kullanılan belgelerin Koleksiyon, Kutu, Gömlek ve Belge Numaraları dipnotlarda detaylı olarak belirtilmiştir.)

2. BAŞBAKANLIK Cumhuriyet Arşivi (BCA): 030.10/140.4.4; 030.18.1.1/5.20.3 ve BCA, Belge No: 030.10/262.764.10; BCA, Belge No: 030.10/178.226.3.

3. BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Nr.51-2/9, lef 8-9-10-11; BOA. HR. SYS. 2602/1, Belge No:23, 24; BOA. HR. SYS. MÜ. 57/4, 1919 II 2

4. TBMM Gizli Celse Zabıtları. İş Bankası Yayınları. Ankara: 1985. C. I.

4. Yayınlanmış olan "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Yıl: 5, S. 17. (Eylül, 1956). Vesika No: 428. Ankara 1956.

B. KİTAPLAR

1. HATIRALAR:

Atan, Ahmet Rami. Hatıralar. (Bu hatıraların bir kısmının fotokopisi oğlu Kemal Atan tarafından şahsıma tevdi edilmiştir.)

Işıkan, Mustafa. (1951) "Birkaç Tablo". 7 Aralık'ta Kilis, 30. Kurtuluş Yılı Hatırası, Kilis Kültür Derneği Yayınları. Ankara.

İslam, Mehmet. Kilis Kuvayı Milliye Harekâtı. Genç Kilis Gazetesi. 24 Eylül 1960. Yıl: 7. S. 1595

Polat, Kâmil. (1956). Millî Mücadelede Kilis ve Havalisi. Malûl Gaziler Mecmuası. S. 3-5, Ankara.

2. MAKALELER:

Abdülkerim, Rafık. "Türkiye-Suriye İlişkileri" (Türkçe'ye Çev. Sebahattin Samur) Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. S. 88. Şubat 1994.

Darkot, Besim. (1993). "Kilis", İslâm Ansiklopedisi. C. VI. MEB Yay. İstanbul. Demirbaş, Hasan Kamil. "Ana Hatlarıyla Kilis Mücadelesi", Mersin Kuvay-i Milliye Dergisi. S. 1-35. Mayıs 1959 - Ekim 1964.

Sarıca, Asaf. (1951). "Türkiye-Suriye Hududu ve Kilis'in Dertleri". 7 Aralıkta Kilis. 30. Kurtuluş Yılı Hatırası. Kilis Kültür Derneği Yayınları. Ankara.

3. TETKİK ESERLER

Akbıyık, Yaşar. (1999). Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş. AAM Yayınları. Ankara.

Akşin, Sina. (1978). Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile ilişkiler. Lozan'ın Ellinci Yılına Armağan. İstanbul.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994. C. I.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. Ankara 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı.(1986). Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti. AAM Yay. Ankara.

- Baykara, Tuncer. (1988). Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş. I Anadolu'nun İdarî Taksimatı. Ankara.
- Çolakoğlu, Şinasi. (1991). Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası, Onur Yayınları. Ankara.
- İpekçioğlu, Sacit. (1986). Kilis'te Millî Mücadele ve Gerilla, Kilis Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- Kaplan, Leyla. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960). AAM Yayınları. Ankara.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis (Kilis İl Yıllığı). Kilis Valiliği Yayınları. Ankara 1998.
- Kilisli Kadri. (1932). Kilis Tarihi, Burhaneddin Matbaası. İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. (1968). Âbideleri ve Kitâbeleriyle Kilis Tarihi. Fatih Matbaası. İstanbul.
- Ortaylı, İllber. (1985). Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul.
- Özçelik, İsmail. (1992). Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara..
- Öztürk, Ayhan. (1994). Millî Mücadele'de Gaziantep. Geçit Yayınları. Kayseri.
- Solmaz. (1968). Mehmet. Atatürk Kilis'te. Gaziantep Kültür Derneği Yayınları. Gaziantep.
- Sonyel, Salâhi R. (1991). Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II. (2. Baskı). TTK Yayınları. Ankara.
- Tansel, Selahattin. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar. (C I.-III) MEB Yayınları. İstanbul. (C. III).
- Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı (TİH). (1999) ATASE Yayınları. Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi (TİH). (1966). C. IV. ATASE Yayınları. Ankara.
- Ünler, Ali Nadi. (1969). Gaziantep Savunması. İstanbul.
- Üzel, Sahir. (1952). Gaziantep Savaşının İç Yüzü. Doğu Matbaası. Ankara.
- Yavuz, Bige. (1994). Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından) 1919-1922. TTK Yayınları. Ankara.
- Yetkin, Hulusi. (1968). Gaziantep Tarihi ve Davaları. Gaziantep.

4. OSMANLICA YAZILMIŞ ESERLER

Lohanizade Mustafa Nureddin. (1340). Hubb-u İstiklâlin Abidesi Gaziyıntab Müdâfaası. Matbaa-i Millî. İstanbul.

C. DERGİLER:

İlmi Araştırmalar Dergisi. (S. 9). İstanbul 2000'den ayrı basım.

AAM Dergisi. (C. XI). (S. 31). Mart 1995.

D. TEZLER

Kılıçkaya, M. Derviş. (1992). Arap Milliyetçiliği ve Millî Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Ankara.

Kocabaş, M. Ali. (1997). Türkiye-Suriye Sınır Tespiti ve Tartışmalar (1918-23). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

BİR OSMAN

Bir Osmanlı Şehri **Kilis**

OSMANLI SEHRI KILIS

Bir Osmanlı Şehri Kilis

Sıdıka Bebekoğlu - Mimar

Mehmet (Abdulhamit) Tektuna - Osmanlıca Uzmanı / Tarihçi

Kilis'in Konumu

Kilis ve çevresi Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Mısır gibi eski uygarlık merkezlerinin geçiş bölgesinde yer almaktadır. Bu nedenle Neolitik Dönemden itibaren kesintisiz olarak insan yerleşimlerinin izlerini taşımaktadır.¹

Kilis şehir merkezi, Resul Osman ve Acar (Kefiz) Dağları'nın güney eteğinde, deniz seviyesinden 650 metre yükseklikte konumlanarak, güneyde Suriye Ovası'na doğru uzanan, hafif eğimli bir yerleşime sahiptir.

İklim olarak Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş bölgesinde yer almakta, zeytinlikler ve üzüm bağları ile birlikte bahçe ve tarla tarımı da yapılmaktadır.²

Kilis'in yakın çevresinde Neolitik, Kalkolitik, Hitit, Pers, Helenistik, Roma, Bizans, Abbasi, Selçuklu (Zengiler), Haçlı, Eyyubi, Memlûk ve Osmanlı Dönemleri yaşanmıştır. Yazılı belgelerin yanı sıra araştırmalarla tespit edilen köy ve kent yerleşimleri, höyük, kale, mezar alanı, mağara, su kanalı, su kemeri gibi çeşitli dönemlere ait yapı kalıntılarının bulunmuş olması bunu göstermektedir.

Arkeoloji haritaları ve çeşitli kaynaklar Ciliza, Cyrrhus, Kirus, İlezi, Killiz, Urşum, Haşşum gibi kent yerleşimlerine işaret etmektedir. Ancak yakın çevredeki kent yerleşimlerinin farklı dönemlerde, farklı noktalarda olması; savaşlar ve doğal nedenlerle bölgede bulunan büyük bir şehir yerleşmesinin zaman içinde yer değiştirmiş olduğunu düşündürmektedir.³

Bugünkü şehir merkezinin güney batısında (Suriye tarafında) Kirus, doğuda Oylum Höyük, batıda Tarzime Han, Ravanda Kalesi, İlezi kalıntıları bu düşüncüyü desteklemektedir.

Ancak bugün Kilis olarak tanıdığımız şehrin yerleşim kökeni sadece Memlûk Dönemi'ne kadar gitmektedir. Öyle ki 24 Ağustos 1516 Mercidabık Savaşı ile Osmanlı yönetimine geçmeden önce burada "Killiz" olarak anılan büyükçe bir köy veya küçük bir kasaba olarak nitelenebilecek bir yerleşim olduğu görülmektedir.

1516'dan itibaren Osmanlı Dönemi'nde gelişerek özgün kimliğini kazanan şehir, ticaret, kültür, sanat konularında kendine özgü varlığını göstermiştir. Özellikle "ilm-i mantık", (mantıkçılık) üzerine büyük âlimler yetiştirmiş ve bu konuda bir ekol olmuştur. Abdullah Enveri Efendi mantık ilminde çığır açan en önemli isimlerin başında gelmektedir.

Her ne kadar Osmanlı öncesi uygarlıkların, Memlûk sanatının ve yerel üslupların izleri ve yorumları bir yandan sürse de, şehrin bütünlüğünü oluşturan değerlerde, mimari ve diğer kültür alanlarında, esas olarak Osmanlı Medeniyeti ve üslubunun yansdığı görülmektedir.

1903 yılında Halep Eyaleti'ne bağlı Kilis Sancağı'nda 9 nahiye vardı. Çeşitli kaynaklara göre şehir merkezinde 37 cami, 12 mescit, 4 tekke, 8 medrese, 3 kilise, 1 havra, 5 hamam, 1454 dükkân, 3 bedesten, çok sayıda han, 11 fırın, ipek ve culha dokunan 120 atölye, 15 kahvehane, 1 eczane ve 4100 ev, zeytin, üzüm, susam ve tahılların işlendiği çok sayıda imalathane, 2 büyük sabunhane ve değirmenlerin olduğu 15.000'i Türk olmak üzere 20.000 nüfus yaşadığı belgelenmektedir.⁴

Bütün bunların sonucunda 20. yüzyıl başlarına kadar Kuzey Suriye ile Anadolu'nun iç ve doğu kesimleri arasında bağlantı sağlayan önemli yollar üzerinde bulunan Kilis, oldukça canlı, önemli bir üretim, ticaret, kültür merkezi ve bir Osmanlı şehri olarak yaşamıştır.

¹ Özgen, Engin. Oylum Höyük'teki Arkeolojik Araştırmaların Işığında Kilis ve Çevresi.

² Kesici, Ökkeş. (1994). Kilis Yöresinin Coğrafyası. Kilis Kültür Derneği Genel Yayın No:12. Araştırma Dizisi 1. Aşama Matbaası Ankara.

³ Engin, Atilla. (2000). Kilis'in Arkeolojik Zenginlikleri. Kilis.

⁴ Tuncel, Metin. (2002). İslam Ansiklopedisi (Kilis Mad.). (Cilt 26) Ankara. (s.6). Kesici, a.g.e. Engin, a.g.e. Özgen, a.g.e. Demirkent, Işın. Haçlı Seferleri Kalelerinden Ravandan. (Cilt 53). sayı 201. (s. 168).

Kirus antik kenti, amfiteyatro (Suriye tarafında)

5500 yıl öncesine tarihlenen Oylum Höyük.

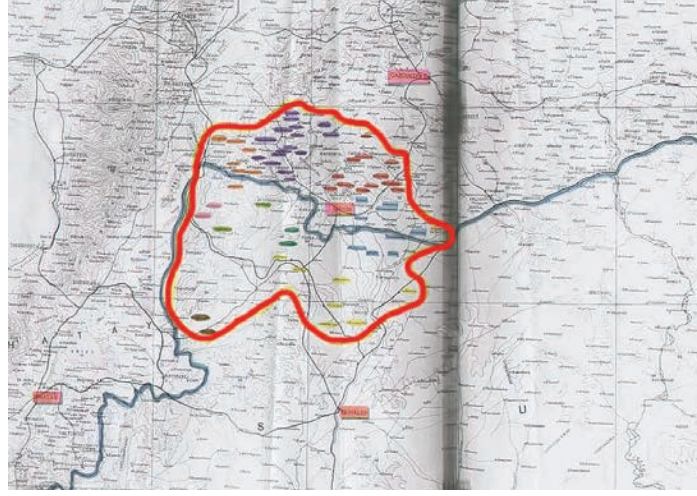
Kirus antik kentinde Oria Nebi Türbesi
(Halk dilinde “Hori Peygamber” olarak bilinmektedir. Suriye tarafında kalmıştır.)

11. yüzyıla tarihlenen Ravanda Kalesi

1903 yılındaki Halep Salnamesi kayıtlarına göre Halep Eyaleti'ne bağlı Kilis Sancak merkezinin 9 nahiyesi vardı (Com, Şeyhler, Okçu İzzettin, Amiki, Fellah, Türkmen, Mumbuç, Musabeyli, Şukağı).

I. Dünya Savaşı ile bölgede siyasi dengelerin değişmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile Kilis'in yaşamında her yönden keskin bir değişim gerçekleşmiş, şehir eski canlılığını kaybetmiştir.

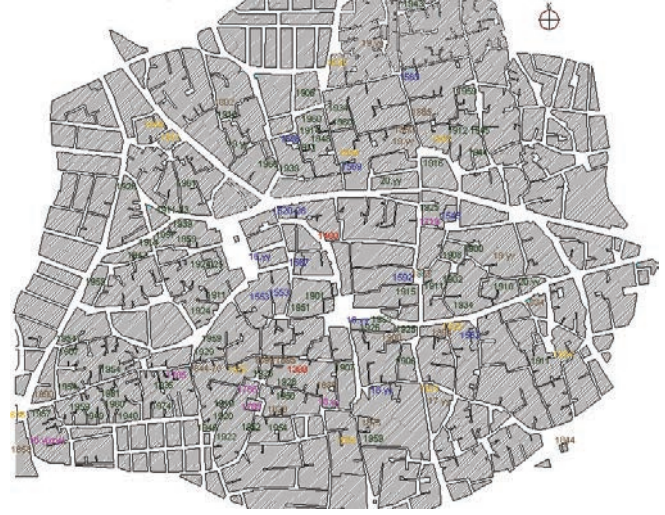
20 Ekim 1921 yılında Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'na göre çizilen Türkiye-Suriye Sınırı'ndan sonra 300 köy Kilis'ten kopmuş ve Kilis yol bağlantılarını kaybetmiştir.

1927 yılında 22.513 nüfus ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 22. büyük şehri olan Kilis, Gaziantep iline bağlanarak, ilçe statüsüne geçmiştir.⁵

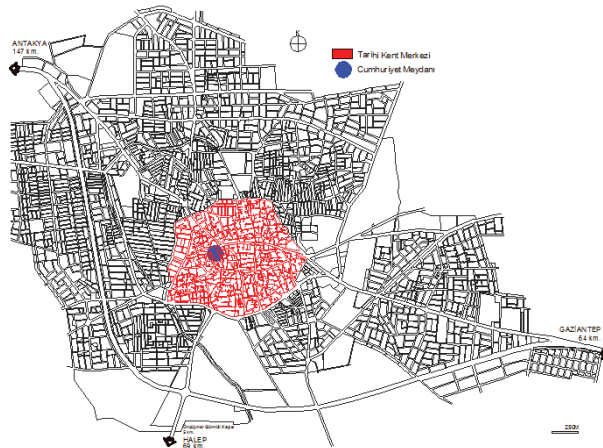
3 Haziran 1995 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile "il statüsü"ne alınan Kilis; bugün tarihî eser yönünden zengin, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı, gelişmekte olan bir şehirdir.

Memlük Dönemi Kilis

Osmanlı Dönemi Kilis

Günümüzde Kilis (bugün şehir kuzey, güney, doğu, batı her yöne doğru büyümektedir)

⁵ Tuncel, a.g.e.

Memlûk Dönemi Kilis

24 Ağustos 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Mercidabık Ovası'nda yapılan savaş ile Memlûk Hükümdarı Kansu Gavri'nin yenilmesi sonucu, Osmanlı yönetimine geçen Kilis, Azaz'a bağlı küçük bir yerleşim idi.

1519 tarihli Osmanlı kayıtlarında Kilis'ten; 3 cami, 1 hamam, 1 pazar yeri, 314 hane, 1500 civarında nüfusa sahip, 6 mahalleden ibaret (Kana, Kibeliyye, Çukur fasıl (Çukur Kastel), Hacı Gökçe, Meşhedler, Kızılca, Sübbad) ve "Killiz" olarak anılan bir kasaba olarak bahsedilmektedir.⁶

Kitabeleri Memlûk Dönemi'nden günümüze ulaşan iki yapı, Ulu Camii ve Katrancı Camii'dir. Diğer yapılarla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hoca Hamamı'nın 1545 tarihli tamir kitabesinden ve günümüze ulaşmayan, ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adı geçen 1496 inşa kitabeli Ali Çavuş Camii'sinin Memlûk eserleri olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Ulu Camii'nin en eski sülûs hatlı Arapça tamir kitabesinde:

"Ceddede hezâ'l-mekâne'l-mübârek
El-Abdü'l-fakir ilallah Teâlâ el-Hâc Halil
Bin Abdullah fî şehri Recebi'l-ferd sene tis'ine ve sebu mâye"

Türkçesi:

"Bu mübarek yeri, Allah'ın aciz kulu ve O'nun yardımına muhtaç olan Abdullah'ın oğlu Hacı Halil, 790 yılı Recep - 1388 Temmuz ayında yeniletti." ifadesi yer almaktadır.

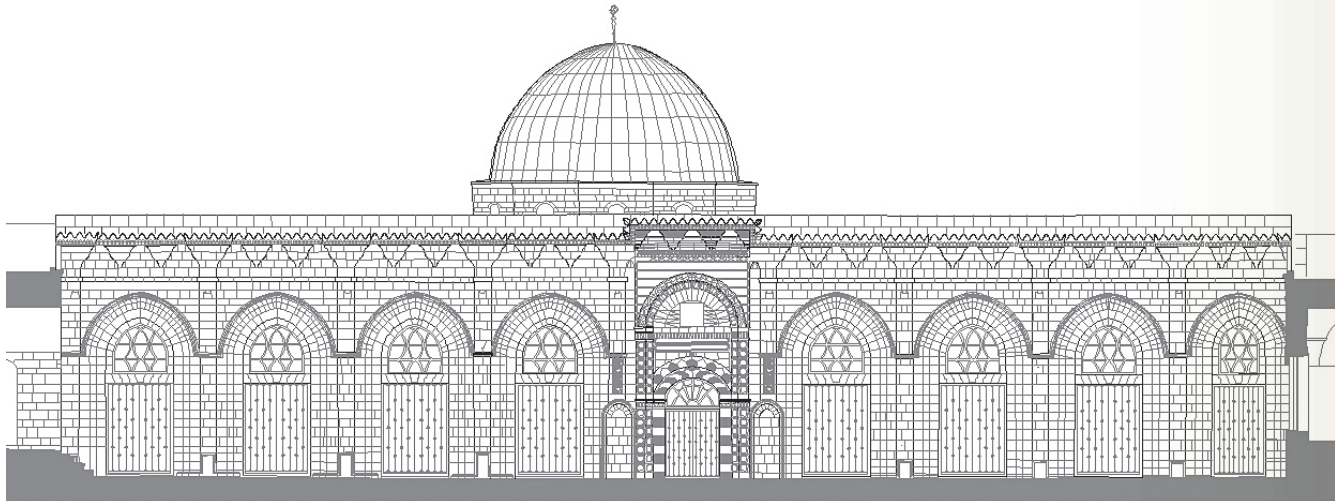
Ulu Camii Osmanlı yönetiminden 128 yıl önce Memlûk Dönemi'nde Abdullah oğlu Hacı Halil tarafından yenilediğine göre daha eski bir dönemde inşa edilmiştir.

Katrancı Camii'nin sülûs hatlı Arapça inşa kitabesinde ise;

"Bi'smi'llahi'r-rahmâni'r-rahim. İnşâ hazihi
El-mekân'ul-mübârek el fakir ilallah el-emir
Nasru'ddin Muhammed bin Yûsuf el-hac Ramâzan
Men hassal irâd vel üzn
Be târîh seneti hamse ve sittin ve seman mâye"

Türkçesi:

"Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla
Bu mübarek yeri Allah'ın lütfuna muhtaç
Yusuf Hacı Ramazan oğlu Nasru'ddin
Mehmet izin ve irade sağladıktan sonra 865 H. / 1460 M. yılında yaptırdı." ifadesi yer almaktadır.

Ulu Camii

⁶ Konyalı İbrahim Hakkı. (1968). Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi. İstanbul. (s. 158,-159)

⁷ Evliya Çelebi. (1935). Seyahatnamesi. (Cilt 9). İstanbul. (s. 361).

Alacacı Camii olarak da anılan Katrancı Camii, Osmanlı yönetimine geçiştten 56 yıl önce Memlûk Dönemi'nde Nasru'ddin Muhammed bin Yûsuf el-hac Ramâzan tarafından yaptırılmıştır.

Eski vakıf kayıtlarında "Sibat Mahallesi" olarak anılan bölgede yer alan Ulu Cami'de farklı tarihlere ait 11 adet kitabe bulunmaktadır.

İlk yapım tarihi bilinmemekle birlikte en eski tamir kitabesi 790 H./1388 M. yılına aittir.

Camii Kebir olarak da anılan caminin medrese bölümleri bulunmaktadır. Biri çıkmaz sokaktan olmak üzere iki girişi olan yapı, içe dönük mimari düzenleme ile büyük bir avlu etrafında yerleşmiştir. Birçok onarım geçiren cami, Halep'teki Zekeriya Camisi ile benzerlik göstermektedir.

Ulu Camii

Osmanlı Dönemi Kilis

Kilis'in belirgin gelişmesi, Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Canbolad ailesinin buraya yerleştirilmesi ve bu aileye yurtluk – ocaklık olarak verilmesi ile hız kazanmıştır. Ailenin reisi Canbolad Bey'in Kilis'te giriştiği imar faaliyetleri, oğlu Canbolad Hüseyin Paşa tarafından şöyle açıklamaktadır:

"Kilis evvelce yalnız bir yerde cum'a namazı kılınan küçük bir yer idi. Bu nedenle de eski deftere (köy) diye kaydolunmuştu. Bu bakımdan resm-i bennak ve resm-i mucerret alınırđı. Babam Canbolad Bey Kilis'i tasarruf ederken burada cami, tekke, 3 hamam, 2 kervansaray ve bezazistan, 2 pazaryeri yaptırmak suretiyle Kilis'i mamur etmiştir. Şimdi Kilis 6 yerde Cum'a namazı kılınır bir kasaba olmuştur. Saadetli padişahın mübarek başı sadakası için bennak ve mucerret resimleri kaldırılarak yeni deftere kasaba olarak geçirilmiştir." ⁸

Canbolad Bey'in Kilis'te yaptırdığı bu eserler günümüzde de Kilis şehrinin çekirdeğini oluşturmaktadır.

1519'da 1500 olan nüfus, 1590'da 3500'e ulaşmıştır. Halep'e bağlı, Kilis Sancağında 576 hane ve ilk sayımda belirtilmeyen 49 Hristiyan kaydedildiği görülmektedir. ⁹

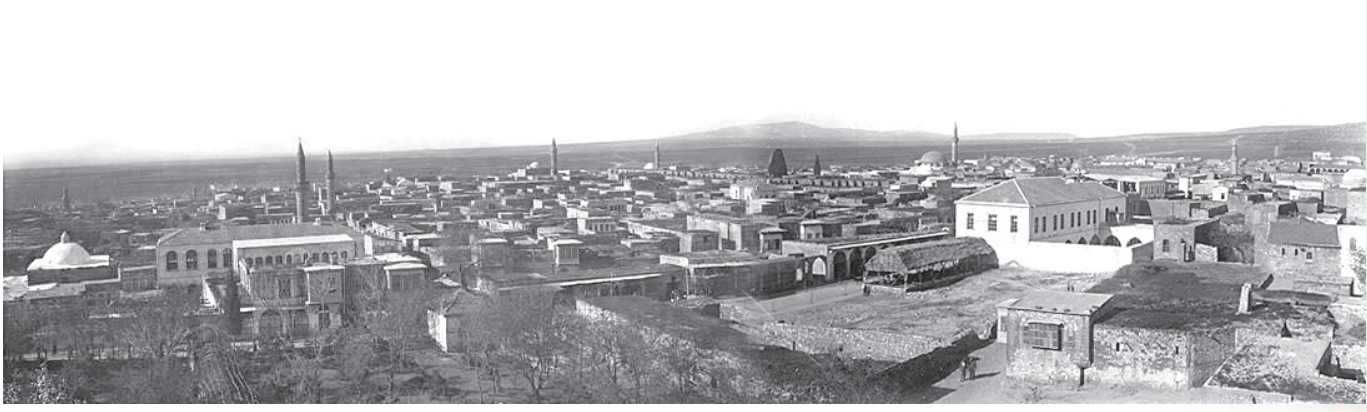
17. yüzyılda Ayni Efendi Kilis'ten Halep eyaletine bağlı livalardan birinin merkezi olarak bahseder.

Katib Çelebi, bu bilginin yanı sıra valide sultanlara has olarak verildiğini ekler. Evliya Çelebi ise şehrin yüksek duvarlarla çevrili olduğunu, bunun Celâli İsyancı'nın korkusundan kaynaklandığını, harap durumundaki kalenin önünde hendek bulunmadığını belirtir. Surlarda 'tedribe' adı verilen sekiz kapıdan dördünün kibleye bakan (Büyük tedribe, Küçük tedribe, Ayn tedribesi ve Yusuf Çelebi tedribesi), dördünün doğuya bakan tarafta (Nevverd Hüseyinzade tedribesi, Akharan tedribesi, Alçak tedribe ve Çulha tedribesi) bulunduğunu belirtir. ¹⁰

⁸ Konyalı, a.g.e. s.148-152

⁹ Konyalı, a.g.e. (s. 101-103)

¹⁰ Evliya Çelebi. a.g.e.

Kilis, 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın başlarına kadar zaman zaman müteğallibelerin ve mahalli derebeylerin hükmü altına girmiştir.

1151 (1738), 1222 (1807), 1236 (1821) yıllarında (sonuncusu daha şiddetli olmak üzere) depremlerle sarsılmıştır.

1831'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından 8 yıl boyunca işgal edilmiştir.¹¹

Kuzeyinde yer alan Resul Osman Dağı eteklerine yerleşmiş olan Kilis, hafif eğimli bir araziye kurulmuş, verimli Suriye Ovası'nın düzlüklerine doğru uzanıyor ve en güçlü ekonomik, kültürel ve tarihsel bağı olan Halep'e doğru, güneye bakıyor.

Şehri besleyen verimli topraklardan gelen ürünlerin, kervanların ve Halep'ten gelen yolların girişinden dolayı, yerleşimin güneye doğru yayılarak açıldığı söylenebilir.

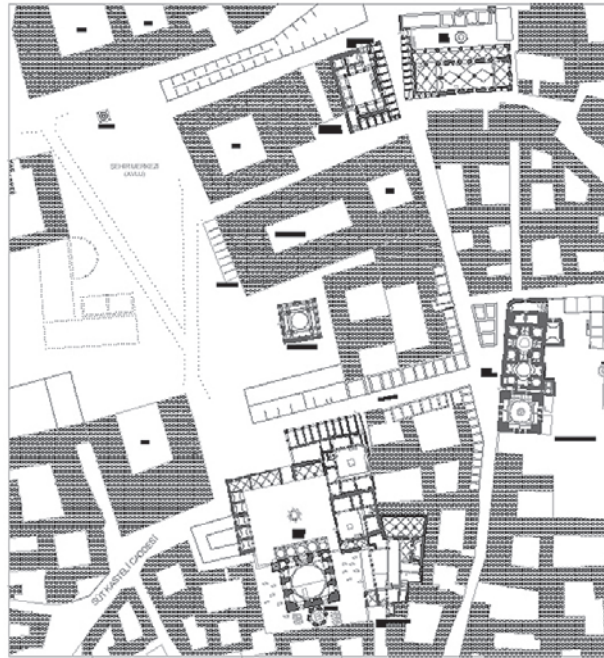
Bu girişlerde birer çeşme olması da ilgi çekicidir.

Kurtağa, Fellah, Aynönü, Kafaf, İpşir Paşa ve Nemika kastleleri hep şehrin çıkış/giriş noktalarındadır.

Şehrin diğer iki çıkışı veya bağı, doğudan Gaziantep, batıdan Antakya'ya uzanıyor.

Şehre giren kervanlar, taşımacılıkta çoğunlukla develer kullanıldığından, sokaklardan ilerlerken yol üzerindeki ilk hanlarda yüklerini boşaltmaya başlıyorlar veya pazarın kurulacağı meydana doğru ilerliyorlardı.

Buradan şehir içindeki diğer han ve çarşılar uzanıp ikinci büyük merkeze, bedestene ulaşıyorlardı.

Bugünkü Cumhuriyet Meydanı ve Canbolat Bey Külliyesi yerleşim düzeni.

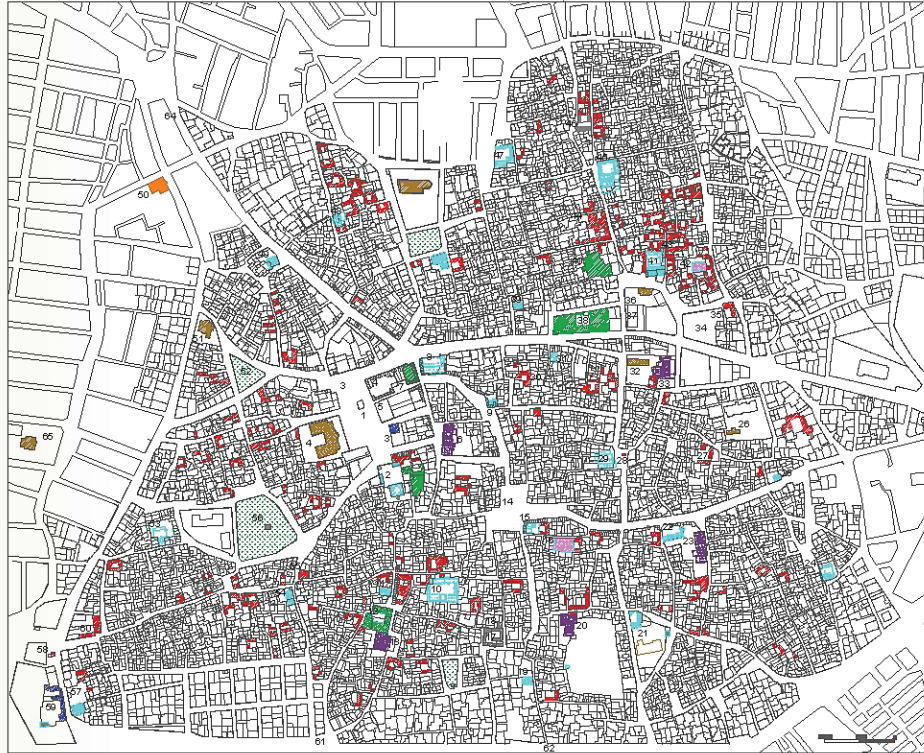
¹¹ Timurtaş Kadri. (1932) Kilis Tarihi. İstanbul.

Osmanlı dönemi Pazar Meydanı (bugünkü Cumhuriyet Meydanı).
Tekke Cami ve Mevlevi Tekkesi'nin kubbeleri görülmektedir.

Osmanlı Döneminde "Urban" denilen ve göçebe olarak yaşayan Bedevi kabilelerin, kış mevsimlerinde Şam'ın güneyine kadar çöl bölgelerine inip, baharla birlikte Halep'e doğru kuzeye Kilis'e hatta Antep'e doğru ilerledikleri ve yaz aylarını buralarda geçirdikleri bilinmektedir. Tarım ve taşımacılık işleri yapan bu gruplar ihtiyaçları olan işlenmiş ürünleri Kilis çarşılarından sağlıyordu. Çarşılar ve zanaatların çok canlı olmasına katkıda bulunuyorlardı.

1906 yılında yöreyi gezen İngiliz gezgin diplomat Mark Sykes'in izlenimleri şöyledir; "Kilis, zarif yapıları olan önemli bir kenttir. Çarşısı büyüktür. Birçok dilin konuşulduğu çarşı, tam bir Babil Kulesi gibidir. Hanlar dolup taşmakta, bir yandan yeni hanlar yapılmaktadır. Arabalar ve üzeri kapalı faytonlar, çingirakları ile neşeli sesler çıkararak şehri dolaştırmaktadırlar."¹²

Anıtsal yapıların dağılımı

¹² Sykes, Mark.(2000). Darü'l İslam. Ankara. (Çev: Yılmaz Tezkan). (s.55-56).

Şehrin Meydanları ve Osmanlı Şehir Düzeni

19. yüzyıl sonundaki Osmanlı şehri Kilis, günümüzde SIT alanı olarak tanımlanan alana yakın sınırlarda, yaklaşık 1250 metre çapında, daireyi andıran bir formda yerleşmişti. Şehrin tamamı insan ölçülerini yansıtmakta, her noktası yürüme mesafesi ile ulaşılabilir durumda idi. Şehrin tamamını oluşturan sivil ve anıtsal yapıların hepsi, sokaklar, meydanlar, en küçükten en büyüye bütün yapıların mimari bir ustalık ve özenle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu kadar çok sayıda anıtsal ve sivil yapının, bu kadar küçük bir alana yerleşmesiyle oldukça yoğun bir şehir dokusu oluşmakla birlikte, şehri oluşturan mimari dokunun çok iyi organize olduğu görülmektedir. Osmanlı şehir düzeninde, doluluk boşluk, fonksiyonların dağılımı, arazi kullanımı, avlular, sokaklar, meydanlar, yapı toplulukları uyumlu bir şekilde konumlanmış ve yerleşmiştir.

Bugün kullanılan iki meydan Osmanlı Dönemi'nde de şehrin iki odak noktasıydı. Cumhuriyet Meydanı, o zaman Pazar Meydanı idi. Bugün Sabah Pazarı olarak bilinen meydan ise o zaman kapalı çarşı olan Bedesten idi. Bedesten, iki çarşı aksının, Arasta Çarşısı ve Odun Pazarı'nın birleştiği noktada yer alıyordu.

Şehrin asıl meydanı olan bugünkü Cumhuriyet Meydanı çevresinde sekiz han, eski bey sarayı (Hükümet Konağı yeri) 13 Tekke Camii ve külliyesi (Canbolad Bey Külliyesi) yer almaktaydı. Eski kuşakların bu meydandan bahsederken "avlü" deyimini kullanması; bu mekâna yüklenen anlamı, buluşma ve toplanma yerinin bir şehrin insanları için ne ifade ettiğini akla getirmektedir.

Ayrıca şehir merkezinin ve yoğunluğun tek noktada birikmediği, irili ufaklı birçok merkez bulunduğu; bunların etki alanının keşiştiği ve anıtsal yapı gruplarının birbirine çok yakın ve ulaşım mesafelerinin iç içe geçtiği görülmektedir.

Bu duruma birkaç örnek şöyle sıralanabilir:

1- Pazar Meydanı çevresindeki hanlar, Saray (Hükümet Konağı) Tekke Camii ve Medresesi, Mevlevi Tekkesi, Paşa Hamamı ve çarşılar, bir ucu bedestene çıkan yapı grubu.

2- Tekke Camii'nin güneyinde Eşref Kasteli denilen çarşı aksı içinde Şeyh Süleyman Camii, Daldaban Hanı ve Tuğlu Hamamı (camisi yıkılmış olan bir yapı grubu); bu aksın hemen doğusunda Ulu Camii, yine bedestene başlanıyor.

3- Ulu Camii'nin güney doğusunda Köro Medresesi ve Mescidi, kuzeyinde Şem'un Nebi Zaviyesi, (bugün harap durumda) daha doğuda Hasan Bey Hamamı, Vahap Efendi Kervansarayı (bugün küçük bir parçası kalmış durumda) ve Şeyh Ahmet Camii. Bu alanın biraz kuzeyinde Havra, Muallâk Camii ve Canbolad Bey'in yaptırdığı han (bugünkü Tümay Hanı), üzüm ve zeytin imalathaneleri ile birlikte bedestene başlanıyor.

4- Bedestenden doğuya doğru uzanan Odun Pazar Çarşısı aksı üzerinde Cüneyne Camii ve Eski Hamam, buradaki mahallelerin odak noktasını oluşturuyor.

5- Bedestenin kuzey ucundan devam eden Arasta üzerinde (yerel dilde "arasa çarşısı" olarak anılmaktadır.) Katrancı (Alacacı) Camii, batıya doğru devamında Kara Kadı Camii, Baytazzade Hanı, Osmanlı Dönemi'nde de önemli çarşı aksı olan, bugün de şehrin omurgasını oluşturan Cumhuriyet Caddesi çarşısı aksı devam etmektedir.

6- Doğu batı yönünde uzanan Cumhuriyet Caddesi ve buna paralel güneyde uzanan Odun Pazarı aksını dikine kesen kuzey-güney yönündeki Dolap Pazarı aksı üzerinde Hoca Hamamı, İbrahim Efendi Camii ve Medresesi (2. kez Mehmet Paşa tarafından yapılan binanın bugün sadece minaresi kalmıştır, Kemaliye Okulu bitişiği) bulunmaktadır. Güneye doğru Tabakhane Camii ve Salih Ağa Çeşmesi yer almaktadır.

7- Şehrin omurgasını oluşturan ve şehri ana hatları ile ikiye bölen (aşağı mahalle-yukarı mahalle) Cumhuriyet Caddesi aksının kuzey kesiminde başka bir öbek oluşmaktadır. Birbirine yakın mesafelerde Akcurun Camii ve Medresesi, Çalık Camii ve Medresesi, Kendirli Kilise, hanlar ve zeytin mahsereleri yer almaktadır.

8- Şehrin güneybatı ucunda Çekmeceli Camii, Şeyh Efendi Tekkesi, Kurdağa Kasteli ve yakınında bulunan iki zeytin mahseresi ile başka bir odak noktası oluşturduğu söylenebilir.

Bunların dışında küçük camiler ve kamusal yapılar çeşitli mahallelere dağılmış durumdadır.

Ayrıca farklı fonksiyonların şehrin her noktasında yan yana yer aldığı gözlenmektedir. Üretim yapıları, ticaret yapıları, dini ve kültürel yapılar ve evler aynı yapı adası içinde bir arada bulunmaktadır. Pekmezhanesi, zeytin mahseresi, sabunhane, dokumacılığın yapıldığı (culha) atölyeleri, pişmiş toprak işleyen fahreciler, köşkerler, sabancılar, marangozlar ve birçok üretim faaliyeti şehrin içinde yürütülmekte, hanlar ve çarşılarda pazarlanmaktadır.

Anıtsal Yapılar

Anıtsal yapılar, yapıldıkları dönemin mimari üslubunu taşımakla birlikte, yerel mimari geleneğin de izlerini taşımaktadır. Halep'e çok yakın olması (60 kilometre), yapı malzemelerinin benzer kaynaklardan sağlanması, çoğunlukla aynı yapı ustaları ve mimarlar tarafından yapılmış olması, birçok yapıda aynı elden çıkmışçasına planlama, detaylar ve süslemelerde benzerlikler göstermektedir.

Örnek olarak; Halep Hüsreviye Camii - Tekke Camii, Halep Mevlevihanesi - Kilis Mevlevihanesi, Halep Kalesi güneyindeki hamam - Paşa Hamamı ve Kilis Ulu Camii - Zekeriya Camii arasındaki benzerlikler gösterilebilir.

Üslup benzerlikleri, şehrin dokusu ve sivil mimaride de görülmektedir. Ayrıca, yerel mimarlık terimlerinin çoğu da aynı kökten gelmekte, aynı kelimelerle ifade edilmektedir.

Dini Yapılar

Osmanlı kayıtlarında sözü geçen 37 caminin 6'sı dışında diğerleri günümüze ulaşmıştır. 4 tekmeden 2'si, 6 medreseden (hurufat defterlerindeki kayıtlara göre) 1'i, günümüze ulaşabilmiştir.¹⁴

3 kilise'den 2'si ve havra kısmen ayakta kalmıştır.

Öğretmenevi yanı / 1939

Kilis Çarşısı

Kilis Camileri

Plan tipleri, mihrap konumlarına göre Kilis Camileri

Kilis'teki camiler harim planlarına göre karşılaştırıldığında çeşitli benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. 16. yüzyıl Klasik Osmanlı üslubunda olup, merkezi planlı ve kubbeli tek yapı, Tekke Camii'dir.

Diğer camilerin hepsi doğu-batı yönünde çeşitli uzunluk ve genişlikteki dikdörtgen planlara sahiptir. Genellikle uzun dikdörtgen planlar düzenlenmiş olmasının sebebinin İslami ibadet geleneğinde namaz saflarının uzun tutulması isteğini aklı getirmektedir. Bu camilerin bazılarında mihrap önüne tek kubbe yerleştirilmiş, dikdörtgenin geri kalan kısmı sağda ve solda tonozla geçilmiştir.

¹⁴ Dündar, Abdülkadir. (1999). Kilitteki Osmanlı Devri Mimari Eserleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. (s.360-363)

Akcurun, Muallâk, Şeyh, Çalık camileri ve Şurahbil Zaviyesi Mescidi tek akstan oluşup, mihrap önü kubbe dışındaki kısımlar beşik tonozla örtülüdür.

Ulu Camii, iki akstan oluşmakta mihrap önü kubbe dışında çapraz tonoz örtülüdür.

Mihrap önü kubbeler binanın dış formuna yansımakla birlikte, tonoz örtülü kısımlar dıştan düz toprak dam olarak görülmektedir.

Bunun dışındaki camiler kubbesiz olup, düz damlıdır. Ancak düz damlı olmalarına karşın bazıları iç mekânda tonoz örtülüdür. Tamamı çapraz tonozla geçilen camilerden Hasan Atar, Hacı Derviş ve Helvacıoğlu Camileri tek aks; Akcurun ve Pirlıoğlu Camileri ise iki akstan oluşmaktadır.

Diğer bir örtü tipi ahşap kirişleme ile oluşturulan düz damdır. Tabakhane, Cüneyne, Şeyh Süleyman, Zeytinli, Kör İmam, Şeyh Ahmet camilerinde iki akstan oluşan uzun dikdörtgen mekânı bölen orta aks, bir kemer dizisinin tekrarlandığı boşluklu bir duvardır.

Söz konusu camilerde akslar doğu batı yönünde uzamasına karşın Kürtler Camii'nde farklı bir çözümlenme ile kuzey güney yönünde geçen tek kemer, mekânın üç aksa bölünerek, ahşap kirişlemenin buna göre düzenlenmesine sebep olmuştur. Ancak geniş ve yüksek kemerin sağladığı bu düzenleme ile oluşan mekân, kareye yakın ölçüde tek bir boşluk olarak düzenlenmiştir.

Son Cemaat Mekânlarına göre camiler

Çoğu camide harimin kuzeyine bitişik olan son cemaat mekânları da farklılıklar göstermektedir. Klasik Osmanlı üslubundaki Tekke Camii son cemaat mekânı, mukarnas bitişli, altı sütunun taşıdığı beş küçük kubbeyle örtülen bir düzenlemeye sahiptir. Bu cephedeki kemer ve sütunlar simetrik değildir. Kemerlerin yükseklikleri ve formları farklıdır. Bazıları sivri kemer olduğu halde, en batıdaki kemer at nalı şeklindedir.

Kilis'te son cemaat yerleri halk arasında "livan = eyvan" olarak anılmakta, üzeri örtülü önü açık, genellikle iki yanı da kapalı gölgelikli bir alan oluşturmaktadır. Akcurun, Kadı, Hasan Attar, Pirlıoğlu Camileri son cemaat yerleri tonoz örtülü olduğu halde; Çalık, Tabakhane, Şeyh Süleyman ve Zeytinli Camileri son cemaat yerlerinin üst örtüsü ahşap kirişlemedir.

Bütün camilerin son cemaat mekânı tek aks olduğu halde Akcurun Camii son cemaat mekânı iki akstır.

Bazı camilerde harime bitişik son cemaat yeri bulunmamakla birlikte, avluyu çevreleyen mekânlar ve eyvanlar da aynı amaç için kullanılmaktadır. Ulu Camii, Cüneyne Camii ve Şurahbil Zaviyesi bu şekilde düzenlenmiştir.

Minare Konumuna Göre Camiler

Tekke, Muallâk, Şeyh, Çalık, Hasan Attar, Hacı Derviş camilerinde minare, harim kütlmesine bitişik olarak yükselmektedir. Ulu, Akcurun, Kadı, Pirlıoğlu, Cüneyne, Tabakhane, Kürtler, Şeyh Süleyman camilerinde minare harimden kopuk olarak avlunun başka bir köşesinde yer almaktadır.

Kilis'teki camiler, minare formları açısından da çeşitlilik sergilemektedir. Muallâk, Cüneyne ve Hindioğlu Camii minareleri, kapı girişleri üzerine oturmaktadır.

Az rastlanan bir örnek olarak Şeyh Süleyman Camii minaresi kare kaide üzerine sekizgen gövde olarak yükselmektedir.

Minare bitişisi açısından Hindioğlu, Hacı Derviş ve Güllüoğlu (yıkılan) Camilerinde, şerefeden sonra petek bölümü sütunlar üzerine oturan küçük bir kubbe tamamlanmaktadır.

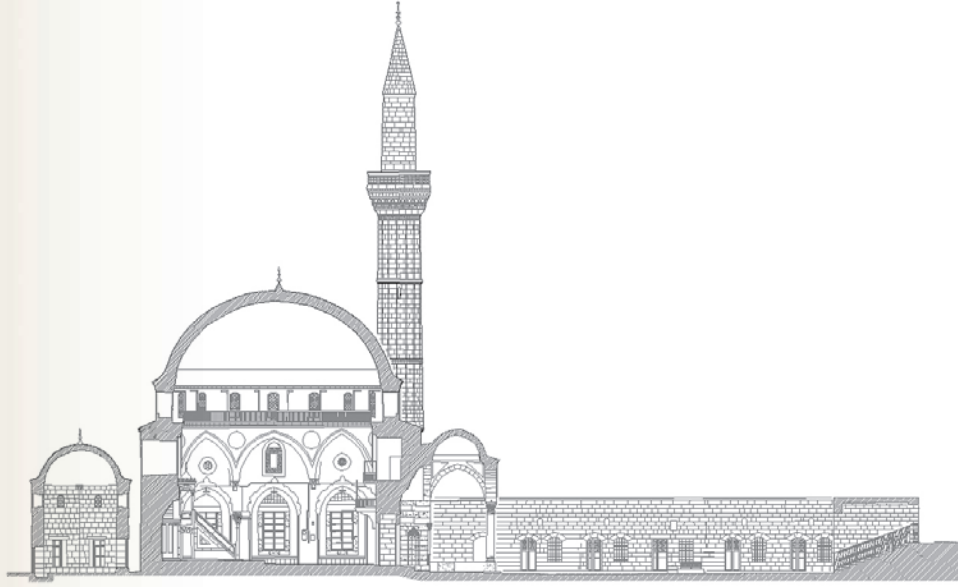
Tekke Camii (Canbolad Bey Camii) - 1553

Mimarı bilinmemektedir. 16. yüzyıl Klasik Osmanlı Mimarisi özellikleri taşıdığından Mimar Sinan ve onun kalfalarına mal edilmektedir. Fakat bunu gösteren bir belgeye henüz rastlanmamakla birlikte, Mimar Sinan'ın Halep'teki Hüsviye Camii ile benzerlikler göstermesi bu iddiaları güçlendirmektedir.

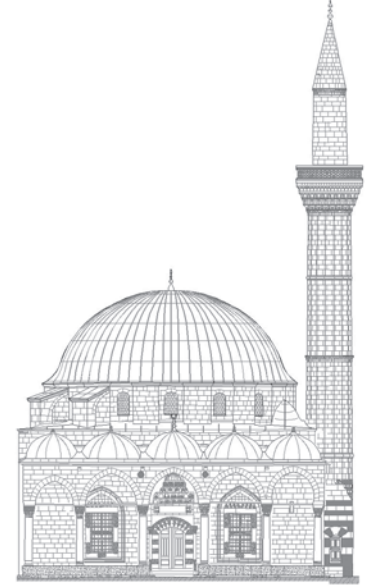
Vakfiyesine göre cami, 961 H./1553 M. yılında Kilis Sancak Beyi Canbolad Bey tarafından yaptırılmıştır.

Caminin üç girişi bulunmaktadır. Doğu, güney ve batı bahçesinde hazire, güneyinde mihrap duvarı önünde altıgen planlı Canbolad Bey'e ait türbe yer almaktadır. Avludaki yuvarlak şadırvan bugün yerinde bulunmamaktadır.

Mihrap üzerinde kuşak olarak yerleştirilen ve yedi kere tekrarlanan "La İlahe İllallah Muhammedur Resulullah" hattı, satrançlı küfi ile yazılmıştır. Alçak kabartma teknikli kitabe, 0,30 x 2,25 metre ebadındadır.

Güney Kuzey kesiti

Ön cephe

Kilise ve Havra

Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kilis'te de üç dine ait mabetler, şehrin içinde yan yana yer almışlardır.

Kendirli Kilise

Havra

Tekke, Zaviye ve Medreseler

Osmanlı Dönemi'nde eğitim, kültür, ilmi faaliyetler açısından topluma yön veren en önemli kurumlar olarak tekke, zaviye ve medreseler Kilis'te de önemli bir yere sahiptir. Tekke ve zaviyelerde din ağırlıklı eğitim verilirken, medreselerde diğer bilimlere yönelik eğitim de veriliyordu.

Tekkeler:

Halep Salmeleri'ndeki kayıtlarda Kilis'te dört tekkenin varlığından söz edilmesine karşın, bunların sadece ikisi; Mevlevi ve Nakşibendî tarikatlarına ait tekkeler günümüze ulaşmıştır.

Mevlevihane'den geriye sadece semahane yapısı kalmış ve bugün mescit olarak kullanılmaktadır. İmaret, hazire, hücreler ve bahçesi ise günümüze ulaşmamıştır.

Abdullah Sermest Efendi tarafından kurulan diğer bir tekke, Şeyh Efendi Tekkesi olarak günümüzde de işlevini sürdürmektedir.

Medreseler:

Hurufat Defterleri kayıtlarında Kilis'te altı medrese olduğu belirtilmekle birlikte, (Kadızaade, Şeyh Şem'un, Ömer Ağa, Servili, Köro, Şeyh Ayvad) bunlardan günümüze sadece Köro Medresesi ulaşabilmiştir. Akcurun, Çalık, Ulu, Kesik Minare, Kadı Camilerinde de medrese odaları bulunuyordu.

19. yüzyıl başlarında Kilis'te mantık ilminin ileri safhaya ulaşması, Osmanlı coğrafyası ve yurt dışından birçok talebenin Kilis Medreselerine gelip burada eğitim görmesinde etken olmuştur.

Özellikle Abdullah Enveri Efendi'nin Arapça olarak okutulan mantık derslerini ilk olarak Türkçe okutması ve teorik eğitimin yanı sıra uygulamalı eğitime geçmiş olması dikkate değer bir önem arz etmektedir.

Zaviyeler:

Hurufat defterleri kayıtlarına göre Kilis'te 12 zaviye bulunduğu söz edilmekle birlikte, bunlardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. (Sadece Şeyh Şem'un Nebi Zaviyesi'nin yıkıntıları bulunmaktadır.)

Ancak bunların dışında zaviye olarak anılan ve yüzyıl başında şehirden kopuk bir konumda, kuzeydoğuda bir tepe üzerinde konumlanan Şurahbil bin Hasene Zaviyesi bugün cami olarak kullanılmaktadır. Burası aynı zamanda mutfak ve konaklamaya da olanak veren ve farklı zamanlarda yapılan eklerle geliştirilmiş bir yapıdır.

Zaviyenin sözlük anlamı 1- Köşe, bucak 2- Bir sofunun ibadet için çekildiği tenha yer 3- Küçük tekke olarak açıklanmaktadır.¹⁵

Kilis Mevlevihanesi

Tekke Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kayıtlarda "Ak Tekke" olarak da anılmaktadır.

İnşa kitabesi bulunmayan Mevlevihane'nin iki adet tamir kitabesi bulunmaktadır. Kapı üzerindeki tamir kitabesine göre 1312 H./1894 M. yılında II. Abdulhamid'in yardımcılarıyla, Tekkenin Şeyh'i Sabuhi Dede tarafından onarılmıştır.

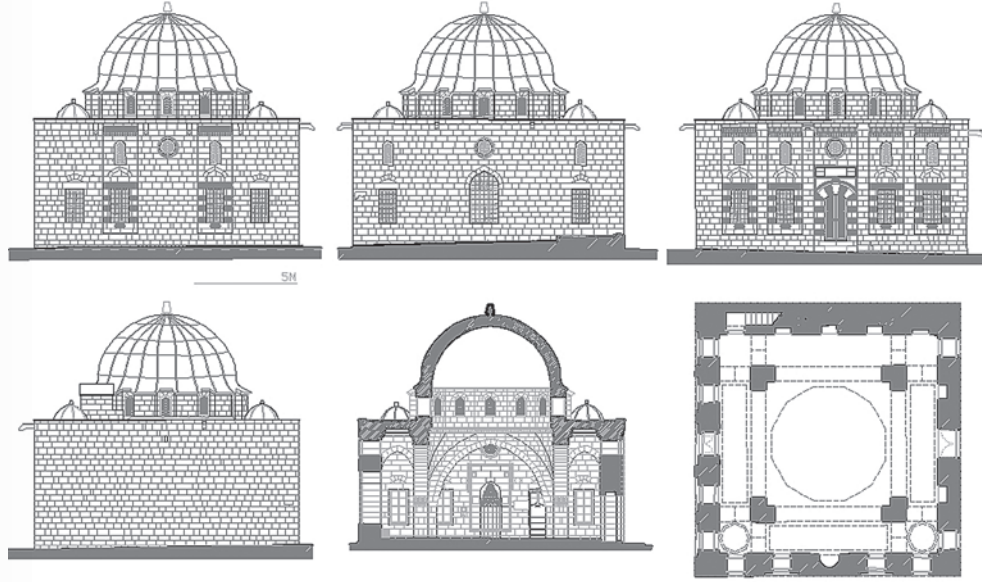
Diğer tamir kitabesine göre semahanenin tamiri eski Halep Mevlevi Şeyhi Abdulgani Dede'nin emriyle, Sabuhi Dede tarafından 1293 H./1876 M. yılında gerçekleştirilmiştir.

¹⁵ Özön, M. Nihat. (1971). Osmanlıca Türkçe Sözlük. Zaviye maddesi. Bilgi Yayınları.

Banisi:

Konyalı'nın kitabında geçen 1738 tarihli, Tekke Camii'ne ait vakfiye suretinde, Canbolad Bey'in Kilis'te bir cami ve bir tekke yaptırdığından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Mevlevihane'nin Ali Ağa adlı bir kişinin hayrı olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁶

Buradan hareketle Mevlevihane banisi için kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

1. Kitabe:

Mevlevihane (semahane) giriş kapısı üzerinde beş satır halinde talik hatlı Arapça kitabe:

1-Mevki'ü'-zıkr(...) dârü'l-'âşıkîn
Menbâü'l-fazl menâhü's-sâlikîn

2-Kâ'betü'l-uşşâk tufû havlehâ
Fehîye dergâh-ı makarrü'l-âbidîn

3-Şadehâ eş-Şehm Sabûhi el-himem
Kâmilü'l-evsaf kefü'l-varidîn

¹⁶ KONYALI, a.g.e, s. 420-421

4-Bi-'atâ-i Abdulhamîdîl-Murtazâ
Melikü'l-vakt emir'ül-mü'minîn

5-Bezele'l-himmete ve'l-mâle lehâ
Fe-kare'na "ni'me ecrü'l-âmilîn"¹⁷

6-Münşii't-târîh kâle Râmiza
Udhuluhâ bi-selâmin âminîn¹⁸

Vezni: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Açıklaması:

"Zikir yeri, âşıklar evi, fazilet kaynağı,
Bir yolda gidenlerin incekleri ve eğlenecekleri yerdir.
Âşıkların Kâbesi olan bu yerin etrafını tavaf ediniz,
Burası ibadet edenlerin kararğâhı ve dergâhıdır,
Buraya gelecek misafirlerin dinlenme yeridir.
Kâmil vasıflara sahip olan Sabuhi Dede,
Bu binayı çalışması ile ayağa kaldırdı.
Vaktin ve müminlerin emiri (II.) Abdulhamid el-Murtaza'nın yardımlarıyla,
Malını ve bütün himmetlerini sarf ederek, burayı oturulacak bir duruma getirdi. Sabredip, çalışanların mükâfatı ne güzeldir.
Bu tarihi yazan Allah'ın şu ayetine işaret ederek dedi ki:
"Oraya esenlikle, güven içinde giriniz."

Manzumenin son satırı ile birlikte bir üst mısranın sonunda yer alan "Kale Ramiz" kelimeleri Ebcet hesabına vurulunca 1312 tarihi bulunur. Mevlevihane, 1312 H./1894 M. yılında II. Abdulhamid'in yardımlarıyla, tekkenin Şeyh'i Sabuhi Dede tarafından onarılmıştır.

2. Kitabe:

Mevlevihane bahçesinin güneyindeki yapının enkazı kaldırılırken Mevlevihane'ye ait bir tamir kitabesi bulunmuştur. Bugün Semahane'de koruma altına alınan, 0.53 x 0.80 metre boyutlarında, kırmızı mermer üzerine dokuz satır halinde talik hat ile yazılmış olan kitabe:

- 1-Dede Abdü'l-Ganî bir pîr-i kerâmet pîrâ
Mevlevi zumresinin rûyunun oldur âbî
- 2-Hubb-ı Sıddik ile mahbûb-ı kulûb olmuştur
Amı a'dâsı sever nerede kaldı ahbâbî
- 3-Ez kadim postnişin-i Haleb-i Şehbânın
Eylemiş lutfîyle kulliyede istishâbî
- 4-Eyledi anda vekil Şeyh Sabûhi Dede-yi
Çün bilür idi tarikatca olan âdâbî
- 5-Bu semâhanenin i'mârın ana emir itti
O dahi hazır idüb lâzım olan esbâbî
- 6-Emr-i şeyhiyle bu ta'mîre idub sarf-ı himem
Kıldı termîm mine'l-bâb ile'l-mihrâbî
- 7-Tura döndükce felekler bu semâ'hâne-i hûb
Anda her dem açıla feyz ü fütûh ebvâbî

¹⁷ Kur'an 29/58

¹⁸ Kur'an 15/46

8-Himmet-i Pîr ile Hakkâ o vekîl-i mutlak
Dönerek eyledi mesrûr bütün ashabı

9-Geldi bir mısra'-ı zîbâ ana târîh oldu
Yaptılar eski semâ'hânede ol nev-bâbı

Sene 1293/1876

Vezni: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Açıklaması:

- 1-) Kıymetli üstadımız Abdülğani Dede
Mevlevi Cemaati'nin yüzünün suyu oldur
- 2-)Sevgili kalbi doğruluk sevgisi ile olmuştur
Onu düşmanı sever, nerede kaldı ahbabı
- 3-)Haleb-i Şehbanın eski post-nişini (şeyhi)
İyi muamele ederek külliyyede yanına aldı.
- 4-)Şeyh Sabuhi Dedeyi onda vekil eyledi.
Çünkü o tarikat adaplarını bilirdi.
- 5-)Bu semahanenin bayındır olmasını emretti.
O dahi lazım olan araçları hazır edip,
- 6-)Şeyhinin emriyle bu tamire çalışma sarf ederek,
Kapıdan mihraba kadar onarımını kıldı.
- 7-)Bu güzel Semahane gökler döndükçe dura
Onda her dem bolluk kapıları açıla
- 8-)Ol vekili mutlak üstadının yardımı ile
Bütün arkadaşlarıyla sevinçle dönerek eyledi
- 9-)Geldi bir süslü mısra ona tarih oldu.
Eski semahanede yaptılar, ol yeni kapı.

Kitabenin son mısraı Ebcet hesabına vurulunca 1292 tarihi bulunur. Bir üst mısra da ta'miye olan 1 rakamı alttaki tarih kısmına eklenince 1293 tarihi bulunur ki Semahane, 1293 H./1876 M. yılında Şeyh Abdülğani Dede'nin emriyle, Sabuhi Dede tarafından tamir ettirilmiştir. (Eski kayıtlarda bahsedilen, ancak yapı içinde bulunmayan Mevlevihaneye ait 1312 H. tarihli 3. tahmin kitabesi yakın zamanda tarafımızdan bulunmuştur. Okunuşu: Neşve bahşi aşikin oldukça lütf-i Mevla / Ömr-i iclal-i şehrin şah-i cihan olsun mezid / Çıktı baş feyz-i Celaladdin-i tarih tamam / Dergehi munlayı ta'mir eyledi Abdülhamid 1312-1894)

ÜRETİM VE TİCARET YAPILARI

Osmanlı Dönemi'nin başından itibaren gelişerek devam eden ticaret faaliyetleri Kilis'i, Halep, Antep ve Antakya arasında bir pazar konumuna getirmiştir. Kilis, kendi etki alanındaki tarımsal ürünlerin ve zanaatçıların ürettiklerinin, ayrıca diğer merkezlerden gelen malların pazarlandığı bir merkez konumundaydı.

Dolayısıyla birçok çarşı, bedesten, han gibi ticaret yapıları inşa edilmiştir. Bunlardan günümüze çok az örnek kalmıştır.

Ayrıca tarımsal ürünlerin işlendiği birçok üretim yapısı şehrin her noktasına yayılmıştır. Bunların belli başlıları zeytin mahseresi, pekmezhanesi, sabunhane, su değirmeni, yel değirmeni, mider yerleri özgün geleneksel üretim yapılarının birkaç örneği günümüze ulaşmış ancak bugün tamamen terk edilmiştir.

Kilis'te Su Kültürü ve Su Yapıları

Kilis'te Osmanlı Hamamları

- 1- Hoca Hamamı (1545 tamir, yapım Memlûk Dönemi)
- 2- Eski Hamam (1562)
- 3- Paşa Hamamı (1565)
- 4- Hasan Bey Hamamı (16. yüzyıl ikinci yarısı)
- 5- Tuğlu Hamamı (1785)

Kilis Kastelleri (Çeşmeler)

- 1- İpşir Paşa Kasteli (1065 H.-1654 M.)
- 2- Nahaslı Kasteli (1250 H.-1834 M.)
- 3- Salih Ağa Kasteli (1272 H.-1855 M.)
- 4- Pirlioğlu Kasteli (1065 H.-1654 M.)
- 5- Kafaf Kasteli (1260 H.-1844 M.)
- 6- Aynönü Kasteli (1222 H.-1807 M.)
- 7- Hasırcı Kasteli (1175 H.-1761 M.)
- 8- Fellah Kasteli (1063 H.-1652 M.)
- 9- Küçük Çarşı Kasteli (19. yüzyıl ortası)
- 10- Kurtağa Kasteli (1045 H.-1635 M.)
- 11- Abuşağa Kasteli (1914-1916)
- 12- Murtaza Ağa Kasteli (1077 H.-1666 M.)
- 13- Nemika Kasteli (1329 H.-1911 M.)
- 14- Debboy Kasteli (-)
- 15- Şıh Camii (Mustafa Ağa) Kasteli (1067 H.-1656 M.)
- 16- Hacı Ömer Ağa Kasteli (1315 H.-1897 M.)
- 17- Akcurun Kasteli (-)

Osmanlı Döneminde Kilis'in su ihtiyacı yer altı su kaynaklarından sağlanmıştır. Yer altı su kaynakları açılan müstakil kuyu ve dolaplarla ya da birbirine bağlı kanal sistemi oluşturulması ile kullanılır hale getirilmiştir.

İpşir Paşa Kasteli

Su kanalları:

Şehir dışında birbirine 50-100 metre mesafelerde açılan kuyular yer altından birbirine tünellerle bağlanmış, her birleşim noktasında bir kum kuyusu yapılarak suyun süzülerek temizlenmesi sağlanmıştır. Oluşturulan kanal sistemi, birbirine bağlanan kuyuların çoğalmasi ile debisi güçlendirilerek şehrin çeşmelerine ve diğeri yapıları dağıtılmıştır.

Günümüzde bu suyuolları üzerine yeni yapıların inşa edilmesi ile birçok su kanalı kullanılamaz hale gelmiştir.

Kuyu ve dolaplar:

Su kanallarının yanı sıra şehir içinde evlerde ve diğeri yapıları müstakil kuyular açılmış, böylece bulunduğu yerdeki yer altı suyu bağımsız olarak kullanılmıştır. Kuyuların daha büyük çaplı olanlarına **dolap** ve **haraf** (garraf) denilmektedir. Dolaplardaki su, hayvan gücü ile dönme dolap mekanizması ile yeryüzüne çıkarılmıştır.

Günümüzde Paşa, Tuğlu ve Hoca Hamamı'na ait olan dolaplar mevcuttur. Eski Hamam'ın dönme dolabı kapatılmıştır. Yeri bilinmesine karşın izi bulunamadığı için yeniden açılmamıştır.

Kilis'teki Osmanlı Hamamları ve Çeşmeler

Osmanlı şehir yaşamında su ve suyun kullanımı üzerine çok zengin bir kültür ve toplumsal paylaşım gelişmiştir. Hamam ve çeşme gibi yapıları fiziki ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra sosyal paylaşımın yoğun olarak yaşandığı mekânlardır. Kilis'teki beş Osmanlı Hamamı bugün de bütün görkemi ile ayaktaadır.

1- Hoca Hamamı

En eski tarihli olan Hoca Hamamı, Osmanlı Dönemi'nden önce Memlûk Dönemi'nde yapılmıştır. Hoca Hamamı'nın 1545 tarihli tamir kitabesinde şunlar yazmaktadır:

Mîr 'Alî himmet ve kân-ı mürtivvet Cânbolâd
Gerde en şâh-ı cihan Sultan Süleymân çün Murâd
Ez in der ta'mîr in hamâm makbûl şûd
Çâker dilküşan ra dil sahib-i zâd Gökçe zâd
Der şehir-i Şa'bân bünyâd in i'mâr şûd hitâm
Sâlihây-ı hicret-i ez nuh sad ve pencâh dt şûd temâm
H. 952 – M. 1545

Açıklaması: Merhamet kaynağı gayreti Yüksek Emir Canbolad,
Cihan sultanı Sultan Süleyman'ın günlerinde
Hamamı tamir ettirip kabul görmüş oldu.
Göntül açıcı yeri, göntül sahibi aciz Gökçe oğlu
Hamamın tamiri Şaban ayında tamam oldu,
952 hicri yılında tamamlandı.

Bu kitabeye göre hamam, 952 H./ 1545 M. yılında Sultan Süleyman'ın hükümranlık döneminde, Canbolad Bey'in izniyle Hoca Gökgezade tarafından tamir ettirilmiştir.

2- Eski Hamam

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yapılan Eski Hamam'ın giriş kapısı üzerinde Rumi ve Palmet motiflerinin bütünlük oluşturduğu panonun altında mermer hâk edilmiş 2 x 0,37 metre ebadında sülüs hatlı yapım kitabesinde şunlar yazmaktadır:

İnşâ hezâ'l-hamâm el-mubâreketi el-Emîr Cânpolat
Bin el-Emîr Kasım fî eyyâmı Mevlânâ es Sultan el
A'zam vel Hakânî'l-muazzam es Sultan Süleymân bin
Es Sultan Selim Haladallahu Mülkehu
bi tarihi sene 970 H.

Eski Hamam'da sergi

Açıklaması:

Bu mübarek hamamı Emir Kasım'ın oğlu Emir Canpulat,
Sultan Selim'in oğlu Yüce Sultan, Hakan ve Sultan Süleyman'ın zamanında yaptırdı.
Allah onun mülkünü devamlı kılsın. Yapılma tarihi H 970 - M. 1562
Bu hamamı Emir Kasım'ın oğlu, Canbolad Bey 1562 yılında yaptırmıştır.

3- Paşa Hamamı

Hamamın giriş kapısı üzerinde bulunan mermer kitabenin belli bir bölümü kırılmıştır. 0,78 x 0,30 metre ebadındaki alçak kabartmalı sülüs hatlı inşa kitabesi:

El-Mübareketül-Emir Canbolad bin el-emir Kasım fi eyyami s-Sultan el A'zam es Sultan Süleyman bin es-Sultan Selim Tarihi sene 975.

Açıklaması: Bu mübarek hamamı Emir Kasım Oğlu Emir Canbolad, Sultan Selim'in oğlu Yüce Sultan ve Hakan Sultan Süleyman'ın hükümranlık günlerinde yaptırdı.

Allah mülkünü devamlı kılsın. Tarihi yıl 975

Kitabenin tarih bölümü kırık olduğundan hamamın yapım tarihi tespit edilememiştir. İ.H. Konyalı kitabında bu tarihi "975" olarak vermekle birlikte, bu bilginin kaynağı belirtilmemektedir. Bu bilgi doğru kabul edilecek olursa, hamamın 975 H./1567 M. yılında yapılmış olduğu söylenebilir.

Ayrıca Tekke Camii'nin 961/1553 yılında düzenlenen vakfiyesinde, Eski Hamam ve Paşa Hamamı'nın Canbolad Bey tarafından yaptırıldığı açıkça zikredilmektedir.

Paşa Hamamı

4- Hasan Bey Hamamı

Hamamın üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Banisi olan Hasan Bey'in Muallak Camii avlusunda bulunan mezar taşında 1008 H. 1599 M. tarihinin okunması, 16. yüzyıl ikinci yarısında yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

5- Tuğlu Hamamı

Giriş Kapısı üzerinde 0,80 x 0,45 metre ebadında, alçak kabartma, süslü hatlı, dört satır, kartuş içindeki inşa kitabesinde şu satırlar okunmaktadır:

Zehî devletlû pâşâyı mükerrerem Daltabânzâde
Bu cây-i dil-keüşâda böyle bir hammâm idûb inşâ
Yeni hamâm-ı pâşâ ile ana nâmû şân verdi
O nâm-ı şân âlî mîr-i mirân-ı Kilis hâlâ
Bu âb-û tâb hammâm-ı ikbâlî anın yâ, Rabb
Hemîşe işlesun bahtı gibi bâ himmet-i vâlâ
Temaşâ eyler iken Rûhîyâ hâtif dedi târîh
Bu hammâmı tamam-ı sa'y ile bünyâd eyledi pâşâ

Vezni: Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Açıklaması: Ne güzel saygıdeğer devletli paşa Daldabanoğlu
Gönül ağan bu yerde bir hamam yaptırdı
Paşa ona Yeni Hamam ismiyle şân verdi.
O şanlı isimle yüce Kilis Beylerbeyi
Ey Rabbim bu sıcak su ile hamamın talihini düzgün et
Daima işlesin bahtı gibi, yüce himmet ile
Seyir eylerken ey Ruhi seslenip tarihin dedi.
Paşa bu hamamın çalışmasını temelden tamam eyledi.

Ruhi Efendi'nin hazırladığı manzumenin son mısrası Elbcd hesabına vurulunca 1200 H. tarihi bulunur. Hamamı, Kilis mir-i miranı Daltabanzade Mehmet Paşa 1785 M. yılında yaptırmış ve ismine Yeni Hamam denmiştir.

Tuğlu Hamamı

Hamam Mimarisi ve Eski Hamam Örneği

Kilis Hamamları, klasik Osmanlı hamam mimarisini yansıtan “tek hamam” tipinde olup, beş hamamın hepsinde de benzer bir plan şeması görülmektedir. Yapının yerleştiği arazinin özelliğine göre plan ve form belirlenmiştir. (Çifte hamamlar: kadın ve erkekler için iki ayrı (ikiz) bölüm olarak yapılmıştır. (Örnek: İstanbul Ayasofya karşısında yer alan, Mimar Sinan’ın İstanbul Haseki Hamamı)

Hamam beş ana bölüm olarak; soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve küllhan kısımlarının sıralanması ve bunların birbirine geçişinin düzenlenmesiyle kurgulanmıştır.

Kilis halk dilinde avlu=“havş-havış” olarak anıldığından; soğukluk kısmına “dış havış”, ılıkılık bölümüne “orta havış” denilmektedir.

Hamamların genellikle büyük bir dış bahçesi bulunmaktadır. Burada su kuyuları, dolaplar yer almakta, diğer kısımlar yakıtların depolanması, kurutulması, küllerin toplanmasının yanı sıra genişçe bir bahçe ve bostan alanı olarak da kullanılmaktadır.

Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Kilis hamamlarının onarım projeleri hazırlanmış, Eski Hamam ve Hoca Hamamı onarımları tamamlanmıştır. Hoca Hamamı onarımı devam etmekte olup, Paşa Hamamı ve Tuğlu Hamamı, önümüzdeki dönem için onarım programına alınmıştır. Eski Hamam’ın “Kilis’te Su Kültürü ve Hamam Müzesi” olarak işletilmesine karar verilmiştir. Diğer hamamların geleneksel kullanıma devam etmesi düşünülmektedir.

Soğukluk Bölümü:

Girişten sonra hamamın ilk bölümüdür. En büyük ve en yüksek mekân olup, kare plan dört büyük ayak üzerine oturmaktadır. Yüksek kubbenin tepesinde aydınlatma feneri bulunmaktadır. Ayaklar arasında sivri kemerli dört tonoz yer almaktadır. Tonozların katılımı ile kubbe, çok daha geniş bir açıklığı örten tek bir boşluğa dönüşmektedir. Ortada sekizgen bir havuz vardır. Tonoz içlerinde yüksek sekiler soyunma ve dinlenme işlevini karşılamaktadır. Sekilerin altındaki küçük nişler ayakkabılık olarak kullanılmakta, mekânın görkemli boşluğunda küçük boşluklar dizisi olarak tezyinata katkı sağlamaktadır. Zeminde renkli döşeme taşları kullanılmıştır.

Ilıklık Bölümü:

Soğukluktan sonra dönemeçli koridordan geçip ikinci ana bölüme ulaşılır. (Geçişlerin dönemeçlerle yapılması ısı tasarrufu sağlama amaçlıdır.) Burada da bir orta kubbe buna bağlı simetrik iki eyvan bulunur. Orta kubbede filgözleri, merkezden başlayarak helezonik şekilde yerleşmiştir. Eyvanlar, orta boşluğa göre seki olarak yükseltilmiştir. Üzeri sivri kemerli tonozludur. Orta kubbe soğukluk yönünde üçüncü bir tonoz ile genişlemektedir. Bu bölümde bulunan taş oturma sekisi (sedir gibi) ve önündeki fıskiyeli havuz günümüze ulaşmamıştır. Buradan geçilen sağda ve solda üzeri küçük kubbeli iki oda yer almaktadır. Solda makdas odası, sağda bir türbe odası bulunmaktadır. Makdas odası Musevi inancına göre özel olarak yapılmış, küvetli bir odadır. Üzerindeki kubbede yer alan fil gözleri altı köşeli yıldız motifi ile süslenmiştir.

Sıcaklık Bölümü:

Soğukluk ve ılıkılıktan sonra sıcaklık bölümüne geçilirken yapının yüksekliği kademe kademe azalarak ısı yoğunluğu artmaktadır. Sıcaklık bölümü, göbek taşının olduğu orta bölümün dört köşesinde 4 halvet, bunların arasında da 4 eyvandan oluşmaktadır. Göbek taşının olduğu orta bölüm ve halvetlerin üzerindeki kubbelerde yıldızların serpiştirildiği fil gözlerinden gün ışığı süzülmemektedir. Eyvanların üzeri sivri kemerli tonozdur. Kare planlı orta bölüm halvet girişleri ile sekizgene dönüşmekte ve kubbe geçişlerinde mukarnas süslemelerle yükselmektedir. Küllhan yönünde sıcak su kazanına açılan pencereden sıcak buharlar, duvar içindeki künklerde ilerleyen sıcak su ve zemin altında ilerleyen ateş ve sıcak dumanlar ile her yönden, yoğun olarak ısınan sıcaklık bölümü; soğukluk ve ılıkılıktan sonra yüksekliği en düşük bölümdür. Ortadaki kubbeye eklenen eyvan tonozları ile yukardan aşağıya doğru genişleyen merkezi kare plan, köşelerdeki halvet kubbeleri ile de kademelenmektedir.

Ocak ve Kazanevi:

Külhan ile sıcaklık arasında iki katlı bir bölümdür. Alt kotta ocak yanarken üst kotta beşik tonoz örtülü uzun mekân sıcak su deposudur. Ocağın üzerine oturan kısmında büyük bir bakır kazan yerleştirilmiştir. Kazanın devamında taş yapının zemini kursümbül (kül ve kireç ile yapılan geçirimsiz bir harç) sıvasıyla kaplanmış olarak sıcak suyun yükseldiği geniş bir alan oluşturmaktadır. Sıcak su bölümüne bitişik olarak soğuk su deposu da beşik tonozlu büyük bir mekândır. Dolap ve kuyulardan çıkan su, pişmiş toprak künklerle önce soğuk su deposuna, buradan da sıcak su kazanına gelmektedir.

Külhan Bölümü:

Külhan bölümü iki katlıdır. Üst katta ocakçı oturup, küçük bir pencereden (delikten) avuç avuç yakıtı ocağa atmakta; yan tarafında ise yakıtların depolanacağı kadar bir alan bulunmaktadır. Üzeri beşik tonoz olan mekânın alt katında ocaktan çekilen küller toplanmaktadır.

Hamamın tamamında tavan yükseklikleri, zemindeki kademeler ve plandaki genişlik ölçütleri; su, ısı, ışık, hava hareketlerinin en verimli şekilde kullanılması dikkate alınarak yapıyı biçimlendirmiş ve mimari formu belirlemiştir.

Hamam yapıları her yönüyle detaylı bir teknik çözümleme sergilemektedir. İnsan ölçülerine uyum (ergonomi), kullanılabilirlik, esneklik özellikleri ile yıkanma işlevinin yanı sıra eğlence, sosyal ve kültürel fonksiyonlara da yanıt vermektedir.

Bununla beraber hamam, kütle formlarının dizilişi, iç boşlukların güzelliği ve uyumu, süslemelerle zenginleşmiş, formların ve renklerin çoğusu ile ayrıcalıklı bir yere sahip olan mimari sanat eserleridir.

Osmanlı şehir yaşamında mimari işlevlerin çözümü, teknoloji kullanımı, sosyal gereksinimler öylesine iç içe geçişlerle yanıtlanmıştır ki; yaşamın her alanında çarpan etkileri çoğalan gerçek bir güzellik ortaya çıkmıştır.

Işığın ve suyun nuruyla arınmak

Hamamlar, bir su yapısı olmakla birlikte, gün ışığının kullanımı öyle belirleyici olmuştur ki, ışık da yapının her köşesinde akan bir varlık olarak, enerji tasarrufu ve konfor sağlamanın yanı sıra estetik ve duygusal bir atmosfer sağlamıştır. Ayrıca ısının mekân içinde dağılımı ve havanın dolaşımı da çok sade bir tasarım ile çok gelişmiş bir sonuç vermiştir.

Yakıt

Külhanda yanan ateş bir yandan suyu kaynatırken, diğer yandan zeminin altında cehennemlik denilen kanallarda alevlerin ve sıcak dumanın dolaşımı ile zeminden ısıtma sağlamış, ateşin enerjisinden tam olarak yararlandıktan sonra, orta bölümde bulunan baca ile dumanı atmıştır.

Ekoloji ve Enerji Tasarrufu

Kilis'te bulunan beş Osmanlı hamamının şehir yerleşimindeki konumu, her mahalledeki insanın ulaşabileceği uzaklıkta, dengeli olarak yer almıştır. Geleneksel yaşamda, evsel atıklar at arabaları ile toplandığı sırada ayrıştırılmıştır. Aileler taşıt olarak hayvan gücünden yararlandığı için (genellikle eşek) hemen hemen her evin hayvanı bulunmakta idi. Bu nedenle hayvansal atıklar diğer atıklardan ayrı toplanmış ve hamamlarda yakıt olarak kullanılmıştır.

Bu durumun farklı açılardan önemi olmuştur. Çünkü odun, kömür gibi yakıtlar hamamda verimli bir ısınma için uygun sonuç vermemektedir. Odun çabucak yanıp küle dönüşmektedir. Oysa hamamda yavaş ve sürekli bir yanma oluşması gerekmektedir. Hızlı yanma sonucunda su hızla ısındığı, hatta kaynadığı halde, taş yapı, (mekân) ısınmamaktadır. Kurutulmuş hayvansal yakıt (tezek), ocakçı tarafından elle, avuç avuç yavaş bir ritim ile atıldığında sürekli ve homojen bir ısınma sağlamak mümkün olmaktadır.

Ayrıca yanma sonucunda oluşan "hamam külü" (kursümbül) değerli bir kimyasal madde olarak inşaat işlerinde, sıva ve harç yapımında yeniden kullanılan önemli ve aranan bir malzeme olarak yapı ustaları ve inşaat sahipleri tarafından talep edilmektedir. Böylece atıklar son aşamasına kadar geri dönüşümde değerlendirilmiş olmaktadır. (Odun külünün kimyası farklı olduğu için, yapı işlerinde kullanılması mümkün olmamakla birlikte, temizlik işlerinde bugünkü deterjan yerine kullanılmıştır.)

Eski Hamamda Makdas odası kubbesi, fil gözleri Süleyman Mührü şeklinde düzenlenmiş.

Çok kültürlülük ve toplumsal paylaşım

Hamamlar toplumun her katmanının bir araya gelerek ortak bir yaşam kalitesini paylaştığı mekânlar olmuştur.¹⁹

Osmanlı Dönemi'nde Kilis'te yaşayan farklı din mensupları, inanç ve geleneklerini kamusal alanda yan yana yaşamışlardır. Hamamın mimari yapısına yansıyan bu durum, Musevi inancını yaşayanlar için özel bir oda yapılmasına sebep olmuştur. Bütün hamamların ılık bölümünde **Makdas** adı verilen odalar mevcuttur.

Yaşam coşkusu

Hamamlar coşku ve eğlenceye de ev sahipliği yapmıştır. Gelin hamamı, güveyi (damat) hamamı, lohusa hamamı, kırk hamamı gibi. Özel olarak Hasan Bey Hamamı'nda gelinlerin hamam çıkışında süslenerek oturtulduğu bir köşk yapılmıştır. Müzik, dans, düğün ve eğlenceler hamam kullanımına renk ve coşku katmıştır.

Kilis Kastelleri (Çeşmeler)

Halep Salnameleri'nde 31 çeşmeden söz edilmesine karşın, bugün 12 çeşme mevcuttur. Kilis'te çeşme yerine halk arasında "kastel" kelimesi kullanılmaktadır. Kastel kelimesinin kökeni, "**kast-el-ma**"dır. Arapça olan bu kelime "suyun bölümlere ayrıldığı yer" anlamına gelmektedir.

Çeşme kitabeleri ana cephede ve cepheyi ortalayacak biçimde yerleştirilmiştir.

¹⁹ Çolakoğlu, Selahaddin. (1998). "İlçe Kilis, İl Kilis". Washington DC.

Geleneksel Kent Dokusu ve Kilis Evleri

Geleneksel taş mimarinin hâkim olduğu şehir, organik bir dokuya sahiptir. Dar sokaklar, taş duvarlar, içe döntük avlulu evler ve anıtsal yapılar, birlikte şehir dokusunu oluşturmaktadırlar. Kilis evleri, iklim özellikleri ve kültürel yaklaşımların etkisiyle biçimlenmiş olarak, dışarıdan pek fark edilmeyecek şekilde, yüksek duvarlarla çevrili olup; sokak veya çıkmaz sokaktaki kapıdan girilince geniş avluların etrafında konumlanan mekânlar olarak düzenlenmişlerdir.

Dar sokaklar ve daha geniş sokaklara doğru ilerlerken bazen kesişme noktalarında meydancıklar ve kıvrımlar oluşmaktadır.

Çıkmaz sokaklardan sokaklara, sokaklardan çarşıya ulaşarak şehir meydanında buluşmaktadır.

GELENEKSEL KİLİS EVİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Plan Kurgusu:

Sokak ve dış dünya ile minimum ilişkisi olan Geleneksel Kilis Evleri, içe döntük olarak, kendi özel alanında, avlu etrafında yerleşmektedir. Bu nedenle evlerin sokak cepheleri, genellikle yüksek bir duvar görünümündedir. Evin asıl cepheleri avluya bakmaktadır. Başka bir deyişle Kilis Evinin en belirgin özelliği, gökyüzüne doğru açılmasıdır diyebiliriz.

Apayrı bir anlayışın ve oldukça özgün bir mimari yaklaşımın sonucu olan Kilis Sivil Mimarlık Geleneği, Anadolu'nun her bölgesinde ve yakın coğrafyada çeşitlenen Geleneksel Ev Mimarisinin olgunlaşmış, kendi içinde tamamlanmış, özgün bir üslubu ve çok zengin örneklerle sahip bir mimarlık mirasıdır.

Geleneksel Kilis Ev Mimarisi, tasarım, üslup, detay, ölçü, oran, yapı tekniği, modüller, süslemeler; kısacası bütün yönleriyle standartları çıkarılabilecek bütünlükte ve bu bütünlük içinde zengin çeşitlilik sergileyen nadide yapılarıdır.

Geleneksel doku içinde evlerin yan yana, sırt sırta bitişik olarak yerleşmesi, buna rağmen tekil olarak gökyüzüne kendi penceresinden açılması sağlanmıştır. Böyle olunca dar sokakların yanı sıra çok sayıda kıvrımlı çıkmaz sokaklar yapılmıştır.

Büyük yapı adalarını çevreleyen sokaklarla birlikte, olabildiğince derinleşen çıkmaz sokaklarla kuytuluklar oluşması tercih edilmiştir. Bu durumda çıkmaz sokağın en dibindeki, en kuytu ev, en özel, en değerli ev olarak kabul edilmiştir. Bu evler "bucaklı ev" (korunaklı ev) olarak anılmaktadır.

Buna en iyi örnek, çok büyük bir yapı grubu ve konak niteliğindeki Yahya Ağa Konağı'dır. Konağın selamlık bölümüne güneydeki sokak üzerinden doğrudan giriş yapılmasına karşın; haremlik bölümüne, kuzeydeki çıkmaz sokağın en dibindeki, küçük ve fark edilmeyecek kadar sade bir kapıdan giriş yapılmaktadır.

19. yüzyıl ikinci yarısına kadar bu şekilde geldiği tahmin edilen ev mimarisi, sonraki dönemlerde kısmen değişerek sokağa açılan pencere örnekleri vermeye başlamıştır.

Böylece sokağa üst katlar hizasında açılan pencereler, cumbalar, kafesli pencereler yapılmasına başlanmıştır. Örnek K. Salihoğlu Evi'ndeki, yüksek sokak duvarı üzerindeki üst kat pencereleri, daha sonra, yakın tarihlerde açılmıştır.

İlk bakışta evin sokakla ilişkisinin bu şekilde sınırlandırılmış olmasının anlamı, güvenlik, korunma duygusu, mahremiyet ve aileye ait özel alan oluşturma çabası gibi anlaşılmaktadır. Ancak üslup araştırmaları yapılarak, bu yaklaşımın başka yönlerinin de anlaşılacağı düşünülmektedir. Çünkü sokak ile ilişkisini açıklamaya çalıştığımız evin iç dünyası bambaşka anlamlar ve değerler sergilemektedir.

Evin sokaktan yapılan girişi, dehliz denilen dar bir koridor veya daha geniş bir geçitten (genellikle dönemeçli) sağlanmaktadır. Bu dehlizden sonra avluya ulaşılmaktadır. Ancak avluya ulaşıldığı anda, eve girilmiş olunmaktadır.

Evin Merkezi Avlu'dur (Havş = havış)

Yerel dilde havış diye adlandırılan avlu, bir bahçe değildir. Bahçenin, düzenlenmiş bir doğa parçası olduğu düşünülürse; avlunun bir doğa parçası olmayıp, her noktası tasarlanmış ve tanımlanmış mimari bir mekân olduğu söylenebilir. Avlunun zemini, yan cepheleri, peyzajı çok net olarak belirlenmiştir.

Ayrıca avlu bir dış mekân değil, bir iç mekândır. Zaten bir iç mekân gibi kullanılmaktadır. Yeme, içme, uyuma, oturma, misafir alma, toplantı, ev işlerinin yapılması gibi yaşamın her türlü fonksiyonlarına cevap vermektedir. İklimin elverişli olması bunun temel dayanağı olduğu için yılın büyük bölümü ve günün her saatinde yoğun olarak yaşayan bir mekândır.

Avlu, evin merkezidir. Avlu, üzeri gökyüzü ile örtülü bir sofa gibidir. Avludaki ağaç ve çiçekler de vazoda duran (canlı ve büyük ölçüdeki) süs bitkileri gibidir. Çünkü avlunun zemini düzgün kesme taşlarla kaplanmış, ağaç ve çiçekliklerin toprak kısımları kesme taş bitiş pervazları ile çevrelenmiş, curun, kuyu, havuz, seki gibi elemanlar belli bir düzen içinde yerleştirilmiştir.

Avlunun etrafını çevreleyen odalar ve kapalı mekânlar, 3,5 – 4 metre derinlikte olup, aslında avlunun devamı olan saçaklar gibidir. Bu mekânların sık pencereci şeffaf ön cephe yüzleri bu yorumu desteklemektedir. Yani avluda geçen asıl yaşam sırasında, geçici olarak bir saçak altına girilip çıkılıyor gibidir. Üzeri örtülü bu mekânlara girildiğinde de zaten yine avluya bakılmaktadır.

Bütün bu yaklaşımlarla bakıldığında ev, kendine özgü sonsuz gökyüzüyle ayrı ve özel bir dünya gibidir ve dış dünyaya pek ihtiyacı olmayan kendine yeten bir bütündür.

Avlular, çocukların oyununa, yaşlıların etkinliklerine, işlerin, toplantıların, eğlencelerin, hatta düğünlerin yapılmasına imkân veren, her an hayatın değişen bütün etkinliklerine açık olan mekânlardır.

Avlu, aynı zamanda sakin, dingin, kuş seslerinin, yağmur ve rüzgârın fark edilebildiği insana huzur veren bir mekândır.

Yaşamın her aşamasına ve her etkinliğe mekân olan ev, en başta insanın barınma ihtiyacını karşılamanın yanı sıra aile içi sosyal ilişkilerin ve toplumun diğer kesimleri (komşu, akraba, hatta diğer hemşehriler) ile kurulan bağların, önemli ölçülerdeki üretim faaliyetlerinin, dolayısı ile ekonominin, ayrıca da sanatın icra edildiği yerdir. (Turgut Cansever, Osmanlı Mimarisi'nde Ev)

Bilindiği üzere, geleneksel büyük ailede, en az üç kuşak bir arada yaşıyordu. Böyle olunca yaşlılar, çocukların bakım ve eğitiminde rol alıyor, toplumsal açıdan da kültürün aktarılmasına katkıda bulunuyorlardı. Gençler ise yaşlıların bakımına destek olduklarından, günümüzde ayrı ayrı mekânlarda çözülen çocuk ve yaşlı bakımı da evde karşılanmış oluyordu. Üretim açısından, ailenin beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçlarının çoğu ailenin çalışması ile evde üretiliyordu. Bulgur, pekmez, sebze kurutmalar, sabun yapımı; eski dönemlerde dokuma, nakış, dikiş gibi işlerin tamamı evde yapılabiliyordu.

Toplantı, eğlence, sohbet ve sanat icrası da evde yaşıyordu. Özellikle büyük evlerin konakların selamlık bölümlerinde akşamları yapılan toplantılarda şiir yarışmaları, edebiyat sohbetleri ve müzik icra ediliyordu. Kadın, erkek, çocuk, yaşlı bütün bireyler kültürün üretilmesine ve yaşanmasına katılıyordu.

Eyvan (Livan)

Yerel dilde “livan” olarak adlandırılan eyvan, evin en seçkin ve ayrıcalıklı mekânıdır. Çünkü eyvana “kurulup oturan” insan, evin tamamına hâkim bir noktadan bütün evi izleyebilir. Sırtı ve yanları duvarla, tüzeri tavanla kapalı olup, ön yüzündeki açıklığı geçen geniş kemerin çizdiği muhteşem yayların siperinde, alabildiğine geniş bir açıyla avluya ve gökyüzüne bakar.

Eyvan aynı zamanda, açık avlu mekânı ile kapalı oda mekânları arasında, yarı açık bir geçiş mekânıdır. Daha yakın dönemlerde nadiren rastlanan iki kemer ve ortada dikme olan eyvan örnekleri, klasik eyvandan farklı olarak üst katlarda biraz daha balkonu andırır biçimde, açık bir geçiş holüdür.

Eyvan esas olarak, manzaralı, serin gölgeli bir yerde oturmak amacıyla yapıldığı için avlu zemininden yüksekte konumlanmaktadır. İki yan duvarı ise sağır olabildiği gibi, iki yanında yer alan odaların kapı ve pencerelerinin eyvana açıldığı da görülmektedir.

Kilis'teki örneklerde diğer kapalı mekânlar gibi eyvanın da tüzeri ahşap kirişleme ve düz dam örtülüdür. Sırt duvarında genellikle niş girintileri vardır. En klasik örneklerden biri olan ÇATOM'un kullandığı ev örneğinde görüldüğü gibi, minderlerin dizilip oturma düzeni oluşturulması amacıyla eyvan zemininde “U” şeklinde bir yükselti düzenlenmiştir. Ortada kalan boşlukta ise motif süslemeli taş kaplama vardır.

Eyvanın avluya açılan yüzünün farklı yönlere (kuzey, güney, doğu, batı) baktığını görmek mümkündür, ancak yaz günlerinde serin köşe olması sebebiyle, kuzeye bakanların sayısı daha fazladır.

DAMLAR

Avlu dışında kalan kapalı alanların üst örtüleri düz toprak damdır.

Toprak düz damların bu kadar yaygın olması göz önüne alındığında ve sırt sırta birbirine yaslanan evlerin damları üstte tek bir düzleme dönüştüğünden, şehir dokusunun tamamı geniş bir toprak teras haline gelmektedir. Arada avlu açıklıklarının delindiği geniş bir teras...

Toprak damın bakımı için ev sahibinin sık sık belli mevsimlerde toprak damın yalıtımını kontrol ederek loğlaması (ağır silindir bir taşın yuvarlanması) gerekmektedir. Ayrıca bulgur yapımı, sebze kurutmaları, salça ve pekmez yapımı gibi evde yapılan işlerin

bir kısmı için geniş ve güneş alan bir alana, ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta yaz günlerinde serin ve açık bir yerde uyuma ihtiyacı için damlar kullanılmaktadır.

Böyle olunca evin bir uzantısı olarak dam da, kullanılan ve yaşanan bir mekân kimliği kazanmaktadır.

Şehrin yerleşmesinde, doğa ve topoğrafya ile ilişkisine bakıldığında, neredeyse bütün şehrin üzerinin kesintisiz olarak gezilebildiği bir üst kot oluşturan düz toprak damların, devamlılığı ve topoğrafyaya paralel kademeli düz bir zemin oluşturması göz önüne alındığında; sanki şehrin üzerinde toprak bir örtü olduğu, şehir yaşamının bu örtü ile doğal zemin arasında geçtiği düşünülebilir. (Bir arı peteği gibi)

Bu konu, iki açıdan önemlidir. Doğa üzerinde yer alan insan, doğayı fazla zedelemeyen bir yere konumlanmakta, diğer yandan ise yine yerden aldığı toprak malzeme ile yeni bir düzlem oluşturarak zemini iki kez kullanmaktadır. Bu iki zemin arasında elde ettiği boşlukta ise ihtiyacı olan korunma, gölge, güneş kontrolü gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Böyle olunca mimarinin oluşumu ve şehrin düzenlenmesinde, doğa – insan ilişkisi ve doğaya nasıl yaklaşıldığı bir ölçüde anlaşılmaktadır.

KAPALI (ÖRTÜLÜ) MEKÂNLAR

Geleneksel Kilis Evlerinde kapalı mekânların da “kapalı” sıfatının gereklerini tam olarak yerine getirdiği söylenemez. Çünkü avlu etrafına sıralanan “kapalı” mekânlar, üst örtüdeki ahşap kirişlemenin taşıma sınırlarının da etkisiyle, derinliği en fazla 4 metreyi bulmayan, avlu cephesi yönünde ise uzun dikdörtgenlerden oluştuğu için, en azından uzun kenarları boyunca şeffaftırlar. Avlu tanımlamasında bahsettiğimiz gibi söz konusu “kapalı” mekânların avlu etrafında düzenlenmiş bir saçak altı konumunda olduğunu yineleyebiliriz. Çünkü avludan ve açık havadan sadece bir aks (3-4 metre) derinlikte olup, her an dış mekâna açılabilirler.

Yaz mevsimlerinde mekânın kullanımı bunu açıkça gösterir. Yazın pencere ve kapıların tamamı açıldığında, bu mekânlar da avluyla tamamen bütünleşir ve evin tamamı, içinde çeşitli köşeler barındıran tek bir mekâna dönüşür.

Pencere ve kapı arasındaki taşıyıcı ince taş ayaklar ise gölge yapan üstteki örtüyü taşımaya devam ederler.

Bazı odaların konumuna göre ikinci cephesi eyvana açılmakta veya sokağa bakan mekânların üç veya dört cepheden de açıldığı görülmektedir. (Örnek: Muharrem Kemal Hoca Evi dört cephe, Fakı Ali Evi Selamlığı üç cephe)

Kapalı yada örtülü mekânlar olarak odalar, çıkma, hazna, mağara, mutfak, hamam gibi servis mekânları sayılabilir.

Odalar

Yerel dilde “ev” olarak anılan oda, avluya göre konumlanışına göre; düzayak girilen alçak tavanlı olursa “kış odası” veya “yaşlı odası” olarak anılmakta, yüksek bir merdivenle ikinci kata çıkılınca konumlanan odaya ise “tabaka” denilmektedir.

En büyük olan esas oda ise (başoda olarak düşünülebilir) avlu zemininden 3-4 basamakla çıkılan yüksek tavanlı bir odadır. Bu odada hem normal pencereler hem de kuş pencerelerinin varlığı, yüksekliği 4 metreyi bulan hacmin bol ışıkla aydınlanmasını sağlamaktadır.

Esas oda ile bağlantılı olarak kullanılan, bir kaç basamak yukarıda veya bir kaç basamak aşağıda yer alan çıkma ve hazna odaları ise alçak tavanlı küçük servis mekânlarıdır. Bazen, bu iki mekân aynı anda bir odaya bağlandığında, oda yüksekliğinin ikiye bölünmesi ile elde edilen alçak tavanlı yardımcı mekânlar olarak düzenlenmektedirler.

Büyük aile yaşantısında çıkma odası, kişisel bir mekân olup, giyinme, bir kenara çekilip dinlenme ihtiyacına cevap vermekte ve üst kotta yer almaktadır. Küçük penceresiyle avluya veya sokağa bakabilmektedir. Hazna ise çıkmayı andırmakla birlikte, alt kotta yer almakta, köşelere denk geldiği için daha loş olup, kiler, sandık odası, bazen de banyo işlevine yanıt vermektedir.

Oda mekânına giriş her zaman çift kanatlı, dar ve yüksekçe bir kapıdan sağlanmakta ve önce ayakkabı ile girilebilen eşige basılmaktadır.

Eşik, odanın belirleyici bir unsuru olup, kapıdan girişte karşıya doğru dikdörtgen planda uzanmaktadır. Mermer veya kesme taş kaplı olan eşik, odanın asıl zemininden 30-40 santimetre aşağıdadır. Genellikle eşiğin hemen bitişiğindeki yan duvar üzerindeki ilk niş **tazar** diye adlandırılmakta, buraya küp, testi, sürahi gibi servisle ilgili şeyler bırakılmaktadır. Tazarın eşik seviyesinde, alt kotundaki niş ise ayakkabı, terlik dolabı gibi kullanılmaktadır.

Dikdörtgen planlı odanın ön avlu cephesi standartlara uygun olarak, önce kapı, sonra pencere dizisinin tekrarı ile şeffaf olarak düzenlenmektedir. Diğer üç kenarın hemen hemen tamamı, pozisyona göre gömme dolap nişleriyle çevrelenmektedir. Bu nişlerin oluşmasındaki yapı sistemi penceredeki düzene benzer şekilde, boşluklar ve taş ayak dizilerinden oluştuğu için yapı, statik olarak da büyük ölçüde hafifletilmiş olmaktadır.

Odanın pencereci cephenin karşısındaki uzun iç kenarına gömme dolapların yerleşmesi standart hale gelmiştir. İki yan kenar ise duruma göre ya düz geçiliyor ya da sadece eşik tarafındaki iç cepheden çıkma ve hazna girişleri sağlanıyordu. Uzun iç cephenin eşik tarafındaki niş ya da gömme dolap, daha geniş yapılarak, yün yatakların bükülerek üst üste dizildiği yüklük işlevi görüyordu. Diğer dolaplar genellikle kapaklı olup, camlı veya tamamen ahşap olduğu gibi, bazen de açık raflı veya çekmeceli düzende olabiliyordu.

“Ev” olarak anılan oda, aile yaşamının birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Oturma, dinlenme, misafir ağırlama, kalabalık grupların toplanıp ağırlanması (bayram, nişan gibi durumlarda), yemek, çalışma, uyumanın yanı sıra eşiklerde yıkama ve yıkanma işlevleri de çözülmektedir.

Süslemeler:

Ev ya da oda, içinde oturanların hayal gücüne ve keyif almalarına katkıda bulunacak şekilde iç düzen olarak tasarlanmış ve süslenmiştir.

Pencere ve gömme dolapların düşey dikdörtgen biçimleri oda içinde sıralanırken, bu elemanlar ya tek tek bağımsız olarak durmakta ya da çerçevelerini oluşturan ahşap pervazların üst hizada birleşmesiyle odayı dört yönden dönen ahşap bir kuşağa asılı dikdörtgenler olarak dizilmektedirler. Bu üst pervazdan tavana kadar kalan yüzeyde, ya sadece sabun sıvalı yüzey olarak kalmakta ya da bazen pervaz çitalarının düzeni ile panolara bölünmektedir. Bu durumda da çitaların arası yine yumuşak beyaz renkteki sıvalı yüzey olarak kalmaktadır.

Ahşap dolap ve pencere kapaklarında, “kübbiyye” denilen mihrap benzeri ya tam karşı dar kenar ya da uzun kenarın ortasında yer alan eğrisel girintili nişlerde yoğun olmak üzere süslemeler yer almaktadır. Süslemeler çok sade çizgilerle marangozluk işlerine ait çizgiler şeklinde olabileceği gibi, ahşabın oyulup kesilmesi ile elde edilen dantel benzeri motiflerin düzenlenmesi, ahşap üzerine kabartma desen oyulması veya oyulmuş ahşapların içine ayna gibi parlak parçaların yerleştirilmesiyle mücevheri andıran süsler olarak da yapılmıştır.

Tavanlarda yuvarlak kesitli ahşap kirişler ve kirişlerin üzerinde görünen “tab” denilen ahşap çatı tahtası üzerinde çeşitli süslemeler yapılmıştır. Bunların en sadesi, tavanda bir bütün olarak baklava motiflerinin farklı renkteki doğal boyalarla kilim motifi benzeri süslenmeleridir. Bazen de renkli çitalar ya da kalem işi desenlerle tavan süsleri yapılmıştır.

Eşik taşlarında renkli taşlarla geometrik motifler yerleştirilmiştir.

Mimari tasarımı bu şekilde tamamlandıktan sonra, evin kullanımında mobilya hemen hemen yok gibidir. Taşınabilir eşyalar (mobilyalar), yumuşak malzemelerden oluşan halı, kilim ve minderler idi.

Oturmak için eşik tarafı hariç diğer üç tarafa “U” şeklinde minder ve yastıklar yerleştiriliyordu. Öncelikli oturma yeri, avluyu görece şekilde pencerelerin karşısında yer alan gömme dolapların önündeki uzun kenar idi. Misafirler ve büyükler bu kenar ve karşıdaki dar kenardan başlayarak otururlardı.

Pencere önünde oturan kişinin dirsek seviyesi pencerenin alt yüksekliği, ayakta duran insanın boy ve göz yüksekliği pencerenin üst ölçüsünü belirlemiştir.

Evin tamamında ve oda içindeki ölçüler her yaştaki insanın engelsiz hareketine uygun bir düzenleme sergilenmiştir. Emeklemeye başlayan bir bebek serbestçe dolaşabiliyor, doğrulup kendi başına pencereden dışarıyı izleyebiliyor, gözden kaçarsa eşikten inip avluya kadar ilerleyebiliyordu.

Pencere doğramaları taş duvar dışının içine, bazen de bu dışın üzerine oturmaktadır. Camlı doğramaya ilave olarak, bazen ahşap kapaklar da yapılmıştır.

Geleneksel olarak eski dönemlerde pencerelerde perde kullanılmadığı, soğuk havalarda ve geceleri kapakların kapatıldığı görülmektedir.

Isıtma, serinletme ve havalandırma

Geleneksel Kilis Evlerinde ısıtma, serinletme ve havalandırma gereksinimleri; maksimum konforla, insan sağlığına uygun ve enerji tasarruflu olarak başarıyla çözülmüştür.

Mimarinin oluşmasında kullanılan malzeme, yapı tekniği ve planlama kararları ile en baştan itibaren çözülmüştür. Ayrıca geleneksel mimarinin getirdiği standartlarla, her konu, her ev ve her yapı için yeniden yeniden çözülmek zorunda kalmamıştır.

Sırt sırta yaslanan komşu evlerin duvarlarının tek duvara dönüşmesi, ısı kaybı yüzeyini yarıdan fazla azaltmış, tek ısı kaybı pencerelerde olduğu için eski evlerin çoğunda ahşap kapak kullanılmıştır.

Camın yaygın kullanılmadığı dönemlerde pencerelerde, sadece ahşap kapakların yer aldığı örnekler bugün de mevcut olup, cam yerine de dıştan beyaz bez gerildiği sözlü kaynaklardan öğrenilmiştir. Ahşap kapaklar kapatıldığında evin karanlıkta kalmasını, yüksekteki kuş pencereleri önlemiştir.

Evin ısıtılması için odaya bir mangal ateş alınması ya da eşığe yakın bir noktada oda zeminindeki bir çukura (yer tandır) ateş közlerinin doldurulması ile sağlanmıştır. Yer tandırı, bazen üzerine delikli kesik koni şeklindeki pişmiş toprak “hordelek” kapatıldıktan sonra üzerine yorgan örtülmesi ile oturanların yoğun olarak ısınmasını sağlamıştır. Soba kullanımı, daha sonraki yıllarda, 20. yüzyıl başında gündeme gelmiştir.

Mimarinin ana malzemesi olan doğal kireç taşının yanı sıra, ahşap yüzeyler, kireç harçlı sabun sıvalı bütün doğal yüzeyler; kışın ılık, yazın serinlik veren malzemeler olduğu için ısıtma serinletme sorununun büyük kısmı daha en baştan çözülmüş oluyordu. Geleneksel mimari, bununla kalmayıp, ek çözümler de getiriyordu. Bu sebeple enerji harcamadan mekânların serinletilmesi, yazın en sıcak günlerinde bile serin mekânlar bulunması, sıcaktan rahatsız olmadan yaşanması mümkün olabiliyordu. Bu durum, evin dışındaki dar ve gölgeli, farklı yönlerde kıvrımlı, zemini bazalt parke taş kaplı sokaklarda da sürüyordu.

Sokaklarda ve evin içindeki, dehliz, avlu ve diğer mekânlarda, karşılıklı pencerelerle odaların içinde düzenli bir hava akımı dolaşıyordu.

Daha baştan yönler dikkate alınarak düzenlenen şehirde ve bütün mekânlarda doğa ve iklim özellikleri, yaşam konforu lehinde kullanılmıştır.

Kilis'te hâkim batı rüzgârı (“garbi havası”), mimariyi belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Bugün çok az örneği kalan doğal klima kanalları yapılmıştır. Batı rüzgârını almak için özel pencereler ve kapaklı dolaplar yapılmıştır. (örnek: Alaidin Yavaşca Evi)

Odanın iç hacminin yüksek tavanlı olması, oksijen miktarının yüksek kalmasına, serinliğe ve nem dengesini korumaya sebep olmuştur. Ahşap doğramalar, kireç sıvalı yüzeyler, ahşap tavan, mekânın nefes almasını sağlayarak yoğuşma ve rutubeti engellemiştir.

EV KİTABELERİ:

“Bu hane güzel hane
Safa verir giren cane
İçindeki oturane
Huda ilmi amel versin”

Ev kitabelerinin dış mekânda taş yüzeylere, iç mekânda taş, cam ve ahşap üzerine yazıldığı gözlenmiştir. Taş üzerindeki, binanın sokak cephesinde giriş kapısı, pencere üzeri veya cephenin başka bir noktasında yüksekte yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında yaygın olarak avlu cephesinde yüksek ve görünür bir noktada, kuş pencereleri hizasına yakın yerlerde, pencere ve kemer üzerinde, bazen de eyvan içinde kapı ve niş üzerlerinde yer aldığı görülmektedir.

Kitabelerin büyük bir çoğunluğu sülüs ve talik hattıyla yazılmış olup; üzerlerinde **Heza Min Fadli Rabbi** (bu Allah'ın fazlıdır), Kuran-ı Kerim ayetleri, **Ya Fettah** (ey kapıları açan), **Ya Hafız** (ey koruyan), Maşallah, Maşallah Kan (Allahın dilediği olur) ve edebi sözler yazılmıştır.

Kapalı Plan Tipleri:

19. yüzyıl sonunda batılılaşma etkisi ile Kilis'te klasik avlulu evler dışında da planlar uygulanmaya başlamıştır. Bunlar genellikle bir orta sofanın iki yanına sıralanan odalardan oluşan kapalı bir kütleye sahip olan evlerdir. Bu üslupta yapılan konak tipi evlerin başında Hacı Mehmet Efendi Konağı, Neşet Efendi Konağı, Ahmet Bey Konağı sayılabilir.

Kırsal Mimari

Kilis köylerindeki sivil mimarlık örnekleri zenginlik ve çeşitliliği ile mimarlık mirasımızın önemli birikimine işaret etmektedir.

Kilis'in batı ve kuzeyinde yamaç yerleşimlerinin yaygın olması ile bağlantılı olarak çoğunlukla taş mimari geleneği görülmektedir. Buna karşılık doğu ve güney kesimlerin coğrafi olarak ova yerleşmesi olması sebebiyle kerpiç yapı geleneği yaygındır.

Oldukça gelişkin mimari örnekler içinde köy camileri, üretim yapıları (zeytin mahsereleri, pekmezhaneye yapıları, değirmenler), köy çeşmeleri, köy odaları ve konakları ile birlikte köy evleri çeşitlilik göstermektedir.

Köy Camileri

Köy camileri içinde yazılı en erken tarih olarak Bozkaya (Fizge) Köyü cami kitabesinde 1808 tarihi okunmaktadır. Bıyır Köyü (Havuzluçam) Camisi üzerinde 1907, Taşlıbakar Köyü Camisi'nde 1914 tarihleri okunmaktadır.

En küçük ölçüde olan Bıyır Köyü Camii tek mekândan oluşmakta ve son cemaat mekânı bulunmamaktadır. Yapının kuzeydoğusunda yer alan ve antik bir yapıya ait olduğu düşünülen silindirik biçimli bazalt taş, minare yerine kullanılmaktadır.

Diğer camiler, iki akstan oluşan harim bölümleriyle doğu-batı yönünde, uzunlamasına dikdörtgen plana sahiptirler. Ortadan geçen kemerli (**kantarmalı**) aks, ahşap kirişlemenin taşıma kapasitesinden kaynaklanmaktadır.

Diğerlerinden farklı olarak Çakallıpınar Köyü Camii, kuzey-güney yönünde genişleyerek tek kemer açıklığı ile geçilen ve üç akstan oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Böylece ahşap kirişlemede doğu-batı yönünde üç aks olarak dizilmektedir. Kemerlerin oturduğu ayakların güneyde olanları, mihrap çıkıntısı ile birlikte dış cepheye yansımıştır.

Son cemaat bölümleri tek kemer veya üç kemerle geçilmiştir. (Çakallıpınar Köyü Camiinde iki kemer) Haskenli ve Hüseyinoğlu Camilerinde son cemaat yerleri nispeten kapalı ve kuytu bir mekân oluşturarak, tek kemerle geçilmiştir. Bunun rüzgâr ve hava şartlarına karşı korunma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Geleneksel mimarinin yöredeki biçimlenişiyile, çatı örtüleri ahşap kirişleme üzerine düz toprak dam olarak yapılmıştır.

Köy Çeşmeleri

Köy çeşmeleri taş yapı olarak, genellikle tek cepheli, tek bir sivri kemerin oluşturduğu niş içinde yer almaktadır. Çeşme lülesinden akan sular, birkaç yalaktan geçerek burada temizlik işlerinin yapılmasına ve hayvanların sulanmasına göre düzenlenmiştir.

Üretim Yapıları

Tarımsal ürünlerin, zeytin, üzüm ve tahılların üretildiği yerde, (köyde) işlenmesi için atölyeler yapılmıştır. Zeytinin işlenerek zeytinyağının çıkarıldığı atölyelere yörede “mahsere” denilmektedir. Eski dönemlerde insan ve hayvan gücüyle döndürülen değirmenlerde öğütülen zeytinin, preslenmesi ile yağ çıkarılırken; günümüzde bu sistem terk edilmiştir.

Başcılığın yaygın olmasından dolayı üzüm suyunun çıkarılarak ocaklarda pişirildiği yapılara da rastlanmaktadır.

Kilis ve çevresinde buğdayın öğütülmesi, un yapımı için işletilen değirmenlerin yel değirmeni, su değirmeni ve hayvan gücü ile çalışan değirmenler olarak çalıştırıldığı bilinmektedir. Bunların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Elbeyli İlçesi Tirşikin (Güvendik) Köyü’nde tek örneği kalan su değirmeninin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Kalan kısımları yapının işleyiş sistemi ve mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Hemen hemen her köyde bulgur yapımı için kullanılan “mider” yerleri açık alanda köy meydanında yer almaktadır.

Kırsal alandaki üretim yapıları, teknoloji ve üretim geleneği hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Köy Odaları

Köyün ortak sosyal mekânı ve buluşma yeri olan köy odaları, gelen misafirlerin ağırlanıp konakladığı, köyün sorunları ve yönetim kararlarının alındığı bir tür selamlık yapısıdır.

Köy Konakları

Köyün zengini veya Ağasına (Efendi) ait büyük ölçekli evler, köy konağı olarak anılmaktadır. Köydeki diğer evlere göre farklılıklar gösteren konaklar, daha gösterişli ve büyük evlerdir. Salhan ve Bıyık Köyü konakları, köyün diğer evleri kerpiç olduğu halde taş yapılardır. Salhan’daki Salih Maraşlı Konağı köyden biraz kopuk olarak höyük tepesi üzerinde etrafa hâkim bir konumdadır. İki örnekte de konak sahibi esas olarak şehirde oturduğu için, burası daha çok selamlık fonksiyonunu taşımaktadır.

Kefre Bahçesi’nde yer alan ev, sayfiye evi niteliğindedir. Bahçe içinde yer alan yapı grubunun dış kısmında büyük bir süs havuzu çevresinde oturma terası, ayrıca fıskiye havuzu ve oval kamelya yer almaktadır. Ev kısmı ise dışa kapalı bir avlu etrafında eyvan, oda ve mutfak, üst katta ise dışa pencereleri olan odalardan oluşmaktadır.

Alahan Köyü, Salih Maraşlı Konağı

Kefre Bahçesi

Köy Evleri

Taş Evler

Taş malzeme, kesme taş, moloz taş olarak; kireç taşı ve bazalt taş kullanılmaktadır. Pencere, kapı boşlukları lento veya kemerlerle geçilmekte, eyvanlar ve iç mekândaki açıklıklar da yine çeşitli form ve ölçülerdeki kemerlerle geçilmektedir.

İki katlı yapıların alt katları bazen tonoz örtü ile veya ahşap kirişleme ile üst katlar ise her zaman ahşap kirişleme ile geçilmektedir. Çatı örtüsü (hafif olması sebebiyle) bütün bölgede düz toprak damdır. Damlar bazen teras amacıyla da kullanılmaktadır.

Taş yapılar da kendi içinde köyden köye de farklılıklar göstermektedir. Malzeme ve yapı tekniği açısından olduğu gibi planlamada da farklılıklar görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra yaygın ve tekrarlanan plan tipleri ve standartlar olduğu da görülmektedir.

Kantarmalı Ev

Yaygın olarak kullanılan kantarmalı ev tipinde, ahşap kirişlemenin iki kez tekrarlanması ile ortada oluşan kemer aksı, iki kemerin birleştiği noktada taş bir ayağa oturmaktadır. Böylece geniş açıklıklı bir mekân oluşmakta, bu geniş mekân açık bir düzenleme ile kullanılmaktadır. Evin iç kullanımı da benzer evlerde tekrarlanan bir standartla kullanılmaktadır. Dikdörtgenin orta bölümünden girilen mekânın sağında ve solundaki duvar üzerinde iki ocak yer almakta. Kalabalık misafirler olduğunda kadın ve erkek grupları ayrı bölümlerde oturma imkânı bulmaktadır. Dar kenardaki uçlarda kemerin oturduğu geniş duvar yüzeyiyle oluşan "U" mekân sedir düzenlemesine imkân vermektedir. Kapıdan girince tam karşıdaki uzun duvar üzerinde ambar ve yükler dizilmektedir. Çok amaçlı kullanıma olanak veren mekân, gündelik yeme, oturma, yatma fonksiyonları yanı sıra toplantı ve düşünlerin yapılmasına da uygun olmaktadır.

Kerpiç Evler

Kerpiç evlerin plan düzeninde de taş evlere benzer bir anlayış olmasına karşın; kat sayısı genellikle tek olup, iki katlı ev sayısı daha azdır. Evlerin yerleşimi ovanın düz ve yatay çizgisine paralel şekilde daha geniş alanlara yayılmaktadır. Evin keskin bir sınırı yoktur. Ovanın düzlüğü, sonsuz mekân yapılı mekânın içinde kesintisiz devam etmektedir.

Taş evlerdeki kantarma düzenine karşılık geniş açıklık elde etme durumu, kerpiç evlerde güçlü ahşap kirişleme ve onu taşıyan taş sütun, taş ayak ya da ahşap dikme ile sağlanmaktadır. Eyvan ve giriş kapılarının geniş boşluğu kemer veya ahşap hatilla sağlanmaktadır. Yükler kerpiç niş sıraları içine dizilmektedir.

Kilis'te Osmanlı Mezar Taşları

Kilis şehir merkezinde 79 adet Osmanlıca mezar taşı kitabesi belgelenmiştir. Bunlardan bir örnek olarak Ahmet Efendi Hanımı'na ait mezar taşı:

Dikdörtgen formlu şahidenin baş kısmında yer alan "C" kıvrım dalları, stilize edilmiş palmet motifi ve hayat ağacı ile bir bütünlük oluşturmaktadır.

11 satırlık, alçak kabartma tekniğinde, talik hatlı manzum kitabe:

1342 Fatıha

Bu dehr-i dîn-u bî vefâ sükkâmı ma'ruz-u cefâ
Mevcûdi mehkûm-u fenâ mümkünmüdür bunda bir bekâ
Şerif Ağanın duhteri Ahmet Efendi hemseri
Göz yumdu dürdü defteri bu kabre eti ilticâ
İhsân û birre mâ ile emr-i Hudâya kaile
Hem âkile hem kâmile bu acize afv a sezâ
Dünyada bir gün görmedi hayfâ murada ermedi
Tali'ena yüz vermedi ukbâda olsun pür sefâ
Muhtar çıkardın bâ duâ târîh-i cevherdâr enâ
Bakisi tesrir eylesün dâr-ı cinânnda Hudâ
Vezni : Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

Açıklaması:

Bu vefasız dünyada oturanlar, eziyetlere açıktırlar.
Var olanlar yok olmaya hükümlüdürler,
Burada asla sonsuza kadar kalamazlar.
Şerif Ağanın kızı Ahmet Efendi'nin hanımı,
Göz yumup verdi hesap defterini bu kabre sığındı.
Bağışlayıcı olan Allah'ın emrine razı oldu.
Akıllı ve hem olgun olan bu zayıf kişi affa layıktır.
Dünyada gerçekten bir gün muradına ermedi.
Talih ona yüz vermedi, ahrette rahat dolu olsun
Muhtar dua ile çıkarıp noktalı tarihini.
Allah'u Teala ona dirilik verip, cenneti yurt edip sevindirsin.

Şair Muhtarın hazırladığı manzumenin son satırı Ebcet hesabına vurulunca 1345 tarihi bulunur.

Bir üst satırdaki ta'miyeye göre "ba" kelimesinin
Ebcette karşılığı olan üç rakamı alt tarih satırından çıkarılacaktır.

1345'te üç çıkarılınca 1342 tarihi bulunur,

Ahmet Efendi'nin Hanımı 1923 yılında vefat etmiştir.

Burada eski bir Türk geleneğine uyularak kadının ismi taşta zikredilmemiştir.

Kaynaklar

Bebekoğlu, S.- Tektuna, M. A. (2008) "Kilis Kültür Envanteri". Ankara.

Çolakoğlu, Şinasi. (1991). Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930. Ankara.

Çolakoğlu, Selahaddin. (1998). İlçe Kilis-İl Kilis. Washington DC.

Dündar, Abdülkadir. (1999). Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Evliya Çelebi. (1935). Seyahatnamesi. (Cilt 9). İstanbul.

Kesici, Ökkeş. (1994). Kilis Yöresinin Coğrafyası. Kilis Kültür Derneği Genel Yayın No:12. Araştırma Dizisi-1.

Konyalı İbrahim Hakkı. (1968) Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi. İstanbul.

Öztuna, Yılmaz (1989). Devletler ve Hanedanlar 1-2. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Sami, Şemsettin.(1896). Kamusu'l A'lam. (Cilt 3-4). İstanbul.

Sykes, Mark. (2000). Darü'l İslam. (Çev: Yılmaz Tezkan). Ankara.

Tektuna, Mehmet, A. (2005) Kilis Kastelleri. Kilis Belediyesi Yayınları. Kilis.

SOSYO-E
GÖSTERGE

Sosyo-Ekonomik Göstergelerle

Kilis İli

EKONOMİK

LERLE KILIS İLİ

Sosyo-Ekonomik Göstergelerle Kilis İli

Doç. Dr. H. Mustafa PAKSOY¹
Arş. Gör. Tuğçe YÖNTEM²

Kilis M.Ö. 1460 yıllarında Halep Krallığı'na bağlı bir yerleşim yeri iken Hitit İmparatorluk Dönemi'nin başlamasıyla Hitit etkisine girmiştir. M.Ö. 356'da Makedonya'dan yola çıkan Büyük İskender kuzeybatıdan güneydoğuya doğru bütün Anadolu topraklarını işgal ederek İskenderun Körfezi'ne dayanarak İskenderun'u kurup, Kilis üzerinden Mısır'a doğru yoluna devam etmiştir. M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümüyle İmparatorluk 3 general arasında paylaşıldığında Kilis ve çevresi Selekki'nin egemenliği altına girmiş ve 227 yıl Selefkiler Devleti'nin egemenliği altında kalmıştır.

Türklerin Kilis bölgesine gelişi 8. yüzyılda başlar. Harun Reşit El-Mehdi döneminde Orta Asya'dan koparak İslamiyeti kabul eden Horasanlı Oğuz Boyları gruplar halinde Abbasiler'in hizmetine girmeye başlarlar. Kentin bugün bulunduğu yerde Kilis adıyla gelişmesi Mısır-Türk Kölemen Devleti zamanında, 1250'li yıllarda başlamıştır. Osmanlı Devleti topraklarına Yavuz Sultan Selim tarafından 23 Ağustos 1516'da Mercidabık Köyü civarında yapılan ve aynı adla anılan savaş sonucunda katılan Kilis, bu dönemde Halep eyaletine bağlı bir sancaktır. Kilis, Mondros Mütarekesiyle Aralık 1918'de önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bölgedeki Ermeniler, Fransızlarla birleşerek Kilislilere zor günler yaşatmışlardır. Tüm yurttan seferberliğin başlamasıyla kurulan Kilis Kuvayı Milliyesi düşmanlarla kahramanca çarpışarak 6 Aralık 1921'de kendi kurtuluşunu kendi kazanır ve Gaziantep'e yardıma gider. Kilis 1927 yılında Gaziantep il olunca Gaziantep'e bağlı bir ilçe olmuştur. 6 Haziran 1995 tarihinde de il statüsüne kavuşmuştur.³

KILIS İLİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Kilis ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Hatay-Maraş oluşu ile Fırat Irmağı arasında uzanan Gaziantep Platosu'nun güneybatı kısmında, Türkiye-Suriye sınırında yer almaktadır. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunur. Ortalama yüksekliğinin fazla olmadığı (680 metre) sahanın değişik kısımları arasında büyük yükselti farkları bulunmamaktadır. 1995 yılında il statüsüne kavuşan Kilis'in sınırları, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı ve kuzeybatıdan İslahiye, kuzey ve kuzeydoğudan Gaziantep merkez ve doğudan Oğuzeli ilçeleriyle çevrilidir. İlin merkezini oluşturan Kilis, Suriye sınırı yakınında (sınıra uzaklığı 5 kilometre) plato kenarına tutunmuş, Antep-Halep yolunun geçtiği eski bir yerleşme yeri; bağ bahçelik; sokakları dar ve dolambaçlı bir şehirdir. İl merkezi doğudan batıya doğru uzanan Resul Osman Dağı eteklerinde kurulu olup, güneye doğru inildikçe düz arazilere inen fazla engebeli olmayan bir sahada yer almaktadır. İlin kuzeyinde yer alan ve doğudan batıya uzanan dağlar arasında kuru dereler ve birkaç küçük akarsu bulunmaktadır. Genellikle kıraç arazilerin yer aldığı bu dağların etekleri ve üst kısımlarında tarıma elverişli araziler bulunmaktadır.

İlin güneydoğu ve sınır şeridi boylarında özellikle bağcılık ve zeytincilik çok gelişmiş ve tarıma elverişli arazileri bulunmaktadır. İlin kırsal kesiminde yaşayan halk geçimini tarımdan sağlamaktadır. İldeki başlıca çaylar; Afrin Çayı, Sunnep Çayı, Sabun Suyu Çayı, ve Balık Suyu Çayları olup bu çayların geçtiği arazilerde sulu tarım yapılabilmektedir.⁴

TURİZM

İlde, turizm ve rekreasyon tesisleri nitelik ve nicelik olarak gelişmemiştir. Turizm işletme belgeli konaklama tesisi bulunmamakla birlikte, 250 yatak kapasitesine sahip üç adet belediye belgeli tesis bulunmaktadır. Bu tesisler daha ziyade, konaklama ve yeme-içmeye yönelik tesislerdir. Dolayısıyla, turistik yatırımların yeterli düzeyde olmadığı Kilis ilinde, mevcut tarihî ve turistik eserler yeterince değerlendirilememektedir.⁵

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

² Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

³ www.turkcebilgi.com/kilis/ansiklopedi

⁴ www.gazetekilis.com/kilis-hakkinda/87

⁵ DPT. 1996

Kilis ilinde tarihi, arkeolojik ve kültürel değerler oldukça fazladır. Bunlar; Pırlıoğlu Camii, Cüneyne Camii, Şıhahmet Camii, Tabakhane Camii, Karakadı Camii, Katran Camii (Alacacı), Canpolatpaşa Camii, Tekke Mevlevihanesi, Kürtağa Camii, Nakşibendi Tekkesi, Çelik Camii, Akçurun Camii, Murtaza Camii, Ulu Camii, Şah Süleyman Camii, Hindioğlu Camii, Şeyh Mansur Türbesi ve Şeyh Bedevi Türbesi'dir. Diğer tarihî özellik taşıyan yapılar olarak; Eski Hükümet Konağı, Cumhuriyet İlkokulu, askeri yapılardan Ravanda Kalesi, sivil mimari yapılardan Ahmet Bey Konağı, kültürel yapılardan Salih Ağa Çeşmesi, Koca Hamamı, Paşa Hamamı, Fellah Çeşmesi, Nemika Çeşmesi, İpşirpaşa Çeşmesi, Hasanbey Hamamı, Tuğlu Hamamı ve arkeolojik yapılardan Leylit Höyük, Oylum Höyük, Kumludere Höyük, Çörtlen Höyük, Sinnap Höyük, Yavuzlu Höyük, Belentepe Höyüğü, Karamelik Höyüğü, Polatbey Höyüğü ve Murat Höyük'dür.⁶

Kilis ilinden Suriye'ye açılan Öncüpınar Sınır Kapısı'ndan turist girişı olmaktadır. Bu turistlerin bir bölümü geçici de olsa ikamet etmektedir. Bununla birlikte Kilis'e gelen yabancı turistlerin büyük bir çoğunluğu sınır ticareti yapmak amacıyla gelen turistlerden oluşmaktadır. Sınır ticareti ve sanayinin gelişme göstermesiyle Kilis'in turistik tesislerinde de artış beklenmektedir.⁷

KİLİS İLİNİN SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELERİ

Sosyal Göstergeler

Kilis ilinin nüfus ve eğitim ile ilgili bilgileri aşağıdaki gibidir.⁸

2009 yılı nüfus	122.104
Yıllık nüfus artış hızı (%)	9,2
Aldığı göç	4.662
Verdiği göç	5.667
Net göç	-1.015
Net göç hızı	-8

Tablo-1

Kilis ilinin merkez ilçe dâhil, 4 ilçesi, 137 köyü ve 4 beldesi bulunmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2009 yılı verilerine göre, Kilis'in nüfusu 122.104 olarak saptanmıştır. Kilis yüzde 9,2 nüfus artış hızı ile yüzde 14,5 olan Türkiye ortalamasının altındadır. Kilis'in doğurganlık hızı ülke ortalamasının üzerinde olmasına rağmen, nüfus artış hızı ülke ortalamasının altındadır. Bu durum, Kilis'in göç vermesiyle ilişkilendirilebilir. 2009 yılında 4.662 göç alırken, 5.677 göç vererek göç hızı yüzde -8 olmuş bu durum da nüfus artış hızını düşürmüştür.

Tablo:2'de Kilis ilçelerinin nüfusu bazı yıllar itibari ile sunulmuştur.⁹

⁶ DPT. 1996

⁷ DPT. 1996

⁸ TUIK. 2011

⁹ Kilis.yerelnet.org.tr

İlçe Adı	2009	2008	2007	2000
ELBEYLİ				
Toplam	6842	7146	6714	7992
Erkek	3328	3478	3348	3944
Kadın	3514	3668	3366	4048
İlçe Merkezi	1920	2061	2326	2077
Köy	4922	5085	4338	5915
MUSABEYLİ				
Toplam	14653	14561	14161	13895
Erkek	7310	7234	7024	6736
Kadın	7343	7137	7137	7159
İlçe Merkezi	856	1249	1249	1555
Köy	13797	13588	12912	12340
POLATELİ				
Toplam	5575	5565	5488	5450
Erkek	2785	2774	2739	2647
Kadın	2790	2791	2749	2803
İlçe Merkezi	981	1015	1138	683
Köy	4594	4550	4350	4767

Tablo-2

Eğitim

Kilis ilinin eğitim durumu oldukça düşüktür. Tablo 3'de görüldüğü gibi ilde okuma yazma bilmeyen 11.429 kişi bulunmaktadır. Doktora mezunu olan 65 kişi vardır. Üniversitenin kuruluşu ilin eğitim düzeyini yükseltmiştir. Kurulan üniversitenin bölgeyi kalkındırması beklenmektedir.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi 29 Mayıs 2007'de kurulmuştur. Fen-Edebiyat Fakültesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yusuf Şerefioğlu Sağlık Yüksekokulu, Meslek Yüksekokulu, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Enstitüsü ile Fen Bilimleri Enstitüsü'nden oluşmaktadır. Üniversite halen 2 yerleşkede 3 fakülte, 1 yüksekokul, 2 meslek yüksekokulu ve 2 enstitüde faaliyetlerini sürdürmektedir. Lisans ve yüksek lisans düzeyinde yaklaşık 4.000 öğrenciye sahip üniversitenin mevcut yerleşkeleri şehir merkezindedir. Mevcut kampüsler şehir merkezinde olup, biri 238 dekar, diğeri ise 8 dekar alana sahiptir. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi'nin kuruluş kararı YÖK tarafından kabul edilmiş olup hizmet binası bulunmamaktadır.¹⁰

Kilis ili Eğitim Durumu ¹¹

Eğitim Seviyesi	
Doktora	65
Yüksek Lisans	126
Lisans	4.262
Lise	11.833
İlköğretim	15.203
Ortaokul	3.347
İlkokul	28.206
Okuma-yazma bilen (okul bitirmeyen)	11.429
Diğer	4.504
Toplam	81.698

Tablo-3

Ekonomik Göstergeler

İstihdam

Göstergeler	2008	2009
İşsizlik Oranı (%)	10,9	14,9
İşgücüne Katılım Oranı (%)	42,5	42,2
İstihdam Oranı (%)	37,9	37,7

Tablo-4 ¹²

İşsizlik oranı oldukça yüksek olan Kilis'te 2008 yılında bu oran yüzde 10,9 iken 2009 yılında 4 puan artışla yüzde 14,9'a yükselmiştir. İş gücüne katılım ve istihdam oranları 2008 yılında sırası ile yüzde 42,5 ve yüzde 37,9 olarak hesaplanırken 2009 yılında yüzde 42,5 ve yüzde 37,7 olarak hesaplanmıştır.

¹¹ TUIK, 2011

¹² TUIK, 2011

Sektörel Bilgiler

İŞKUR Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2009 yılı faaliyet raporlarında, Kilis ilinin rekabet gücü yüksek sektörleri aşağıdaki tablo 4'te sıralanmaktadır.

Rekabet Gücü Yüksek Sektörler ¹³

Faaliyet Kollarına Göre Sektörler	Birinci Rekabet Gücü Yüksek Öncelikli	İkinci Rekabet Gücü Yüksek Öncelikli Sektör	Üçüncü Rekabet Gücü Yüksek Öncelikli
Tekstil	Sektör	Döşemelik kumaş, seccade	Sektör
Gıda	İplik	Pekmez	Plastik çuval ve poşet
Kimyasal Sektörü	Zeytinyağı Sabun	Madeni yağ, lastik ve plastik ürünler	Biber Cam ürünleri

Tablo-5

Hayvancılık

Kilis'te hayvancılık işletmelerinin yüzde 95'lik kısmı bitkisel üretimle beraber yapılan aile işletmeciliği şeklindedir. Küçükbaş hayvanların yüzde 51'ini ivesi ırkı koyun, yüzde 49'unu ise Kilis Keçisi oluşturmaktadır. Kilis ilinde, Türkiye'nin diğer birçok illerine kıyasla daha büyük bir hayvan varlığı bulunmaktadır. İl hayvancılığında, temelde aile tüketimini karşılamaya yönelik olan geleneksel yapı sürmektedir. Hayvan yetiştirme ve besleme yöntemleri gelenekselliğini korumakta, çiftçi ailelerinin büyük çoğunluğu ek gelir elde etmek amacıyla büyük ve küçükbaş hayvancılık ile kümes hayvancılığı da yapmaktadırlar. İl hayvan varlığı içerisinde; koyun başta olmak üzere küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık ağırlıklı gözükmektedir. Kilis'te manda ırkı çoğunluktadır. Bu durum bölge hayvancılığının meraya dayalı olduğu, kalitesiz yemlere ve çetin şartlara dayanıklı hayvanların çiftçilerce tercih edildiği sonucunu doğurmaktadır.¹⁴

İl Tarım Müdürlüğü'nden alınan verilerle oluşturulan tablo 6'da ilde en fazla küçükbaş hayvan yetiştirildiği, kanatlı hayvan yetiştiriciliğinin de ilin ihtiyacını karşılayacak düzeyde olduğu gözlenmektedir.

İldeki Hayvan Varlığı ¹⁵	Adet
1- Büyükbaş (sığır)	4.515
2- Küçükbaş	130.000
a) Koyun	75.000
b) Keçi	55.000
3- Tek Tırnaklı	150
4- Kanatlı	50.000
a) brofiller	15.000
b) yumurtacı	82.000
5- Arı Kovanı	4.383

Tablo-6

¹³ İŞKUR Genel Müdürlüğü İl İstihdam ve Mesleki Kurulu 2009 Faaliyet Raporu

¹⁴ DPT. 1996

Ormancılık

İl sınırlarının yaklaşık 7.600 hektarlık kısmı ormanlarla kaplıdır. Bu da toplam alanın yaklaşık yüzde 6-7'lik bir kısmını oluşturur ki, bu oran Türkiye ortalamasının altındadır. Hâlbuki sahanın büyük bir kısmı iklim şartlarına göre Akdeniz vejetasyonuna (bitki örtüsü) ait kuru ormanların yayılış alanı içerisinde kalmaktadır. Bu durum, ormanların büyük ölçüde tahrip edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Zira saha, dünyanın en eski uygarlık merkezleri olan Suriye, Mısır ve Mezopotamya gibi ormanlardan yoksun sahalara en yakın orman alanlarından biri durumundadır. Bu da tahribin çok eski zamanlardan bu yana devam ettiğini gösterir. Son 200-300 yıldan bu yana toprağa bağlanan göçebelerin tarım arazisi açmak için şiddetli tahribatlarına sahne olmuştur. Zira göçebeler yerleşirken alçak alanları değil, bulunduğu iklime göre nispeten yayla özelliği gösteren ormanlarla kaplı yüksekçe yerleri tercih etmişlerdir.

Kilis il sınırları içerisinde bulunan ağaç türleri; kızılçam, meşe, sandal, okaliptus, akasya, söğüt, çınar, ceviz, kavak, fıstık çamı, sedir, aylantus, akçaağaç, dişbudak ve yalancı akasyadır.¹⁵

Musabeyli ilçesinde belediye tarafından planlanan veya gerçekleştirilen aktif ve pasif yeşil alan bulunmamaktadır. Polateli İlçesinde 7.000 metrekarelik bir park bulunmaktadır. Elbeyli ilçesinde uygulamalı imar planı üzerinde 19 adet 230 metrekare yeşil alan bulunmaktadır. Yavuzlu Belde Belediyesi ağaçlandırma çalışmalarına devam etmektedir. İl sınırları içinde toplam 18.650 hektar orman alanı bulunmaktadır.

Madencilik

İl maden kaynakları bakımından çok zengin potansiyele sahip değildir. Kilis ve yakın çevresinde MTA /Maden Tetkik ve Arama) Genel Müdürlüğü'nün bugüne kadar yaptığı çalışmalarla elde ettiği veriler sonucunda fosfat, manganez ve demir oluşumlarına rastlanmıştır olup, bunlar Musabeyli ilçesinde yer almaktadır. İldeki fosfat yatakları glokon tipi sedimanter yataklar olup, Boğazkerim ve Fericek yörelerindeki fosfat sahalarında yüzde 3.40-13 P₂O₅ tenörlü 20.970.750 görünür + muhtemel rezerv tespit edilmiştir. Yataklar geçmiş yıllarda işletilmiştir. Musabeyli-Dostallı, Karabolluk demir yatağında ortalama yüzde 47 Fe, yüzde 20,1 SiO₂ içerikli 103.000 ton görünür muhtemel rezerv belirlenmiştir. İl genelinde çok sayıda manganez yatak ve zuhurları bulunmaktadır. Yüzde Mn. İçerikleri 13 ile 49 arasında değişen bu yatak ve zuhurların toplam "görünür" ve "muhtemel rezervi" 330.230 tondur.¹⁶

Fosfat (P)

Kilis-Boğazkerim, Fericek Glokonili Fosfat Sahası

Tenör: % 3.40-13 P₂O₅

Rezerv: 17.471.750 ton görünür+ muhtemel rezerv (Fericek sahası). 3.500.000 ton potansiyel rezerv

(Boğazkerim sahası) mevcuttur. Boğazkerim sahası geçmiş yıllarda işletilmiştir.

Demir (Fe)

Musabeyli-Dostallı, Karabolluk

Tenör: % 47 Fe, % 20.1 SiO₂

Rezerv: 103.000 ton görünür + muhtemel rezerv.

Manganez (Mn)

Musabeyli-Dostallı, Y.Kalecik, Kocamustafapaşa, Karadut, Burunsuzlar, Beleden ve Kale Mah. Sahaları

Tenör: % 13-49 Mn.

Rezerv: 330.230 ton görünür + muhtemel rezerv.

Enerji

Kilis ili elektrik enerjisi ihtiyacını Gaziantep'e 60 kilometrelik mesafede bulunan 30 kilovatluk trafo merkezinden karşılamaktadır. Elektriksiz köy bulunmamaktadır.¹⁷

¹⁵ www.kilis.gov.tr

¹⁶ www.mta.gov.tr

¹⁷ www.veribaz.com

¹⁸ http://www.kilis.gov.tr/tarim.asp 2011

Tarım

İl arazisinde tarıma elverişli arazi diğer arazi çeşitlerinden fazladır. Kilis ilinde bağcılık ilin geçiminde önemlilik arz etmektedir. Bağcılıktan sonra en çok zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Zeytin sofralık zeytinden ziyade zeytinyağı yapımında kullanılmaktadır. İlde bağcılık zeytinciliğin dışında kalan meyveciliğin çok az olması, bu grupların, sadece il içi tüketime dayalı olması ile ilgilidir.

Bağ Ekiliş Alanları ve Üzüm Üretim Miktarları¹⁸

Ürün Adı	Meyveliklerin Toplam Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
Üzüm (sofralık-çekirdekli)	4550	14042
Üzüm (kurutmalık-çekirdekli)	2660	12713
Üzüm (şaraplık)	8513	40563
Toplam	15723	67318

Tabloda görüldüğü gibi Kilis'te toplam bağ alanı 15.723 hektardır. Toplamda 67.318 ton üzüm üretilmektedir. Üretilen üzüm çeşitlerinin büyük bir bölümü şarap üretiminde kullanılmaktadır. Kilis İl Tarım Müdürlüğü'nden elde edilen bilgilere göre Kilis'te yetiştirilen önemli ürünler aşağıda belirtildiği gibidir.¹⁹

Ürün Adı	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
Buğday	22030	20020
Bağ	15725	70000
Arpa	9397	7160
Zeytin	17560	1462
Tar. Seb.	11425	140000
Kırmızı Mercimek	9152	4660
Nohut	6460	4507
Antep fıstığı	3117	2231
Kırmızıbiber	152	2300
Mısır	1250	15000
Susam	100	90
Diğer meyve	350	2400
Pamuk	370	400
Fiğ	1200	515
Nadas	5718	

¹⁹ Kilis Tarım İl Müdürlüğü. 2011

Organik ürünlere tüketici ilgisinin artmasıyla birlikte organik yetiştiriciliğe olan ilgi de artmıştır. Bölgenin rekabet gücünün ve tarımsal gelirlerinin artması yönünde potansiyeller bulunmaktadır.²⁰ Bu bağlamda organik tarıma geçiş sürecinde Antep fıstığı, biber, domates, mercimek, üzüm, arpa, zeytin üretimi yapılmaktadır.

Sanayi

Coğrafi konumu itibarıyla Ortadoğu Bölgesi'ne yakın olması bölgenin pazar olanaklarını arttırmaktadır. Kilis'te bulunan sanayi kuruluşlarının ağırlıklı olarak tekstil, gıda, kimyevi sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kilis'in teşvikli iller kapsamında olması nedeni ile yatırımlara açık olduğu bunların daha çok zeytin, zeytinyağı, üzüm, pekmez, üzüm suyu gibi geleneksel üretim alanlarında olduğu görülmektedir. Kilis'te işletmelerin yüzde 28,1'i, çalışan nüfusun yüzde 18,4'ü sanayi sektöründe yer almaktadır. Kilis'te tarıma dayalı imalat sanayisi içerisindeki en önemli grubu zeytinyağı, pekmez, sabun ve bulgur oluşturmaktadır. Diğer sanayi grupları olarak briket ve karo imalathaneleri ile taş ocağı işletmesi görülmektedir.²¹

Kilis Organize Sanayi Bölgesi

Kilis Organize Sanayi Bölgesi, Kilis'in ilçe olduğu dönemde Gaziantep Valiliği'nin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na 1989 yılında yapmış olduğu müracaatla 1990 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından uygun görülerek 1991 yılında yatırım programına alınmıştır.

Yatırım programına alınan Kilis Organize Sanayi Bölgesi 23.12.1991 yılında Gaziantep Valisi Başkanlığı'nda İl Özel İdare, Kilis Belediyesi ve Kilis Ticaret ve Sanayi Odası katılımıyla Müteşebbis Heyet oluşturularak 23.12.1991 yılında tüzel kişiliğini kazanmıştır.²²

Bölgenin onaylı imar planına göre 8 adet yapı adasında bulunan 37 adet sanayi parseli 1996 yılından itibaren girişimcilere tahsis edilmeye başlanmış olup, tahsis edilen yatırımcı sayısı 36 adettir. Faal durumda olan fabrikalarda toplam 550 işçi istihdam edilmektedir.²³

Kilis Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerde pekmez, baharat, şekerleme ve çikolata, mısır çerezi, zeytinyağı, kadife, döşemelik kumaş, seccade, plastik ambalaj, çit teli, sucuğu, pamuk ipliği, halı ipliği, mobilya dekorasyon, margarin yağı, sentetik çuval, porselen cam ve biyodizel imalatı yapılmaktadır. Kilis OSB'deki toplam 37 adet sanayi parseli 1996 yılından itibaren müteşebbislere tahsis edilmeye başlanmış olup, 37 adet sanayi parselden 35 tanesi 32 yatırımcıya tahsis edilmiştir.

Tahsisi yapılmış olan sanayi parsellerindeki yatırımcı firmalardan 15 tanesi faal, 4 tanesi tadilat aşamasında, 6 tanesi gayri faal (etkisiz), 7 tanesi inşaat aşamasındadır. Kilis Organize Sanayi Bölgesi'nde üretim halinde olan fabrikalarda döğme üretimi pekmez ve ağda üretimi, küp şeker üretimi, baharat üretimi, şekerleme ve çikolata üretimi, zeytinyağı üretimi ve ambalajlaması, kadife, döşemelik kumaş, seccade, makine halısı, plastik ambalaj malzemesi üretimi, sabun üretimi ile büz boru imalatı yapılmaktadır. Bölgemize yatırım yapmak amacıyla gelen taleplerin çoğunu tekstil sektörü oluşturmakta ancak, gıda sanayi olarak ilimizin üretim potansiyeli ve üretim desenine göre zeytincilik ve bağcılıkla ilgili olarak gıda sektöründen de talepler bulunmaktadır.

Küçük ve Orta Ölçekli (KOBİ) İşletme Faaliyetleri

Kilis'te 2009 ve 2010 yıllarında kurulan ve kapanan şirket istatistiği bilgileri aşağıdaki gibidir.

Kilis'te 2009 yılında 35 şirket kurulurken 33'ü kapanmış, 4 şirket ise tasfiye sürecine girmiştir. 2010 yılında ise 38 şirket kurulurken 53'ü kapanmış ve 5 şirket tasfiye sürecine girmiştir.

²⁰ TRC1 Bölge Planı. 98

²¹ TRC1. 2010

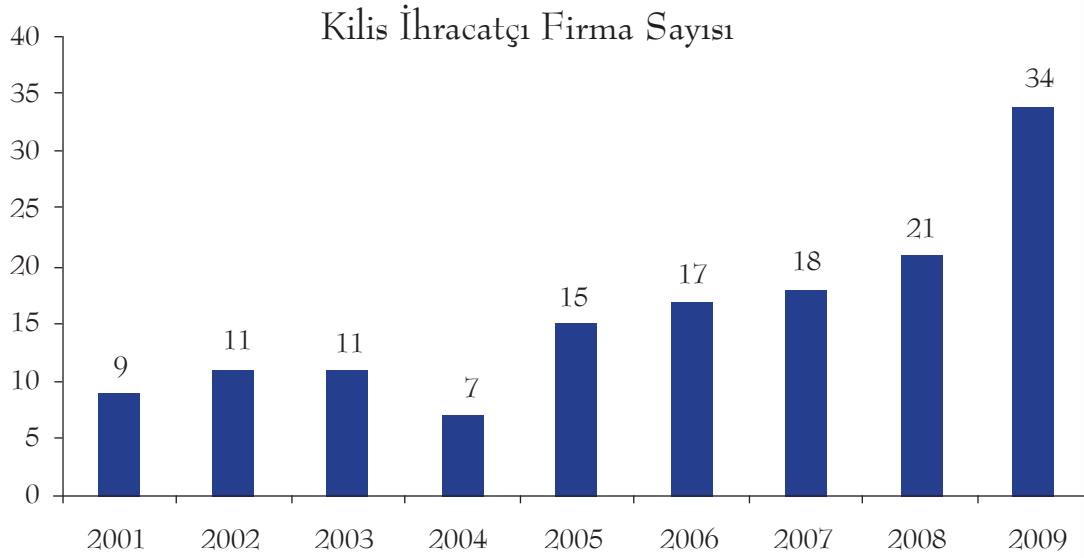
²² www.kilisob.org

²³ Kilis Valiliği. 2010

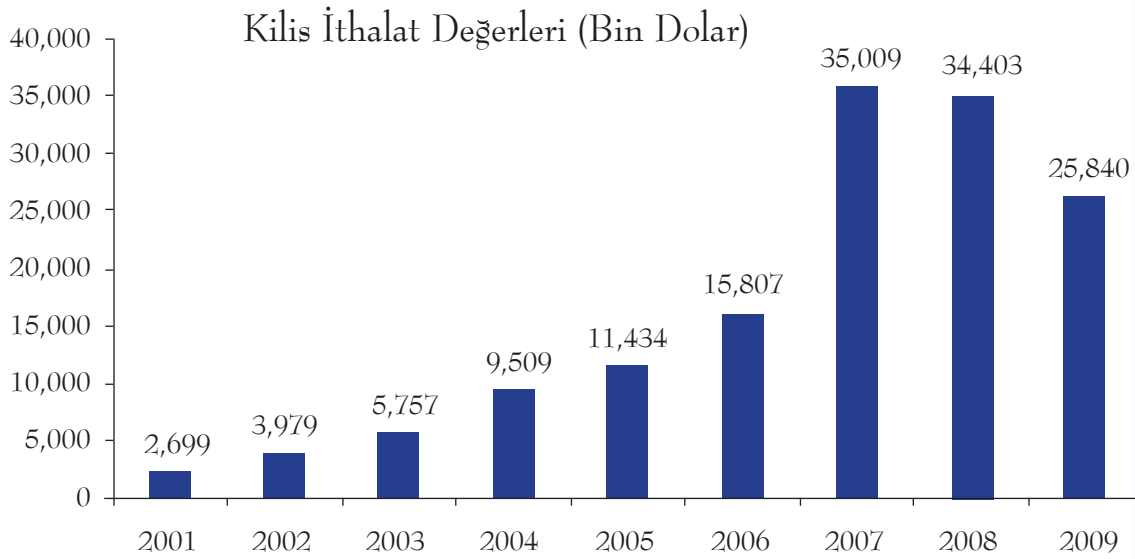
Dış Ticaret Hacmi	42296 bin dolar
İhracat	16456 bin dolar
İthalat	25840 bin dolar

Tabloda görüleceği üzere ilimiz dış ticaret açığı vermekte ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 63 olarak gerçekleşmektedir.²⁴

Genel durumu itibari ile ilin ihracatı sürekli bir artış eğilimindedir. Ancak 2008 krizinde tüm dünyada meydana gelen talep daralmasını il hissetmiş, 2009 yılı ihracatı bir önceki yıla göre düşüş kaydetmiştir. Aşağıda Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan alınan ihracatçı firma verilerini değerlendirdiğimizde; ihracatçı firma sayısının arttığını görmekteyiz. Bu durum bize ilin gelişme sürecinde olduğunu ve ihracat sektörünün artış eğilimine girdiğini göstermektedir.

Kilis ili ithalat değerleri bir artış eğilimindedir. 2009 yılında ithalat 2008 yılına göre yüzde 50 oranında artış göstermiştir.

Grafikte görüldüğü gibi ilde ithalatçı firmaların sayısında 2001'den 2005'e kadar olan dönemde artış gözlenmiş, 2009 yılına kadar olan dönemde de dalgalı bir seyir izlemiştir. İlin Gaziantep'e yakın olması dolayısıyla ithalat ve ihracatçıların Gaziantep'te faaliyete başlamaları önemli bir etken olabilir.

²⁴ Kilis Valiliği. 2010

KİLİS'TE FAALİYET GÖSTEREN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Kamusal alanın mikro düzeydeki örgütlenmeleri olan sivil toplum kuruluşları, faaliyet gösterdikleri toplumların demokrasisini yeşerten örgütlenmelerdir.²⁵ Demokrasiler çoğulcu bir yapıyla inşa edilir. Sivil toplum örgütleri de bu çoğulcu yapının en önemli unsurlarından biridir. Sivil toplum örgütleri katılımcılığı sağlayarak, ekonomik ve sosyal açıdan bir takım faydalar açığa çıkar. Sivil toplum kuruluşlarını vakıflar, dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları olarak sınıflandırabiliriz. Kilis'te faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri aşağıda belirtilmiştir.

Kültürel Kuruluşlar:

Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM), Ali Duyar Gençlik Evi, Kilis Kültür Derneği, Kilis Müzik Derneği

Meslek Örgütleri:

Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği

Kamu Yararına Çalışan Dernekler:

Türk Kadınlar Konseyi Derneği, Kızılay Derneği, Türkiye Yardım Sevenler Derneği, Türk Hava Kurumu Derneği, Bedensel Engelliler Derneği, Türkiye Kuvayı Milliye Derneği, Müdafa-i Hukuk Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği

İl dışındaki Kilis ile ilgili kuruluşlar (Vakıf ve Dernekler):

Kilis Vakfı, Kilis Kültür Derneği Genel Başkanlığı, Kilis Kültür Derneği Mersin Şubesi, Kilis Kültür Derneği İskenderun Şubesi, Kilis Yardımlaşma/Dayanışma ve Folklor Derneği, Kilis Yardımlaşma Derneği, Kilis İli Kültür ve Dayanışma Derneği.

SINIR TİCARETİ

Sınır Ticaret Merkezi (STM), ülkemizin yaşam standartlarının düşük ve işsizliğin ciddi boyutlarda olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgelerinde, ekonomik, sını ve ticari faaliyetlere ivme kazandırılması, bölgedeki esnaf ve tacirler için komşu ülkelere ticaret merkezleri vasıtasıyla ticaret yapılarak ihracatın artırılması ve vergi kolaylıkları sağlanarak il ihtiyaçları dâhilinde ithalat yapılması imkânı veren münhasır bir ticaret modelidir. Sınır ticaretinin düzenlenmesine ilişkin 26.12.1996 tarih ve 96/9025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve bu kararda değişiklik yapılmasına dair 4.6.1998 tarih ve 98/11160 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile toplam 13 ilin (Ağrı, Ardahan, Artvin, Gaziantep, Hakkari, Hatay, Edirne, Iğdır, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak, Van) BDT/Gürcistan, Bulgaristan, İran, Suriye, Nahçıvan ve Irak'la sınır ticareti yapması kararlaştırılmıştır.²⁶

Sınır ticaretinin yaygınlaşması ile birlikte illegal yapılan ticaret (kaçakçılık) legal bir yapı kazanmaya başlamıştır. Türkiye ve Suriye arasında vize uygulaması kaldırılmıştır. Vizenin kaldırılmasının ardından Kilis Öncüpınar Sınır Kapısı'ndan geçişlerde yoğun bir artış kaydedildiği gözlenmektedir. Bu durum ortak bir kültürü paylaştığımız Ortadoğu ile bağlarımızı kuvvetlendirmiştir. 2008/14451 sayılı "Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Bakanlar Kararı" ile Suriye ile Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illeri arasında sınır ticareti yapılması kararlaştırılmış, ancak Suriye'nin bugüne kadar sınır ticaretine istekli olmaması nedeniyle bu kapsamdaki ticaret etkin bir şekilde yapılamamaktadır. Aşağıdaki tabloda sınır ticareti yapan iller, sınır kapıları ve sınır ticareti yapılan ülkeler verilmiştir.

²⁵ Yıldırım, 237: 2003

²⁶ Öztürk, 2006. 111

YETKİLİ SINIR İLİ	YETKİLİ GÜMRÜK KAPISI	ÜLKE
ARTVİN	SARP	GÜRCİSTAN
ARDAHAN	TÜRKGÖZÜ	GÜRCİSTAN
İĞDIR	DİLUCU	NAHÇIVAN
İĞDIR	GÜRBULAK	İRAN
AĞRI	GÜRBULAK	İRAN
VAN	KAPIKÖY	İRAN
HAKKARİ	ESENDERE	İRAN
ŞIRNAK	HABUR	IRAK
MARDİN	NUSAYBİN	SURİYE
ŞANLIURFA	AKÇAKALE	SURİYE
GAZİANTEP	KARKAMIŞ	SURİYE
KİLİS	ÖNCÜPINAR	SURİYE
HATAY	CİLVEGÖZÜ	SURİYE

Kaynak: Kara vd. 2010

KİLİS İLİ SOSYO EKONOMİK GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ

Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nde görevli uzmanlar tarafından hazırlanan "İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması 2003" araştırması ile sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada sosyoekonomik gelişmeyi ölçmek üzere 58 adet değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler de kendi arasında demografi, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri olmak üzere başlıca 10 alt kategori içerisinde incelenmiştir (Aktan, 2002). Kilis ili yapılan bu araştırmada 54. sırada yer almaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı 2003 yılından sonra bu araştırmayı tekrar yapmamış çeşitli üniversitedeki akademisyenler benzer çalışmalar yaparak illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmalardan en kapsamlılarından "Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010)" çalışmasında Kilis ili 59. sırada yer almıştır.²⁷

²⁷ Ezgi Baday Yıldız, Uğur Sivri, Metin Berber, (2010) Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması.

Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2003) (81 il içinde)

	DEĞİŞKEN DEMOGRAFİK GÖSTERGELER	YIL	BİRİM	KİLİS	ANADOLU BÖLGESİ	TÜRKİYE	SIRA 81 il içinde
1	Toplum Nüfus	2000	Kişi	114.724	6.608.619	67.803.927	79
2	Şehirleşme oranı	2000	Yüzde	65,36	62,69	64,9	13
3	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Oranı	1990-2000	Binde	-12,65	24,79	18,28	78
4	Nüfus Yoğunluğu	2000	Kişi/Km2	80,34	88	88	29
5	Doğurganlık Hızı	2000	Çocuk Sayısı	3,54	4,86	2,53	18
6	Ortalama Hane halkı Büyüklüğü	2000	Kişi	5,05	6,55	4,5	33
İSTİHDAM GÖSTERGELERİ							
7	Tarım İş kolunda çalışanların toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	54,72	61,35	48,38	59
8	Sanayi İş kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	7,49	7,06	13,35	37
9	Ticaret İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	7,07	6,21	9,67	28
10	Mali Kurumlar İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1,11	1,17	3,11	58
11	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	37,54	33,21	43,52	26
12	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	3,71	3,72	8,81	51
13	İş Verenlerin Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1,55	1,51	2,61	37
EĞİTİM GÖSTERGELERİ							
14	Okur Yazar Nüfus Oranı	2000	Yüzde	80,41	73,22	87,3	67
15	Okur Yazar Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	2000	Yüzde	71,08	60,16	80,62	66
16	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2000	Yüzde	5,26	4,99	8,42	57
17	İlköğretim Okullaşma Oranı	2000-2001	Yüzde	112,12	94,12	98,01	3
18	Liseler Okullaşma Oranı	2000-2002	Yüzde	37,35	27,32	36,92	34
19	Meslek Liseleri okullaşma Oranı	2000-2003	Yüzde	20,03	6,6	20,49	38
SAĞLIK GÖSTERGELERİ							
20	Bebek Ölüm Oranı	2000	Binde	48	48,33	43	22
21	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	2000	Kişi	10	5	13	26
22	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekim Sayısı	2000	Kişi	1,00	1	2	49
23	Onbin Kişiye Düşen Eczane	2000	Adet	1,00	2	3	78
24	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	2000	Hastane Yatağı	17,00	13	23	51
SANAYİ GÖSTERGELERİ							
25	Organize Sany Bölgesi Parsel Sayısı	2000	Parsel	50	1,733	28,726	62
26	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısı	2000	Adet	0,00	7,044	81,302	81
27	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	2000	Adet	1,00	359	11,118	80
28	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	2000	Kişi	*	31,576	1.130,49	74
29	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	2000	Beygir Gücü	*	381,183	13.478,08	77
30	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	2000	Kws	*	196	550	71
31	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	2000	Milyon TL	*	73	350	73
TARIM GÖSTERGELERİ							
32	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	2000	Milyon TL	2	883	1,124	3
33	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,31	8,14	100	72
İNŞAAT GÖSTERGELERİ							
34	Daire Sayısı	2000	Adet	20.397	946,373	946,373	16.235.830
35	Borulu	2000	Yüzde	96,00	94	94	97
MALİ GÖSTERGELER							
36	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,13	5,06	100	75
37	Fert Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	2000	Milyon TL	1,46	954	1.837	33
38	Banka Şube Sayısı	2000	Adet	6,00	301	7.786	81
39	Fert Başına Banka Mevduatı	2000	Milyon TL	169,00	115	939	58
40	Toplam Banka Mevduatı içindeki Payı	2000	Yüzde	0,03	1,2	100	77
41	Toplam Banka Kredileri içindeki Payı	2000	Yüzde	0,03	1,8	100	78
42	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Değeri	2000	Milyon TL	63,00	35	1,38	48
43	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	2000	Milyon TL	51,00	68	932	62
44	Fert Başına Belediye Giderleri	2000	Milyon TL	35,00	44	82	69
45	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	2000	Milyon TL	46,00	63	464	69
46	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	2000	Milyon TL	24,00	28	165	67
47	Fert Başına Kamu Yatırım Miktarı	1995-2000	Milyon TL	75,00	213	248	68
48	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	1995-2000	Milyon TL	486,00	2,03	2.668	61
49	Fert Başına İhracat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	0,00	347	2.249	79
50	Fert Başına İthalat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	0,00	197	3.967	79
ALTYAPI GÖSTERGELERİ							
51	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	2000	Yüzde	77	36,24	45,23	19
52	Yeterli İçme Suyu Götüürülen Nüfus Oranı	2000	Yüzde	76,91	74,44	84,98	63
53	TCK Asfalt Yol Oranı	2000	Yüzde	100,00	84,65	91,28	10
DİĞER GÖSTERGELER							
54	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	2000	Adet	175	208	652	66
55	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıt Sayısı	2000	Adet	495,00	505	1.056	56
56	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	2000	Mws	1,00	1	1	65
57	Fert Başına Telefon Kontür Değeri	2000	Adet	975,00	837	1.852	57
58	Yeşil Kartlı Kişi Oranı	2000	Yüzde	20,00	23	15	35

Kaynakça

TRC1 Bölge Planı 2010-2013 İpek Yolu Kalkınma Ajansı.

DPT, Kilis İl Raporu, (1996) <http://ekutup.dpt.gov.tr/iller/kilis/1996.pdf>

Kara M., Tayfur L. (2010). "Türkiye'de Sınır Ticareti Uygulamalarının Değerlendirilmesi" Kilis 7 Aralık Üniversitesi ve Halep Üniversitesi Arasında Düzenlenen Sınır Ticareti Kongresi 4-5-6 Kasım 2010 Kitapçığı 430-436.

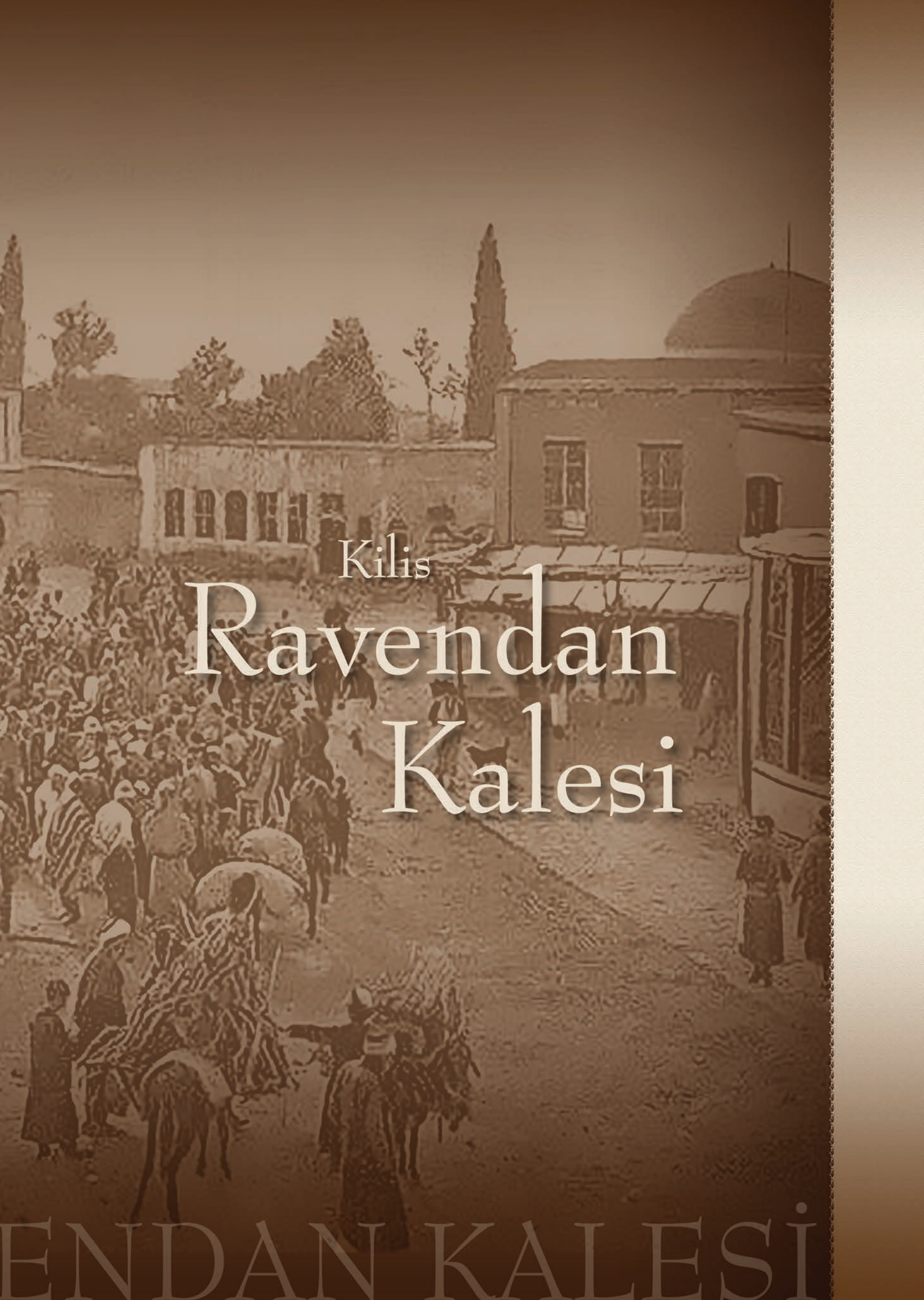
Murat Yıldırım. (2003) Sivil Toplum ve Devlet. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi. Aralık 2003 (Cilt: 27) No: 2 226-242

C. C. Aktan (Ed.). (2002) Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını. DPT Tarafından Yapılan "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" Araştırmasının Sonuçları.

Ezgi Baday Yıldız., Uğur Sivri., Metin Berber., (2010) Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

KILIS RAHAT

Kilis

Ravendan Kalesi

RAVENDAN KALESİ

Kilis Ravendan Kalesi

Yrd. Doç. Dr. Rifat ERGEÇ¹

Kilis ili, merkez ilçeye bağlı Belenözü Köyü sınırları içinde yer alan Ravendan Kalesi, il merkezinin kuzeybatısında olup, 28 kilometre uzaklıktadır. Coğrafik, jeolojik ve iklim yapısı Kilis ilinin genel yapısı içinde mütâlaa edilmektedir. Metinde geçen “Kale” kelimesi ile Ravendan Kalesi kastedilmektedir.

Ravanda Kalesi

Etek kısmına göre yaklaşık 60 metre yükseklikte olan koni biçimindeki dik ve sarp yamaçlı bir tepe üzerinde yer almaktadır. Biçimi ve konumu itibarıyla tüm Afrin Vadisi'ne hâkim durumda ve stratejik açıdan önemli bir mevkiye bulunmaktadır. M.S. 6. yüzyıl ortalarındaki Antakya merkezli iki deprem ile 951/952 yıllarında meydana gelen ve tüm Doğu Akdeniz'i etkileyen Suriye merkezli çok büyük bir depremden önemli ölçüde hasar görmüş olmalıdır.

Tarihçi İbn el-Adim, Ravendan'dan bahsederken; “Tek ve yüksek bir dağın üzerinde mancınığın hükmedemeyeceği, okun işleyemeyeceği bir yerde metin bir kaledir. Dağın eteğinde bir dış suru vardır. Ravendan, kalelerin en sağlamlarından ve yeri en güzel olanlarındandır. Kuzey ve batı tarafından kaleyi hendek gibi bir vadi kuşatır, bir de nehir akar” diye tarif etmekte ve çok dik olan yamaçlardan at sırtında zorluklarla kaleye kadar çıktığını anlatmaktadır.

Ebul-Fida ise “Takvim el-Buldan” adlı coğrafya kitabında şu satırlara yer vermiştir: “...Ravendan Halep'e bağlı ve Kınnesrin sınırları içindedir. Yüksek beyaz bir tepede bulunan sağlam yapılı bir kaledir. Kaynakları, bahçeleri ve güzel bir vadide meyva ağaçları vardır. Aşağı bölümünden Afrin nehri geçer”

Kalenin ismi Arap kaynaklarında er-Ravendan, Haçlı belgelerinde Ravandel/Ravandel/Ravenel, Ermeni belgelerinde ise Areventan olarak geçmekte, günümüzde ise Ravanda olarak anılmaktadır. Aynı kökten çıktığı anlaşılan ve ana ses karakterini muhafaza eden ismin kaynağı bir türlü anlaşılammıştır. Bölgeye uzun süre hâkim olmuş uygarlıkların dillerine benzemeyen bu ismin en yakın kaynağı olarak Pers Dönemi'nde Bölge Satrabı Aroandes'in ismi öne sürülmekte ve Aroandes-Roandes/Roanden/Ravanden şeklinde gelişen ses değişikliği sonucunda bu hale geldiği düşünülmektedir.

¹ Arkeolog. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Ravanda Kalesi

Ravandan Kalesi'nin Kronolojik Tarihçesi:

Ravandan adıyla bilinen yer, sadece bir kaleden ibaret olan ve başkaca bir yerleşim göstermeyen bir yapıdır. Aslında sadece askerî amaçlı bir "Kale" de olmayıp, fonksiyonu zaman zaman değişse de genel itibarıyla bir nevî küçük bir kale-şehirdir.

Kalenin ilk inşaa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Konumu itibarıyla Afrin Vadisi'ne hâkim durumda olması, burada en eski çağlardan beri denetim unsuru olarak bir kalenin bulunması gerektiğini düşündürmektedir.

Helenistik Dönem'de kurulmuş olan Cyrrhos kenti Kilis Bölgesi'nin en önemli ve büyük kentidir. Bu özelliği de yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bunun sebebi ise, Orta Fırat Havzası'nda Anadolu/Kuzey Suriye geçiş bölgesini Antakya ve Akdeniz'e bağlayan doğal geçit üzerinde olması ve burayı kontrol etmesiydi. Bu dönemde Cyrrhos'dan başlayan yol, kuzey-doğu'daki diğer önemli bir kent olan Doliche (Dülük)'e bağlanıyordu. M.S. I-II. yüzyıllarda Roma Dönemi'nde, yine Cyrrhos'dan başlayan ana yol bu sefer daha güneyden, bugünkü Gaziantep Merkez Şahinbey İlçesine bağlı Körkün Beldesi'nden geçerek o sıralarda önem kazanan Zeugma'ya bağlanıyordu. 7. yüzyıldan itibaren Cyrrhos'tan başlayan yolun Abarara (Tilbaşar) üzerinden Zeugma'ya bağlandığı görülmektedir. Özellikle Helenistik Dönem'de merkez Antiochia (Antakya olduğu için) gerek Cyrrhos ve gerekse doğudaki diğer Helenistik şehirler Antiochia'ya ile iletişim kurmak durumunda idiler. Dönemin en önemli şehirlerinden birisi olan Doliche ile Cyrrhos arasındaki yolun topografik zorunluluklardan dolayı Ravandan Kalesi'nin bulunduğu vadiden geçme durumu söz konusudur ki, bu yol günümüzde de kullanılmaktadır. Vadinin kontrolü için çok müsait bir konumda bulunan tepenin bu amaçla kullanılmış olması kuvvetle ihtimal dâhilindedir. Bu durumda kalenin geçmişini en erken Helenistik döneme yani M.Ö. 3-1. yüzyıllara kadar götürmek mümkündür. Daha önceki dönemlerde ise, mesela bölgenin tümünde hâkimiyet kurmuş olan Persler zamanında bir yol ağı içinde bu güzergâhın da ele alınmış olması muhtemeldir. Ancak, gerek Persler ve gerekse Helenistik Dönem'de bu tepe üzerinde karakol amaçlı da olsa bir yapının tesis edilip edilmediği henüz bilinmemektedir. Ravandan isminin kaynağı olma ihtimalinden dolayı Pers Satrapı Aroandes de dikkate alınırsa aynı düşünce yapısını M.Ö. 9.-7. yüzyıllarda Ön Asya'nın hâkimi olmuş diğer bir devlet olan Asurlular Dönemine kadar taşımak mümkün olabilir. Fırat ile Akdeniz Limanları arasındaki anayollara paralel olarak kullanılan tali yolların da denetim altında tutulma gerekliliği, böyle karakol mahiyetinde yapıların mevcudiyetini mümkün kılmaktadır. Geniş sınırlarıyla birlikte bölgenin tümü düşünüldüğünde bölgenin hâkimleri tarafından güvenle ilgili bu türlü yapıların inşâ edilmiş olması, diğer örneklerle kıyasla mümkün görülmektedir. Ancak, Kale'de yapılacak temizlik çalışmaları ve arkeolojik kazılar sırasında bu hususların da dikkate alınmasıyla, eğer mevcutsa bu en eski dönemlere ait bazı izlerin bulunması mümkündür.

Önceki dönemlerde, Ravandan Kalesi olarak bilinen yapının ne mimari olarak yapısı hakkında ve ne de idari niteliği hakkında hiçbir bilgiye sahip olunamamıştır. Bizans hâkimiyetinde iken hakkında herhangi bir bilgiye Bizans kaynaklarında rastlanmamıştır. Ravandan hakkında ilk kez 11. yüzyılda Arap belgelerinin yanısıra Lâtin belgeleri de bu isimden bahsetmeye başlamışlardır. Bunun sebebi ise, dini amaçlar uğruna Avrupa'dan toplanıp Kudüs hedef olmak üzere Doğu Akdeniz Bölgesi'ne gelen ve yer yer yönetimler kuran Haçlıların, yeni dengeler çerçevesinde Ravandan'ın farkına varmaları ve bir askerî üs mahiyetinde önem vererek kullanmalarıdır. Ancak kale yapısını ilk kez Haçlıların inşaa ettiğini kabullenmek biraz abartılı gibi görünmektedir. Genellikle hazır konmayı tercih eden bir zihniyetin hiç yoktan bir kale inşaa etmeleri mümkün görünmemektedir. Muhtemelen burada hazır buldukları yapıyı onarmışlar, belki de genişletmiş olmalıydılar.

Haçlılar öncesinde tüm Anadolu ve Suriye'nin hâkimi olan Bizanslıların, hâlâ mevcut olan ve Quros/Quiris diye telaffuz edilmeye başlanan eski Cyrrhos kenti ile Doliche arasındaki yolun üzerinde bulunan ve etrafa bu kadar hâkim bir tepelyi boş bırakmak istemeyecekleri tabiidir. O tarihlerde burada belki de, yukarıda anlatıldığı gibi daha eskilerden kalmış olan bir karakol yapısı bulunmaktaydı. Ravandan Kalesi'nin mimarisi, sonraki onarım müdahaleleriyle biraz değişikliğe uğrasa da genel hatlarıyla Bizans taşra üslubu özellikleri göstermektedir. Ancak, taşra üslubu da olsa askerî yapıları sanatsal özellikler gösteren Bizans Dönemi anıtsal yapılarıyla karıştırmamak gerekir. Özellikle Haçlılar Dönemi'nde çok yönlü askerî hareketler dolayısıyla kale mimarisi önem kazanmıştır. Tıpkı Avrupa'daki derebeylikler gibi özellikle 11.-14.yüzyıllar arasındaki dönem, Türkmen, Selçuklu,

Bizans, Dulkadirli, Eyyubî, Haçlı, Ermeni, Araplar ve Memlûklar gibi halkların idaresindeki veya oluşturdukları küçük beylikler, emîrlıklar, sultanlıklar, atabek yönetimleri, fetihler, seferler, istilalar gibi küçük askerî hareketlerin çok yoğun yaşandığı bir dönemdi ve her birim diğeriyle sınırdaş olduğundan “kale” olgusu çok önem kazanmıştı.

Ravendan Kalesi'nin ismine ne İslâm ve ne de Bizans kaynaklarında rastlanmamaktadır. Bunda, özellikle doğu düşmanları olan Sasanî tehlikesinden uzakta olduğu için sık sık onarımı yapılan kalelerin içinde yer almamasının rolü olmalıdır. Diğer faktörde bu yapının, güneyde bir sınır kalesi olmadığından dolayı ikinci, üçüncü derece önem arz etmesidir.

1097 yılında Haçlılar'ın Ravendan Kalesi'ni Türklerden aldıkları kesin bir ifadeyle kaynaklarda bildirilmektedir. Buna göre, kale yapısının bu tarihte mevcut olduğu, üstelik de burayı ele geçiren Türkler'in yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Haçlılar'ın hemen öncesinde kale, Halep Meliki Rıdvan Bin Tutuş'a bağlı bulunmaktaydı. Buraların hemen önceki hâkimi Bizans olduğuna göre, günümüze kadar gelen kaleyi ana hatlarıyla 1097 tarihinden önce Bizanslıların inşa ettiğine şüphe yoktur.

Baudouin, kaleyi zaptetmiş ve idaresini Ermeni Bagrat'a vermiştir. Ancak bir süre sonra, ihanet ettiği gerekçesiyle Kale'ye el konularak bir Haçlı birliği yerleştirilmiş ve Bagrat kovulmuştur.

Ravanda Kalesi

Haçlılar'ın bölgeye hâkim olmasından sonra Ravendan Kalesi 1098'de kurulan Urfa Kontluğu'nun batı sınırında önemli bir merkez olmuştur. Hem idari, hem de güvenlik ve savunma bakımından önem arz ediyordu. Kolay zaptedilemez bir durumda olmasından dolayı, çevre alınsa bile Ravendan Kalesi orta yerde askerî yöntemlerle zaptedilemeden uzun bir süre dayanabilecek özelliğe sahipti. Urfa Haçlı Kontluğu Dönemi'nde, Urfa'yı Antakya'ya ve hatta Kudüs'e bağlayan yol üzerinde önemli bir güvenli konak durumundaydı.

Bundan sonra, Ravendan Kalesi Urfa Haçlı Kontluğu Dönemi'nde sadece askerî amaçlara hizmet eden bir garnizon durumunda değil, adeta bir prenslik gibi idari merkez anlamında mütalaa ediliyordu.

1144 yılında Selçuklu Atabeyi İmadeddin Zengi Urfa Haçlı Kontluğu'na son verdi. Bu tarihten itibaren Ravendan Kalesi bir süre için Selçuklu hâkimiyetine girdi ise de bölgede yaşanan hareketlilik sebebiyle tek bir yönetim altında uzunca bir süre kalamadı.

Bazı İslâm kaynakları, 1151'den sonra Ravendan'ın Halep vilayetine bağlı ve Nureddin Mahmud'un hâkimiyetinde bir kale olduğunu kaydetmektedirler.

1157 yılında Suriye’de meydana gelen çok şiddetli bir depremde, bu sırada mevcut olduğu bilinen Ravendan Kalesi de önemli ölçüde zarar görmüş olmalıdır. 1176 yılında başlayan onarım faaliyetlerinin bir sebebi de bu depremdir.

Ravendan 1176’da Eyyubîler’in yönetimine girmiştir. Eyyubî Hükümdarı Selâhaddin döneminde kale tamir edilmiş ve güçlendirilmiştir. Giriş kapısının üstünde yer aldığı bilinen onarım kitabesinin sonradan kaybolduğu ifade edilmektedir. Ancak bu kitabe önceden okunmuş olup, “*el-Melik en-Nasır Yusuf bin Eyyub, Allah mülkünü daim etsin*” şeklinde yazılmış olduğu bildirilmektedir. Yerinde saptanan onarımların kalenin doğu bölümünde yoğunlaştığı ve hemen hemen bu bölümün tamamının Selâhaddin Eyyubî tarafından onarılmış veya yeniden yaptırılmış olduğu rivayet edilmektedir.

1186 yılında Ravendan hâkimi Muineddin Abdurrahman önce Selâhaddin Eyyubî’ye isyan etmiş, fakat onun kuvvetleri tarafından kuşatılınca kaleyi teslim ederek hizmetinde bulunmak üzere Selâhaddin’in yanına gitmiştir.

1196 yılına ait bir bilgi, Selâhaddin Eyyubî’nin oğlu olan Halep’in hükümdarı el-Melik ez-Zâhir’in güneye giderken, Ravendan’a uğrayarak burada konaklaması bu yolun hâlâ işlek olduğunu kanıtlamaktadır.

1202 yılında el-Melik ez-Zâhir, kendisine başkaldırarak Ravendan Kalesi’ne giden Şemseddin ibn el-Mukaddem’i, isyan hazırlıklarına fırsat tanımadan kaleyi ele geçirerek bertaraf etmiştir.

1227-1253 yıllarında, el-Melik ez-Zâhir’in oğlu el-Melik es-Salih Ahmed Ravendan’ın hâkimi olmuştur. Onun hâkimiyeti boyunca burada kaldığı, çevre hakkında yaptığı gözlemlerden anlaşılmaktadır.

Ravendan Kalesi’nin 1261 yılında Moğolların eline geçtiği bilinmektedir. Kaleyi iki defa kuşatmışlar, ilkinde başaramamışlar, ancak ikincisinde zapt etmişlerdir. Bu dönemde kalede nelerin yaşandığı bilinmemektedir, ancak genel duruma bakıldığında önemli ölçüde tahribe uğradığı anlaşılmaktadır. 1264 yılında, hâlâ Moğolların elinde bulunan Ravendan Kalesi’ne bir İslâm birliği hücum etmiş, fakat hava şartlarından dolayı başarılı olamamıştır.

1268 yılında Memlûklar’ın kaleye hâkim olduktan sonra, Sultan Baybars’ın tamiratın yanısıra yeni güçlendirmeler yaptığı bilinmektedir. Bu da Moğol tahribatının boyutları hakkında fikir vermeğe yeterlidir.

Ravendan, 1516 tarihine kadar Halep vilâyetine bağlı bir kale olarak Memlûk idaresinde kalmıştır.

1516’da ise bölge Mercidabık Zaferi’nden sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır.

Yüzyıllar boyunca bir sınır kalesi ve doğal geçit yolları üzerinde denetleyici önemli bir askerî üs olarak önem taşımış olan Ravendan Kalesi, Osmanlı mülkü içindeyken sınırların çok uzaklaşması sonucunda iç kesimde kaldığı için artık bu özelliğini kaybetmiş ve Halep’e bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. 1519 yılına ait Halep Evkaf Defteri’nde Ravendan Halep’e bağlı bir nahiye olarak kayıtlı görünmektedir. Evliya Çelebi’nin, Kilis kenti ve tarihsel yapılarına ilişkin ayrıntılı bilgiler verirken Ravendan Kalesi’nden bahsetmemiş olması, aslında bir yerleşim yerine sahip olmayan bu merkezin önemsiz hale gelmesiyle o tarihlerde artık terk edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Kalenin Mimarisi

Ravanda Kalesi

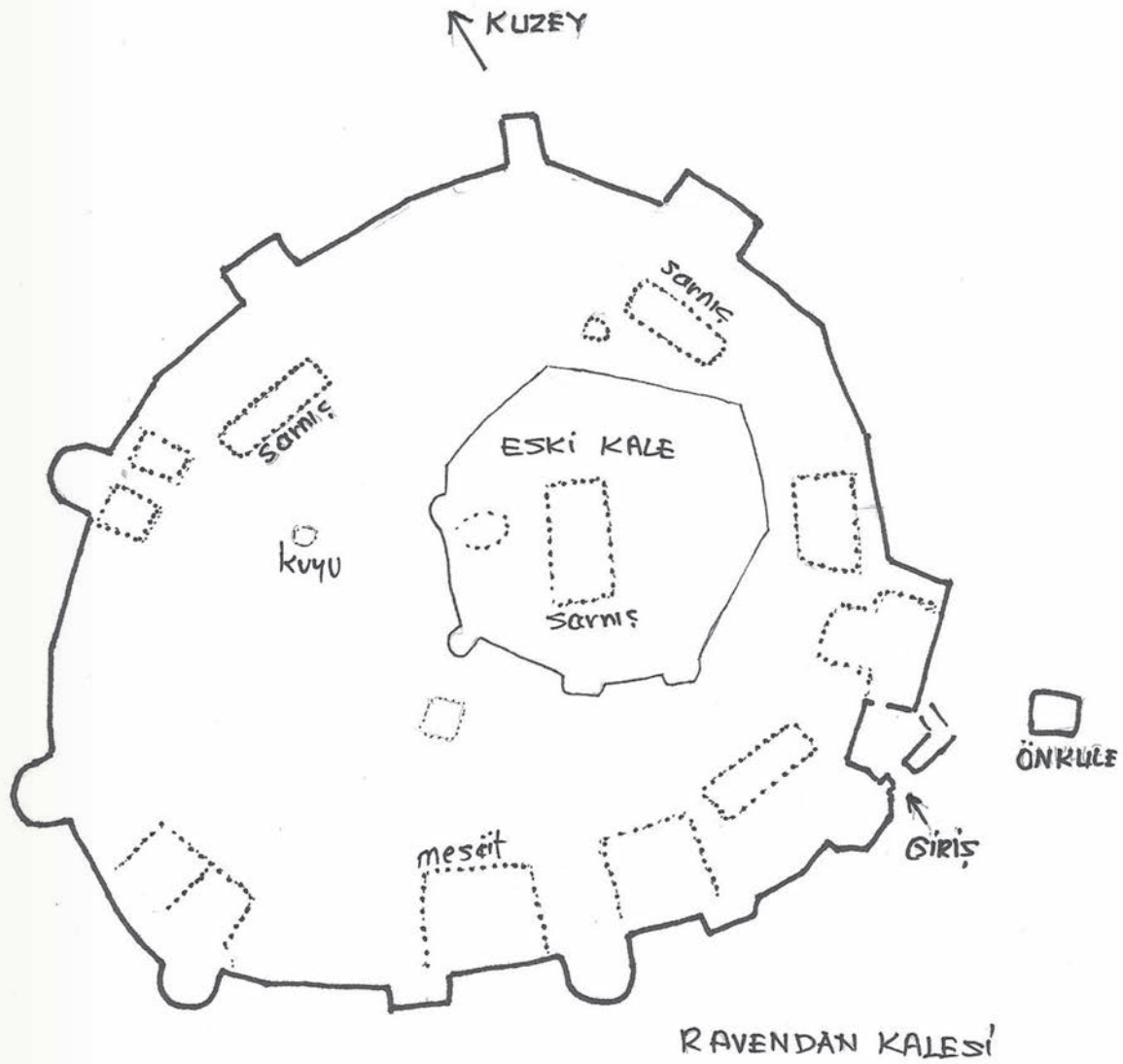
Kale yapısı, konik tepenin topografik durumuna göre, en üst kısımdaki düzlüğe uyum sağlayacak tarzda oturtulmuş, bundan dolayı da düzgün olmayan dairemsi/oval bir biçim almıştır. En uzun ve en kısa uzunluğu 120 m x 100 m civarındadır. Bu haliyle biçim ve ölçüler bakımından Gaziantep Kalesi'yle benzerlik göstermektedir. Özellikle kale bedenleri kesme taştan yapılmış ve cins olarak da çevrede bolca bulunan yerli kalker taşlar ile bazalt kullanılmış olup, tepenin kenarında kesintisiz devam eden kale duvarları 10 adet kule ile desteklenmiştir. Avludaki anıtsal olmayan binalar düzensiz toplama taşlardan dökme kalıp tekniğiyle yapılmışlardır. Konik tepenin kenarlarından geçirilen duvarlar çıkış için aşılması neredeyse imkânsız engeller teşkil etmektedir. Kale mimarisinde vazgeçilemeyen unsurlardan olan kuleler hem statik açıdan geniş duvarlara istinat teşkil etmek ve hem de savunma açısından düşmanı iki kule arasına sıkıştırarak ateş altına almak için gereklidirler. Nadiren de görkem, güç ve azamet gösterisi için bu amaçların üzerine çıkarak yüksek ve gösterişli kuleler inşa edilmiştir. Ravendan Kalesi'nin kulelerinin tamamı harap halde olduğundan üst yapıları hakkında bilgi edinilememektedir. Bugünkü haliyle, ilk yapıldığına nazaran bir hayli onarım, tadilat ve ilaveler geçirdiği için yapının çeşitli unsurlarında mimari farklılıklar görülmektedir. Bu husus en çok da kulelerde kendini belli etmektedir. Kulelerin bir kısmı dairesel, bir kısmı da altıgen, sekizgen gibi köşeli olup, bazıları çok düzenli geometrik biçimler göstermekte, bazıları ise arazinin yapısından dolayı simetrik olmayan veya düzensiz biçimlere sahiptirler. Esasen, kule yapımı özellikle kalelerde duvar-arası diye nitelenebilecek bir teknikle yapılmaktadır. Kule, iki yandan gelen duvarların arasına inşa edilerek âdeta bütünleştirilmiştir. Eğer kule yıkılırsa, yıkıntısı duvarların arasında kalarak yine de bir engel teşkil edebilecektir. Özellikle Roma Dönemi'nde Anadolu'da fazlaca kale inşa edilmemiş olmasına rağmen Erken Bizans Dönemi'nden itibaren yapılan kalelerde genellikle kare veya dikdörtgen, yani köşeli kuleler tercih edilmiştir. İlerleyen yüzyıllarda ise çok köşeli ve yuvarlak planlı kaleler daha çok inşa edilmiştir. Ravendan Kalesi'nde genellikle güney kulelerin yuvarlak, kuzey kulelerin ise köşeli yapıldıkları görülmektedir. Kulelerin sağlam kalabilen üst bölümlerinde, kale dibine sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar, kızgın yağ vesaire atmak için altı açık cumba gibi çıkmalar tarzında yapılan serkendazların parçaları görülmektedir. Kalelerin kapılarını müdafaa için de üst taraflarına da böyle serkendazlar yapılarak savunma bakımından üstünlük sağlanabilirdi. Tamamen kale mimarisini ile birlikte ortaya çıkan ve ihtiyaçtan doğan bu usulün burada da tatbik edilmiş olması Ortaçağ Kale Mimarisini bilgilerinin gerek duyulan her yere taşındığını ortaya koyması bakımından ilginçtir. Daha erken dönem yapısı olması bakımından Gaziantep Kalesi'nde bu türlü serkendazlar görülmemektedir.

Kaleye güneydeki bir girişten girilmekte ve burada bir kapı avlusu bulunmaktadır. Kale kapıları bilindiği gibi doğrudan doğruya iç mekâna açılmazlar, güvenlik sebebiyle önce bir veya birkaç kapı odasından geçildikten sonra asıl bölümlere girilirdi. Burada da aynı güvenlik kaygısından dolayı birkaç bölümlü geçitten sonra içeri girilmektedir. Kale bedenlerinden başka, bununla bağlantılı binalarda da kalker kesme taşlar kullanılmıştır. Ancak bunların üst örtüleri genellikle kemerler ve tonoz örtülü olduğu için toplama taşlardan dökme-kalıp şeklinde yapılmışlardır. Yine, onarım dönemlerine göre değişik şekillerde olmak üzere mekânların örtüleri beşik tonoz ve çapraz tonoz şeklinde, çoğu dökme-kalıp tekniğinde, daha önemli olanları da kesme taştan inşa edilmişlerdir. Antik mimarlık geleneklerinden olan bazı tekniklerin burada da uygulandığı görülmektedir. Mesela, hafifletme pencereleri ve kemerleri statik kaygılar sebebiyle bilinçli şekilde uygulanmıştır. Gerek duvar ve gerekse tonoz örtülerde toplama taşla yapılan bölümlerin sıvalı olduğu görülmektedir. Kuleler de beden duvarları gibi topografik şartlardan dolayı araziye uymak zorunda kalmış, bu yüzden muntazam olmayan boyut ve biçimler göstermişlerdir. Üst örtüleri genellikle tonozdan ibaret olan kulelerde havalandırma ve aydınlanma için tepe kısımlarında birer pencerenin yer aldığı saptanmıştır. Kuleler, beden duvarı yüzeyine nazaran 7-8 metre kadar dışarıya taşkınlık gösterebilmektedirler. Beden duvarlarında ve kulelerde düzenli olarak ince uzun mazgal açıklıkları görülmektedir. Beden duvarları bazı yerlerde büyük ölçüde yıkılmış olup, kulelere yakın olan bazı yerlerde de 10 metre yüksekliğe kadar sağlam kalabilmiştir. Kulelerin sağlam kalabilen bölümlerinden iki katlı oldukları anlaşılmaktadır. Düşük kotlu ve yüksek yapılmış kulelerde üçüncü bir katın daha varlığı mümkün görülmektedir. Dik yamaçlar üzerinde yüksek duvarlı yapı inşa etmenin zorluklarından birisi de beden duvarlarının sağlamlığını garantiye almaktır. Bu sebeple bazan yer yer desteklemek icap etmiştir. Kuleler aynı zamanda bu görevi üstlenseler de gereken yerleri takviye etmek anlamında bastion diye adlandırılabilir destek yapıları ilave etmek gerekmiştir. Kalenin en kuzey noktasında, kule gibi görünen çıkıntı aslında destek amaçlı bir bastiondur. Giriş kapısının doğusuna isabet eden yerde fakat 10-15 metre kadar aşağıda görülen dikdörtgen biçimli bir yapının, Gaziantep, Tilbaşar ve Halep kalelerinde de görüldüğü üzere bir ön kule olduğu şüphe götürmemektedir. Bu ön kulenin buradaki görevinin kalenin giriş kapısını kontrol etmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Diğer ön kuleli kalelerden Tilbaşar ve Halep Kalesi'nde olduğu gibi ana yapı ile ön kule arasında irtibatı sağlayan bir yer altı geçidi olup olmadığı bilinmemektedir.

Kalenin iç kısmını oluşturan avlunun zemininin tam düz olmadığı hafif engeller gösterdiği görülmektedir. Avlunun doğu tarafında, kapı girişinin ön kısmına isabet eden yerde, zemine göre diğer yerlerden daha yüksek bir kütle halinde kale yapısından daha eski dönemde inşa edilmiş bir yapıya ait kalıntılar mevcuttur. Yapı incelendiğinde, bunun düzensiz altıgen veya sekizgen gibi bir biçime sahip, güney ve batı köşelerinde dairesel ve köşeli bastionların desteklediği beden duvarları kısmen ayakta kalmış bir yapı olduğu ve âdeta müstakil bir küçük kale durumu arz ettiği görülmektedir. Bu yapının, asıl kalenin inşasından önce küçük bir karakol kalesi olarak yapılmış olduğu, sonradan burası önem kazanınca genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu yapı, aynı zamanda Gaziantep'teki kalenin de öncesinde mevcut olduğu varsayılan Roma Dönemi küçük karakol kalesinin mahiyeti hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Bu yapının, asıl kalenin inşası sırasında yıkılmamış olması, işlevini devam ettirdiğine veya başka amaçlarla kullanılmaya devam edildiğine işaret etmektedir. Kalenin avlusunda güney ve güney-batı duvarı boyunca, bir tanesi mescit olmak üzere sıralanmış mekânlar ile biri kuzeyde, birisi kuzey-doğuda diğeri de eski karakol kalesinde olmak üzere üç sarnıç görülmektedir. Konumu itibarıyla su kaynaklarından uzak kalan kalede muhakkak ki sarnıçların büyük ehemmiyeti vardı. Ayrıca

avlunun kuzey-batısında bir de kuyu bulunmaktadır. Ancak bunun su kuyusu olup olmadığını anlamak araştırma yapmadan mümkün değildir. Mescidin, ayakta kalmış olan kısımlarına göre dikdörtgen biçiminde yapılmış olduğu anlaşılmakta olup, yapı tipi itibarıyla Selâhaddin Eyyubî'nin tamirâtı sırasında yapılmış veya onarılmış olduğu tahmin edilmektedir. Tamamı kesme taştan inşa edilmiş, üzeri ise güçlü yapılmış kemerlerin taşıdığı beşik tonozla örtülmüştür. Batı duvarı içinde görülen üç dilimli niş de yine döneminin sanat anlayışını yansıtan unsurlardandır. Bunların dışında, mahiyeti tam olarak anlaşılamayan küçük yapılar ile doğu kesimde bir magazin binası saptanmıştır. Bunların bir kısmının altında bodrum katlarının olduğu aşağı inen merdiven başlangıçlarından anlaşılmaktadır. Zeminin kaya olduğu yerlerde mekânların oyularak oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Eyyubî tamirâtının niteliği, kullanılan yapı taşlarının boyutlarının Bizans'a göre daha büyük olmasıyla anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, bir Doğu Akdeniz karakteri gibi görünen ve Bizans'ta bu dönemde kullanılmayan çapraz tonozlar ile daha çok, dönemin üç önemli devleti olan Artuklular, Eyyubîler ve Memlûklar'ın mimarisinde görülen üç dilimli kemerler de nerelerin Eyyubî tamirâtı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Ravanda Kalesi Plân

Genel itibarıyla Orta Çağ'da ve özellikle Haçlılar ve Urfa Haçlı Kontluğu döneminde yıldızı parlamış olan Ravandan Kalesi, işgal ettiği mevki itibarıyla önem kazanmış, fakat zaman içinde bölgenin genelinde değişen denge unsurları ve buna bağlı olarak yol güzergâhlarının da yeni duruma göre yön değiştirmesi sonucu, ayrıca artık sınır kalesi olma özelliğini kaybettiğinde gözden düşmüş ve bir süre sonra da terk edilmiş bir kaledir. Yerleşimsiz, tek başına, müferrit, ulaşımı zor bir kale olması dolayısıyla daha çok Haçlılar zamanında bir nevi sığınma ve savunma yeri olarak tercih edilen ve muhteşem silüetinden de anlaşıldığı gibi zaptedilmesi neredeyse imkânsız olan Ravandan Kale yapısı ile günümüzde, büyük çoğunluğu toprak ve yıkıntı molozları altında kaldığı için mahiyetleri pekiyi anlaşılamayan kale içi yapılar, arkeolojik kazılar, temizlik çalışmaları ve restorasyonlardan sonra bugünkü harabe halinden kurtulduğunda, inşa edildiği ve kullanıldığı zamanki görünümünü ile geçmişi hakkında çok daha fazla mesajlar verecektir.

Kaynaklar

- I. DEMİRKENT (1992). Haçlı seferleri dönemi kalelerinden Ravandan. TTK. Belleteni. Ankara.
- I. DEMİRKENT (1990). Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 – 1118) I-II. TTK. Ankara
- M. AKPOLAT (2009). “Haçlı Seferleri Sırasında Önem Kazanan Bir Ortaçağ Kalesi: Ravanda” H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi. Ankara.
- S. BEBEKOĞLU ve M. TEKTUNA (2008). Kilis Kültür Envanteri. Ankara.
- S. RUNCİMAN (1989). Haçlı Seferler Tarihi I-II-III. (çev. F.İşiltan) TTK. Ankara.

KILIS KULTU
HA

Kilis Kùltüründe

Halk Oyunları

ÜRÜNDE

ALK OYUNLARI

Kilis Kültüründe Halk Oyunları

Öğr. Gör. Yılmaz KILINÇ*

Kilis Yöre Halk Oyunlarının Oluşumunda Kültürel Doku

Yöre oyunlarının kültürel dokusunun oluşması ait olduğu kültürel yapıyla ilgilidir. Oyunun içerisinde bulunduğu bölgenin coğrafi konumu ve iklimi, tarih süreci, inançları, mitleri, sosyal ve ekonomik yaşamı, töresel ve geleneksel yapısı ile değişim dönüşüm unsurları o yörenin kültürel dokusudur. Türk Halk Oyunlarının bu kültürel dokusu içerisinde her oyunun bir de kültürel yoğunluğu bulunur. Yoğunluk, oyunun en çok oynandığı yerin merkez alınarak giderek saydamlaştığı bir yayılma alanıdır. Halk oyunlarının derleme, inceleme, kümeleme, düzenleme, sunum ve kurgulanmasında da yörenin kültürel dokusu ve oyunun kültürel yoğunluğu önem kazanır. Bu oluşumların en etkili oyuncularını ise insan ve doğal olarak yöre halkıdır. Bu yaklaşım doğrultusunda Halk Oyunları; **İnsanın, geleneksel yapı içerisinde süre gelen yaşam biçimini, inançlarını, tinsel ve sosyal değerlerini, duygu ve düşüncelerini, harekete ve hareketler serisine çevirerek, ritim eşliğinde, ezgili veya ezgisiz, anonim üretimlerle yaygınlaştırıp, bireysel veya toplu olara, beden diliyle anlatma biçimidir.**¹ Onun içindir ki yörelerin kültürel sınırları idari sınırlarla çizilerek sabitlenemez. Bir halk oyunu da ait olduğu yörenin kimliğini ve beslendiği millî değerleri yörenin dokusundan alır.

Bu bağlamda Kilis yöresi halk oyunları Kilis'i merkez kabul ederek kültürel doku itibarıyla Halep, Gaziantep, Kahramanmaraş, Hatay, Osmaniye, Adana'yı da kapsayan bir etkileşim alanına sahiptir. Bu kapsam aynı zamanda halk oyunlarındaki adım, ezgi, oyun, giysi gibibenzerliklerini de ortaya çıkarır.

Düğün Bayrağı

* Gaziantep Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, Öğretim Görevlisi.

¹ Kılınç, Y. (2006) GTK Der. Sayı: 1.

Coğrafi konum ve iklim çerçevesinde yöre oyunlarının kültürel dokusu:

Kilis, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin, güneybatı tarafında yer alır. Suriye, Gaziantep, Hatay komşu ülke ve illeri ile Kilis, tarih boyunca da ipek yolu güzergâhının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Buna bağlı olarak, kervan kültürü ve ticaretinin de odağında bulunmuştur. Yöredeki Halep yolu İpek Yolu'nun en canlı kolunu oluşturmuş, bu canlılığı anlatmak için; "Halep yolunda deve izi aramak" sözü günümüze kadar gelmiştir.² Yöredeki halayın kervana benzetilmesi, deve taklitli oyunlar gibi... Bu etkileşimin oyuna yansımaları da yörede görülmektedir. Yörede coğrafi konum bölgenin yüksek dağlık kısımları ile ova kısımları arasında adım ve tavır karakteri olarak farklılıklar gösterir. Örneğin; Musabeyle ve Polateli'nin dağlık bölgelerinde oyunların parmak ucu gezinmeleri, Elbeyli ovalarında ise, ayağın taban kısmının basılışı gibi... Ovalarda ılıman iklim dağlık alanda ise daha sert bir iklim yapısı hâkimdir. Bu iklim özelliği oyunlarda yumuşak ve sert basışları oyunun kendi içerisindeki anlatımıyla da bütünleşerek belli bir tavır oluşturmuştur.

Tarihi süreç içerisinde yöre oyunlarının kültürel dokusu:

M.Ö.1700 Hitit uygarlığından bu yana birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış, 1517'de Yavuz Sultan Selim ((d.1470 - ö.1520), Mercidabık Savaşı'ndan sonra Kilis'i Osmanlı Devleti'nin yönetimine katmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Halep'i, Mısır'ı işgali Kilis başta olmak üzere yörede birçok oyuna da yansımıştır. Halebî oyunundaki ritimsel yapı ve adım, Yavuzun Halep'e girişinin halk tarafından oyunlaştırılmış biçimi olarak bilinmektedir. Halebî oyunu ad olarak da Haleplilerle Kilisliler arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır. Birinci Dünya Savaşında, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan Kilis, milli mücadelede destansı bir kahramanlık göstermiş o döneme ait birçok olguyu da Kilis halkı, türkü ve oyun olarak günümüze aktarmıştır.

Yöre kültürel dokusunda etkin rol oynayan Türk boy ve oymakları 1071'den sonraki yıllarda akın akın Anadolu'ya 1691 yılından sonra da Feriz Bey'in reisliğinde Horasan'dan uzun bir göç süreci ile Yozgat, Sivas, Kırşehir dolaylarına sonrada güneye, Rakka'ya iskân (yerleşim) ettirilmişlerdir. Bir taraftan Arap kabileleri ile mücadele diğer taraftan Osmanlı yerleştirme politikasına direniş, konar-göçer Türkmenlerin yaşamını alt üst etmiştir. Bu iskân ve isyan, Türkmenlerin ozanı, Dedemoğlu tarafından destan şeklinde anlatılmış söylenmiş zurna ve sazlarla çalınmış oyunlaştırılmıştır.

Güneydeki Oğuz Boyu'ndan olan, Begdili başta olmak üzere Bayındırlar, Elbeyliler, Baraklar, Emirler (Eymurlar), Bereliler, Kumanlar, Kıpçaklar, Avşarlar, Budaklar, Torunlar, Kürdililer gibi... Türk oymakları ile Araplar bu bölgede uzun yıllar iç içe yaşamışlardır. Türkmenler yıllarca, burada yerleşik düzene geçmeye çalışmış, savaşlar, barışlar, kız alıp vermeler, düğünler, şenlikler; oymaklar ve topluluklar arasındaki kültür etkileşimini yoğunlaştırmıştır.

Kilis yöresindeki, Türk oymakları diğer yörelerden etkilendiği gibi, çevre yöreleri de etkisi altına almışlardır. Bu özellikleri bölgedeki halay geleneklerine de yansımıştır. Örneğin; kaba, düz, üçayak gibi halk oyunlarındaki temel adımları ve buna bağlı oyunları yakın yörelerde de görmek mümkündür.

Yöre halaylarında göç:

Türkmenlerin Horasan'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan yöreye yaşanan göç sürecinde getirdikleri sözlü kültür geleneği içerisinde türkülerini ve oyunları da vardır. Sözlü kültürün harekete ve hareketlerin anlamlandırılmasına çevrildiği yerde, halk

Yöre Halaylarından Genel Görünüm

² Kılınç, Y. (2008).

oyunlarını görmek mümkündür. Bu bağlamda yöre halayları da bir göç süreci içerisindeki kervanı anlatmaktadır. Halay geleneği çerçevesinde de kaba oyunuyla başlamak o göçün ve kervanın başlama sürecidir. Yani halay yavaş, yavaş giden bir kervanın sürecini anlatmaktadır. Halay başı aynı zaman da o göçün ve kervanın başıdır ve bir beylik edası içerisinde oynar. Çünkü o göçün beyidir. Halaya başlangıçta halay başı ile yanındakinin arasında uzun bir poşu veya mendil bulunur. Halaya katılan abdalar yani bütün davul ve zurnalar, beyin poşusunun altından geçerek hem o beye, hem de o kervana, yani halaya saygınlığını gösterir. Kabalardaki gezinme, çökme, diz vurma, kalkma göçer esnasındaki kervanın bütün tutum ve davranışlarıdır. Halay başının, mendilini tutması, titretmesi, halaya hâkimiyeti o göçe ve kervana hâkimiyeti anlamında algılanmalıdır. Orta Asya'dan büyük göçe katılan dört bin abdal yani aşiretlerden oluşan davul zurnacılar, göç süreci içerisinde önem arz etmektedirler. Göçte yaşanan olayları iskân türkleriyle dile getiren Türkmenlerin en büyük ozanı olan Abdal Dedemoğlu geleneği, halaylarda da söylenerek günümüze kadar taşınmıştır. Kabalardan sonra oynanan düz oyunlarında söylenen iskân türkleri halay ve halaycıları coşkuya getirmiş halaya katılanlar tarafından naralarla desteklenmiştir. İskânın söyleniş tarzındaki kavga edercesine, sesin tiz noktada gezinmeleri ile söyleniş ciddi ve sert duruşu vurgulamış ve yansıtmıştır. Aşiretler (abdal) halay başının çökeceği yerde kendisi de çökerek bazen iç içe girerler yani davulla, zurnayla, oyuncu arasındaki olgu bir bütünlük içerisinde bir haykırıya döndürür. Bu olgular çerçevesinde iskânın isyana dönüştüğü, yöre halaylarına da yansımıştır.

İnançlar ve mitolojik olgular çerçevesinde yöre oyunlarının kültürel dokusu:

Türkler Orta Asya'daki yaygın dinlerden ve yabancı medeniyetlerden etkilenmişlerdir. Türklerin girdiği başlıca dinler, "Burkan (Buddha'nın Türkçesi), Mani dinleri, Taoizm, Mogoç (Mecusi'nin Türkçesi), Hristiyanlık, Musevilik" (Oğuz, Burhan, 1980) Şamanist ve mitolojik inançlar ile İslamiyet olmuştur. Günümüzde bu dinlerin Türk kültüründe izlerine rastlamak mümkündür. Türklerin ilk inanç sistemi olan Şamanizm'in esasları Gök - Tanrı- Güneş - Ay - Su ve Ateş tapınmaları olmuştur. Türk Mitolojisinde kurt, at ve demircilik, dağ, daha sonraları kervan ve deve vb... ile 1, 3, 4, 5, 7, 9, 12, 40, sayıları da kutsanmıştır. Türk toplumu üzerindeki Şamanist ve mitolojik inanmaların, etkisi, İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. Örneğin; sinsin oyununda ateş etrafındaki dönme ve vurma adımlarında Şamanik etkiler de görülmektedir. Ancak günümüzde bu oyun eğlence ve güç gösterisine dönüştürülmüştür. Yörede soloya çıkan usta oyuncuların sol el avuç içinin aya veya güneşe yönelik olması, güneş ve ayın kutsandığının bir belirtisidir. Bu oyunun hareketleri günümüzde elin kullanım estetiğini oluşturmuştur.

İslamiyet'in kabulünden sonra etki kısmen değişmiştir. Yörede birçok törene kadının girmesi günah sayılmış, oyunlardaki el ve ayak biçimleri daha ağır başlı hanımsı bir edaya bürünmüştür. İslamiyet'in etkisinde kalarak bazı köylerde kadın erkek birlikte halay tutabildiği halde, bazı köylerde de ayrı, ayrı kadın erkek halayları oluşturulmuştur.

Sosyal ve ekonomik yaşam ile kültürel değişim, dönüşüm çerçevesinde yöre oyunlarının kültürel dokusu:

Kilis yöresinde, tarih boyunca halk; demircilik, kuyumculuk, yemenicilik, kilimcilik, el işlemeciliği gibi birçok zanaat ve sanatlarla uğraşmıştır. Kırsalda ise; yaşayan halkın büyük bölümünün geçim kaynağı ve uğraşı, zeytincilik, bağcılık, fıstıkcılık, tahıl üretimi ve hayvancılık olmuştur. Gelir düzeyi düşük, dağlık bölgelerde ve köyden göç etmiş ailelerde ise; çevredeki verimli ovalara mevsimlik işçi olarak gidilmekte veya sınır ticareti de yapılmaktadır. Kilis yöresinin dağlık köylerinde halk kökten gelen sosyal ve kültürel değerlerini yaşayarak, bu değerleri de gittikleri yerlerde yaşatmışlardır. Bu değerlerin yaşatılmasında en büyük etken düğünler ve hasat sonu- bağ bozumu şenlikleri, askerlik ve ticari göçler olmuştur. Yöre halkı düğün ve şenliklerinde günlük yaşamdaki olayları taklit ederek alaysı bir şekilde oyunlaştırmıştır. Örneğin; tersi oyununda kadının günlük yaşamındaki olayları erkeklerin taklit ederek alay etmesi; yöre deyimiyile "kerç etmesi" gibi... Kırsalda yöre halkı göçebelikten yerleşik hayata geçince oyun kültüründe de zamanla değişimler olmuştur. Düğün sahibinin ekonomik durumu, düğündeki davul sayısı eşdeğer tutulmuştur.

Teknoloji ve iletişim araçlarının en kırsal alanlara bile girdiği günümüz koşullarında, her bölgede olduğu gibi, Kilis yöresinde de halk bilimi değerleri ve buna bağlı olarak halk oyunları da nasibini almıştır. Kente göç etmiş ailelerde ve köylerde, küresel dünyanın müzik, eğlence ve sosyal değerlerindeki değişim anlayışı, coğrafyalar arasındaki kültür farklılıklarını da yok etmiştir. Milli kültürümüzün bir parçası olan halk oyunlarımız içinde olumsuz olan bu değişimler, ortak sömürge kültür ürünlerinin daha kolay yayılmasına neden olmuştur. Özellikle; halk oyunlarının en canlı icra alanı olan yöredeki düğünler ve buna bağlı olarak halay geleneği, yerini birkaç saatlik orkestra düğünlerine ve orkestra halaylarına bırakmıştır. Kırsal alanda orkestralar, yöre deyimiyile ince sazlar, eşliğinde popüler şarkı, türkü ve yabancı ezgilerle halaylar oluşturulmuş, hatta salon dansları köylere kadar girmiştir. Elbette ki değişen ve gelişen dünyada günlerce süren geleneksel düğünlerin olması beklenemez ama işin en çarpıcı yanı, halk oyunları yarışmalarında ve diğer çeşitli gösterilerde, yöredeki halay gelenekleri bilinçsizce yok edilmesi ve buna bağlı olarak ağır oyunlar, özellikle kabaların yok olma sürecine girmiş olmasıdır.

Töresel ve geleneksel süreç çerçevesinde yöre oyunlarının kültürel dokusu:

Töresel ve geleneksel süreç içerisinde, yöre halk oyunlarının tarihî ve güncel anlayışlar doğrultusunda, oyunların konu ve uygulama alanlarını yöre halkının yorumlarıyla biçimlenmiştir. Bu bağlamda genel olarak; doğa-insan, dini inançlar, mitler, kutsama ve ayinler, savaşlar, oymak kavgaları, yiğitlik, mertlik, ölüm, insan ve hayvan taklitleri, göç, kervan ile eğlence ve duygulanım; elem ve haz (hüzün, sevinç, coşku, aşk, sevdâ), günlük yaşamı taklit, güç olgusu ve birlik beraberlik gibi... Olgular yöre oyunlarının konusu ve ana temasını oluşturmaktadır. Evlenme gelenekleri, düğünler, kına geceleri, hasat sonu şenlikleri ve bağ bozumu, yağmur dualarında yapılan çömçeli gelin etkinlikleri, Hıdırellez, nevrûz kutlamaları, erkek çocuk doğum kutlamaları buna bağlı olarak sünnet eğlenceleri, yerel bayramlar, kurtuluş günleri, askere uğurlama, mitolojik olgular içerisinde, kutsama ve yükselme (bey olma veya hakan olma) törenleri gibi... Tören, kutlama, kutsama ve eğlenceler yöre oyunlarının icra edildiği ortamlardır.

Gelin ve Damat Atla Getirilirken

Yöredeki halk oyunları oluşumu içerisindeki en belirgin özellik ise, evlenme gelenekleridir. Evlenme geleneğinin içerisinde yapılan çeyiz kutlamaları, bayrak dikimi, kına gecesi, düğün, gelinci gitme ve gelin alma törenleri, halk oyunları uygulamalarının en canlı yerleridir. Evlenme süreci içerisinde özellikle düğünlerde, davetli konukların-katılımı, anlatım-eğlence biçimleri, zaman ve alanın ayarlanması, önem arz eder. Bir düğünde halaylar ve halaycılar, orta oyunları - oyun çıkarmalar ve oyuncular, halay ve oyunlarda ezgi icracıları olan çalgıcılar; aşiretler - abdallar (davulcular, zurnacılar) merkezde müzisyenler; defçiler ve köçekler bu oluşumun en önemli kişileri ve topluluklarıdır.

Bu bağlamda Kilis merkez ve merkeze bağlı köyler ile kırsalda bulunan köyler arasındaki düğünlerde bazı farklı uygulamalar bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, Kilis merkezde yapılan bir düğün ve oynanan oyunlardaki bazı gelenekleri aktarmak gereklidir.

Kilis merkezde düğünler; evin havuşunda yani bahçesinde yapılır. Düğün yapılacak mekân temizlenir süslenir, oyun ve eğlenceye hazır duruma getirilir. Hatta yörede havuşta oynanan havuşey adlı üçayak karakterli oyun da bulunmaktadır. Mekân olarak havuş geleneği yörede devam ettiği gibi... Daha sonraları okul bahçelerine, hatta sinema salonlarında sinema izleyerek, aralarda darbuka çalıp türkü söyleyerek de düğün yapılmıştır. Kırsaldan merkeze göçen aileler düğünlerini, köy meydanı düzenlemesiyle, sokak ve caddelerde yapmışlardır. Günümüzde de düğün salonlarında yapılmaktadır. Önceleri, düğünün yapılacağı havuşa, darbukacı, defçi

kadınlar ve köçek gelir, davetlileri türkü ve mani söyleyerek oyuna davet ederdi. Havuşta halaylar çekilir orta oyunları çıkarırlar. Zamanında yörede nam salmış Kör Elif, Zennup Hanım, Kör Nessüm, Köçek Cemil, Kız Feyzi, Üç Düşme bunlardan birkaçıdır.

Kilis merkezde oynan oyunlar genel anlamda kutlama ve eğlenceye yönelik oyunlardır. Halayın üçayak karakterli oyunları daha çok görülmektedir. Bunlardan Kilis kültürel dokusu içerisinde oyunun yoğunluğunun Kilis merkez ve Kilis'e yakın köylerde de görülen cille (gelin oyunu) oyundur. Yörede cille, cilvede bozma bir kelime olarak algılanmaktadır. Düşünün sonunda davetlilerin oyunları bittikten sonra davetli kadınların huzurunda yalnız gelin ve yeni gelin olmuş kadınların katılımıyla üçayak karakterli, cille oyunu oynanır. Darbukacı kadınların etrafında, ritim eşliğinde yavaş yavaş üç tur dönülerek oynanan cille oyunundan sonra düşünde sona ermiş olur.³ Cille oyunu merkeze yakın köylerde davul zurna eşliğinde kadın erkek birlikte yedi tur dönerek de oynanmaktadır. Bu geleneğin benzerleri Polateli, Musabeyli ve Elbeyli köy düşünlerinde de gelin köye getirildikten sonra da uygulanmaktadır. Düşünde hizmet etmekten eli değmemiş olan düşün sahipleri ile yakın akrabaları gelin ve damadı da halay başına geçirerek halaya dururlar. Geline halayda bakmak isteyen köy halkı "gelin indi", yani "gelin köye geldi" anlamında, geline bakmak için koşuşturarak düşün meydanına veya gelinin indiği evin havuşuna gelirler. Düşün boyunca, yanmış olan düşün meydanındaki ateşin külleri etrafında yine en az üç tur olmak koşulu ile yedi bazen dokuz tur halay çekerek de uygulanmaktadır.

Yörede Giyim Kuşam (Zeytindalı Dergisi S,56)

Yukarıda söztünü ettiğimiz anlam ve anlatım bakımında tarih ve mit kokan halayların oluşması Musabeyli, Elbeyli ve Polateli halaylarında daha yoğun görülür. Teknoloji ve iletişim, değişim ve dönüşümün daha az yaşandığı köy düşünleri bugün bile bazı köylerde ve ailelerde önemsenmektedir. Yörede bir düşünün şen ve güzel olması, düşünü olan aileyi veya sülaleyi yüceltir.

³

(Çolakoğlu, Ş, 1992)

Sinsin

Bu anlatım bir köy düğünü kurulmasının kısmen yaşayan, yakın geçmişle ilgilidir. Düğünün ön hazırlıkları; düğün ekmeği, konukların kimde kalacağına dair köylü ve akrabalarla yapılan danışık yemeği, ateş için düğün odunu, düğün yeri, köy meydanı veya harman yeri gibi hazırlıklar tamamlanır. En güzel yöresel giysiler giyilerek konukların gelmesi beklenir. Düğünün ilk gelenleri, düğünün müzisyenleri olan yörenin adlandırmasına göre, aşiretlerdir. Aşiretler düğünlere rastgele çağrılmazlar. Her köyün veya stülalenin aşiretleri farklıdır. Çünkü aşiretler diğer zamanlarda bağlı oldukları obaların, beyleriyle sürekli ilişki içerisindeyler. Onların gelenek ve göreneklerini, huyunu husunu bilirler. Geçimleri bu beyler tarafından gözetlenir. Harman sonu ve baş bozumlarında gerekli yardımlar kendilerine yapılır. Bir düğün birkaç aşiretle yapılmaz. Her davula bir zurnacı ve dem zurnacı olmak koşulu ile yedekleri ile birlikte en az dört kişi, dört davullu bir düğünde ise, on altı ve diğer çocuklarla beraber yirmi kişiyi bulmaktadır. Bu aşiret topluluklarına yörede “dof” denilir. Örneğin; Musabeyli Kızılkent köyünde Arabın dölleri (çocukları), Arab dayı, Pehlivan Mammot, Küçük Hasan diğer köylerde, Fırt fırt Osman’ın oğulları, Cumali Erdoğan, Acer Dedo’nun Uşakları, Davulcu Avil, Zurnacı Reşit ve Mamik Güventürk, Ellbeyli Yavuzlu’da (Tilhabeş) Mahmut Esoğlu ve oğulları, Polateli’nde, Kara Ahmet topluluğu, Darbız Ali, Kilis Karataş’ta, Bektaş İspir, Aslan Sazcı (Hamusoğlu dofu) ve oğulları bunlardan birkaçıdır. Düğünlerde aşiretlerin kendi istek ve rahatsızlıklarını, düğün sahiplerine ve beylerine, ağalarına karşı hissettirmeden kendi aralarında çözmek, anlaşmak için geliştirip ürettikleri bazı kelimelerde vardır. Bu kelimeler örneğin; teberci-aşiret, teber-davul, yeken-para, nafta-insan, gerez-güzel, hersit veya mene-ekmek, geder-eşek, sunata-köpek, köv-tavuk, garafacay, gennetme-çalma, ikinci-bey-ağa, horlak-bok, şorlak veya şirlemek-işemek, yanlama-gitmek, mey-su, çeve-ev, kekor-damat, dof-aşiret topluluğu, netlerim-döverim gibi...

Düğüne çağrılan aşiret topluluğu, köyün görünen bir yerine gelince davulları zurnaları çıkarıp çalmaya başlarlar. Bunu gören düğün sahiplerinden birkaç yaşlı ve diğer gençler aşiretleri karşılamaya giderler. Başlangıçta aşiretlere köye giriş, sonra karşılama ve daha sonra da hoplatma havası çalınır. Karşılama yapan düğüncüler de her çalınan havanın oyununu oynayarak köye girilir. Köyde bir yas varsa önce bütün aşiretler ve düğüncüler o eve gider ve izin alır ve düğüne davet edilerek yas kaldırılmış olur. Buna yörede “yas kaldırma” denir. Davulun geldiğini duyan köylü, işlerini ayarlayarak düğüne, düğün alayına katılır ve düğün meydanına toplu olarak gelirler. Düğünlere komşu köylerden gelen konuklar da topluluk halinde oba, oba veya aile, aile gelirler kimse tek başına kalkıp düğünlere gelmez. Düğün meydanında gençler genellikle önce genç kızlar ve kadınlar üçayak ve hoplatma karakterli halaylar tuttuktan sonra akşama doğru, diğer konukların ve usta oyuncuların katıldığı halay geleneği başlamış olur. Düğün devam ettiği sürece konuklar davul zurna eşliğinde karşılanır ve uğurlanır. Diğer günler her sabah, konuk evlerine veya köyün yüksek yerinde veya bir ev damında seher faslı, yani zurnayla çalınan yöresel iskân ve diğer havalar yavaş yavaşta tüm kaba veya yarım kabalardan örnek havalar çalındıktan sonra, ritmik havalarla devam edilerek düğün meydanına gelirler. Yine önce gençler ve kadınlar halay tutar, akşama doğru usta oyuncuların katıldığı halay geleneği başlar.

Sokak Düğününden Görünüm

Yöredeki halaylarda başta oynayan kişiye “halay başı” sondakilere ise “kuyruk” denilir. Bir halaya on kişiden, üç yüz kişiye kadar katılım olur. Yörede iyi oynayan halay başları, düğünlere özel okuntuyla (hediye) davet edilir. Oyunların adımını bilmeyen, tavrını veremeyen kişiler genellikle halay başına getirilmezler. İyi oyunculara ve abdallara, (müzisyen) tütsü tutma (üzerlik yakmak), mendil, poşu, ayakkabı, gömlek hediye etmek, davul yaptırmak ve zurna gümüşletmek düğün öncesi ve sonrası görenekten sayılmaktadır.

Özellikle; Elbeyli'deki kalabalık uzun halaylarda hızlı oyunlar oynanırken oyunun dinamik yapısını korumak için halayı gezen davulculara oyuncular coşkuyla katılır. Halayın diğer kısımları ise; gezinme ile tempo tutarak dinlenirler. Coşkunun doruk noktasında davullar susar, zurna eşliğinde bazen davulcularında katılımı ayak ritimleri ile solo ve halay niteliğinde devam eder. Oyun kültürüyle iç içe yaşayan yöre halkı oyunları doğal ortamlarda oynarken repertuar bütünlüğü oluşturarak halay geleneğinin dışına çıkmadan icra ederler.

Düğün gecesini yörede genellikle sinsin ateşi ile sinsin ve kalbur oyunu oynanır. Özellikle Musabeyli düğünlerinde gündüzden toplanan odunlar düğün meydanının orta yerinde yığılarak yakılır. Ateşin verdiği ışık ile halaylar çekilir, gecenin sonlarına doğru kalbur oyunu çıkarılır. Kalbur oyunu bir kişinin kafasına kalbur ve büyük bir örtü ile fesli baş görünümünde göbeğine kadar bağlamasıdır. Göbeği açık olan oyuncunun göbeğine kaş, göz, burun ve dudak yapılır. Uçkur yerinde bir oklava geçirilerek bir ceket giydirilir. Oyuncu, büyük başlı cüce görünümünde bir acayip insan olur. Gece karanlığının vermiş olduğu gizemle davul ve zurna eşliğinde oyunlar oynar, gençlerin ve çocukların üzerine giderek onları korkutur. Bu eğlenceli oyun veya başka oyun çıkartmalar gece boyunca devam eder. Son olarak düğünde bulunan usta sinsin oyuncuları meydana çıkar. Ateşin etrafında kendine has el ve adım motifleri göstererek, kendine saldıracak adama meydan okur. Koşarak gelen diğer oyuncu, kendisine meydan okuyan diğer oyuncuya var gücüyle kovalamaya ve vurmaya çalışır. Toplu olarak ateş etrafında dönmeler ve kovalamalar oyun boyunca devam edip en son “yah yoo!” çekilerek oyun son bulur.

Yöre düğünlerinde çok sık olarak bazı mani ve naralar söylenmektedir. Fakat birçok halk oyunları toplulukları tarafından, oyunların veya adımların geçkilerinde kullanılan, anlamsız “hopbaaa!” bağırma şeklinin yöresel özelliği ve geleneği olmadığı halde uygulanmaktadır. Naralar genellikle manilerin sonunda söylenir. Düğün öncesi törenlerde nişan, gelin alma vb... ile evli olmayan gençler ve evlenenler için tören anında söylendiği gibi... Bazen çocukların, hatim indirme törenlerinde de söylenmektedir. Kadınlar tarafından söylenenlerde zılgıt, erkekler tarafından söylenenlerde “yah yooo!” çığırılır.

Ale aleeee
Doost dost
Beyhey (eheee)
Yah yoooh yo

Akbili evlenmesine de
Dost dost ehey
Zılgıt; li li li lilili

Duvara kene koydum
Soğuk su içek diye
Ne haneklerin duydum
O oğlan köçek diye...
Ehe...
Zılgıt; li li li lilili...

Maşallah, maşallah...
Gelin olur inşallah...
Dost dost ehey
Zılgıt; li li li lilili...

Bahçede yılan
Boynuma dolan,
Gelinin ağlaması
Vallahı yalan
Ehe.... Zılgıt; li li li lilili...

Bahçada hudar geldi
İçinde biber geldi
Biz bu kızı alanaca
Başımıza neler geldi

Allah mübarek eyleye
Dost dost
Ehe...
Yoh yoooh yo veya zılgıt...

Bahçalarda var iğde
Dalları gezer yerde
Ağlama bizim gelin
Güveğimiz var evde
Ehe...
Ehe...
Zılgıt; li li li lilili...

Aydoğar elek gibi,
Gün doğar melek gibi,
Biz bir gelin aldık,
Dondurma bebek gibi,
Ehe...
Zılgıt; li li li lilili...

Allah başacak sevindire
Dost dost
Ehe...
Zılgıt; li li li lilili...

Yöre Halk Oyunlarının Yapısal Özellikleri ve Kümelenmesi

Oyunun yapısal özelliklerinde temel öge olan hareket ve hareket serilerinin biçimlenmesiyle ayak ve adım karakteri, oyundaki tavrın oluşmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Yörede oynanan halk oyunları da müzisyenler tarafından ezgi, ritim, ayak ve adıma göre çalınır. Ayakla ilgili yörede birçok deyimde rastlanılır. Buyurun halaya katılarak oynayalım anlamında “Kalkın iki ayak dönelim”, Biraz oyuna katılmak “İki ayak sekmek veya dönmek”, yörenin temel adımlarını bilen, oynamaya yatkınlar için “Ayağı kırık”, hareketleri tam yapamayan, yöre tavrı ile uygulayamayanlar için ise, “Ayağı bozuk” gibi deyimler kullanılmaktadır. Adım doğal olarak ayak serilerinden oluşmaktadır. Adımı, duruş olarak da algılamak gerekmektedir. Yöre oyunlarının yapısal özellikleri, ayak ve adım kümesinde belirtilmiştir.

Yörede yaklaşık olarak 200 oyun ve 40 değişik adım karakterine rastlanmıştır. Bu oyunlar kendi içersindeki biçim, konu, boy-oymak, oyun adları ve araçları, cinsiyet, ezgi ve ritim, ayak ve adım ile yörede oynanan halayların oynanış sırasına göre oluşan halay geleneğine göre kümelenmiştir.

Biçimsel olarak; tutunarak çember, yarım çember (yarım ay) ve gruplar halinde tutunmadan dağınık olarak bireysel de icra edilmektedirler. Örneğin; karşılama, hoplatmalar; köye giriş, indi bindi, yalavaç karıştırması gibi...

Konularına göre; kökeninde Şamanik inançlar olan fakat günümüzde çeviklik atıklık ve güç gösterisi taşıyan sinsin, hayvan taklidini konu edinen serçe, göçü konu edinen kabalar, elem ve haz, birlik ve beraberlik konularını içeren halaylar da yörede görülmektedir

Türk boylarını konu edinen; Türkmen ve Barakların, Orta Asya'dan göç ve yerleşik alana geçme sürecini, savaşlarını, kervanlarını konu edinen, kabalar, Avşar Kabası, Musabeyli Şirvani gibi...

Oyun adlarına ve araçlarına göre; kabalar, düzler ve şirvaniler, galata ve sallamalar, hoplatmalar, üçayaklar gibi... Yörede bütün oyunlarda oyun aracı genel olarak mendildir. Mendilin yörede, çeşitli sallama ve tutuş biçimleri de bulunmaktadır. Herhangi bir araç taklit edilecekse, mendille oyunlaştırılarak oyun çıkarılır. Örneğin; terşi oyununda mendil; teşi olarak, gübre atılan ön yağlığı, bebek ve halay başı ve sonu sallaması olarak kullanılır. Halay başının elinde meses (çift-çüt sürerken sabanı temizlemek, hayvanı yürütmek için kullanılan ucu demirli uzun değnek) ve diğer oyuncuların elinde korunmak için kullanılan kısa değnek ile oynanan meses. Ateşli meşalelerle oynanan kınacı gibi...

Cinsiyete göre; yörede kadın erkek karma oynadığı gibi halayın ve oyunun içeriği ile yapısal özelliğine göre, erkek ve kadın, genç ve yaşlılar tarafından oynanan oyunlar da bulunmaktadır.

Oyun ezgi ve ritimlerine göre; yöre oyunları genel olarak kerem, garip, müstezat dizilerinden oluşmuş. Yörede 2 zamanlıdan 21 zamanlıya kadar da oyun ritimleri tespit edilmiştir.

Ayak ve adım biçimlerine göre; düzayak, kaba ayağı, galata ayağı, üçayak, sürütme ayağı, uçurdum ayağı, ayak alma, gezinme ayağı, hoplatma ve karşılama ayağı, vurmali hey heyler, sekmeler, yeldirme ve koşmalar, vb... ile bunların birleşmesinden oluşmuş karma adım biçimleri ve çeşitleri görülmektedir. Oyun bölümleri ise; genel olarak, yürüme, gezinme, çökme ve hoplatma bölümlerinden oluşmuştur.

Temel ayaklar

Kaba ayak; yörede oynanan kaba oyunlarının, dizlerdeki ağır dikey yaylanmalarını, ağır ayak basmaları ve kaldırışlarını 2, 4, 6 ve 8 zamanlı... Ritim kalıpları içerisinde uygulanmasıdır.

Düzayak; insanoglunun en doğal yürüme biçimidir. Yörede sağ ayak geride, sol ayak öne alınarak, birbirini sağa doğru takip etmesidir. Geriye-öne doğru yapılabildiği gibi ellerle, sağa sola, yukarı aşağı sallanarak da uygulanabilir. 2/4, 4/4, 5/8'lik ritim kalıplarıyla uygulanmasıdır.

Üçayak; üç adım sağa doğru yürüme, üç geri-üç adım sağa doğru, sol salla, sağ salla-sekmeli-hoplamalı-koşmalıda uygulanmaktadır. Genelde 6 zamanlı olmakla birlikte, yörede görülen bütün ritim kalıplarıyla da uygulanmaktadır.

Hoplatma ayağı; çift sol, çift sağ yerinde veya ilerleyerek yapılan bazen halay biçimi de aranmayan sekmeli, zıplamalı ayaktır. Yöredeki görülen bütün ritim kalıplarıyla uygulanmaktadır. Ellerle de uygulanır.

Sürütme ayağı; bir ayağın önde çapraz topuk veya pençe basarak diğer ayağın arkada sürünerek gelmesi ile uygulanır.

Gezinme ayağı; ayağın yarım pençe, pençe veya topuk basarak bir ayak önde diğer ayak arkada, çapraz veya serbest gezinerek uygulanmasıdır.

Ayak alma; sol ayağın topuk vurarak veya çift düşerek, sağ ayağın çevrilmesiyle veya sağ ayağın yere vurulmasıyla uygulanır.

Çökme - Çökertme ayağı; iki ayak üzerine dizler kırılarak, çökme yapılırken ayağın ve elin aldığı durumun, yöresel dokuya göre yapılmasıyla uygulanır. Sağ ayak öne savrulurken, sağ elin enseye gitmesi gibi...

Temel Adımlar

Kaba adımı; kaba ayak serilerinin bazen de ellerle uygulanması ve adımdaki yöresel duruşu gösterir.

Düz - Şirvan adımı; düzayak serilerinin uygulanmasında, sağ ayağın konumu ve adımın yeldirmesinden kaynaklanan yöresel duruşu gösterir.

Oğuzlu adımı; sağ ayak geriye, sol ayak öne ve sağa doğru atılarak, dizlerde yaylanma ve sol ayağın kaldırılarak yere noktalanıp, sol sağ yapılarak, salınma veya yaylanmasındaki yöresel duruşu gösterir.

Mani adımı; yöredeki hoplatma, ayak alma vb. ayak serilerinin uygulanması ve adımdaki yöresel duruşu gösterir.

Uçurdum adımı; tekli ve üçlü ayak vurarak, ayakların savrulması veya ayak alma serilerinin uygulanması ve adımdaki yöresel duruşu gösterir.

Dokuzlu adımı; hoplatma, sürütme, üçayak, çökme ayak serilerinin uygulanması ve yöresel duruşu gösterir.

Yöre Halaylarında Türkü Geleneği

Üçayak adımı; üçayak serilerinin, bazen de ellerle uygulanması ve yöresel duruşu gösterir. Bütün oyunların kaynağı durumundadır.

Karşılama adımı; Hoplatma ayak serilerinin, bazen de ellerle uygulanması ve adımdaki yöresel duruşu gösterir.

Karma adımlar; düz-üçayak-hoplatmalardan oluşan karma adımlar örnek; koş, koş çift sol topuk iki defa sağın sallanması (havarişko)-yaylanarak yürüme öne geriye, ayak alma yani çevirme çökme (fatike) gibi...

Temel Oyunlar

Kaba; Tüm kabalar ve yarım kabalar olmak üzere iki şekli vardır. Halaylara, tüm kaba oyunları ile başlamak gelenektir, gideri ağırdır. Yarım kabaların ise; tüm kabalara göre daha yürük gideri vardır. Kabalar başladığı hızla biterler. Yürüme-gezinme-yürüme bölümlerinden oluşur, ritim ölçüsü içerisinde çökme özgünlüğü vardır. Kültürel doku çerçevesinde, halay başı doğaçlama yapabilir.

Düz; Bu oyunlar ağırdan başlayarak oyunun sonlarına doğru hızlanabilir. Kültürel doku çerçevesinde, halay başı doğaçlama yapabilir. Düz ve şirvanilerde, uzun hava türünde (Barak, Düden ve İskân ağzı) türkü söylemek yaygındır.

Düzler, yürüme - gezinme, şirvaniler, yürüme - gezinme - yürüme veya hoplatma bölümlerinden oluşur. Düzlerin yeldirmesine galata ve sallama da denir. Galatalar ve sallamalar, yürüme - gezinme - yürüme veya yürüme - çökme - yürüme bölümlerinden oluşur.

Örnek; düzlerde söylenen Döne türküsü
Dönem zülüflerin deste
Sen eyledin beni hasta
Şeker şerbet altın tasta
İçmez misin kibar dönem

Oğuzlu-hadediye; Gideri ağırdan hızlıya doğru olduğu gibi... Başladığı giderde de bitebilir. Yürüme hoplatma, gezinme, hoplatma bölümlerinden oluşur. Oyun kümesi vardır.

Mani; Gideri hızlı olup başladığı giderle biter. Yürüme, hoplatma, gezinme, hoplatma bölümlerinden oluşur. Kültürel doku çerçevesinde, halay başı doğaçlama yapabilir. Oyun kümesi vardır.

Üçayak; Gideri ağırdan hızlıya doğru olduğu gibi... Başladığı giderde de bitebilir. Yürüme, hoplatma, gezinme, hoplatma, bölümlerinden oluşur. Oyun kümesi vardır. Türk Halk Oyunları'nın kaynak oyunlarından. Her yörenin bir üçayak oyunu vardır. Antep, Adana, Maraş üçayağı gibi...

Dokuzlu; Gideri yürüktür. Yürüme, hoplatma, koşma, çökme, sürütme, hoplatma bölümlerinden oluşur. Anlatım yönünden, yöre oyunlarının atası konumundadır.

Karşılama; Gideri yürüktür. Hoplatma ayağının oyunlaşmış biçimidir. Kültürel doku çerçevesinde, halay başı ellerle doğaçlama yapabilir. Bu kümedeki oyunlarda halay özelliği ve biçimi aranmaz. Oyun kümesi vardır.

Yöre halk oyunları, yukarıda belirttiğimiz bu temel ayak ve adımlar etrafında kümelenmişlerdir. Oyunlardaki benzer ayak ve adımlar yörenin kültürel dokusu çerçevesinde ayak ve adım dizimleri oluşmuştur. Bu ayak ve adımlar, benzer ritim ezgi motifleriyle de yan yana gelmiştir. Oyunun yaşadığı coğrafyadaki tarih, mit ve inanç sistemleriyle beslenen, oyun öykülenmeleri değişim olgularıyla güncelleşerek çeşitlenmiştir. Örneğin; Kaba adımları, tüm kaba, yarım kaba Avşar kabası, Hasan dağı kabası... Düz adımları; Aşey, com düzü, sallama, halebî... Oğuzlu adımları; hadediye, esmer gavli... Mani adımları; koseyri, şamatya... Uçurdum adımları; havarişko, Kırıhan... Üçayak adımları; marmara, meryem... Karşılama adımları; köye giriş, indi bindi gibi...

Yöre oyunlarında halay kavramı ve halay geleneği

Halay Kavramı: Kilis yöresinde Oynanan oyunlar halay özelliği taşımaktadır. Halay genel anlamıyla alay kelimesi ile ilişkilendirilerek, sıra dizilmiş, kalabalık insan topluluğu anlamında yorumlanmaktadır. Yörede halaya, halay, hale veya aşiretler (abdallar) arasında halaka da denilmektedir. Fakat halay kavramının bir de anlam derinliği bulunmaktadır. Çünkü yörede halay ciddi bir olgudur. Halayın dizim sırası, halaya katılmak, halayın başında ve yanında oynamak, halayı yönetmek, (meydancı) bey ve aşiret ilişkisi halaydan ayrılmak, belli kurallar çerçevesinde yapılır. Bu bağlamda; halaylarda mitolojik olgular da görülmektedir. Türklerin gök tanrı inancında ay ve güneşin önemli yeri ve anlamı vardır. Türk Şamanik inancında ay erkek, (ay dede) güneş dişi olarak algılanır. Alay bu inancın değirmileşmiş (dönen yuvarlak) ifadesidir. Yani halay; ayın yeryüzündeki somut yansımasıdır. Bu yansıma içerisinde erkek ve kadın olgusunun halay ve diğer oyunlarda yer alması da, ay ve güneşin bütünlüğünü yansıtır. Türk illerinde gök tanrıya yakınlığı ve yuvarlak oluşu nedeni ile dağlar, uzun ağaçlar ve sulara kutsallık atfedilmiştir. Oyunlar ağaç etrafında çember biçimde dağlarda ve su kenarlarında oynanmıştır. Bu anlamda, Türk Halk Oyunları'nda; dönme, dönen yarım ay ve değirimsi (çember) yani dönme ve çember biçimi iki ana öğedir. Türk Halk Oyunları'nın temellini oluşturan halay, bar, horon ve zeybek gibi oyun kümeleri biçimlerinde de aynı öğeler görülmektedir. Türkler İslam'dan sonra da gök tanrı inancının, Allaha yalvarışa dönüşerek genişlik ve derinlik kazandırmıştır. Günümüzde yapılan İslam anlayışı doğrultusundaki sema, semah ve zikir ayin ve törenlerinde de aynı döngüyü görmemiz mümkündür. Halay kavramı ile ilgili, Gaziantep ve Kilis yöresinde halay ve gelin almada söylenen, 'Allah... döndüre, doost dost, eheey yoh yoooh yoh!' ile 'Gelin bindirin taya/Yönünü döndürün aya/ Zeynep gelin oldu, Gelin değil tüylü maya' nara ve mani biçimi örneğinde de görüldüğü gibi... Halay sıradan kalabalıklar değil, Ay'ın yeryüzündeki yansıması anlayışını güçlendirmektedir.

Yöre halay geleneği; Yöre halaylarında oyunların yavaştan hızlıya doğru sıralanışıdır. Oyunların ayak, adım, ezgi, ritim yapısı ile oyundaki anlatım doğrultusunda kümelenmesidir. Bu küme, kabalar, düzler ve şirvaniler, galatalar ve sallamalar, oğuzlu, mani, hoplatma ve türkülü oyunlardan oluşmaktadır. Halaydaki oyunlar bu gelenek çerçevesinde doğal olarak yıllardır oynana gelmiştir. Yörede halay geleneğine göre, halayın bir ağır oyun ile başlaması geleneğinden kaynaklanarak, oyuncunun biliyorsa kabalardan, bilmiyorsa düzlerle halayın başlamasını sağlar. Ardından doğal olarak galata ve sallamalardan bir oyunla devam ederek, karma adımlardan oluşan herhangi bir oyunu seçmesiyle halay devam eder. Karma adımlı oyunların kendi içerisinde de ayrıca bir oyun geleneği vardır. Yani oyuncu galatadan sonra sıradan bir oyun seçmez. Önce oğuzlu, hadediye veya benzer oyunlarından bir tanesini seçer. Sonra mani veya koseyri veya benzer oyunlarından bir oyun seçerek üçayak biçimi oyunlara geçilir. Genelde üçayak biçimi oyunlar, gideri hızlı oyunlar olduğu için, halayda doruğa ve doyuma ulaşmak için tercih edilmektedir. Üçayaklar, türkülü de olabilmektedir.

Yöre halaylarında dizim ve tutuş biçimleri;

1- Erkek Halayları; bunlarda sadece erkekler bulunur. Erkeksi tavırlar ön plandadır. Örneğin; tüm kabalar, susam.

2- Kadın Halayları; bunlarda sadece kadınlar bulunur. Kadınsı tavırlar hâkimdir. Örneğin; yağlık kenarı, teze gelin.

3- Erkekler başta, kadınlar sonda dizilir, bu halay diziminde erkekler ile kadınların yan yana bulunduğu yerlerde akraba olmaları veya arada çocuk bulundurmaları gerekir, halayın sonunda ise; yaşlı bir kişi veya düşünün meydancısı bulunur, bu kişi halaya yeni katılacak insanların dizime uygunluğunu sağlar.

Örneğin; kabalar, düzler.

4- Erkekler ve kadınlar karma olarak sıralanır. Bu biçim dizimlerde de erkek ve kadınların akraba olması ve halayın sonunda bir erkek bulunması gerekmektedir.

Örneğin; düzler, üçayaklar, belirli bir dizim şekli olmayan karma oyunlar. Örneğin, karşılama, köye giriş gibi...

Yörede Halay Geleneği

Kapalı el tutuşları; eller aşağıda parmaklar kenetlenerek, dirsekten kıvrılarak yukarıda, belden sarılarak (mani, koseyri).

Açık El Tutuşları; eller açık şekilde aşağıda (leylim), küçük parmaklarla, dirsekten kırılarak tutuş şekli (şirinnar) ve omuzlardan tutunarak (dokuzlu). Tutunmadan; bireysel olarak veya toplulukta tek başına (karşılama).

Erkek Halayları: Yöredeki erkek halaylarında oyunu yönlendiren halay başıdır. Halay başının (baş sekenin) elinde beyaz, üzeri kanaviçe veya pul işlemeli mendil (yağlık) bulunur. Baş seken ile yanındaki arasında uzun bir poşu veya yağlık tutulur. Bu poşu ile baş sekenin, halaya bağımlılığı sağlanarak, hareketlerine rahatlık kazandırılır. Halay sekerken halay başının elindeki poşuyu bırakarak ortaya çıkması hoş karşılanmaz. Fakat oyun ritmi hızlandıkça halay başı poşuyu bırakarak kişisel adımlarını yapmak için ortaya çıkabilir. Özellikle kabalarda halaya bağımlılık halay başının iyi oyuncu olduğu yansıtır. Oyuna başlamadan önce ve oyundan oyuna geçişlerde, davul ve zurnacılar, halay başı ile yanındaki tuttuğu poşunun altından oyunun giriş ezgisini (gezinmesini) icra ederek, sırayla geçerler. Aşiretlerin (abdal) yapmış olduğu bu davranışlar, baş seken kişiye saygı anlamına gelir. Halay başı oyunun başlangıcında oyunun temel adımlarını oynarken, halay başına yakın oyuncular da oyun adımlarını devam ettirir. Halayın sonundakiler ise sağ bas, sol bas hareketleriyle düz yürütürler. Böylece halay halaydan izlenilmiş olur. Halaydakiler bu temel adımları yaparken halay başı ise, yöresel tavırdan ödün vermeden kendisine has oyunun içeriğine uygun, kişisel doğaçlama adımlarını icra eder.

Erkekler oyun esnasında coşku ve heyecanlarını; “yah yooo yoh.....!”, “Ale aleeee/Doost dost-eyhey (ehhee), yah yoooh yoo... haydaaa... tissa... hahahayt... behey... hey...” diye bağırarak dile getirirler.

Kadın Halayları: Kadın halaylarında halay başının iki veya tek elinde renkli veya beyaz işlemeli, pullu mendil bulunur. Halay başının iki elinde mendil var ise, yanındaki halay başının eteğinden tutar. Halay başı istisna oyunlar hariç halaya bağımlılığı bırakarak ortaya çıkmaz. Halay başı oyunun temel adımlarını bütün halayla birlikte oynar. El hareketlerini ise, bazen sadece kendisi bazen de bütün oyuncularla birlikte yapar. El hareketlerindeki mendillerin yörede çeşitli tutuş şekilleri vardır. Ya ucu düğümlemlenip dürülür, ya da orta parmağa dürülerek, titretmeli olarak çevrilir. Bu mendillere, Musabeyli’de “bergüzar mendilde” denir. Bu mendil tutuş şekilleri erkek oyuncularında da görülür.

Kadınlar oyun esnasında coşku ve heyecanlarını, mani söyleyip, çağrı ve dişiliği simgeleyen zılgıt ile dile getirirler. Zılgıtlar genellikle erkeklerin “yah” çağırmasından sonra çağrılır: “Akbi evlenmesine de/Dost dost ehhey/Zılgıt; li li li l ili li”

Sahnede Yöre Oyunları

Yöre de oynanan halk oyunları isimlerinin tespiti ve halay geleneğine göre kümelendirilmesi:

Bu zamana kadar yazılı kaynaklarda ve yöredeki sözlü kaynaklardan edinilen veriler doğrultusunda, yaklaşık olarak yörede oynanan oyunların adları tespit edilerek aktarılmıştır. Bu oyunlar; ayak-adım karakterleri ezgi-ritmik yapısı göz önünde bulundurularak, halay geleneğindeki oynama sırasına göre kümelendirilmiştir. Bu kümeleme; kabalar, düzler, oğuzlu, mani, üçayaklar olarak belirlenmiş, türkülü ve oyun çıkarma geleneğine dayalı orta ve oda oyunlarının isim tespitleri de ayrıca yapılmıştır.

Kabalar kümesi: Tüm kabalar ve yarım kabalar olmak üzere iki biçimi vardır. Halaylara, tüm kaba oyunlarıyla başlamak gelenektir. Kaba oyunlarında sert ve yumuşak vurguların, bütün inceliklerini görmek mümkündür. Bütün hüner halay başındadır. Genellikle yaşlılar ve orta yaş grubu tarafından oynanır.

Yörede oynanan kabalar;

1. Ağır kaba	2. Amik Kabası
3. Aşar Kabası	4. Birecik kabası
5. Bostancık	6. Çifte Kamış
7. Çobanbey	8. Çukurova
9. Derviş Ali	10. Dilan
11. Eski Senem	12. Garip
13. Gurbeti	14. Gürsel
15. Gavurdağı	16. Halabiye
17. Haley	18. Halfeti Kabası
19. Hama	20. Hasanceli
21. Hasandağı	22. Hurşit
23. Karakuyu	24. Keceli kabası
25. Kerem	26. Kilis Kabası
27. Mimey	28. Misiri Kabası
29. Ölen	30. Reşidi (Tilbaşar)
31. Senem (Eski solak)	32. Seydi Ahmet
33. Terazi	34. Tüm Kaba
35. Yarım Kaba	36. Yedi deve (Tüm, Yarım)

Düzler ve şirvaniler kümesi: Yöre halaylarında, tüm ve yarım kabalardan sonra oynanır. Halay başının yaptığı kişisel doğaçlama adımlar ustalık ister. Düz ve şirvanilerde, uzun hava türünde (Barak, Düden ve İskân ağzı) türkü söylemek yaygındır. Genellikle yaşlılar ve orta yaş grubu tarafından oynanır.

Yörede oynanan düzler ve şirvaniler;

Acem Şirvani	Ağır Düz
Amik Şirvani	Aşeyli (Aşey) Şirvani
Aşonun Düzü	Barazi
Cezayir	Çifte Kamış
Com Düzü	Dümbüllü
Düz Ayak	Engin Düz Şirvani
Harzem Muhammed Şirvani	İsabalı
Karayılan	Karıştırma
Mehmet Emin Şirvani	Musabeyli Şirvani
Nasari Şirvani	Reşi Düzü
Şirvani	Tilhabeş Düzü

Galatalar ve sallamalar kümesi: Halaylarda düzler ve şirvanilerden sonra oynanır. Diğer oyunlardan daha hızlıdır. Galatalara düzler ve şirvanilerin yeldirmesi de denir. Galatalar ve sallamalar, yürüme - gezinme - yürüme veya yürüme - çökme - yürüme bölümlerinden oluşur. Genellikle yaşlılar, orta yaşlılar ve gençler tarafından oynanır.

Yörede oynanan galatalar ve sallamalar;

Arap sallaması	Cezayir
Darbuze	Dallı Basma
Galata	Galata (Garip)
Galata (Bereketli)	Gavur Dağı Sallaması
Gürsel	Halebi
Harzem Muhammed Şirvani Galatası	Kandilli Yar
Kaval	Kınacı (Kına yürüyüşü)
Kınalı Parmak	Küllük
Sallama	Mehmet Emin Şirvani Galatası
Terşi	Yağlık Kenarı
Yanık Kaval	

Oğuzlu, mani ve üçayaklar kümesi: Galatalar ve sallamalardan sonra oynanırlar. Bu oyunlar tek başına oynandığında diğer oyun kümelerinden adım, tavır ve hız yönünden farklılık gösterirler. Bunlar ağır başlayıp, hızlı bittiği gibihızlı başlayıp, hızlı da bitebilir. Halay başının galata ve sallamalardan sonra bu oyun kümesinden seçtiği oyun ile halaya devam edildiği gibi, gençler halayı sadece bu oyunlarla da oluşturabilirler. Halay başının hünerleri bu küme oyunlarında da görülür. Bu oyunlarda halay başı halaya bağımlılığı bırakıp gezinme bölümünde kişisel doğaçlama adımlarını da sergileyebilir. Türktülü oyunlarda, türkü solo veya toplu olarak söylenir. Bu oyun kümesi oyunları, yürüme - hoplatma, yürüme - hoplatma - yürüme, yürüme - hoplatma - çökme, hoplatma- gezinme- hoplatma bölümlerinden oluşur. Genellikle orta yaşlılar ve gençler tarafından oynanır.

Yörede oynanan oğuzlu, mani ve üçayaklar;

Atabe	Arabi
Antep Üçayağı	Arap kızı
Aşeney	Ayak Alma
Berde	Beledi
Cemile	Cengiharbi
Cille	Çiftetelli
Çamurdöken	Çoban
Çibikli	Debçe
Demirci	Demone

Dersim	Dereköy Üçayağı
Dirik	Dokurcum
Dokuzlu	Esmegavli
Esmer	Fatike (Kelo)
Gelin İndirme	Han Esmâ
Hadediye	Halepkir
Havarişko	Hızımev
Havuş	İndi Bindi
Kırıkcan (Kırıkhan)	Kosevri (Tek çift)
Keçeli	Köve Giriş
Karşılama	Kına Karşılama
Karayılan	Kereboz
Mani	Mendilli (Zikir)
Marmara	Oğuzlu
Pekmez	Paşa Göçtü
Susam	Solak (Ağırlama)
Senem	Serce
Serçe	Sürtütme
Şamatya	Şemsi
Şekeroğlan	Şabaş havası (Köçekçe)
Temurağa	Uçurdum
Üçayak (Antep-Maraş-Adana)	Ufo
Valde	Yarpız
Yaylalar	Yalavaç Karıştırması
Zennube	Zellocan (Zelloze)

Yöre Halaylarında Aşiretlerin Doğaçlamaları

Türktülüler;

Allı Yemeni	Bulgar Gelini
Belley	Deriko
Döne	Feride
Galahıyam Galalı	Gazelo
Gültizar	Güzelhan
Gız Sana Düytir Gelmişler	Gız Şarpanı Yan Bağlama
Hallüme	Hasan dağı
İndim Kuyu Dibine	İnne Attım Tarlaya
Leylim	Lorkey

Meryem	Meryemey
Ölesin Usta	Rişko
Salanda Yeri	Samanı Sarı
Şekeroğlan	Şirinnar
Şu Bazının Kızları	Tarladan Gel Tarladan
Teze Gelin	Yokuşun Başında Alıç Ağacı

Oyun çıkarma geleneğine dayalı orta ve oda oyunları: Bu kümedeki oyunlar bazen adım, ezgi ve ritim eşliğinde eşzamanlı olarak oynanır. Bazen de ezgi ve ritme bağlı kalmadan tiyatral olarak oynanan oyun kümesidir. Halay geleneği olmayabilir. İçerik olarak, çevikliği, muzipliği, kurnazlığı anlattığı gibi; kökeninde tapınma olan oyunları, günlük yaşamdaki kesitleri, komedi ve dram şeklinde anlatan oyun kümesidir. Yaşlılar ve orta yaşlılar tarafından oynandığı gibi onların yönetiminde gençler tarafından da oynanır.

Kalbur Oyun

Oyun çıkarma geleneğine dayalı orta ve oda oyunları;

Arap Oyunu	Bahdeniz Bacı
Bıçak Oyunu	Deve Oyunu
Don Oyunu	Garı Gıza Tepsisi Geldi
Gız Sana Düyür Gelmişler	Gurbetce
Habibi	Halbur
Hıçır	Karaçol
Karaoğlan	Komşunun Oğlu
Kız Kaçırma	Kız Oyunu
Kılıç	Meses
Miho	Ölü Oyunu
Parsaklı Aşireti	Sinsin
Sivrekli	Şepde
Tura	Yanık
Yastık	

Oyun ve Türkülerin İcrasında Kullanılan Sazlar

Üflemeli Sazlar: Cura zurna, orta kaba zurna, kaba ve balaban zurna, çığırtma, dilli kaval, dilsiz kaval, kamış düdüğü, çift kamış (İki kamışın yan yana bağlanmasından meydana gelir, bu kamışlardan sağdakinde altı, soldakinde iki delik bulunur, kamışlardan biri ezgiyi seslendirirken, diğeri dem tutar, boyu yaklaşık 30 santimetredir. Zambır (Çifte kamışın kartal kanadından yapılan şekline denir).

Yöreye Özgü Nefesli Saz Zambır

Telli ve Tezeneli Sazlar:

Bağlama (yörede pençeyle de çalınmaktadır), çöğür, bozuk, cura ve meydan sazıdır.

Vurmalı Sazlar:

Davul (orta büyüklüktedir, çomak tarafı keçi, çubuk tarafı oğlak derisinden yapılır, derinin yarıçapı 24 santimetredir, kasnak ve çemberi, ceviz veya gürgen ağacından yapılır, eni 20 santimetredir, kayışı camız derisinden, rengi kırmızı veya siyahtır. Davulun gomağı, portakal veya erik, çubuk ise zeytin veya meşe ağacından yapılır), koltuk davulu, zilli - zilsiz def, darbuka (dümbelek).

Kilis Yöresinde Süslenme (makyaj)

Sürme: Zeytinin taftı (kabuğunu) tabağın içine konur, üzerine kapak kapatılarak ısıtılır. Isıtılan zeytin kabuklarından çıkartılan is, şişelere doldurularak saklanır. Gerektiğinde mikrobi ölmesi için süpürge çöpü sarımsağa batırılıp, göz etrafına çekilir. Yörede sürmeyi, gelinlere, kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere çekerler. Peygamberimizin sünneti olduğu inancı yaygındır. Yaşlı kadınların sürme çekmesi ayıplanır.

Kızılık: Özel günlerde (görücüye çıkma, düğün gibi...) bez veya tahta parçası ısıtılarak yanaklara sürülür. Yörede, kızılık ve çeşitli bitkilerle de yanak kızılaştırılır. Bazen de yanaklar hafif çimdiklenerek yanağa canlılık gelmesi sağlanır.

Kına: Yörede siyah ve yeşil olarak, iki tür kına kullanılır. Toz halinde alınan kına, su ile yoğrularak, hamur haline getirilir, daha sonra, kına yakılacak yüzeye ıslatılarak sürülür, kına saçlara yakıldığı gibi, ellere fıstıklı, yüzüklü, sıvama, iplikli ve sedefli motiflerle yakılır. Yörede kına yakanlara "nişancı" denir.

Dövme (Döğün): Ateşte kızdırılan iğne, koyun ve keçinin öd kısmından alınan suya batırılarak, yüzün ve vücudun muhtelif bölgelerine küçük küçük delinerek işlenir. Dövmeler barutla da yapılmaktadır. Genellikle kadınların genelerinde, alt dudaklarında, iki kaş arasında, şakaklarında, boyunlarında, göğüslerinin üzerinde, ellerde ve bileklerde bulunur. Amaç bir çeşit süslenme olmakla birlikte, nazardan korunmak, çocuğu olmayan kadınların çocuğunun olması, kadınların sütlerinin kesilmemesi, ayrıca kişinin hangi boya mensup olduğunu belirtmek için yapılmaktadır. Dövme motifleri üzerinde dinsel inançların etkileri de görülmektedir. Daha çok Elbeyli tarafında yaygındır.

Kilis Yöresi Halk Oyunları Giysileri

Erkek Giysileri: Yöredeki erkek giysilerinde de giyiniş üslubuna göre genç, damat ve yaşlı olduğunu yansıtır.

Baş: Terlik, başa takılan terliklerde terliğin dikliği gençliği simgeler, (Musabeyli) poşu, boziye-beyaz poşu (Barak, Elbeyli).

Gövde: İğlik, güllabiye (Delikli işlemeli), meydaniye, kırk düğme veya Cezayir yeleği, aba, cepken.

Bel: İpekli beyaz veya siyah kemer, kuşak, kefyeye, tütün kesesi (aba veya sırma işlemeli).

Bacak: Don-tuman (beyaz delikli işlemeli), şalvar.

Ayak: Yünden veya iplikten işlemeli çorap, yemeni (kulaklı veya kulaksız), postal, çarık, rabatıya.

Yöre Erkek Giysisi

Erkek Giysisi Arkadan Görünüm

Kadın Giysileri: Yörede giyim kuşam ve süslenme, takı ve bezekler, giyiniş ve takılış sebeplerine göre bayanların yaşlı, genç, bekâr, evli, dul ve gelin olup olmadığını yansıtır.

Baş: Gümüş taçlı kırmızı fes, sarı işlemeli Ahmediye, poşulu Ahmediye (Elbeyli), sırma işlemeli çiçekli, tozaklı fes (Musabeyli), renkli tüylü tozak ve çiçek (Elbeyli, Barak), kara tozak (Musabeyli), gümüş frengili ve çiti bağlı kaytan.

Gövde: Sim sırmalı, sarmalı köynek (Barak, Elbeyli), basma kumaştan sarmalı köynek, delikli işlemeli içlik (Musabeyli), kadife yelek (Elbeyli, Barak), kutnu yelek, zubun, mıklama, kırkkalem kutnu üçetek (Musabeyli), simli veya düz kadife üçetek (Barak), çiçekli kadife üçetek, üçetek üzerine fermana veya örfan.

Bel: İpekli kuşak veya gümüş kemer, şutik (kıldan elde dokunan önlük, Musabeyli), önlük (ipekli veya renkli kumaşlardan üzerine kanaviçe, sırma, sarma işi ile işlenmiş), kefyeye.

Bacak: Beyaz hasadan iç don, kutnu, kadife veya çiçekli basma kumaştan şalvar.

Ayak: Yünden veya iplikten işlemeli çorap, yemeni (kulaklı veya kulaksız), çarık, edik, postal.

Yöre Kız Giyisi

Yöre Kız Giyisi Arkadan Görünüm

Takılar ve bezekler: Başa, poşu ve yağlıklar, zeytin dalı ve çiçekler, penaz, gazi, şekke, alnı yüzüğü veya orta arma, duluk altını, nazar boncuğu, askı, dilbar kekülü, çalma, hızma. Boyun ve göğse; gerdanlık, hamaylı, boncuk, ele; bilezik, parmağa; yüzük, ayağa; gümüş halhal takılır.

Yel vurur kozak oynar,
Başında tozak oynar,
Ben yârime ne yaptım
Yar benden uzak oynar...

Kilis Yöresi Halk Oyunu Ezgilerinden Örnekler

YARIM KABA

(Garip)

Yöresi
Gaziantep-Kilis

Derleme
1984

Notalama
1990

Yılmaz KILINÇ

♩ = 90

The musical notation for 'YARIM KABA (Garip)' is presented in four staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 4/4 time signature. The melody consists of a sequence of eighth and quarter notes. The second staff continues the melody with similar rhythmic patterns. The third staff features a double bar line followed by a repeat sign, indicating a repeated rhythmic or melodic phrase. The fourth staff concludes the piece with a double bar line and a repeat sign, and is signed 'ykilinc' at the end.

MUSABEYLİ ŞİRVANİ

Yöresi
Kilis-Musabeyli-Gaziantep

Derleme
1985

Notalama
1990

Yılmaz KILINÇ

♩ = 112

The musical notation for 'MUSABEYLİ ŞİRVANİ' is presented in two staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 6/8 time signature. The melody is composed of eighth and quarter notes. The second staff continues the melody and concludes with a double bar line and a repeat sign, signed 'ykilinc' at the end.

SALLAMA

Yöresi
Kilis-Musabeyli-Gaziantep

Derleme
1985
Notalama
1990
Yılmaz KILINÇ

♩ = 90

First system of musical notation for SALLAMA, featuring a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 4/4 time signature. The melody consists of a series of eighth and quarter notes, ending with a double bar line and a repeat sign.

HALEBİ

Yöresi
Gaziantep-Kilis

Adıma Uyarlama-Notalama
Yılmaz KILINÇ
1990

♩ = 126

First system of musical notation for HALEBİ, featuring a treble clef, a key signature of one sharp (F-sharp), and a 2/4 time signature. The melody consists of a series of eighth and quarter notes, ending with a double bar line and a repeat sign.

ZENNUBE

Yöresi
Kilis-Musabeyli-Gaziantep

Derleme
1985
Notalama
1990
Yılmaz KILINÇ

♩ = 110

First system of musical notation for ZENNUBE, featuring a treble clef, a key signature of one sharp (F-sharp), and a 4/4 time signature. The melody consists of a series of eighth and quarter notes, ending with a double bar line and a repeat sign.

TEZE GELİN

Yöresi
Kilis-Musabeyli-Gaziantep

Derleme-Notalama
Yılmaz KILINÇ
1992

♩ = 88

YIKILSIN BAHÇALAR HARI NEYLEYİM
DÖKÜLSÜN AYVALAR NARI NEYLEYİM
DAHA SENDEN BAŞKA YARI NEYLEYİM
NİŞANIM SENDEDİR YAR SAFA GELDİN

SUSAM

Yöresi
Kilis-Musabeyli-Gaziantep

Derleme
1985
Notalama
1990
Yılmaz KILINÇ

♩ = 60

♩ = 120

MANİ

(Maney)

Yöresi
Gaziantep-KilisAdıma Uyarlama-Notalama
Yılmaz KILINÇ
1990

♩ = 126

Yılmaz KILINÇ

PEKMEZ

Yöresi
Kilis-Musabeyli-GaziantepDerleme
1984
Notalama
1990
Yılmaz KILINÇ

♩ = 90

Yılmaz KILINÇ

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar:

- And, Metin. (2003). Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Arsunar, Ferruh. (1962). Gaziantep Folkloru, M.E.B. Eski Es. ve Müz. Umum Müd. Y. Seri II. S.7. MEB. İstanbul.
- Çakan, Özgür(1998). Öyküleriyle Kilis Türkülerimiz. Zeytindalı Der. S 11. (s. 7, 8, 14) Kilis.
- Çolakoğlu, Şinasi. (1992). Kültür Kasteli I. Kilis Üzerine İncelemeler - Düşünceler Folklorumuzdan Örnekler. K.K.D Yayınları. No: 4 Aşama Matbaacılık Sanayi. Ankara.
- Dağıstan, Ali.(1996). Çukurova Bozlakları. Yayınlanmamış Y.L. Tezi, İ.T.Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul.
- Elhan, Faruk.(2004). Kilis Ağzı ve Şiirleriyle Karacaoğlan'ın Kilisliliği. Kilis Vakfı Yay. Göksu Mat. İstanbul
- Erseven, İlhan Cem. (1992). Aleviler'de Semah. Ekin Yayınları Araştırma-İnceleme Dizisi 1 Ankara.
- Ekici, Metin. (2004). Halk Bilgisi (folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri. Geleneksel Yayınları. Ankara.
- Gaziantep Kültür. Aylık Fikir Bilgi Dergisi. (1960) Kardeşler Mat. Gaziantep.
- Gökçalp, Ziya. (1977). "Makaleler III". Kültür Bakanlığı Yayınları. Gündüz Matbaası. Ankara.
- Gaziantep Halk Bilgisi Derlemeleri. C1. Gaziantep Adetleri. G.Antep Kül. Der. S. 24. Gaziyurt Mat. (1959).
- Gaziantep Yıllıkları. (1968-1990).
- Güzelbey, Cemil Cahit. (1959). Gaziantep Folklorundan Notlar. G.Antep K. Der. Y. Sayı; 13. Gaziantep.
- Kılınçkırın, Mazlum Nusret. (1973). Öyküleri ve Türküleri ile Kilis, Birlik Matbaası. İzmir.
- Gaziantep - Kilis İlçesi Halk Oyunları (1990). GAZÜ. TMDK. Sempozyum Bildirisi. Gaziantep.
- Kılınç, Ayhan. (2011). GAÜN. TMDK ve Türk Halk Oyunları Böl. SKSD Kültür Müdürlüğü Arşivi. Gaziantep.
- Kılınç, Turgay. (2001). Kilis Yöresi Halk Oyunlarının İncelenmesi. Yayınlanmamış B.T. Ege. Üniv. DTMK.
- Kılınç, Yılmaz. (1993).Gaziantep Kilis - Musabeyli Yöresi Halk Oyunlarının Yapısal Özellikleri. Yayınlanmamış B.T. GAÜN. TMDK.
- Gaziantep Yöresi Halk Oyunlarına Genel Bakış. 25 Aralık Dergisi. Sayı: 3 Gaziantep. (1998).
- Gaziantep Halk Oyunlarında Halay Geleneği. GAP Çerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. Kültür Bakanlığı Yayınları 2957. Gaziantep. (2001).
- Halk Bilimi (Folklor) ve Halk Oyunları (Tanım ve İşlevleri) Gaziantep. Tarih Kültür Der. Yıl 1. Sayı 1. Mart/Nisan. Gaziantep. (2006).
- Gaziantep Yöresi Halk Oyunları (Oluşum, Gelişim, Etkileşim ve Halay Geleneği). Gaziantep Tarih Kültür Dergisi. Yıl:1. Sayı:2. Mayıs-Haziran. Gaziantep. (2006).
- Halk Oyunları İnceleme Teknikleri ve yöntem, Gaziantep Tarih Kültür Dergisi, Yıl;1, Sayı;4, Eylül-Ekim, Gaziantep, 2006.
- Gaziantep'te İpek Yolunun İzleri. www.gaziantepipekyolu.com.tr. Gazetem Dergisi. Yıl:2. Sayı:8/Haziran. Gaziantep. (2008).
- Kılınç, Yılmaz ve Hacı Bah. Gaziantep ve Barak Kültürü (Bozbaraklar Efsanesi ve Gaziantep). Gaziantep Tarih Kültür Der. Yıl:4. S:19. Gaziantep. (2009).
- Gaziantep ve Barak Kültürü (Barak Odalarıyla Gelenekleri Yorumlamak). Gaziantep Tarih Kültür Der. Yıl:4. S. 21. Gaziantep. (2009).
- Kılınç, Fatma. (2006). Türk Halk Oyunlarında Kadın. Gaziantep Tarih Kültür Dergisi. Yıl:1. Sayı:5/Aralık. Gaziantep. (2006).
- Kılınç, Fatma.(2008). Gaziantep Dış Mekân ve Kadın Oyunları Bağlamında İç Mekân Oyunları. Gazetem Dergisi. Yıl:2. Sayı: 9/Ağustos. Gaziantep. (2008).
- Küsbeci, Hulusi. (1993). Yedi Deve Ağır Halayının İncelenmesi. Yayınlanmamış Bitirme Tezi GAÜN. TMDK.
- İnan, Abdülkadir. (1998). Makaleler ve incelemeler. 1.Cilt TTK Basımevi.Ankara.
- Oğuz, Burhan. (1980). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri Teknikleri. Bölüm 1 İnançlar. Doğu- Batı Yay. İst.
- Ögel, Bahaeddin. (1995). Türk Mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) C.II. T.T. Kur. Yay. Ank..
- Özbaş, Ömer. (1958). Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar. G.Antep Kül. Der. S; Cihan Mat. G.Antep..
- Öztuna, Yılmaz. (1977). Büyük Türk Tarihi. Ötüken Yayınevi.
- Sevinç, Necdet.(1983). Gaziantep'te Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları, Türk Dün. Arş. İst.
- Sümer, Faruk. (1992). Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri - Boy Teşkilatı-Destanları. Türk Dün. Arş. Vak. Y. İst.
- Tokuz, Gonca. (2009). Kilis'te Eski Kent Düşün Geleneğine Örnekler. Zeytindalı Der. S.56. (s. 22). Kilis.
- Ufak, Mehmet. (2006). Kilis İli Çukuroba Köyü Evlenme Geleneği. Yayınlanmamış Bit. Tezi GAÜN. TMDK.
- Yalman, Ali Rıza. (1977) Cenupta Türkmen Oymakları 1, K. B. Yay. 256. Kültür Eserleri. 14. MEB İst.
- Yıldırım, Mehmet Ali. (2008). Gaziantep'in Güneyinde Barak Eli Oymakları Uğur Matbaası. Gaziantep.
- Yöre Dergisi. Sayı 4. Gaziantep. (1990).
- Zeytin Dalı Dergisi. S: 46. Kilis. (2007).
- Zeytin Dalı Dergileri. (S: 54-56). Kilis. (2009).

Sözlü Kaynaklar:

1. Abdo Bulut; Zurnacı, Okuryazar, Gaziantep'te yaşıyor.
2. Arzu Direk; Ev kadını, okuryazar değil, 105 yaşında, Kızılkent Köyü'nde yaşıyor.
3. Battal Sazcı; 1974. Cümbüşçü- Zurnacı, okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
4. Bektaş İspir; 1943. Davulcu, okuryazar, Kilis'te yaşıyor.
5. Burhan Aydoğan; Berber, Okuryazar, 50 yaşında, Gaziantep'te yaşıyor.
6. Cuma Ağırdal; 1956. Davulcu, okuryazar, Gaziantep'te yaşıyor.
7. Cuma Erdoğan; Zurnacı, okuryazar 41 yaşında, Gaziantep'te yaşıyor.
8. Cumali Gezer; 1950. Cümbüşçü, Kilis'te yaşıyor.
9. Cumali Zurnacı; 1963, Zurnacı, Okuryazar, Gaziantep'te Yaşıyor.
10. Duran Künc; 1926. Gaziantep Şehreküstü doğumlu, abacı, Gaziantep'te yaşıyor.
11. Emin Sersem; 1966. Oyuncu, Kilis'te yaşıyor.
12. Esmâ Geçer; 1937. Ev hanımı, okuryazar değil, Burç-Çubukdiken (Dostallı) Köyü'nde yaşıyor.
13. Fatma Demir; Ev hanımı, okuryazar değil, 55 yaşında, Kilis-Elbeyli-Çıldıroba Köyü'nde yaşıyor.
14. Fatma Keser; 1930. Ev kadını, okuryazar değil, Burç-Çubukdiken (Dostallı) Köyü, Gaziantep'te yaşıyor.
15. Fatma Sert; 1954. Ev kadını, okuryazar, Oğuzeli-Tutlu Köyü, Gaziantep'te yaşıyor.
16. Fettah Tilki; Çiftçi, okuryazar 67 yaşında, Kilis Yedigöz Köyü'nde yaşıyor.
17. Garip Ercan; 1964. Memur, Lise mezunu. Kilis-Dostallı Köyünden göç etmiş, Gaziantep'te Yaşıyor.
18. Hacı Bulur (Büyük); 1936. Zurnacı, okuryazar, Gaziantep'te yaşıyor.
19. Hacı Bulur; 1967. Davulcu, ilkokul mezunu, Gaziantep'te yaşıyor.
20. Hacı Sazcı; 1966. Zurnacı, ilkokul mezunu, Gaziantep'te yaşıyor.
21. Halil İbrahim Gürbüz; Emekli işçi, okuryazar, 62 yaşında, Gaziantep'te yaşıyor.
22. Halil Kılınç; 1937. Çorapçı, okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
23. Hasan Bulut; 1970. Davulcu, Okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
24. Hulusi Küsbeci; 1970. Üniversitede müzik öğretmeni, Kilis'te yaşıyor.
25. İskender Küsbeci; 1986. Folkloroyuncusu, Kilis'te yaşıyor.
26. İbrahim Taşdemir; 1945. Emekli memur, ilkokul mezunu, Kilis - Kızılkent Köyünde yaşıyor.
27. İsmail Yıldız; 1943. Serbest meslek, okuryazar değil, Kilis-Hasanceli Köyü'nde yaşıyor.
28. Kemal Kılınç; 1942. Serbest meslek, okuryazar değil, Kilis-Kızılkent Köyü'nde yaşıyor.
29. Mahmut Esoğlu; 1945. Zurnacı, okuryazar, Kilis'te yaşıyor.
30. Mamik Güventürk; 1935. Zurnacı, okuryazar değil, İslahiye'de yaşıyor.
31. Mehmet Tilki; 1952. Memur, ilkokul mezunu, Yedigöz Köyü'nden göç etmiş, Kilis'te yaşıyor.
32. Mehmet Kılınçoğlu (Mahkul); 1922. Çiftçi, okuryazar, Büyükşemik, Tosunlu Köyü, Nizip'te yaşıyor.
33. Mehmet Özkaraca 1931. Çiftçi, okuryazar, 68 yaşında, Kilis'te yaşıyor.
34. Memik Avcı; 1947. Zurnacı, okuryazar değil, Burç-Hezzek Köyü Gaziantep'te yaşıyor.
35. Mehmet Özuslu; 1927. Yemenici-köşker, Kilis'te yaşıyor.
36. Mehmet Yılmaz (Karamamet; 1946. Çiftçi, okuryazar, Cibenik Köyü, Musabeyli / Kilis'te yaşıyor.
37. Mustafa Demircubuk; 1945. Arkeolog, Gaziantep.
38. Mustafa Şöhmelioğlu (Zevkirlı); 1943. Emekli, ilkokul mezunu, Zevkir Köyü, Gaziantep'te yaşıyor
39. Nazım Sazcı; 1972. Zurnacı, okuryazar, Gaziantep'te yaşıyor.
40. Neşat Kılınç; 1946. Serbest meslek, ilkokul, Kilis-Kızılkent Köyü'nde yaşıyor.
41. Nuh Yıldırım; 1949. H.E.M Emekli öğretmen, Barak kültürü ile uğraşmakta, Gaziantep'te yaşıyor.
42. Perihan Kılınç; 1944. Ev kadını, okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
43. Reşit Güventürk; 1950. Kilis doğumlu, Zurnacı, okuryazar, İskenderun'da yaşıyor.
44. Şahin Küsbeci; 1926. Çiftçi, Kilis'te yaşıyor.
45. Sevim Tokuz; 1931. Ev kadını, ilkokul mezunu, Kayacık, Akyol Mah. Gaziantep
46. Şıhlı Yeşildağ; 1950. Davulcu, okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
47. Şıh Mehmet Gezer; 1949. Zurnacı, Okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
48. Şıho Direk; 1925. Serbest meslek sahibi, okuryazar değil, Gaziantep'te yaşıyor.
49. Süleyman İspir; 1943, Zurnacı, Kilis'te yaşıyor.
50. Teyfik Karalar, 1974., Zurnacı, okuryazar, Gaziantep'te yaşıyor.
51. Yaşar Çanlıoğlu; 1947. Terzi, ilkokul mezunu, Gaziantep'te yaşıyor.

TÜRK HALK

Kilis Yöresi

Türk Halk Müziği

Kültürü

KILIS YÖRESİ

MÜZİĞİ KÜLTÜRÜ

Kilis Yöresi Türk Halk Müziği Kültürü

Öğr. Gör. Ali DAĞISTAN

Kilis bölgesi, bugüne kadar kültürel anlamda, araştırmacıların çok büyük çoğunluğu tarafından, sürekli olarak Gaziantep bölgesi içerisinde değerlendirilmiş ve Gaziantep kültürü olarak sunulmuştur. En azından, bu bölgeye diğer bölgelerin bakış açısı ve algılamaları bu şekildedir. Bunda da Kilis'in yakın zamana kadar Gaziantep'in ilçesi olmasının rolü büyüktür.

Ancak, kültürel yapılar, kendilerine özgü coğrafyalar oluştururlar. Araştırmalar da bu kültürel coğrafyalar göz önüne alınarak yapılmalı ve sunulmalıdır. Bu kültürel coğrafyalar bazen birden fazla il sınırlarını kapsadığı gibi, bazen da bir il sınırları içerisinde birden fazla kültürel coğrafya olabilir. Bu nedenle, bu kültürel coğrafyalar, alanlar il veya ilçe bazında değerlendirilmemeli, parçalanmamalı ve bu şekilde açıklanmamalıdır.

Kilis bölgesinin kültürel yapısının, Gaziantep'in kültürel yapısıyla birçok ortak yönleri olmasına karşın, kendine özgü bir yapısı vardır. Bu özgün yapıyı oluşturan coğrafi, tarihi ve siyasi etkenlerin önemi büyüktür.

Kilis'in Tarihsel Yapısı ve Birikimi

Kilis, coğrafi konum açısından oldukça stratejik bir yapıya sahiptir. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu arasında bir köprü görevi gören ve bir geçiş bölgesi olma özelliğine sahip olan bir bölgedir.

Oldukça önemli olan stratejik konumuyla Kilis, tarih boyunca sürekli olarak birçok devletin, milletin iştahını kabartmış ve birçok kültüre, medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

“Kilis, Türklerden önce, Eti, Asur, İran, Yunan, Roma, Bizans egemenliklerinde kalmıştır.” Bölgede, Kilis'in 10-15 kilometre doğusunda Yavuzlu Köyü civarında yapılan kazılarda Hitit Dönemi'ne ait çini ve topraktan yapılmış çanak, çömlek ve küçük heykelcikler bulunmuştur.

Türklerin Gelişi

Türklerin Anadolu'ya gelmeye başlamaları 8.yüzyılda Abbasiler Dönemi'nde başlar. İslamiyet'i kabul etmiş Oğuz Boyları'na mensup Türkmen gruplardan bazıları Abbasiler'in hizmetine girerler. Abbasiler'in askerî kanadına oldukça güç katan bu Türkmen gruplar içinden, gösterdikleri başarı ve liyakat ölçüsünde yöneticilik düzeyine, orduda komutanlık aşamasına kadar yükselenler olmaktadır.

Anadolu'ya hâkim olan Bizans tüzerine yapılan Abbasi seferleriyle Anadolu'nun bazı bölgelerine girmeye hatta hâkim olmaya başlarlar.

Daha sonra, Abbasilerin hizmetinde olan ve bir açıdan köle olan ve de çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu bu insanlar 1250-51 yıllarında Memlûklüler (Kölemenler) adıyla devletlerini kurarlar.

Türklerin çoğunlukta olduğu Arap-Türk karması bu devlet, Adana'ya kadar Kilis'i de içine alan bir egemenlik kurarlar.

Memlûklüler, bir yandan Bizans, bir yandan Bizans'a bağlı Kilikya Ermeni Krallığı ve bir yandan da güçlenmekte olan bir Osmanlı Beyliği'nin baskıları arasında 1516 yılına kadar 266-67 yıl Kilis'i yönetmiştir.

Böylece, Anadolu'nun başka yörelerinde olduğu gibi Kilis de Türklerle böylece tanışmış ve Türkmenlerin bir kısmı da çıkmamak üzere buraya yerleşmişler ve daha sonraki gelecek olan Türkmen gruplara basamak olmuşlardır.

Türkmenlerin ikinci dalga olarak gelişleri, 11. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Oğuz Boyları'yla olmuştur. 13. yüzyılda Moğol istilasının önünü kesmek için, Selçuklu devletince Kilis bölgesine gönderilen Türkmen Boyları, Moğollara fazla direnemeseler bile bir kısmı burada kalıcı olabilmişlerdir. Bunda, Kilis bölgesinin Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu Memlûklüler idaresine girmesi ve böylece Türkmenler açısından kısmen de olsa yaşanabilir duruma gelmesi de rol oynamıştır.

¹ Gaziantep Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Öğretim Görevlisi

Türkmenlerin, yoğun olarak üçüncü gelişleri ise 16. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı döneminde yapılan zorunlu iskânlardır. Bunlar, Horasan'dan gelip Yozgat dolaylarına yerleşen, oradan da alınıp Gaziantep ve Kilis bölgelerine yerleştirilen Türkmenlerdir.

Böylece Kilis, ilk gelen Türkmen grupların sonradan gelen Türkmen gruplarla zaman zaman çatıştığı, savaştığı ancak sonuçta kaynaştığı bir bölge olup, Türkmen kültürünün ağır bastığı bir yaşam alanı durumuna gelmiştir.

Kilis bölgesine çeşitli dönemler gelmiş olan ve hala varlığını sürdüren Türkmen boy, oba ve oymakların belli başlı olanları şunlardır.

Begdiler	İlbeyliler
Avşarlar	Bayatlar
Beylülkü	Harmandelü
İnalılı	Peçenek

Tüm bu Türkmenlerin yaşattığı Türkmen kültürü en çarpıcı şekilde halk şüirlerinde ve bu şüirlerin ezgili yapısı olan türkülerde görülebilmektedir.

Kilis Türk Halk Müziği

Kilis bölgesi halk müziğinde de diğer birçok yöremizde görüldüğü gibi ikili bir yapı göze çarpmaktadır.

1-) İl merkezinde oluşan halk müziği

İl merkezleri dendiği zaman doğal olarak yerleşik düzen akla gelmektedir.

Kültürel etkileşimin ve bu etkileşim sonucu ortaya çıkan sentezler, etkileşimin çok az olduğu dağlık ve kırsal alan kültüründen çok farklıdır.

İl merkezlerinde olan bireyin bireyle, bireyin toplumla olan ilişkilerinin oluşturduğu sosyal yaşam kırsal alandan çok farklıdır. İl merkezlerindeki sosyal ilişkiler sonucu ortaya çıkan olaylar da doğal olarak halk müziğine konu olarak girmiş ve daha çok günceldir.

Bu türküler genel olarak 4/4 lük ve 2/4 lük ölçülerde, hareketli, canlı ve dinamik bir özellik göstermektedir.

Türkülerin söz yapıları genellikle 7 heceli mani ve 11 heceli koşma türünde görülmektedir.

Türkülerin konuları ise, il merkezinde olan yaşam biçimi, aşk ve sevdâ üzerinedir. Ancak bu konular işlenirken, durağanlık, karamsarlık, yerini yaşam sevincine ve coşkusuna bırakmaktadır.

SÜT İÇTİM DİLİM YANDI

YÖRESİ: KILIS
KIMDEN ALINDIĞI: KILISLI EKIP

DERLEYEN: M. SARISÖZEN
DERLEME TARİHİ: 06-12-1947
NOTAYA ALAN: M.SARISÖZEN

SÜT İÇ TIM DI LIM YAN DI A MA NI NA MA NIN
CEN DER ME YİM CEN DER ME " " " " " "
CEN DER ME ÇA VU SU YAM " " " " " "

DÖ KÜL DÜ KILIM YAN DI KIZ SA NA KUR BA NIM
BE NI YOL DANDÖN DER ME " " " " " "
YOL VE RIN SA VU SU YAM " " " " " "

DÖ KÜL DÜ KILIM YAN DI KIZ SA NA KUR BA NIM
BE NI YOL DANDÖN DER ME " " " " " "
YOL VE RIN SA VU SU YAM " " " " " "

BEN KI LIM DE DE GI LEM A MA NINAM MA NIN
BEN BİR İ ZİN - LI LI YEM " " " " " "
BE NI ÇA VUSSAN MA YIN " " " " " "

BAH ÇEM DE DI LIM YAN DI KIZ SA NA KUR BA NIM
CA NI MA KASTEY LE ME " " " " " "
BÖ LÜ GÜN BASKA NI YAM " " " " " "

BAH ÇEM DE GÜLÜM YAN DI KIZ SA NA KUR BA NIM
CA NI MA KASTEY LE ME " " " " " "
BÖ LÜ GÜN BASKA NI YAM " " " " " "

-1-
SÜT İÇTİM DİLİM YANDI (AMANIN AMANIN)
DÖKÜLDÜ KILIM YANDI (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)
BEN KILIMDE DEĞİLEM (AMANIN AMANIN)
BAHÇEMDE GÜLÜM YANDI (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)

-2-
CENDERMEYİM CENDERME (AMANIN AMANIN)
BENİ YOLDAN DÖNDERME (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)
BEN BİR İZİN LİLİYEM (AMANIN AMANIN)
CANIMA KASTEYLEME (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)

-3-
CENDERME ÇAVUSUYAM (AMANIN AMANIN)
YOL VERİN SAVUSUYAM (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)
BENİ ÇAVUS SANMAYIN (AMANIN AMANIN)
BÖLÜGÜN BASKANIYAM (KIZ SANA HAYRANIM)
" " " " (" " KURBANIM)

KARANFİL DESTE GİDER

YÖRESİ: KILIS
KIMDEN ALINDIĞI: SINASI ÇOLAKOĞLU

DERLEYEN: M.SARISÖZEN
NOTAYA ALAN: M.SARISÖZEN

KA RANFİL DES TE Gİ DER HAHHAH HA NA YINA YI KO KU SU DOS TA Gİ DE Rİ
KURU KASTELAK MI YO RU " " " " " " " " YAR YÜ ZÜ ME BAK MI YO RU

HAHHAH HA NA YINA YI BENİM AL BİM DE SEN SİN HAHHAH HA NA YINA YI
" " " " " " " " ÜÇ DESTE GÜL KO LA DIM " " " " " " " "

SE NİN KAL BIN DE KİM LE Rİ HAHHAH HA NA YINA YI NA YI NA YI NA YINAY
YA RİM Gİ Bİ KOK MU YO RU " " " " " " " " " " " " " "

NA NA YEL LE RİN MA LI ÇÜ RÜK BE LE RİN BA GI GÜ NO LUR DEV RAN DÖ NER
" " " " " " " " " " " " " " " " " " "

BEN DE SA RA RİM YA Rİ NA NAY NA NAY NA NAY NA NAY
" " " " " " " " " " " " " " " " " " "

-1-
KARANFİL DESTE GİDER (HAH HAH HA NA NAY)
KOKUSU DOSTA GİDER (HAH HAH HA NA NAY)
BENİM KALBİMDE SENSİN (HAH HAH HA NA NAY)
SENİN KALBİNDE KİMLER (HAH HAH HA NA NAY)

BAGLANTI NA NAY NA NAY
NANAY ELLERİN MALI
ÇÜRÜK BELLERİN BAĞI
GÜN OLUR DEVRAN DÖNER
BENDE SARARIM YARI (NANAY NANAY NANAY NANAY)

-2-
KURU KASTEL AKMIYOR (HAH HAH HA NA NAY)
YAR YÜZÜME BAKMIYOR (HAH HAH HA NA NAY)
ÜÇ DESTE GÜL KOKLADIM (HAH HAH HA NA NAY)
YARIM GİBİ KOKMUYOR (HAH HAH HA NA NAY)

AH SU YOLU

-1-

YÖRESİ: ANTEP- KILIS
KIMDEN ALINDIĞI: YILMAZ DOKUZOGUZ

DERLEYEN: M. SARISÖZEN
DERLEME TARİHİ: 07/12/1953
NOTAYA ALAN: M. SARISÖZEN

AH SU YO LU SU YO LU Gİ DER BOS GE
SE HER DIR SE ÇE ME DIM DER YA DIR GE
SE HER DE U YA NAN LAR GEL SİN BAĞ RI

LİR DO LU A MAN DES TI KUL PUN
ÇE ME DIM A MAN GÖ NÜL BİR TEL
YA NAN LAR A MAN YA RA LI BÜL

Kİ RİL SİN İN CİN ME SİN YAR KO LU
İB Rİ SİM DO LAS MIS A ÇA MA DIM
BÜL Gİ Bİ DAL DAN DA LA KO NAN LAR

EVLERİNİN ÖNÜ TAHTA DARABA (ZELLO)

YÖRESİ: ERZINCAN

DERLEYEN: MUSTAFA ÖZGÜR
NOTAYA ALAN: MUSTAFA ÖZGÜR

EV LE RI NİN Ö NÜ DEYAV RUM TAH TA DA RA BA ZEL LO ZEL LO
YÜ CE DAG BA SI NA DA " " KAR YI YE YİM MI " " " "

TAH TA DA RA BA GÜ LE RİM SÖY LE RİM DEYAV RUM
KAR YI YE YİM MI HER SE Nİ GÖR DÜK ÇE DE " "

GÖN LÜM HA RA BA ZEL LO ZEL LO GÖN LÜM HA RA BA
E RI YE YİM MI " " " " E RI YE YİM MI

KÖ MÜR GÖZ LE RI Nİ DEYAV RUM SEV Dİ GİM DİL BER ZEL LO ZEL LO
YAL VAR DIM YA KAR DM DAYAV RUM KAR EY LE ME Dİ " " " "

SEV Dİ GİM DİL BER SEN DEN BAS KA SI NA DAYAV RUM
KAR EY LE ME Dİ YOK SA BU SEV DA DAN " "

ET MEM MER HA BA ZEL LO ZEL LO ET MEM MER HA BA
GA RI YE YİM MI " " " " GA RI YE YİM MI

-1-

EVLERİNİN ÖNÜDE YAVRUM TAHTA DARABA
ZELLO ZELLO TAHTA DARABA
GÜLERİM SÖYLERİMDE YAVRUM GÖNLÜM HARABA
ZELLO ZELLO GÖNLÜM HARABA
KÖMÜR GÖZLERİNİDE YAVRUM SEVDİGİM DİLBER
ZELLO ZELLO SEVDİGİM DİLBER
SENDEN BASKASINADA YAVRUM ETMEM MERHABA
ZELLO ZELLO ETMEM MERHABA

-2-

YÜCE DAG BASINADA YAVRUM KAR YIYAYIMMI
ZELLO ZELLO KAR YIYAYIMMI
HE R SENİ GÖRDÜKÇEDE YAVRUM ERIYAYIMMI
ZELLO ZELLO ERIYAYIMMI
YALVARDIM YAKARDIMDA YAVRUM KAR EYLEMEDİ
ZELLO ZELLO KAR EYLEMEDİ
YOKSA BU SEVDADANDA YAVRUM GARIYAYIMMI
ZELLO ZELLO GARIYAYIMMI

YOĞURT KOYDUM DOLABA

YÖRESİ: GAZİANTEP-KİLİS

YO GURT KOY DUM DO LA BA EL LE RE VAY
SE NI DO GU RA NA NA " " " "

BU GÜN BA SIM KA LA BA BU GÜN BA SIM KA LA BA
BA LI NAN MI YO GUR DU BA LI NAN NI YO GUR DU

EL LE RE VAY BU GÜN BA SIM KA LA BA
" " " " BA LI NAN MI YO GUR DU

BU GÜN BA SIM KA LA BA EL LE RE VAY
BA LI NAN MI YO GUR DU " " " "

--1--
YOĞURT KOYDUM DOLABA
ELLERE VAY
BUGÜN BASIM KALABA
ELLERE VAY

--2--
KALAYLI TAS YOGURDU
SENİ KİMLER DOĞURDU
SENİ DOĞURAN ANA
BALINANMI YOGURDU
BAĞLANTI

BAGLANTI ELLERE CİCOM CİCOM ELLERE VAY
GEYİN PEMBE SALVARI SÜRÜNSÜN SAÇAKLARI YERLERE VAY

ZEYTİN YAPRAĞI YEŞİL

YÖRESİ: GAZİANTEP-KILIS
KAYNAK ALINDIĞI: NEVIN AKOL

DERLEYEN: NEVIN AKOL
NOTAYA ALAN: NEVIN AKOL

ZEY TIN YAP RA GI YE SİL A MAN BİR YAR E LİN DEN
YAR BAH ÇE YE GIR DİN Mİ " " " " " "

AL TIN DA KAH VE Pİ SİR YAN DIM BİR YAR E LİN DEN
SEV Dİ Gİ Nİ GÖR DÜN MÜ " " " " " "

BE Nİ SA NA VER MEZ LE - - R A MAN DA BİR YAR E LİN DE - - N
SEV Dİ Gİ Nİ GÖ RÜN CE " " " " " "

AK LİN BA Sİ NADEV Sİ ROY NE RE LE RE Gİ DEM E Lİ - - N DEN
SAÇ RI Nİ ÖR DÜN MÜ OY " " " " " "

A MAN BİR YAR E Lİ - - N DEN Y RE Lİ YAR E Lİ - - N DEN
" " " " " " " " " " " "

OY SE Nİ SAL LA MA YIM DA A MAN DA BİR YAR E Lİ - N DE - - N
" " " " " " " " " " " "

ZÜ LÜ FÜNÜN TE Lİ - - N DE- NOY NE RE LE RE Gİ DEM E Lİ - - N DEN
" " " " " " " " " " " "

A MAN BİR YAR E Lİ - - N DEN YA RE Lİ YAR E Lİ - - N DEN
" " " " " " " " " " " "

--1--
ZEYTİN YAPRAĞI YESİL AMAN BİR YAR ELİNDEN
ALTINDA KAHVE PİSİR YANDIM BİR YAR ELİNDEN
BENİ SANA VERMEZLER AMANDA BİR YAR ELİNDEN
AKLIN BASINA DEVSİR OY NERELERE GİDEM ELİNDEN

--2--
YAR BAĞÇEYE GİRDİNİMİ
SEVDİĞİNİ GÖRDÜNMÜ
SEVDİĞİNİ GÖRÜNCE
SAÇLARINI ÖRDÜNMÜ
BAĞLANTI

BAGLANTI
AMAN BİR YAR ELİNDEN YAR ELİ YAR ELİNDEN
OY SENİ SALLAMAYIM DA AMANDA BİR YAR ELİNDEN
ZÜLÜFÜNÜN TELİNDEN OY NERELERE GİDEM ELİNDEN
AMAN BİR YAR ELİNDEN YAR ELİ YAR ELİNDEN

UFACIK TASINAN KALE YAPILMAZ

YÖRESİ: GAZİANTEP/KILIS
KIMDEN ALINDIĞI: MÜVEDDET GÜRKAN

DERLEYEN: AYNUR GÜRKAN
NOTAYA ALAN: ALTAN DEMÝREL

U FA CIK TA SI NAN
KA PI MIN Ö NÜN DEN
KA PI MIN Ö NÜN DE

KA LE YA PI - - L MAZ PEN CE RE SI YÜK SEK TIR
GE LİR GE ÇER SIN KA RAN FIL KO KU LU
BİR YE NI CE RI YA GIZ ÇIZ ME LI

YA RE BA KIL MAZ YA RE BA KIL MAZ
TÜ TÜ NI ÇER SIN TÜ NI ÇER SIN
BA SI KE ÇE LI BA SI KE ÇE LI

BİR YAR SEV ME YI NEN DÜN YA YI KIL MAZ
NE BE NI A LİR SIN NE VAZ GE ÇER SIN
YAL VAR DIM YA KAR DIM GIR MEZ I ÇE RI

AT MA MA BU TAS LA RI BEN YA RE LI YEM
" " " " " " " " " " " "

EL A LEM AL GIY MIS BEN KA RE LI YEM
" " " " " " " " " " " "

Bunların dışında Kilis konumunda olan başka bazı sınır illerimizde olduğu gibi, Kilis'te de, kazanç sağlamanın ve geçimi sürdürmenin yolu olarak yasa dışı "sınır ticaretini" gören kişi ve kişiler olmuştur.

Halk arasında "kaçakçılık" olarak nitelenen bu durum Kilis için sancılı bir sosyal yara olmuştur.

Hayvan sırtında, yayan sınırı aşmak için mayın döşeli araziden hayatları pahasına geçen, geçmeye çalışan, mayına basarak ölen, sakat kalan, bazen güvenlik güçleriyle çatışmaya girerek hayatını kaybeden insanlar olmuştur.. Bu olaylar sonucu, sadece ölenler değil, sorumlulukları altında olan insanlar da yıkılmış, perişan olmuştur.

İşte Kilis türkülerinin bir başka konusu da budur. Daha çok uzun hava olarak yakılan ve söylenen bu türküler birebir olayları anlatır.

Bu durum aslında, şehirleşme sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal ilişkilerin doğurduğu çarpık bir sorundur.

Bu uzun havalara bazı örnekler :

Memet

Kilis'ten çıktı da on iki atlı
Mayına düştü de kaderi kötü
Ne kadar karaymış da Memedin bahtı
Değdi mavzer kurşunu da ölem ölem vermiyor acı
Karalar bağlasın da ana kurban o ballı hatun
Mekke'den de göç eyledi hacılar
Saç koymadı yoldu da çifte bacılar
Yürekte mi çıkar aman aman böyle acılar
Değdi mavzer kurşunu da ölem ölem vermiyor acı
Karalar bağlasın da ana kurban o ballı hatun
Yol kenarında da sıra sıra söğütler
Söylerim söylerim de Memet tutmaz öğütler
Şu hudut yolunda da ölen yiğitler
Değdi mavzer kurşunuda ölem ölem vermiyor acı
Karalar bağlasın da ana kurban o ballı hatun

Topal Abdo

Yaz damına çıksam da oğlum Muhammedim yaz gelir m'ola?
Şu Suruca bir mektup göndersem tez gelir m'ola?
Şu kertil jandarması da bizden vazgelir m'ola?
Dumanada oğlum Muhammedim dumana
Bir evden çifte cenaze çıkar gelin seyreyleyin fiğana
Eşmeler eştirdim de oğlum Muhammedim suyun içmedim
Köprüler kurdurdum da bende gelip geçmedim
Fırsat eldeyken de ben de seni alıp kaçmadım
Dumana da oğlum Muhammedim dumana
Bir evden çifte cenaze çıkar gelin seyreyleyin fiğana

Antebin mezarını da bende siper aldım oturdum
Gelen geçen düşmanları da bende vurdum vurdum yatırdım
Yetmiş şimillik arazimi de bende tirşikinde batırdım
Dumanada oğlum Muhammedim dumana
Bir evden çifte cenaze çıkar gelin seyreyleyin fiğana

Badeli Nahsen

Suriye'den çıktım da düştüm ormana
Zalim düşmanda aldı beni araya
Benden selam olsun oğlum karaya
Vurma zalim hindo vurmada ben Badeli Nahsenim
Zincirlere de zaptolmayan aslanım

Suriye'den çıktım da nedir telaşım
İçeri bahçada da kaldı tüleşim
Kara haberimi duysun eşim kardaşım
Vurma zalim hindo vurmada ben Badeli Nahsenim
Zincirlere de zaptolmayan aslanım

Kırsal ve Dağlık Bölge Halk Müziği

Bu bölgelerde yaşayan toplulukların çok büyük kısmı, daha önce de belirtildiği gibi Türkmen gruplarıdır.

Bu Türkmenler, gelişen ve sürekli yenilenen teknolojiye, artan şehirleşme olgusuna ve nüfus oranına karşın, geleneksel değerlerine oldukça sahip çıkan, koruyan ve sürdürmeye çalışan topluluklardır. Kültürel değişimden en az etkilenmiş topluluklardır.

Hâlâ, türkülerinde, hikâyelerinde, Karacaoğlan, Köroğlu, Dadaloğlu, beyler, obalar, göçler ve doğal olarak Ferhat ile Şirin örneği sevdalar vardır.

Kilis'in bu bölgesinde var olan müzik kültürü, aslında Gaziantep'ten Çukurova'ya kadar olan Türkmen halk müziği kültürüdür.

Çünkü bu bölgedeki Türkmenler büyük oranda aynı tarihsel süreçten geçmişler, aynı sosyal ve siyasal baskılara uğramışlar ve çoğunluğu da parçalanmış Türkmen aşiret ve obalardır.

Bu ortak kültürün en büyük göstergesi, büyük Türkmen halk ozanı Karacaoğlan'dır.

Karacaoğlan, Kilis'in bu dağlık ve kırsal bölgesinde en çok sevilen, sahip çıkılan ve Kilis'li olduğu iddia edilecek kadar sahiplenilen bir ozandır.

Karacaoğlan, Kilis'li veya Çukurovalı'dır. Nereli olduğu tartışmalı olabilir ama Çukurova'ya kadar olan bu bölge Türkmenlerinin seveda dolu yüreğinin sesi olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Sözleri Karacaoğlan'a ait ezgilerin dışında yaygın olarak söylenen Türküler iskân havalarıdır.

İskân havaları genel olarak, Türkmenlerin göçlerini, göç sırasında meydana gelen olayları, savaşları, aşiret beylerinin yığılıklarını anlatır. Bunların dışında zorunlu iskân sonrası oluşan gurbet, sıra, özlem gibi duyguların da dile getirildikleri görülmektedir.

Yine bu bölgede çok sevilen ozanlardan birisi de Aşık Garip'tir. Aşık Garip ve Senem'in dillere destan aşkı anlatılır türkülerle.

Ayrıca bu bölgede bozlaklar da söylenmektedir. Ancak bu bozlakların birçoğu, eksik araştırmalar ve değerlendirmeler sonucu, bu bölgenin sadece Barak bölgesi olduğu ve söylenen uzun havaların hepsinin de barak havası olduğu gibi bir algılama yanlışlığına yol açtığından Barak havaları diye isimlendirilmişlerdir.

Sonuç olarak:

Kilis, Türkmenler için stratejik anlamda tarih boyunca çok önemli bir bölge olmuştur.

Türkmenler için, Güneydoğu Anadolu'dan Akdeniz'e, Suriye'den Çukurova'ya bir geçiş yolu, bir köprü olmuştur.

Bu bölgeden Çukurova'ya kadar olan dağlık ve kırsal bölgelerde yaşayan Türkmen oymakların birçoğu, sadece Oğuz boylarından olmalarının ötesinde, aralarında kan bağı da olan Türkmen aşiret ve oymaklardır.

Aynı tarihsel süreçten geçerek, aynı yaşam tarzlarıyla ve aynı siyasal yaptırımlar sonucu bu bölgelere gelmiş, yerleşmiş, tekrar göçmüş ve göçerken de belli bir bölümünü geride bırakmış Türkmenler'dir.

Ezgileri de, aynı Türkmen dili ve Türkmen yüreğiyle söylenen ezgilerdir.

Bu nedenledir ki bir "ceren" Türküsü hem Kilis'in hem Çukurova'nındır. Karacaoğlan hem Gaziantep'li hem Kilis'li hem de Çukurovalı'dır. Son olarak, tüm bunlara çarpıcı bir örnek olarak, Çukurova'dan derlenen bir "Elbeylioğlu Bozlağı" verilmektedir.

Kaynaklar

Zeytin Dalı. (2008). Kilis Kültür Derneği Yayınları. Kilis.

Doç. Dr. Erol Göka. (2010). Türkün Göçebe Ruhu. Timaş Yayınları. İstanbul.

Dr. Küşat Mehmet Korkmaz. (2008). Barak Türküleri. Gaziantep

Melih Duygulu. (1995). Gaziantep Türküleri. İstanbul.

Ali Dağıstan. (1995). Çukurova Bozlakları. İTÜ Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ferruh Arsunar. (1992). Gaziantep Folkloru. MEB Yayınları. İstanbul.

Mazlum Nusret Kılıçkiran. (1973). Öyküleri ve Türküleriyle Kilis. İzmir.

Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis. Ankara. (2000).

KILIS MUT

Kilis

Mutfak Kültürü

MUTFAK KÜLTÜRÜ

Kilis Mutfak Kültürü

Gonca Tokuz

Kilis kentinin geçmişi düşünüldüğünde, Kilis mutfağında karşılaşılan eski çağlardan günümüze ulaşan pek çok tat hiç de şaşırtıcı gelmemektedir. Kilis mutfağında ülkemiz mutfağından ve yabancı mutfaklardan pek çok eski yemeğe rastlanır. Kilis mutfağında 10. yüzyıldan günümüze ulaşan tatlar da vardır, 15. ve 19. yüzyıldan ulaşan tatlar da. Örneğin, sulu hamurun kızgın susam yağına akıtılarak pişirilmesi ile yapılan zülbiye tatlısı 10. yüzyıla ait Arapça bir hikâyede ziyafet tatlısı olarak geçer. Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinde, Şirvani'nin 15. yüzyıla ait tariflerinde de yer alan tatlıya 1539 yılında Kanuni'nin şehzadeleri için yapılan sünnet düğününün kına gecesinde de rastlanır. Tatlı aynı zamanda günümüzde jilebi adıyla Hintlilerin meşhur bir tatlısıdır. (Işın, 415) Bir başka örnek olarak keşkek yemeği verilebilir. Çok geniş bir coğrafyada aynı veya farklı adlarla-hintiyeye, kaşk, kişk, kişk, kaşk, kişk, kişkek, herise- bilinmektedir. (Aubaile-Sallanave, 102) Binbir Gece Masalları'nda ve eski sözcüklerde de adı geçen bu eski yemek Kilis'te hâlâ yapılmaktadır. Yörede semsek veya semirsek denilen adını, böreğin üçgen şeklinden almış olan "senbüsek yemeği" bir başka örnek olabilir. Ülkemizde olduğu gibi geniş bir coğrafyada ve Orta Doğu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Kafkasların bazı bölgelerinde aynı veya farklı adlarla bilinen bu yemek İran'da "çelpek" ve Suriye'de "senbusek" olarak bilinir ve aynı Kilis'te olduğu gibi hayrat yemeğidir. Son örnek "maklube" yine orta çağlardan günümüze ulaşan bir yemektir. Türkiye'de yaygın olarak patlıcanlı pilav olarak bilinen yemeğin etsiz çeşidini Mehmet Kamil'in Aşçıların Sığınağı adlı kitabında patlıcanlı pilav olarak görmek mümkündür. (Kamil, 75) Yemek adını, pişirildikten sonra ters çevrilerek sunulmasından almıştır. Yemeğin tarihçesine bakıldığında, bu adın pişirilirken veya pişirildikten sonra ters çevrilen et, balık, yumurta gibi yemekler için de kullanıldığı görülmektedir. (Tokuz, 2011, 121)

Akdeniz ikliminin etkisinde olan kentin yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçer. Etrafı geniş bağlar ve zeytinlikler ile çevrili olan Kilis'in tarıma elverişli topraklarında çeşitli meyve ve sebzeler, hububatlar ve kendi çevresine yetecek kadar hayvan yetiştirilir. Kilis mutfağının ait olduğu Türk Mutfak Kültürü'nün genel özelliklerini taşıdığını söylemeye gerek yoktur. Kentte yenilen yemekler, içinde yaşadığı topluluğun kimliğini verdiği gibi, geçmişinden izler de taşıdığını da göstermektedir.

Kilis Mutfağı ve Mutfaklarda Kullanılan Araç ve Gereçler

Kilis evleri genelde giriş kapısından sonra geniş bir avluya açılır. Avlu etrafında sıralanan kapılardan birisi büyük bir olasılıkla mutfağa açılmaktadır. Mutfak genellikle yörede tabaka denilen odaların altındadır. Dışarıya açılan bir pencere ve ışıklık vardır. Baca doğrudan sokağa açılır. Ocak; çeşitli boylarda tencerenin oturabileceği bölümlere ayrılmıştır. Bir tarafta yakacakların; çırpı, pir¹, bağ kütüğü, zeytin ağacı odunlarının bulunduğu bir boşluk vardır. Ekmek pişirilen tandır genelde avluda yer alır. Merdivenle inilen 1 ile 1,5 metre derinlikte yer alan geniş bölmeye kiler denir. Yıllık zahireler burada saklanır. Zeytinlikleri bulunanların zeyt kuyuları buradadır. Geleneksel mutfaklarda her mutfağın içerisinde mutlaka bir ocak ve çoğunlukla küllük bulunur. Küllük bazen mutfak yerine bahçede mutfağa yakın bir yerde de olabilir. Duvarda raflar, raflarda çeşitli ebatlarda sahanlar, ölbeler², taslar, tencereler, küçük siniler bulunur. Tavalar, süzükler, süzgeçler, kepeçler, kaşıklık, duvardaki çivilere asılır, divan sinisi gibi büyük eşyalar siniler duvara dayanır. Eskiden mutfaklarımızda kullanılan pek çok araç ve gereç günümüzde işlevlerini tamamlamıştır. Taş el değirmenleri, su kovaları, testiler, ambarlar, tel dolaplar, sandıklar, gaz ocakları, ispiro ocakları, soku, sefertası, lengeriler, ayran tası, ayran kaşığı, değirmen, dibek, kelle kazanı gibi. Büyük tencereler, tavalar, siniler nadir olarak kullanılmaktadır. Bir kısım mutfak araç ve gereçleri, benzer işlevi gören, değişik malzemelerden üretilen yeni araç ve gereçlere rağmen güncelliğini korumaktadır. Kebap şişleri, mangallar, tencereler, tepsiler, leğençeler³, satıllar, sürahiler, bıçaklar, havanlar, cezveler gibi.

Günümüzde mutfaklar, modern ev mimarisine uygun olarak evin bir bölümünde yer almakta olup, mutfaklar günümüz koşullarına uygun her türlü elektrik-elektronik eşyalarla donatılmıştır. Son elli yıl içerisinde kullanılan ocak ve mangalların yerini önce gaz ocakları, sonra tüp gazlı ve elektrikli ocaklar vb. almıştır.

Yiyecek çeşitleri, kullanılan malzemeler ve pişirme teknikleri

Kentin geleneksel mutfağında doğal olarak coğrafyada yetiştirilen tüm meyve, sebze bakliyat ve tahıl türleri ile yer alır. Yörede yetiştirilen sebzelerin çoğunluğunu kuru soğan, biber, patlıcan, domates, salatalık, taze fasulye, bamya, havuç, turp, yeşil soğan, ıspanak, yeşil sarımsak, pırasa, marul, kabak ve maydanoz oluşturmaktadır. Yörede meyve olarak yetiştirilen ürünler arasında başta zeytin ve üzüm olmak üzere, Antep fıstığı, armut, ayva, erik, kayısı, zerdali, kiraz, şeftali, vişne, ceviz, badem, dut, incir ve nar sayılabilir. Çeşitli tahıl ve bakliyat farklı yiyecek gruplarında; yemeklerde ve tatlılarda kullanılır.

1 Pir: Yakacak amacı ile kullanılan zeytin ağacının dalları.

2 Ölbe: Yuvarlak veya elips şeklinde tahta kutu.

3 Leğençe: Kalın yüksek kenarlı tepsisi, çeşitleri; hamur leğençesi, köfte leğençesi gibi.

Hayvancılık ancak bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek düzeydedir. Türk Mutfağı'nın koyun etine uzanan geçmişinin izlerini Kilis mutfağında da görmek mümkündür. Kilis'te genellikle koyun, kuzu kullanılır. Özellikle kırsal kesimde keçi yetiştirilen dağ köylerinde keçi etinin kullanıldığı bilinmektedir. Eskiden deve eti kullanıldığı da yazılı kaynaklarda yer almaktadır. Özellikle fakir kişiler için önemli besin kaynağı olan deve etinin satıldığı tellallarla duyurulmaktadır. (Yarar, 6) Son yıllarda, özellikle 25-30 yıldan beri yıllarda büyükbaş hayvanlar ile kümes hayvanlarının tüketiminde artış görülmektedir. Av hayvanları, tatlı su balıkları yok denecek kadar azdır. Son yıllarda deniz ürünlerinin mutfaklarda daha çok yer aldığını söylemek mümkündür. Günümüzde her türlü yiyecek maddesi rahatlıkla temin edilebildiği için, yöre tarım ve hayvancılığına bağımlılık ortadan kalkmıştır. Hayvancılığa bağlı olarak süt ve süt ürünlerinin kullanımı da yaygındır. Peynir, yoğurt ve kaymak halkın tükettiği ürünlerin başında yer almaktadır.

Kilis'in en önemli ticari ürünleri üzüm ve zeytindir. Bu nedenle yörede yaygın olarak zeytinyağı kullanılır. Pilavlarda ve bazı yemeklerde sadeyağ tercih edilir. Sadeyağın yerini ekonomik nedenlerle 1950'li yıllardan sonra katı yağlar, margarinler almıştır. Son yıllarda sağlıklı beslenme konusunda bilinçlenen halk geleneksel ürünü zeytinyağının yanında diğer bitkisel yağlara yönelmiştir. Zeytinyağının yanı sıra mısır, ayçiçeği ve soya yağı kullanımında artış gözlenmektedir. Ulusal mutfağımızdan büyük ölçüde kalkmış olan kuyruk yağı Kilis'te çok az da olsa kullanılmaktadır.

Kullanılan Başlıca Baharatlar, Aromatik Bitkiler ve Tatlandırıcılar

Kilis mutfağında yemeğin görünümünü ve tadını güzelleştiren, zenginleştiren baharatlar, tat vericiler ve hoş kokulu bitkiler de önemli bir yer tutar. Ülkemizde yaygın olarak bilinen baharat, tat verici ve hoş kokulu bitkiler; karabiber, karanfil, yenibahar, kimyon, kützbara/kişniş, mahlep, mayana/rezene, tarçın, zencefil, kırmızıbiber, zahter/kekik, nane, tarhun, maydanoz, sumak, susam, tarhun, vanilya yemeklerde veya tatlılarda yaygın olarak kullanılır. Bazı tatlılarda gül suyu veya çiçek suyunun yer aldığı görülür. Belluriye ve haytalya gibi.

Baharatlar hazırlanan yemeğe göre tek başına kullanıldığı gibi, bazı yemeklerde birden çok baharat kullanılır. Bazen baharat karışımlarına da rastlanır. Örneğin, tarçın, karanfil, zencefil, muskat ve mahlepten oluşan kerebiç baharatı gibi. Bu özel karışım aktarlarda ve baharatçılarda her zaman bulunabilir.

Yörede, tatlandırıcıların başında domates ve biber salçası, ardından tatlandırıcılar gelir. Tatlandırıcı olarak başta koruk olmak üzere, nar, sumak ve limon ekşileri de kullanılır. Koruk ekşisi farklı şekillerde hazırlanır ve kullanılır. Birincisi yıkanan çöplerinden ayıklanan korukların güneşte kurutulmasıdır. Koruklar arzuya göre ya bütün olarak, ya da öğütülerek kış için saklanır. İkinci kullanım şekli; koruk suyunun doğrudan kullanılmasıdır. Mevsiminde toplanan korukların ezilerek suyu çıkarılır ve arzu edilen oranda yemeğe veya salataya eklenir. Koruk suyu daha sonra kullanılacaksa, şişelere doldurulduktan sonra havayla temasını kesmek için üzerine bir miktar zeytinyağı konur, ağzı sıkıca kapatılarak serin bir yerde saklanır. Koruk suyunun üçüncü kullanım şekli yoğunlaştırılmış bir şekilde saklanmasıdır. Koruk suyu kaynatılarak veya güneşte bırakılarak koyulaştırılır. Koyulaşan koruk suyuna yörede koruk pekmezi denir. Sumak ve nar ekşileri de aynı koruk ekşisi gibi yoğunlaştırılmış halde olduğunda nar pekmezi ve sumak pekmezi denir. Yoğunlaştırılmış tatlandırıcıların hepsi seyretilerek kullanılır. Koruk ekşisinin tercih edildiği yemeklerin başında dolmalar, bamya yemeği gelir. Sumak ekşisi piyazlarda, nar ekşisi muhammara, lahmacun, soğan kebabı gibi yemeklerde kullanılır.

Kilis Mutfağında Yiyecek ve İçecekler

Ekmekler

Tüm uygarlıklarda, inanışlarda en önemli besin kaynağı olduğu kadar kutsanmış bir öğe olarak karşımıza çıkan ekmek halkın temel besin kaynağıdır. Yörede ekmekler için ilk sırada tercih edilen tahıl buğdaydır. Mısır onundan da ekmek yapılıp ve ekmeğe danı ekmeği denir.

Kilis'te yapılan ekmekler şöyle sıralanabilir. Sac ekmeği, tandır ekmeği, fırın ekmeği, somun ekmeği, tırnaklı ekmek, fıtır ekmek, şapata ekmek, yufka ekmek, paşaç ekmeği. Yörede ekmekler; ev ekmeği ve çarşı ekmeği olarak iki şekilde tanımlanır. Ekmeklerden; tandır ekmeği, sac ekmeği, yufka ekmek, fıtır ekmek, şapata ekmek ev ekmekleridir. Ekmeklerden sadece tandır ekmeği ve sac ekmeği mayalı ekmeklerdir. Sac ekmeği yufka ekmekten daha kalın ve küçük çapı yaklaşık 25 santimetre uzunluğunda ve daire formunda hazırlanır. Evde yoğrulup mayalandıktan sonra pişirilerek üzere fırınlara gönderilen, yaklaşık çapı 25-30 santimetre olan yuvarlak ekmekler yok denecek kadar azalmıştır. Bu ekmekler artık doğrudan fırınlarda üretilmektedir. Çarşı ekmeği grubunda bu ekmekten başka bugün tırnaklı ekmek ve somun ekmekleri sayılabilir. Tırnaklı ekmek pide hamurunun üzerine parmak uçlarıyla basılarak şekil verilmesinden bu adı almıştır. Arap ekmeği formunda hazırlanan iki katlı ekmek çeşidine somun ekmeği denir. Bu ekmek hazırlanırken diğer ekmekler gibi el ile bastırılmaz. Bu nedenle pişirilirken içerisine hava girer ve fırında şişer. Sonradan havası kaçınca kabarıklığı gider. Özellikle, fıtır ekmek/açık ekmek gibi kebab, dolma gibi yiyeceklerle çok tercih edilir. Paşaç ekmeği yaygın bir ekmek değildir. Eskiden buğday öğütmeye gidildiğinde sıra beklerken taze un ile hazırlanan

ve közde pişirilen mayasız ve tuzsuz ekmeğe çeşitlidir. Yörede “değirmenden gelenden pağaç umarlar” sözü halk arasında hâlâ söylenir. Tatsız tuzsuz sert yiyecekleri anlatmak için “aynı pağaç gibi” benzetmesi kullanılır. Tandır ekmeği yerden yaklaşık 120-130 santimetre yüksekte duvara gömülmüş, pişmiş topraktan yapılan evlerde bulunan özel fırında, tandırda pişirilen ekmeğe denir. Tandırların yok olması nedeniyle kent merkezinde bu ekmeğin yaygınlığı kalmamıştır. Ekmeklerin üzerine bazen susam serpilir, fırınlarda özel olarak yaptırılan bu ekmeğe küncülü ekmeğe denir. Pek fazla yaygınlığı olmayan ve bugün unutulmuş dullar ekmeği adlı ekmekten de bahsetmek gerekir. Bu mütevazı ekmeğe, un, bulgur unu, tanelenmiş ekşi nar ve susam karıştırılarak hazırlanır, elde küçük ekmekler yapılarak sac üzerinde pişirilir. (K: Ş. Zelzele)

Her mahallede mutlaka bir pide fırını bulunur. Fırınlarda ekmeğin üretiminin yanında, tava, peynir pidesi ve lahmacun gibi yemeklerin pişirilmesi de gerçekleşir. Kilis’te evlerde fırın olmasına rağmen hâlâ bayram kahkeleri ve kerebiçlerinin daha güzel pişmesi için eve en yakın pide fırınına gönderilmesine devam edilir.

Bugün çağdaş teknoloji ile üretim yapan modern fırınlarda Türkiye’nin hemen hemen her yöresinde tüketilen ekmeğin çeşitleri, hatta yabancı ekmeğin çeşitlerini bile bulmak mümkündür.

Kahvaltılıklar

Türk Mutfağı’nda kahvaltılarda tüketilen tüm yiyecekler, reçeller, peynir, yumurta vb. kahvaltı sofralarında mevcuttur. Geleneksel mutfakta kahvaltılarda çorbanın, zeyt/zeytinyağı ve zahterin, peynir, zeytin ve tahin-pekmezin daha çok tercih edildiği görülmüştür. Eskiden kahvaltılarda çorba olarak kölük aşı tüketilirken bugün daha çok mercimek çorbası tercih edilmektedir. (Kaynak: Gülter Zorlu) Kısaca zeyt-zahter olarak ifade edilen kahvaltılık bilindiği gibi pek çok Orta Doğu ülkesinde ve ülkemizin sınıra yakın bazı illerinde de bilinir. Zahter sözcüğünün aslı Arapça sa’ter yani “kekik otu”dur. Kavrulduktan sonra, kavrulmuş çeşitli malzemeler, baharatlar karıştırılarak hazırlanır. Zahtere konulan malzemeler kişilere göre farklılıklar gösterse de başta zahter olmak üzere, karpuz ve kavun çekirdeği, leblebi (veya kavrulmuş dövülmüş buğday), kimyon, mayana, küzbara, koruk ekşisi (veya ekşi dut kurusu), melengiç⁴ ve susam konur. Sadece susam öğütülmeden son olarak zahtere eklenir. Öğütülen zahter sofraya bir tabak zeytinyağı ile birlikte getirilir. Ekmeğe önce zeytinyağına sonra zahtere batırılarak yenir. Zahterin ekmeğin üzerine yağ sürüldükten serpilerek yenilmesine de rastlanır. Buna zennene denir (K: S. Tokuz)

Çorbalar

Çorbalar geleneksel Türk Mutfağı’nda olduğu gibi genelde ana yemek olarak tüketilmektedir. Yaygın olarak tüketilen çorbalar olarak, mercimek çorbaları; ekşili malhita⁵, tatlı malhita, kölük aşı⁶, sakatat çorbaları (kelle-paça, işkembe) şehriye, un ve tarhana çorbaları sayılabilir. Çorba kıvamında hazırlanan bazı sulu yemekler bazen bu grupta da ele alınabilir. Lebniye⁷ yemeği gibi. Çünkü yemek Türk Mutfağı’nda yaygın şekliyle etli yoğurtlu piring çorbası olarak bilinmektedir. Orta çağlardan günümüze ulaşan bu eski yemek Kilis’te et kullanılarak hazırlandığında kekilli lebniye, et kullanılmadan hazırlandığında kel lebniye adını alır. Yemek hasta veya çocuklar için hazırlandığında nohut ve yağ konulmaz. Bugün daha çok giriş yemeği olarak sunulan çorbaların yörede Ezogelin, domates, un, mantar, paça, süzme mercimek ve sebze çorbası gibi çeşitlerini de görmek mümkündür.

4 Melengiç: Pistacia terebinthus L. (Anacardiaceae) 6 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Alt türü olan Pistacia terebinthus L. subsp. Palaestina (Boiss.) yabancı fıstık ağacı olarak adlandırılmakta olup, meyveleri 2-6 mm çapında, basık küre şeklindedir.

5 Malhita: Sözcüğün aslı Arapça malhuta sözcüğüdür. Malhüt, halt olunmuş, katılmış, karışık anlamlarına gelir. Bulgurla karışık mercimek çorbasına denir. (Devellioglu, s 568) Kilis’te değirmende kabuğu çıkartılmış mercimek, kırmızı mercimek ile tatlı ve ekşi malhita ve kölük aşı çorbaları yapılır.

6 Kölük aşı: Kırılc mercimek yani kırmızı mercimek ve bulgurla hazırlanan bir çorbadır. Eski kahvaltılık yemeklerdendir. Yörede yemekle ilgili “Kölük lök lök, al da kapının önüne dök” diye söylenen bir söz vardır. Yemek Halep Musevilerinin pişirdiği yemeklerden olup, adı kölük olarak geçer.

7 Arapça’da “Leben” yoğurt, “Lebeni” yoğurttan yapılan yemek anlamına gelmektedir. Yörede yoğurtlu piring çorbası türünden yemekler için kullanılmaktadır.

Kebaplar

Arapça kabâb sözcüğünden dilimize geçmiş bu sözcük, yaygın olarak doğrudan doğruya ateşte veya bir kap içerisinde pişirilmiş eti çağrıştırmasına rağmen, kızartma çevirme veya kavurma yoluyla hazırlanan her türlü yiyecek için de kullanılmaktadır. (TDK 1124) Kilis mutfağında kebablar tencere yemeklerine göre daha az yer tutar. Ülkemizin pek çok yöresinde yaygın olarak tüketilen kebab çeşitlerine Kilis mutfağında da rastlanır. Kuşbaşı/tike, kıyma, patlıcan, soğan, kebabları gibi. Kuşbaşı kebabın altı ezmeli, kıyma kebabının sebzeli ve sebzesiz çeşitleri yapılıdır.

Yöre mutfağında adı kebab olarak geçmesine malzeme ve pişirme tekniği açısından kebablardan farklı olan yemekler de vardır. Örneğin, oruk, yoğurtlu kebab ve tas kebab gibi. Oruk ya da oruk kebabı Gaziantep mutfağında simit kebabı olarak bilinen kebaba benzer. Kübbülüşşiye yani “şişte köfte” de denilen yemek aslında et oranı fazla, bir çeşit bulgurlu köftedir. Köfteler, şişe geçirilip veya el ayasında yassı şekil verildikten sonra şavayı adı verilen bir çeşit demir ızgaranın üzerinde ateşte veya mangalda pişirilir. Yoğurtlu kebab bir çeşit kıyma kebabıdır. Ancak, kıyma kebabı mangalda pişirildikten sonra kesilmiş ve sarımsaklı yoğurt dökülmüş ekmeklerin üzerine dizilerek hazırlanır. Çok yaygın olmamakla birlikte yemeğin yumurtalı da yapılır, yumurtalar kıyma yağda kızartılırken eklenir. (Serkant, 107) Yemek Halep’in Beyt bi-el leben yemeği ile aynıdır. (Tokuz, 2011, 197) Aslında tencere yemeği olan tas kebabının sade ve elmalı çeşitlerine Kilis mutfağında da rastlanır.

Köfteler, Köfteli Yemekler

Bilindiği gibi kıyılmış, ezilmiş, dövülmüş et anlamındaki küfte ve köfteler için kibbe sözcükleri özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika mutfaklarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Ülkemizde de bazen et köftesi, bazen de ince bulgur/et ile yapılan köfteler için kullanılan bu yaygın sözcük Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesinde etsiz, ince bulgur/simit veya dövme /yarma ufağı ile hazırlanan bazı yiyecekleri de çağrıştırır. Türk Mutfağı’nda yaygın olarak yapılan et köfteleri kadımbudu köfte gibi, Kilis ilinde de mevcut olmasına rağmen yazıda sadece geleneksel mutfakta pek çok çeşidine rastlanan et ve ince bulgur yani simit ile yapılan köftelerden bahsedilmektedir.

Köftelerin bir kısmı çiğ köfte gibi pişirilmeden yenir. Pişirilmeden yenen köftelere en başta çiğ köfte olmak üzere yağlı köfte, yumurtalı köfte, topaçlı köfte, ufak simit köftesi ve tene katması örnek verilebilir. Malhatalı/mercimekli köfte yapılırken önce mercimek pişirilir, sonra simit, baharatlar vs eklenerek diğer köfteler gibi hazırlanır. Yumurtalı köfteye en son yağda kızartılmış yumurtalar eklenir. Pişirilerek hazırlanan köfteli yemekler genelde birkaç aşamadan geçer. Köfte hamuru hazırlanır, şekil verilir, hazırlanan iç konur, kapatılır, şekli düzeltilir. Pişirme tekniklerinden bir veya ikisi kullanılarak hazırlanır. Köfteler içli köfte/ kıymalı köfte, yapma gibi yağda kızartılabilir, sac köftesi gibi sacda, tepsi köftesi, fırın yapması⁸ gibi fırında pişirilebilir. Bazılarının mangalda pişirilmesi gerekir. Kübbülmüşveye⁹, közleme gibi. Bazıları sadece haşlanır, arzuya göre haşlandıktan sonra yağda çevrilerek yani kızartılmadan servise sunulur. Bu işleme yağda tedbillemek denir. Örneğin, Arap köftesi yağda tedbilleyerek yenir. Bazı yemekler için köfte hazırlandıktan sonra ayrıca sulu bir yemek pişirilir, köfteler bu sulu yemekle veya sosla birlikte çevrilerek sunulur. Köfteli ayva bastırması ve ayvalı köfte/kübbül seferceliye¹⁰, ekşili köfte/ekşili yahni¹¹, yoğurtlu köfte/kübbüllebeniye¹², köfteli tarhana aşı¹³, kübbül mütecceni/tencere köftesi¹⁴ yemekleri gibi. İzleri yüzyıllar öncesine uzanan bu yemekler aynı veya benzer adlarla birçok ülke mutfağında hazırlanmaktadır. Suriye, Mısır, Lübnan, Ürdün gibi.

Bazı köfteler hem etli hem de etsiz hazırlanır. Örneğin tene katmasının ve karma katmanın kıymalı ve zeytinyağlı olarak iki çeşidi yapılır. Karma katma, içine konulan malzeme hazırlanan mevsime göre değişen yöreye özgü bir köfte çeşididir. Tene katması, bulgur ve yağlı etle hazırlanan bir köfte çeşididir. Eskiden et yerine sadece kuyruk kullanılarak hazırlanan köfteye şimdi sadece arzu edilirse bir miktar kuyruk katılmaktadır. Kilis’e özel bir köfte çeşidi de Kilis içi’dir. İç katması da denilen bu köfte yoğrulduktan sonra içerisine bir bardak sıcak su ve ekşi ilave edilerek, koyu çorba kıvamında bir karışım elde edilir. Tabağa alındıktan sonra üzerine kızartılan küçük doğranmış soğanlarla zeytinyağı dökülerek ve kırmızı toz biber eklenerek yenir. Genelde asma, lahana ve marul yaprakları ile yapraklar köfteye sarılarak yenilmesi tercih edilir. Sitti simit köftesi, ufak simit ile yapılan bir köfte çeşididir.

⁸ Fırın yapması: Sitti simit denilen simitle yapılan bir köfte çeşididir. Değirmende çekilen bulgur çeşitli eleklerden geçirilerek sınıflandırılır. En irisi bulgur, daha ufağı simit, daha incisi sitti simidi ve un haline gelinceki de bulgur unu denir. Köfte arzu edilirse simitle de yapılabilir. Genelde mercimek çorbası, yoğurtlu çorba veya şerbelle yenir.

⁹ Kübbülmüşveye: Arapça olan yemeğin adı ızgara köfte olarak dilimize çevrilebilir. Hamuru diğer köfteleri yemekler gibi hazırlanan, içine içyağı, ceviz içi ve baharatlar konan, üçgen veya yuvarlak şekil verilerle ızgarada pişirilen bir köfte çeşididir. Yemek Halep mutfağında da vardır. Halep Mutfağında içine ayrıca kavurulmuş kıyma konulmaktadır.

¹⁰ Kübbülseferceliye: Arapça olan yemeğin adı az da olsa hala kullanılmaktadır. Ayvalı köfte olarak dilimize çevrilebilir. Sarımsak konularak hazırlanan çeşidine köfteli ayva bastırması denir.

¹¹ Ekşili yahni: Etli, salçalı, pırlıçlı sulu bir yemek olup, yuvarlanmış, haşlanmış bilye şeklinde köftelerle birlikte sunulur.

¹² Kübbüllebeniye, köfteli, etli, yoğurtlu, pırlıçlı sulu bir yemek olup yuvarlanmış, haşlanmış bilye şeklinde köftelerle birlikte sunulur. Köftelerin hamuru diğer köfteli yemeklerin hamuru gibi hazırlanır.

¹³ Köfteli tarhana aşı: Köfteli yemeklerin hamurundan bilye şeklinde yuvarlanan köfteler tarhana çorbası ile birlikte sunulur. Unutulmakta olan köfteli yemeklerdendir.

¹⁴ Kübbül mütecceni/tencere köftesi: Köftesi içli köfte gibi ama içli köfteden küçük bir kaşığa sığabilecek gibi hazırlanır. Nar pekmezi sulandırılır, soğan ve maydanoz kıyılır, kızartılan köfteler hazırlanan sosa konarak yenir. Kilis’in unutulmuş yemeklerindedir. (Tokuz, s 148)

Köftede soğan, domates, salça zeytinyağı kullanılır, arzu edilirse ek olarak dövülmüş ceviz içi ve kuru nane de ilave edilmektedir.

Bazı yemekler başlı başına ayrı bir yemek olarak hazırlanmaz, hazırlanan köfteli yemeklerin yanında çeşit olarak sunulur. Örneğin yapma gibi. Ülkemizde bazı yörelerde aya köftesi olarak bilinen yapmaya diğer köftelerden farklı olarak kimyon konur. Etlili olarak hazırlanan köftenin hamuruna kimyon eklenerek yoğrulur, el ayasında yaklaşık 8-10 çapında yuvarlak şekil verilir, zeytinyağında kızartılarak servis edilir.

Köfteli yemeklerinin içerisinde bugün yapılmayan yemeklere de rastlanır. Örneğin, tarhana aşı, kübbülmütecceni/tencere köftesi, topaçlı köfte bugün sofralarımızda bulunmayan tatların arasındadır. Tarhana aşı, diğer köfteli yemekler (ekşili yahni, yoğurtlu köfte) kadar yaygın olmasa da topaçlı köfte, kübbülmütecceni yemeği gibi sofralardan iyice uzaklaşmış değildir. Yemeğe tarhana aşı denilmesinin nedeni; yemeğin çorbasının çoğunlukla tarhana ile hazırlanmasından kaynaklanmaktadır. Yemek, pişirilen dövmeye yoğurt eklenerek de hazırlanabilmektedir. Emekli bir yemek olduğundan Kilis'te aceleyle bir yere giden kişiye hafif alaylı bir dille "Kaynanan tarhana aşı pişirdi de, yemeğe mi gidiyorsun?" denir. (Kaynak: Sabiha Gönenç)

Dolmalar, Sarmalar

Kilis mutfağında dolma ve sarmalar günlük sofralar kadar özel gün sofralarında da önemli yer tutar. Yörede hemen hemen tüm sebzelelerin, sebzelelerin yanında sakatat grubunda değerlendirdiğimiz mumbar, kaburga dolmaları gibi çeşitli dolmalar yapılır.

Dolma ve sarmaların içerisinde yaygın olarak; patlıcan, biber, kabak, haylan kabağı (*Cucurbita spp.cucurbitacea*), domates ve acur (*Cucumis flexuosus L*) dolmaları ile asma yaprağı, lahana ve pancar sarmaları yapılır. Ayrıca, çok yaygın olmasa da havuç, enginar dolması, keme (*terfesia-(tuberaceae familyasından)*) dolması da hazırlanmaktadır. Havuç dolması yörede yetişen sarı havuçla hazırlanır. Sadece bu yemek için eskiden kenarı tırtıklı özel havuç oyacaklarının kullanıldığından bahsedilir. Havuç sert bir sebze olduğu için oyamayan veya işin kolayına kaçan hanımların havuçları haratlara yani tahta oyucularına gönderdikleri esprili bir şekilde anlatılır. Yörede yetişen acur¹⁵ ve haylan kabağı¹⁶ dolmaları en çok ilgi gören dolmalardır.

Kilis'te sakatlarla yapılan dolmalara mumbar ve kaburğa dolması örnek verilebilir. Çok yaygın olmasa da karın dolmasının yapıldığından bahsedilmektedir. (K: L. Barman) Yörede mumbara sucuk hamra, kaburğa dolmasına da eyeği dolması denir.

Dolma ve sarmalarda yaygın olarak pirinç kullanılır. Bazı dolma/sarmalarda bulgur veya firiğin tercih edildiği görülür. Bulgurlu patlıcan dolması, bulgurlu yaprak sarması, firikli acur dolması, bulgurlu acur dolması gibi. Kilis'te patlıcan dolmasının bulgurlu çeşidine, yazın başa gidildiğinde çok hazırlandığından baş dolması da denir. Baş dolmasının bulgurlu dolmadan tek farkı doğranmış maydanoz ilave edilmesidir. Bulgurlu patlıcan ve acur dolmasının harcına nohut konulmasına da rastlanır. İkiye bölünmüş ve kabukları soyulmuş nohut konulan dolmalara halk arasında mukaşşerli dolma¹⁷ denir. Acur dolmasının pirinçli, bulgurlu ve firikli çeşitleri de yapılır. En çok yapılan firikli acur dolmasıdır. Haylan kabağı dolmasında ise her zaman pirinç kullanılır.

Kilis'te dolma ve sarmalarda Gaziantep mutfağında olduğu sarımsak kullanılmaz. Tatlandırıcı olarak genelde koruk suyu tercih edilir. Bazı dolmalara ekşi yerine yoğurt konulabilir. Örneğin acur ve kabak dolması gibi. Diğer yoğurtlu yemeklerde olduğu gibi yoğurt kaşıkla karıştırılıp özleştirildikten sonra yemeğe ocaktan indirilmeden eklenir. Kabak dolması da aynı şekilde hazırlandığı gibi, eskiden dolmanın üzerine yağ ile nane gezdirildikten sonra sarımsaklı yoğurtla yenildiği de belirtilmiştir. (Kaynak: Lütfiye Barman)

Dolmalar grubunda ele alınabilecek bir diğer yemek çeşidi, Türk Mutfağı'nın eski yemeklerinden birisi olan Şeyh'ül-mühşi yemeğidir. Yemeğin asıl adı Şeyh'ül-mühşi olmasına rağmen yöre ağızında şıhılmaşşi olarak söylenir. Arapça olan yemeğin adı dilimize dolmaların şeyhi olarak çevrilebilir. 18. yüzyıla ait Yazma Bir Yemek Risâlesi'nde patlıcan ile de hazırlandığını gördüğümüz bu eski yemek kabak, patlıcan ve acur ile hazırlanmaktadır. (Sefercioğlu, 61, 62) Yemek yörede kabakla ve acurla yapılır. Kilis'te bir de çiğ şıhılmaşşi denilen bir yemek vardır. Patlıcanla hazırlanan bu etli yemek şıhılmaşşi çeşitleri gibi üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yenir.

Kilis'te bazen dolmaların fasulye, bamya, musakka, hatta karnıyarık gibi bazı sebze yemeklerinin içerisinde pişirilmesine rastlanır. Komşu Halep mutfağında da karşımıza çıkan bu uygulama Kilis'te Halep'teki kadar yaygın değildir. Zamandan ve enerjiden tasarruf sağlayan bu pişirme şekli tercih edildiğinde hazırlanan sulu yemeğin yanında ayrıca pilav pişirilmez. Fasulye içinde mahşi, bamya içinde mahşi v.b. adlarla da anılan yemeklere genel olarak hobbüllöp da denir. (Kaynak: Hatice Bingöl)

Havuç dolması gibi az yapılan dolmaların yanı sıra keme dolması gibi bugün yapılmayan dolma yemekleri de bulunur.

Et, Sebze ve Meyve ve Bakliyat Yemekleri

Ülkemizin birçok yöresinde yaygın olarak pişirilen çeşitli sebze meyve ve bakliyat yemekleri Kilis mutfağında da mevcuttur. Örneğin, taze fasulye, bakla, bamya, patates, patlıcan, kabak, soğan ve sarımsakla yapılan yemekler gibi. Bazı yemeklerde meyve, sebze ve bakliyat kullanılmaz. Örneğin, kızartma ve orman yemeği gibi. Doğrudan et ile hazırlanan bu yemeklerden kızartma suyu az yoğun salçalı et yemeğidir. Orman yemeğinde et pişirildikten sonra pişmiş yoğurt eklenir.

Fasulye, bamya, bakla, patates gibi sebzeler ile hazırlanan yemeklerde et farklı şekillerde kullanılabilir. Bazen parça, bazen kuşbaşı, bazen bıçak kıyması olarak yer alır. Kilis mutfağında mevcut sebze yemekleri doğrama, patlıcan bastırma, kabak bastırma, yoğurtlu ve salçalı sarımsak aşları, mutaniye ya da acur mutaniyesi¹⁸, teşrûbe¹⁹, silkme²⁰, pür lezzet²¹, alinazik, kenger (*Gundelia tournefortii L. (Compositae)*) ve pipirim aşıdır. Közlenmiş patlıcan ve kıyma ile hazırlanan alinazik yemeğinin Kilis'te domatesli ve

¹⁵ Acur: *Cucumis flexuosus L.* (Cucurbitaceae familyasından) Meyvesi için yetiştirilir. Salatalığa benzeyen, yeşil renkli, üzerinde boyuna çizgiler ve tüyler olan bir sebzedir. Yöre ağızında acura acır, hıttta acır denilen diğer cinsinden ayırt etmek için tüylü acır denir.

¹⁶ Haylan kabağı: Asma kabağı. *Cucurbita spp.* (Cucurbitaceae) yine yörede yetişen diğer kabağa göre görüntüsü de tadı da farklı olan bir kabak cinsidir.

¹⁷ Mukaşşer: Mukaşşer sözcüğü Arapça'da kabukları soyulmuş, mukasser sözcüğü ikiye bölünmüş anlamlarına gelmektedir. Halk bu iki sözcüğü birleştirilerek kabuğu soyulmuş ve ikiye bölünmüş nohuda kısaca mukaşşer demektedir. Mukaşşer nohut yerine çarşıda kırık kudama olarak satılan kırık leblebi koyanlara da rastlanır.

¹⁸ Acur Mutaniyesi: Acur mutaniyesi ya da kısaca muteyna denir. Taze ve kuru acur ile hazırlanabilir. Acurların içi kabuğu yaklaşık 1 cm kalınlığında bırakılmak üzere çıkarılır. Et ve nohut pişirildikten sonra acur eklenir, acur pişince diğer yoğurtlu yemeklerde olduğu gibi hazırlanan yoğurt yemeğe konur. (Tokuz, 2002, s 197)

¹⁹ Teşrûbe: Kuzu eti ve küçük patlıcanla yapılan bir yemektir. Kızartılan patlıcanlar, salçalı etli suyun içerisinde pişirilerek hazırlanır, üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür ve pilavla birlikte yenir.

²⁰ Silkme: Etlü küçük patlıcanlarla yapılan az sulu veya neredeyse susuz bir tencere yemeğidir. Davet yemeklerindedir.

²¹ Pür lezzet: Patlıcan ve kıyma ile fırında hazırlanan bir yemektir. Üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yenir.

yoğurtlu çeşitleri yapılır. Taze ve kuru acurla yapılan mutayana, muteyna veya acur mutaniyesi de denilen yemeğin sadece yoğurtlu çeşidine rastlanır. Yemek taze acurla veya kurutulmuş acurla hazırlanabilir. Kilis'in önemli davet yemeklerinden silkme ve teşrûbe patlıcanla hazırlanan etli yemeklerdir. Teşrûbenin çok lezzetli bir yemek olduğunu vurgulayan tekerlemeler halk arasında hâlâ söylenir. Azalara rüşvet olarak teşrûbe yemeği pişirilmesini öneren tekerlemelerden²² birisi şöyledir.

“Teşrûbeyi pişirin
Azaları döşürün
Nâzan'ım âzaları
Şaşım şaşım şaşırın (K: M. Özsvağ)

Bilindiği gibi etli, salçalı, az sulu yemeklerin pek çoğu tava adıyla anılmaktadır. Farsça tab/ taba/tava yani ısıtılmış sözcüğü dilimize yemek adları olarak geçmiştir. Bu sözcüğün kullanıldığı yöredeki yemek adları şöyle sıralanabilir. Kilis tavası²³, Arap tavası²⁴ (K: M. Salihoğlu) kıyma tavası, kuşbaşı tava kebabı gibi.

Farsça'dan dilimize geçmiş olan yahni sözcüğü, bilindiği gibi bir yemek grubunu değil yemek pişirme yöntemini belirlemektedir. Kilis mutfağında yahni olarak nitelendirebileceğimiz az sulu yemeklere de rastlanır. Örneğin, kızartma, silkme ve teşrûbe gibi. Ancak bu ve benzeri yemeklerin adlarında yahni sözcüğü geçmez. Sadece köfteli bir yemek olan ekşili köftenin diğer bir adı ekşili yahnidir. Soğan aşına soğan yahnisi de denir.

Kilis mutfağında tava ve yahni sözcüklerinin aksine musakka sözcüğünün yer aldığı yemek adları bir hayli fazladır. Arapça'dan dilimize geçmiş olan musakka sözcüğü saky edilmiş, sulanmış anlamına gelir. (Devellioğlu, 86) Charles Perry'e göre adı Arapça olmasına rağmen Türk Mutfağı'nda ortaya çıkıp sonra Arap ve Balkan mutfaklarına giren bir yemektir. (Işın, 268) Musakkalara, Kilis mutfağında patlıcan, kabak, domates, patates, keme, acur ve haylan kabağı musakkası örnek verilebilir. Musakkalarda adı geçen sebzelerin hem tazesini hem kurutulmuşu kullanılır. Sadece kabak musakkası taze kabak, acur musakkası kurutulmuş acur ile hazırlanmaktadır. Kurutulmuş sebzelerle hazırlanan, haylan kabağı, acur ve patlıcan musakkalarına mukaşşer/mukasser nohut konulmaktadır. Artan musakka yemeklerine bulgur eklenerek musakkalı pilavlar da hazırlanır. Örneğin, kabak musakkalı bulgur pilavı, patlıcan musakkalı bulgur pilavı gibi. Kilis mutfağında meyveli yemekler fazla değildir. Meyveli yemeklere ayva aşısı, ayvalı köfte bastırması, kübbül seferceliye ve elma aşısı örnek verilebilir.

Bakliyatlar, özellikle nohut pek çok yemekte yardımcı malzeme olarak yer alır. Geleneksel Kilis mutfağında bakliyat yemeği olarak sadece kuru fasulye yemeği örnek verilebilir. Eskiden davetlerde, çeyiz serme, kına gibi özel günlerde en fazla hazırlanan yemeklerdendir. Ekonomik olması nedeniyle tercih edilen fasulyenin kurusuna çekirdek fasulye veya tane fasulye, tazesine yeşil fasulye denir.

Pilavlar

Aynı ülkede bile bölgelere, yörelere, illere göre kullanılan malzeme, pişirme teknikleri ve sunumlarında farklılıklar gösterebilen pilavlar, yörede ana yemek olarak tüketildiği gibi bazen ana yemeğe eşlik ederler. Pilavlar adlarını genelde kullanıldığı ana veya yardımcı malzemeden alırlar. Tavuklu pilav, mercimekli pilav, şehriyeli pilav, tavuklu pilav gibi.

Pilavlarda ağırlıklı olarak pirinç ve bulgur kullanılır. Dövme²⁵ ve firik²⁶ kullanılan pilavlar da vardır. Pirinç ile yapılan pilavlar arasında; sade pilav, şehriyeli pirinç pilavı, kıymalı pilav/ semsek içi, etli nohutlu bulgur pilavı, meyhane pilavı sayılabilir. Pilavlarda pirinç ve etin yanı sıra bazen sebzeler de kullanılır. Maklûbe/patlıcanlı pilav gibi. Doğrudan bulgur ile hazırlanan pilavlarda pilav sözcüğü yerine aş sözcüğünün kullanıldığı da görülür. Bulgur pilavı veya bulgur aşısı gibi. Sadece bulgur ile hazırlanan pilavlar; bulgur pilavı, etli bulgur pilavı, şehriyeli bulgur pilavı, çıtır bulgur pilavıdır. Simit aşısı denilen yemekte bulgurun yörede sitti simit denilen ufağı kullanılır. Bakliyatların yer aldığı pilavlara; müceddere/mercimekli pilav, nohutlu bulgur pilavı, sebzelerin yer aldığı pilavlara; domatesli bulgur pilavı, gurbet aşısı/havuçlu pilav, pancarlı bulgur pilavı örnek verilebilir. Artan bazı sulu yemeklerin veya musakkaların üzerine bulgur eklenerek yeni yemekler hazırlanır ve böylece artan yemekler değerlendirilmiş, çoğaltılmış olur. Üzerine genelde yağda kızartılmış soğan dökülerek yenen bu yemeklere taze fasulyeli bulgur pilavı, kuru fasulyeli bulgur pilavı gibi, patlıcan musakkalı bulgur pilavı örnek verilebilir. Çeşitli otlarla hazırlanan buğulamalarda genelde bulgur kullanılır. Örneğin, kömeç aşısı gibi.

²² Tekerlemenin biraz farklı olarak söylenişleri de vardır. Örneğin; “Teşrûbeyi pişirdim, eşrafı döşürdüm, ne zanim azaları*, yayan yola düşürdüm. (K: S. Sipahi) ve “Teşrûbeyi pişirir, azaları döşürür, ne zanim reisleri, dilden dile düşürür.” (Duygu Salihoğlu) şeklindedir. Ne zanim “çok değerli, kıymetli, saygıdeğer” anlamına gelmektedir. (YN)

²³ Kilis Tavası: Kıyma, soğan, sarımsak, yeşilbiber, domates ile hazırlanan ve baharat olarak sadece karabiber eklenerek fırında pişirilen bir yemektir.

²⁴ Arap Tava: Kuzu eti ile hazırlanan ve fırında pişirilen bir tava yemeğidir. Et, kuşbaşı, soğan, domates, yeşilbiber ve patates kuşbaşıdan biraz küçük doğranır, karabiber, kırmızı biber ve tuz eklenerek fırında pişirilir. (Tokuz, 2002, s 122)

²⁵ Dövme: Kırılmadan, ezilmeden devlipte veya sokuda dövülerek yalnız kabuğu kavlatılmış ve kaynatılmamış buğdaydır. Aşüre, alaca çorba ve keşkek yapımında kullanılır.

²⁶ Firik: Tam olgunlaşmadan, kabukları içinde oldukları halde ateşte, alevde ütülen buğday, mısır, nohut, mısır demek olan sözcük yazıda ütülmüş buğday olarak kullanılmaktadır.

Firik kullanılarak sadece sade ve etli firik pilavı, dövme kullanılarak sade veya etli keşkek yemeği yapılır. Firik pilavında firik bulgur ile karıştırılarak kullanılır. Sade firik pilavı genelde doğrudan tüketilmez ve bazı yemeklere eşlik etmek üzere hazırlanır.

Örneğin elma aşının yanında mutlaka sade firik pilavı hazırlanır. Keşkek yemeği etsiz yapıldığında yemeğe kel keşkek denir. Keşkek yemeğinin üzerine kavrulmuş kuyruk yani kakırdak²⁷ konulmasına rastlanır.(Kaynak: Sevim Tokuz) Ramazanın ilk gününü pişirilmesi yaygın olan bu yemekle sözlü kültürümüzde de karşımıza çıkar. Kilis'te yaygın olarak söylenen söz şöyledir: Aç olan yer daşı, zanneder kemmunlu keşkek aşı.(K: S.Tokuz)

Sakatatlar

Sakatat grubunda yer alan yiyeceklerin arasında en yaygını kelle-paça ve işkembe/karın çorbasıdır. Çorbalar hepsi bir arada kelle-paça-işkembe olarak da hazırlanabilir. Bir diğer sakatat yemeği ciğer kavurma ve sucuk hamra yani mumbar dolmasıdır. Ciğer kebabı evlerde ve kebabçılarda her zaman mevcuttur.

Zeytinyağlı Yemekler

Türk Mutfağı'nın çeşitli sebzelerle ve bakliyat ile hazırlanan zeytinyağlı yemeklerinin pek çoğu Kilis mutfağında da vardır. Başta zeytinyağlı dolma ve sarmalar olmak üzere, imambayıldı, zeytinyağlı fasulye, bakla, lubiye-lobye, barbunya, fasulye pilakisi, zeytinyağlı loğlaz (soğanlı loğlaz), pancarlı loğlaz gibi. Yörede taze börülceye löbye, löbiye, kuru börülceye loğlaz denir. Çeşitli sebze yemeklerinin ve bazı pilavların yanı sıra otlarla hazırlanan tüm buğulamalarda ve kavurmalarda mutlaka zeytinyağı kullanılır. Ispanak, pancar, havuç-pürçüklü kavurması²⁸, zambut kavurması²⁹ ve kömeç/ebegütimeci kavurması³⁰ gibi.

Kilis mutfağında musakka yemeklerinin bir kısmı etsiz hazırlanır. Onlara da musakka denir. Örneğin zeytinyağlı domates musakkası gibi. Patlıcanlar kızartıldıktan sonra salçalı sosun içerisinde pişirilerek hazırlanan yemeğe patlıcan ekşilemesi (K: H.Acun) veya balcan mıkla³¹ denir. (K: F. Özgüven) Amaç, yemek hazırlanırken çıkan yan ürünlerin değerlendirilmesidir. Zeytinyağlı kabak içi olarak bilinen yemek de aynen kabak hazırlanırken çıkan kabak içlerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan yemeklerdendir. Yemeğe yaygın olmamakla birlikte mutabamya da denir³². Kilis mutfağında bazı pilavlarda zeytinyağı kullanılır. Örneğin, bulgur pilavı/bulgur aşısı, domatesli bulgur pilavı, simit aşısı, müceddere /mercimekli pilav gibi.

Hamur İşi Yemekler

Kilis mutfağında hamur işi yemekler olarak; başta lahmacun olmak üzere, fırında pişirilen yörede semsek ya da semirsek olarak bilinen börek çeşitleri sayılabilir. Bilindiği gibi sözcüğün aslı Arapça senbûsek sözcüğüdür. Yörede peynir, çökelek, lor, şekerli peynir, kakırdak ve tava semsekleri de yapılır. Fırında pişirilen bu böreklerin içi evde hazırlanır, sadece yumurtası kırılmadan fırına gönderilir. Kısaca semsek ya da tava semseği denilen börek ölen kişinin ardından, 40. günü hayrat olarak yapıp dağıtıldığından kırk semseği de denir. Börek, evde hazırlanan pirinçli-kıymalı bir börektir. İnce açılan yufkaya bir kaşık iç konur, üçgen şeklinde kesilir ve zeytinyağında kızartılır. Hayrat semseği içi mutlaka pirinçli-kıymalı olur. Hayrat dışında pirinçli, piriçsiz, kıymalı ve peynirli çeşitleri de hazırlanır.(K: H. Bingöl)

Şişberek/şişbörök yemeği Kilis mutfağının sulu hamur işi yemeklerine tek örnektir. Hazırlanan mantı hamuru yuvarlak kesilir, soğan ve baharatla tatlandırılmış kıymalı iç konulduktan sonra kendi üzerine kapatılır, uçları birleştirilerek şapka gibi şekil verilir. Hamur parçacıkları kurutulduktan sonra yoğurtlu sosun içerisinde pişirilir. Yörede yemekle ilgili söylenen bir de söz vardır. "Şişberek bir kaşığa beş gerek, onu yemeğe diş gerek, bunu pişirmeye avrat gerek". (K: L. Barman)

Daha çok kurumuş ekmeklerin değerlendirilmesi amacı ile yapılan ekmeğin aşının salçalı ve ekşili olarak iki çeşidi yapılır. Yemeğin salça kullanılarak yapılan çeşidine sadece ekmeğin aşısı veya domatesli ekmeğin aşısı, diğerine çürütme ya da ekşili ekmeğin aşısı denir. Pide ekmeklerin üzerine dökülerek yenilen tirit yemeği parça etle yapıldığı gibi sadece et suyu ile da hazırlanır. Parça etle yapılan tirit yemeği et paçasına benzer. Tirit yemeğinin bir de etsiz yapılan çeşidi vardır. Zeytinyağında kızartılan soğanın üzerine salça ve su (et suyu) eklenerek hazırlanır. Kuru ekmeklerin üzerine önce yemek sonra sarımsaklı yoğurt dökülerek yenir³³. Kilis'te yemeğin güzel olduğunu, herkesin kolayca yiyebileceğini anlatan "Tirit, durma yerit" hala söylenmektedir.

²⁷ Kakırdak: Kuyruğun tavla zarı büyüklüğünde doğranarak, kavrulması ile elde edilen malzeme. Kakırdağa soğansarımsak ve maydanoz doğranarak ve tuz, karabiber ve kırmızıbiber eklenerek hazırlanan için pide fırınında pişirilmesi elde edilen börek çeşidine Kakırdak böreği/Kakırdak Semseği denir. Genelde kurban bayramını takip eden günlerde yapılması yaygındır. Kilis'in unutulmuş yemeklerindedir. Kakırdak ayrıca keşkek yemeğinde de kullanılır.

²⁸ Havuç Kavurması/ Pürçüklü Kavurması: Yörede havuca pürçüklü de denir. Pürçüklü kavurması, havuç, zeytinyağı, sarımsak, kimyon, kırmızıbiber ve pişirilen bir zeytinyağlı bir yemektir. Üzerine bulgur eklenerek pişirilen şekline şurbet aşısı denir.

²⁹ Zambut kavurması: Kilis'te 2. Dünya Savaşı esnasında yoksulluk içerisindeki halkın, tohuma kaçmış soğanın sapları ile yaptıkları yemek. İçine yumurta kırılarak yumurtalı da hazırlanabilir.

³⁰ Kömeç: Yörede ebegütimeci kömeç olarak ta bilinir. Bağırsakları temizlediğine inanılan kömeç kavurmasının yılda en az bir kez pişirilmesine özen gösterilir.

³¹ Mıkla: Sözcük Arapça'da mıkla/mikle, kızartma, kızartılmış anlamlarına karşılık gelmektedir. Örneğin, kibbe mıklye, kızartılmış köfte, içli köfte gibi. Bazen kıyma ve soğanla, bazen sade olarak yağda pişirilen yumurta veya tatlandırılmış yeşil zeytinle ceviz içinden yapılan piyaz gibi bir yiyecek. (Aksoy, 497)

³² Mutabamya: Sözcüğün aslı Arapça mütevvame'dir. Yemek Halep mutfağında aynı adla, aynı şekilde pişirilmektedir. Yörede zeytinyağlı kabak içi olarak kullanılması daha yaygındır.

³³ Tirit: Sözcük Arapça serid sözcüğünden dilimize geçmiş olup, genelde doğranmış ve dilimlenmiş ekmeğe et suyu gezdirilen hazırlanan yiyecekler için kullanılmaktadır. Kilis'te sade veya etli çeşitleri vardır. Sade olarak hazırlanan tirit Orta Doğu'da yaygın olarak tüketilen fette yemeklerini çağrıştırmaktadır.

Yumurtalı Yemekler

Diğer yörelerimizde pek çok örneğine rastlanan yumurta yemekleri Kilis mutfağında da mevcuttur. Örneğin, menemen, çılıbır ve mücver gibi. Kilis'te menemene domatesli yumurta denir. Yaz aylarında domatesin bol olduğu zamanlarda kıymalı ve kıymasız olarak hazırlanır. Türk Mutfağı'nda çılıbır olarak bilinen yemeğe yörede mıkla da denir. Türk Mutfağında patates, kabak, patlıcan gibi sebzelerle hazırlanan mücverin Kilis'te taze sarımsak ve soğan kullanılarak yapılan türüne öcce denir. Bu yemek için özel olarak yapılmış bakır öcce³⁴ tavaları kullanılır.

Yumurtanın yağda pişirilerek bazı yemeklerin üzerinde sunulmasına da rastlanır. Yemeğin sunuşunu güzelleştiren, tat veren bu tür yemeklere, yoğurtlu kebab, çürütme ve firik pilavı gibi yemekler örnek verilebilir. Yumurta yağda pişirildikten sonra yemeğe en son eklenir. Topaçlı yumurta Kilis'in bugün yapılmayan, unutulmuş yumurtalı yemekleri arasında sayılabilir.

Salatalar, Turşular, Cacıklar, Piyazlar, Mezeler

Türk Mutfağı'nda yaygın olarak bilinen salata, turşu, cacık ve piyazlar Kilis mutfağında da tüketilir. Mevsime göre, yemeklerin geçidine bağlı olarak sunulur.

İştah açmak amacıyla yemekle birlikte yenilen, genellikle pişirilmeden taze sebzelerle hazırlanan salatalara, domates, salatalık ve marul salataları örnek verilebilir. Sebzelerin yanı sıra, kekik, semizotu, yarpuz, aş otu gibi çeşitli otlarla hazırlanan salatalar da vardır. Zahter salatası, turp salatası, bezirgan salatası, koruk salatası yörenin geleneksel salatalarıdır. Zahter salatası, mevsiminde taze zahterin tuzla su ile ovulmasından sonra soğan, maydanoz, zeytinyağı, nar ekşisi, kırmızı toz biber ve tuz eklenerek yapılan bir salata türüdür. Koruk salatası koruk suyunun içerisine dövülmüş sarımsak, toz kırmızıbiber, nane ve tuz eklenerek hazırlanır. Arzu edilirse içine salatalık veya hıttta acir³⁵ doğranabilir. Bezirgân salatası ya da esprili bir şekilde bezirgân kebabı denilen salatanın malzemesi, domates, soğan, yeşilbiber, zeytinyağı, nane, tuz ve peynirdir. Daha çok bağda, kırdada, piknikte tüketilen bir yiyecektir.

Yörede hazırlanan turşulara örnek olarak; kelek, hıttta acir, biber, sarımsak, patlıcan, yeşil domates, yeşil fasulye, havuç ve koruk turşuları sayılabilir. Biber, acır ve lahana turşuları arzuya göre ya birlikte, ya da ayrı hazırlanır. Ancak, sarımsak, patlıcan, şalgam turşularının mutlaka ayrı hazırlanması gerekir.

34 Öcce: Taze soğan, sarımsak, maydanoz, nane gibi yeşilliklerin kıyılması, yumurta ile karıştırılması ve baharatların eklenmesiyle oluşturulan bir çeşit mücverdir. Bu yemekte kullanılan özel tava vardır. Öcce tavası: Bakırdan yapılan, iki kulplu, 25 cm çapında yuvarlak tavanın üzerinde yaklaşık 7 cm çapında 7 adet bölme vardır. Zeytinyağı bu bölmelere konur, ısındıktan sonra mücver kaşıkla bu bölmelere konur, pişirilir. Sadece ortadaki bölme mücver konmaz. Diğer bölmelerdeki yağ eksildikçe kaşıkla bu bölmeden alınarak diğer bölmelere takviye yapılır.

35 Hit'a acir: Hıttta Arapça memleket, kıta ülke anlamına gelir. Kısaca yörede yetişen bir acır cinsidir. Turşularda, salatalarda kullanılır ve doğrudan yenilir.

Mevsime göre ıspanak, pancar, semizotu, maydanoz, salatalık, marul cacıkları ile patates, yumurta, fasulye piyazları yaygın olarak tüketilmektedir. Farsça piyaz sözcüğünden dilimize geçmiş olan piyaz sözcüğü Türk Mutfağı'nda genelde fasulye piyazını çağrıştırır da yörede peyvaz denilen bu yiyecek grubu pek çok yiyeceği içerisine alır. Sade peyvaz denilen yiyecek domates, patates, yeşil veya kırmızıbiber, maydanoz ve soğandan oluşan ekşi ve tuz katılarak hazırlanan bir yiyecektir. Kızartılmış kabak ve patlıcanlar doğandıktan sonra piyaz malzemeleri - domates, soğan, maydanoz, koruk ekşisi, tuz- eklenerek hazırlanan yiyeceklere de kabak peyvazı, patlıcan peyvazı gibi adlar verilir.

Kilis mutfağında pratik yiyecekler olarak karşımıza çıkan bahçacı söğülmesi ve yoğurtlu söğülme ile muhammara, Türk Mutfağı da dâhil olmak üzere yabancı mutfaklarda meze grubunda yer alan yiyeceklerdir. Söğülme/söğürme sözcüğü ateş üzerinde veya fırında pişirilmiş patlıcan, domates gibi sebzeler için kullanılmasına rağmen yörede genelde közlenmiş patlıcan anlaşılır. Közlenmiş patlıcana domates, biber, soğan, maydanoz, koruk ekşisi gibi salata malzemeleri eklenerek hazırlanan domatesli patlıcan salatasına bahçacı söğülmesi veya azap söğülmesi denir. Yiyeceğin bu adlarla anılması genelde bahçe işletmecilerinin tuttuğu erkek hizmetkârlar yani azaplar tarafından çok tüketilmesinden kaynaklanmaktadır. Kilis'te başa gidildiğinde civardaki taze sebzelerle hazırlanan bahçacı söğürmesi gibi bir diğer pratik bir yiyecek yoğurtlu söğülme yaygın adıyla yoğurtlu patlıcan salatasıdır. Yörede yaygın olarak yapılan bir diğer yiyecek muhammaradır. Adını renginden, Arapça kırmızı sözcüğünden alan muhammara kırmızıbiber, ceviz içi, nar ekşisi ile hazırlanır. Kimyon, karabiber gibi baharatlar eklenir, arzu edilirse sarımsak konur ve nar taneleri ile süslenir. Hazırlanması mevsimlere ve kişilere göre bazı farklılıklar gösterebilen muhammara aynı zamanda kahvaltılık yiyeceklerinden birisidir.

Tatlılar

Kilis mutfağında tatlıların içerisinde en yaygın olan baklava ve kadayıf gibi hamurlu tatlılardır. Bu tatlıların yanı sıra sütlaç, muhallebi, haytalya ve dondurma gibi sütlü tatlılar, çiğ helva ile yapılan tahin helvası, susamlı helva ile irmik ve un helvaları, aşure ve zerde gibi geleneksel tatlılar ile sucuk, bastık ve pekmez üzüm suyundan elde edilen tatlılar da mevcuttur.

Özel günlerin vazgeçilmez tatlıları olan baklava ve kadayıflar günlük sofraların da aranan lezzetleridir. Çok ince açılmış yufkaların arasına kaymak, fıstık vs konularak hazırlanan baklava, şöbiyet ve bülbülyuvası gibi tatlılar her zaman tüketilebilir. Tatlılar kullanılan malzemeye göre, cevizli, fıstıklı, peynirli baklava, fıstıklı, cevizli, kaymaklı, peynirli, ağızlı³⁶ kadayıf gibi adlar alırlar. Tatlıların adında bazen hazırlanırken yapılan eylem ön plana çıkar. Çiğ kadayıf tellerinin arasına fıstık veya ceviz içi konarak ve kadayıf telleri halat gibi burularak hazırlanan burma kadayıf gibi. Bazen tatlının adında görüntüsünün etkisi olur. Örneğin bir cins beyaz kadayıf olarak nitelendirilebilen belluriye gibi. Hamuru hazırlanırken içerisine bir miktar süt konan ve beyaz baklava gibi kızartılmadan yenen tatlı adını billür gibi görünüşünden alır. Bir diğer kadayıf çeşidi, cennet çamuru da denilen, kırma kadayıftır³⁷. Diğer kadayıf çeşitleri gibi fırında pişirilmeyen bu tatlıya lezzetini veren üzerine döşenmiş sahan kaymağıdır. Hamuru tel kadayıftan farklı olan taş kadayıf evlerde ve profesyonel iş yerlerinde her zaman mevcuttur. Kreplerin atası olarak nitelendireceğimiz taş kadayıfın yarı pişirilmiş hamuru yaklaşık 10-12 santimetre çapında yuvarlaklar şeklindedir. Sac özel kaba dökülerek pişirildikten sonra satışa sunulur. Arasına ceviz içi, şeker ve baharatlar eklenerek, kızartılır ve kıvama konur.

Kilis'in en meşhur tatlılarından birisi yurdumuzun değişik yörelerinde aynı isimle farklı çeşitlerine rastladığımız katmerdir. Divanü Luğâti't Türk'te de rastlanan bu eski yiyecek Kilis'te elde savrulmuş çok ince açılmış yufkanın arasına sahan kaymağı konularak hazırlanır. Katlanarak şekil verilen katmer yağda kızartılır, üzerine şerbet dökülür, pudra şeker, tarçın ve fıstık içi serpilerek yenir.

Son yıllarda çeşitleri artan baklava türü tatlılar, dürüm/sarma, dolama gibi tatlıların yanı sıra diğer hamurlu tatlılar arasında, Şam tatlı, irmik tatlısı, revani, müşebbek³⁸ tatlılarında eskiden beri bulunan tatlılardır. Daha çok evde hazırlanan ve tüketilen lokma tatlısı, şillik³⁹, demir tatlısı⁴⁰ ve zülbiye⁴¹ Kilis mutfağının bugün fazla yapılmayan tatlılarıdır.

Sütlü tatlıların içerisinde sütlaç, muhallebi, dondurma günlük ve özel sofraların en çok aranan tatlılarından. Dondurma ve yörenin orijinal tatlılarından birisi olan haytalya⁴² daha çok yaz aylarında tüketilir. Türk Mutfağı'nda bici bici (Adana), fazıla (Şanlıurfa) gibi haytalya (Antakya) gibi adlarla bilinen tatlı aslında su muhallebisinin bir çeşitlemesidir. Süt, su ve nişasta

36 Ağız: Buzalığılayan veya kuzulayan hayvanların ilk sütüne denir.

37 Kırma kadayıf: Tel kadayıfın bir kap içerisinde şeker ve yağla kırılması, kadayıfın hamlığı gidince üzerine kıvam dökülerek ve sahan kaymağı döşenerek hazırlanan bir tatlıdır. Üzerine pudra şeker ve tarçın da serpilir.

38 Müşebbek: Arapça sebeke haline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş anlamına gelmektedir. Tatlı şeklinden dolayı bu adı almıştır. Hamur ortadan başlanarak dökülür, tepsi şeklindedir. Daha küçük halka şeklinde de yapılır.

39 Şillik: Üst üste bir kaç kat yufka ekmele konulduktan sonra, sızdırılmış bal ve tavada eritilmiş yağ dökülür. Hazırlanan cıvık hamur sacın çıkurunda kızgın yağda pişirilir ve üzerine pekmez dökülerek de yenir.

40 Demir tatlısı: Adını, şekil verilirken kullanılan demir kalıplardan almıştır. Ucunda demir geometrik şekiller olan kalıpların 20-25 cm uzunluğunda sapları ve sapların ucunda tahtadan yapılmış tutacak yerleri vardır. Kalıp hamura batırıldıktan sonra kızdırılmış zeytinyağında kızartılır ve şerbete atılır.

41 Zülbiye: 15-20 cm çapında, baklava yufkası gibi çok ince açılan yufkaların yağda kızartılması ve aralarına kıvam gezdirilerek, katlar halinde konulması ile elde edilen bir tatlıdır. Kıvam yerine pekmez gezdirildiği ve yağ olarak şirik (susam yağı) kullanıldığı da bilinmektedir. Yufkası çok ince açıldığından, bir eşyanın, inceliğini anlatmak için "Zülbiye gibi zıldır zıldır" deymi hâlâ kullanılır.

pişirildikten sonra tepsiye dökülür, donduktan sonra kesilerek şekerli şerbetin içerisine atılır. Gül suyu veya çiçek suyu konulmuş şerbetin içerisinde soğuk olarak sunulur.

Kilis mutfağında meyvelerin tatlılarda doğrudan kullanımı reçel ve marmelatlar dışında yok denecek kadar azdır. Komposto ve hoşaf lar daha çok hastalar, yaşlılar ve çocuklara yönelik hazırlanır.

Üzüm hoşafı gibi bazen içli köfte, yapma gibi yemeklere eşlik ettiği olur. Meyve suyu kullanılarak yapılan tatlıların içerisinde en önemlisi paluze⁴³ tatlısıdır. Farsça palude sözcüğünden dilimize geçmiş olan bu sözcük bilindiği Türk Mutfağı'nın en eski tatlılarını çağırır. Ülkemizin pek çok yöresinde bilinen bu hafif tatlı, meyve suyu ile nişasta ile hazırlanır. Mevsiminde taze meyvenin suları ile yapılabildiği gibi, meyve şuruplarıyla da hazırlanabilmektedir.

Üzüm suyundan elde edilen pekmez ve pekmezle yapılan tatlılar da meyveli tatlılar grubunun en önemli örneklerdir. Taze üzüm suyundan elde edilen pekmeze bulama, kuru üzümünden elde edilen pekmeze telbis adı verilir. Yöredeki pekmez çeşitleri; katı pekmez ile gün pekmezidir. Önemli bir kahvaltılık olan pekmez sade veya tahinle karıştırılarak tüketilir. Pekmezin yoğurda karıştırılarak yenilmesine de rastlanır. Bu yiyeceğe halk arasında fakı beyni denir. Birçok tatlı için vazgeçilmez öge olan pekmez, aşure, nişe/nişasta helvası, küncülü akid⁴⁴, fakı beyni⁴⁵, karsambaç gibi tatlılarda kullanılır. Hicri takvimin ilk ayı olan Muharrem ayında yaygın olarak pişirilen aşureye yörede aşir denir. Aşureye konan malzemeler başta fasulye, nohut, börülce ve pekmez (veya şeker) olmasına rağmen ek malzemeler konulmasına da rastlanır. Geleneksel aşure tariflerinde mayana ve melengiç yer alır.

Helvalar hem profesyonel tatlıcılar tarafından üretilir hem de evlerde her zaman hazırlanır. Profesyonel tatlıcılarda ve evlerde yapılan helvalar birbirlerinden oldukça farklıdır. Profesyonel tatlıcılarda sunulan ve özellikle kış aylarında rağbet gören helvalar; çiğ helva/ham helva, tahin helvası, leblebili helva, susamlı helva/küncülü helva, cevizli helva/kozlu helva, fıstıklı helva, unlu helva ile tel helvasıdır. Helvaların ana malzemesi olan ham helva, çöven (*Gypsophila bicolor*), şeker, su ve limon suyu ile hazırlanır. Doğrudan tüketilmesinin yaygınlığı yoktur. Daha çok kerebiç denilen tatlı ile birlikte yenir. Evlerde yapılan helvalar; un helvası, peynirli un helvası, irmik helvası, peynirli irmik helvası ile nişe/nişasta helvasıdır. Un ve irmik helvaları her mevsim tüketilir. Özellikle ilkbaharda yapılan peynirli un ve irmik helvaları sofraların vazgeçilmez tatlılarıdır.

İrmik helvasının Kilis'te hayrat olarak pişirilip dağıtılmasına da rastlanır. Memuniye helvası⁴⁶ unutulmuş, nişe helvası⁴⁷ ise unutulmakta olan helvalardandır.

Kilis'te bastık künefesi ve dullar künefesi olarak bilinen tatlıların künefe/kadayıflarla isim benzerliğinden başka hiçbir ilgisi yoktur. Bastık künefesi, katlanmış kuru bastığın yaklaşık 1 santimetrelilik şeritler halinde kesilip, yağda kavrulduktan sonra üzerine ceviz içi (veya fıstık içi) ile tarçın serpilerek hazırlanmasıdır. Bu tatlıya benzer bir diğer tatlı züngüldür. Kesilen bastıklar hazırlanan sulu hamura batırılarak yağda kızartılır ve üzerine ceviz içi serpilerek yenir. Dullar künefesinin hazırlanması daha basittir. Rendelenen havucun üzerine bolca toz şeker ve ceviz içi serpilerek yenir. Her ikisi de bugün yaygınlığı kalmayan mütevacı yiyeceklerdendir. Kilis'in bugün unutulmuş diğer mütevacı tatlıları dom dom helvası ve küspe helvasıdır. Dom dom helvası bulgur unu ve pekmezle karıştırılarak hazırlanır. Küspe helvası ise un helvasına bir miktar küspe yani susam eziği karıştırılarak hazırlanır. Her ikisi de kırsal kesimden göç eden dar ailelerin yaptıkları eski helvalardır. (Tokuz. 2002: 295, 299)

Kurabiyeler ve Kahkeler

Kurabiye Kilis mutfağında son elli yıldır yaygınlaşan bir yiyecektir. Daha çok dini bayramlara özel olarak hazırlanan kurabiyeler bugün diğer pasta çeşitleri ile birlikte yaygın olarak tüketilmektedir. (Kaynak: Fikret ve Aysel Dülger). Kilis mutfağının geleneksel kurabiyesi kerebiç denilebilir. Kerebiç kadar yaygın olmamakla birlikte mamul denilen kurabiyeden de bahsedilebilir⁴⁸. Her iki kurabiye çeşidi Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerle paylaşılan ortak tatlılardır. Eskiden bayramlarda ve taze zeytinyağı hasadı yapıldıktan sonra hazırlanması yaygın olan kerebiç bugün profesyonel tatlıcılarda her zaman bulunmaktadır. Kerebiç hamuru hazırlanırken zeytinyağı kullanılmasına karşın, mamulde kesinlikle sadece yağ kullanılır, kerebiç tatlısının içine ceviz içi, mamul tatlısının içine Antep fıstığı içi konur. Kerebice tahtadan yapılan özel olarak bu kurabiye için hazırlanan kerebiç kalıbı ile şekil verilir. Geleneksel olarak çiğ helvaya batırılarak yenir. Çiğ helvanın her zaman bulunamaması ve yenilmesinin pratik olmaması gibi nedenlerle son yıllarda üzerine pudra şeker serpilerek yenilmesi tercih edilmektedir.

Kahke ya da kahge yörede iyi undan yapılmış özel simitlere verilen genel addır.

42 Haytalya: Tatlının asıl adı Arapça hitâliye'dir. Türk Mutfağı'nda su muhallebisi, bici bici gibi adlarla da bilinir. Gıda boyasıyla renklendirilebilir.

43 Paluze: Yaygın olarak pelte adıyla bilinen nişastalı bir tatlıdır. 13. yüzyıldan beri bilinen bir tatlıdır.

44 Küncülü akid: Pekmez ve susamla hazırlanan bugün yapılmayan eski bir tatlıdır.

45 Fakı beyni: Pekmezle yoğurt karıştırılarak hazırlanan bir yiyecektir.

46 Memuniye: Helvanın asıl adı Me'muniye helvasıdır. Kilis'te biraz cıvık irmik helvasına memuniye helvası denir.

47 Nişe Helvası: Pekmez ve nişasta ile hazırlanan üzerine ceviz içi serpilerek yenilen bir helva.

48 Kerebiç ve mamul: Kilis'in bayram yiyeceklerindedir. Kerebiç un, irmik, zeytinyağı, küllü su, mahlep konularak yoğrulan hamurun arasına ceviz içi ve kerebiç baharatı konduktan sonra kalıpla şekil verilmesiyle elde edilen bir kurabiye çeşididir. Mamulun hamuruna sadece yağ konur. Halep Mutfağında mamul kalıpla şekillendirilmekte kerebice şekil verilmemektedir.

Bilindiği gibi Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş olan kâhk yani kahke sözcüğü geniş yelpazede pek çok yiyeceği çağrıştırmaktadır. Kilis'te kahke, simit olarak tüketilen pratik yiyecekler için kullanılır. Bu sözcüğün Ülkemizin pek çok yerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Hamuru un, su ve mayadan oluşan kahkelerin geleneksel tariflerinde mutlaka nohut mayası yer alır.

Kilis'in en önemli kahkelerinden birisi Ramazan Bayramı için özel olarak hazırlanan ve konuklara kerebiç ile birlikte ikram edilen mayanalı kahkedir. Mayanalı kahke hamurunda nohut mayası bulunmayan, zeytinyağı şeker, rezene, susam ve çörek otu eklenerek hazırlanan ev kahkesidir. Son yıllarda profesyonel iş yerlerinde her zaman sunulmaktadır.

Sabah kahkesi, halkın, memur, esnaf ve öğrencilerin yaygın kahvaltılık yiyeceği olan genelde sabahleyin erken saatte ve akşamüzeri satışa sunulan kahkedir. Akşamüzeri satışa sunulan aynı kahke akşam kahkesi adını alır. Yaklaşık 15 santimetre çapında yuvarlak şekilde, ekmeklerden küçük hazırlanır. Kilis'te mevcut bir diğer kahke Halep kahkesidir. Adı Halep kahkesi olmasına rağmen Halep'ten daha çok Şam kentinde rastlanan bu kahkenin hamuruna yağ konulmaz. Bu nedenle biraz sert olur ama uzun süre bozulmadan saklanabilir.

Kahkelerin bazı özel gün ve aylarda hazırladıkları kahkeler de vardır. Örneğin hayrat kahkesi gibi. Özellikle üç aylarda hazırlanan ve daha çok hayrat olarak dağılan kahke 6x3x4 ebadında birbirine yapışık küçük kahkelerden oluşur. Kilo ile satılan hayrat kahkesinin üstü susamla kaplanmıştır. Kahkenin özel olarak hazırlanıp hayrat için dağıtılmasına az da olsa hâlâ rastlanmaktadır.

Kilis'te profesyonel iş yerlerinde geleneksel kahkelerin yanı sıra peksimet, çubuk, simit gibi yiyeceklerin çeşitleri gün geçtikçe artmaktadır. Kurabiye elli yıl öncesine kadar Kilis'te pek yaygınlığı olmayan bayramlara özel yapılmasına rağmen son yıllarda sade ve fıstıklı çeşitleri her zaman bulunabilmekte ve tüketilebilmektedir.

Kilis'in unutulmuş tatlarından birisi ekmek yaparken evde bulunan, şeker, pekmez, yağ, mayana, kişniş gibi malzemelerle yapılan kahke, mukamberdir. (K: L. Barman) Evde bulunan malzemelerle hazırlandığından malzemesi değişiklik gösteren kahke halka şeklindedir. Un, yağ, mayana, çörek otu, susam ve kişniş gibi malzemelerle hazırlanan kahke şekil verildikten sonra tandırın içine dizilir ve tandırın kapağı kapatılır. Uzun sürede yavaş yavaş piştiğinden çok gevrek olur. Kahke unutulmuştur ama gevrek, hoş bir şey yenildiğinde "aynı mukamber gibi" benzetmesi hâlâ kullanılmaktadır. (K: A. Dülger, N. Özsoylu)

Mevsimlik Hazırlıklar

Yurdumuzda turfanda meyve ve sebzeçiliğın gelişmesine, her türlü tahıl, bakliyat ve türevlerinin her an bulunuyor olmasına rağmen mevsimlik hazırlıklar hâlâ önemi korumaktadır. Günden güne azalmasına rağmen ilkbahar aylarında kışlık peynirin hazırlanması, yaz ve sonbahar aylarında, patlıcan, kabak, haylan kabağı, acur vb yemeklik kurulukların, domates ve biber salçalarının, turşuların, reçellerin, şurup ve şerbetlerin hazırlanması hâlâ önemli uğraşların arasındadır. Mevsimlik hazırlıkların arasında ayrıca, koruk, nar, sumak ekşilerinin hazırlanması, kışlık zeytin yaprak basılması, pekmez yapımı, zahter gibi kahvaltılıklar ile kırmızıbiber, nane gibi tatlandırıcıların hazırlanması sayılabilir. Yemeklik kurulukların bir kısmı musakka yemeklerinde (patlıcan, acur, haylan kabağı), bir kısmı diğer sebze yemeklerinde (fasulye, bamya), bir diğer kısmı ise yemek ve çorbalarda (domates ve biber kurulukları gibi) kullanılır.

Eskisi kadar olmamakla birlikte tahıl (bulğur, simit, dövme, firik) ve bakliyatların (fasulye, nohut, bakla, mercimek), piring, yağ, şeker gibi yiyecek malzemelerinin toptan satın alınması gibi alışkanlıklar hâlâ sürdürülmektedir.

Özel Gün Sofraları

Bayramlarda ve Özel Günlerde Sunulan Yiyecek ve İçecekler

Bayramlarda ve özel günlerde hazırlanan yenilen yiyecekler arasında en önemli yeri bayram yiyecekleri tutar. Mevsimlik bayramlarda, Nevruz ve Hıdırellez'de kıra, genellikle Karataş Tepesi'ne çıkılır veya Akpınar'a gidilir. Yenilen yiyecekler, yörede seybana denilen kır gezintilerinde, bağ sefalarında yenilen yiyeceklerdir. Dolma, dürüm, kahkeler, hedik, kavurğa, sucuk, bastık, ceviz içi, çekirdek, leblebi gibi çerezler ile mevsim meyveleri tercih edilir.

Büyük bir coğrafyada sofraların en güzel yemeklerle süslediği Ramazan ayında Kilis'te de hazırlanması emek ve zaman isteyen yemeklerin yapılmasına özen gösterilir. Yakın akrabalar, dostlar, arkadaşlar arasında karşılıklı iftar davetleri gerçekleşir. Ramazan ayı içerisinde yavaş yavaş bayram hazırlıkları başlar. Ramazan ayının 15'inden sonra bayram tatlıları kerebiç ve kahkeler hazırlanmaya başlanır. Bayram günü her evde kızartma veya orman yemeği ile pilav pişirilir. Bayramda yapılan pilavlara safran konur ve çocuklar arasında sarı pilav bayram pilavı olarak bilinir⁴⁹. Bayramda hayrat olarak dağıtılan pilavlar mutlaka sarı pilav olur. (Kaynak: Lütfiye Barman) Tatlı olarak sütlaç ve zerde hazırlanır. Gelen konuklara, kerebiç, bayram kahkesi ve hazırlanan diğer tatlı ve yiyecekler ikram edilir.

Kurban bayramında, birinci gün; kavurma, ciğer ve et kebabı, ikinci gün; kelle, oruk, üçüncü gün; eyeği dolması, sucuk hamra, kübbülmüşveyye hazırlanır. Bayramda kesilen kurban etiyle kelle pişirilmesine özen gösterilir. Et kavurması ve ciğer kavurması (paf ciğer) da yenilen yemeklerdendir. Son yıllarda et ve ciğer kebabı daha çok tercih edilmektedir.

Özel gün yiyeceklerin arasında hayrat yemekleri de önemli bir yer tutar. Hayrat her zaman yapılmasına rağmen ölen kişinin ardından, kandil günlerinde, ailece önemli görülen bir olayın sonucunda da gerçekleşebilir. Önemli bir hastalığın yenilmesi, doğum, sünnnet, oğlan evlendirme, hacca gitme, çocuklarının askerden gelmesi veya bir adağın olması gibi. Toplumsal dayanışmanın yöredeki en güzel örneklerinden biri olan hayrat yemeği, kişinin maddi durumuna ve arzusuna bağlı olarak değişmektedir. Genelde hayratlarda; hayrat semseği veya kırk semseği denilen piringli börek yapılır, irmik helvası, tahin helvası ve kahke dağıtılır. Ölüntün 40. günü yapılan ve zeytinyağında kızartılan piringli böreğın kokusunun ulaştığı yerlere kadar meleklerin dolaştığına inanılır. Eskiden hayrat yapan kişilerin tellallarla duyurdukları ve kapısı sabahtan akşama kadar hiç kapanmayan hayrat evinde fakirlere yemekler dağıttıkları bilinmektedir. Sunulan yiyecekler, patlıcan bastırması, kuru fasulye, pilav ve piringli börek, zerde ve irmik helvasıdır. Yaklaşık 60-70 yıldır bu gelenek ortadan kalkmıştır. (K: L.Barman, F. Bilgen)

Kandillerde özel olarak dağıtılan bir yiyecek yoktur. Herkes istediği yiyecek veya içeceği dağıtabilir. Lahmacun, helva yaygın olarak dağıtılan yiyeceklerdendir. Özellikle Miraç kandilinde tatlı yiyecek dağıtılsa, ölülerin ağzının tatlı olacağına inanılır. Üç aylarda hayrat kahkesinin dağıtılması eskiye göre azalsa da hâlâ sürdürülmektedir.

Mevlitler yemekli ve yemeksiz olarak düzenlenebilir. Yemekli mevlitlerde konuklara arzu edilen yemekler ikram edilebilir ama yemeksiz mevlitlerde şerbet ve şeker ikram edilir. Son yıllarda ikramlar çay, meşrubat, pasta ve börek gibi yiyecek ve içeceklerle çeşitlenmiştir.

Şaban ayının herhangi bir gününde hazırlanan Zekeriya Sofrası'nda ateşe değmemiş 41 çeşit yiyecek hazırlanır, hep birlikte yenir. Zekeriya Sofrası'nda adakta bulunanlar dilekleri gerçekleştiğinde Zekeriya Sofrası düzenlerler.

Kilis'te Kara baba Türbesi evlenme çocuk v.b dilekler için ziyaret edildiğinde, beş ya da yedi ciğer adanır, dilek gerçekleşirse, pınar başında topluca ciğer pişirilip yenir. Diğer yörelerimizde olduğu gibi Muharrem ayının 10. günü aşure pişirilip, dağıtılır.

⁴⁹ Safranlı pilav: Pilavın aslı safranlı pilav olmasına rağmen yörede pilava sarı rengini vermek için haspir veya vers denilen gıda boyası kullanılmaktadır.

Davet yemekleri; ailenin maddi durumuna, toplum içerisindeki sosyal konumuna göre değişiklik göstermektedir. Kilis'te davetlerde; teğrube, ekşili kebab, kıymalı köfte, yoğurtlu köfte, kübbülmüşveyye, oruk, şıhılmaşşi, ekşili yahni, yoğurtlu köfte, etli pilav, iç pilav, orman en fazla tercih edilen yemeklerdir. Tatlı olarak baklava, künefe ve helva gibi tatlılar sayılabilir. Kilis'te hamamda yenilen yiyecekler köfte, dolma, şekerli hedik gibi yiyecekler ile mevsim meyveleridir.

Yaşamın Önemli Evrelerinde sunulan Yiyecek ve İçecekler

Yaşamın önemli evreleri yaşama ilk adım atıldığı andan başlayarak tüm evrelerinde doğum, askerlik, evlilik, ölüm gibi mutlaka yiyecek ve içecek olayı vardır.

Doğum olayı başlamadan annenin bazı yiyeceklerine kısıtlama getirilir. Örneğin; dut, şeftali, çilek, ciğer gibi. Kısıtlama yiyeceklerin bazı özelliklerinin doğacak çocukta, leke vb. olumsuz bir şekilde gibi ortaya çıkabilmesi olasılığına inanmaktan kaynaklanmaktadır.

Yörede erkek çocuğu doğmuş olan evin kapısının mahallenin çocukları tarafından taşlanması ve çocuk sahibinin çocuklara şeker vermesi az da olsa hâlâ devam eden bir gelenektir. Doğumlarda loğusanın sütünü artırıcı yemekler yapılır. Köfteli yemekler, yoğurtlu çorba gibi. Konuklara diğer yörelerimizde olduğu gibi loğusa şerbeti ikram edilir. Bebeğin doğumunun 20. ve 40. gününde loğusa hamamı organize edilir. Loğusa hamamının en önemli kısmı loğusa emidir. Şüdüüt adı verilen bu karışım aktarlarda özel olarak hazırlanır. Loğusa hamamına davet, kahve fincanına konulan şüdüütün görevli kişilerce davet sahibine iletilmesidir. aktarlarda özel olarak hazırlanır. loğusa hamamı organize edilir. Loğusa hamamının en önemli kısmı loğusa emidir. Şüdüüt⁵⁰ adı verilen bu karışım aktarlarda özel olarak hazırlanır. Loğusa hamamına davet, kahve fincanına konulan şüdüütün görevli kişilerce davet sahibine iletilmesidir.

Davet çoğunlukla hamam görevlileri, gayme veya natıra⁵¹ tarafından gerçekleştirilir. Daveti alan kişi katılıp katılamayacağını mutlaka bildirir. Hamamda hazırlanan şüdüüt, annenin vücuduna sürülür ve bir miktar anneye de yedirilir.

⁵⁰ Şüdüüt: Loğusa macunu, emi. Aktarlarda özel olarak hazırlanan baharat karışımıdır. Bala (veya pekmeze) karanfil, havlucan, zencefil, karabiber, tarçın, yenibahar, kişniş, mahlep, rezene vb. baharatlar karıştırılarak hazırlanır. Ceviz-i bevva, çörek otu, anason, darül fülül ve hel de konur.

⁵¹ Gayme ve natıra: Gayme hamamda yıkananlara yardım eden, natıra hamama eşya götürüp getiren kadın görevlilerdir.

Çocuğun ilk dişi görüldüğünde diş hedişi düzenlenir. Yakın akraba ve komşular diş hedişine davet edilir. Hazırlanan hedişin üzeri renkli şekerlerle süslenir. Hedişin konulduğu tabağın etrafına kitap, tarak, kitap vs gibi malzemeler konur. Çocuk ilk önce hangi eşyaya elini uzatırsa o eşya ile ilgili bir mesleği seçeceği düşünülür. (K: Kilis Tarihi. Kilisli Kadri. 117) Hedik çocuğun başının üzerine dökülür ve çocuğa yedirilir. Hedik yenildikten sonra kadınlar birlikte eğlenirler.

Sünnet törenleri bugün sade bir şekilde gerçekleşmektedir. Eskiden kapsamlı bir şekilde organize edilen sünnet törenleri 70-80 yıldır yapılmamaktadır. Eskiden sünnet olacak çocuklar, yeni elbiselerini giydikten sonra, başları ile omuzları arkaları allı pullu soğan ve sarımsaklarla ziynet eşyaları ile donatılmakta, bu şekilde sokaklarda dolaştırıldıktan sonra sünnet edilmektedir. (K: Kilis Tarihi. Kilisli Kadri. 117)

Askere giden genci tüm akrabalar ve dostlar yemeğe davet ederler. Bu davetlerde Kilis mutfağının en güzel yemeklerinin yapılmasına özen gösterilir.

Evlilik tören ve toplantılarının içerisinde davetler ve karşılıklı ikramlar önemli bir yer tutar. Evlilik tören ve toplantılarının içerisinde görücü gitme/düğün gitme, kız isteme, kesim kesme aşamalarında kahve-şeker ikram edilir. Kız ve oğlan tarafı anlaşınca sıra sakal öpme organizesine gelir. Sakal öpme, oğlan evinin bu evlilik için kız evinin yaşça büyük, en saygın kişisinin evlilik için bir çeşit onayını almak olarak özetlenebilir. Kız tarafı, oğlan evine getirdikleri tatlıların yanında kahve, şeker, mevsim meyveleri gibi çeşitli ikramlarda bulunurlar. Sakal öpme toplantısından sonra oğlan ve kız evinin büyükleri mutlaka hazır bulunduğu teşekkür gecesi gerçekleşir. Bu gecede oğlan evi tarafından kız evine tatlı, meyve, çikolata vs götürülür. Götürülen tatlı ve yiyecekler şirincelik denir. Tatlının kız evinin akraba, komşu ve tanıdıklara dağıtılması ile çiftlerin sözünün kesildiğini resmen ilan edilmiş olur. Baklava, künefe gibi tatlıların nitelik ve niceliği aynı zamanda ailelerin statü göstergesi durumundadır. Oğlan evinden kız evine gidildiğinde çeşitli hediyelerin yanı sıra tatlı, meyve, çikolata vs yiyecekler de götürülür. 1960'lı yıllara kadar modern bazı aileler dışında genelde kadınlar arasında yapılan nişan töreninde konuklara çeşitli ikramlarda bulunulur. Önceleri nişanda sadece şeker dağıtılmakta iken daha sonra kahve ve limonata, tatlı vs. ikram edilmeye başlanmıştır. 1970'li yıllardan sonra pasta ve meşrubatların ikram edildiği modern nişan törenlerinin yanı sıra yemekli olarak düzenlenen nişan törenleri de yaygınlaşmıştır.

Nişandan sonra bayramlarda kız evine çeşitli hediyeler gönderilir. Kurban bayramında oğlan evi tarafından kız evine kurbanlık koç gönderilmesi olayı hâlâ devam ettirilmektedir. Eskiden koç süslenip, kalabalık bir grupla eğlenilerek kız evine götürülmekte hatta geline takılacak bazı takılar (beşibiryerde gibi) koçun boynuna asılmakta iken şimdi bu gelenek kalmamıştır.

Düğünden önce yeni evlenecek çiftlerin eşyalarının evlerine getirilmesi olayına çeyiz⁵² getirme denir. Bu organize esnasında konuklara kız ve oğlan evi tarafından çeşitli ikramlarda bulunulur. Çeyiz getirildikten bir veya iki gün sonra düzenlenen çeyiz serme veya çeyiz düzme töreninde kız ve oğlan evinin yakın akrabaları ve dostlarına çeyiz yemeği verilir. Çeyiz yemeği olarak tercih edilen yemekler; patlıcan ve kabak bastırması, taze ve kuru fasulye, bamya, pilav, lahmacun, ekşili yahni gibi yemeklerdir. Sofraya ilk önce kız evinin davet edilmesi ve yakın komşulara yemek verilmesi adettir. Düğünden önce kız evinden çeyizin geldiği günün akşamı oğlan evi tarafından düzenlenen erkeklere özel yemekli, içkili eğlence gecesine oturtma denir. Yemekler, mezeler oğlan evi tarafından daha önce hazırlanır. Konuklar oğlan evine katkı sağlamak amacıyla, kendi yiyeceklerini ve biraz daha fazlasını getirirler. Konukların getirdiği bu yiyecek ve içecekler diğer konuklara da ikram edilir.

Kına gecesinde damada kayınvalide tarafından hazırlanan şurup ikram edilir. Kaynana hazırladığı şuruba parmağını batırırsa damadı ile muhabbetinin çok olacağına inanılır. (K: R. Demirel)

Hoca nikâhu kıyılırken gelinin koynuna konulan ekme evlenmesi istenen gençlere yedirilir. (K: F.Bilgen) Gençlere onların da en kısa zamanda evlenip, yuva kurması, uğurunun bulaşması dileğiyle derdeşik olsun denilerek düğün, nikâh şekerlerinin vs yedirilmesi yaygındır. Düğünlerde; kabak bastırması ile bulgur pilavı, çekirdek fasulye/kuru fasulye ile pilav, patlıcan bastırması, taze fasulye, bamya pişirilmektedir. Gerdek gecesinden sonra oğlan evi tarafından kız evine tepsiyle çerez ve şeker gönderilir. Kız evi gönderilen çerez ve şekeri tüm akraba ve komşulara dağıtırlar. Şimdi daha çok tatlı gönderilmesi tercih edilmektedir. Konukları düğüne davet için görevlendirilen kişiler ki genelde hamam görevlileri natıra ve kaymeler- davet edilen kişiye bir tane de şeker vererek daveti gerçekleştirirler. Düğünde törenin sonuna doğru gelin cillele kaldırılır. Cille⁵³ gelinin yeni evlilerden oluşan bir gençler grubu eşliğinde konukların arasında dolaştırılmasıdır. Bu arada kayınvalide gelinin başına bir avuç arpa buğday saçar. (Konyalı. 115) 1900'lü yılların başında yaygınlığı bulunan bir diğer organize düğünün ertesi günü gerçekleşen yemekli davettir.

Bu davete halk arasında asma kesme denilmektedir. (K: A. Dülger, F.Dülger) Düğünden sonra güveyi hamamında içkili yemekli eğlenceden sonra yeni evliler el öpmeye giderler. Kız evinden sonra yaklaşık bir hafta sonra, bu kez oğlan evi kız evini yemeğe davet eder. Çeşitli yemek ve tatlıların hazırlandığı bu davetlere her iki ailenin çok yakınları davet edilir.

⁵² Çehiz: Aslı Arapça. cehâz, cihâz sözcükleridir. Dilimizde yaygın olarak çeyiz olarak kullanılan bu sözcük Kilis ağzında çehiz olarak kullanılır.

⁵³ Cille sözcüğünün "cılve" sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. (Cilve: Ar. kırıtma, tecelli, görünme- (Devellioğlu, 2008 s 143)

Vefat günü kazma takırtısı adıyla hayrat yapılması, bir hafta sonra tevhit çekilmesi ve kırkıncı günü yine hayrat yapmak ve fakirlere dağıtmak adettir. (K: Kilisli Kadri 120) Kazma takırtısı yaklaşık 70 yıldır yapılmamaktadır. Tevhit gecesine⁵⁴ katılanlara seker veya helva dağıtılır. Cenaze evinde üç gün yemek pişirilmediğinden, bu süre içerisinde akraba ve ahablar yemek gönderirler. Gönderilen yemek mevsime, kişilere, kişilerin maddi durumuna göre değişebilmektedir. Özel bir yemek yoktur. Vefat dolayısıyla üzüntülü olan aileyi teselli etmek üzere eskiden aileye akrabalar tarafından hediye gönderilmesi, ziyafet verilmesi ise çok uzun süreden beri terk edilmiştir.

Kilis Mutfağından Sözlü - Yazılı Kültürümüze...

Özel bir anlamı bildirmek veya amacı daha kısa, özlü söylemek ve vurgulamak için kullanılan atasözleri, deyimler ve ünlü sözler, öğütler yerine ulaştırılırken mutfak, yemek, içmek üzerinden mesajlar verilir. Ne yapacağı belli olmayan kişiler için “asımına⁵⁵ bulgur atılmaz” denir, vefasızlık gösterenler için “et iken yemek, kemik iken atmak” sözü yakıştırılır ve “eline sıcak sahan deşmiş” denir. Aç gözlülikle yemek yiyenler için, “hafil hafil yemek yemek” sözü kullanılır.

Oyunlarda, masalarda, tekerlemelerde, deyim ve atasözlerinde, şiiirlerde, manilerde, türkülerde yemeklerimizden, içeceklerimizden, sofrta geleneklerimizden pek çok öge hiç umulmadık anlarda karşımıza çıkar. Çoğu zaman manilere ve türkülerle konu olur. Bazen Karacoğlan'ın dizelerinde karşılaşırız yemeklerimizle. Örneğin: İçli köfte gerek yolda gidene /Bumbar dolması benzer harene /Baklavayla börek şifa bedene /Yedikçe ellerim yumak isterim. gibi. (Elhan, 295) Bazen gelin gelirken keyiflenen yakınlar “Bahçada pırpırım peyvazı, bu da otuz yılın ayvazı” diyerek zilgıt⁵⁶ çalarlar. Kilis ilinde düğünlerde, eğlencelerde söylenen manilerde bazen yemekler bazen mutfak araçları yer alır.

Tatlı canımı sıkımam/Ben bu havıştan⁵⁷ çıkımam/Şu eşkili yahniyi/ Mıkımı⁵⁸ yesem bıkmam.
Görenin çeksin canı/Mis kokutsun her yanı/Kebabı közde pişir /Gönder bir mertabani⁵⁹
Yarimin adı Sitti /Görünce aklım gitti /Sizde ne iştah varmış /Üç carra peynir bitti
Kazanda keşkek pişer /Suyu görünce şişer /Oğlan alleklik⁶⁰ etme /Küpüne sıçan düşer
Küçüktür ama yaşı /Kalbimdedir ataşı /O yar bize pişirmiş /Kemmunlu⁶¹ keşkek aş. (Tokuz, 2002: 43, 44)

Mutfak kültürümüzde bazı gelenekler, adetler, inanmalar kaybolurken bazılarının hâlâ tüm canlılığıyla devam ettiği görülür. Örneğin Ramazan ayı içerisinde en az bir kez kelle ve ciğer yenilir. Böylece ciğer ateşi, yani evlat acısı görülmeceğine inanılır. Ramazandan bir gün önce keşkek pişirilir ve sahurda mutlaka keşkek yemeği yenir. Dövme taneleri tespil gibi olduğundan bunların insanın içinde Ramazan boyunca salâvat getirileceğine inanılır. Muharrem ayının 10. günü eve en az on çeşit şey alınır. Muharrem ayında ve özellikle 10. gününde aşure yapılır dağılır. Böylece o yıl evin kısmetinin bol olacağına, bereket getireceğine inanılır. Sütlüklü pancar denilen ot yedi defa pişirilip komşulara dağıtılsa o yıl kesilen kurbanın Tanrı nezdinde kabul olacağına inanılır.

Kışlık yiyecekler yerine kaldırılırken dua edilir. Tanrı'dan gelecek yıl bu zamanlara sağlık içerisinde, tüm aile bireyleri ile çıkarması için dileklerde bulunulur. Kışlık zahireden yapılan ilk yemeklerin artıp, dökülmemesine özen gösterilir. Zeytinyağı elde etmek için zeytinleri şeddeye vuran erkeğin temiz, doğru ve dindar olmasına itina edilir. Aksi takdirde zeytinyağının bereketinin kaçacağına inanılır. (Kilisli Kadri. 125)

Turşu basan ve peynir yapan kadının “ay hali” (regl) olmaması gerekir, aksi takdirde yiyeceklerin bozulacağına inanılır. Yine ay hali olan kadının zeytinyağına, elini sürmemesi gerekir. Aksi takdirde yağın bereketinin kaçacağına inanılır. İlk dişi görünen çocuk için diş hediği yapılırsa, dişlerinin erken ve düzgün çıkacağına inanılır. Hamur ve köfte yapılırken hamur ve köfte parçaları dışarıya sıçarsa, o gün eve misafir geleceğine ve evlerinde bu yemeklerden yiyeceklerine inanılır.

Ocaktaki ateş, ocak içinde söndürülmez. Ocağın sönmesi ailenin sönmesi anlamına geldiğinden, odunlar dışarı alınır, besmele çekildikten sonra söndürülür. Ateşin üzerine su dökülmesi iyi değildir. Uğursuzluk getireceğine inanılır. Bir elde ateş, bir elde su taşınmasının uğursuzluk getireceğine inanılır. Sıcak su doğrudan yere dökülmez, o sırada yakınlarda bulunan meleklerin incinebileceğine inanılır. Ocaktan alınan kül rastgele yere atılmaz. Ocak kutsal olduğundan kül de önemlidir. Aileye uğursuzluk getirileceğine inanılır.

⁵⁴ Tevhit: Tevhid sözcüğü Arapça Allahın birliğine inanma, bir kılma, bir sayma vb. lâilâhe-ill-Allah sözünü tekrarlama anlamlarına karşılık gelmektedir. (Develioğlu, s 1102) Tevhit gecesinde lâilâhe-ill-Allah sözü 70 bin kere tekrarlanır.

⁵⁵ Asım: Pekmez pişirilirken kullanılan ölçü, bir defada kazanda pişirilen pekmez ölçüsü olup “yemeğini asımı koymak” şeklinde genel olarak kullanılır.

⁵⁶ Zilgıt: Ash Arapça zalğuta. Kadınların düğünlerde, evlenme tören günlerinde ve bazen felaket zamanlarında bağırırken el parmaklarının içini çabuk çabuk dudaklarına vurarak meydana getirdikleri titrek ses.

⁵⁷ Havış: Evin bahçesi, avlu

⁵⁸ Mıkımı: Sürekli, her zaman

⁵⁹ Mertabani: Mertabânî ashında Mertaban kentinde yapılan çanak, çömlek olmasına rağmen yörede oval ya da yuvarlak bakırdan yapılan yemek tabağı karşılığında kullanılmaktadır. Genelde kebab tabağı olarak kullanılır.

⁶⁰ Alleklik etmek: Zor beğenmek, her şeyi beğenmemek, kararsız kalmak.

⁶¹ Kemmun : Kimyon

YEMEK TARİFLERİ

Kilis Tavası

Malzemeleri:

1 kg yağlı kıyma	5 – 6 adet domates
1 soğan	birkaç dal maydanoz
Karabiber,	Kırmızıbiber, tuz

Yapılışı:

Et biraz tuz ilavesiyle zırhta çekilir. Soğanda zırhta çekilip baharat ile birlikte serilir. Tepsinin kenarına domatesler dizilir. Fırında pişirilir.

Kırma Kadayıf (Cennet Çamuru)

Malzemeleri:

1 kg kadayıf	½ kg kaymak (sahan kaymağı)
½ pudra şekeri	125 gr sadeyağ
1 çay bardağı pudra şekeri	Tarçın (üzerine serpmek için)
1 çay bardağı toz şeker (kıvam için)	

Yapılışı:

Kadayıf çok hafif ateş üzerinde geniş bir tepsiye konularak, yağla ovularak, kırılır. (Bu işlem için 15-20 dakika yeterlidir.) Kırılmış kadayıfın yarısı bol yağlanmış tepsiye yayılır. Kenarında 8 -10 cm bırakılarak ortasına ½ kg pudra şekeri konur. Üzerine kadayıfın kırılmış diğer yarısı ile kapatılır. Tepsi ateşe oturtulur. Ara sıra kontrol edilerek altının kızarıp kızarmadığına bakılır. Hafif kızarıncaya ateşten alınır. Bu arada 1 çay bardağı pudra şekeri su ilavesiyle kıvam hazırlanır. Hazırlanan hafif kıvam kadayıfın üzerine gezdirilir, kadayıf iyice karıştırılır. Kadayıf koyu bir çamur kıvamına gelir. Kadayıf tepsiye yayılır. Üzerine küçük ceviz büyüklüğünde kaymak parçaları döşenir. Üzerine pudra şekeri ve tarçın serpilir. Sıcak olarak servis yapılır. (Kadayıf bekletilmeden hemen yenilmelidir, aksi takdirde sertleşir, lezzeti bozulur.)

Kerebiç

Malzemeleri:

Hamuru İçin:

1 kg İrmik
4 -5 su bardağı zeytinyağı

1 kg un
2 su bardağı küllü su

İçi İçin:

1.5-2 su bardağı ceviz içi
1 yemek kaşığı tarçın, karanfil

3 yemek kaşığı Şeker

Üzerine Dökülmek Üzere:

1 su bardağı pudra şekeri (üzerine arzu edildiği kadar)
1 fincan gül suyu

Yapılışı:

Zeytinyağı yakılır, içine birkaç küçük ekmek parçaları atılarak kızartılır, ekmek parçaları çıkartıldıktan sonra zeytinyağı bir kenara bırakılarak soğutulur. (bu işlemin yapılmasının nedeni; eskiden yörede üretilen zeytinyağlarındaki asit oranının fazla olmasıdır. Şimdi kullanılan yağlar için bu işleme gerek kalmamakta, doğrudan kullanılmaktadır.) Unla irmik karıştırılarak hamurun yoğrulacağı kaba konur, ortası açılarak önce zeytinyağı, sonra küllü su konur, iyice karıştırılarak yoğrulur. (Küllü su hem kabartma tozu işlevi görmekte hem de gerebiçe gevreklik vermektedir. Şimdi küllü su konulması terk edilmiş olup, su ile kabartma tozu konulmaktadır.) Yoğrulmuş hamur üzeri kapatılarak en az 4-5 saat dinlendirilir. Bu arada ceviz içi bıçakla kıyılır, şeker tarçın, karanfil eklenir. (Arzu edildiği takdirde zencefil ve Cevz-i Bevva'da konulabilir.)

Dinlenen hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar kopartılır. Avuç içinde yuvarlanır ve ortası içli köfte gibi oyularak içine hazırlanan iç konur, ağzı kapatılır. Kapatılan kısım dışa gelecek şekilde gerebiç kalıbına yerleştirilir. (Kerebiç kalıbı tahtadan içi oyulmuş ve şekil verilmiş özel bir mutfak gerecidir. Çok eskilerde kerebiç kalıbı bulunmadığı zamanlarda kerebiğin içli köfte gibi oyulduğu, içine iç yerleştirildikten sonra elde şekil verildiği söylenmektedir.) Kerebiç kalıbı hafifçe yere vurularak kerebiç kalıptan çıkartılır. Yağlanmış tepsiye dizilerek orta harareti fırında 20-25 dakika pişirilir. Yenilirken arzu edilirse üzerine gül suyu sürülür ve pudra şekeri serpilir.

Kölük Aşısı

Malzemeleri:

2 su bardağı kırmızı mercimek
½ su bardağı zeytinyağı
Kırmızıbiber, tuz

1 su bardağı bulgur
1 soğan

Yapılışı:

Mercimek üzerini kapatacak kadar su eklenerek pişirilir. Eğer suyu azalmışsa biraz su ilave edilir, tuz ve kırmızıbiber serpilir. Çorba kaynadıktan, yöre deyimiyle "kaynara çıktıktan" sonra bulgur konarak pişirilir. Çorba kıvamına gelince yani "özleşince" ocaktan alınır. Soğanlar halka şeklinde doğranır, kızdırılan yağda kavrulur ve kırmızıbiber ile yemeğin üzerine dökülür.

Teşrübe

Malzemeleri:

1 kg orta yağlı parça et (kuzu eti tercih edilmektedir.)
½ kg patlıcan
1 kg yoğurt
5-6 diş sarımsak
Tuz, karabiber

1 kg domates
6 - 7 adet pide ekmek
birkaç dal maydanoz
Sadeyağ

Yapılışı:

Patlıcanlar şeritler halinde soyulur. (Bu arada patlıcanların başları yani yeşil kısımları üzerinde bırakılmalıdır) kızartılır. Et kuşbaşı doğranır, yağda kavrulur, arzuya göre tuz ve karabiber eklenir. Domateslerin kabukları soyularak ufak doğranır. Kızartılmış et, domateslerin ilavesiyle salçalı su içerisinde pişirilir. Etler iyice yumuşayınca tencereye kızartılmış patlıcanlar konur. Yaklaşık 15 dakika pişirildikten sonra tencere ocaktan alınır.

Sarımsaklı yoğurt hazırlanır. Kayık servis tabağına pide ekmekler küçük parçalar halinde kesilerek yerleştirilir, üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür. Sarımsaklı yoğurdun üzerine tenceredeki pişmiş et ile patlıcanlar yerleştirilir. Maydanoz ile süslenir ve sıcak servis edilir.

Kızartma

Malzemeleri:

2 kg yağsız parça lop et	1 kg domates
2 soğan	1 servis kaşığı domates salçası
Tuz, karabiber	2 yemek kaşığı sadeyağ veya kuyruk yağı
2 Yemek kaşığı nar pekmezi	

Yapılışı:

Et kuşbaşıdan büyük doğranır. Kendi yağında veya yağda biraz tuz ve karabiber ilavesiyle kavrulur. Doğranan soğan konarak soğanlar pembeleşinceye kadar kavrılmaya devam edilir. Domateslerin kabukları soyulur, ufak doğranır. Kavrulan etin üzerine domatesler, salça ve biraz su konarak pişirilir. Pişmeye yakın nar pekmezi eklenir. Yemek piştiğinde çok sulu olmamalı ve üzerine karabiber dışında bir şey serpilmemelidir.

Orman

Malzemeleri:

1 kg kemikli parça koyun eti (az yağlı)	4 kg yoğurt
Nane, tuz	

Yapılışı:

Yoğurt süzülür. Kemikli parça et üzerini, basacak kadar su ve biraz tuz ilavesiyle pişirilir. Pişen etin kemikleri çıkartılır. Süzölmüş yoğurt ateşe dayanıklı bir kaba konur, içine bir yumurta kırılarak hafif yanmakta olan ocağın üzerine oturtulur ve hızlı dairesel hareketlerle çırpılır. Hazırlanan ılık karışım daha önce hazırlanan tencerede ki et suyuna eklenir. (Yoğurt et suyuna birden karıştırılmamalı, yavaş karıştırılarak yoğurt ile et suyunun özleşmesi sağlanmalıdır.) Yaklaşık yarım saat pişirilir. Üzerine karabiber ve nane serpilir. (Üzerine eskiden yağ veya haspir ile yağ verilmektedir.)

Kübbülmüşveyye

Malzemeleri:**Köfte için:**

½ Yağsız köftelik kıyma	3 su bardağı ince simit
3 büyük kuru soğan	Tuz, kırmızıbiber
3 yemek kaşığı nane	1 su bardağı zeytinyağı

İçi için:

300 gr içyağı (koyun beden yağı)	1 su bardağı kıyılmış ceviz içi
1 tatlı kaşığı tarçın	Tuz, karabiber, kırmızıbiber, nane

Yapılışı:

İçyağı makinede çekilir ve bıçakla çok ince kıyılır. Tek elle, el suya batırılarak biraz yumuşatılır. Ceviz içi, nane, tuz konarak iyice karıştırılır, badem şeklinde parçalar kopartılarak bir tabakta biriktirilir.

Köftesi, diğer köfteli yemeklerin köftesi gibi hazırlanır. Köfte, tepsinin veya leğençenin bir kenarına çekilir ve elle bastırılarak düzeltilir. Köfteden yaklaşık iki ceviz büyüklüğünde parça kopartılır, el su ile ıslatılıp köfte yumuşatılır, gevşek sıkım yapılır. Avuç içerisinde işaret parmağı yardımıyla fincan gibi oyularak, içine daha önce hazırlanmış iç konur. Ağız kapatılarak üçgen veya yapma gibi yuvarlak şekil verilir. Mangalda meşe kömürü ateşinde pişirilir. Köftelerin içindeki içyağı hemen donduğundan sıcakken yenilmesi tavsiye edilir.

Oruk

Malzemeleri:

1 kg orta yağlı kıyma (arzuya göre biraz yağlı olabilir)
200 gr köftelik simit (yaklaşık bir su bardağı)
1 soğan
1 yemek kaşığı nane
5-6 diş sarımsak
Karabiber, tuz

Yapılışı:

Simit çok az su ile ıslatılır. Kebapçuların deyimiyle “soğutulur”. Soğan ve sarımsakların ince doğranmasına dikkat edilmelidir. İnce doğranmazsa kıyma dağılabilmektedir. Soğutulan simide eklenir, biraz yoğrulur. Köfte yumuşayınca kıyma ve baharatlar konur, iyice yoğrulur. Köfteden ceviz büyüklüğünde parçalar kopartılır, şişe adana şiş kebab gibi geçirilir. Elle düzeltilerek köftenin şişin etrafına eşit oranda sarılması sağlanır. Orta hararetle ateşte, şişler sık çevrilerek pişirilir. Sıcak olarak servis yapılır.

Fırın Yapması

Malzemeleri:

½ kg az yağlı kıyma
1 kg. olgun domates
1 Yemek kaşığı salça
1 tatlı kaşığı kimyon,
1 yemek kaşığı sadeyağ
3 su bardağı simit (2 bardak simit, 1 bardak sitti simit yani ufak simit)
3 soğan
2 – 3 yemek kaşığı kırmızı toz biber
1 su bardağı zeytinyağı,

Yapılışı:

İnce simit bir tepsi veya leğençeye konur, yaklaşık ½ bardak su ile ıslatılır. Bu arada domateslerin kabukları soyulur, domatesler ile soğan ufak doğranır. Kabukları soyulan ve doğranan domatesler kızgın zeytinyağında hafifçe soldurularak, tepsideki veya leğençedeki simidin üzerine dökülür, iyice karıştırılır. Doğranmış soğan, salça, tuz, kırmızıbiber eklenerek yoğrulur. Simit biraz yumuşayınca kıyma konarak, köfte kıvamına gelinceye kadar yoğrulmaya devam edilir. Köfte leğençenin ortasına toplanır, köfte yanlara doğru çekilerek ortası açılır, zeytinyağı, kimyon ve nane konur, iyice karıştırılır, yaklaşık 5 dakika yoğrulur. Yoğrulan köfte kabın bir yanına toplanır. Köftelerden küçük portakal büyüklüğünde parçalar kopartılarak, avuç içerisinde yuvarlanır, iki aya (avuç) arasında düzeltilerek yuvarlak şekil verilir, yaklaşık 10 – 13 santimetre çapında yuvarlak şekiller, yani “yapmalar” elde edilir. Köftelerin hepsi tarif edilen şekilde hazırlandıktan, yani “yapmalandıktan” sonra yağlanmış fırın tepsisine dizilir, orta hararetle fırında pişirilir.

Kaynaklar

- Aubaile Fronçoise, Sallanave. (2003). El-Kışk: Geçmişle, Bugünüyle Karmaşık Bir Yemek, Orta Doğu Mutfak Kültürleri. Tarih Vakfı Yayınları. 2 Baskı. İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit. (2008). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât. Aydın Kitabevi Yayınları. 25. Baskı. Ankara.
- Beşe, İbrahim Beşe. Zeytin Dalı. Ekim, Kasım Aralık 1999. (Sayı 16). (Cilt 2). (s. 8)
- Çakan, Özgür. Öyküleriyle Kilis Türkülerimiz, Zeytin Dalı. Temmuz Ağustos Eylül 1998. Sayı 11. (s. 7, 8, 14)
- Elhan, Faruk. (2004). Kilis Ağzı ve Şiirleriyle Karacaoğlan'ın Kilisliliği. Kilis Vakfı Kültür Eserleri. No: 3. İstanbul
- Fazlağaoğlu, Fazıl, Kilis Evleri, Özel Odalarımız, Zeytin Dalı, Ekim, Kasım, Aralık 2004, sayı 36 (s. 18)
- Işın, Mary Priscilla. (2010). Osmanlı Mutfak Sözlüğü. Kitap Yayınevi. 1. Basım.
- Kale, Duran. Kilis'te Kız İsteme, Eski Düşünler, Güveyi Tıraşı, Güveyi Gezdirme. Zeytin Dalı. Ocak, Şubat, Mart 2007. sayı 45. (s. 24).
- Kamil, Mehmet. (1997). Melce'üt Tabbâhin (Aşılardan Sığınağı). (Hazırlayan Cüneyt Kut) Duran Ofset. İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. (1968). Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi. Fatih Matbaası. İstanbul.
- Sefercioğlu, Yrd. Doç. Dr. Nejat (Hazırlayan). (1985). Türk Yemekleri (XIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risalesi). Sayfa: 61. Feryal Basımevi. Ankara.
- Serkant, Ahmet. (1985). Annemin Kilis Yemekleri. Ankara.
- Tokuz, Gonca. (1993). Gaziantep Yemekleri. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları. Yayın No: 1. 1. Baskı. Gaziantep Üniversitesi Basımevi. Gaziantep.
- Tokuz, Gonca (1995). Gaziantep Tatlıları. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları. Yayın No: 3. 1. Baskı. Gaziantep Üniversitesi Basımevi. Gaziantep.
- Tokuz, Gonca. (2003). Gaziantep ve Kilis Mutfak Kültürü. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları. Gaziantep Üniversitesi Basımevi. Gaziantep
- Tokuz, Gonca. (2004). 20. Yüzyılda Gaziantep'te Eğlence Yaşamı. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları. Gaziantep Üniversitesi Basımevi. Gaziantep.
- Tokuz, Gonca. (2011). Dolmalar ve Köfteler Şehri Halep- Halep Beled-el Mehaşi ve Kibeb. Hayykitap. 1. Baskı. İstanbul.
- Gonca, Tokuz. Kilis'te Düşün Gelenekleri, Zeytin Dalı Dergisi. Ekim, Kasım, Aralık 2009. Sayı 56. Yıl 15. (Cilt 6). (s. 21, 22).
- Türkçe Sözlük. (2005). Türk Dil Kurumu Yayını. 10. Baskı Ankara.
- Yarar, Sabahattin. (2009). Zeytin Dalı Dergisi, Temmuz, Ağustos, Eylül, Sayı 55 (Cilt 6). (s. 6)

Kaynak Kişiler

1. Acun, Handan; 1930, Kilis doğumlu, lise mezunu, bankacı, Akcurun Mahallesi, Kilis.
2. Barman, Lütfüye; 1914, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Düşmeci Mahallesi, Kilis.
3. Bilgen, Fahriye; 1915, Kilis doğumlu, okuryazar, ev kadını, Akcurun Mahallesi, Kilis.
4. Çekmeceli, Perizat; 1938 Kilis doğumlu, okuryazar, ev kadını, Akcurun ve Kesik Minare Mahalleleri, Kilis.
5. Demirel, Rabia; 1943, Balıkesir doğumlu, lise mezunu, Araplar Mahallesi, Kilis
6. Dülger, Aysel; 1938, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, İnnaplı Kütah Mahallesi, Kilis.
7. Dülger Fikret 1935, Kilis doğumlu, fakülte mezunu, avukat, İnnaplı Kütah Mahallesi, Kilis
8. Göneng Sabiha 1926, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Nacaroğlu Mahallesi, Kilis.
9. Özgüven, Fatma; 1935, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Deveciler Mahallesi, Kilis.
10. Özsağ, Melek; 1935, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Kilis.
11. Özsoylu, Nurten; 1950, Kilis doğumlu, öğretmen okulu mezunu, öğretmen, Akcurun Mahallesi, Kilis.
12. Korkutan, Mahide; 1931, Kilis doğumu, ev kadını, okuryazar, Bölük Mahallesi, Kilis.
13. Pekmezci, Ayten; 1934, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Tirikli Mahallesi, Kilis.
14. Salihoglu, Duygu (İslam); 1948, Kilis doğumlu, fakülte mezunu, ev kadını, Aşit Mahallesi, Kilis.
15. Salihoglu, Muhlis: 1944, Kilis doğumlu, lise mezunu, iş adamı-gazeteci, Aşit Mahallesi, Kilis.
16. Sipahi, Hidayet; 1923, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Deveciler Mahallesi, Kilis.
17. Sipahi Mehmet; 1952, Kilis doğumlu, üniversite mezunu, eczacı, Deveciler Mahallesi, Kilis.
18. Sipahi, Suzan; 1930, Kilis doğumlu, lise mezunu, ev kadını, Aşit Mahallesi, Kilis.
19. Tokuz, Aysel; 1940, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Aşit Mahallesi, Kilis.
20. Tokuz, Sevim; 1931, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Deveciler Mahallesi Kilis ve Kayacık, Akyol Mahalleleri, Gaziantep.
21. Tokuz, Seyfettin; 1926, Gaziantep doğumlu, ilkokul mezunu, terzi, Akcurun Mahallesi Kilis ve Akyol, Kolejtepe Mahalleleri, Gaziantep.
22. Yazıcıoğlu Necdet; 1942, Kilis doğumlu, ebe, Tırlıklı Mahallesi, Kilis.
23. Zelzele, Şenel; 1939, Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, ev kadını, Tırlıklı Mahallesi, Beşevler, Kilis.
24. Zorlu Gülter; 1944, Kilis doğumlu, ortaokul mezunu, ev kadını, Kaymakam Mahallesi, Kilis.

KILIS HA

Kilis

Halk Kültürü

ALK KÜLTÜRÜ

Kilis Halk Kültürü

Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL¹

1. GİRİŞ

Kültür bir toplumun ürettiği maddî ve manevî değerler toplamıdır. Üretilen değerler zaman içinde nicelik ve nitelik olarak gelişerek ileriki kuşaklara aktarılır. Her insan içine doğduğu toplumda dünyaya geldiği ilk andan itibaren, hatta daha anne karnındayken bile, bu sürecin bir parçası olur. Halk ise söz konusu kültürü üreten, yaşatan ve aktaran insanlardan oluşur.

1.1. Halk, Halk Bilgisi, Folklor, Halk Bilimi Kavramları:

Günümüzde bilimsel bir çalışma alanı olarak kabul edilen halk kültürü kavramı yerine “halk bilgisi” veya “folklor” kavramları da kullanılmaktadır. Halk kültürünü inceleyen bu bilimsel çalışma alanına da “halk bilimi”, “folklor” ve “folkloristik” gibi isimler verilmektedir.

Halk bilimi, XIX.yy.ın ilk yarısında ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı, Alman Grimm kardeşlerin 1812’de *Ev ve Çocuk Masalları* adlı eseri yayınlamaları ve 1846 yılında İngiliz William John Thoms’un “Folk-Lore” (folk: halk; lore: bilim) terimini kullanmasıyla başlamış, hızlı bir şekilde de gelişmiştir (Çobanoğlu 2004: 5, Ekici 2005: 1-10).

Türkiye’de “folklor” teriminin bir bilim adı olarak kullanılması ise XX.yy başlarına rastlar. İlk çalışmalarda yeni bilim dalının uğraşı alanlarının belirlenme çabasının yanında, folklor terimine bir Türkçe karşılık bulma gayretleri de görülmüştür. Bu yeni bilim dalını Ziya Gökalp ile Fuad Köprülü “halkiyat”, Rıza Tevfik ise “hikmet-i avam” olarak adlandırır (Oğuz vd.2004: 361-376). Halk bilimi/folklorun bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından bu yana, gerek konusunun sınırlarına, gerekse temelini dayandığı “halk” kavramına yaklaşımlar çeşitlilik gösterir.

Halk kavramı, XIX. yy.da sınıf farklılıkları üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde halk, medeni olarak kabul edilen toplulukla, Afrika, Avustralya ve Amerika yerlileri gibi “ilkel” veya “vahşi” olarak sınıflanan toplulukların arasında bir yerde kabul edilmiştir. Bu yaklaşımla halk kavramı köyde yaşayan sosyal grupları ifade etmektedir. Bir başka deyişle halk, şehirden uzak olmayan ve henüz medeniyeti yakalayamamış; bir toplumun veya milletin sahip oldukları değerleri hiç değiştirmeden saklayarak yüzyıllardır devam ettirebilen köylüleri ifade etmiştir. Halkın bu şekilde tanımlanması, “halk bilimi” nin köylerde-taşrada yaşayan halkın ilkellik dönemlerinden beri sakladıkları değerleri araştıran bir bilim olarak algılanmasını beraberinde getirmiştir. (Ekici 2010: 3).

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e gelinen süreçte, halk kavramıyla ilgili batı toplumlarındakine benzer bir algı Türk toplumu için de söz konusudur. Osmanlı devletinin toplum yapısı “havas” ve “avam” biçiminde ayrılırken, “avam” kavramı on dokuzuncu yüzyıl Avrupasının halk kavramına karşılık gelir. XX.yy.dan itibaren ise “köylü” kavramının karşılığı olarak kullanılmaya başlar. Cumhuriyetle birlikte ortadan kalkması beklenen toplum yapısındaki havas ve avam ayırımının, zamanla şehirli ve köylü ayırımına dönüştüğü görülmüştür. Bu ayırım, doğal olarak, Türkiye’deki ilk *halk bilimi* çalışmalarına da yansır ve ilk çalışmalar halk olarak algılanan köy ve köylü hayatı çevresinde gerçekleştirilir (Ekici 2000: 4).

Çağdaş halk bilimcilerin halkı tanımlamaları ise oldukça değişmiş durumdadır. Amerikalı halk bilimci Alan Dundes halkı şöyle tanımlar: “Halk terimi, en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün (bu ortak meslek, dil veya din olabilir) ne olduğu önemli değildir. Bu faktörden daha önemli olan nokta ise, herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun kendine ait kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır” (Ekici 2010: 5). Görüleceği üzere yeni halk tanımlamasında yaşanan yerin şehir veya köy olması gibi ayırımlar söz konusu değildir. Önemli olan, halk denen kitlenin belli bir değeri paylaşması ve geleneğe bağlılığıdır.

Şehirli-köylü, ilkel-vahşi gibi sınıfsal ayırımlardan hareketle yapılan ilk dönem halk tanımlamaları, günümüz Türk halk bilimcileri tarafından da kabul görmez. Ortak bir değer ve geleneğe bağlılığın vurgulandığı yeni halk tanımlamalarından biri Metin Ekici tarafından “Halk, belli bir gelenek içinde oluşmuş yaratma sayesinde birbirine bağlanan, bir ürünü kendisine ait kabul eden bireylerden oluşan topluluktur... Bir başka ifadeyle; metni, yapısı ve dokusu, oluşturulduğu şartlar ve çevre itibarıyla kendine has sanat değeri olan bir yaratmaya sahip olduğunu iddia eden herhangi bir topluluk, halk kavramıyla ifade edilebilir” şeklinde yapılmıştır (2010: 8).

Gelenek çerçevesinde oluşmuş değerleri sahiplenmek, herhangi bir halk yaratmasını icra ettiğinde veya karşılaştığında onu kendine ait hissetmek, toplumun bireylerini birbirlerine bağlar. Geçmişten günümüze halkın yarattığı kültür-halk bilgisi, fertlerde bir mensubiyet algısı oluşturur. Fertlerin bir kültüre mensubiyeti dar bir coğrafyadan bütün vatani kapsayan, küçük bir gruptan bir millet büyüklüğüne ulaşan bir çizgi takip eder. Birey sırasıyla önce köyünün, sonra ilçesinin, ilinin, bölgesinin nihayet ülkesinin halk kültürüne-halk bilgisine aşına hâle gelir, bunlarla bir aidiyet bağı kurar. Böylece birey, yerelden milliliğe uzanan bir kültürün

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, merol@kilis.edu.tr

etki alanına girer ve bir kimlik kazanır. Söz konusu başı kuran değerler bütününe “halk bilgisi” (halk kültürü, sözlü kültür, folklor), halk bilgisini araştıran ve inceleyen bilim dalına da “halk bilimi” denilmektedir.

Halk bilgi (halk kültürü) içinde yer alan ürünlerin bazı belirgin özellikleri vardır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım bu özellikleri “sözlü olma, geleneğe bağlılık, çeşitlenme (varyant), anonimlik, kalıplaşma” (1998: 68-69) şeklinde, Prof. Dr. Metin Ekici ise “sözlü, yazılı, işitsel ve görsel olma; bireye ve topluma ait olma; eş metinler ve benzer metinler (varyantlar ve versiyonlar) hâlinde olma; geleneğe bağlı olma; ulusal ve uluslararası olma ve sözlü ürünlerde dile bağlılık” şeklinde tespit etmiştir (2010: 10-14).

Yukarıda bazı belirgin özelliklerini verdiğimiz halk kültürünün (halk bilgisi - sözlü kültür - folklor) mahiyeti hakkında da bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.2. Halk Biliminin Çalışma Alanları:

“Halk biliminin çalışma alanları nelerden oluşur?” sorusu, Türk halk bilimi çalışmalarının başladığı ilk günlerden bu yana üzerinde durulan bir husustur. Sedat Veis Örnek halk biliminin içine dâhil edilecek konuların eksiksiz ve herkesin üzerinde anlaşabileceği bir çerçevesini çizmenin zorluğunu vurgulayarak, *Köy, Kasaba ve Kent Yaşamı; Yerleşim, Yerleşim Türleri; Barnak-Konut; Aydınlanma, Isınma; Taşıtlar Taşıma Teknikleri; Ekonomi Türleri; Halk Ekonomisi; Beslenme-Mutfak-Kiler; Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri; Zaman ve Mesafe Kavramları; Halk Sanatları ve Zanaatları; Giyim-Kuşam-Süs; Halk Bilgisi; Halk İnançları; Törel, Adetler, Gelenekler, Görenekler; Geçiş Dönemleri; Bayramlar-Karşılama-Uğurlamalar; Kahp Hareketler, Kahp Sözler ve Sesler; Dernekler, Kuruluşlar; Dayanışma ve Yardımlaşma; Dinsel-Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler; Halk Edebiyatı; Halk Tiyatrosu; Halk Oyunları; Halk Müziği ve Müzik Araçları; Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar; Halk Eğlenceleri; Sporlar ve Adlar* başlıklarını halk biliminin çalışma alanları olarak önerir (Örnek1995: 17-20).

1.3. Halk Kültürü Araştırmalarının Önemi:

Günümüzde dünya âdeta küçük bir köy hâline gelmiştir. Nasıl ki bir köy ortamında olan biten her şeyden herkesin haberdar olması söz konusu ise yaşadığımız süreçte de insanlar dünyanın herhangi bir köşesindeki bir olaydan veya uzak yerlerde yaşayan insanların kültürlerinden iletişim araçları sayesinde haberdar olabiliyorlar ve bundan etkilenebiliyorlar. Çizilen siyasî sınırlar kültürel etkileşimlerin önüne geçemiyor. Bu durum yerel ve millî kültürlerin dirençlerini zorluyor.

Kilis halk kültürü ölçeğinde bu duruma açıklık getirelim. Millî kültür içinde yer alan Ramazan geleneklerinden biri iftar sofralarıdır. Kilis'te iftar vakitlerinde her köşe başında satılan meyan şerbeti, “kola” tabir edilen içeceğe karşı bir mücadele içindedir. İşinden çıkıp köşedeki yıllardır bu işi yapan şerbetçiden evine meyan şerbeti götüren bir baba, evinde “kola” içmek isteyen aile bireyleriyle karşılaşılıyor. İletişim araçlarında kullanılan reklamların etkisiyle, özellikle gençler, geleneksel olanı reddeder bir hâle gelebiliyor. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Yerelden başlayıp millîliğe varan bir çizgide genç kuşakların halk kültürünü yeterince benimsememeleri sebebiyle, kültürün devamlılığını sağlayan zinciri koparmamak adına, halk kültürü sürekli gündemde tutulması gereken bir olgudur. Sürekli gündemde tutma ise araştırma, yayınlama, gerekirse bu değerleri değişik formlarda yeniden sunma biçiminde olabilir. Böylece yerel ve millî kültürün korunması adına, en azından, çaba harcanmış olur. Bu çerçevede halk bilimi (folklor) konusunda yapılacak çalışmaların önemi yadsınamaz.

Bu noktada, halk kültürünün değişik formlarda sunumuyla ilgili neyi kastettiğimiz üzerinde durmak isterim. Öncelikle televizyon, sinema, internet gibi kitleler üzerindeki etkili araçlar ile müzeler ve kültürel değerlerin sergilendiği meydanların, kültür aktarımı konusunda etkin kullanılması gereklidir. Çeşitli yaş gruplarına göre destanlarımızın, masallarımızın, efsanelerimizin, bazı geleneklerimizin gerekirse yeniden yorumlanıp sunulması gerekir. Aksi takdirde söz konusu araçların mevcut durumu üzerinden popüler kültüre maruz kalan insanımızın, özellikle de genç kuşağın, millî ve yerel kültürün aktarımında etkileri azalacaktır.

Kitle iletişim araçlarının yerel-millî kültürler üzerindeki aşındırıcı etkisi ve daha birçok sebeplerle kültürlerin tek tipleşmeye başladığı günümüzde, kültürlerin korunması gündem oluşturur hâle gelmiştir. Bu çerçevede UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), 15 Ekim 2003 tarihinde 40 maddeden oluşan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni (SOKÜM) yürürlüğe koymuştur. Sözleşme, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 19.01.2006 tarihinde kabul edilerek kanunlaşmış (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun) ve 21 Ocak 2006 tarih ve 26056 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye göre *somut olmayan kültürel miras* şunlardan oluşmaktadır: 1. Dilin Somut Olmayan Kültürel Miras'ın aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler, 2. Gösteri sanatları, 3. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festivaller, 4. Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, 5. El sanatları geleneği.

Sözleşmede “koruma”dan ne anlaşılması gerektiği ise şöyle açıklanmıştır: “Koruma”dan SOKÜM'ün yaşamasını garanti altına alma süreçleri anlaşılır. Yani; tespit, belgeleme, araştırma, koruma altına alma, yok olmasını önleme, üretim, değerlendirme, kuşaktan kuşağa aktarımını sağlama, özellikle formel olan ve olmayan eğitim süreçlerinde bu kültürel mirasın farklı görünümünün yeniden canlandırılması (Oğuz 2003: 247-243).

Görüleceği üzere sözleşmeyle halka ait edebiyat, müzik, tiyatro, gelenekler, inançlar, el sanatları vb. kültürel değerlerin

kaybolması bir sorun olarak değerlendirilmekte ve kültürel zenginliklerin kaybolmasının önüne geçilmesi yönünde önlemler alınmasının gereği vurgulanmaktadır. Alınacak tedbirlerin en önemlisi söz konusu kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktır. Bunu yapabilmeyen çaresi de gerek okullarda halk kültürü derslerinin okutulması, gerekse halkı yönlendiren kitle iletişim araçlarının bu yönde etkin kullanımınıdır. Yerel yönetimlerin programlarında yöresel kültürlerini canlı tutacak etkinliklere bütçe ve zaman ayırmaları da buna eklenebilir.

Bu sözleşmeyle birlikte halk kültürünün korunması adına ülkemizin pek çok yerinde çalışmalar başlatılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye ölçeğinde “SOKÜM Ulusal Envanteri” nin hazırlanmasına katkı sağlanması için İl Kültür Müdürlüklerine “tarihi en az 50 yıl geriye giden ve günümüzde hâlâ yaşayan, somut olmayan kültürel miras unsurlarının tespiti” görevi verilmiştir.

Söz konusu çalışmayla ilgili Kilis’te Somut Olmayan Kültürel Mirası Tespit Komisyonu oluşturulmuştur. Bu çerçevede komisyon tarafından “Kilis Lebeniye Günü, Şıra Günleri, Çömçe Gelin, Köşebaşı Kadıları, Yorgancılık vb.” gelenekler istenilen formata uygun olarak hazırlanmış; bu geleneklerin SOKÜM Ulusal Envanteri’nde yer alması için başvurulmuştur.

1.4. Kilis Halk Kültürü

Kilis, “Barak” kültür sahasını kısmen içine alması, bir sınır kenti oluşu, yaşayan halk kültürünün çeşitliliği ve özgün kültürel yapısıyla dikkat çeker. Şehir zengin bir halk kültürüne sahiptir ve geleneksel kültürün fark edilir şekilde yaşandığı illerimiz arasında yer alır. Yörenin halk kültürüne dair pek çok konu amatör ve akademik olarak derlenerek yayınlanmış ve yayınlanmaya devam etmektedir. Bu konuda gerek kaynak kişilerin gerekse derlemecilerin azımsanmayacak miktarda yayınları vardır.

1.4.1. Kilis Halk Kültürü Üzerine Yapılan Çalışmalar:

Ankara’da 1949 yılında kurulan Kilis Kültür Derneği’nin 1993’te Kilis Şubesi açılır. Kilis Kültür Derneği Kilis Şubesi, Nisan 1994’te “Zeytin Dalı” dergisini yayınlamaya başlar. Dergi, üç ayda bir yayınlanmaktadır ve Ekim-Kasım-Aralık 2010 sayısıyla 60. sayıya kesintisiz olarak ulaşmıştır.

Kendini yaşadığı çevrenin kültürüne adan Kilis Kültür Derneği Kilis Şubesi Başkanı Sayın Muhlis Salıhoğlu’nun gayretleriyle çıkarılan Zeytin Dalı Dergisi, ilk sayısından bu güne Kilis kültürünü tanıttığı önemli miktarda derleme çalışmaları yayınlamıştır. Kilis halk kültürünün pek çok alanında yazıların bulunduğu dergiden yazımızda önemli ölçüde yararlandık.

Yine, Kilis Kültür Derneği tarafından “Kültür Kasteli” serisiyle halk kültürüne katkı sağlayan birçok kitap yayınlanmıştır. *Kilis Ağzı (1992)*; *Kilis Üzerine İncelemeler, Düşünceler, Folklorumuzdan Örnekler (1992)*, *İnsanlarımız, Direniş ve Kurtuluş’ta Öncülerimiz (1992)*; *Kilis’te Mantık Toplum ve Ekonomi*; *Kilis’te Halk Tababeti ve Körlük Çarşısı (1993)*; *Kilis’te Gelenek ve Görenekler (1993)*; *Kilis Üzerine Şiirler (1994)*; *Necip Asım Yazıksız (Balhasanoğlu) ve Kilis Ağzı Üzerine İncelemeler (1995)* gibi çalışmalar bu seri içinde yer alır. Kilis Kültür Derneği’nin bu yayınları dışında ilde halk kültürüyle ilgili hatırı sayılır çalışma söz konusudur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Kilisli Kadri’nin 1932’de yayımlanan *Kilis Tarihi* adlı çalışması yaklaşık yüz yıl öncesinin Kilis kültürüne dair bilgiler verir. Bu çalışma ile Kilis halk kültürünün dünü ve bu günün arasında karşılaştırma yapmak mümkündür.

Kilis Valiliği’nin yayınları arasında yer alan *Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis (1998)*, *El Sanatları Katalogu (2001)*, *Kilis Kültür Envanteri(2009)*, gibi yayınlar halk kültürü örnekleri ihtiva ederler.

Kilis halk masallarıyla ilgili en kapsamlı çalışma Hüseyin Doğramacıoğlu tarafından 2002 yılında yapılmış olan *Kilis Masalları Derleme ve Tahvil Çalışması* adlı yüksek lisans tezidir. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılan bu çalışmada 45 masal metni yer almaktadır. Çalışmada Kilis masallarının şahıs kadrosu ve yapısal motifleri üzerinde durulmuştur.

Yine akademik anlamda Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Kilis halk kültürüyle ilgili bitirme tezleri yaptırılmaktadır. Bu çerçevede 2008’de Ahmet Benlioğlu’nun hazırladığı *Kilis’te Tasavvufi Hayat, Türbeler ve Türbeler Etrafında Anlatılan Menkıbeler* başlıklı bitirme tezinde evliyalar ve bunların kerametlerinin anlatıldığı menkıbeler yer almaktadır. 2009 yılında Eda Sabuncuoğlu’nun hazırladığı *Kilis Halk Bilgisi Örnekleri* adlı bitirme tezi, halk edebiyatı örnekleri, geçiş dönemi âdetleri ile halk inanışları ve bunlara bağlı uygulamaları içermektedir.

Kilis halk kültürüne dair malzeme bulunabilecek kaynaklar elbette bunlarla sınırlı değildir. Özellikle Kilis yemekleri üzerine pek çok yayın vardır. Yararlandığımız diğer kaynaklar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gösterilmiştir.

Çalışma alanlarının çeşitliliği dikkate alındığında, bütün Kilis halk kültürünü içine alan bir çalışmanın ciltler tutacak bir hacme ulaşacağını düşünerek bunlar arasından *halk edebiyatı ve geçiş dönemi âdetleri* başlıklarıyla konumuzu sınırlandırdık.

2. KİLİS ANONİM HALK EDEBİYATI

Halk edebiyatı bir toplumun en eski zamanlarından itibaren sözlü ortamda ürettikleri, kuşaktan kuşağa aktardıkları; toplumun

duyuş, düşünüş ve sanat algularını yansıtan, estetik değeri olan nazım ve nesir bütün yaratmaları içine alır. Bu yaratmaların elbette bir ilk anlatıcıları vardır. Sözlü kültür ürünleri kuşaktan kuşağa aktarılırken metinlerin ilk sahipleri unutulur, anonim hâle gelirler. Bu ürünlerin bir kısmı gerek heveskâr insanların, gerekse bilimsel amaçlı çalışmalar için yazıya aktarılmışlardır. Bu yazılı hâle geliş onların sözlü ortam ürünleri olmasını engellemez. Yazıya aktarıldıkları hâlde, bir toplumun *yazılı edebiyat* ürünlerinden ayrılırlar. Yazılı edebiyat, yüksek kültür ürünleri olarak kabul götürürken sözlü edebiyat halkın gelenek içinde oluşturduğu edebî değeri olan ürünleri içine alır.

Bu bölümde Kilis sözlü kültürü içinde yer alan anonim nesir ve nazım anlatım biçimlerine örnekler, her tür için kısa açıklamalar yapıldıktan sonra yerel ağız özellikleri korunmaya özen gösterilerek verilmiştir. Bölüm sonuna yöresel kelimeleri açıklayan bir sözlük eklenmiştir.

2.1. Anonim Halk Nesri:

2.1.1. Masallar:

Masallar, kahramanlarından bazıları hayvanlar ve olağanüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde geçtiği, hayal ürünü olmalarına rağmen dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür (Sakaoğlu 2002: 4). Masallar iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, zengin ile fakirin; başka bir deyişle olumlu ile olumsuzun mücadelesini anlatır. Genellikle de iyilerin, güzellerin, haklıların, akıllıların bu mücadeleyi kazandığı görülmür. Masallarda ortaya çıkan engeller, olumsuzluklar çözülerek mutlu sona ulaşılır (Günay 1992: 326).

Özellikle usta anlatıcıların anlattığı masalarda ana olay dışında kalıp ifadeler bulunur. Masalın kendine has dünyasına dinleyiciyi hazırlamak için masal başlarında, olaylar arasındaki geçişlerde uzun zamanı kısaca ifade etmek için masal ortalarında, masalın olumlu bir sonuçla bittiğini belirtmek için de masal sonlarında bu kalıp ifadeler kullanılır.

Günümüzde pek çok geleneğimiz gibi kaybolma noktasına gelen masallarla, özellikle çocuklar, içinde yaşadıkları toplumun temel değerlerini kazanmaktaydılar. Dinledikleri masalarda iyilerin kazandığını görmek çocukları iyi insan olmaya sevk etmekteydi. Bu yönüyle masal türü çocuk eğitiminde etkili bir tür olmuştur.

Teknolojik gelişmelerin henüz yerleşmediği günlerde, masal anlatıcıları (çoğunlukla nineler yahut annelerdir), akşamları evde toplanan genellikle çocuklardan oluşan dinleyicilere masallar anlatırlardı. Gül Kaymaz'ın "Elektrikler Kesilince" (2002: 19) adlı anı yazısı, Kilis'te eski masal anlatma geleneğini bildirmesi bakımından önemlidir. Yazar, elektriğin kesildiği bir anda annesinin çocukluğunda anneannesinden dinlediği masal ortamını şöyle aktarmaktadır:

"...Eskiden biz böyle kış gecelerinde tandırın başına geçer, ayaklarımızı içine uzatarak oturur, dizlerimizin üzerine de bir yorgan örterdik... Gaz lambasının loş ışığı altında anneannem o doyumsuz masallarını anlatırdı. Merak ederdim; bu kadar çok masal nasıl oluyordu da aklında kalıyordu diye. Masalın en güzel yerinde annem kalkar, sandığı açar içinden sucuk, muska ve bastık çıkarır dağıtırdı. Ne güzel olurdu tatlı bir rehavetle yemek onları. Babam da her zamanki gibi pencere kenarındaki yerinde elinde tespih, yüzünde tatlı bir tebessümle dinler, sonra o da tarihi efsanelerden anlatırdı bize..."

Bu anıda garip bir ironi söz konusudur. Artık unutilan masal anlatma geleneğinin hatırlanması için bile, teknolojiyi temsil eden elektriğin kesilmesi gerekmiştir. Yani elektriğin gelişyle çoğalan teknolojik araçlar, yüzlerce yıllık masal anlatma geleneğini unutturmuş, bu araçların çalışmasını sağlayan elektriğin kesilmesi masal geleneğini hatırlatmıştır.

Yörede masal ve diğer anlatı türlerine genel anlamda *haket* denilmektedir. Masal anlatıcılarına *haketçi* dendiğini ve bir haketçinin özelliklerini Mehmet Pekmezci'nin *Haketçi Haydar Amca* (2008: 22-23) başlıklı yazısından öğreniyoruz. Kilis'teki masal anlatma geleneğine ışık tutacağı düşüncesiyle söz konusu yazıdan alıntılar vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz:

Haydar Günhan'ı tanıyanlar 'Haketçi Haydar' diye tanırırlardı. Ramazan ayında uzun kış gecelerinde kendisine misafiriğe gelenlere uzun, ilginç masallar anlatırdı. Sadece masallarının döşemesi bir ya da iki gece sürerdi. Maddî durumu yerinde olduğundan mıdır bilinmez, kahvelerde haket anlatmayı hiç düşünmemişti... Okuma-yazması da yoktu sanırım. Ama o kadar masah nereden öğrenmişti, anlatma sanatını kimden almıştı bilinmez. Masal kahramanının yardımcısına '...çek küheylanı berduş' deyip, masala başlamasını hiç unutmam...' Haydar Günhan'ın anlattığı haketler 'kara haket' yani türküsüz haketti. Haydar Amcanın haketlerinin sınıırı çoğunlukla Kilis'ten başlar Arap Yanmadasını bulur ve genelde Kilis ağızını kullanırdı.

Yazarın ifadelerinden bu işi parayla yapan *haketçilerin* olduğu anlaşılıyor. Bu tür anlatıcılığı meslek hâline getirmiş kişilere meddah denilmiştir. Anlatılanlara göre bu işi para karşılığında yapmasa da Haydar Amca bir meddaktır. Anlatmaların özellikle Ramazan ayı boyunca sürmesi de dikkat çekicidir. Türk kültüründe âşıkların, meddahların Ramazan ayı boyunca kahvelerde hikâyeler anlattıkları malumdur.

Kilis yöresi masal kültürü bakımından zengindir. Ancak günümüzde tek tük ihtiyar kimselerin hafızasında kalan masallar, onlar da göçtükten sonra yok olacaktır. Bu ve benzeri halk kültürü numunelerinin acilen derlenmesi gereklidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Hüseyin Doğramacıoğlu'nun Yüksek Lisans Tezi'nde 45 masal metni yer almaktadır. Bu masallardan biri şöyledir (2002: 178-190):

Muradına Nail Olamayan Dilber

Bir varmış bir yokmuş. Allah'ın kulu çokmuş, çok demesi günahmış. Bir kadının iki tene kızı varmış. Bu kadın, kakmış birini küllhancıya vermiş, birini padişaha vermiş. Bu padişah zengin, küllhancı fıkaramış. Zaman geçmiş küllhancının avradı yüklü olmuş. Aş yeror eksikçeğiz; bir gün göynü eşkili yehni istemiş, demiş kine:

“Evde berşi yok, ne yiycek, ne içecek? Kaşım bacımsıgile gidim de bene bir eşkili yehni bişirsin.” Kakmış eksikçeğiz bacısısıgile getmiş:

“Göynüm bir eşkili yehni istor bacı.” demiş. Kakmış bunlar eşkili yehniyi bişirmeye. Ne'nesini tavlamlışlar, küftelerini yuvarlamışlar. Akşamüstü olmuş, yimekler yinici. “Tak tak” kapı döyülmüş:

“Kim o?”

“Kocan seni istormuş.”

“Be nedicimş beni?”

“Nebilim bacı, çağırormuş.” demiş. Eksikçeğiz kakmış getmiş:

“Kele herif, niye beni çağırдын?”

“Ben çağırıp maşırmadım eksik.” demiş. O gece yatmış eksik gözünün yaşı akarak. Aradan bir هفته geçmiş. Göynü bir yoğurtlu küfte istemiş:

“Kaşım şu bacıma gidim de bene bir yoğurtlu küfte etsin.” demiş. Kakmış gelmiş:

“Kele bacım, göynüm bir yoğurtlu küfte istor. Acı bene bir kaşık bişir.” demiş. Kakmış bişirmişler, etmişler, ne'nesini öfelemişler, tam yimek yiyici “tak tak” kapı çalınmış, bacısı kapıya bakmış:

“Be aman geçen seferki kimi oldu. Aha eniştem istor seni.” demiş. Kakmış gözünün yaşı akarak eve gelmiş:

“Niye istedin beni?” demiş.

“Ben isteyip mistemedim, bacım yalan söylör.” demiş. Nese, gelmişler yatmışlar, sebeh olmuş. Kakmışlar Allah'ın rızık ettiğini yimişler, içmişler, gelor gidor bu eksikçeğiz sancısı tutor.

“Herif, ağrım tuttu.” dor.

Ebe parası yok. Anca bir ekmeğ alıp yiyollar.

“Şu hemamcıdan hemamın eneherini iste de gidim ben hemamda doğurum.” adam gelmiş:

“Acı şu eneheri ver de benim hanım içerde doğurucu.” demiş. Eneheri almış hemamcıdan getirmiş, hanıma vermiş. Kadın içeri tek başına girmiş. Eksik doğurucu. İçerden iki tene adam üç tene kadın çıkmış. Gelmişler bunu doğurtmuşlar. Bir kız, arı sili.

“Kele aman bacım, ne güzel!” demişler. Geydirmişler, kuşatmışlar, kucağına vermişler. Biri demiş ki:

“Ağladıkça inci mercan saçılısın. Güldükçe yanağında gül bitsin. Yürüdükçe çayır çimen bitsin.” Biri de demiş ki:

“Çimdikçe suyu altın olsun.” Bunlar gözden def olmuşlar. Hemen eksikçeğiz uşağı bağına basmış. Sebeh olmuş. Herif çakır çakır kapıyı açmış. Gelmiş:

“Al herif, bunu çimdir.” Hemen çimdirmiş. Altınlar donmuş. Toplamış torbaya koymuşlar.

“Herif, bunu sat getir. Parasına öteberi alak.” demiş.

Hemen herif kuyumcuya eletmiş bunu satmış. Gelirken yiyecek, geyecek almış. Çocuğa bezler almış. Getirmişler, çocuğu güzelce belemişler. Kaşor hemen herife:

“Bir güzel ev al.” demiş. Hemen güzel bir ev almışlar. Oraya taşınmışlar. Amma bu sefer bacısı bunları duyor kuduror:

“Ben gider sorarım bacıma” demiş. Gelmiş:

“Kele bacım size nerden bunca servet, birden bele nasıl yüze çıkdınız?” demiş.

“Niye saklıyım, bele bele oldu; duvar yarıldı üç tene kadın çıktı, her biri berşi söyledi. Çimdikçe altın çıkar, götüror satoruk. Getiror harcoruk. Ondan zengin olduk.” demiş.

Bacısı hemen getmiş eve bunları anlatmış. Dokuz ay dokuz gün, derken avrat yüklü olmuş.

“Karşı hemamdan eneheri al gel de gidip ben de hemamda doğurum.” demiş.

Herifi getmiş hemamcıdan eneheri almış, avradı hemen hemama komuş. İçerden duvar yarılmış, üç tene adam çıkmış. Gelmişler bu bir kız doğurmuş. Yumuşlar arıtmışlar, bunun kucağına vermişler. Biri demiş ki:

“Ağladıkça ataşlar saçılısın.” Biri de:

“Yeridikçe arkasından tiken bitsin.” Öbürü de:

“Alnında bir eşşek kuyruğu bitsin, kestikçe uzasın.” demiş.

İki çocuk da böyümüş. Küllhancının kızının ünü ta gide gide Çin padişahının oğluna dayanmış. Günlerde geç, haketlerde er, padişah oğlu:

“İlle gider ben bu kızını alırım.” demiş.

Dolanı dolanı bunlar burağı bulmuşlar. Gelmiş kızını istemişler. Almışlar vermişler, aradan aylar geçmiş. Bu kız gelin gidici. Anası bacısına:

“Kele bacım ben gidemem, eyip. Acı sen kızınla get, birkaç gün de otur gel.” demiş.

İşte bunlar muafalara binmişler, hep bilabar getmişler. Yarı yola geldiğinden deyzası kıza:

“Birez dolma ettim, al yi.” demiş. İki tene yimiş. Kız:

“Kele deyza ne kedek duzlu yapmışsın. Acı su ver bir damla su.” demiş.

Sonra iki tene daha dolma yimiş. Üçüncüyü de yimiş.

“Acı su ver.” demiş.

-Gözünü bene verersen sene su veririm.” demiş. Kız bakmış ki ölücü. İki gözünü deyzasının eline komuş. Bir tas su içmiş.

Bakmış ki yolda bir nehir. Hemen nehire yitmiş kızı, asbaplarını almış. Birkaç tenesini genni kızına geydirmiş. Süslemiş püslemiş genni. Muafiye oturmuşlar, saraya varmışlar.

Hemen padişah bunları karşılamış. Güzelcesine gelini yokarı çıkartmışlar. Padişah oğlu da çıkmış yokarı. Kız ağladığından gözünden ataşlar çıkmış.

“Aboo! Ben bunun yüzüne bakamam.” Hemen aşşığı enmiş, anasına demiş ki:

“Alıp geldiğiniz gelin bu mu?”

“He...” demiş anası.

“Bu kız dünya ürbeti.”

“Aman oğlum, senin gözünde eyle, bu kız dünya güzeli.”

“Hayır, ben bunun yanına getmem de bene hanım olmaz da...” demiş oğlan.

Nese aradan aylar geçmiş, seneler geçmiş, oturollar bereber.

Gelelim kör kıza. Bu mehsim gide gide bir eriğa dayanmış. Bahçacı gelmiş kine bir kız oturur, dünya güzeli. Hemen bunu kaldırmış, eve getirmiş. Bunu yumuşlar, arıtmışlar.

“Aman kızım, noldu sene?”

“Heç, nehire düştüm, gözüm görmedi deyi.” Hemen bunu çimdirmişler, bakmışlar kine altın doldu.

“Aman kızım.” demişler.

Hemen altınları bir kuyumcuya götürüp satmışlar. Kız evde oturur. Aradan ayar geçmiş. Anasından öteki kız padişahın yanında oturollar. Padişahın oğlunu beklollar. Padişahın oğlu çıkmor.

Nese bir gün kıtlık olmuş, kimselerin elnde yiyecek kalmamış. Padişahın hazinesinde atlara yiyecek kalmamış. Demiş kine:

“Atları dağdım da herkes beslesin.” Bahçacıya kız demiş kine:

“Baba get bir tene de sen al gel.” Bahçacı getmiş:

“Bir tene de bize ver padişahım.”

“Sen nasıl besliycin?”

-Bir kızım var evde, o besliyci.” demiş.

Getmiş kine iki dizi kırılmış bir at yator ahırda. Neyse bunu sürüyü sürüyü alıp eve getirmişler. Alıp getirdikleri kimi hemen kız bunun başını sığamış güzelcesine. Hemen yerimiş. Arkasından çayır çimen bitmiş. At yimiş genni dolanmış, at yimiş genni dolanmış. Bir yaz bunun arkası sıra dolanmış. Kış da geçmiş. Yaz da geldiğinden bahar gelmiş. Kız bir gün babasına yani bahçacıya demiş:

“Baba, gülüm de yanağımda güller bitsin, bu gülleri ‘Göz deymesini için eyi gelir’ deyi çıkar, sat. Bahasına da göz iste, belki gözümü bulun da biz de onu yerine koruk.”.

Gül açmış, kesmiş, halbıra komuşlar. Bahçacının eline vermişler. Adam, padişahın köşkünün altında:

“Gül var, gül var!” deyi satmış. Kızın anası eyilmiş demiş kine:

“Neçiye saton?”

“Gözden satorum anam.”

“Ee, gözü nerden bulak babam?” demiş. Kız:

“Hanı taman dayzemin kızının gözü vardı nettin onu?” demiş.

“Çentemde duror.” demiş anası. Hemen çıkartmışlar bir çift gözü:

“Ala babam.”

Halbırdan gülleri komuş, gözü alıp yallah olmuş bahçacı. Hemen getmiş:

Kız bahçada ağacın altına getmiş, yatmış, iki küçük kuş gelmiş başı ucuna. Kuşlar kıza demişkine:

“Biz kaktığımızdan bir yaprak düşer, bu yaprağı gözüne ko, biiznillah şifa bulun. Sağ gözünü sağ gözüne; sol gözünü sol gözüne ko.”

Bu kız bunu anlamış. Hemen yaprağı almış sağ gözü sağ göze sol gözü sol göze komuş.

“Bismillahirrahmanirrahim.” demiş, sığamış yaprakları üstüne komuş.

Üç dekke sonra gözünü aça ki ne aça! Her biri pancar kimi göz, şeale olmuş bu sefer. Güzelliğinin üstüne bir güzellik daha katılmış. Kakmış atını yularından tutmuş, yeri ha yeri. Çimenler çıkar efil efil. At yiyor. Gelormuş gidormuş, bahar gelmiş. Padişah:

“Atları topluycum ben.” demiş.

Dellallar çıғırmış. Herkeş atını toplamış, saymışlar bir tene eksik.

“Bir tene de bahçacıya verdikti padişahım.”

“Hele noldu, öldü mü kaldı mı gedin bakın?”

Getmişler bahçacının kapısını döymüşler. Atı sormuşlar:

“At noldu, öldü mü?”

“Yok, ölmedi, beslendi. Aha biz besloruk.”

Getmişler padişaha bele demişler.

Kız ata demiş ki:

“Eyer seni almıya geldikleri vakıt padişah oğlu gelmeden kaşıp gidersen elimden yidiğin gözüne dizine dura...”

At başını sallamış. Gelmişmer atı almıya. At yator. Kılbeçten vurmuşlar, imkânı yok kakmor. Padişah oğlunu göndermiş. Padişahın oğlu gelip ahıra bakmışkine, her tüyünden bir yağ damlor. Ne keder demişse de kalmamış. Padişahın oğlu:

“Bunu kim besledi? Hele gelsin o kaldırsın, belki kaşar.” demiş.

Bağçacı gedip kızı çağırılmış:

“Kızım padişahın oğlu geldi, seni çağırır, gelip atı kaldırmalımışsın.”

Hemen gelmiş, güzelcesine geyinmiş, saçlarına süsler komuş, artık pırl pırl. Ordan salınıp geldiyinden kız depikden bir tene ata vurmuş.

“Kak, sehebinden ne heyir gördüm ki senden görüm?” demiş.

Heyvan hemen silkinip ayağa kakmış. Padişah oğlu bundan bir hesse kapmış. Alıp atı getirmişler. Oğlan bunu anasına söylemiş. Anası da:

“Hele bahçacıyı çığır da sor, ney bunun ma’nası?”

Bahçacı gelmiş.

“Kızın bele bele dedi, hele bunun ma’nası ney? Beni bu kızın yanına bir daha götür.” demiş.

Kakmış padişah oğludan bahçacı dooru kızın yanına gelmişler.

“Ne bu ma’na, söyle bakım bene.”

“Sen beni aldın, geldin, istedin, benim başıma ne iş geldi, daha sen deyzamın kızından oturon.”

“Daha da yanına çıkmadım.” demiş padişah oğlu.

“Ya onlar bele bele yaptılar.”

Padişah oğlu hemen elinden tutmuş, meafiye bindirmiş genni. Anasının yanına eletmiş. Padişah oğlu kızın deyzasına demiş kine:

“Çamış katıra mı razısın? Keskin kılınca mı?” demiş.

“Keskin kılıç sevdiyinin başına, biz çamış katıra binip de estiri estiri memleketimize gidemor muyuk?” demiş.

Kakmış bunların ikisini birden bir ata bindirmiş. Kuyruğuna atın teneke kırığı, cam kırığı, birez atın ürkeceyi şeyleri bağlamış.

“Deeh...” demiş.

Şu dağ senin bu dağ benim, at ikisini birden yüz bin parça etmiş.

Bunlar da kırk gün kırk gece düyün etmişler, yiyip içmişler. Tekmili cemi gençlere.

2.1.2 Halk Hikâyeleri:

Halk hikâyeleri genellikle aşk ve kahramanlık, bazen de iki konunun birden işlendiği, âşıkların tasnif edip geliştirdikleri nazım nesir karışımı bir anlatı türüdür. Oluştukları devrin hadiselerini aynen ya da hikâye dünyası içinde aktarırlar. Bunun yanında, özellikle kahramanın başından geçen olayların anlatımında sözlü kültürde yaşayan efsane, masal ve destanlarda yer alan olağanüstülüklerle rastlanır (Duymaz 2001: 1).

Halk hikâyeleri, toplumun yerleşik hayata geçiş süreciyle de ilgili olan, destan devrinden hikâye devrine geçişin ürünleridir. Bu anlamda ilk örnek XVI.yy’da yazıya geçirildiği tahmin edilen Dede Korkut Hikâyeleri’dir. Bu eserin halk hikâyelerinin ortaya çıkış sürecinde etkisi büyüktür. Bu etkiyi bu gün bile sözlü kültürde Dede Korkut Hikâyeleri’nin yaşayan örneklerinde görebilmekteyiz.

Kilis’te anlatı türleri içinde yer alan halk hikâyeleri, masallar ve efsaneler için haket denilmektedir. Yörenin zengin bir haket repertuarı olmakla birlikte bugün haketçilerin sayısı oldukça azalmıştır. Kilis’te yöresel olan Cılınçoğlu, Firuz Bey, Firuz Bey’in Oğlu Mahmut Bey, Elbeylioğlu, Âşık Ali, Bey Mayıl vb. halk hikâyeleri yanında, Âşık Garip, Hurşit ile Mahmihri, Bey Böyreğ, Kerem ile Aslı, Köroğlu, Emrah ile Selvi... gibi daha geniş coğrafyalarda bilinen halk hikâyeleri de bilinmektedir.

Yörede anlatılan halk hikâyeleri genellikle nazım nesir karışık olarak anlatılır. Saz çalabilen haketçiler nazım kısımları uzun hava (bozlak) formunda ezgili okurlar. Mensur olan hikâyelere *kara hikâye* denilir ve bunlarda daha çok bir masal havası sezilir. Usta anlatıcıların anlattığı hikâyelerin başlangıcında, masallarda da olduğu gibi, *döşeme, döşek, mesel, metel, haket yastığı, haket ayağı* adı verilen tekerleme tarzında uydurma sözlerden oluşan bir bölüm yer alır.

Bu gün sayıları azalmış olsa bile Türkiye ve Azerbaycan sahasında halk hikâyeleri genellikle âşık kahveleri denilen mekânlarda anlatılmaktadır. Adı âşık kahvesi olmasa da Kilis'te *haketçilerin* kahvehanelerde hikâye anlattıkları malumdur. Ama bu tür anlatıcıların evlere davet edilerek toplanan kalabalığa *haket* anlatmaları da söz konusudur. Günümüzde bu gelenek unutulmuş ve yörede *haket* anlatıcılığı için belli mekânların kullanımı söz konusu değildir.

Kilis'te tanıma fırsatı bulduğumuz haketçilerden biri 2006'da kaybettiğimiz rahmetli Kemal Özkan'dır. Motorcu Kemal olarak tanınan anlatıcı saz çalabilen ve hikâyeleri türkülerıyla okuyabilen bir haketçiydi. Repertuarında yöreye ait bütün hikâyelerin yanında diğer meşhur pek çok hikâye de yer almaktadır. Yer almaktadır diyorum çünkü bu hikâyelerin çoğunu 60 kadar kasete kaydetmiştir. Aşağıya alınan *Bey Böyrek Hikâyesi* de Kemal Özkan'ın bu kasetlerinin birinden aktarılmıştır (Bu metin tarafımızdan Zeytindalı'nın 43-44 ve 46. sayılarında yayınlanmıştır).

Halk hikâyeleri geleneğinin başlamasında önemli bir yeri olan Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dili Dumrul, Beyrek, Tepegöz hikâyeleri bu gün de sözlü kültürde yaşamaktadır (Sakaoğlu 1998: 245-431). Ayrıca bu hikâyelerin bilinen diğer hikâyelerin teşekkülünde önemli tesirleri olmuştur (Ekici 1995).

Aşağıda verilen Bey Böyrek Hikâyesi 104 dakikalık bir ses kaydından aktarılmıştır. Bu kayıt, 1995 yılında bir icrâ ortamında kaynak kişinin kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hikâyede, Bamsı Beyrek Hikâyesi'ne yeni epizotlar, masal ve efsane motifleri ilaveleri yapılmıştır. Bu hikâyenin yörede eskiden beri yaşadığını da biliyoruz. Hikâyenin bir varyantı, "Bey Böyrek ve Benli Boz" adıyla 1931 yılında Ali Rıza Yalçın tarafından Kilis'in Kürtümcük köyünden derlenerek Adana Türk Sözü Gazetesi'nde yayınlanmıştır.

Bey Böyrek ile Benli Boz Hikâyesi

Oğuz ölkesinin bir padişahı vardı. Oğuz padişahının heç uşağı olmazdı. Bu adam zengindi, eyi adamdı. İşde, herkes kendini severdi. Gel görelim çocuğu yoktu. Adam buna çok üzülüyo, çok düştüyödü. Bir gün –*şeyi de çok sevmezdi ya kel veziri ne yapşım-Kel Vezir'e dedi ki,*

"Sennen diyarı ğurbeti bir gezek. Belki derdimize bir derman buluruk."

Günün biri geldi, bunnar hazırlandılar bir bahar ayında. Dolanıp, bir dolam dolandı, bir gün akşamaca konân etrafını dolandı, ayrılamadı o gün. Devlisi gün gene hazırlandılar, atlarına bindiler, memleketten ayrıldılar.

Deha deha... bir güzel çeşmeli, sulu-summatlı yere geldiler.

"Şurda bir istirahat edek de birer yemek yiyek, namazımızı ğilak." dediler. Gakdılar bunnar, abdezlerini aldılar, namazlarını ğıldılar. Namazlarını bitiri bitirmez ossun bir pir ihtiyar,

"Selam aleykim" deyin geldi.

"Aleykim selam emi!" dediler.

"Nere gediyonuz vezirle padişah." dedi.

O zaman bunar dedi ki,

"Yav vezirle padişah olduğumuzu biliyon sen. Dede, sen benim derdimi de bilin eleyse?"

"Bilirim ya oğlum, derdin, senin uşân olmuyor, onun uçun." dedi.

"Eee nedıcık?" dedi.

"Ondan golayı ne var, aha sene bir alma, bunu get soy, yarısını sen yi, yarını da sultan hanıma yidir. Gabığını da ata yidir. Attan bir tay olur, sizden de bir altıtopu kimin bir oğlan olur. Ben gelmeyinçi ismini de gomayın!" dedi. Gözden gayboldu getti.

Bu herifler neye oğradığını bilmediler yoorum. O zaman bunnar getmeden vazgeçdiler, geri döndüler, geldiler. Bu adam akşamhıyn almayı soydu, gabığını ata verdi, yarısını gendi yedi, yarısını da hanımına verdi.

Günner geçdi, hağigaten de, ola ola oldukına, altıtopu kimin bir oğlan. Atın da bir tayı oldu. Yemekler, şennikler, mevlütler okutdular; keşler ettiler ki, padişahın oğlu olmuş. Bir gün beş gün, oğlanı hocaya goydular. Oğlan üç-beş yaşına geldi. Daha bunun adı yok, 'adsız beğ, adsız beğ' deyiler yoorum. Padişaha getdiler.

"Padişahım, bu çocuğun adı sanı yok. Goca ihtiyar gelici, gelici... Hanı gelen yok, geden yok. Gelin şunun adını goyak." dediler.

Bunnar saraya toplandı, adını goyucular. Gayıpdan çıkıdı geldi ihtiyar. Padişah hemen gakdı, gendi eline vardı, yerine oturdu. Birez söhbetden sonra,

"Oğlunuzun adı Bey Böyrek, atının adı Benli Boz. Aha şu palayı da alın. Büyükdən sonra verin ğennne, belinde daşısın." dedi.

Adam gözden gayboldu getdi. Bu oğlan hocada okurkan filan, hocadan çıkıdı artık, on iki-on üç yaşlarına geldi. Bu sefer de ata binmeyi merak etti, kılıç felan gullanmayı, ok atmayı, ava mava getmeyi, bele devam etdi. On altı-on yedi yaşlarına gelmiş idi. Gene kırk adamınnan barabar, avcı arkadaşınnan barabar galkdı bu adam, dağa getdiler. Avcı koluna yayıldılar. Birez getdikden sonra bakdıkına gendi, ağacın altından bir ala geyik yekindi. Bunun arkası sıra sürdü Benli Boz'u. Oku atıp öldürmeye de kıyamıyo, daim diri dutum deyi kemen atıyo, kemend atıyo, kemendden çıkıyo.

"Ya Allah Allah... Benim kemendimden heçbir av gurtulmazdı, bu nası olur?" dedi. Deha, deha getdi, bir maşaraya ğirdi, dışarı atı bağladı. İçeri ğirdikene, üç tene saklı adam var.

"Selami aleykim, dedeler! Bura benim bir avım geldi, görmediniz mi?"

"Oğlum, biz görmedik. Bizden yokarda beş ğardaşımız daha var. Hele ora çık, belki onnarın haberi olur." dediler.

Yokarı çıkdıkına beş dene sakkalı oturuyo. Duvarda bir resim asılıkına, anca o gadar olur. Oğlan resmi görü görmez aşık oldu.

“Ne geziyon Bey Böyrek?” dediler.

“Size telden mi söyleyeyin, dilden mi söyleyeyin?” dedi.

“Telden söyle de diineyek.” dediler.

O zaman Bey Böyrek eline saz kimi bir şey alır, saz değilse de işde, elinde değnek mi var, kamçısı mı var, neyi varsa eline alır. Orda söyler:

Sabah namazını burada gıldım ,
Hakk'ın duvanına namaza durdum
Kova kova avım bura getirdim
Söyleyin pirlirim avım nerede

Ok atmadım kıza öldürürüm deyin
Kemend attım da diri dutarım deyin
Söylerim söylemezsiniz niçin
Söyleyin pirlirim avım nerede

Kova kova Benli Bozumu yordum
Takıldım alaca geyiğe de buraya geldim
Gaşı gözü kemadı da sevgilime benzerdi
Söyleyin pirlirim avım nerede

“Oğlum, senin av deyi govaladığın bizdik, hele al, şu gördüğün resim de Akğavak Gızı'nın resmi, senin nişanın. Onun aşkı için şu bir bardak doluyu iç!” dediler; verdiler, içirdiler.

Oğlan bir bardak doluyu içtikden sonra ciğeri yanmaya başladı.

“Oğlum o kız, Akğavak memleketinde Akğavak Gızı, o gızı bulana gadar yanın kül olun. O gızı bulduktan sonra eyi olur. Yoksa, gızı bulana gadar eyi olacan galmaz.” dediler.

Oğlan, eyle dediler baktı, pirlirin tozu dumanı yok heç. Dışarı çıktıkına benzi sapsarı. Atına bindi, sürüp arkadaşlarının yanını buldu. Arkadaşları,

“Ne var sende beğim?” dedilerse de söylemedi.

“Bi şi yok, gidek!” dedi.

Avdan yarım geldiler, oğlan bir gün, beş gün, on gün haste yatmaya başladı. Eee, bunun derdini ne doktorlar biliyor, ne hekimler biliyor. Bu oğlanı, bir gün işde, arakıcı marakıcı dakımı kendini eğlemek için götürdüler. Bahçada arakı felan içirdiler, gafası hirez kef olduktan sonra, bunu ağzından geçirdi. Padişaha dediler ki,

“Oğlum âşık, bir Akğavak Gızı deyip duruyo.”

Vezir vüzera, “Ondan golay ne var baba! Oğuz'da ne gadar gız varsa dellal çağırın, toplansınlar, verin gendine en güzelini yav. Akğavak Gızı'nı nerde bulucun?” dediler. Dellal çağırıldı Oğuz'un içine. Zenginlerin kızları, o diyor ‘Allah vere beni beğene’, öteki diyo ‘beni beğene.’ Altınnar, maltınnar dakındılar. Fukaranın kızları geçiyo, zenginlerinki de dolanıyo. Oğlanı da salamlığa getirdiler şe, bahçadan geçiyo. Seyretsin de bir tenesini alsın deye.

Oğlan kime bakarkına. O zaman orda sazını gene eline alır söyler:

Oğuz'un içi de gızınan doldu
Açılan güllerim domurcak soldu
Geçin, hanı Akğavak gızı noldu
Çok bekledim Akğavağım geçmedi

Geçirdik gışı da getirdik yazı
Bene yoldaş ettin de bu dertli sazi
Geçin bacım hanı Akğavak gızı
Yörtüşü benzerse duruşu değil

Çala çala yorulmuşum sazımı
Aşk halından yoğurmuşum özümü

Yeter burada bitirek sözüümü
Gorkarım da bene ayrılık geldi

Ağaların, vüzeranın gızları dakınmış geçiyorlar:
Şimdi geçdi de gızların sürüsü
Siz meleksiniz o cennet hürüsü
Sen ettin de beni Oğuz delisi
Çok bekledim Akğavağım gelmedi

Beline bağlamış altın guşağı
Deli mi sandınız söyledonuz uşağı
Bunlar olmuş da altın gümüş eşeği
Çok bekledim Akğavağım gelmedi

Öyle dedi, oğlan getdi geri odasına gapandı, yatdı. Haber verdilerkına padişaha,
“Padişahım, oğlum heç birini beğenmedi.” deydi. Padişah da şaşdı nedeceni. Encamı, Günler geçdi. Bakdı kı oğlan, oluş oluş değıl. Gakdı, bi gün getmeye teperiklendi. Babasının yanına getdi, babası yol vermedi. O zaman,
“Oğlum get anandan izin al!” dedi. Anasının yanına getdi. Anası dedi,
“Oğlum bu vaziyetin ne? Napıcaz senin elinden, bizi neye bele kükün goyon yavrım, gurbanın olum?”, falan deydi ağlamaya başladı. Gendi sazı eline aldı:

Amman sabah namazımı gıldım oturdum
Son namazda bir salavat getirdim
Böğün ben rızkıyı buradan bitirdim
Hakın halal eyle anam ben gidiyom

Eğer gider de Akşavak'ı varı bulursam
Südüün haram olsun senden izinsiz alırsam
Ölmeden ben de buraya geri dönersem
Düğün ister de muradım bizim ellerde

Yeter anam yeter aşk için çektiğim yeter
Akşavak'ın hasreti de burnumda tüter
Bari beni sen elininen gönder
Hakın halal eyle anam ben gidiyom

Anası buna ne gader etdiyse fayda bulamadı, bi keke gafasına gomuş getmeyi. Ne gadar yalvardılarsa, ne gadar etdilerse buna, heç duraca yok. Hazırlığı tedarik etdi. Benli Boz atına bindi. Anasının, babasının elini öpdü. Dehaledi,

“Allah gulunu zapteyle!” deyip, atını bir yana sürüp getdi. Epey günler getdi. Bir gün akşamüstü, yüksek bir dağın eteğinden geçerken bakdı kına, bir ataş yanyor. Ora getdi. Geriden gördü ki, bir garı harman kimi oturuyo. Şöyle dikkat ettikine, memesinin birini sağa atmış, birini sola atmış. “Bene hocanın da söylediğine göre bu dev garısı olsa gerek.” deydi düşündü.

Benli Boz atı bağladı, görülmeyerek iki memesinden yanaşdı, öpdü arkadan. Emmeye başladı. Garı geri döndükine bir insanoğlu.

“İnsanoğlu, usta geldin.”

Yanına oturtdu, nerden gelip nere geldiğini sordu:

“Valla, ben de bilmiyom nere gedip nere geldiğimi. Sen de ana ne ağlıyon!”

“Yavrım, yedi seneden belli, yedi gafalı kısır devlen, yedi oğlum harb edeller, böğün remili attım, bakdımkına, dördü ölmüş, üçü galmış; onun uçun ağlıyom.”

“E bu dev nerde yatar, nerde galkar ana?”

“Oğlum, bu dev şu dağın başında, sarp bir yer var, ne yolu var ne izi var, orda bir mağarada yatar.”

“Bu dağın başına çıkılmaz mı ana?”

“Oğlum çıkılır amma zor... Bir garınça körüğü işler dağa, başını bulmak için. O garınça körüğünü sürer gidersen dağın başını bulun.”

Ağşam oldu, gün aşdı. Uşaklar geldiler. Homurdana homurdana geldiler kine, hakgaten de dördü yok üçü var. Geldiler. Anaları da hallede yemek yedirdi gendilerine.

“Ana bu kim?” deyip ellerine aldıdar, top kimi oynarlar Bey Böyreklen.

“Oğlum size südüümü haram ederim, buna dokanmayın!”

“Bu kim, nerden geliyor bu?”

“Bu gardaşımız.”

“Nasıl gardaşımız oluyor bu?”

“Oğlum, ben kızkana dağa çalıya getdiğimde, Oğuz padişaa beni dağda ele aldı. Onnar dağa çıkmışlardı. Yannarında birkaçsene galdım, çocuğum olmuşdu, sonra da dedengil beni aldılar geldiler. Bu çocuğum orda galmış. Bu gün de bizi aramış, bulmuş, garışmayın.”

“Ana, biz sen yatdıktan sonra onu bunu bilmek.”

“Oğlum size südüümü haram ederim buna dokanırsanız.”

Yemeklerini filan yediler, işde, birez de garının garnı doydı, doymadı. O zaman Bey Böyrek dedikine,

“Garı ana, senin garnın aç galdı, ben sene birkaç keklük vurum da gelim.”

“Amman oğlum, geceliyin keklüğü nerde bulucun, yiyce nerde bulucun, otur şurda.”

“Ben bulurum.”

Bey Böyrek, Benli Boz'a bindi. Dağın dibine sürdü. Garınça körüğünü buldu, atı ora bağladı, yavaş yavaş garınça körüğünün izinden doğru dağın depesini buldu. O yana bakarkan, bu yana bakarkan baktıkına, mağarayı buldu. İçeri girdi, bir yerden bir ışık gelir. Şöyle bakdı kına, bir kız gergef işliyor. Hemen gapıyı açdı. Kendini nişannısı belledi. Kıza orda söyler:

Nirelisin ne işlersin orada
 Bir dev var burada söyle nerede
 Güzel ne gezersin söyle burada
 Söyle dev nerede harbe geldim

Gız oğlana baktıkına bir kıyım bakılmaya. ‘Eyvah, bu yiğit nerden düştü’ dedi içinden. Çıkırırım sapımı eline aldı, saz etdi. Gendi de ona söyler:

Bene derler de bene Çin’in Gızı
 Bilemedim gavur bura getirdi beni
 Görmesin zalımın da yüzü yüzünü
 Yiğit get buradan buradan

O zaman Bey Böyrek söyler:

Gözel ben de geldim seni gayıram
 Ben galmadım da aç garnına doyuram
 Gadir Mevla’m canımı cesaddan ayıram
 Güzel söyle dev nerde ben harbe geldim

Gıza ne gadar söledise, gız sölemedi. Gıza Bey Böyrek,

“Beni yolcu et, belki devin üstüne giderim.” dedi. Dışarı çıktılar,
 “Hanı yüze gideyin, hu yüze mi?” deyiñçi gız,

“Yok yok!” dedi. Oğlan dışarı çıkıp gedince gız da içeri girdi. Bey Böyrek yeniden mağaranın içene girdi. Ho yanı, bu yanı derken vardı ki dev uyur. Dev oğlanın kokusuna uykusundan uyandı.

“Böğün Allah rızkımızı ayamıza gönderdi.” dedi. Birez güldü oynadı gendi gendine. Bey Böyreği somurmaya başladı. Bey Böyrek baktıkına gidiyor, palayı çıkardı, şöyle duttu. Paladan ataş saçıldı. O zaman somuramadı dev ‘Allah Allah, bunu bene Hızır Aleyhisselam mı gönderdi?’ dedi gendi gendine. O zaman dev dedi ki,

“Bakıyom yanında eşin de var ha!” deyiñçi gız aklına geldi. Höyle dönünçü, dev bir güzr attı. Bey Böyrek geri çekiliñçi güzr dışarı getdi. Dağları iniletti. Bunu duyunçu gız ağladı.

“Eyvah oğlan öldü!” dedi. O zaman Bey Böyrek dedi,

“Çok puştmuşsun! Attığın kesek değmez ki, bir yerime.” dedi. Dev düşündü:

“Attığım güzre bak, kesek diyor. Allah Allah, başıma bela mı geldi?” dedi. Gene somurdu. O zaman palayı gene tuttu, paladan ataşlar saçıldı, gene somuramadı. Bey Böyrek,

“Bu sefer sıra bene geldi, bismillah!” deyip şöyle palayı üstüne kütelediğinnen kellelerin beri başından fir fir başladıp, altıncı kelleyi kesinci durdu. Bi kellesi galdı. Dev yalvardı:

“Aman insanoğlu, ben bi kelleye yaşarım, bene acı, beni bırak.” dedi.

Beyrek “Kafir! Biz buradan inemek, çok sarptır. Bizi endir de seni öyle başışlayayım.” dedi. Dev,

“Götürüm” dedi. Gakdı, kelleri aldı, gızı aldı. Devin üsdüne bindiler aşığı indiler.

“Sen atın yana get de ben geliyom.” dedi Çin Gızı’na. Orda bir pala da devin öte gafasına attı. Dev harman gibi yığıla galdı.

Bindiler ata, dev anasının gonana geldiler. Bey Böyrek içeri girdi gızla. Garı:

“Oğlum eşin de mi var?” dedi.

“Eşsiz olur mu? Bu benim yoldaşım. Bir gaç keklik vurdum, acı uşaklar şunnarı getirsinler atın terkisinden.” dedi.

Getti oğlanın atın terkisinden çuvalı içeri attılar ki, aboov, devin kelleleri. Bunnar hemin oğlana hürmet etmeye başladılar. Hem bu sefer de oğlandan gorkuyorlar. Oğlana birez hörmet ikram ettiler. Sabah odu, bunarı yolcu ediyollar. Garı,

“Dile oğlum dileğini!” dedi.

“Ana senden ne dileyim, ben Akgavak memleketini bilmiyom.” dedi, Bey Böyrek.

Garı, “Valla oğlum ben de bilmiyom, daha adımı duymadım.” dedi.

Neyse bunlar yola çıktılar. Şurası senin burası benim derken, günlerden birinde Çin padişahının memleketine ulaşıdılar. Çin padişahı bunları garşıladı. Bir gaç gün dinlendiler, yemekler, şennikler oldu. Bey Böyrek dedi ki,

“Ben gidecem, Akgavak melmekitini bene salıkla gideceğim.” dedi. O zaman Çin padişahı,

“Oğlum, bu gızımı sene veriyim, sen getirdin; sene verim, senin gibi bir yiğide layık. O da senin gibi yiğit.” dedi.

“İkinci garılığımı gabil edersen alırım. Yoksa ben Akgavak Gızı için çıkmışım.”

“Olur, ikinci garılığına veririm.” dedi. O zaman gız dedi ki,

“Ben de seninen giderim Bey Böyrek.” dedi. Bey Böyrek,

“Ben bura yalnız geldim yalnız giderim.” dedi. Gız,

“Heç olmazsa hududa gadar senin ilen gedeyim, hudutda beklerim seni, bir harbin olursa sene yardıma gelirim.” dedi.

Hazırlandılar, saraydan ayrıldılar, Akğavak memleketinin hududuna ulaşıldılar. Bey Böyrek hudutdan içeri girdi. Gendi orda, ordusunun başında bekliyor gız.

Bey Böyrek memlekete ulaştı. Bakdı gördüküne bir garı su götürüyor. Gariya,

“Ana beni müsafir alman mı sen?”

“Oğlum, sene yerim var, atına yerim yok.” deyinçi, Bey Böyrek bir pençe altın verdi gariya. Altını görünçü garı,

“Oğlum gel, sene de atına da yer buluruk, ardım sıra gel.” dedi.

Getdiler. Kötü bir ahır varıdı. Benli Boz’u ora bağladılar. Bey Böyreklen içerde orturdular. Melmeketde de kef vardı; düğün, davul. Dedi ki,

“Ana bu davul ney?”

“Aman ne bilim oğlum, Akğavak Gızı’nı emmisi oğluna veriyollar. O da yas dutup duru. İşde kırk gündən belli böle düğünler çalınıp duruyor, yası var.”

“Hele ana bi pençe daha altın al hele...” dedi. Gariya bir pençe daha altın verdi. Garı bunun daha bi mangırını görmemiş, sevincinden deli oldu.

“Garı ana, ben sene bişey anatsam sen benim işimi yapabilin mi?”

“Oğlum yapılacak işse nasıl yapamam senin uçun.”

“Ana, ben bu Akğavak Gızı’na pirlere elinden badeliyim, âşığım. Bunu aramak uçun çıktım, işde burada buldum. Bunu nasıl edersen et.”

“Allah heyrini vere. Ondan golayı ne var oğlum?” dedi.

Gakdı getdi, zorlan gelinin yanına ulaştı. Gıza:

“Yalnız galsak seninlen konuşurum ancak.” dedi. Gelin hepisini dışarı çıkartdı.

“Ne var garı ana?”

“Noolucu, Bey Böyrek geldi.” dedi gulana eğilerekden.

“Ana gurbanım senin diline, nerde?”

“Bizde yavrum.”

“Nasıl edicez?”

“Böğün sen izin ver gınayın yanmasına, sabahleyin erken hasbahçeye en gel, sizi bindirim de gedin.”

Onnar öyle galsın, Akğavak Gızı’nın yası gakmış, gınası yakılıcak. Garı geldi oğlana da söyledi vaziyeti.

Biz kime gelek? Yemen padişahı da vezir vüzerasına dedi ki,

“Ben evlenecem, bana layık bir gız nerde var?”

“Ne bilek biz. Anca bezirgenciler bilir, sağı solı onlar geziyorlar.” Çaşırdılar bezirgencileri, dediler ki,

“Beyim, Akğavak memleketinde Akğavak gızı var. Anca senin layığın odur.”

“Nasıl edek? Çaşırın küpçüleri!” Küpçü garıları çaşırdılar. Garılar remili atdılar. Dediler ki,

“Bir garının evinde Oğuz padişahının oğlu Bey Böyrek bekliyo, bunnar sabahleyin ata binip gidecekler.”

“Bundan evel bu gızı kim getirebilir?” Biri dedi ben üç günde getiririm, biri dedi ben beş günde getiririm. Hiddetlendi, iki üç tenesinin kellesini kesdirdi. Garılardan biri dedi:

“Ben bu gızı Bey Böyrek’in yanına ulaştırmazdan evel getiririm.”

Gariya paralar verildi. Garı remili atdı. O gariyi garısına getirdi. O garı ne biçim geymişse ondan geydi. Saçını öyle boyladı, yüzünü gözünü o biçim yaptı, o garı kimi. Küpü yağlatdı, vızılattı, sürdü, doğru hasbahçeye endi. Akğavak gızı sabah erkenden geldi.

“Hani ana Bey Böyrek?”

“Gızım gel hele, ben Bey Böyrek’i aha çaşırım da binin gedin.”

O zaman gız yanına geli gelmez yitti küpün içine. Gendi de küpe bindi, gamçıyı çarpdı, vızılattı. O zaman Bey Böyrek evinde olduğu gariya,

“Hani ana noldu gız?” Garı hemen remili atdı:

“Daha bu halnan gızı almayı mı den? Gız getdi”

“Nere anam, gulun gurbanım olam senin nere getdi?”

“Yemen padişahı uçuruk, aha gediyo gız.”

“Aman garı ana!” dedi, eline, ayağına düşdü. Garı,

“Oğlum ben otuz senedir küpe binmeyom.”

O zamanaça heybenen altını önüne boşalttı.

“Oğlum otuz senedir küpe binmeyom, beni mecbur godun.” dedi garı.

Çok keskinmiş bu garı. Bir kırık küpü vardı, onu yağladı. Onnar iki sahat olmuşdu cıkalı. Bey Böyrek'i küpe bindirdi, yallah. Yemen ölkesinin hududunda dört beş yerde beşer yüz, beşer yüz manga asker bekliyordu garıyı. Bunnar onlardan evel endiler. Yemen padişahının galasının öğünde oviya. Bey Böyrek'i garı ora endirdi, gendi geri getdi.

O zaman öte garı, gızı da endirdi oviya. Garı gızın elinden dutdu, galiye doğru geliyo. Bey Böyrek şöyle bakdıkine iki tene gelen var.

“Onlar gelsin de barabar girim, bakalım galanın içinde ne var ne yok, ağnayım.” dedi.

Gele gele bakdıkına Akgavak Gızı. Bunnar hemen birbirine goşdular, sarışdılar. Garı bakdı, dona galdı. Bunnar hemen garının ayaklarından çekdiler ayırdılar, atdılar şora. Orda bi punar vardı.

“Hele oturak birez dinenek.” dediler.

O zamana gadar Yemen padişahının garısını bekleyen askerlerinden bir mangası başlarında gomutanlarıyan ora geldi. Bakdılar ki bi güzel gızınan bi adam oturur.

“Ne var, ne oturunuz burada?” dediler. Onnar,

“Valla biz bezirganlık, bizim gatrılarımızı aşgıyalar aldı.” dediler. Gomutan,

“Ulan sen bene o gızı gönder, ben senin gatrıların neredese yaradırım.” dedi. Netsin bu adam. Bakdı kı gızı elinden alıcılar.

“Ya Resulallah sene sığındım!” dedi. Gızın da elinden dutdu, palayı çekdi bunnara. Şu yandan vurdu, bu yandan vurdu, Allah'ın emriyle onların alayını kesdi, beş yüzünü. Beş yüz daha geldi, onarı da orda kesdi. İki tenesi gurtuldu. Getdi Yemen padişahına haber verdiler.

“Ulan siz nasıl adammışsınız?” dedi. Huylandı. Onun ikisini de orda cellat etdirdi padişah. Alarım vurdu, yazı bütün asker doldu.

“Ulan sen misin bu gadar askeri gıran?” deyi başına birikdiler. Gene bakdı gız gidici elinden, gendini öldürücüler. Gızın elinden dutdu.

“Ya Resulallah sana sığındım!” dedi. Girişdi bunnara. Vurarkan vurarkan yardı, getdi büyük bi daşın arkasına gızı otutdu. Gendi geri döndü. Vurarkan vurarkan gafalar fır fır fırlıyo. Allah'ın emriylen bir çalmıyor mu on tenesi birden düşüyor. Beş gün harb etdi bu oğlan. Aç susuz, yaralandı. Bir gün bakdı kı yazıda asker galmadı, elini şöyle gözünün üstüne godu, gızı arıyo. Akgavak Gızı da,

“Acep Beyrek bunnarın içinde sağ galı mı?” deyi bakıyordu. Bakdı ki bi adam dolanıyo tek başına.

“Acebe gendi mi?” deyi ilerledi. Bakdıkına yaklaştı, gendi. Çağırdı. Bey Böyrek sesine geldi gızın. Daşın ardına gelince Bey Böyrek düşdü. Ne gadar eshabı varsa soydu gız. Bir tek donu galdı. Bunnarı Beyrek'in yaralarına sardı. Ganını durduramıyo daha da.

Bunnar burada galsın biz gelek Çin Gızı'na. Kırk gün olmuşdu, Çin Gızı ordusunun başında uykusuz bekliyo. Askerin gumandanına dedi ki,

“Sen burada dur, bunnara muğayyet ol. Ben babama bi gideyim. Bey Böyrek gelmedi, acep eve mi geçdi, biz görmedik mi?” dedi. O zaman geldi banasına sordu:

“Baba, Bey Böyrek'den bi haber yok mu?”

“Gızım benim de haberim yok.” Gız birez dinenmek uçun odasına getdi. Rüyesinde Bey Böyrek'in halını görüncü, fırladı babasının odasına vardı.

“Nası galdırım babamı?” dedi.

Gendi gendine söyler orda:

Garıb bir beğ gibi uçdu yuvadan
İner gelise nasıl gakan aradan
Perişan gördüm halını üryamdan
Zalım Yemen başucumda şindi can gider

Gendisinde deşel yokdur garalım

Dizgini golunda da yatar yaralım

Uyan babam uyan tezce varalım

Zalım yemen başucunda şindi can gider

Yedi sene ben çaldım başımı daşa

Doldu gözlerimde kargadı yaşa

Halı bana da ayandır rüyamda

Uyan babam uyan ben gidiyorum

O zaman babası uyandıkına kızı böyle söylüyor, bir kakım babası da karşılığına söyler:

Ben de gördüm gızım senin düşünü
Perişan gördüm başucunda eşini
Dellallar koşdurup da bitireyim işimi
Toplayım ordumu barabar gedelim

O zaman gız söyler bakalım:
Geç galırsın topluyamazsın ordunu
Gel izin ver dermansız goyma derdimi
Sen ordununun takibeyle ardımı
Yetişemen şimdi oğlana can gider

O zaman da babası söyler:
Toplandı ordu da yüz bini hazır
İki yüz binini de getirir vezir
Gorkma gızım yardım eder Boz atlı Hızır
Çekdirin atları binek de gidek

O zaman kız söyler:
Yedi sene müddet galbim yaralı
Çevirmiş gelini de Yemen gıralı
Al ganlar içinde yatar yaralı
Hazırdır atlarımız bin de gidek bey babam

Hemin atlarına bindiler. Gız öyde, gendi ordusunun başına geçdi, babası ardlarından geliyor amma. Benli Boz da böyle kişneyi kişneyi zencirleri gırmış, o da yetişdi, Gızın ordusu önde, Benli Boz gızın yanısıra. Babası da arkadan sürerken, Yemen padişahının memleketine getmede olsun.

Gız bir de bakdıkına (Akgavak), karşidan bir duman çıkdı, ilerden yırakdan amma, anca o gadar olur.
“Eyvah, gurtulacamız galmadı!” dedi, ağlaya ağlaya ağladığı yerde söyler bakalım:

Muhabire ediyor yokdur bineği
Olmaz da gancık iderin bu gün döneği
Dayanmaz Akgavak'ın da buna yüreği
Niçin öte döndün sevdiğim yönünü

Bene bak yiğit öte döndün yönünü
Ne yapımsa durduramadım ganını
İzin ver çıkarayım tek galmış donumu
Sileyim ganını ben de gizleneyirim

Bunun böyle söylemesine dayanamadı Bey Böyrek, yaralı yaralı gaktı. Bir haneni söyler:
Her yerini çıkar sevdiğim
Ben de öte döndüm yönümü
Ne yapsan durduramazsın ganımı
Ben ölsem de sakın çıkarma donunu
Amanın silme ganımı
Dosta düşmana rüsvay eyleme beni

Oğlan yönünü ötü yüze döndü, 'bene haramdır' deyi bakamıyor gıza. O zamana gadar atlılar yaklaşmışdı. Akgavak gızı gördü, en öyde gelen Çin Gızı'nı. Ona da onu söyler:

Gelmeyin gelmeyin her yerim açık
Birez önden get de gizlenim acık
Sevgilim Böyrek de canından geçik
Dost mu düşman mısın gelmen üsttime

O zamanaça Çin gızı atın başını çekdi. 'Beni düşman belledi, icabında zehir içer.' deyi düşündü. O zaman Çin gızı bir hana da gendi söyler:

Dün gece rüyamda gördüm halınızı
İki gat aldım yanıma elbisenizi
Bene derler gahraman Çin Gızı
Size yardımcıyım gorkma ben de bir gızım

Çin gızı elbisesini attı, asger gelip de gendini böyle görmesin deyin.

“Sen şu elbiseyi gey!” dedi. Kendi de Bey Böyrek’e sarıldı. Bey Böyrek’i çevirdi ki, uykudan uyanmış gibi. Bey Böyrek salavatını getirdi.

“Ben ne gadar yatmışım?” dedi. Gız,

“Heye, Bey Böyrek, uykusuzsun da çok yatıksın.” dedi.

Hızır Aleyhisselam gendi gelmiş, rüyada o dakkada öfelemiş, heçbir yarası marası galmamış.

“Bey Böyrek, şimdi burada otur bene seyr et. Ben Yemen padişahınan bir harb edim. Sen de bene bak.” dedi.

Asgeri çekdi, galayı guşatdı. Bir borazan vurdu, herkes atının üzerinde hazırlandı. Bir borazan daha vurdu. Asgere,

“Girin içeri!” dedi.

Asger içeri girdikine heç kimse sağ yok. Geri çıkdılar. Çin gızı geldi, Bey Böyrek’e;

“Ne yapım Bey Böyrek, içeri girdim, sağ kimseyi bulamadım.” dedi.

Bunlar atlarına bindiler. Bey Böyrek, Akğavak Gızı, Çin gızı, babası... Doğru çekdiler Çin padişahının memleketine geri geldiler. Bunlar birkaç gün istirahat galdıktan sonra, o zaman müsaade istedi, getmek için. Ne gadar,

“Burada gal oğlum, yerime padişah ol!” dediyse de kabul etmedi. Dedi:

“Beni anam babam beni bekliyo, benim getmem lazım.”.

Gakdılar bunlar, yükde hafif pahada ağır mallarınan bunları yolcu ettiler. Çin Gızı’nı, Akğavak Gızı’nı Bey Böyrek’i. Yollarda bunlar, günler geçip, sohbet ederek geliyorlar. Bir gün gene ağşam olu. Dedi ki,

“Burada galak böğün. Bura dev mıntıkası, gece getmek eyi değel.”

Onlar istirahat ede dursun bir tarafta dev garısı boyuna remili atıyor. Garı bir de baktıkına,

“Bey Böyrek gelmiş, orda çalılarn, çıyanların içinde yatacana, gedin alın gelin uşakları!” dedi uşaklarına.

Devler getdiler hömürdene hömürde. O zaman Akğavak Gızı dedi ki,

“Bey Böyrek bunlar kim?”

“Gorkma, onnar gardaşım”

“Ney ki, bunlar nerden senin gardaşın oluyor?”

“Sen gorkma, onlar benim gardaşım, bizi götürmeye geliyorlar.” dedi.

Geldiler bunlar, hoş beşden sonra bunları doğru devlerin gonana getirdiler. O gece bunlara izzetler hümetler oldu ku, haddinden fazla. Sabahleyin bunları yolcu etmede olsun, Bey Böyrek bakdı ki, insan gafasından gala yapmışlar.

“Bunlar ney?” dedi, sordu anasına.

“Oğlum sen orda haste yatarken uşaklar getdiler, galanın içinde sağ galanları kendileri öldürdüler. Getirdiklerini getirdiler, getiremedikleri orda kaldı.” dedi.

Bunları ordan yolcu etdiler, bunlar epey geldikten sonra, Bey Böyrek babasının memleketine yaklaştı. Baktıkına bir çoban:

“Çoban, gel oğlum, gel! “Ney ulan bu vaziyetin, kara geyiyon felan.” dedi.

“Aman bizim padişahın bir oğlu var. Bilmem netiğimin... O getdi gedeli biz bele gara yaslar içindeyik yav.”

“Lan oğlum senin gonusman çok hoşuma geldi. Bey Böyrek benim gorkma.” O zaman çoban gorkdu:

“Gorkma oğlum, get, babama haber ver, hem bahşışını alın.” dedi.

Davarı bırakdı çoban ya Allah... Seğitti padişaha, getdi haberi verdi, bahşışını aldı. Padişah askerilen şenlikilen garşıladi bunu, getirdiler saraya. Gelen gedenin haddi hesebi yok. Gurbanlar kesiliyor, yemekler oluyor, kefler oluyor, bunlar birkaç gün sürdükdükden sonra, bu oğlan düğün tederiğine bakdı. Düğün tederiğini yaptı, her şeyisini bitirdi. Düğünler davullar çalınıyor. Gırk gün davul çalınacak. Bu sırada bir nama geldi ki Bey Böyreğe, Ataş kiralı baş galdırılmış. Bey Böyrek namamı aldı okudu ku,

“Şimdiye gadar benden haraç yiyordunuz amma, şimden sonra ben sizden haraç isdiyom, haraç verdin verdin, yoksa harbim var sennen.” diyor.

Aha buna da Bey Böyrek’in canı sıkıldı, hiddetlendi. Gakdı davulu düğünü bırakdı, asgeri guşatdı; doğru harbe çekdi, Ataş kiralına. Ataş kiralıynan ganlı bir harb yapmaya başladı. O yana vururkan, bu yana vururkan, kılığların önünde gafalar fir fir fir; gövdeler bir yana, gafalar bir yana. Dünya gan çalkamıyor. Ölen öldü. Bakdılar ki ardı arkası yok bu işin, ölmeyen de gakdı gaçdı getdiler. Meydanda kimse galmayınçı Bey Böyrek asgerini çekdi geri geliyo. Birez geri geldikten sonra dedi ki,

“Ulan, ben niye geri gedip de galanın içine girip bunların hepsini öldürmedim?”

O zaman kırk tene eyi pehlivanından aldı yanına getdi. Getdi, galanın kapıları gapalı. Giricek yer bulamadı, geri döndü. O zaman,

“Birez avlanak gidek.” dedi. Derken güzel bir dağın dibinde, sulu-summatlı bi yer, çayırılı, çimenli. İmrendiler. Dediler,

“Şurda bir yemek yiyek, atlarımız da birez istirahat etsin.”

Gendi, atı heç otnan, samannan, arpaynan böyütmemişdi. Sade şekernen, fıstık içinen, payamnan böyütmüşdü. Efendime söyleyim, atın dizginini de yokarda bi haklıya bağladı. Ötekiler de atları döğüttdüler. Yemek yedi, su içdiler. Suyu içende uyudur pınarmış. Suyunu içen gırk gün uyurmuş. Dürbünnen bakdılar ki pınarın başında adamlar var. Ataş kiralı adamlarını gönderdi, getirdiler ki bunlar. Ellerini gollarını bağladılar, eltdiler zındana atdılar. Benli Boz’u dutamadılar yalnız. Ne gadar etdilerse dutamadılar. Kemend atdılar, kemenden çıkdı getdi. Ondan sonra gözlerini açdı Bey Böyrek, zındandalar. Amma fayda ne. Bi kele iş işden geçmiş.

Yedi sene geçdi. Bunları senede bi kere bırakırlar. Herkeş işde ehtiyacını görür, tıraşını olur. Geri içeri gollar zındana. Yedi sene devam etdi. Her sene oğlan galanın burcuna çıkar, 'Aceb bizim ordan gelen olur da haber alabilir miyim?' deydi. Bu da Ataş ghalının gızının dikkatını çekdi. Gızın sarayı ayrı, galanın üstünde. Her sene, her sene bele. Yedinci sene gene ora çıktı. Bakdıkına gendileri tarafından gelen bir galabalık var. Gele gele geldi ki bir bezirgen. 'Ney ki bunlar, şunlardan bir haber alamam mı' deyin sazlan söyledi:

Sene derim de sene ya bezirgân başı
Nerden alıp nere satarsın kutu gumaşı
Acep sorsam bilir misin de Oğuz Şahı'nı
O bizim ellerden haber ver de get

O zaman bezirgân baktıkına, bi tenesi gözünün ağıdıynan, ciğerden söylüyor. Adamlara çağırdı,
"Durdurun bakalım ulan atları!" Adamlar hayvanların başını dutdular.
"Ulan şu söyleyen adama kim cevap verise gendine beş gatır bahşiş vereceem." dedi.
Azapların biri de güvenip karşılığına söyleyemedi. Söylemek ele golay mı? İçlerinde bir keloğlan varmış. Bu Keloğlan,
"Lan ne diyor ağa?" dedi. Dediler:
"Yoorum... Kim şu adama karşılık söylerse beş gatır gendine bahşiş vericimiş."
"Yok ağam ben beş gatır nıdicim, başımla ikisini bene verise ben söylerim."
"Ulan gendine gurban olsun, yeter ki şu adama cevap versin." dedi. O zaman Kel Oğlan Bey Böyreğe karşılık verir:
Bize derler de bize bezirgan başı
Alır satarım da kutnu kumaşı
Söyle niçin sorarsın Oğuz şahını
Gelirken uğradım ora senin eline

O zaman alır Bey Böyrek, anasından babasından haber soracak:
Söylen ağam söylen ben de bileyim
Oğuz şahından da bir haber alayım
Oğuz şahının oğlu Bey Böyrek'im
Anamdan babamdan haber ver de get

Bezirgân başına Keloğlan dedi ki,
"Demek ki Bey Böyrek daha sağmış." Çünkü Bey Böyrek'in dünyaya öldü haberi şahya olmuşdu.
"Oğlum doğru haber söyle, nasıl gördüysen öyle söyle." O zaman Keloğlan söyler:

Nettiler de oğul Bey Böyrek nettiler
Yıkıldılar babayın tahtını harabettiler
Baltacı Kel Vezir'i Oğuz'a şah ettiler
Öldü anan baban öldü böyle gördüm

Anasından babasından haber aldı, bir de gızlardan haber alıcı. Alır Bey Böyrek:
Evimizin önü bir ova yazı
Gölümüzde yayılır da ördeği gazı
Can gardaşım Benli Boz atım Çin Gızı
Akgavak Gızı'ndan haber ver de get

Keloğlan alır:
Oğradı yolumuzda şeharinden geçti
Akgavak'ın nişanolacak bezirgândan biçdi
Gahraman Çin Gızı da bir tas ağıyı içdi
Öldü Çin gızı Benli Boz'dan yok haberim

Bey Böyrek inanmak isdemez. Bir daha alır:
Demek emmi bizim elden geçdin mi

Akgavak'ın bazarlığını da biçdin mi
Aman o mâh yüzünü de gördün mü
Söyle emmi nasıl gördün bizim elleri

Alır Keloğlan:
Alıyor güzel Akgavağı da Kel Vezir
Gözümle gördüm değmesin nazar
Ulaşmazsan olursun sen de bir mezar
Guruldu düşün böyle gördüm sizin elleri

Ondan sonra Böyrek, gözünün ağdınnan ağşam olmuşdu. Argadaşları da gene herkeş ihtiyacını görmüşdü memleketin içinde. Gendi ne ihtiyacını gördü, ne bişe etdi. Sakkalınan felannan içeri girdi. Zindana geri goyup gapıyı kitlediler. Ağşam olmuşdu. Kırılın gızı hizmetçısına dedi ki,

“Bir sini donat, arakısınan, mezesinnen, götür. Zındancılara ver içsinler, zındancılar sarhoş olduktan sonra kilidi ceplerinden al, zindanın kapısını aç. Sen orda Bey Böyrek hanısı dediğin zaman,

“Ağşamızın yerine biz gidek, ölüsek de biz ölek deyin, o der ki benim, o der ki benim. Sen sakkallıyı tut al gel, o sakkallı galdı.” dedi.

Bunlara arakıyı götürdü hizmetçi, zındancılar da keflendiler, ‘bize böğün ziyafet gelmiş’ deydi. Al gaddeh, vur gaddeh içdiler. Epey içdikden sonra her biri bi yana sarhoş oldu düşdüler. Gız ceplerinden enahdari aldı, zindanın gapısını vurdu, açdı. İçeri girdi.

“Bey Böyrek kimise gelsin!” dedi. O dedi,

“Benim!”, obiri dedi,

“Benim!” Ozaman getdi gız hemin sakkallımın yakasından dutdu. Sakallı Bey Böyrek’di işde. Çünkü Bey Böyrek tıraş olmadı. Ağşamaca bezirgenle şöyleşdi durdu.

“Argadaşlar, getme var amma gelmeyi Allah bilir, ölüm var, galım var.” dedi. Dualaşdılar. Gendileri de dışarı çıkdı ağlayarak. Hizmetçi zindanın gapısını kitledi, kilitleri geri zındancıların cebine koydu. Ondan sonra Bey Böyrek’i getirdi, gıralın gızının odasına. O zaman gız dedi ki hizmetçiye,

“Sen çık!” Gapıyı da örttdüler.

“Bey Böyrek sene bir şey söyleycem, eğer sözüümü dutarsan seni bu galeden gurtarrım; nettin, ne söyledin hepsini ben duydum. Eğer beni almaya söz verirsen seni buradan gurtarrım.” dedi. Bey Böyrek,

“Alamam!” dedi.

“Gel, sözüümü diğne, beni al, seni buradan gutarım.” dedi gız. Gene dedi Bey Böyrek,

“Ben alamam!”

“E alamamayın sebebi ne?”

“Valla, evel olarak Akgavak Gızı benim nişannım, ben bi kere onu almalıyım, ilk önce. Ondan sonra ikinci garılığime gabul edersen seni alırım.” dedi. Gız,

“Tamam gabil ederim, ben de seni buradan gurtarrım. Geden, nişannımı alın, tahtını tacını geri guran, yerine oturun, asgerini çeken gelin. Geçileri getirin, her geçinin buynuzuna birer mum yakan, galayı saran, babam ataşdan yeğın gorkar, amana gelir. O zaman dekine, ben sende tutsak olan adamlarımı isderim de, o zaman esik olan adamıyım yerine bi can isderim de.” dedi.

Oğlan örgetdi eyice. Gakdı, ipi bağladı galadan aşağı salladı. Perdeleri merdeleri bağladı, derken gız saçını bağlar yukarıdan ayın ışığında. Oğlan, pıçaklan ipi kesdiğinen düşdü birez aşşaa. Düşdü birez yanı, sağrısı ağrıdısa da, o kadar da olur, heç aramadı. Gakdı at yok beşi yok, yayan yapıldak yola düşdü. Deha de sabah namazı açılmazdan evel, şafak atdım, atıcım deyo, o zaman ta nere ulaşdı, uyku pınarımın başına ulaşdı. Adam yayan ne yol alı? Efkarlandı. Orda söyler bakalım gene:

Gecenin de şavkı yıldız doğmadan
Zalım gıral da yatağından gakmadan
Gavur gıral gelip beni dutmadan
Yetiş Benli Boz’um sen bene yetiş

Sabah oldu dağda şafak yıldızı
Berat etdi beni gıralın gızı
Şimdi geldi hatırıma Akgavak gızı
Yetiş Benli Boz’um sen bene yetiş

O zaman mübarek hayvancağız gemi ağzında dolanıyordu. Yedi sene olmuşdu. Kişneye kişneye geldikine vay mübarek, bi inne bi iplik galmış. Berdahıyı sırtından indirdikine beline yapışmış, gem ağzına dillerine oturmuş. O zaman gene eskârlandı söyledi bakalım:

Berdahıya yapışmış senin beline
Gemler oturmuş da onmadık diline
Ey dost barabar gedek babam eline
Yetiş Hızır yetiş dar günlerime

Her yerin senin yare yare olmuş
Beni götürmeye mecelin galmamış
Kel Vezir Akgavak'a düğün gürmüş
Yetiş Hızır yetiş dar günlerime

Hızır Aleyhisselam gaipden çıktı geldikine, selam verdi. Şöyle baktıkına aksakallı bir adam.

“Ne oturuyon oğlum burada Bey Böyrek?”

“Valla, baksana atımın heç halı galmamış.”

“Oğlum ne var atında?”

O zamanaça atı sıvadı gendi.

“Lan oğlum bin de get atında bişi yok.”

Oğlan baktıkına atına, maşallah, sanki gendine yedi sene hurma yidiriksin.

“Yeri işin rast gelsin, şo gelen kim?”

Bey Böyrek o yüzü bakıncı, gözden gayboldu getdi. Atına bindi -amma- herif vurdu dizgini. Ganat vurdu Benli Boz. Memlekete yaklaştı, baktıkına bir çoban davar yayyor.

“Lan çoban, gel senin ile elbiseleri değişek herif!”

“Ağa, sen de benim ile gülüyon mu? Sen benim ile elbiseleri değişin mi? Biz fukara bi adamık, bizim ilen eğlenme.”

O zamanaça elbselerini çıkattı.

“Ver senikini de bene.”

Çoban sevindi, kötü elbiselerini verdi gendine, abesini, keşesini. Para verdi, koyun aldı, kesdi, garnını çıkattı, başına geydi. Keloğlan olarak memlekete getdi. Atını bi yere bağladı. O gece de kına yakıyollar Akgavak Gızı'na. Bu sazını aldı, kına yerine sazıcı olarak,

“Âşık gelmiş, âşık gelmiş, öte gedin söylesin!” deyin. Kel Vezir'in eski avradı da hizmet ediyö. Ona buna et dağıdıyo kınada. Bakdı ki bir garı oynuyor, o da gendi arğadaşlarının birinin anası. Bunu söyler şimdi Bey Böyrek:

Kadir Mevlâm da üstümüzde delil
Kâbe'yi yapıran da İbrahim Halil
Yoldadır Mehmed'in inşallah gelir
Otur garı otur gelin oynasın

Garı utandı.

“Bu ne biçim âşık, benim oğlumun adını ne bilir?” dedi. Cübbeden gendini yere atdı. O zaman bir sarı gız gakdı, gız oynuyor şimdi. Gene söyler Bey Böyrek:

Gakdı da bu gün sazımın yası
Eline geçdi goç yiğidin deli sazı
Arğadaşım Avcı severdi bu sarı gızı
Otur güzel otur gelin oynasın

Sarı gız güpbedenek gendi gendini yere atdı. Gendi gendine dedi ki,

“Acep bu kim, benim sıırımı nerden bilir? Benim sıırımı Bey Böyrek bilirdi, kimdir bu? Avcı'yan benim sevişdiğimizi anca Bey Böyrek bilirdi.” dedi. Sona başga bir garı gakdı. Kel Vezirin garısı da gene et dağıtıyordu. Ona da söyledi:

Bazardan almış da Yağgarın etini
Cazı garı seni dağıdırısın yitini yitini

Sene dirim Kel Vezir'in puşt hatunu
Gel birez de sen oyna göynüm eğlensin

Bişey de diyemiyo, getdi hora oturdu Kel Vezir'in avradı. Govamıyo da âşığı. Sona başga bir garı gakdı oynuyodu:

Zindanın kapusunda dikili direk
Yedi yıldır çekdiğime de dayanmaz yürek
Gavuşdu Akgavak'a böğün Bey Böyrek
Birez de gelin oynasın göynüm eylensin

O zaman gız perdeyi galdırdı, meydana çıkdı. Bey Böyrek olduğunu tamamen ağnadı. Bunlar boyun boyuna sarıldı. Ahoo... Orda kim galırkına yav... Haber getdikine Bey Böyrek gelmiş, tas yitmiş. Eee netcek şindi Kel Vezir? Nere kaçıp gurtulucu, saklanacak yer arıyo, bulamıyo da.

"Nere getsem beni bulmaz?" deyip yüznumaraya, abdeshananın içine girdi getdi. Bey Böyrek şindi gızı da aldı, sarayına getdi. Veziri vüzerayı topladı.

"Yoorum hele siz şu adamı bulun!"

O yanı, bu yanı aradılar, yok. Aradılar, daradılar, bakdıkına yüznumaranın içine girmiş. Aboovv...

"Ulan Kel, ben getdim, yedi sene yatdım. Ne arkamdan bi harbe çıkdın, ne bir sordun, ne sual etdin. Anamı, babamı ağladı ağladı kör etdin, saraydan dışarı atdın, onlar öyle öldü. Nişannımı da aldın, patışah oldun" dedi. Titireyo, ses soluk çıkacağı galmayık, bet beniz galmayık.

"Seni ben çeşitli öldürücüm de şindi onun zamanı deel." dedi. Sonra palayı çıkarıp da gendinin başına bi tene godudu, -şo gasap Gara Ahmed'in goyunu şakılayıp da ikiye yardığı kimi- ortadan ikiye yardı. Aboovv... Gara südüklekin içinde bırakdı, getdi. Vezirlere,

"Oğlum size noluyo lan, siz ne uçun benim peşime düşmediniz?" dedi. Vezirler -babaaa- sarardı, soldu, titremeye, can atmaya başladılar. Birer de onnara godu, vezirleri mezirleri, sarayda işe yarayan adamların alayını kesdi. Ondan sonra yeniden vezir vüzerayı seçti. Büyük Millet Meclisi'ni kurdu. Padışahlığının tahtına çıkdı. Geri düğün gurdurdu. Kırk gün şenlikler, kefler etdi.

"Gözümde galmasın edeceğim." dedi. Akgavak Gızı'nı aldı, mesud oldu.

Şindi biz gelek, ordaki adamları gurtarıcı. Gakdı bu, aşgerini de aldı geceleyin. Her geçinin buynuzuna birer mum yakdı, galayı guşatdı. Ataş gıralının galasını. Haber getdikına;

"Padışahım, galanın etirafı bütün ataş!" deye. Bey Böyrek geriden,

"Eey Ataş gıralı, sendeki yedi senedir tutsak olan kırk tene adamımı isderim, yoksa yakarım seni!"

"Başım üstüne, başım üstüne, hemin techizatıynan bırakacaam."

Getdi, hemen zındandan adamları çıkaddı. Birer at, gılıç, galkan, neyse, hepsine. Bindirdi. E adamın bir tenesi eksik.

"Adamımın bir tenesi eksik, hanı nerde? Onun yerine can isderim, heç başka bişi isdemem."

Elin adamı gelir mi? Böyük gızına dedi. Gız,

"Ben onların dinine giremem." Orta gızına dedi. Gız,

"Ben de giremem." Güççük gızına car dedi. Gız,

"Baba, senin canın sağ olsun, benim canım sene feda olsun, ben gederim." dedi. Gızı da eyle aldı. Aşgerini de çekdi, adamlarını da gurtardı. Geldi tahtına, tacına oturdu. Dilime sağlık.

2.1.3. Efsaneler:

Efsaneler kişi, yer ve olaylar hakkında anlatılan kısa hikâyelerdir. Özellikle olaylar ve kişilerle ilgili olanları olağanüstü karakterlidirler. Yinede insanlar bu kısa hikâyelerde anlatılanlara inanırlar ve kuşaktan kuşağa bunları aktarırlar (Sakaoğlu 1990: 6; Artun 2004: 94).

Efsaneler halk okulları gibidir. Bireye toplum içinde neyi yapıp yapmayacağını, nasıl davranacağını öğretir. Belli bir tabiat şeklini, örneğin insanı andıran bir kayayı, bu eğitimde verilenlere uyulmazsa insanın başına neler gelebileceğinin ispatı mahiyetinde bir ibret abidesi olarak gösterir.

Kilis'te anlatılan efsaneler genellikle dinî özellik taşıyan, evliya, ermiş vb. kutsal kişilerin hayatları etrafında oluşan, menkıbe denilen türdedir.

Timsah Kayası

Kilis İslahiye yolunun Sabun Suyu ile kesiştiği bir noktada, yolu takip eden yüksek yamaçlardan birinde, görenleri hayrete düşüren tepeden boşluğa uzanan timsah şeklinde bir kaya vardır. Ülkemizde görülen bir hayvan olmaması bile zengin hayal gücüne sahip halkımızın timsaha benzemesinden dolayı bu taşta dair efsaneler anlatılmasının önüne geçememiştir. Bu kayanın şöyle bir efsanesi vardır:

Eskiden bol sulu şimdi ise kurumaya yüz tutan Sabun Suyu'nun civarında çok eskiden bir çoban keçi ve koyunlarıyla yaşamış. Bir gün çoban hayvanlarını yayarken namaza durmuş. Çoban secdeye vardığında arkasından bir timsah yaklaşmış. Tam çobanı yemek için ağzını açmışken Allah timsahı taşa çevirmiş.

Taş Kesilen Kartal

Eskiden kartal ve diğer bazı yırtıcı kuşlar çok büyük olurmuş. Kilis'in Kantara Köyü'nde başı olmayan bir kartala benzeyen bir kaya vardır. Yöre halkı bu kartalla ilgili şunları anlatır:

Bir gün gökyüzünde uçan büyük bir kartal aşağıda oynayan çocuğu görür ve üzerine süzülür. Tam çocuğu kapacakken havada taş kesilir. Bir taş kütlesi hâlinde yere düştüğünde de kafası kopar.

Köfteci Bekir Dede

Çok eski zamanlarda çobanlara azap adı verilmekteymiş. O devirde iş arayan Bekir adında bir azap Kilis'e gelir ve bir ağanın yanına çobanlığa durur. Bir süre sonra evin efendisi hac vazifesini yerine getirmek için kutsal topraklara gider. Kurban Bayramı vakti geldiğinde evin hanımı eşinin çok sevdiği köftelerden pişirir. Kendi kendine;

"Keşke beyim burada olsaydı da şu çok sevdiği köftelerden yeseydi." diye söylenir.

Bunu duyan Bekir:

"İstersen hanımım ver, ben soğumadan bir koşu Bey'ime verip geleyim." der.

Kadın, "Her halde Bekir'in canı çekti, isteyemiyor." diye düşünür ve bir kaba biraz köfte koyar. Bunun üzerine Bekir:

"Hanımım bu az oldu, istersen biraz daha koy, ola ki yanındakilere de ikram eder." der. Kadın,

"Anlaşılan Bekir bugün çok yorulmuş, iyice acıkmış." diye düşünür. Birkaç kişilik köfteyi bir kaba koyar. Azap köfteleri alır ve gider. Birkaç saat sonra döner ve:

"Hanımım Ağam çok sevindi. Sana selamları var. Kabını da kendi getirecekti." der.

Kadın 'fakir işte, her halde kaba da ihtiyacı var' diye düşünür.

Aradan zaman geçer ve evin beyi Hac'dan döner. Hanımına:

"Hanım köfteler çok güzel olmuştu. Bekir'in getirdiği köfte kabı da getirdim. Ancak ben bu işe çok şaşırardım. Nerde şimdi o?" diye sorar. Bunun üzerine kadın olan biteni anlatır. O zaman Bekir'in ermiş biri olduğunu anlarlar. Yattığı yere varırlar. Fakat bir de bakarlar ki, sırrı açığa çıkan Bekir ruhunu teslim etmiş.

Bu olaydan sonra bu zat Köfteci Bekir Dede adıyla anılır. Bir zaman sonra Akcurun Mahallesi, Kesikminare Camii'nden Akcurun Camii'ne inen yolun başında sağ taraftaki türbeyi yaptırırlar.

Şurahi'l-Hasene ve Kerametleri

Şurahi'l-Hasene, Hz. Peygamberin Vahiy kâtiplerindedir. Hicaz civarında bir savaş sırasında Kilisli bir asker çok zor durumda kalır ve hayatı tehlike girer. Tam umudunu kaybettiği, her şey bitti dediği sırada aksakallı, nur yüzlü biri çıka gelir ve elinden tutarak onu kurtarır. Şaşkınlığı üzerinden atan asker ihtiyara kim olduğunu sorar.

Aksakallı ona:

"Ben senin hem-şehrin Şurahbil Hasene'yim." diyerek, koltuğunun altından askere Kilis'e bugün türbenin olduğu yeri gösterir ve;

"Bak işte benim yerim burası. Bu iyiliğime karşılık senden yattığım yere benim kabrimi belli edecek bir türbe yapmanı istiyorum." diyerek gözden kaybolur.

Savaş bitiminde Kilis'e dönen asker ilk iş olarak kendisine dendiği gibi Şurahbil Hasene'nin türbesini yaptırır. Türbenin avlusunda bulunan suyundan içenlerin şifa bulacağına inanılan kuyu ile ilgili bir rivayet de şöyledir:

Türbenin eski hizmetkârlarından olan Altın Dede kalbi temiz, ihlâslı biridir. Altın Dede sabah namazına kalktığı bir vakit abdest almak için kuyudan su çeker. Fakat ne görsün; kuyudan su yerine bir kova altın çıkar. Altın Dede tam üç defa altınları tekrar kuyuya boşaltır. Dördüncüsünde ise;

“Ya Rabbi ben senden altın değil, abdest almak için su istiyorum.” diyerek kovayı tekrar kuyuya salar. Nihayet bir kova su çeker, abdestini alır ve namazını kılar.

İşte bu sebepten dolayı bu kuyunun suyunun şifalı olduğuna inanılır. Türbeye ekseri felçli hastalar getirilerek bunların hastalıklı azaları bu kuyunun suyu ile yıkanır.

Hz. Ali'nin Ayak İzi

Kilis'in yaklaşık olarak on kilometre batısındaki Kalleş Tepesi'nin zirve noktasında Belkayası denilen bir kaya kütlesi vardır. Bu taş üzerinde Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen bir ayak izi bulunmaktadır. Böyle kaya üzerlerindeki ayak izlerine Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanır ve bunların genelde Hz. Ali'ye ait olduğuna dair efsaneler anlatılır. Kilis'te bu ayak iziyle ilgili anlatılan efsane şöyledir:

Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu kırklar meclisini toplayarak;

“Sizi öyle bir yere sefere göndereceğim ki, oranın pek kıymetli bir iklimi vardır. Küttüğünden bal, yaprağından yağ damlar. Lâkin bu belde küffar ilidir. O kâfirlerin en azılılarından Nemrut cinsindedir.” der.

Hz. Peygamber oluşturduğu birliğin komutasını Hz. Ali'ye vererek dua eder ve onları Kilis'e gönderir.

Bugün Akpınar mesire alanının çevresindeki meyve ve sebze bahçelerine kâfir kelimesinden bozulan şekli ile “Kefre Bahçeleri” denilmektedir. Kefre Bahçeleri'nde kendini ilah olarak tanıtan bir kâfir yaşarmış. Bu yükseğe bir kaya arkasından gizlice girdiği bir ağaç kovuğunda barınmış.

Hz. Ali ve askerleri Kilis'e geldiklerinde önce Kalleş Tepesi'ne çıkarlar. Buradaki yerleşim yerini zapt ederler. Hz. Ali bu tepe üzerindeki bel taşı üzerine çıkar ve bir nâra atar. Bu narayı Hz. Ömer Mekke'den işitir ve dua ederek;

“Ali cenge başlıyor.” der.

Anlatılanlara göre Hz. Ali'nin ayak izi bu kaya üzerine çıkmıştır. İmam bu kayanın üzerinden kılıcı Zülfikar'ı savurur ve kılıç on beş-yirmi km. uzayarak Kefre'nin başını saklandığı ağaç kovuğunu da keserek düşürür. Kefre'nin kesik başı yukardan aşağıya düşerken “zop zop” diye sesler çıkarır. Bu çıkan seslerden dolayı onun başının düştüğü yere “Zopun” denilir.

2.1.4. Fıkralar

Fıkra, gündelik hayatın içinde yaşanan insanî kusurlar, çarpıklıklar, zıtlıklar, eski yeni çatışmaları ve gültünç olayların mizahî, alaycı veya hikmetli sözlerle, genellikle bir fıkra tipine bağlı olarak anlatıldığı sözlü edebiyat ürünleridir (Yıldırım 1999: 3).

Kilis sözlü kültüründe pek çok fıkra anlatılır. Bu fıkraların bazıları yörede yaşamış tarihî şahsiyetlere atfedilmektedir. Fıkraların çoğunda ise Kilis'in kendine has ağız özelliklerine vurgu yapılır ve gelin kaynana çatışması gibi konular işlenir. Çalışmamıza aldığımız metinlerden bazıları Zeytinalı dergisinin muhtelif sayılarında yayınlanmıştır.

Zalimin Bastığı Yerde Ot Bitmez

Azez Sancak Beyi Sarı Abdurrahman Paşa zalimliğiyle ün salmış biridir. Bir kış günü Çekmeceli Mehmet Hoca'yı ziyarete Kilis'e gelir. Hoca caminin damına loğ çekmektedir. Paşa bir süre bekler. Hoca bir türlü damdan aşağı inmez. Paşa dayanamayıp hocanın yanına dama çıkar. Hoca, Paşa'ya bir şey söylemeden elinden tutarak damın dört tarafını dolaştırır. Paşa sorar:

“Hocam beni böyle damın başında ne dolaştırıyorsun?” Hoca cevap verir:

“Zalimin bastığı yerde ot bitmez derler. Seni caminin damına çıkartmaktan maksadım budur. Bastığın yerde ot bitmez. Caminin damı da kışın akmaktan kurtulur. Hiç olmazsa camiye bir hayrın dokunsun.” der.

Şair Hacı Nafi Efendi

Hacı Nafi Efendi, Kilis'in ünlü şair ve ediplerinden biridir. Hicaz'a gidip geldikten sonra büsbütün inzivaya çekilir. Nadiren dışarıya çıktığı bir günde çok sevdiği Hacı Abdülkadir Ağa'yı ziyarete gider. Kendisine gösterilen saygıdan dolayı haremlikte ağırlanır.

O sırada şair geçinenlerden Besim Efendi adında biri de Abdülkadir Ağa'ya ziyarete gelir ve selamlığa alınır. Adam bir süre bekler. Ağa'nın selamlığa çıkmadığını görünce bir kâğıda:

“Efendime âyân olsun hâk-i pâye Besim geldi.” mısraını yazarak içeriye yollar. İçeride bulunan Hacı Nafi Efendi ev sahibinin de onayını alarak kâğıdın altına şu mısraı yazar ve bekleyen adama gönderir:

“Teşarşür âleminde iken kazara pisim geldi.”

Besim Efendi, taşın nereden geldiğini anlayarak darılıp oradan ayrılır.

Dört Fennüs Dört Densiz

Alpkerim adlı bir ihtiyar o kadar şaşır ki her şeyi çift görürmüş. İki Kilisli bir gece kahvede otururken avarelikten Alpkerim Emmi'nin şaşılık derecesi üzerine bahse tutuşurlar. Biri diğerine:

"Eğer Alpkerim Emmi gördüğünü tam olarak söyleyebilirse benden bir sini kaymaklı künefe var. Eğer söylemezse bir sini kaymaklı künefeni yerim!" der.

Gecenin geç bir vakti, ortalık zifiri karanlık, hava yağmurlu, iki kafadar ellerinde fennüs (gemici feneri) yola düşerler. Gelip Alpkerim Emmi'nin kapısını çalarlar:

"Kim o?"

"Hele bir kapıya gel."

"Ne var?"

"Alpkerim Emmi sen biri iki görürmüşsün, bunun aslı var mı?"

Alpkerim Emmi kapıya gelen iki kişiye bakar bakar... Sonunda kapıdakilere şöyle der:

"Dört fennüs, dört densiz; gecenin bu vaktinde bunun için mi geldiniz?"

Ana Ben Ne Gün Doğdum?

Bundan altmış yetmiş yıl önce memleketin çoğu yerinde olduğu gibi Kilis'te de doğan çocuklar çeşitli nedenlerle günü güntüne nüfusa kaydedilmezmiş. Böyle biri delikanlılık çağına gelince doğum gününü merakla anasına sormuş:

"Ana ben ne günü doğdum?"

Anası da cevap vermiş:

"Be, ne bilim ben oğlan. İşte sebehleyin kaktık. Babandan emmin düğüne gettiler. Biz de o gün, müceddere bişiriciydik. Yengen mercimeği seyllordu, ben de aşım hasımını koyucudum. Sancım tuttu, sen doğdun. Sen doğdun dayı emmi lehmacun bişitti. İşte sen o gün doğdun..."

Kilisli Kadınlar Otobüste

Kırklı ellili yıllar. Kilis'ten il merkezine Uğur otobüsleri çalışırmış. Heddüç teyze ile kızı Zennüp ilk defa otobüse binmişler. Otobüs hareket ettikten sonra Zennüp anasına dönmüş:

"Ane sene bir hanek söylüctüm amma, bene kızmıcın ha!" demiş.

"Be söyle kele, diline kira mı iston? Hemin niye kızmı ki?" demiş anası.

"Kele ane hemin oturoruk, hemin de gidor muyuk ne?"

Şehirlerarası Otobüste

Yetmişli yıllarda Kilis'ten büyük şehirlere direk otobüs seferleri başlamış. Böyle bir yolculuk sırasında Şemsi Teyze ile kızı Fattum bolca tuzlu karpuz çekirdeği yedikleri için susarlar ve otobüsün muavininden birkaç kere su isterler. Sonunda muavin dayanamaz:

"Ohoo, suluğunuz deşildi ha. Sankilem burda Kurbağa Kestel'i akor!" der ama suyu da getirir.

Şemsi teyze suyu alır ama iki hanek etmeden duramaz:

"Be, kele oğlan, heç mi öltin ölmedi ne var? Atana dedene rahmet, su vermek sevap taman."

Muavin mahcup bir tavır ile:

"Ben yarenlik edorum deyza, isterseniz size birer kenne de Sofdağ kazozu getirim!" der.

Ruhmorum

Kilisli Halep'e gitmek için sınır kapısına varır. Bir sebepten dolayı Arap görevliyle tartışmaya başlar. Bir süre sonra görevli başından savmak için Kilisliye bağırır:

"Ruh! Ruh!" yani "git git" der.

Kilisli kendi dilinde karşılık vererek:

"Ruhmorum, ruhmorum işte!" der.

Kilislinin Adres Tarifi

Komşusunun eşeğini emanet alıp sonra da kaybettiği için Kazancı Sülo, Kadı Mehmet Efendi'nin karşısına çıkarılır. Kadı kimliğini tespit etmek için sorar:

“Nerde oturursunuz?”

“Kardaşımınla beraberiz Kadı Bey.”

“Peki kardaşın nerede oturur?”

“İhtiyar babamla beraber.”

Kadı öfkelenir:

“Be adam, peki baban nerede oturur?”

Kazancı Sülo, boynunu bükerek şu cevabı verir:

“Üçümüz de aynı havuşta otururuk.”

Yaya Mektup Kaça Gider

Tek postacı olduğundan Postacı Abdullah'ı eskiden Kilis'te tanımayan yoktu. Bir gün Cumhuriyet Caddesi'ndeki PTT'ye yaşlıca bir kadın girer ve Abdullah Efendi'ye:

“Oğlum bu mektup kaçça gider?” diye sorar.

Abdullah Efendi başlar saymaya:

“Uçakla 10 kuruş, taahhütlü 15 kuruş, adi olursa da 5 kuruş...”

Kadın iki gözü çişme ağlamaya başlar ve:

“Oğlum benim param ne gezor... Yaya götürün yaya...” diyerek mektubu bırakıp gider.

Yeryüzünde Böyle Bir Hayvana Rastlanmamıştır

Okuma yazması olmayan bir Kilisli askere gider. Bunu Ali Okulu'na alırlar. Kurs sonunda herkes okuma yazma öğrenir ama Kilisli öğrenemez.

Görevli subaylar ‘bir adama okuma yazma öğretemediniz mi?’ dedirtmemek için Kilisliyle anlaşılır.

Sınav günü komutan kursiyerleri toplar. Komutanın özelliği de testte hayvan isimlerini tahtaya yazıp adaydan okumasını istemesiymiş. Mesela tahtaya aslan yazarmış, erlere okuturmuş.

Sıra Kilisliye gelmiş. Komutan tahtaya “ayı” yazmış. Kilisli, önceden anlaştıkları üzere, arkadaki subaylara bakmış, ayı resmi kaldırmışlar. Hemen ayı cevabını yapıştırmış.

Birkaç örnekten sonra komutan kaplumbağa yazmış. Kilisli subayların gösterdiği resme bakarak “tosbağa” demiş. Bu cevaba şaşırarak komutan tahtaya kendi adını yazmış. Kilisli, subaylara bakmış. Subaylardan tık yok. Kilisli cevabı yapıştırmış:

“Komutanım, yeryüzünde böyle bir hayvana rastlanmamıştır.”

Kırtçalasıcaya Yakışor

Vakt-i zamanında bir hoca varmış. Hoca sürekli cemaatine eşlerinizin, kızlarınızın başını kapatın; onların açık saçık giyinmelerine engel olun şeklinde vaaz edermiş. Fakat hocanın kızı ise babasının dediklerinin tam tersini yaparmış. Bir gün hoca yine aynı şekilde vaaz ederken cemaatten biri dayanmamış ve:

“Hocam senin kız seni dinlemor heral, sen ona bişe demon mu?” demiş.

Bunun üzerine hoca:

“Nedim, kırtçalasıcaya yakışor.” demiş.

Zamane Gelini

Bir gün gelininin kısa bir bluz giydiğini gören kaynanası kızarak:

“Elemtere fiş bu nasıl iş?” demiş.

Gelin cevabı yapıştırmış:

“Rabbiesir, böyle yürör bu asır.”

Her Gün Biriniz Süpürün

Üst katta oturan gelinlerinin kendilerine inmemesi, temizliğe yardımcı olmaması kayınpeder ve kaynanayı rahatsız eder. Bu rahatsızlıklarını geline belli etmek için bir oyun oynamaya karar verirler.

Bir gün kaynana ile kayınbaba bahçeyi süpürürken kavgaya tutuşurlar. Sesleri duyan gelin pencereden başını uzatarak:

“Sesiniz dünyayı tutor, ne bu hâliniz, davanız ney?” diye sorar.

Kaynana böyle diyen gelinine:

“Sen süpürücün, ben süpürücüm diye dövüşörük.” der.

Bunu duyan gelin:

“Bundan kolay ne, her gün biriniz süpürün kavgaya etmeyin.” der.

2.1.5. Atasözleri-Deyimler

2.1.5.1. Atasözleri

Atasözleri, milletlerin ortaya çıktığı ilk zamanlardan başlayarak günümüze kadar olan kültürlenme süreçlerinde, eski kuşakların ortak tecrübelerini yeni nesillere aktardıkları özlü ve kalıplaşmış sözlerdir. İnsan içine doğduğu kültürde bir şeyi nasıl ve ne zaman yapması gerektiğinin, neyi yapıp yapmayacağını ve karşılaştığı bir durumda nasıl davranması gerektiğinin bilgisini atasözlerinde bulabilir. Bu yönüyle atasözleri, bir toplumun yeni nesillerine bıraktığı hayat dersi mirasları olarak sayılabilirler.

Bu miras, tabiat olaylarının, sosyal olayların, töre ve geleneklerin, bazı inanışların, birtakım gerçeklerin, bilgece düşüncelerin uzun gözlemler ve denemeler sonucunda oluşmuş bildirimleridir. Atasözlerindeki bildirimler kalıplaşmış (kelimeler ve yerleri değiştirilemez), kısa ve özlü (az kelimeyle çok şey anlatır), geçmiş zaman veya emir kipleri kullanılarak sunulur (Aksoy 1984: 19-22). Kültürlerin aktarım süreçlerinde pek çok unsur gibi atasözlerinin de kuşaktan kuşağa aktarılırken zamanla bir kısmı unutulup, yeni durumlar ve oluşumlar karşısında yenileri ortaya çıkabilir (Çotuksöken, 1988: 7).

Türk kültürünün yazılı olarak takip edilebildiği en eski eserleri olan Orhun Yazıtları, Divânü Lügati't-Türk ve Uygur devri eserlerinde ilk atasözleri örneklerini görebilmekteyiz. Sözlü kültür ortamında doğup, sözlü yollarla aktarılan atasözleri bu ve sonraki dönem eserlerinde yazılı metinler hâline getirilmişlerdir. Müstakil atalar sözü kitapları yanında Dede Korkut Kitabı da atasözleri örneklerini ihtiva eden zenginliklerimizdendir. Bu zenginliğimizin önceleri "sav, darb-ı mesel, atalar sözü" gibi kavramlarla adlandırılmıştır.

Kilis'te bilinen atasözleri de geçmişten günümüze aktarılan hayat tecrübeleri olarak halk arasında yaşatılmaktadır. Yöre atasözlerinin eskiliğine dair belirtiler vardır. "Evmeden menzile varılmaz" sözünde arkaik 'evmek' sözcüğünün kullanıldığı görülür. Yine Dede Korkut Kitabı'nda geçen "Kız anadan görmeyince öğüt almaz, Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez." atasözü, Kilis atasözleri arasında "Oğlan babadan beller sofraya açmayı, kız anadan beller biçki biçmeyi." şeklinde geçer.

Kendi derlemelerimiz yanında atasözleri ve deyimler için Zeytindalı dergisinin pek çok sayısında "anonim" başlığıyla verilen malzemeler ile Ahmet Elmalı'nın (1996: 1-34) Kilis Yöresinden Atasözleri ve Deyimler kitapçığından yararlandık. Aşağıda sunulan Kilis atasözleri elbette bu örneklerle sınırlı değildir. Buraya alınan örnekler yöreye has olan atasözleri arasından, ağız özelliklerini bozmamaya özen göstererek seçilmiştir.

- Aba vakti yaba, yaba vakti aba al.
- Abdal ata binerse bey oldum sanar, çelem aşaya girerse yağ oldum sanır.
- Abdal kızı kadın olmaz, dilenmezse karnı doymaz.
- Ac it fırın damı çökertir.
- Acı aciri mihrican çalmaz.
- Acın koynunda ekmek eyleşmez.
- Aç ayı oynamaz, dolu çuval eyilmez.
- Aç koyma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin.
- Aç kurt sürüye saldırır.
- Aç olan taşın berkini yer.
- Açık sofraya teklif istemez.
- Adam adama gerek olmasa, her biri bir dağ başında olurdu.
- Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil.
- Adamın ahmağı avcı, itin ahmağı tazı olur.
- Adamın eşeği olmazsa, eşekler yüz bin liraya çıkardı.
- Ağ it, kara it, öleş başında belli olur.
- Ağ it, kara it; hepside bir it.
- Ağaca baltayı vurmuşlar, sapı bende demiş.
- Ağacın kurdu bedeninden çıkar.
- Ağaç yaprağı ile gürler.
- Ağırılık altın kala, hafiflik başa bela.
- Aha yılan aha meses
- Ahrezin dilinden sahabe anlar.
- Ak akça ile ak baldıra güven olmaz.
- Akçe akıl öğretir, don yürüyüş öğretir.
- Akıllı aklını düşünene kadar, deli oğlunu everir.
- Alan eşek olursa satanın heç suçu yok.
- Al kaşığı gir ahıra, yarası olan kocunur.
- Al sana bir kuruş, gel benden vuruş.
- Ala karga alacağım olsun, almazsam gözümü oysun.
- Âlim kocadıkça koç olur, cahil kocadıkça heç olur.
- Allah bereket versin tilkinin kuyusuna, iki keçi neylesin şu dağın ayısına.
- Allah bilir kulunu, hâline göre giydirir çulunu.

- Allah deveye kanat vermesin, verirse dünyayı yıkar.
- Allah kimseyi yaz günü ayırsız, kış günü yorgansız, bayram günü oğlansız koymasın.
- Alma ahı, indirir şahı.
- Altın yitiren altın bulmaz.
- Amanat verilen malın sırrı bozulmaz.
- An beni bir kozdan o da fış çıksın.
- Ana geze kız geze, bu cehizi kim düze.
- Ana ile kız dövüşmüş, komşu essah sanmış.
- Anamın ilki olacağıma, dağlarda tilki olaydım.
- Anasının çıktığı dala, kızı salıncak kurar.
- Arabın yaşına, devenin dişine, fıkaranın yemek yiyişine, hükümetin gidişine akıl ermez.
- Arefe günü traşa ne, bayram günü aşa ne?
- Arık aranır, amma ad aranmaz.
- Arkanı dönersen yumruk vuran çok olur.
- Arkasını kiraya veren, elini karşı koymaz.
- Arsız adama söz neylesin, kokmuş ete tuz neylesin.
- Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağor sanmış.
- Asil ad ölmez, bal kokmaz; kokarsa yağ kokar o da mayası bozuksa.
- Astar bez olmaz, üvey öz olmaz.
- Astar olsun bez olsun, aman cülhe tez olsun.
- Aş daşarsa çömçeğe paha biçilmez
- Aşağı koysan pas olur, yukarı koysan is olur.
- Aşı bişiren değil, yağını tavlayan avrat.
- Aşımı pişir söyle, sözünü döşür söyle.
- Atım tepmez, itim kapmaz deme.
- Atın ürkeği, yiğidin korkağı yaramaz.
- Atlı konak sığımış, itli konak sığmamış.
- Atta karın, yiğitte burun.
- Ayrandan aşağı katık olmaz.
- Az eşer, uz eşer, kendi boyunca eşer.
- Azap der yılım yetti, demez ki ömrüm bitti.
- Babana dayanma, kadına güvenme.
- Bakmakla bellense, it kasaplığı bellerdi.
- Balı barmağı uzun değil, kismetlisi yalar.
- Baskısız yongayı yel alır, yel almazsa sel alır.
- Batıl kapıdan girerse, iman tağadan kaçar.
- Bayram etinden it tavlalmaz.
- Beleş olsun da deve tepiği olsun.
- Ben ayıbıma körem, eldekini görem.
- Ben umarım bacımdan, bacım ölür acımdan.
- Beş kurusluk eşeğin üç kurusluk suppası olur.
- Bey ardından çomak çeken çok olur.
- Bey de ölür abdal da.
- Bir kazanda bişen bire de yeter, bine de.
- Bir kehem var atarım, nerde olsa yatarım.
- Bir senden büyüğü, bir de senden küçüğü dinle.
- Bir söz deşmesin kulağa, değer kulaktan kulağa.
- Bir topal bit, erindiği gece elli yastık gezer.
- Bir yamalık, bin ayıbı örter.
- Biri yiye, biri baka, kıyamet ondan kopa.
- Bit yiğitte, pire itte olur.
- Borca ırakı için iki kere sarhoş olur.
- Boş torbadan at tutulmaz.
- Büyüğün yoksa yerine büyük bir daş goy.
- Büyük kızın göynü gişi isterse, küçüğü bahane eder.
- Buğda ekmeğin yoksa buğda dilin olsun.
- Canı yanan eşşek, attan berk kaçar.
- Cefa çekmeyen sefanın kıymetini bilmez.
- Cücüğü güzün sayarlar.
- Çağrıldığı yere erinme, çağrılmadığın yere görünme.
- Çakal enişi kurt olmaz, aslı kurt gerek.
- Çalışan eşeğin boynu boncuklu olur.
- Çalma elin kapısını yüzük taşıyla, çalarlar kapını topuz başıyla.

- Çam ağacı odun olmaz, kurbat kızı kadın olmaz.
- Çarşı iti kapı beklemez.
- Çatal kazık yere batmaz.
- Çayır çürümez, eşkiya kocamaz.
- Çerçi yükündekini satar.
- Çirkinin bahtı çibiktir.
- Çobanın gönlü olursa tekedden teleme çalar.
- Çölün yazından, körün nazından sakın.
- Dağ sağır olur da yiğit sağır olmaz.
- Dağ yanarsa sıçanda yanar (Dam yıkılırsa sıçan da altında kalır).
- Dağlara tolu yağdı, başımıza deli yağdı.
- Damancının malına tolu değmez.
- Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.
- Def kırıldı, cünbüş bitti.
- Değirme dudağı dudağa, gider kulaktan kulağa.
- Deh demeden giden at, kalk demeden kalkan avrat, gel demeden gelen evlat.
- Deliden getme yola, başına getirir bela.
- Densiz hasta olmasın, dennak aş ermesin.
- Densiz it sehebine konuk getirir.
- Dereyi tepeyi yel bilir, iyiyi kötüyü el bilir.
- Dibi görünmeyen kuyuya enme.
- Dil küçük, cürmü büyük.
- Doğru bir tek minare, onun da içi eğri.
- Doğru söyleyenin depesi delik olur.
- Doğru söyleyen utanmış, yalan söyleyen utanmamış.
- Dost ile ye iç, alışveriş etme.
- Dostun malını düşman gibi yemeli.
- Dostun öğüdü, cehennem odunundan beter olur.
- Duvar seninse de tuta tuta git.
- Düğün el ile, harman yel ile.
- Düğünde kız, çayırda öküz beşenilmez.
- Düğüne giden oynar, ölüye giden ağlar.
- Düşmanın karıncası da hor bakma.
- Düt demiye dudak gerek.
- Edepli, edepli durdukça; edepsiz onu kusurlu sanır.
- Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.
- Ekmeği dizinde, hayası yüzünde.
- Ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olur.
- Ekmek boğazda kalırsa su, su boğazda kalırsa kefen lazım.
- El eli yur, el de döner yüzü yur.
- El sumsuğunu yemeyen, kendi sumsuğunu muştı sanır.
- El, el için ağlamış; gözünden bir damla yaş çıkmamış.
- Elde bir şeyler varken, hep düşmanlar dost olur; elde bir şey kalmazsa, dostun da düşman olur.
- Elde bulunan beyde bulunmaz.
- Elde yiyen, elde acıkır.
- Eldeki gömlek eskimez.
- Elden gelen öğün olmaz, o da zamanında bulunmaz.
- Elden gelir ele gider, sudan gelir sele gider.
- Eli ağır zenaatkardan ayağı çabuk dilenci daha kârlı.
- Elin iyisi, köpeğin dayısı olmaz.
- Elin iyisinden benim kötüm iyidir.
- Elin köşkü sarayından benim viranem iyidir.
- Elin malı mal olmaz, sen malı kazana gör.
- Eline göre başla başını, külfetine göre bişir aşını.
- En kolay iş yemek, onu da çiğnemek gerek.
- Endeze işler, el öğünür.
- Er koyunun erken kuzusu olur.
- Erzene avrat boşamak kolay.
- Erindiğinden Ermeni'ye dayı der.
- Erine düşmeyen güzel, gerini gerini gezer; boyuna gelmeyen zubun, sürünü sürünü gider.
- Erkek eşeğin angırmayanı olmaz.
- Erken eken, erken biçer.
- Erken kalkan yol alır, erken evlenen döl alır.

- Eskiler avrat, şindikiler Hacivat.
- Eskisi olmayanın yenisi olmaz.
- Eşşegi sağlam bağla, komşunu hırsız çıkarma.
- Eşşegin ahmağı şendiğin çoğunda çöker.
- Eşşegin gönlüne kalsa, bir baş bahdenizi götürmez.
- Eşşek at olmaz, ciğer et olmaz.
- Eşşek bizim eşşek, ama çulu değişmiş.
- Eşşek büyümeden tavla başı olmaz.
- Eşşek çamura çökerse, sahibinden gayretlisi olmaz.
- Eşşek lahmacun yemez, yirse kıymasını döker.
- Eşşek odun sattırır, deve adını sattırır.
- Et borca olur amma, ciğer borca olmaz.
- Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de avrat.
- Etme bulun, inleme öltün.
- Etme kulum, görürsün zulüm.
- Evcağızım evcağızım, saklar benim sırcağızım.
- Evmeden menzile varılmaz.
- Fakı Ali'ye yazdırdık, daha beter azdırdık.
- Fısıltı ev yıkar.
- Fukaranın yüzü soğuk olur.
- Garip itin kuyruğu kalıba koymadan doğrulmaz.
- Gavırın ekmeğini yiyen, gavırın kılıcını çalar.
- Gece işi, kör işi.
- Gelin yapar, karga kapar.
- Gençlikte can sakla, ihtiyarlıkta mal sakla.
- Getir bana Hidrellez'i, gösterim sana yazı.
- Getti ağalar paşalar, itlere kaldı köşeler.
- Gişi seni sağ sever, komşu seni var sever.
- Göle su gelinceye kadar, kurbağanın gözü berelenir.
- Gönlümün havı geçtikten sonra, babanın malını al başına çal.
- Gönül istemedik aş, ya karın ağıdır ya baş.
- Gönül umduğu yere küser.
- Görmemiş görmüş, aklından olmuş.
- Göz gördüğünü, ağız yediğini ister.
- Gözün karnı yok ki doysun.
- Gün karası gider, yüz karası gitmez.
- Gün senin devran senin, it deymiş ayran senin.
- Gün var ayı besler, ay var günü beslemez.
- Güvenme varlığa, düşersin darlığa.
- Güzelden yar, çirkinden çor eksilmez.
- Güzele köten yakışır, çirkine altın neylesin.
- Hak için kurban, küp için topaç.
- Halının tozu, kötünün sözü bitmez.
- Hâline bakmaz, Hasan Dağına ota gider.
- Hammaz olmazsa dilki bazarda gezer.
- Hanım ederse kaza, halayık ederse ceza.
- Her ağaçtan kaşık olmaz.
- Her delinin başına bez dikilse, bedestende bez kalmaz.
- Her eşşegin yorulduğu yere köy yapılmaz.
- Her horoz kendi zibilliğinde horozlanır.
- Her zaman ellefin istediği hava esmez.
- Herkesin tenceresi gizli kaynar, kimisinde et kimisinde dert.
- Hesabı var kurnanın, on iki deliği var zurnanın.
- Hesap bilmeyen kasap; ne satır bırakır, ne masat.
- Heyir iste konşuna, heyir gelsin başına.
- Hırsız evinden, puşt avradından korkar.
- Hırsıza beyler borçlu.
- Hile ile iş yapan, mihnet ile can verir.
- Horozu çok olan köyün sebeci tez olur.
- Hoy deli, hop deli; soyu soppu hep deli.
- İçersen şanıımız, içmezsen malımız artar.
- İki direk çatmışlar, avrat deyin satmışlar.
- İki kaynar bir taşar, güzelin aşu tez bişer.

- İnsan sözünden, hayvan yularından tutulur.
- İslâm'ın tembeli derviş, gavurun tembeli keşiş olur.
- İt iti yemiş, kuyruğuna gelince bu it bizim it demiş.
- İt kışı geçirir ama gel derisine sor.
- İtten bir çuvala girilmez.
- İti dövmezler, sahibnin hatırı için.
- İti kırkmadan tazı olmaz.
- İti ürettirmeden yalını kesmek gerek.
- İtin ahmağı pahlavıdan pay umar.
- İtin ayağını daştan sakınma.
- İtin eşkıyası süyükte gezer.
- İtin gönlüne kalsa, günde bir öleş yer.
- İtin öldüğü değil, sehebini uyuz eder.
- İtin sahibi itten yavuz gerek
- İtin şeriatı değnek.
- İtin yavızı öleşin başında belli olur.
- İtlerin rızkı ahmakların üstüne.
- Kağma kapıma yüzük kaşından, kağarlar kapına topuz taşından.
- Kalkanın yerini, ölenin avradını alırlar.
- Kapını berk basırla, komşunu hırsız çıkarma.
- Kar erir öleş meydanda kalır.
- Kara yazı ağarmaz.
- Karakış kış giderse zemheri ayaz; kızın halhalını altından ederim bu yaz.
- Kardaşı kardaş sevse avradını almaz, bacı bacıyı sevse yerine varmaz.
- Kargadan başka kuş, kardaşdan başka yokuş olmaz.
- Karpız kabığından büyüyen eşek, su yolunda anırı anırı ölür.
- Karpız tiyeğinde gizlenir.
- Kasap et derdinde, keçi can derdinde.
- Katıra kimin oğlusun demişler, dayım at demiş.
- Katırın ardında gezme, çünkü babası eşektir.
- Kavunu yi karnına bak, karpuzu yi benziye bak, üzümü yi pazıya bak.
- Kayna kazanım yazacak, misafir oturur güzecek.
- Kaynana böcü, oğlu cici.
- Kazan yuvarlanır kapağını, kör göz çapağını bulur.
- Kazanına ne korsan çömçene o çıkar.
- Kazâya rıza, belâya sabır.
- Keçinin uyuzu pınarın başında su içer.
- Kel kız, emmisi kızının saçından övünür.
- Kel ola eynat ola, kör ola sakar ola.
- Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür çiğdem gözlü olur.
- Kelin emi olsa başına çalar.
- Kendi söyler el güler, o insanın şekeri; kendi söyler kendi güler, o insanın eşşeği.
- Keseden yiyen tiyek sökmüş, elden yiyen dökmüş.
- Kible'den geldi kışımız, Allah'a kaldı işimiz.
- Kırk yıl ölet olsa, eceli gelen ölür.
- Kırkıktan sonra azanı, kırk top kendir zabdetmez.
- Kırlangıçlar tahra vakti gelir, mahra vakti gider.
- Kış çıkmadan maraz çıkmaz.
- Kış zengini hamal eder, fakiri rahvan eder.
- Kız dediğin kapı şakşağası, gelen çalar giden çalar.
- Kızı alırsan sen bilin, dolu alırsan el bilir.
- Kızım sana söylorum, gelinim sen anla.
- Kızın ki kızca, gelininki daha ince.
- Kızını seven kocaya, evini seven kiraya vermez.
- Kim eşer derin kuyu, o gider yüzün kuylu.
- Koca kızın gayretini güden, emmisi oğlu olur.
- Kocamış eşşekte yılanmış akıl olur.
- Koç koyundan ayrı gerek.
- Koça boynuzu yük değil.
- Kolaman oğlağından teke olmaz, dulavrat oğlundan böke olmaz.
- Komşu kızını almak, kalaylı tasta su içmek gibidir.
- Komşu komşunun eşşegini türkü söyleyerek çağırır.
- Konuşma görgüsüzden, seni götürür darıldır.

- Korkağın başı ucunda öleceğine, yiğidin ayağı ucunda öl.
- Köpek külahı neylesin, dingildedimi düşer.
- Köpeksiz köye rastlamış eli değneksiz gezor.
- Kör bazara varmasın, bazar körsüz kalmasın.
- Kör der gözlüye, sağır der dinliye, topal der bekliye.
- Kör gözden yaş, fakir evinden aş bekleme.
- Kör gözün gördüğünden hayır çıkmaz.
- Kör malın iyisini fiyatından bilir.
- Kötü bıçak ele yavuz, kötü avrat dile yavuz.
- Kötü komşu insanı hacat sahibi eder.
- Kötüden gitme yola, başına gelir büyük bela.
- Köyden köye it ürümez.
- Kul ne işte, görelim Mevlâm ne teftişte.
- Kurdun adı çıkmış, tilkicik var baş keser.
- Kurt komşusunu tanımaz.
- Kurt ulusundan gördüğünü yapar.
- Kuş var eti yenecek, kuş var eti yedirecek.
- Kuyu su koymakla dolmaz, iş ki özünden kaynamalı.
- Leyleğin ömrü laklakıyla geçer.
- Ling ling köse, kulağımız alıştı sese.
- Lokma karın doyurmaz, şefaattir.
- Mahkeme kadiya mülk değil, can bedene yük değil.
- Mal benim olsun da içinde davar yayılsın.
- Mart yağar Nisan öğündür, Nisan yağar insan öğündür.
- Mart'ın gönlü olursa, iti uludur, çütü yeridir.
- Martta kar yağacağına, kan yağsın daha iyi.
- Mendilden bohça olmaz, çulsuzdan koca olmaz.
- Meyil verme evliye, eve gider unuttur.
- Minarayı çalan, yerini uğurlamadan çalmaz.
- Misafir misafiri istemez, ev sahibi heç birini istemez.
- Misafirin ahmağı ev sahibini ağırlar.
- Nacarın kapısı sıyrıla bağlı olur.
- Ne ağ gerek ne kara, sıtara gerek sıtara.
- Ne ölü görmüş ağlamış, ne düşün görmüş oynamış (Ölü görmemiş ağlasın, düşün görmemiş oynasın).
- Oğlan babadan beller sofraya açmayı, kız anadan beller biçki biçmeyi.
- Oğlan evinde dambur dumbur, kız evinin haberi yok.
- Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir.
- Oğlan yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider.
- Oğlan kimi ever, kızın kimi gelin et.
- Ot, kökü üstünde biter.
- Otu çek köküne bak.
- Oturmam diyen yatmış, yimem diyen sofranın yamalığını kapmış.
- Öğünme çördük; seni damda da gördük, duvarda da gördük.
- Öksüz oğlan hırsızlığa çıkarsa, ay ilk akşamdan doğar.
- Öksüz oğlan, öksüz kız, süsü nedici.
- Öksüzün anlına güneş değmez.
- Öksüzün karnına vurmuşlar, vay arkam demiş.
- Öküzüm büyük olsun da çüt çekmesin.
- Ölüden delinin hatırı olmaz.
- Ölüme giden gelmiş, paraya giden gelmemiş.
- Ölüye giden ağlar, düşüne giden oynar.
- Ölüyü gününde defnet, tavuğu pininde yakala.
- Önden gideni Şam'da görmüşler.
- Öveye etme özde bulursun, geline etme kızında bulursun.
- Paran ucuz olursa, sen pahalı olursun.
- Parayı itin boynuna asmışlar, it ağa diye arkasından gezmişler.
- Pirinci bişir unut, bulguru bişir yud.
- Sabırdan koruk helva, yaprağı atlas olur.
- Sade piring zerde olmaz, bal gerekir kazana; baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.
- Sakar gezdirmez, sokar sezdirmez.
- Sakla samanı gelir zamanı; sakladım samanı yaptırdım bu hanı.
- Sehebini kapan iti makbul saymazlar.
- Semiz eriyene kadar, hıranın canı çıkar.

- Sen ağa, ben ağa, bu ineği kim sağa.
- Sen seni bilmezsen el seni bilir.
- Serçeden konuşanın sesi semavattan gelir.
- Serçenin çığı olmaz.
- Sev seni seveni, yerden yeksan olsa da, sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan olsa da.
- Seyretmekle sanat öğrenilseydi, köpekler kasaplığı öğrenirdi.
- Sıçana rakı içirmişler, pisige birroh çağırılmış.
- Sık sık gelip dostlarını sırtüstü yatıracağına, seyrek gel de ayağa kalksınlar.
- Sır verme dostuna, saman doldurur postuna.
- Sır verme yarenine, yarenin de yareni var.
- Sır verme, sırrının esiri olursun.
- Sofu soğan yemez, yirse kabuğunu dahi komaz.
- Sonradan görmüşten borç alma.
- Sorma yiğidin aslını, sohbetinden bellidir.
- Söz alana satılır, iyilik bilene yapılır.
- Söz bilersen konuş, el seni dinlesin; söz bilmezsen dinle, el seni adam bellesin.
- Söz dediğin yaş deri, nereye çekersen oraya gider.
- Söz sözü açar, çok söyleme tadı kaçır.
- Sözünü bilmeyen özünü bilmez.
- Suyun yeri sudan soğuk, ekmeğin yeri koskovuk.
- Süprülmelik eve bilinmelik misafir gelir.
- Şeytan küçük, cürmü büyük.
- Tarla daşlı yerden, kız kardaşlı yerden alınır.
- Taşı kendi takımına dikersen, kavga döğüş olmaz.
- Tatlı yemenin, acı acı geçirmesi olur.
- Tazı bizim tazı amma çulu değışmiş.
- Teb demeden Tebareke'ye çıkma.
- Tek daşdan duvar yapılmaz.
- Temehin küllüğüne sıçan düşer.
- Terazi var, tartı var; her şeyin bir vakti var.
- Teşti, kazanı satarsan, Ramazan'ın rızıkı bol olur.
- Tükür elime, çalım yüzüne.
- Ulusunun sözünü dinlemeyen uluya uluya gider.
- Una dökülen yağ arıya gitmez.
- Uzun ağaç uzaya uzaya göğşe varmaz, bir gün tepesini budarlar.
- Üzümün eyisi tane, karının eyisi nene olur.
- Vakitsiz gelen misafir, iki kapıyı birden avara eder.
- Var evi kerem evi, yok evi verem evi.
- Ver yiyeyim, ört yatayım; bekle, canım çıkmasın.
- Verme malını veresiye, akar gider karasuya; kafa kırılır, baş yarılır, sulh ederler yarısına.
- Vursan ölücü, vurmazsan ekmeğini elinden alıcı.
- Yahşi yiğit yareninden bellidir.
- Yalancının gemisi yok ki batsın.
- Yapışma çürük eteğe, el değmeden yırtılır.
- Yaradan kuru bahattan, beladan esirgeye.
- Yaş büyümeden insan kamil olmaz.
- Yatan aslandan gezen dilki eyidir.
- Yavuz itin yarası eksilmez.
- Yavuz şahne ölçer, hakkını alır.
- Yaz var, güz var, hakkında ne söz var.
- Yazın başı bişenin, kışın aşı bişer.
- Yeni küpün suyu soğuk olur.
- Yetişemediğin köyün beri yanında yat.
- Yılan bile toprağı kanaatle yalar.
- Yılanın sevmediğı yarpız, o da başı ucunda biter.
- Yılanın soktuğı uyumuş, aç olan uyumamış.
- Yiğidi ar, deveyi zelber yıkar.
- Yiğidin sözü demir kertığı gibi olmalı.
- Yiğit at kendine kamçı vurdurmaz.
- Yiğit bin yaşar, fırsat bir düşer.
- Yimeğini yalnız yiyen, sofrasını kendi kaldırır.
- Yoldan kal, yoldaştan kalma.
- Yüz berklığının, karın dokluğuna faydası vardır.

- Zalimin zülmüne bakma, ömrünün kısalığına bak.
- Zanaat sahibin ayağı kırık gerek.
- Zengin Kaf Dağı'ndan aşırır, fakir doğru yolda şaşırır.
- Zengin özünü över, züğürt dizini.
- Zengine hatır için, fukaraya Allah için.
- Zibillik otunu eşek de yemez.
- Zordan ava giden tazi, avlasa avlasa ne avlar.

2.1.5.2. Deyimler

Atasözleriyle deyimler, kalıplaşmış ifadeler olmaları, her ikisinin de geçmişten günümüze uzanmaları ve mecaz yüklü olmaları gibi sebeplerle birbirine karıştırılan ürünlerdir. Bu iki türü birbirinden ayıran en önemli özellik atasözleri bir yargı bildirirken, deyimlerin yargı bildirmemesidir. Kilis halk kültürü deyimler yönünden de oldukça zengindir. Halkın gündelik konuşmalarında sözü etkili kılmak için sıklıkla bu deyimleri kullandıkları görülmüştür.

- Aba geymedikse de yakasını gördük (herhangi bir konuda tamamen bilgisiz olunmadığını ifade etmede kullanılır).
- Abaza kâât, şeşhane möhür (pek çok güzelliğin bir arada bulunduğu durumlar için söylenir).
- Acıdan garnı gurlar, başında nergis parlar (fakir olduğu halde süste ve lükste zenginlerden geri kalmayan kimseler için söylenir).
- Adam sandım eşeği, altına serdim döşeği (birine karşı güvenin sarsılması).
- Adı gulaana değmek (şöhreti etrafa yayılmak).
- Ağzında ayran durmaz olmak (çok bitkin bir hale gelmek).
- Ağzını döşürmek (çirkin sözler söylemekten vazgeçmek).
- Akli yulık olmak (aklı kaçık olmak).
- Al Allah kulunu, zapteyle delini (bir kimseyi Allah'a havale etmek).
- Al hevera yaz duvara (boş söz söyleyenler için).
- Aldık oğluma kızını, Azrail görsün yüzünü (iş bitince karşısındakiyle selamı sabahı kesmek).
- Alnına gün doğmak (bahtı açılmak, istediğine erişmek).
- Anamın aşu, tandırımın başu (yuva, rahat edilen yer için söylenir).
- Anası samırsak, babası soğan (soyu soppu belli, daha ne beklersin ki).
- At verirse meydan vermez, meydan verirse ad vermez (her şeyi tek mil bulmanın zor olduğunu ifade eder).
- Babası âlim, oğlu zalim (atasının adını yürütmeyen evlat için söylenir).
- Bahçalarda pirpirim peyvazı, bu da ottuz yılın ayvazı (evlenmekte geç kalanlar için söylenir).
- Barğın badaşık mı? (birinden ayrılamayanlar için söylenir).
- Başı göl, ayağı sel (istediği gibi gezip dolaşan).
- Başına buturamak (Kendi başını yemek için taşkınlık etmek, kudurmak).
- Bayıl benim için, öleyim senin için (İyiliklerin karşılıklı olduğunu ifade eder).
- Bekmez alacak fellahın boğazı cullk cullk eder (birinden bir şey isteyen bunu tavırlarıyla belli eder).
- Beli berk olmak (güvenmek, sonucu sağlam görmek).
- Beni bilen kurt yesin (hesaba katılmayanlar söyler).
- Beş para verdik söylettik, on para verdik höstüremedik (küçük bir iş yaptırılan birinin bunu sürekli hatırlatması).
- Bıroh çağırmaq (meydan okumak).
- Bir dahra vakti, bir mahra vakti, Urum, Şam bir olur (budama ve üzüm kesme zamanında gece gündüz bir olur).
- Bir oğlan doğurdum başu söbe, bir daha oğlan doğurmaya töbe (bir işi yaptıktan sonra bunun zorluklarını, zararlarını görüp bir daha yapmamaya tövbe etme).
- Boğazını çüt demiri ile mi deldiler (çok yiyenler için söylenir).
- Burnunun yivi yok (utanması arlanması yok).
- Canı teze (ağrıya, küçük sıkıntıya, şakaya dayanamayan).
- Cehennem'e giden mi demişler; yevmiye kaçu demiş (sonunu düşünmeden alacağı paraya bakanlar için söylenir).
- Cenah geçinmek (zit gitmek, geçinemeyip çekişmek).
- Ciğerin kanlısı, avradın canlısı (herşeyin çağında makbul olması).
- Cin cücüğü gibi çağırmaq (çocukların ince ve yüksek sesle bağırması).
- Çapıt çirişi mi? (çabuk bitmeyecek işler için söylenir).
- Çerçinin bağırduğuna inanmaz, eşeğin anırdığına inanır (gerçeklere değil de dedikoduya inananlar için kullanılır).
- Çirtim çirtim çirtinmek (çok süslenip püslenmek).
- Çok gezmiş, çoban oynatmış; eşeğin üstünde bulgur kaynatmış (görmüş geçirmiş, kurnaz kimseler için kullanılır).
- Dağ daşın söykese (güçlü kimselere, aaya-babaya güvenme anlamındadır).
- Dağ dayısı, davşan ammisi (tanıdığı, gördüğü, akrabası çok).

- Daldan enme mi? Kökten sürme mi? (Sonradan mı bu hâli kazanmıştır? Yoksa önceden beri de böyle miydi?).
- Damda yakacak, başımıza kakacak mı buldun? (evine bakmayan erkekler için eşleri söyler).
- Davı onun omzunda, çomak başkasının elinde (yönlendirilen insanlar için kullanılır).
- Değirmende yükümüz yok, nöbet kavgasında başımız yarıldı (bir münakaşada arada kalarak zarar görme).
- Değirmenden gelmeden poğaç ummak (verilen bir işi bitirmeden karşılığının beklenmesi).
- Dert gezmiş, dermanı da beraber gezmiş (her derdin bir çaresi vardır).
- Deveden düşmüş, ama hohopuyu elden bırakmaz (durumuna uygun davranmayanlar için söylenir).
- Dini yok şeytan olsun, malı yok avam olsun (zararsız, kendi hâlinde olan insan ve nesnelere için kullanılır).
- Direzin sökmek (iki yer arasında devamlı gidip gelmek, mekik dokumak).
- Dışı kalaylı, içi vayvaylı (dış görünüşe aldanmamak gerekir).
- Dünya kel Ali'nin başına döndü (zamanın düzensizliği, ortamın karışıklığı).
- Ekmek Hıdır'ın, su Bedir'in yeyin için kudurun (eve faydası olmayanlar için söylenir).
- Eli udumlu olmak (eli işe yatkın olmak).
- Elim boş, yüzüm kara (ziyarete eli boş gidilmeyeceğini anlatır).
- Emmim, dayım, her birinden aldım payım (geniş çevreye sahip olmanın faydası).
- Esmenin eski huyu (olumsuz bir davranışı tekrarlayanlar için kullanılır).
- Et deyi gaptın balcan börkü çıktı (değerli sanarak ilgilendin, sonunda değersiz olduğunu anladın).
- Gâh koku alır sürtüştür, gâh kıyık alır dürtüştür (yerinde duramayanlar için söylenir).
- Halep yolunda deve izi mi arasin? (bir şeyin bezleri arasında bulmanın zorluğu).
- Gidişmeyen yerini kaşımak (Gereksiz para harcamak, yapılmasına gerek olmayan bir işi yapmak).
- Hazırcaya hamıt (başkasının kazancından faydalanmak isteyenler için söylenir).
- Hedede sedede geçmemek (makbule geçmemek).
- Hem beleş, hem keleş (bedava olup aynı zamanda güz olan şeyler için söylenir).
- İşmar avarası (harekete geçmek için küçük bir işaret bekleyenler için söylenir).
- Kabaklamayı yiye gerdeğe girsin (işin faydasını kim gördüyse sıkıntıya da o katlansın).
- Kabaltıda dilenir, arasada sadaka verir (Zengin olmadığı halde öyle davrananlar için söylenir).
- Karrah etmek (istediği şeyi çok vererek bir kimseyi bolluk içinde bırakmak).
- Kaşıkla toplayıp çömçeyle dağıtmak (müsrif kimseler için kullanılır).
- Kem talih, kem keder; böyle gelmiş, böyle gider (kaderine razı olanların kullandığı söz).
- Kepir hış yatmak (bir aradaki birçok kimsenin hastalanarak hep beraber yatması).
- Korkulu rüya göreceğime uyanık yatarım (tehlikeye atılmak yerine eldekilerle yetinmek).
- Kulağından kuzlayıcı etmek (bir şeyi defalarca söyleyen ve isteyen için kullanılır).
- Kurban kestik Hak için, topaç ettik küp için (hem öbür dünyaya hem de bu dünyaya yorumlanabilecek işler için kullanılır).
- Küşümlenmek (Çekinmek, bir ikramı alıp almamada tereddüt etmek).
- Lorunu peynirini görmemek (Kendini büyük gösteren birinden bu özelliğini ortaya koyacak bir davranış görülmemesi).
- Mamur ü mest etmek (noksanını koymamak, güzel iş yapmak).
- Mercimeği yanın yuvarlamak (iş yokuşa sürmek).
- Nazlı Hanım'ın büzme çarığı (çok nazlanan ve her şeyden çarçabuk alınan kimseler hakkında söylenir).
- Ne deve yürüsün, ne çan seslensin (İşini sessiz sedasız halletmek).
- Ne ölü görmüş ağlamış, ne düşün görmüş oynamış (yol yordam bilmez).
- Okta sabanda durmamak (ele avuca sığmamak).
- Tahne pekmez etmek (ortalığı karıştırmak).
- Öğünme çördük, seni de gördük (eveliyatı bilinen çok övünen kimseler hakkında söylenir).
- Öküz öldü, kağıdı sındı (aradaki bağlar kopunca dostluğun bitmesi).
- Ölmüş eşek aror ki nalını söke (bir şeyi ederinden ucuza kapatmak isteyenler için kullanılır).
- Ölünün ağaççısı, düşünün zılgıtçısı (her duruma uyan kimse).
- Ölüsü gününde, tavuğu pininde (işin vakti ve tavında yapılması).
- Özü dövmemek (eli varmamak, kıyamamak).
- Pabucuna taş kaçmak (rahatını bozacak bir olay ortaya çıkması).
- Pambık yansın keyf olsun (dünyayı umursamayanlar, işin dalgasında olanlar için kullanılır).
- Paran börgünü mü delor? (lüzumsuz harcama yapmak).
- Peştemal ıslandı (olacak oldu, çekingen olmanın anlamı kalmadı).

- Peştemal altından su başışlamak (kimsenin işine yaramayacak bir şeyi iyilik diye yapmak).
- Pisik de kavurga çığnıyor (başından büyük işlere karışıyor).
- Sadakayı saraydan çıkarmamak (eldekileri kendi yakınlarına sunmak).
- Safra sındırmak (açlığı azıcık giderecek bir şey yemek).
- Sakalından kesip bıyığına yamamak (tutumlu veya cimriler için söylenir).
- Sandıktaki sırtına sepetteki boşazına (tasarruf etmemek).
- Saplık seninse samanlık da mı senin (kendine ait olmayan şeyler üzerine de tasarrufta bulunmak isteyenlere söylenir).
- Sarı samanın altından suyu bırakıp seyretmek (gizli planlar kurarak ortalığı birbirine katan sonra da bu durumla hiç ilgisi yokmuş gibi davrananlar için söylenir).
- Sen ekilirken ben göcektim (beni aldatamazsın).
- Seni hamamcı eden, bizi de küllhancı eder (sana bu işi yapan bize ne yapmaz ki).
- Sıçra nalın parlasın (elinden geleni ardına koyma).
- Sirisi soyulmak (güzelliğine ve yıldızına zarar gelmek).
- Suhra savan (baştan savma uydurma iş).
- Südüne, halibine (vicdanına bırakmak).
- Süyükten yitmek (sonucu şüpheli bir iş için başkasını öne sürüp seyrine bakmak).
- Tas yitti, curunu başına kaldır (ortalığın karışması).
- Taş ergisi (çok inatçı, sözünden ve yanlış fikrinden vazgeçirilemeyen kimse).
- Tat dışılık vermemek (rahat yüzü göstermemek).
- Tavşan yamaca geçti (iş işten geçti, fırsat kaçtı).
- Tölebine gelmek (uygun duruma gelmek).
- Tuzun kuru, sabanın sarı (işleri yolunda olanlar için söylenir).
- Umdum umdum, geri yumdum (bir şeyi umut edip sununda ümidini kesmek).
- Ut küşüm etmek (birisini rahatsız etmemek için saygılı ve sıkılgan olmak).
- Üstüne gök gürlenememiş (hiçbir zorlukla karşılaşmadığı için kaygısız).
- Vara varası, dura durası (eninde sonunda).
- Yavan tarhana (sevimsiz, biçimsiz, tatsız kişi).
- Yedi yılı yetip bıyığı bitmek (iş tutma zamanı gelen gençler için söylenir).
- Yedik içtik, yüzden düştük (yiyip içtikten sonra kalkıp gidenlerin şaka olarak söyledikleri bir söz).
- Yeldim yeldim yele verdim, emeklerimi sele verdim (uğraştım çabaladım, bütün emeklerim boşa gitti).
- Yenilirse hiber, yenilmezse kubar (herhangi bir şey günün birinde lazım olabilir, saklamak gereklidir).
- Yerir yolu tükenmez, tutar işi tükenmez (eli ağır kimseler için söylenir).
- Yılanı sen tut, gözüne ben bakayım (işin tehlikesine sen atıl, faydasını ben göreyim).
- Yüreği kalak kalak yağ bağlamak (büyük bir iç ferahlığı duymak).
- Zabın alıcısı (aciz ve zavallı kimseleri hırpalayan kimseler).
- Zembil zümbül demeden başı kesip kurtulmak (küçük meselelerle rahatsız olmaktansa işi temelden yoluna koymak).
- Zubbu zeytin meydanda kalmak (tek başına kalmak).

2.1.6. Dualar-Beddualar (Alkışlar, Kargışlar)

Dualar/ Alkışlar karşısındakinin iyiliğini isteyen veya olumlu, iyi, güzel olan şeyleri meydana getirebilecek güçleri harekete geçirme arzusunu dile getiren ifadelerdir. Beddualar (kargışlar-ilençler) ise insanın kendisine, ailesine, toplumuna ve din gibi kurumlara zararı dokunan şahısların fikirleri ve davranışlarına karşı şiddetli bir tepkisidir. Adaletsizliğe uğramış kimselerin vicdanında uyanan isyan ve hiddeti susturma çabasıdır (Elçin 1993: 662-663).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde en güzel örneklerini bulduğumuz bu tür, Kilis sözlü kültüründe de canlı olarak yaşamaktadır. Aşağıya aldığımız örnekler Ahmet Elmalı'nın (1996: 34-37) çalışmasından ve derlemelerimiz arasından seçilmiştir.

2.1.6.1. Dualar

- Allah ağ baht altın taht vere.
- Allah başacak sevindire.
- Allah ellerini cennet kulbuna yapıştır.
- Allah işini gücünü ras getire.
- Allah kesene bereket bıraka.
- Allah kızını oğlunu ömürlü etsin.
- Allah mesleğini yüksek eyleye.
- Allah muradın vere.
- Allah münafık şerrinden emin eyleye.
- Allah sana ciğer ateşi göstermeye
- Allah sana su gibi devlet vere.
- Allah sene gişi kızı nasip eyliye.
- Allah sene su gibi ağ baht vere.
- Allah seni aydınlığa çıkara.
- Allah seni bu dünyada konşu etti, ötede de ede.
- Allah seni dallandıra budaklandıra.
- Allah seni doğru yoldan çıkarmaya.
- Allah seni düşürüp ele ayağa muhtaç etmesin.
- Allah seni el bakımcısı etmesin.
- Allah seni eyilere yoldaş eyliye.
- Allah seni görünür görünmez kazadan esirgeye.
- Allah seni Kabeye nasip etsin.
- Allah seni kem nazardan saklıya, beклиye.
- Allah seni ocağında kadim eyliye.
- Allah seni sonu gelen kullardan eyliye.
- Allah seni südü pake çattıra.
- Allah sizi bir yasdıkda kocada.
- Allah sonunu getire.
- Allah tuttuğun toprağı altın eyliye.
- Allah uşaklarını ömürlü etsin.
- Allah satı bazar vere.
- Allah zihnine açıklık vere.
- Anayın babayın canına değe.
- Babayın sinine nur yağa.
- Göğsünde ak tüyler bite, saçın sakkalin ağara.
- İşin rast gele, öyüne bir tas altın gele.
- Kadayı belayı def ede Allah.
- Yerler ucuzken ölüm bizi sitir eyliye.
- Yırağola.
- Yiğitler önünde bayrak çekesen.
- Yüzüne gül suyu

2.1.6.2. Beddualar (Kargışlar):

- Ağzına yuyucu parmağı gire.
- Alın, yeşilin üstüne atıla.
- Allah bin bele vere deli başına.
- Allah çıranı söndüre.
- Allah gözünü dizini ala.
- Allah gözününün yaşı ekmeğine katık ola.
- Allah kara haberin kanlı köyneğin gele.
- Allah kurpunda koya seni.
- Allah murad aldırmaya.
- Allah seni eksik ede.
- Allah seni mezar mezar gezdire.
- Allah seni tavuk kimi haşlıya.
- Allah tırnağını uzatmıya.
- Allah yetirip böyütmüye.
- Allah yurdunu yuvanı yıka.
- Allah yüz bin bele vere başının ortasına.

- Allah yüzünü güldürüp dişini ıslatmaya.
- Anamın babamın derdini yiyesen.
- Babanın sinine ataş yağa.
- Başına daş düşe de altında kalasın.
- Başını bağrını yisin.
- Belleğa caridını (Lağım faresi) olasın.
- Beter işi gele başına.
- Boynuna boy ipi ölçüle.
- Boz düşe gözüne.
- Büngül büngül kan kusasın.
- Ciğerin ağzına gele.
- Ciğerine damla inesice.
- Cin çala da ölet süpüre.
- Cin çala şeytan götürü seni.
- Çenen çekile.
- Dal boynun kendirli ola.
- Daş düşe başına.
- Dert gele meymenetsiz eline.
- Dert yiyesen de kan kusan.
- Dört gişinin omzunda gidesen.
- Ekmek atlı sen yavan olasın.
- Ettiğini bulasan.
- Fındıcığın yeyin ola.
- Gafil kurşuna gidesin.
- Gidişin ola da gelişin olmaya.
- Gözün pörtlüye eline gele.
- Gözüne boz düşe.
- Han evini haraba ede.
- Hanan binan daşıla.
- İlimadan aktarasın.
- İnme ine başına.
- Kara yerin karanlığına ölümlün körüne gidesin.
- Kara yerin kazığın çengelin başına.
- Kepeğin kesile de sakkalın ağara
- Keş aka gözüğün akına.
- Kör kurşuna gidesin.
- Kuzzul kuzzul kurt, kara kara dert kemire.
- Maraz gele yüzüne.
- Ölüm seni sitir eyliye.
- Rüssüvay ede Allah seni.
- Seydi makasın yeyin ola.
- Sıcak yatıp soğuk kalkasın.
- Sinine ataş yağa.
- Sinine it yağa.
- Soyhası kalasıca.
- Şişe, dona kalasın.
- Tiskit (tiskiyt) ala seni.
- Yanın yanın arkayın, moruyun üstüne git.
- Yidiken yıkıla aşkın iken devrilesin.
- Yiğit iken yıkıla, âşık iken devrilesin.
- Yüzün yüzüle.
- Yüzüne yüz evin karası sürüle.
- Zıkkımın kökünü yi.

2.2. Anonim Halk Şiiri:

Anonim halk şiiri tamamen manzum olan mani, türkü, ağıt, ninni ve düzgü ile manzum-mensur örnekleri olabilen bilmece ve tekerlemelerden oluşur (Kaya 1999:3). Bu ayırmada Türk halk edebiyatının tartışmalı bir konusu olan biçim ve tür ayrımı söz konusu değildir.

Halk şiirinin en belirgin özelliği genellikle ezgili bir söyleyişe sahip olmasıdır. İnsanımız asırlar boyu sevinçlerini, özlemlerini, üzüntülerini, acılarını bu ezgili türlerle dile getirmişlerdir. Günümüzde Kilis halk kültüründe diğer örneklerle nazaran daha canlı yaşayan anonim halk şiirinden tespit edebildiklerimizi aşağıda örnekleriyle ve icra özellikleriyle sunuyoruz.

2.2.1. Maniler

Türk halk edebiyatı içinde anonim halk şiirinin en yaygın kullanılan nazım şekli manidir. Gerek yapılan derlemelerde gerekse de halk arasında söylenmesi bakımından maniler, Kilis halk kültüründe de en sık karşılaştığımız türünlerin başında gelmektedir. Maniler, genellikle yedili hece ölçüsünde aaxa kafiye örgüsünde oluşturulurlar. Bir dördlükten ibaret olmaları dolayısıyla az sözle çok fazla şey anlatırlar. Bu yönleriyle oluşturulmaları ve hafızada kalmaları, dolayısıyla da aktarılmaları daha kolaydır.

Kilis'te söylenen maniler de ülkemizdeki mani söyleme ortamlarıyla benzerlik gösterir. Düğün-nişan-kına törenlerinde ve çeşitli eğlencelerde, kadın oturumlarında ve yardımlaşmalarda, Hıdırellez'de vb. farklı ortamlarda söylenebilmektedir. Aslında bağımsız bir şiir biçimi olan manilerle türkü, ağıt, ninni gibi halk şiiri türlerinin oluşturulduğu da görülmüştür.

Kilis manilerinin örnekleri Gülseren Yalman, Suzan Acemoğulları, Şevket Ayçın, Ahmet Elmalı vb. gibi halk kültürü derleyicileri tarafından Zeytin Dalı Dergisi'nin pek çok sayısında yayınlanmıştır. Bu derlemeciler arasında Sayın Ahmet Elmalı'dan ayrıca söz etmek gerekir. Ahmet Elmalı Kilis halk kültürüne gönül vermiş, yıllarca bıkmadan usanmadan özellikle halk edebiyatı ürünlerini derlemiştir. Araştırmacının manilere karşı ayrı bir ilgisi vardır ve derlediği binin üzerinde mani mevcuttur. Ayrıca öğrencilerimizin yaptığı bitirme tezlerinde çok sayıda mani örneği derlenmiştir.

Kilis ve mani konusunu açmışken Kilisli Muallim Rifat Bilge'den söz etmemek olmaz. Türk edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarla, edebiyat araştırmaları tarihimizde mümtaz bir yeri olan Muallim Rifat'ın 1928'de yayınlanmış bir "Maniler" kitabı vardır. Eserde 1760 mani örneği yer almaktadır. Çalışmada yer alan manilerin tamamının Kilis manileri olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak kültürünü alacak kadar Kilis'te yaşadığını göz önüne aldığımızda eserin oluşmasında yörede söylenen manilerin de tesiri olduğunu düşünebiliriz.

Her konuda mani söylenebilir. Özellikle sevda başta olmak üzere ayrılık, hasret, evlilik, tabiat ve şehir övgüleri, dualar, beddualar, öğütler, gelin kaynana çatışması, yiyecek-içecekler, hayvanlar ve daha pek çok konu manilerde işlenir.

Kilis manilerini diğer yörelerin manilerinden ayıran bir nokta "zılgıt manileri"dir. Derlemeci Nimet Taş, zılgıt ve zılgıt manileri için "Zılgıt, doğunun kültürünü, sevincini, üzüntüsünü şekle bürüten bir yaşam tarzıdır. Kilis'te zılgıt düğünlerde, kınalarda, çeyiz almada, gelin ve loğusa hamamlarında, diş hedişi törenlerinde manilerin arkasından çıkarılan sestir. Maniler okunduktan sonra arkasından 'dost dost eheeyyyy...' denilip zılgıt çalınır." demekte ve şu örneği vermektedir:

Sinide bellur şişe
Kaldırdık vurduk daşa
Geline göz edenin
Gözlerine boz düşe.
Dost dost eheeyyyy... (Zılgıt sesleri).

Maniler kısa hacimlerine rağmen gerek şekil yapısı gerekse de anlatımındaki anlam derinliği bakımından sanat değerleri yüksek ürünlerdir. Manilerdeki anlam derinliğini göstermesi bakımından kayınbaba ve gelin ağzından Kilis'te söylenen şu örnekler dikkate değerdir:

Kayınbaba:
Kara bağlar kara bağlar
Yar zülfün kara bağlar
Gül açmaz bülbül ötmez
Yıkılsın bu kara bağlar

Gelin:
Kara bağlar kara bağlar
Yar zülfün yandan bağlar
Gül açmış bülbül ötmez
Yıkılsın bu kara bağlar

Bu manide kayınbaba gelinin çocuğu olmamasından dolayı benzetme ve mecaz sanatı kullanarak üstü örtülü şekilde sitem etmektedir. Gelin ise aynı yöntemlerle verdiği cevapla kusurun kendinde değil, eşinde olduğunu anlatır.

Aşağıda verilen Kilis manileri örnekleri çeşitli başlıklar hâlinde sunulmuştur. Örnekler söylenildiği yerler ve konularına göre gruplandırılmıştır.

Düğün Manileri

Abuşağa'dan geçtik
Soğuk suyundan içtik
Şükür olsun Allah'a
Namlı yerden kız aldık

Ağ saman sarı saman
Gettik geldik bir zaman
Everemezler dediler
Aha everdik taman

Ah hilalan hilalan
İflah mı olur dul alan
Misk ü anber kokusu
Kız elinden gül alan

Akpınar'dan geldik
Soğuk suların içtik
Bir Kilis'in içinde
Biz o Zeynep'i seçtik

Ay doğar elek gibi
Gün doğar melek gibi
Biz bir gelin aldık
Dondurma bebek gibi

Bahçede olur hıyar
Kabuğunu kim soyar
Oğlan güzel kız güzel
Huyları birbirine uyar

Bahçadan hudar geldi
İçinde hüner geldi
Kızı alana kadar
Başımıza ne geldi

Damburamın teli pekmez
Çalarım çalarım ötmez
Babam bene bir kız aldı
O da yanımda yatmaz

Damdan kedi atladı
Dürbekimiz patladı
Bu gelin aldık dey
Çok düşmanlar çatladı

Döşeği serdim yere
Bağrımı verdim ele
Kızımı gelin ettim
Göğsümü gere gere

Ekinlikler sulandı
Tağalar bellorlandı
Gelinimiz gelor dey
Kurbanlar boğazlandı

Görüm görüm gördaşı
Yel vurdukça vur daşı
Baktın görüm geliyor
Ocaktan indir aş

Güveği döndü köşeyi
Bitirdiler şişeyi
Kele açın döşeği
Güveği girsin içeri

Halep'ten gelir yünleri
Deste deste gülleri
Oğlumuz mübarek olsun
Güveylik elbiseleri

Havanda leymun tuzu
Sakın alman el kıza
Alırsan Kilis'ten al
Hem tadı var hem tuzu

Havısa koduk teşti
Bulutlar geldi geçti
Kız anası izin ver
Güveyinin sabrı daşdı

Hudar gelir bahçadan
Neler çıkar bohçadan
O kıza almak kolay
Sen haber ver akçadan

İnce eşirdik ipliği
Mahamed'in köyneği
Mahamed'e bir kız aldık
Yedi dağın keklığı

Karşıda koyun kuzu
Kıvrım kıvrım boynuzu
Oğlumuz kurban olsun
Zennüp hanımın kıza

Kekliğim seker ağlar
Tüyünü döker ağlar
Anasız gelin olan
İçini çeker ağlar

Kırmızı taksi yürüdü
Üstüne gül bürüdü
Biz bu gelini alana dek
Nice itler üdüdü

Kuyuda hereze yok
Düğünün çerezi yok
Gelin evin şen olsun
Kimsenin garezi yok

Lahanayı haşlarık
Doldurmaya başlarık
Beyle düğün edenin
Alnını karışlarık

Merdivene de bastı
Ceketini de astı
Ayşe'nin de kızını
Oğlum bağrına bastı

Oğlanın adı İrecep
Gün mü buldun gelecek
Anamın göynü var ki
Beni sana verecek

Oğlum oğlum on durah
Eli gümüş damburalı
Oğlumun göçü gelmiş
Nereye kondurmalı

Reyhan ekim bitmedi
Dalları yere yetmedi
Ali Efendi'nin kızına
Kimsenin gücü yetmedi

Sandık üstünde sandık
Gidip gelmeden usandık
Şükür olsun Allah'a
Şerefli yerden kız aldık

Yokuştan düze geldik
Biz böyün size geldik
Size gelmedik anam
Evdeki kıza geldik

Gelin-Kaynana

Çatışması:

Gelinin Söyledikleri:

Ah kaynana kaynana
Kara kazanda kayna
Alacağım oğlunu
Bildiğin gibi oyna

Ben bir karabiberim
Yuvarlanır giderim
Çok konuşma kaynana
Oğlunu alır giderim

Bedenim bendek gibi
Kirpiğim çiçek gibi
Oğlun gene kokladı
Açıldım bilbik gibi

Ben gidorum anneme
Kına yak malum yere
Hiç kaynana dermiyim
Senin gibi deliye

Devenin depişiyim
Sabunun köpüğüyüm
Oğlun yakdı ataşı
Ben onun körtüğüyüm

Duvara çaktım kazık
Kaynanam ölmüş yazık
Kaynanama acımam
Bir top kefene yazık

Eve serdik kilimi
Çek kaynana dilini
Akşam oğlun gelirse
Kırar kambur belini

Ekmeğe katık oldum
Karyola yastık oldum
Ben kuş dili bilmezdim
Oğluna bilbil oldum

Ekinlikte çiçekler
Yük yerinde döşekler
Kaynanadan kıymatlı
Bahçadaki böcekler

Eşşik başında durma
Kaynana bana vurma
Oğlun geldiği zaman

Kuyruğunu kıvrırma
Eve serdim hasırını
Oldum kaynana yesiri
Kaynanalar ölürse
Ev olur arı sili

Gözlerim payam gibi
Babam var ağa gibi
Ben getirdim de doldu
Yüklüğün debbe gibi

Irafa fincan koydum
İçine mercan koydum
Kaynananın adını
Kuyruklu sıçan koydum

Irafa sıçan geldi
Saçını açan geldi
Gözün aydın kaynana
Başına s.çan geldi

Kaynana kazan karası
Görümce Allah belası
Damat beyi sorarsan
Yaş pastanın ortası

Kaynana kazan kapağı
Oğlu şeker topağı
Kaynanamı sorarsan
Yedi mahallenin söbeği

Karataş'tan inerler
Kürk mantoyu giyerler
Şu Kilis'in kızları
Kaynanayı döverler

Merdivenden inerler
Kürk mantoyu giyerler
İki gelin bir olunca
Kaynanayı döverler

Kaynananın Söyledikleri:

Ayakların kapkaplı
Gözlerin hep çapaklı
Bizim kapıda gördün
Karyolayı, yatağı

Bedeni büğdüz gelin
Kirpiği uyuz gelin
Bakorum dilin uzor
Hılfatsız, huysuz gelin

Bedeni kütük gelin
Boyu da kuttuk gelin
Oğlumuzu hızmatçı
Biz seni tuttuk gelin

Dışkapımın mandalı
Kuyumuzun çangalı
Öp öp de başına koy
Benim gibi pampalı

Deve depiği gelin
Sabun körtüğü gelin
Ne zaman adam oldun
Ocak körtüğü gelin

Eli kemreli gelin
Saçı sirkeli gelin
Oğlum evden soğudu
Gelin geleli gelin

Gelin doymor yemeğe
Bakın hele leyleğe
Aman maşallah deyin
Genne nazar deşmeye

Hımsımış kekre gelin
Topuğu şerhe gelin
Çomruktun adam oldun
Bize düşeli gelin

Kız gelin dır dır etme
Fazla ileri gitme
Vakitsiz horoz gibi
Gece yarısı ötme

Oğluma çatacağım
Seni boşatacağım
Gıcına depik vurup
Dışarı atacağım

Saçları küşşe gelin
Bacağı şişe gelin
Yüzüne kan seyirtti
Bize geleli gelin

Sevda Konulu Maniler

Ah su yolu su yolu
Boş gider gelir dolu
Kova kulpun kırılınsın
Yoruldu yarin kolu

Ahırda sarı teke
Kahrını kimler çeke
Oğlan arsızlık etme
Sonra derler beceke

Ahu gölden su içti
Vuruldu candan geçti
Gönül binbir güzelden
Seni beşenip seçti

Ağ koyun meler gelir
Yolları aşar gelir
Hakikatli yar ise
Dağları deler gelir

Ağ koyun meler gelir
Yüreğim deler gelir
Bir deli oğlan sevdim
Başıma neler gelir

Ağ devem düzde kaldı
Yüküm Tebriz'de kaldı
On iki kızı sevdim
Gönlüm bir kızda kaldı

Ağ sahandaki duz olsam
Büyük evde kız olsam
Yar kapıdan geçince
Evde yalnız olsam

Ağaçlarda var mişmiş
Sararmış yere düşmüş
Mustafa'nın gönlü de
Kara Fatma'ya düşmüş

Ak Pınar'ın köprüsü
İpek mendil örtüsü
Kurban olsun yârime
Şu Kilis'in heppisi

Akça buğday tez olur
Güzeller güleç olur
Kaldır zülfün telini
Öpmeye siyeç olur

Altın yüzük takarım
Güzellere bakarım
Kız ben senin göğsüne
Stüllüm kurup çıkarım

Altınım var el kimi
Ne durursun el kimi

Gel seninle yatalım
Kazanılmış mal kimi

Arpa, buğday zamanı
Pürçüklü ister canı
Al yanaktan öptürmez
Yok zalımın imanı

Ayrılıktan inerken
Yarı görüp güldüm ben
Gülmemek elde değil
O çapkın pek şakleben

Bak artık bitti okul
Gelip sineme sokul
Çok derdin çektim amma
Demedim aman tohul

Benleri var düşünde
Tam onsekiz yaşında
Ne güzel biber döşer
Yârim soku başında

Benzemiş beyaz güle
Sarılam ince bele
Berber eline sağlık
Yakışmış yâre cöle

Bir ay doğdu meşeden
Ayyuş datlı Ayşe'den
Teni güllerden güzel
Kokusu menevşeden

Bülbül gelmiş hevese
Vurgunum ben bu sese
Onsuz tüzüm serilmez
Getirin bir nehese

Çükündürü haşladım
Doğramaya başladım
Çok şükür ki bu sene
Yar yanında kışladım

Dağdan indirdim kurdu
Atım terledi durdu
Karşıdan gelen güzel
Beni yürekten vurdu

Ayrılık Manileri:

Ağaçlarda mazılar
Gönlüm seni arzular

Sen aklıma düştükçe
Yüreğim sızılar

Ağaçta hurma mısın
Kağıtta sırma mısın
Ben burada çekerim
Sen orda duymaz mısın

Ağam derim naçarım
İnci mercan saçarım
Dünya deniz olunca
Ben kuş olur uçarım

Aman gelin hösne gelin
Her sözüme küsme gelin
Asker oldum gidiyorum
Mektubunu kesme gelin

Ay doğsun avuştursun
Günleri savuştursun
Hazreti Eyüb kimi
Hak bizi kavuştursun

Bal idin pekmez oldun
Yüreklere yakmaz oldun
Evveli sevdiğimdin
Yüzüme bakmaz oldun

Damda bulgur elorum
Acık bekle gelorum
Savışıp getme hemen
Kahrımdan ölorum

Eşikten hopladın mı
Mişmiş topladın mı
Sevdiğin gecikince
Meraktan patladın mı

Hem bacıdık hem kardaş
Hem eşidik hem yoldaş
Felek bizi ayırdı
Her gece gözümde yaş

Kara sandık kilidi
Üstümü gül bürüdü
Sen orada ben burada
Bütün ömrüm çürüdü

Mendilim benek benek
Ayırdı zalim felek
Yârim olsan aldırمام
Etseler de söz hanek

Yaralı bir kuş idim
Dalına konmuş idim
Niye beye kiş dedin
Ben senin olmuş idim

Dua-Beddua Manileri:

Ah sofular sofular
Birbirini kokular
Yarime kurban olsun
Tekye'deki fakılar

Ah vatana vatana
Kondurasın atana
Seksen sekiz kız kurban
Sağ elinden tutana

Bahçalarda pırasa
Dallarına kar yağsa
Kız kocasız kalınca
Sakkalliye yalvarsa

Çağırdın köşke beni
Düşürdün aşka beni
Seni sevmez olaydım
Öldürsen keşke beni

Saksıda leymun kimi
Saraldım onun kimi
Ne gavur ne Müslüman
Olmasın benim kimi

Ağ çit giyme düşürsün
Güzellikte meşhursun
Güzellik başın yesin
Her itle boşuursun

Elinde sefer taşı
İçinde malhıtası
Hergün gültüp oynuyor
Benim gibi yanası
Gül yanakları solsun
Gözleri yağla dolsun
Öpüş vermeyen kızlar
Ettiklerini bulsun

Hava karardı yine
Tavuklar girdi pine
Kele deyip durma kız
Kelin başına ine

Oğlum nettin kanneyi
Bırak şu boş haneği

Daşlar düşe yoluna
Terk et hize gelmeyi

Şu süllümü kurmalı
Tabakaya çıkmalı
Berte aka gözüne
Mahmil örtük olmalı

Tazara da tazara
Sevdam geldi nazara
Yârla aramı açtın
İki gözün bozara

Dinî ve Millî Duygular:

Ağ çalı kara çalı
Dibinde yeşil halı
Üstünde namaz kılar
Ya Muhammet ya Ali

Ağacın başı benim
Toprağın yaşı benim
Vatan için ağlarsa
Gözünün yaşı benim

Kilis Sevgisi:

Beşiğimsin bırakmam
Ciğerim köze yakmam
Sen varken güzel Kilis
Cihana dönüp bakmam

Mis gibi miceddere
Dökülmesin yerlere
Kilisliyim diyorum
Göğsümü gere gere

Salınarak yar gelir
Elinde bir nar gelir
Kilis'ten ayrılınca
Dünya bana dar gelir

Öğüt-Ders Manileri:

Bene benden olur
Her ne olursa
Başım rahat olur
Dilim durursa

Hey hedene hedene
Uyku geldi bedene

Ecel geldi cihane
Baş ağrısı bahane

Ağustosta kar yağmaz
Gece gebe ne doğmaz
Bana yalan söyleme
Mızrak çuvala sığmaz

Ahırda sarı teke
Kahrını kimler çeke
Oğlan arsızlık etme
Sonra derler beceke

Akı var karası var
Gönülde yarası var
Ona hor gözle bakma
Cebinde parası var

Akpınar yol karşısına
Gün doğar kavşağına
İnsan gönül verir mi
Kapı bir konşusuna

2.2.2. Türküler:

Anonim halk şiirini sınıflandırmamıza yarayan kafiye düzeni, nazım birimi, ölçü ve hacim gibi nazmın dış unsurları ile konu ve ezgi gibi nazmın iç unsurları yönünden eldeki örneklerin incelenmesiyle, türkü kavramının sınırlarının belirlenmesi oldukça güçtür. Yine de ezgi temelli olmaları sebebiyle türküler, “ezgi ağırlıklı halk şiiri türü” olarak kabul edilmektedir (Oğuz 2001: 16).

Ülkemiz insanını bir arada tutan bir kültür harcıdır türkülerimiz. İnsanımız dertlerini, ayrılıklarını, sevinçlerini asırlardır türkülerle dillendirmiş; türkülerle hüznlenmiş, türkülerle neşelenmiştir. Kilis yöresi de bu olguya meşhur türkülerıyla katkıda bulunmuştur.

Türkülerimizin ünlü yorumcusu ve dermecisi Nida Tüfekçi, Kilis türkülerini için şunları söyler: “Kilis türkülerini Türk Halk Müziğimizin en köklü ve en sağlam türkülerindendir. Ancak, Kilis deyince kentin içiyle dışını ayrı yorumlamak gerekir. Kilis’in içinden derlenen türkülerin çoğu renkli ve neşeli olduğu için mutluluk yansıtır... Bir de Kilis’in köylerinde söylenen havalar vardır. Özellikle Elbeyli yöresinden derlenen Barak havaları. İşte bu Barak ağız dediğimiz havalar başka gelir bana. Yüzyıllar öncesine alıp götürür beni...” (Kilis Valiliği 1997: 157).

Kilis türkülerinin şehir merkezi ve dışındakiler olarak ezgileri bakımından ayrılması önemlidir. Bu gün TRT repertuarında da yer alan Kilis türkülerini üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur. M. Nusret Kılıçkırın’ın Öyküleri ve Türküleriyle Kilis, Hasan Şahmaranoğlu’nun Kilis Türküleri notaya alınmış çalışmalardandır.

Kilis türkülerini bu eserin bütünü içinde ayrıca değinileceği için sözü uzatmamak adına Kilis’te söylenen bir mizahi türkü örneğini vermeyi yeterli görüyoruz.

Sıçan Türküsü

Sıçanın gözleri humar

Birin açar birin yumar

Konşusundan hisse umar

Dennak olmuş bizim sıçan

Sıçan gelir takır tukur

Ben zannettim nallı katır

Bakkal emmi yağın kaldır

Tüccar olmuş bizim gelin

Sıçanım gelir ekine

İki kulağı dikine

Bakkalların yağ küptüne

Dalgıç olmuş bizim sıçan

Samanlıktadır evleri

Cardun onların beyleri

Açık çıplaktır dölleri

Fakir düşmüş bizim sıçan

Dükkândan dükkâna geçer

Tütütün sertini içer

Yarısını yere saçar

Tiryakidir bizim sıçan

Sıçanın gözleri mucuk

İlle yemez bastık sucuk

Genne güzel ev alıcık

Züğürt olmuş bizim sıçan (Zeytindalı S.11, ss.5).

2.2.3. Ağıtlar:

Halk edebiyatında türkülerin bir alt kolu olan ağıtlar, başta ölüm olmak üzere sevdiklerinden ayrılanların duydukları acıları dile getirdikleri ezgili ya da ezgisiz şiirlerdir. Gntmzde ağıt kavramı sadece ölen için söylenen şiirlerden ibaret olarak kabul edilmemektedir. ğreğin kızını gelin eden bir annenin duyduğu acı, ğurbete-askere giden bir sevgilinin ayrılığı ağıt formunda şiirler yaratılmasına sebeptir.

Bu tür bir ayrılığın acısını, özellikle de bir daha dünya gözüyle kavuşmamacasına olan ölümün acısını derinden hissedenler ve istidadı olanlar ağıt yakmaktadırlar. Bütün kültürlerde var olan ve insanlık tarihi kadar eski olan ağıtlar (Görkem 2001: 9-23) gntmzde de yakılmaktadır. Ölen biri için yakılan ağıtların genellikle beklenmeyen, genç yaştaki trajik ölümler için daha çok yakıldığı görülür. Bu tür ağıtların da mutlaka bir hikâyesi olur. Kilis'te yakılmış iki ağıt şöyledir:

Hüsün Ağa'ya Ağıt

Hüsün Ağa Suriye tarafında Halep'in Cekke köyündendir. Yörenin en varlıklı adamlarından Mecit Ağa'nın oğludur. Babası lnce Hüsün Ağa yerine geçer. Bir gün Hüsün Ağa tarlasında gezerken bir ağacın gölgesine uzanır ve uyuya kalır. Uyuduğu yerde büyük bir yılan tarafından boğularak ldrlr. İri cüsseli, kuvvetli bir insanın bu şekilde ölmesi insanları çok zer ve arkasından şu ağıt yakılır:

Sabahları oldu gene	Acar'dan gelir bacısı	Kar yağıyır toza toza
Badeleri doldu gene	Yrektekenden çıkamaz acısı	çadırında altın koza
Ağlaşalım gavim gardaş	Bölük bölük avdan gelir	Hüsün Ağam can veriyor
Kara bayram oldu gene	Bakın tazısı bocusu	Ela gözler söze söze
Yüce dağlara çıkar bakarım	Erenleri erenleri	Evleri var taş başında
stne neler ekerim	t t olmuş cerenleri	Martini eyer kaşında
Hüsün Ağam da gelmezse	Hüsün Ağam ölmüş derler	Ağlayın gavim gardaşlar
Kilis ben seni yakarım	Sayılmıyor gelenleri	Azrailler iş başında

Kerizli Zeynep'e Ağıt

Keriz ve Geneyik köylerinin ardından Afrin suyunun bir kolu olan Nafak suyu akar. Zeynep Keriz'in en güzel kızıdır. Bir gün nişanlanır. Dşne bir ay kala annesiyle Nafak suyunun kıyısındaki bağlarına giderler, akşamüzeri büyük bir tufan kopar. Zeynep ve annesini sel götürür. Annesi kurtulur ancak Zeynep'i bir daha gören olmaz. Acı haber duyulunca ardından şu ağıt yakılır (akan 1999: 19-21):

Yasa geldik Geneyikle mezere
Çok güzeldi Zeynep gitti nazara
Geliyor Zeynep şen ol mezarlık
Murazı gözünde giden Zeynebim

Dikildi bayraklar geldi bazarlık
Zeynep çok güzeldi atın zerlik
Geliyor Zeynep'te şen ol mezarlık
ieği burnunda kokan Zeynebim

Keriz dağlarında yayılan ceylan
Yitirdim Zeynep'i yok mu da gören
Zeynep kız öldü de Keriz oldu viran
Kafılım kadaya da giden Zeynebim

2.2.4. Ninniler:

Ninniler, uyutulmaya çalışılan çocuğa veya çocuğu severken söylenen birtakım duygu düşünce, inanç, umut ve hayalleri, sevinç ve acıları konu edinen; çoğunlukla dört mısra ile oluşturulan ve birtakım kalıplaşmış sözler ilave edilerek ezgili söylenen manzum sözlerdir (Kaya 1999: 341). Bu tür, anne ile çocuğunun arasında bir iletişim kurar. Ninlerle anne çocuğuna duygularını, şefkatini, sevgisini iletir. Bunların yanında çocuk ninniler sayesinde anadiliyle tanışır. Genellikle mani biçiminde oluşturulan ninni örneklerine Kilis'te de sıklıkla rastlanır.

Benim bebem nar tanesi
Nar tanesi nur tanesi
Anasının bir tanesi
Ninni bebeğim ninni

Ninni derim beşiğe
Hızır gelsin işine
Ulu devlet başına
Uyusun yavrum ninni

Uyusun da büyüün ninni
Tıpış tıpış yürüsün ninni
Okula da gitsin ninni
Koca paşa olsun ninni

Dandini dandini dastana
Danalar girmiş bostana
Koş bostancı danayı
Yemesin lahanayı ninni

Oğlum oğlum on duralı ninni
Eli gümüş damburalı ninni
Oğlum uykun gelmiş ninni
Nereye kondurmalı ninni

Benim kızım uyuyacak
Uyuyup da büyüyecek
Mekteplere gidecek
Doktur hanım olacak

Hopudu hopusunda ninni
Döğme döğdük sokusunda ninni
Böyle bir güzel oğlan ninni
Kimin var kapısında ninni

2.2.5. Düzgüler:

Halk edebiyatının nazım karakterli türlerinin tasnifi yapılırken sanat değeri taşıyan bazı söz gruplarının tasnif dışında bırakıldığı, adlandırılmadığı görülmektedir. Bu konuya ilk dikkat çeken araştırmacı Doğan Kaya olmuş ve böyle söz birliklerine "düzgü" adını vermiştir. Düzgü, çeşitli konularda ve daha ziyade ikilik yahut üçlüklerle söylenen, tecrübe ve görüşleri yansıtan; duygu, inanç, düşünce, davranış için düzülmiş özlü ve ölçülü sözlere denmektedir (Kaya 1999: 403).

Kilis halk kültüründe, genel bir tabir olarak *söz*, *laf* anlamında da kullanılmakla beraber, bu tür şiirsel söz birliklerine *hanek* adı verilmektedir. Aşağıda bazı örneklerini aldığımız bu tür sözler aile hayatı, ticaret, meslekler, tarım- hayvancılık, yeme-içme, dua beddua, güzellik anlayışı, tecrübeler vs. hakkında olabilmektedir. Örnekler Sabuncuoğlu'nun bitirme tezinden alınmıştır.

Çapıtı kirişli,
Mangırı gümüşlü.

Sen ağa ben ağa,
Bu ineği kim sağa?

Neler yedi bu diş,
Ne altın olur ne gümüş.

Tahne pekmez,
Yerden kakmaz.

Kurban olduğum zahter,
O da dağlarda biter.

Kele bacım bu,
Karın mı curun mu?

Yüz verdik Ali'ye,
Ali s.çtı halıya.

Böyün Pazar,
Baylar bayanlar azar.

Adam bildik eşiği,
Altına serdik döşeği.

Adam on,
Dokuzu don.

Al havara,
Yaz duvara.

Kaynana böcü,
Oğlu ne cici.

Kuru etek,
Arca yatak.

Saat oldu on,
Get yatağa kon.

Çabık çal kaşığı,
Kalmasın bulaşığı.

Dolmayı yud,
Dilini tut.

Olursa çat pat,
Olmazsa aç yat.

Ölmüş ölü yallı olur,
Ölü g.tü ballı olur.

Al almanın alını,
Seç yiğidin malını.

Erkeğine göre başla başını,
Horantana göre pişir aşını.

Bahçada bahdeniz peyvazı,
Bu da yirmi yılın ayvazı.

Kulhuvallahi ahed,
Kaynanasız gelin rahad.

Ön tarafım kavurğa kavuror,
Arka tarafım harman savuror.

Mangalda maşa kültü,
Gelin de güveyinin gültü.

Söyütte serçeler bakıştır,
Gelin de güveyiye yakıştır.

Her örtü geyen avrat olmaz,
Her pantol geyen erkek olmaz.

Kazan kapağa kara demiş,
Tava da getmiş hahha çalmış

Költük aşu miceddere el verir,
Yağlı pilav adamı keflendirir.

Ac olan yimiş daşı,
Sanmış kemmünlü keşkek aşu.

Emeğinden çok geçindik, buğdasınız zay olmasın,
Başıza eşsek torbası, yüziye sinek konmasın.

Şu tüfeğin gezi yok, gözlemeye göz gerek,
Avradın cilvesi yok, bakmaya yürek gerek.

Baktın gördün hava bulutlu, dönüp eve getsene,
Tarhana çorbası içip yorganı başan çeksene.

Öküzüm büyük olsun varsın çüt çekmesin,
Mal benim olsun da içinde davar yayılsın.

Yüreciğim daş değil, demir değil,
Bu başıma gelen, kimsenin başına gelmiş değil.

Yorgan kısa boy uzun, büzün döyyüs büzün,
Çarşı uzun para yok, gezin döyyüs gezin,
Gece uzun avrat yok, kazın döyyüs kazın.

Kayisi, üzümlerin eyisi,
Urumu, üzümlerin görümtü,
Hönüsü, üzümlerin döyyüsü.

2.2.5. Tekerlemeler:

Tekerleme; vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan istifade edilerek hislerin, fikirlerin, halk ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu manzum nitelikli basmakalıp sözlerdir (Kaya 1999: 546). Tekerlemeler; şekilleri, konuları ve işlevleri bakımından sınırları tam ve kesin olarak çizilememiş halk edebiyatı ürünleridir. Genellikle masal, ninni, bilmece, halk hikâyesi, halk tiyatrosu, oyunlar gibi söze dayalı ürünler içinde geçtikleri için, bu türün sınırlarını belirlemede güçlük çekilmektedir. Pek çok türle ilişkili olmasına rağmen tekerlemelerin kendilerine has bir şekil, muhteva ve anlatım özellikleri vardır (Duyumaz 2002: 9).

Tekerlemelerden bazıları her ne kadar nesir türlerden olan masal ve halk hikâyeleri içinde geçse de manzum karakterlidirler. Şiirsel bir anlatımları söz konusudur. Kökleri Şamanlık dönemine kadar götürülen tekerlemelerin Kilis'te söylenen örneklerinin masal ile halk hikâyesine veya çocuk oyunlarına bağlı tekerlemeler olduğunu görüyoruz.

2.2.5.1. Masal ve Hikâye Tekerlemeleri:

Masal ve hikâye girişlerinde söylenen tekerlemeler Kilis'te *mesel/metel/haket yastığı/haket ayağı/döşeme, döşek* gibi çeşitli adlar verilmektedir. (Keçik 2004a: 8-9). Özellikle mesel ve metel adlandırması bazı yörelerimizde masalın bütünü için kullanılırken, Kilis'te masallar ve hikâyelerin girişlerinde söylenen tekerlemeler için kullanılmaktadırlar.

Aşağıda örneklerini verdiğimiz bu tür tekerlemeler, dinleyiciyi anlatılacak masal veya hikâyenin dünyasına hazırlamak için söylenirler. Bir başka deyişle dinleyiciler bu mesellerle masal dünyasına adımlarını atmış olurlar.

Yörede bu tür tekerlemelerin söylenişleriyle ilgili olarak Duran Kale, babası Saraç Ahmet'in iyi bir *haketçi* olduğunu, kış gecelerinde çocukları başına toplayarak *hekatlar* anlattığını ve bu hekatların başında *döşek* adını verdiği tekerlemer söylediğini bildirmektedir (Kale 1999: 17)

Mesel:	Hatırım sordu,	Bir ebru hilal,
Bunca vilayet,	Micazım bozdu,	Hem mah-ı cemal.
Bunca ticaret,	İpliğim düzdü.	Hüznüyle meşhur,
Bunca felâket,	Dedi:	Gözleri mahmur.
Bunca serencam...	"Boş gezme,	Lebleri sormalı, bakıp durmalı,
Geh olur cılbak	Sen seni üzme,	Cana sarmalı.
Geh olur dalbak.	Okuyup yazma.	On beş yaşında,
Geh yalın ayak,	Seni everek,	Kalem parmaklı,
Gek başıkabak.	Çekek, çevirek."	Gümtüş tırnaklı,
Bir nice eyyam,	Dedim:	Gerdanı toklu,
Gezdim, yeridim.	"Yok ana,	Püskürme benli.
Bir bunca zaman,	Ciğerim yana."	Parmakta yüzük,
Carşığı-bazar,	"Oğlum, kuzumsun;	Kolda bilenzik.
Bilmeyen azar.	Pek dinle sözüm,	Öpmeye yazık,
Alış-veriş?	Vardır bir kızım.	Teni pek nazik.
Dediler:	Bir eyi gezdik,	Kalplere şahtır,
"Derviş var mıdır bir iş?"	Senin olsun dedik.	Gayet de dilber,
Dedim:	Adını sorayım,	Rûy-ı münevver,
"Malik-i râhım, kendime şahım.	Sana vereyim."	Zülfü muattar,
Dediler:	Sordum halını, verdim kalını.	Bir şems-i sükker.
"Abdal sen burada kal,	Kalın yüz oldu, böyle söz oldu.	Öpsen sefadır,
Eyleme ihmal!"	Ben dedim:	Derde devadır.
Bir hacı ana,	"Çoktur,	Bir teni beyaz,
Dertlere yana,	Harçlığım yoktur."	Lebleri kiraz,
Ayağında edik,	Dedi:	Aşıka miyaz.
Dişleri gedik.	"Ver hakkın,	Bir teni ablak,
Başında izâr,	Sonra gör zevkin.	Rûleri kaymak,
Daima gezer.	Kızım bakire,	Pembedir, yumuşak.
Önüme durdu.	Hüsnü nadire,	Dili bülbüldür,

Açılmış güldür.
Sanki hörüdtür,
Yahut peridir.
Gören bayılır,
Sarhoş ayılır.”
Methini dinledim,
Çün canım evdi.
Muradım oldu,
Hâsıla kelim,
Vermedim ârâm.
Bir kahpe cadı,
Akıttı bizi.
Ben de aldandım,
Gerçektir sandım.
Dedim: “El aman,
Derdime derman!”
Yandım tutuştum,
Ateşe düştüm.
A’lel acele hemen gittiler,
Nikâh ettiler.
Beni yittiler,

Girdim evine.
Kapı açıldı.
Bir Arap saçı,
Bir kazan başlı,
Bir kazma dişli,
Bir orak kaşlı.
Yerinden kalkmaz,
Gözleri bakmaz.
Ömründe gülmez,
Arsız, pirsiz;
Gayet uğursuz.
Gözü çapaklı,
Çatal tırnaklı,
Kalbur kulaklı.
Câdû-yı ekber,
Gözleri aver.
Habbesi çıkmış,
Helvası kokmuş.
Her yeri kıllı
Arkası çullu.
Burnu budaklı,

Küfte dudaklı,
Yaba parmaklı,
Çatal tırnaklı,
Üç otuz yaşlı.
“ Vay vay!” der, kalkar;
Dudağı sarkar,
Sümtüğü çıkmış,
Çok evler yakmış.
Katu, bed sözlü,
Bir çamış katır.
Yanına yatar adam irisi;
Sanki bir dev karisi.
Câdû-yı ekber,
Çatma yastıkta yatmak ister,
İyis armağan getirtmek ister.
Karşısına alıp oturmak ister.
Böyle bir mah geçti ilkin.
Ben dedim “Ne ola,
Düşeyim yola...”
(Keçik 2004a: 8-9).

Mesel:

Hay dedik de gâhtı bir tilki,
Tüfengimiz olsaydı vururduh belki.
Suku sultan bazarında satılan kürkü,
Paramız ossaydı alırdıh belki,
Eşeyi yitirdik bendin başında,
Golani kuskunu yanu başında,
Yaşını sorsan üç otuz yaşında,
Bir sümbül arpadan ürkmez boz eşek
Gızın adı Emine, eyildik baktık;
Bir yanı sazlık, bir yanı tozluk, bir yanı dumannık.
Bir yanında demirciler demir döyer dengile
Bir yanında boyacılar boya boyar yetmiş iki rengile
Bir yanında hali-yer hali boş durur.
Denize basdik kurudur deyi,
Camıların minarasasını belimize koyduk borudur deyi,
İngiliz tiyarasını boynumuza koyduk bal arısı deyi.
Eşşe vurdük palanı,
Yeddi yerden çekdik kalanı.
Minaradan yoğun mumbarı yedik karnımız doymadı
Yüzümüz gülmedi, içimiz ıslamadı, dişimizin dibi dolmadı
Yereni sefa, Bekir Mustafa selleye sen gir, sepede ben.
Anasını sen al, kızını da ben.
Bin deynek sen yi, bir de ben.
Canın sıkılırsa bir kuruş cezayı hak diye sen ver, bir kuruş da ben (Caferoğlu 1995: 183).

Döşek:

Al alanının, vur vuranın, destursuz başa girenin zoppa yimesi çok olur. Gönlü bürüdü, efkâr yürüdü. Kalk gez çarşı pazarı, yıkiver nazarı. Elbet bulursun bir kapı, şöyle münasip bir yapı. Fiske taşını attığım zaman, kapının ardındaymış sevdiğim civan. Dedi: Dur aman, merdiveni çıktık bir zaman, aşağıda koştur figan. Arkada mahalleli; önde bir imam. Kapıyı çevirdiler, çamları devirdiler. Baktık bir karı, gözleri sarı. Dedi: Yavrurum teslim ol, yoktur zararı. Biçâre yakayı, verdik ele, girdik mapusaneye. Mapusane tamam, içinde yok doğru kelam. Tahta kehlesinden ağladı anam. Bu da benim kaderimmiş tamam.

Hak rahmet eylesin Hacı Cambaz'a; düştük yeniden naza, niyaza. Bize bir at verdi, dorudur deyi. At bir tepdi, geri dur deyi. O yalan bu yalan, fili yuttu bir yılan. Eşşeğe binip deveyi kucağına alan, bu da mı yalan!

Döşek:

Ağır yapıdaysan himiden başla,
Göçebelere isen dibinde hışla.
Zengin olmak istersen hiç durma çalış,
İstif et papelleri karış karış.
Ben züğürtlüğü yatmakla buldum,
Boş hedefe fişek atmakla buldum.
Zenginlik işle gelir;
Yatağın tadı güzel bir eşle gelir.

2.2.5.2. Çocuk Oyunları Tekerlemeleri:

Bu grupta yer alan tekerlemeler çocuk oyunlarında "ebe" seçimi için veya çocukların kendi aralarında eğlence amaçlı söyledikleri tekerlemelerdir. Bu tekerlemeler çocuk oyunlarında kullanıldıklarında her kelime veya kelime grubu oyuna katılan çocuklar üzerine söylenir, son sözün denk geldiği çocuk ebe olur. Aşağıda verilen örnekler Sabuncuoğlu'nun bitirme ödevinden seçilerek alınmıştır.

Nerden Gelirsin?

Nerden gelirsin?
Zikzak kalesinden.
Ne gezersin?
Açlık belasından.
Nerde yattın?
Beyin konağında.
Altına ne serdiler?
Perde.
Desene kupkuru yerde.
Bıyıkların neden yağ oldu?
Bıldırcın eti yedim.
Bıldırcın yağlı mıydı?
Gökte uçarken gördüm.
Saçların neden ağardı?
Değirmenden geldim.
Değirmen dönüyor mu?
Zimbirtisini duydum.
Ayakların neden ıslandı?
Çaydan geçtim.
Çay derin miydi?
Köprüyü dolaştım,
İşte geldim sana ulaştım.

Ali Dayı

Ali dayının keçileri,

Kıyır kıyır kişniyor;
Arpa saman istiyor.
Arpa saman yok.
Kilimcide çok.
Kilimci kilim dokur.
Çarşıya gittim,
Eve geldim hanım yok.
Bebek ağlar beşik yok.
Çorba taşar kaşık yok.
Ali dayı öldü tabut yok.
Ali dayı baksa dum dum,
Sakalına kondum.
Beş para buldum,
Cebime koydum.

Hasan

Hasan Hasan,
Helvaya basan,
Kapıyı kıran,
Kızı kaçıran.

Kuzu

Kuzu kuzu mee,
Bin tepeme.
Haydi gidelim,
Hacı dedeme.
Hacı dedem hasta,

Mendili bohça,
Kendisi hoca.

Tavşan

Kapıdan tavşan geçti mi?
Geçti.
Tuttun mu?
Tuttum.
Kestin mi?
Kestim.
Tuzladım mı?
Tuzladım.
Pişirdin mi?
Pişirdim.
Bana ayırdın mı?
Ayırdım.
Hangi dolaba koydun?
Çık çık dolaba koydum.
Haydi, al getir.
Getiremem.
Neden getiremezsin?
Kara kediler yemiş.
Vay vay, miyav

Deve

Eveleme develeme,
Deve kuşu kovaöama.

Evvel altı elma yedi,
Seren sekiz serçe dokuz.
Tarmanın topu kara,
O devenin çatı kara.

2.2.6. Bilmeceler

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nev'inden mücerred kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhâkeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedefleyen kalıplaşmış sözlerdir (Elçin 1993: 607).

Bilmecelerin zekâ gelişimine önemli katkısı vardır. Bilmecede sorulan kişinin cevabı bulabilmesi için soruda verilen ip uçlarını kullanarak muhakeme gücünü gerekir. Bilmecede sorulan şeyin cevabı sorudaki benzetme, ima gibi ipuçlarından hareketle, hafızadaki mevcut bilgiler içinden aranarak bulunur. Bu faaliyet zekânın işlerlik ve pratiklik kazanmasına katkı sağlar. Halk edebiyatı ürünlerinin pek çoğu gibi bilmeceler de unutulmaya yüz tutmuştur. Bulduğumuz örnekler şunlardır:

İçi ateş, dışı taş;
Yarı kuru yarı yağ (dünya).

Yer altında kırmızı bohça (havuç).

O odanın içinde, oda onun içinde (ayna).

Bin çiçek bir de lale (yıldızlar ve ay).

Küçüçük küçüçük odalar,
Birbirini kovalar (tren).

Ağaç üstünde kilitli sandık (ceviz).

Ben kovalarım o gider,

Hiç suçu yok depik yer (top).

Üstü pambık biçilir,

Altı çeşme içilir (koyun).

Altı et, üstü kemik (el).

Ak çıkında sarı altın (yumurta).

İbiği var elim gibi,
Kanadı var kilim gibi (horoz).

Kat kattır, katmer değil,
Kırmızıdır, elma değil,
Yense de tatlı değil (soğan).

Büğdüzdür yolları,
Yer altında evleri,
İnceciktir belleri (karınca).

Allah yapar yapısını,
Demir açar kapısını (karpuz).

Çınçınlı hamam, kubbesi tamam;
Bir gelin aldım, babası imam (saz / saat).

3. GEÇİŞ DÖNEMLERİ

İnsan hayatının *doğum*, *evlenme* ve *ölüm* olmak üzere başlıca üç geçiş dönemi vardır. Bu üç aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinî ve sihri uygulamalar vardır. Bunlar söz konusu geçişleri bağlı oldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun olarak yönetirler. Bunların hepsinin de amacı kişinin yeni geçtiği dönemdeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak; kişiyi bu dönemde yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere karşı korumasız kabul edilir. Böylece, geçiş dönemlerinde gözlenen çeşitli uygulamalar bir ülkenin veya yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluştururlar (Örnek 1995: 131).

Aşağıda Kilis yöresinde yer alan geçiş dönemi uygulamaları, her dönem için ayrı ayrı ele alınmış ve her dönemde öne çıkan geleneksel uygulamalar eski ve yeni şekilleriyle verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümle ilgili Kilis Tarihi, Zeytin dalı, Kilis 2009 Kültür ve Turizm Envanteri, Kilis'te Gelenek ve Görenekler adlı basılmış kaynaklar ile sözlü kaynaklardan istifade edilmiştir.

3.1. Doğum:

Üç önemli geçişten ilki olan doğum, çoğunlukla sevinçle karşılanan bir olaydır. Çünkü çocuk çoğalmayı dolayısıyla gücü temsil eder. Ailenin, soyun devamını sağlar.

Beşik Maketi

3.1.1. Doğum Öncesi Uygulamalar:

İki insanın evlenmesindeki temel amaç, toplumun en küçük yapı taşı kabul edilen aile kurumunu inşa etmektir. Ailenin tam olabilmesi için ise toplumun, neslin devamlılığını sağlayan çocuk gereklidir. Bundan dolayı çocuk sahibi olmayan aileler eksik kabul edilir. Bu eksiklik bir çocuk sahibi olunca tamamlanır. Bu bağlamda toplum özellikle kadına çocuk sahibi olup olmamasıyla ilgili bir değer yükler. Çocuk sahibi olamayan kadınlar *kısır*, *tutuk*, *zürriyetsiz*, *sonsuz*, *meyvesiz ağaç*, *eremik* gibi olumsuz sıfatlara lâyık görülürler (Acıpayamlı 1974: 13).

Kilis'te bu olumsuz duruma düşmemek adına, çocuk sahibi olabilmek için şu üç alanda uygulamalara başvurulmaktadır: Dini içerikli uygulamalar, halk hekimliği uygulamaları ve modern tıp uygulamaları. Bu çerçevede en çok başvurulan yöntem, türbe ve yatır ziyaretleri ile halk hekimliği uygulamalarıdır.

Dini uygulamalar: Kilis'te bulunan pek çok türbe (Köfteci Bekir Dede, Hulk Dede, Şurahbil vd.) çocuğu olmayanlar tarafından genellikle Cuma ve diğer kutsal günlerde ziyaret edilerek, oraya yatan ve Allah'ın sevgili kulu olduğuna inanılan kişinin yüzü suyu hürmetine Allah'a dua edilip çocuk niyaz edilir. Duadan başka bu ziyaret edilen türbeler etrafındaki bazı nesnelere dokunarak veya oradaki ağaçlara beşik maketi, üzerinde not bulunan kâğıtlar asmak gibi uygulamalar da vardır.

Halk hekimliği uygulamaları: Tıbbın gelişmediği zamanlardan başlayarak günümüze kadar gelen, halkın hastalıklara karşı geliştirdiği yöntemlere halk hekimliği denmektedir. Halk arasında *kocakarı işi-ilaçları* da denilen bu geleneksel yöntemler Kilis'te çocuksuzluğa çare olarak denenmektedir. Bu halk ilaçlarından bazıları şunlardır:

Soğan/Sarımsak İlacı: Pişmiş soğan veya sarımsak havanda dövülür ve şekere katılarak çocuğu olmayan kadına yedirilir.

İğde Çiçeği: İğde çiçeği ezilerek çocuğu olmayan kadına yedirilir.

Sünger Duzu: Atarlardan alınan bu ilaç suya katılarak çocuğu olmayan kadına içirilir.

Negis Çiçeği: Nergis çiçeği sütle kaynatılarak çocuğu olmayan kadına içirilir.

Leska (yakı): Çocuğu olmayan kadının rahmi üzerine çeşitli malzemelerden hazırlanmış yakılar konur.

Keber Çiçeği: Dağlarda yetişen bu bitkinin çiçeği ezilerek sade şekilde veya keber çiçeği, kirveni, kemmü, polat şekeri, sarı mentir çiçeği ve mis kokusu bu malzemelerin hepsi havanda dövülerek şeker yağına batırılıp çocuğu olmayan kadına kullanılır.

Yumurta: Çocuğu olmayan kadın hamama götürülür, vücudun yumuşamasını sağlamak için iyice yıkanır, iki tane yumurta kırılarak kadın yumurtaların üzerine oturtulur. Eğer kadın kalktığı anda altında yumurta kalmamış ise çocuk olacağına inanılır. Sonra kadın eve getirilir, yatırılarak terlenmesi sağlanır. Yirmi bir gün aç karnına bir kaşık şüdüüt yedirilir. Bu şüdüütün içine diğer baharatlara ek olarak havuç tohumu da dövülerek katılır.

Çocuk sahibi olmak için yapılan bu uygulamalar halen devam ettirilmekle birlikte artık günümüz insanı ilk önce modern tıbbi denemekte, çare bulamadığı takdirde halk tababetine başvurmaktadır.

3.1.2. Hamilelik:

Hamilelik aileyi tek mil hâle getirecek bir süreçtir. Nasıl ki çocuksuz bir kadın hoş karşılanmıyorsa, hamileliğin anlaşıldığı ilk andan itibaren kadının çevresindeki sosyal statüsü olumlu yönde değişir. Hamile kadın için yörede genellikle *yüklü*, *iki canlı*, *kunnacı* gibi ifadeler kullanılır. Bir kadının *yüklü* olduğu öğrenildikten sonra hem anneyi, hem de çocuğu korumaya yönelik birtakım uygulamalar söz konusu olur.

3.1.2.1. Aşerme:

Her kadında farklı olmakla birlikte hamileliğin belli bir süresinden sonra kadın bazı yiyecekleri aşırı derecede isteyebilir veya bazılarında da tiksinebilir. Eğer hamile bir kadının sürekli tatlı canı çekerse erkek çocuğu, ekşi çekerse kız çocuğu olacağına inanılır. Bu inanış "ye ekşiyi çıkar Ayşe'yi, ye tatlıyı çıkar Hakkı'yi" sözüyle dile getirilir. Bunun yanında kadının hangi yiyeceği canı isterse mutlaka onu yemesi gerektiğine de inanılır. Eğer kadın canının istediğini yemezse çocukta bir eksiklik olacağına inanılır.

3.1.2.2. Bazı Sakınmalar ve Uygulamalar:

Hamile kadının hamileliği süresinde yaptıklarının çocuğa yansıtacağına inanılır. Örneğin çocuğun herhangi bir yerinde leke olmasın diye hamile kadına çığır, şamu dut gibi şeyler elletilmez. Çocuğun çirkin, kötü huylu olmaması için hamile kadın böyle insanlara veya hayvanlara bakmasına mani olunur. Güzel olan insan, hayvan ve nesnelere (ay) bakması istenir. Kadına bebeğinin güzel olması için ilk üç ay ayva yedirilir. Kadının eline kına yaktırılır ve bebeğin bu kınanın kokusunu alacağına inanılır.

Hamile bir kadının düşük tehlikesi varsa kadının karnına kahve sürülür veya göğsüne elma konularak, göbeğine sarımsak sürülür.

Bebeğin cinsiyetini tahmin etmek için de bir takım uygulamalar vardır. Büyük bir minderin bir köşesine bıçak, bir köşesine de makas konur. Hamile kadın eğin makasın olduğu tarafa oturursa kızı olacağına, bıçağın üzerine oturursa oğlu olacağına inanılır.

3.1.3. Doğum ve Sonrası Uygulamaları:

Günümüzde doğum hastanelerde gerçekleştirilmektedir. Eski doğumların çoğunluğu evlerde *ebeler* tarafından yaptırılmıştır. Evlerde yapılan doğumlarda birtakım folklorik yönler söz konusuydu. Modern dünyada resmî eğitimden geçmiş ebelerin mesleğini eskiden geleneğin içinde yetişmiş köy veya mahalle ebeleri icra etmekteydi. Gelenekte yetişen ebelerin yaptıkları doğumlarda birtakım uygulamalar söz konusuydu.

Halk arasında *eş* denilen ve çocuktan hemen sonra gelen plasenta çocuğun bir parçası olarak kabul edilir ve bu eşin çiğnenmeyecek bir yere gömülmesi çocuğun kaderi üzerinde etkili olacağına inanıldığı için gerekli görülürdü. Doğum yapan kadının 40 gün geçene kadarki günlerine *lohusalık* zamanı denmektedir. Lohusalık ve yeni doğan çocuklarla ilgili çeşitli uygulamalar şöyledir:

3.1.3.1. Lohusalık Sakınmaları ve Uygulamaları:

Anadolu'da halk inanışları arasında, özellikle lohusalara musallat olarak anneye ve çocuğuna zarar vereceğine inanılan *alkansı* denilen kötü bir ruh tasavvuru vardır. Bu ruh canlı bir varlık gibi uzun boylu, uzun parmakları ve tırnakları olan, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, memelerini omuzlarından geriye atabilen, dişlek vs. bir kadın olarak tasvir edilir (Elçin 1965: 3811-3812; Önal 1998: 52-55). Lohusalık devresindeki bıçak, makas gibi metallere ve sarımsak, ekme gibi gıda maddeleriyle ilgili uygulamaların pek çoğu bu kötü ruhtan korunma amaçlıdır. Kilis'te bu kötü ruh için *kırk basması* tabiri de kullanılır.

Lohusa kadının evine altından geçtiği bir yerin üzerine, *alkansının* lohusaya yaklaşmaması için, şişe takılmış taze ekme ve sarımsak asılır. Bir loğusa çocuğunun bulunduğu evin damına çıkarılmaz. Çıkarsa lohusayı kırk basacağına inanılır.

Yeni doğum yapan kadına kırk gün boyunca mercimek, fasulye, lahmacun, keşkek ve pişmiş soğan yedirilmez. Bu yiyeceklerin de bebeğe degeceğine inanılır.

3.1.3.2. Nefse (loğusa) Hamamı:

Yeni doğum yapan kadına kırk gün (veya yirmi) sonra nefse hamamı yapılır. Hamama yakın akrabalar davet edilir. Gelen misafirlerin hamam ücretlerini davet eden kişi karşılar. Girişte gelen misafirlere kullanacağı sabun verilir ve fosfor sürülür. Nefse olan kadına gelinlik veya beyaz sabahlık giydirilir. Biraz yıkanıldıktan sonra gelen misafirlere dolma, lahmacun, köfte gibi yemekler, tatlılar ve meyveler ikram edilir. Yemek işi bitince gençler darbuka çalarak oynamaya başlar. Bir taraftan da şüdü² sürme işlemi yapılmaya başlar. Gelin nefseler sekisi denilen yere oturtulur, önceden hazırlanmış şüdü vücutuna sürülür, belli bir süre beklenerek vücuttaki şüdü ter ile akması sağlanır. Daha sonra kadın yıkanır. Nefse hamamı böylece sona erer.

3.1.3.3. Yeni Doğan Çocuklarla İlgili Sakınmalar ve Uygulamalar:

Yeni doğan çocukla ilgili birtakım sakınmalar, inanışlar ve halk hekimliği uygulamaları görülür. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Bebeğin eterleri (kıyafetleri) atılmayacağına inanılır.
- Bebeğin kıyafetlerinin yıldız yüzü görmemesi gerektiği inancı vardır. Yani akşam ezanı okunmadan önce bebeğin kıyafetleri asılı olduğu yerden toplanmalıdır.
- Yeni doğan bebek büyüyünce kokmaması için bebeğe *murtlama* adı verilen bir işlem yapılır. Bu olay şöyledir: Baharatçıdan murt adı verilen bitki alınır. Havanda dövülerek içine tuz ve zeytinyağı eklenerek karıştırılır ve iki saat bekletilir. Banyoda bebeğin her yerine kulağına, burun deliğine, ağız içine kadar sürülür. Böylece bebeğin büyüdüğünde kokmayacağına inanılır.
- Erkek bir çocuğun saçını yedi yaşına kadar hiç kesilmemişse, yedi yaşını doldurduğunda kesilen ilk saç tartılır ve o miktar tutarında altın fakirlere dağıtılır. Bu çocuğun sadakası sayılır. Bu uygulama daha çok birkaç kız çocuğunun üzerine doğan erkek çocuğu için yapılır.
- Bebeğin ve annesinin korkmaması için yastıklarının altına Kur'an, makas, bıçak, ekme gibi şeyler konur.
- Kız çocukların iki yaşına kadar, erkek çocukların iki yaş iki aya kadar emzirilmesi gerektiğine inanılır.
- Bir bebek eğer çok ağlıyorsa bebek bir çarşafa yatırılır. İki kişi sallamaya başlar. Sallarken üç kere *benim elim değil, Fatime Anamızın eli* diyerek havada üç kere çevrilir. Böylece çocuğun susacağına inanılır.
- Yeni doğmuş bebeklerin ileride cilt rahatsızlığı yaşamaması için sırtını jiletledikleri görülür.
- Yedi doğum yapmış bir kadın ölü yıkanan suya basarsa, çocuğunun yüzünde *mürebbe* adı verilen çıbanlar çıkar. Bu çıbanları iyileştirmek için ya o ölünün suyu ya da suyun ısıtıldığı ocağın kömüründen alınıp bunun batırıldığı su bebeğin yüzüne sürülür. Böylece o yaraların geçeceğine inanılır.
- Bebek doğduktan üç gün sonra topukları yorgan iğnesiyle dağlanır. Bu çocuğun büyüyünce topuklarının yarılmamasını sağlamak için yapılır.
- Yeni doğmuş bebeğin sancısı çoksa bunu kesmek için şunlar yapılır: Kepek ve tuz kavrularak bir bezin arasına konur, bebeğin karnına zeytinyağı sürülür ve o bez ılıkken bebeğin karnına konur. Süt ve pirincin pişirilmesiyle elde edilen karışım bebeğin karnına sürülür. Bastık (üzüm pestili) ısıtılır ve bebeğin zeytinyağı sürülmüş karnının üzerine konur.
- Bebeğin altının pişik olmasını önlemek için bebeğin bezine höllük adı verilen toprak konur.
- Çocuğun altı temizlendikten sonra bezine bir yumurta kırılır ve altı tekrar bağlanır. Bu işlem bebeğin bağırsaklarını düzenler.
- Yeni doğmuş bir bebek sarılık ise yedi tür ipeğe çeşitli dualar okunarak bunlar sarılık tasının içindeki suya atılarak bu su bebeğe içirilir. Ayrıca bebeğin yüzüne sarı renk tülbent örtülür.

² Şüdü: Yeni doğum yapmış kadının vücudundaki ağrıları ve şişlikleri atabilmesi için yeni doğum yapmış kadının vücuduna sürülen bal ve pek çok baharatın karışımından elde edilen macundur. Ayrıca süütünün bol olması için bu karışımdan günde bir fincan kadına yedirilir. Kadın yirminci gün hamama götürülür.

Sarılık Tası

-Kızamık olan çocuk suda kaynatılmış olan pirpirim ile çimdilir. Bebeğin gömleği de o suya batırılır kurutulur ve giydirilir. Çocuğa yuvarlak olan hiçbir şey yedirilmez ve eline verilmez. Yani yumurta, portakal vs yuvarlak olan şeyler yedirilmez hatta oynaması için top dahi verilmez. Eğer böyle yapılmazsa çocuğun vücudundaki yaraların büyüyeceğine inanılır. Kızamık geçiren çocukların vücutlarına banyo yaptırılırken haşlanmış piriç sürülür. Dokuz gün boyunca yoğurt ve mercimek yedirilmez. Bal yedirilmez. Eğer yedirilirse çocuğun sesinin kısılacağına inanılır. Sünnet olan ve kızamık hastalığına yakalanan çocuk kırk gün dışarı çıkarılmaz, çıkarılırsa kırk basacağına inanılır.

-Bebek uyumuyorsa balkansı adı verilen yağ vücuduna sürülür.

-Çocuk kabız olmuşsa *hıyarçembe* adı verilen bitki ezilerek bebeğe içirilir.

-Vakti geldiği halde bir çocuk hâlâ yürüyemiyorsa, Cuma günü sala verilirken kible tarafta bulunan bir çörtenin atlından geçirilir. Çocuğun iki kolunun altından tutulur ve *Ayaksıza ayak ver, iki eline dayak ver, destur destur* denerek karşı tarafa kadar üç kere götürülür. Bu işlem üç Cuma tekrarlanır.

-Konuşamayan ya da geç konuşan çocuk üç Cuma Şorhabıl denen ziyarete götürülür. Bir tasın içine o ziyarette bulunan yedi kapının anahtarı konur. Orada bulunan kuyudan su çekilir ve tasın içine doldurulur. Bu su çocuğa içirilir. Bu işlem üç Cuma tekrarlanır.

-Çocuğun bir parçası olan göbeğin mutlaka iyi muhafaza edilmesi gerekir. Çocuğun göbeği bir cami veya okul avlusuna gömülür. Böylece ileride çocuğun okuyacağına inanılır.

3.2. Evlenme (Düğün):

Hayatın ikinci önemli geçiş hadisesi evlenmedir. Toplumun direğini oluşturan aile evlenme ile kurulur. Kız veya erkeğin evlendikten sonra sosyal statüleri değişir. Bu önemli geçiş noktasının öncesinde ve sonrasında yöreye has uygulamalar görülür.

3.2.1. Düğün Öncesi:

Kilis'te evlenme çağı adayın tahsil durumuna göre değişmekle birlikte kızlarda 17-25 erkeklerde ise 20-30 yaş arasındadır. Daha küçük yaşlarda evlenmeler de görülebilmektedir. Özellikle erkeklerde askerliğini yapmış olmak ve "bir ekmeğin ucundan tutmak" şeklinde söylenen meslek sahibi olmak evliliğin ön şartı sayılır. Bir genç erkek eğer evde sağı solu kırıp dökmeye başlamış, hırçınlaşmışsa evlilik çağı geldiğine yorumlanır.

Evlilik yaşına gelen genç erkekler veya aileleri “münasip bir kız” aramaya başlarlar. Buradaki münasip ifadesinden kasıt, özellikle ailelerin varlıkta, ahlaki ve sosyal değerlerde kendilerine denk görecekları soyu soppu temiz, becerikli, huyu suyu güzel bir eştir.

Kilis'te *görücü usulü* ile evlenme hâlen devam eden bir gelenektir. Ayşecik Parkı, Kilis'te oğlu için kız arayan bir annenin uğrak yerlerindedir. Günümüzde azalmış olsa da hamamlar da kız annelerin kız beğendiği yerlerdendir. Eğer buralarda kız beğenilememişse, kadınlar arasında uygun bir kızın olup olmadığı sorgusu başlar ki buna *kız saklama* denmektedir.

3.2.1.1. Düğür Gezmek:

Beğenilen biri olduğu takdirde, oğlan anneleri beğenilen kızın evine sabah erkenden giderek ortamını görmek ister. *Düğür gezmek* denen ve habersiz yapılan bu görücü ziyaretlerine aslında ev sahipleri hazırlıktır. Çünkü bu âdet bilindiği için evlenecek çağda kızları olan aileler her sabah erkenden kalkarlar ve evlerinin düzenli olmasını sağlarlar. Düğür gezmede oğlan anası kendisine yakın, bu gibi işlerde deneyimi olan, ağız laf yapan, görmüş geçirmiş birkaç kişiyi yanına alır. Görütçüler son derece dikkatli ve müşkülpesent davranır. Kilis ağzında bu davranışa *alleklik etme* denir. Bu ziyaret birkaç kez tekrarlanabilir. Sonunda oğlan anası oğlanı övmeyi de unutmadan kız anasına, kızlarını beğendiğini, onu gelin etmeye hevesli olduğunu ifade eder.

Kız beğenilememişse görütçüler bir şey söylemeden ayrılırlar. Oğlan annesi beğendiği kız için oğlanına ve kocasına danışır. Daha sonra yakın çevrelerine kızını ve ailesini sorarlar. Oğlan ve babası evet der ve çevreden de olumsuz bir söz gelmezse kızın evine tekrar gidilir ve “*sizi ve ailenizi çok beğendik ve sizden bir akrabalık umoruk*” diyerek kendilerini ve oğullarını tanıtır. Kız tarafına on gün müsaade verilir.

3.2.1.2. Kız İsteme:

Bu on günlük sürede kızın babası oğlan tarafını sorar soruşturur. On günlük süre bitince yine kız evine gidilir. Eğer kız tarafının niyeti yoksa “*siz çok iyi ailesiniz ama bizim kızımızın yaşı küçük*” derler. Kızı vereceklerse “*Allah kader etmişse olur*” derler. Bu cevap ilk izlenimiz olumlu olduğu anlamındadır. Yine de bir düşünme, sorup soruşturma zamanı istenir. Kız tarafı yaklaşık bir hafta içinde oğlanı ve ailesini iyice soruşturduktan sonra, oğlan evine haber gönderir. Olumlu cevabı götürene *müjdecî* denir ve bu kişiye oğlan evi bahşış verir.

Olumlu haberi alan oğlan anası kız evine giderek, “*anam böyle (bu gece) size gelecek de sakkal altından geçek veya doğrudan kızımızı istemeye gelicik*” der. Kızın anası kocasına danışarak ne zaman müsaitlerse oğlan evine bildirir. Oğlan evi üç sini baklava ve bir zubbunluk alarak, kadınlı erkekli kız evine gider.

Konuklara ikramlar yapıldıktan ve bir süre havadan sudan sohbet edildikten sonra asıl konuya gelir söz. Oğlan ve istenilen kız genellikle dışarı çıkarılır. Oğlan tarafının en yaşlısı, kız evindeki en yaşlı erkekten “*Allah'ın emri Peygamber'in kavli ile*” “kızı oğullarına ister ve “*sizle gardaşlık olmaya, bahçanızdaki gülü yalmaya geldik*” şeklinde sözler söyler. Bu arada kızın güzelliği ve maharetleri ile oğlanın iyi yönleri övülür. Kızın babası da “*Allah yazdısa ne deyek, heyirli olsun*” der. Daha sonra da tatlı yenir. Eskiden kız istemelerde oğlan bulunmazmış. Bu gün kız ve oğlan isteme anında birbirlerini görebilmektedirler.

3.2.1.3. Kalın Kesme:

Kız verildikten sonra kararlaştırılan bir günde erkenden oğlanın anası, nenesi, teyzesi, halası vs. kız tarafına giderler. Hoş beşten sonra “*ne istorsunuz anam kızımıza*” diye sorarlar. Kız tarafı da istediklerini, “*bir top hasa (patiska kumaş), elbise, manto, altın kemer, set, bir Trabzon, üç burma, teşekkür yüzüğü... gerisi sizin şanınıza-şerefimize kalmış*” şeklinde sıralar. Oğlan tarafı kız anasına, “*peki siz ne yapıcımız*” diye sorar. Kız tarafı, “*ceyizini yapıcık*” der. Bunun üzerine oğlan tarafı oğlanın babasına danışmak üzere oradan ayrılır. Öğleden sonra tekrar gelirler ve “*tamam biz teşekkürümüzü yapıcık, filan gün kızımıza elbise alalım*” derler.

3.2.1.4. Çarşıya Gitme:

Kararlaştırılan günde oğlan anası kız evine gelir ve kız tarafını alarak çarşıya götürür. Kıza iç çamaşırı, elbise, kumaş, alınır, çanta, ayakkabı vs. alınır. Bu arada oğlan dükkanın önünde bekler ve gelini görmeye çalışır. Çarşıdan gelinir gelinin kıyafeti hazırlanır ve teşekkür günün gelmesi beklenir.

3.2.1.5. Şirincelik (Teşekkür):

Oğlan evi kararlaştırılan teşekkür günü ikindin vakti kız evine yedi sekiz tepsi tatlı gönderir. Kız tarafı da meyve ve kahve alır. Gelin adayına makyajlar yapılarak alınan kıyafetlerden giydirilir. Teşekküre her iki taraftan yakın olanlar çağrılır. *Evliliklerinin aydınlık olacağı* düşüncesiyle oğlan evi akşam kız tarafına giderken ayna götürür. Gelin aday herkesin elini öperek karşılar. Kahveler pişer, meyveler ikram edilir. Daha sonra oğlan evinin en büyük erkeği gelinin yüzüğünü ve bileziğini takar. Ardından tatlı yenir.

Teşekküre damat girmez bu nedenle onun yüzüğü sonradan takılır. Tatlı yenildikten sonra herkes evine dağılır. Kız tarafı ertesi gün artan tatlıdan komşu ve akrabalarına dağıtır. Böylece oğlan ve kızın nişanlandığı herkese duyurulmuş olur. Günümüzde *şirince* yapan ailelerin sayısı azalmıştır. Bunun yerine salonlarda damadın da olduğu nişan töreni düzenlenmektedir. Günümüz nişanlarında kız oğlanı oğlan da kızı görmekte, alışverişe oğlan da gitmekte, kıyafetler hazır alınmakta, gelin nişan günü kuaföre götürülmektedir.

Bu süreçte eskiden şöyle bir inanış varmış: İki aile arasında soğukluk getireceğine inanılarak erkek tarafı *şirince* olana kadar kız evinden hiç su içmezmiş *Teşekkür* olup bittikten sonra oğlan annesi “*verin bir tas suyunuzu içek*” dermiş. Bu âdeti hâlâ devam ettirenler görülebilmektedir.

Teşekkürden sonra her iki tarafta düğün hazırlıklarına başlar. Kız tarafı hazırlamış olduğu çeyizin son düzenlemelerini yaparak eksiklerini tamamlar. Kilis’te kızın çeyizi kız daha çok küçükken hazırlanmaya başlar; bu sebeple evlilik çağına gelmiş bir kızın çeyizi neredeyse hazırdır.

3.2.1.6. Döşek Doldurma:

Kilis’te eskiden oğlan evi de düğünden önce Akpınar’ın başında döşek doldurma günü yaparmış. Döşeğe doldurulacak yünler eş dostla birlikte burada yıkanır, batırma ve bulgur aşısı pişirilir, meyveler yenir; yünler kuruyunca döşek ve yastıklar maniler okunup, zılgıtlar çalınarak doldurulmuş. Döşek doldurmaya kız evinden kimse çağrılmazmış.

3.2.1.7. Yorgan Dikme:

Eskiden kız tarafının yaptığı bir hazırlıktır. Yorgan ve malhafa (yorgan kaplama) dikmeye kız tarafının yedi akrabasından kızlar çağırılmış. Genç kızlar yorganları dikerken büyükler de çeyizleri bohçalar ve çeyizler tamam edilmiş. Günümüzde bu gelenek de pek uygulanmamaktadır. Ancak çeyiz serme gününden bir iki hafta önce çeyiz ütüleme günü yapılır ve yakın akrabalar, özellikle de genç kızlar çağırılmaktadır. Bu günde çeyizler ütülenir, yarım kalan çeyizler tamamlanır. Bu işler yapılırken genç kızlar kendi aralarında maniler okuyarak eğlenirler. Çeyizler, böylece çeyiz getirme gününe hazır edilmiş olur.

3.2.1.8. Düğüne Dikme:

Gelinle damat nişanlıyken yakın bir akrabalarının düğünü varsa gelin düğüne götürülür. Buna *düğüne dikme* denir. Geline yeni elbise dikilir veya alınır, düğüne götürülür; orada kendisine yüzük veya bilezik takılır. Akrabalara çerez dağıtılır. Bu âdet günümüzde de yaygın şekilde uygulanmaktadır.

3.2.1.9. Söhürlük:

Nişanlılık Ramazan ayına denk gelmişse oğlan tarafı kıymalı-yoğurtlu köfte, dolma vb. yemekler hazırlayıp tatlılar alarak iftar için kız evine gider. Kız tarafı da isterse ilave yemek hazırlar. İftarda bu yemekler yenerek sahura kadar oturulur; artan yemekler de sahurda yenir. Gelin için yatak takımı, elbiselik kumaş, terlik ve bunun gibi hediyeler getirilir. Bu geceye oğlan evinin yakın akrabaları da hediyeleriyle gelirler.

Ayrıca ramazan bayramının ikinci veya üçüncü akşamı oğlan evi kız tarafına bayram ziyaretine gider. Bu ziyarette bilezik, yüzük gibi daha değerli hediyeler götürülür. Kız tarafı yemekler hazırlar. Yemek yendikten sonra bayramlık gerebiç ve kahke ikram edilir.

3.2.1.10. Nişan Kurbanı:

Eğer nişanla düğün arasında Kurban Bayramı varsa, damat adayı bayramdan iki üç gün önce geline kurbanlık koç gönderir. Koçun boynuzuna kumaş, boncuk gibi şeyler takılarak süslenir ve davul eşliğinde gelinin evine getirilir. Kız tarafı fakir ise gönderilen kurban satılarak kıza çeyizlik eşyalar alınabilir; zengin ise gönderilen kurban kesilerek fakirlere dağıtılır. Yine Kurban Bayramı’nda da kız evine çeşitli hediyelerle bayram ziyaretine gidilir.

Bunlardan başka, eskiden geline hes (marul) zamamı hes, nergis zamamı da nergis çeşitli hediyelerle gönderilmiş.

3.2.1.11. Gelin Hamamı:

Düğünden iki gün önce kız tarafının yakınları gelin hamamı yapar. Buna oğlan evi çağırılmaz. Hamamı yapan kişi bütün misafirlerin hamam parasını karşılar. Çeşitli yemekler yenerek eğlenilir.

3.1.12. Kaleat (Tohunkavut):

Damat ve yakın çevresine kız evinden gönderilen hediyelerdir. Eğer düğünle nişan arasında bayram varsa bayramdan üç gün önce gönderilir. Aksi taktirde düğünden bir ay önce gönderilir. Gönderilen kişiler ve hediyeleri şöyledir: Damada, damatlığı için elbiselik kumaş, pijama, çorap, iç çamaşırı, tıraş takımı, kravat, terlik vs alınır. Bunların hepsi güzel bir bohçaya konur ve kırmızı kurdele ile bağlanır. Kaynanaya, elbiselik kumaş, iç çamaşırı, tülbentten oluşan ayrı bir bohça yapılır. Kayınbabaya da elbiselik kumaş, iç çamaşırı, çorap, namazlağı, tespih, takke ayrı bir bohçaya konur. Görümce, kayın dede ve nine için de çeşitli küçük hediyeler gönderilir. Günümüzde kumaş gönderilmemekte, hazır elbise yollanmaktadır.

3.2.1.13. Gelinlik Kesme:

Hazır almak daha da rağbet görse de günümüzde gelinliği hâlen kendileri hazırlayanlar da vardır. Gelinlik için kumaş alınır ve sevap olduğu düşüncesiyle kumaş özellikle cuma günü biçilir. Biçilmeden önce kumaşın üzerine şeker serpilir; genç kızlar ve çocuklar bu şekeri toplayıp yerler. Böylece gelinle damadın birbirlerine şirin görüneceğine inanılır. Gelinlik dikilerek üzerine boncuklar işlenir. Kumaştan çiçekler yapılarak gelinliğe ve taca dizilir. Duvağı ve elinin çiçeği de hazır edilir.

3.2.1.14. Çeyiz Getirme:

Oğlan babası akrabaların yanına gider ve sigara ikram ederek çeyiz getirmeye davet eder. Çeyiz getirme günü ikinci vakti oğlan evinin önüne masalar dizilir, mezeler hazırlanır, çalgıcılar getirilir. Akşamüzeri müzik çalmaya başlar. Misafirler gelir erkekler içki içer, eğlenirler, kadınlara ise çeyiz getirme yemeği olan bastırma ile bulgur aşı ikram edilir ve kadınlar evin içinde darbuka çalıp oynayarak eğlenirler. Bu yapılan eğlenceye *oturtma* adı verilir. Bir süre sonra arabalara binilir ve kız evine gidilir. Ayna, çiçek ve Kur'an verilir. Kızın annesinden ekmek, kaşık ve tabak istenir. Bunun nedeni yeni çiftin rızklarının bol olması içindir. Kız evine giderken çalgıcılar da beraber götürülür, biraz da kız evinin önünde eğlence yapılır. Kızın sandığının üzerine çocuklar oturtulur ve o çocuklar para almadan o çeyizi vermezler. Çeyizler kamyonlara yüklenir, caddelerde gezdirilerek çiftin oturacağı eve götürülür. Çeyiz alayı kız evine yollandığında yanlarında bir bayrak götürürler ve bu bayrak daha sonra damadın evine asılır.

3.2.1.15. Çeyiz Serme:

Çeyiz serme, çeyiz getirildikten iki gün sonra yapılır. Kız evi yakın akrabalarıyla gelin ve damadın oturacağı eve giderler. Çeyizler herkesin görebileceği şekilde serilerek ev düzülür. Eskiden gelin bu uygulamaya dâhil edilmezken günümüzde genellikle katılmaktadır. Çeyiz serme günü yatak açılırken gelin ve damadın birbirlerine karşı tatlı dilli olmaları için çarşafın altına misafir şekeri serpilir. Öğle vakti oğlan tarafı yöresel yemekler hazırlar ve kız tarafının yemesi için getirir. Bu yemekler hazır olabileceği gibi, *halle* adı verilen büyük kazanlarda da pişirilebilir. Kız evi dışında oğlan evine gelen bütün misafirlere ve hatta gelemeyen akrabalara da dağıtılır.

3.2.1.16. Kına Gecesi:

Kına gecesi güveyi kınasını delikanlılar, kızın kınasını da genç kızlar iki ayrı mekânda yakarlar. Kına kızın el ve ayal parmaklarına, erkeğin ise sadece serçe parmağına yakılır. Damadın kınasında arkadaşları türlü şakalarla eğlenirler. Öte yandan kız evindeki gelin kınalarında bir yas havası vardır. Gelin arkadaşları tarafından okunan dokunaklı manilerle her fırsatta ağlatılır. Bilenler özellikle şu türkiyü hüznünlü bir ezgiyle okuyarak gelini ağlatırlar:

Altına attılar ağır cecimi
Boynuna taktılar yağlı sicimi
Tezin ağlatmayın gelin bacımı
Ağlama kız gelin yazın bu imiş

Şu dağın ardına duman mı durdu
Yemeniyin içine yılan mı girdi
Amin uşağına kıran mı girdi
Ağlama kız gelin yazın bu imiş

Anan seni Has Dağı'nda haslamış
Zülfünü gül dalında ıslamış
Anan seni iller için beslemiş
Ağlama kız gelin yazın bu imiş

Bir dof altı çıktı Cerit ilinden
Yürek doldu geldi garbi yelinden
Bir tas su istemedim zezem gölünden
Ağlama kız gelin yazın bu imiş (Tokel 2009: 66).

Daha sonra kızın yakınlarından izin istenerek kız yüzü kibleye gelecek şekilde bir sandalyeye oturtulur. Yoğrulmuş kına ve yakılmış mumlarla dolu kına tepsisi gelinin başından üç kere geçirilir. Böylece gelin deşecek gözlerden korunmuş olunur. Gelini teselli mahiyetinde,

“Evlerinde kara taş
Gelin ağlar gözü yaş
Güveyiyi sorarsan

Sırma bıyık kalem kaş” türünden maniler okunur. Yatsı namazından sonra kınalar dağılır. Bu türden kına geceleri özellikle köylerde canlı olarak yaşatılmaktadır. Kilis merkezde artık pek çok kız kınası düğün salonlarına taşınmış durumdadır.

3.2.2. Düğün:

Kilisli Kadri 1932 yılında yazdığı *Kilis Tarihi* adlı eserinde günümüzden iki yüz sene evvelki Kilis düğünleri hakkında geniş malumat vermektedir. Bu bilgilere göre eskiden Kilis’te düğünler özetle şöyle yapılmaktadır:

“O zamanki düğünler oğlan tarafına bir servete mal olmaktadır. Köylerdeki başlık para veya karşılığında mal iken kasabalarda *kahn* denilen çeşitli hediyelerdir. Köy düğünleri cumartesinden başlayıp perşembe akşamına kadar sürer. Gerdek sabahında gelin almaya gidilir ve bu iş için bir gelin alayı düzülür. Gelin evinden alınırken kardeşine *yol* denen hatırı sayılır bahşış verilmek zorundadır. Gelin alayı yolda silahlar atarak gelini getirirler.

Kasaba düğünleri ise Pazar gününden başlayarak cuma akşamına kadar sürer. Bu sürenin içinde çeyiz getirme ve kına merasimi de yer alır. Pazar günü çeyiz almaya hayvanlarla gidilir. Orada biraz saz söz eğlenildikten sonra oğlan evine doğru yola çıkılır. Ağır eşyalar hayvanlarla hafifler elle taşınırken, alayın önündeki atın üzerine eline çeyizdeki en büyük ayna verilmiş bir hanende oturtulur. Alay sokakları gezerken sürekli türküler okur ve “*Allah hayırlı etsin*” diye dua eder. Kızın çeyizi eve indirildikten sonra Perşembe gününe kadar *oturtmalar* yapılır. Perşembe akşamı kız evinde yapılan kınadan sonra gelin bir alayla yeni eve getirilir. Bu evin kapısında gelinin ayağına küp kırılır. Perşembe günü *sübye* denilen ve sabahtan akşama süren, kadınlı erkekli yemekli bir eğlence yapılır. Buraya gelen kadınlar para ya da hediye getirirler. Bu toplanan paraya *lef* denir.

Yine aynı gün ikindi vakti *cille* merasimi yapılır. Evin kapısının önünde iki yeni gelin olmuş kadın gelini bir sandalyeye oturturlar ve ellerinde mumlarla tefçi kadınların eşliğinde türküler söyleyerek üçer defa dönerler. Sonra gelinin başı üzerine bir çarşaf açarlar ve yakınları bunun üzerine para atarlar. Bu sırada tefçi kadınlar *cillen mübarek olsun* türküsünü söylerler. Kayınvalide evlatları çok olsun diyerek gelinin başı üzerindeki çarşafa bir avuç arpa buğday serper. Akşam ezanı okununca damat namaza götürülür. Bütün cemaat *hayırlı olsun* nidalarıyla damadı kapıya kadar getirir. Hoca burada bir dua okur. Damat bekleyen gelinin elini tutarak avluyu üç defa dolanırlar ve gerdeğe girerler.

Gerdek sabahında damat arkadaşları tarafından hamama götürülür ve sabahtan akşama süren *asma kesme* denilen bir eğlence merasimi yapılır.”

Duran Kale ise daha yakın bir zamanı, otuz kırk sene öncesinin düğünlerini şöyle anlatmaktadır (Kale 2007: 24):

“Çeyiz bohçaları, çeyiz sandıkları, büyük siniler ellerde baş üstünde eğlenerek, maniler söylenerek kadınlar tarafından zilgıtlar çalınarak kalabalık halde taşınırdı. Büyük kazanlarda mevsim eğer yaz ise balcan bastırması, yeşil fasulya, taze bamya, gibi yemeklerden biri seçilir ve buna çeyiz yemeği denirdi. Bu yemeklerden komşulara dağıtılırdı. Düğün gününden bir gün önce, oğlan evinde kalabalık bir grup hâlinde, akşama yakın bir saatte çıkılarak gelini getirmek için kız evine gidilirdi. Eğlenceli bir biçimde Kilis türküleri, manileri ile yooh yohlar çekilerek zilgıtlar eşliğinde gelin baba evinden alınıp, oğlan evine getirilirdi. Gelin o akşam gerdek odasından başka bir odada misafir edilirdi. Öğleden sonra komşu ve akrabalar, yavaş yavaş süslenen havuşa doluşmaya başlardı. Düğünler kuru bir eğlence değil, tam bir cümbüş gösteri havasında olurdu. Ud çalan, mani, türkü söyleyen kadınlar, insanları eğlendirirdi. Kemancı Osman’ın, cümbüşçü Aziz’in, zilleri takıp ortada oynayan Köçek Cemil’in tadına doyum olmazdı. Akşama kadar süren bu eğlence sonunda, güveyi arkadaşları tarafından gelin hanımın yanına, akşam yemeği için getirilirdi. Güveyinin arkadaşları ile aileden olan genç ve yaşlı erkeklerin katıldıkları bu kalabalık grup, namazdan ve hayır duadan sonra güveyi gezdirme törenine başlardı. Sekiz on kişinin başlarında taşıdığı lüks lambalarla aydınlatılan bu eğlencede, grup önünde iki tane gazel ve ilahi okuyan hoca ile saz heyeti olurdu. Bu arada güveyinin arkadaşları şaka olsun diye damada iğne batırırlardı. Sonunda eve dönülür ve kapıda hoca dua eder, herkes de âmin diyerek bu mutluluğa katılırdı. Küçük bir eğlenceden

sonra güveyi kendisini bekleyen gelinin yanına gönderilirdi. “Allah mübarek eyleye, Allah bir yastıkta kocada! yoooh yoooh” diye bağırılır, ardından zılgıtlar çalınarak kalabalık dağılırdı.”

Yukarıdaki eski Kilis düşünlerinin izlerini bugün köy düşünlerinde görebilmekteyiz. Şehir düşünlerinde ise uygulama oldukça değişmiştir. Merkezde bir hafta önceden davetiyeler/okuntular dağıtılmakta, kiralanmış salonda veya uygun yerleri olanlar açık havada düşünlerini yapmaktadırlar. Öğle vakti gelin kuaföre götürülür, hazırlık tamamlandınca fotoğrafçıya, oradan da düşün salonuna gidilir. Hazır bekleyen davetlilerin alkışları arasında salona giren çift ilk dansı yaparak eğlenceyi başlatır.

Düşünlerde modern ile geleneksel yan yanadır. Salon veya açık hava düşünlerinde bir müzik grubunun yanında davul zurna ekibi de bulundurulmakta, bunlar dönüşümlü olarak popüler ve yerel müzikleri çalıp söylemektedirler. Hemen her düşünde halay çekilir. Damadın ve gelinin arkadaşları, akrabaları ve diğer davetliler bu eğlencelere katılırlar. Düşünde bir tepsi içerisine yerleştirilmiş közlerin üstüne tizerlik konularak tütsü yakılır. Bu orada bulunanları nazardan ve kötü ruhların etkisinden korumak için yapılır. Bu duman çıkan tepsi önce gelin ile damadın, sonra da diğer iştirakçilerin başı üzerinde gezdirilerek bahşiş toplanır. Düşün sonlarına doğru takı merasimine geçilir. Günümüzde takılar altın veya paradan oluşmaktadır. Takı töreni yeni kurulacak aileye yardımcı olmayı amaçlayan bir toplumsal yardımlaşma örneğidir.

3.2.2.1. Şobaş-Şabaş Geleneği:

Kilis ve çevresinde takı merasimine *şobaş-şabaş* denmektedir. Damadın yakınlarından biri veya nüfuzlu kimseler ilk şobaşçı olurlar ve bunların verdikleri şobaş diğerlerininkinden fazla olur. Şobaşları davulcu verenin adıyla birlikte yüksek sesle ilan eder ve yazıcıya teslim eder, ayrıca kendi bahşişini de alır. Yörede toplanan paralar-altınlar verenin adları ve miktarıyla kaydedilir. Bu alınan para-altına *yük* denir. Düşün sahibi tutulan kayıt sayesinde *yüklerini* takip eder. Sırası geldiğinde kime *yüktü* varsa düşününe giderek bundan kurtulur. Görüleceği üzere düşünlerdeki toplanan para aslında düşün sahibine verilen bir borç niteliğindedir. Alacaklı kişi kendi düşününde bu borçları tahsil etmiş olur. Bu geleneği Türk kültürü içinde, şaba, şabaş vb. söyleyişlerle düşünlerde çalgıcılara verilen bahşiş anlamında görebilmekteyiz.

Düşünden sonra ise yakın akrabalar gelin ve damadı oğlan evine getirirler. Kapı önünde zılgıtlar, maniler yoh yohlarla çekilen halaylardan sonra gelinle damat evlerine girerler. Ertesi sabah oğlan evi kız evine çerez ve şeker gönderir. Bu kızın bekâretine işaretir. Kız evine çerezi getiren kadına kızın annesi bahşiş verir. Kız evi de bu çerez ve şekeri yakın akrabalarına dağıtır. Düşünden üç gün sonra kız ve damadın ailesi hep birlikte kız evine giderler. Buna *el öpme* denir.

Düşünden iki hafta sonra çeyizi bütün akrabaların görmesi için eve misafir kabul edilmeye başlanır. Çeyiz evin her odasında serili olduğu için gelen misafirler bütün odaları tek tek dolaşır. Gelen misafirler genelde *ev görümlüğü* denen hediyeler de getirir. Gelin isterse gelinliğini veya diğer kına kıyafetlerini giyebilir. Bu misafir kabul etme olayı yaklaşık iki ay kadar devam eder. Son yıllarda da düşünden iki kadar sonra mevlit okutulmaktadır. *Gelin mevlidi* denen bu tören kadınlar çağrılmaktadır.

3.3. Ölüm:

İnsanoğlu için bu dünyadaki son geçiş kapısı olan ölüm kaçınılmaz bir sonudur. Ölen kimsenin bu dünyadaki fizikî varlığı kaybolur ve ruhu *öteki dünya* denen ruhlar âlemine göç eyler. İnsan bu yok oluştaki korkunçluğu din duygusu ile yenmeye çalışır. Kişinin bağlı bulunduğu dinin öğretileri ölüm korkusunun yenilmesini veya hafifletilmesini sağlar. Yine de insanoğlu ölümün önüne geçebilmek için bir takım önlemler alarak bir takım davranışlardan kaçınmıştır. Yaşarken de aslında aklının bir köşesinde hep var olan ölüm olgusu insanın çevresinde gördüğü birtakım nesnelere ya da olayları ölümün habercisi olarak algılamasına sebep olmuştur.

Yörede ölüm yerine kullanılan *geçinmek* kelimesi bu sakınmaların başında kullanılır. ‘*Filan kişi öldü*’ yerine *geçindi* diyerek insan ölümü kendisinden uzak tutmaya çalışır. Kilis ve çevresinde ölümle ilgili şu inanış ve uygulamalar görülmektedir.

3.3.1. Ölüm Öncesi:

Kilis halk kültüründe ölümün habercisi olduğuna inanılan birtakım durumlar söz konusudur. *Ölümü düşündüren belirtiler*den bazıları şunlardır:

- Baykuş ölümün habercisi bir kuştur. Bunun ötmesi etraftan birinin, dama konması da o evden birinin öleceğine işaret eder.
- Kayan bir yıldız birinin öldüğü anlamına gelir.
- Bazı aileler evlerindeki bir eşyanın dışarıya çıkarılması hâlinde evden bir cenaze çıkacağına inanılır. Bu ailenin kuşaktan kuşağa aktardığı bir nesnedir ve evin *tılsımı* olarak değerlendirilir.
- Bazı rüyalar ölüme yorulur; toprak görmek, birini çıplak görme, aileden ölmüş birini görmek gibi.
- Köpeklerin kurt gibi ulumaları, horozların vakitsiz ötmeleri ölümün habercisidirler.
- Aynı mahalleden birkaç kişinin kısa aralıklarla ölmesi oraya *ölet* geldiği ve ölümlerin devam edeceği şeklinde yorumlanır.

Ölümden sakınma uygulamaları: Yörede ölümden sakınmak için bazı uygulamalar söz konusudur. Bunlar yapıldığı takdirde ölüm olayı olacağına inanılır.

- Ters dönen ayakkabılar düzeltilir.
- Ölü yıkanan suyun ısıldığı kazan ters çevrilir.
- Mezarlık dönüşünde geriye dönüp bakılmaz.
- Mezar kazılan eşyalar eve sokulmaz.

3.3.2. Ölüm Sırası ve Defin:

Ölmek üzere olan kimselerin durumuna sekaret denir. Bu kişilerin başında Kur'an okunur. Ölecek kişiye şahadet getirilmeye çalışılır. Kişi son nefesini verince göz kapakları kapatılarak çenesi bağlanır, başının altındaki yastık alınır. Ayak başparmakları birbirine bağlanarak üzerine bir çarşaf örtülür. Karnının üzerine ölünün şişmesini engellemek için bıçak ya da bir havan eli konur. Yattığı odanın bütün pencereleri ölüm meleğinin çıkıp gitmesi için açılır. Gece ise sabaha kadar Kur'an okunarak başında beklenir. Ölen kişinin evinin dış kapısına bir çift ayakkabısı konur ki bu o evden biri öldüğüne işarettir.

3.3.2.1. Devir:

Ölünün başında o kimsenin kılmadığı namazlar ve tutmağı oruçların kefareti için *devir* işlemi yapılır. Yerine getirilmeyen bu ibadetlerin sayısı hesaplanır ve ortaya çıkan rakam belli bir para miktarıyla çarpılarak eda edilmemiş namaz ve orucun *bedei-kefareti* hesaplanır. Bir kesenin içine ortaya çıkan para veya değerince altın konulur ve daire şeklinde oturmuş kişiler bu keseyi *aldım, kabul ettim* diyerek birbirlerine verirler. İşlemin tekrar sayısı gruptaki kişi sayısı ve ortaya çıkan hesap miktarına göre değişir.

Ölüm ve cenaze namazı çevrede yaşayanlara belediye veya köy camilerden anonsla duyurulur. Bu duyurularda ölen kişinin bütün yakınları akrabalık derecesiyle sıralanır. Bazı ölü yakınları mezar açma işine giderlerken bazıları da yıkama ve kefenleme için gerekli hazırlıkları görürler. Yıkama için tenişir tahtası temin edilir ve su ısıtılır. Ölü bohçasında bulunan malzemelerle bir taraftan cenaze yıkanırken diğer taraftan kefen biçilir. Erkekler için kefen *kamis* (yakasız gömlek), *izar* (diz kapaklarına kadar uzun gömlek üstüne giydirilen parça) ve *lifafeden* (bedeni tamamen kaplayacak uzunluktaki örtü) oluşur. Kadınlar için ise bunlara saç başı ve göğüs başı parçaları eklenir. Günümüzde köy yerinde evlerde, şehir merkezinde ise gasil hanelerde ölümler yıkanmaktadır. Ya yeni ya da camiden alınmış eski bir tabuta konan cenaze önce evinin önüne getirilir ve mahalleliden *helallik* alınır. Burada insanlar haklarını helal ederek çok sayıda Fatıha okurlar. Camide, öğle namazının ardından kılınan cenaze namazı sonrası tabut bir süre omuzlarda taşınır, akabinde cenaze aracına konarak mezarlığa götürülür.

Önceden hazırlanmış mezara defin işlemi gerçekleştirilir. Bu sırada sürekli Kur'an okunur. Kadınlar mezar etrafındaki erkeklerin biraz gerisinde dururlar. Mezarda ve camide *sebil*, *hayrat* denen meyan şerbeti dağıtılır. Mezarlıktaki çocuklara paralar verilerek sevindirilir. Defin işlemi bittikten sonra mevta yakınları bir sıra dizilirler ve önlerinden geçenlerle, eller göğüslerde, selamlaşarak taziyeleri kabul ederler. Daha sonra ölenin yakınları ve tanıdıkları cenaze evine giderler.

3.3.3. Ölüm Sonrası

Cenaze defnedilerek eve döndükten sonra da ölüm hadisesinin etkisinin devam ettiği birtakım uygulamalarda kendini gösterir. Kilis'te ölüm sonrasında şu uygulamalar görülür:

3.3.3.1. Kazma Takırtısı:

Cenaze evine mezarlıktan dönenlere verilen yemeğe kazma takırtısı denir. Bu yemeği cenaze sahibi evinde veya başka birine hazırlar. Sadece cenaze sahibinin mezar eşicilere ve mezarlıktan cenaze evine dönenlere verdiği yemeğe *kazma takırtısı* denilirken, günümüzde bu kavramın anlamı genişlemiş ve bundan cenaze evinde yenen yemeklere verilen bir ad anlaşılmaya başlanmıştır. Bu yemekten sonra evde üç gün yemek pişirilmez. Taziye evine yakınlığı olanlar en az üç gün boyunca yemek getirirler.

3.3.3.2. Başın Lahit Taşına Değmesi:

Defin işlemi tamamlanıp imam tarafından talkin verildikten sonra cemaat mezarlıktan ayrılırken, o ana kadar öldüğünün farkında olmadığından ölü de kalkıp gitmek istermiş. Ayağa kalkmak istediğinde başını lahit taşına çarpar, öldüğünü ancak o zaman anlar. Bu inanıştan dolayı *başı lahit taşına değmek* sözü yörede bir deyim olarak da *bir şeylerin sonradan fark edilmesi* anlamında kullanılmaktadır. Bu inanışın bir başka şekli de şöyledir. İmamın talkin vermesiyle öldüğünü fark eden kişi *eyvah, ben ölmüşüm* diyerek başını tahtaya vurur ve gerçekten ondan sonra ölür, çıkan sesi de sadece imam duymuş.

3.3.3.3. Lahde Gitme:

Definden sonra üç gün sabah namazından sonra mezara gidilerek Kur'an okunu, dualar edilir. Buna lahde gitme denir. Bununla taze ölünün yalnızlık çekmemesi amaçlanır.

3.3.3.4. Tevhid:

Ölümünden sonraki ilk Cuma günü yatsı namazından sonra bir camide tevhid çekilir. Tevhidin hangi camide çekileceği önceden duyurulur. Yakın çevrenin katıldığı bu uygulamada çekilen tevhidin sayısının yetmiş bine tamamlanması gerekir. Çekilen tevhidler ölenin ruhu için bağışlanır. Tevhid çekirtmemek büyük ayıp kabul edilir. Tevhide katılanlara *tevhit şekeri* dağıtılır.

3.3.3.5. Üçüncü-Yedinci Gün Hayratı:

Ölümünden sonra üçüncü ve/veya yedinci gün hayrat yemeği yapılarak yoksullara dağıtılır. Bu yemek etraftakiler tarafından da getirilebilir. Yemeği yiyenler *ölenlerinizin canına deşsin* şeklinde dua ederek ölenin ardından Fatıha okurlar.

3.3.3.6. Kırk Semseği:

Ölümünden üzerinden geçen kırkıncı günde dağıtılan yiyecektir. Semsek, iki kat yufkanın arasına kıymalı pilav konulup kare şeklinde kesilerek bunun zeytinyağında kızartılmasıyla elde edilen bir çeşit böreklerdir. Bu sadece ölüm ardından değil başka hayırlar için de ev ev gezilerek dağıtılır. Semsek kızartma işini ölen kişinin kızı veya oğlu yapmalıdır. Çünkü semseğin kızartıldığı tavada ölen kişinin görüleceğine inanılır. Bu nedenle kızartmanın başına yakınları oturtulur. Semirsek kızartılırken çıkan zeytinyağının kokusuna meleklerin ineceği inanılır.

3.3.3.7. Elli İki, Sene-yi Devriye:

Cenazenin defninin üzerinden geçen elli iki gece sonunda et ve kemiklerin ayrılacağına inanılır. Bu süreçte mevtanın acı çekmemesi düşüncesiyle o gece Yâsîn-i Şerif okunur. Yine ölümünden üzerinden geçen zaman bir yılı tamamladığında da Kur'an-ı Kerim ve mevlitler okunur, okutulur.

SONUÇ:

Dünya "tek tip insan" modeline doğru gitmektedir. Küreselleşme denen bu süreçte de hatırı sayılır bir mesafe kaydetmiştir. Kültürel değerleri taşıyacak olan yeni kuşaklar bu küreselleşmenin asıl hedefi durumundadırlar. Dolayısıyla bu gün, yerel karakterli olanından millî yapıda olanına, çoğu özgün kültürel öğeler küreselleşmenin tehdidiyle yok olma noktasına gelmiştir.

Bu durum uluslararası ölçekte dikkatleri çekmiş, UNESCO'yu somut ve somut olmayan dünya kültür miraslarının korunmasına yönelik çalışmalar yapmaya sevk etmiştir.

Halk kültürüyle ilgili olarak Kilis'te de benzer bir süreç yaşanmaktadır. Zenginliği ve çeşitliliğiyle dikkat çeken Kilis halk kültürü korunmayı ve yaşatılmayı fazlasıyla hak ediyor. Bu çerçevede yerel kurumların ve bireysel çalışmaların kültür politikaları ekseninde desteklenmesi gerekiyor.

Halk edebiyatı ve geçiş dönemi âdetleri üzerinde durduğumuz bu çalışmada Kilis halk kültürü içinde yer alan diğer konular bir başka çalışmaya bırakılmıştır.

Çalışmaya dâhil edilen kültürel değerlemizin korunması ve yaşatılmasıyla ilgili olarak, yerelde nelerin yapılabileceği üzerinde durmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Hikâye ve masal geleneğimizin sürdürülebilmesi için, yörede renkli geçen Ramazan ayı etkinlikleri çerçevesinde belli mekânlarda *hekatçılar* halkın huzurunda bir program dâhilinde bu türleri icra edebilirler.

Yerel ve millî ölçekte masal, destan kahramanlarının heykel-maketlerinin olduğu parklar düzenlenebilir. Belli mekânlar düzenlenerek anlatmaya dayalı türlerin sözlü anlatımları, çizgi film gösterimleri yapılabilir. Halk kültürü çalışmalarının derlendiği bir Kilis halk kültürü kitaplığı oluşturulabilir. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilmesi, kültürel değerlerin korunması ve yaşatılmasına dair bir bilincin oluşmasına bağlıdır.

Sözlük:

arı sili: tertemiz; *beceke*: yaramaz; *bocu*: küçük köpek; *böke*: yiğit, pehlivan; *büğdüz*: eğri büğrü, kambur; *curun*: oluk, kurna, pekmez ezmeye yarayan kazan, taş leğen; *çomruk*: baş kütüğü; *cülhe*: dokumacı; *çibik*: alkış; *çor*: sivilce; *çördük*: ot; *çükündür*: pancar; *dalbak*: baş açık; *damancı*: kiracı, kirayla tarla eken; *dennak*: pisboğaz, obur; *ellef*: harman işçisi; *evmek*: acele etmek, *eynat*: inatçı; *hammaz*: fırtına; *haviş*: avlu; *hereze*: tek parça taştan kuyu ağızlığı; *hıfatsız-hıra*: cılız, çelimsiz; *hudar*: sebze; *izâr*: örtü; *kabaltı*: üstüne ev yapılan kemer altı; *kafil*: gafil; *kapkap*: takunya; *köten*: saban; *kuttuk*: kısa boylu, tıknaz; *küşşe*: dolaşık; *mahra vakti*: üzüm toplama zamanı; *malhıta*: mercimek çorbası; *miyaz*: uygun; *pampal*: tombul; *pin*: kümes; *pürçüklü*: havuç; *seyillemek*: taşını ayıklamak; *sıtara*: baht, şans; *siyeç*: fes üstüne talılan altın dizisi, çit, çalılık; *söbek*: ibrik ağzı; *süllüm*: merdiven; *süyük*: dam saçağı; *şahne*: harman bekçisi; *tağa*: pencere yeri, pencere; *tazar*: kapı arkalarında su küpü vs. koymaya yaran taştan yapılmış yer; *temeh*: aç gözlü; *teşt*: leğen; *tohum*: sığıntı; *tok (tovk)*: gerdanlık, *üç otuz*: doksan; *yesir*: esir; *zahırsalar*: hanımeli çiçeği; *zelber*: yük, büyük yük üzerine konan küçük yük.

Kaynaklar

ACIPAYAMLI, Orhan (1974), Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

AKSOY, Ömer Asım (1984), Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARTUN, Erman (2004), Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BİLGE, Kilisli Rifat (1996), Maniler (Hz. Atâ Çatıkkaş), İstanbul: MEB Yayınları.

BAŞÇILAR, Seyfettin (1994), Kültür Kasteli VII, Kilis Ağzı, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 106s.

BENLİOĞLU, Ahmet (2008), Kilis’te Tasavvufî Hayat, Türbeler ve Türbeler Etrafında Anlatılan Menkıbeler, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi.

CAFEROĞLU, Ahmet (1995), Güneydoğu İllerimizin Ağızlarından Toplamalar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇAKAN, Özgür (1999), “Kilis Türkçelerimiz”, Zeytindalı, S.13, ss.19-21.

ÇOBANOĞLU, Özkul (1999) Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOLAKOĞLU, Şinasi (1992a), Kültür Kasteli I, Kilis Üzerine İncelemeler-Düşünceler-Folklorumuzdan Örnekler, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 112s.

----- (1992b), Kültür Kasteli II, İnsanlarımız, Direniş ve Kurtuluş’ta Öncülerimiz, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 139s. (1992)

----- (199c), Kültür Kasteli III, Kilis’te Mantık Toplum ve Ekonomi, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 101s.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1988), Atasözlerimiz, İstanbul, Varlık Yayınları.

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin (2002), Kilis Masalları Derleme ve Tahlil Çalışması, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

DUYMAZ, Ali (2001), Kerem İle Aşlı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

----- (2002), İrfanı Arzulayan Sözcükler, Tekerlemeler, Ankara: Akçağ Yayınları.

EKİCİ, Metin (1995), Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri, Ankara: İlköz Matbaası.

----- (2000), “Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, Milli Folklor, S.45, s.2-8.

----- (2010), Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, Ankara: Geleneksel Yayınları.

ELÇİN, Şükrü (1965), “Al-Karı”, Türk Folklor Araştırmaları, C.9, S.193, s.3811-3812.

----- (1993), Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

ELMALI, Ahmet (1996), Kilis Yöresinden Atasözleri ve Deyimler, Kilis: Kent Basımevi.

GÖRKEMİ İsmail (1991), Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜNAY, Umay (1992), “Masal”, Türk Dünyası El Kitabı 3, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

GÜRTEKİN, Ali Ertuğrul – H. ŞAHMARANOĞLU (1995), Necip Asım Yazıksız (Balhasanoğlu) ve Kilis Ağzı Üzerine İncelemeler, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 97s.

KALE, Duran (1999), “Döşek”, Zeytindalı, S.14, s.17.

----- (2007), “Kilis’te Kız İsteme Geleneği; Eski Düşünceler, Güveyi Taşı ve Güveyi Gezdirme”, Zeytindalı, S.45, ss.24.

KAYA, Doğan (1999), Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları.

KAYMAZ, Gül (2001), “Elektrikler Kesilince”, Zeytindalı, S.25, ss.19.

- KEÇİK, Avni (1992), *Kültür Kasteli, Kilis Ağzı*, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 110s.
- (1993), *Kültür Kasteli V, Kilis'te Gelenek ve Görenekler*, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 127s.
- (2004a), "Kilis Ağzıyla Mesel 1", *Zeytindalı*, S.34, ss.8-9.
- (2004b), "Kilis Ağzıyla Mesel 2", *Zeytindalı*, S.35, ss.8-9.
- KILIÇKIRAN, M. Nusret (1973), *Öyküleri ve Türküleriyle Kilis*, Kilis Yüksek Öğrenim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını.
- Kilis Kültür Derneği (1993), *Kültür Kasteli VI, Kilis'te Halk Tababeti ve Körler Çarşısı*, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 62s.
- KİLİSLİ Kadri, (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, ss.109-117.
- Kilis Valiliği (1997), *Cumhuriyetin 75. Yılında Kilis*, Ankara: Önder Matbaacılık.
- (2001), *El Sanatları Kataloğu, Kilis: Kilis Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayını*, 107s.
- KİLİSLİ Kadri (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- OĞUZ, Öcal (2001), *Halk Şiirinde Tür, Şekil, Makam*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (2003), "Halk Bilimi Çalışmalarının Yeni Dönemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi", *Milli Folklor*, S.60, s.247-253).
- OĞUZ, Öcal vd.(2004), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖNAL, Mehmet Naci (1998), *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veis (1995), *Türk Halk Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- PEKMEZCİ, Mehmet (2008), *Haketçi Haydar Amca*, *Zeytindalı* S.50, ss.22-23.
- SABUNCUOĞLU, Eda (2009), *Kilis Halk Kültürü Örnekleri*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi.
- SAKAOĞLU, Saim (1980), *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Erzurum: Atatürk Üniv. Basımevi.
- (1998), *Dede Korkut Kitabı I-II (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞAHMARANOĞLU, Hasan (2000), *Kilis Türküleri*, Kilis: İstanbul Kilis Vakfı Kültür Yayını.
- TOKEL, Raif (2009), *Kilis 2009 Kültür ve Turizm Envanteri*, Gaziantep: Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- YALGIN, Ali Rıza (1931), "Bey Böyrek ve Benli Boz", *Türk Sözü*, S.3369,3373.
- YILDIRIM, Dursun (1999), *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KILIS BIYOLOJİ

Kilis

Biyolojik Çeşitliliği

BIYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ

Kilis İli Biyolojik Çeşitliliği

Doç. Dr. Nazım ŞEKEROĞLU¹

Bir bölgenin biyolojik çeşitliliği dendiğinde, o yörede hayatini devam ettiren canlı türlerinin varlığı anlaşılmalıdır. Bitkisel zenginlikler “flora”, hayvansal zenginlikler ise “fauna” olarak adlandırılmaktadır. Gözümüzle gördüğümüz, dokunup hissedebildiğimiz bu canlıların ötesinde, her ne kadar farkında olmasak da havada ve toprak içinde yaşayan mikroskobik ölçekte sayılamayan canlı türleri yaşamaktadır. “Mikroflora” olarak nitelendirilen bu farklı dünyanın bireyleri insanoğlunun bilerek veya bilmeyerek kirlendiği çevreyi temizlemekte, yaşamın devamı için büyük görevler üstlenmektedirler. Doğal varlıklarımız, yaşanan, değişen ve kirlenen dünyamızda her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Doğal kaynakların tükenmeye başladığı ve birçok canlı türünün neslinin yok olduğu günümüzde, tarım, tıp, gıda ve teknolojik anlamda karşı karşıya kaldığımız birçok problemin çözümünde yeniden doğaya dönüyoruz. Son yıllarda, doğal çevrenin ve sahip olduğumuz doğal kaynaklarımızın sürdürülebilir kullanımı ve korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası çalışmalar devam etmektedir. Koruma tedbirlerinin alınabilmesi ve sürdürülebilir kullanımın temelinde sahip olunan değerlerin tespiti büyük önem taşımaktadır. Bunun için öncelikle yapılması gereken bölgesel, ulusal ve küresel çapta doğal kaynakların doğru bir şekilde belirlenmesi ve daha sonra uygun yöntemlerle koruma altına alınmasıdır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, bir bölgenin biyolojik çeşitliliğinin o bölgedeki resmi kurumlar veya üniversitelerin ilgili birimleri tarafından çalışıldığı dikkati çekmektedir. Farklı üniversitelerde lisansüstü öğrenimine devam eden öğrencilerin tezleri kapsamında da flora çalışmaları yapılabilmektedir. Bunun yanında doğaya özlem duyan fertler tarafından yapılan çalışmalar da o bölgenin bitki çeşitliliği konusunda bilgi verebilmektedir. Bahsedilen şekillerde, şu ana kadar Kilis merkezli olarak flora belirleme amacıyla yapılmış ve yayınlanmış bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ancak, fauna konusunda farklı üniversitelerde öğrenim gören lisansüstü öğrenciler tarafından yapılan tezler ve Kilisli akademisyenlerin yapmış olduğu bilimsel makaleler dikkati çekmektedir. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü’nün 2008–2009 yılından itibaren eğitim-öğretime başlamasıyla birlikte, lisansüstü düzeyde Kilis merkezli flora ve fauna belirleme çalışmaları başlamıştır. Hâlen, bölüm öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nazım Şekeroğlu danışmanlığında, Biyolog Kamil Aydın tarafından yürütülen “Kilis ili Resul Osman Dağı ve Acar Dağı Floralarının Tespiti” başlıklı yüksek lisans tezinin tamamlanması ve yayınlanmasıyla birlikte, Kilis Florası konusunda ilk bilimsel kaynak ilgililerin hizmetine sunulmuş olacaktır. Kilis 7 Aralık Üniversitesi’nin gelişmesiyle birlikte Kilis ilindeki doğal kaynakların belirlenmesi, korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanımına yönelik çalışmaların hız kazanacağı düşünülmektedir.

KILIS İLİ FLORASI

Doç. Dr. Nazım ŞEKEROĞLU

Uz. Biy. Kamil AYDIN²

Ülkemiz coğrafi konumu, toprak özellikleri ve farklı iklim özellikleri sayesinde oldukça zengin bir bitki çeşitliliğine sahiptir. Bir yörenin bitki çeşitliliği; sahip olduğu coğrafi koşulların yanında iklim ve toprak özellikleri ile de yakından alakalıdır. Bu anlamda, Kilis ilinin Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunması bitki çeşitliliği açısından her iki bölgenin özelliklerine sahip olmasına yol açmaktadır. Kilis ilinin ayrıca, Hatay-Maraş oluşu ile Fırat Irmağı arasında uzanan Gaziantep Platosu’nun güneybatı kısmında; Türkiye-Suriye sınırı boylarında yer almasından³ dolayı da yörede halen yeni bitki türleri tespitinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, Akdeniz iklim karakterine sahip olan yörede, yazların oldukça sıcak ve nispi nemin düşük, kışların ise yağışlı ve soğuk geçtiği görülmektedir.⁴ Kilis iline ait uzun yıllar (1970–2009) iklim verilerine göre; yıllık ortalama yağış miktarının 480.7 mm olduğu, en yüksek yağış miktarının (81.4 mm) Aralık ayında gerçekleştiği, en kurak ayın (1.1 mm) ise Temmuz ayı olduğu görülmektedir. Kilis’te uzun yıllar boyunca ölçülen en yüksek sıcaklığın 40,8 °C olarak Temmuz ayında (30.07.2000), en düşük sıcaklığın ise Ocak ayında -21,5 °C Şubat ayında (22.02.1985) ölçüldüğü Meteoroloji Genel Müdürlüğü web sitesinden anlaşılmaktadır. Böylece, vejetasyonun ilkbahar aylarında oldukça zengin olduğu yörede, havaların ısınmasıyla birlikte kuraklığın da etkisiyle giderek canlılığını kaybettiği gözlenmektedir. Haziran ayından itibaren bitkilerin büyük oranda sarardığı yörede, su kenarları dışında, sadece dikenli ve çalı formundaki bitkilerin ayakta kalabildiği dikkati çekmektedir.

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, sekeroğlu@kilis.edu.tr, nsekeroğlu@gmail.com

² Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü

³ Kesici, 1994

⁴ Kesici, 1994

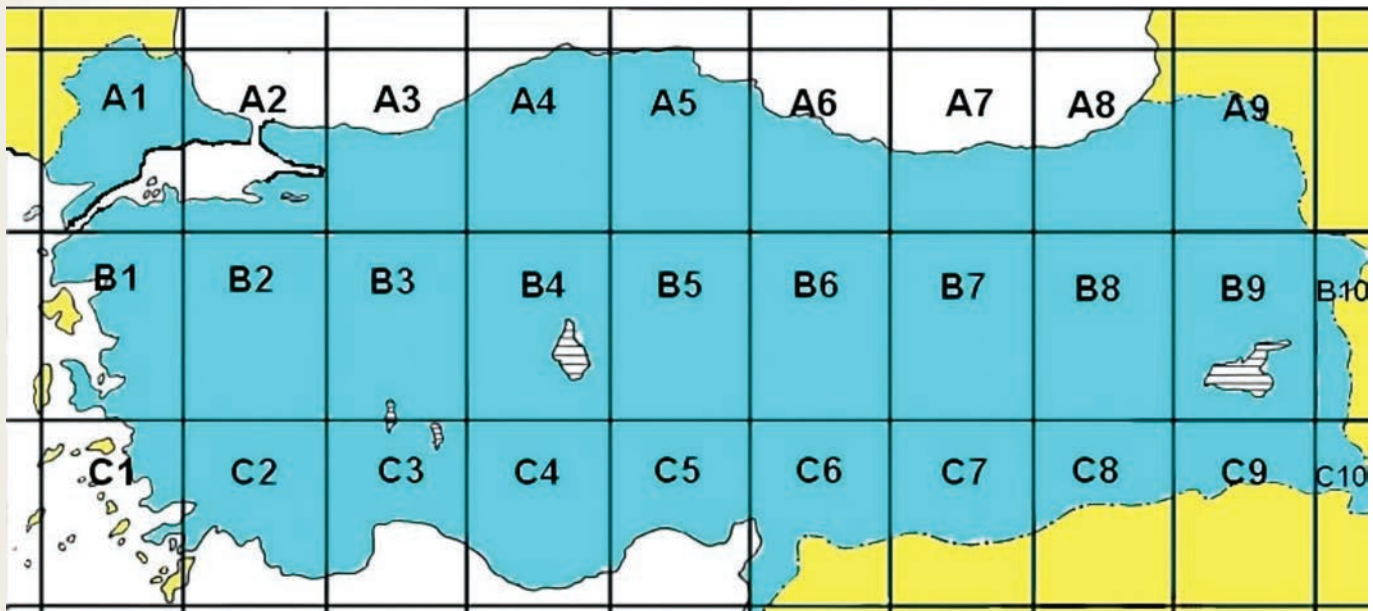
Kilis il sınırları içerisinde beş farklı toprak grubu bulunmakta olup, bunlar; Akdeniz kıvıllı toprakları, kırmızı kahverengi topraklar, kalkersiz kahverengi orman toprakları, bazaltik topraklar ve költüviyal topraklardır. İl genelinde en yaygın toprak grubu kırmızı kahverengi topraklardır. İlin batı ve kuzeybatı sınırları arasında, Sabun Suyu ile Afrin Çayı arasındaki sahalarda, Kilis Ovası ve Kınacık Deresi çevresindeki kireç taşı ve kireççe zengin tortul kütlelerin üzerinde gelişmiştir. Fiziki yapıları tınlı ve killi-tınlı olan toprakların seski oksitler ve özellikle de demir oksitçe zengin, silis asidince fakir olduğu tespit belirtilmektedir. Yöre toprakları kireççe zengin kayalar üzerinde oluşmalarına rağmen, topraktan kolayca yıkanabildiğinden, kireç oranları fazla değildir. Genel olarak toprakların organik madde oranları düşüktür. Topraklarda organik madde oranının düşüklüğünün, organik maddece zengin üst toprağın erozyonla kaybedilmesinden kaynaklandığı da söylenebilir. Topraklar genel anlamda, kalsiyum ve alüminyum oksitlerce zengindirler. Tuz oranı düşük olan toprakların pH'sı 7,5-8,3 arasında olup, hafif alkali ve alkali özellik taşımaktadırlar. Bu durum toprakların fazla kalsiyum içermelerinin bir sonucudur. İllit, toprakta en fazla bulunan kil mineralidir. Toprak kalınlığı eğimli alanlarda oldukça az olup, ovada ise derindir.

Yöredeki en yaygın ikinci toprak grubu ise, bazaltik topraklardır. Sahanın kuzey, kuzeydoğu ve doğusunda yayılış gösteren bu toprak tipi Afrin Çayı'nın doğusundaki bazalt platolarda oldukça yoğunluk arz eder. Afrin Çayı'nın batısında yer alan aşınmış tepelerde örtü şeklindeki bazaltlar üzerinde kısmen Akdeniz kıvıllı toprakları ve kalkersiz kahverengi orman toprakları yer alır.

Kilis Valiliği resmi web sitesinde yer alan bilgiler ışığında ise, ilin toplam arazi varlığının 152.100 hektar olduğu, bu arazinin % 69'luk kısmının (105.500 hektar) tarım arazilerinden oluştuğu belirtilmektedir. Toplam alan içinde orman-fundalık alanların (18,651 hektar) payı % 12 iken, bitki çeşitliliği açısından ele alınabilecek çayır ve mera alanlarının (11,800 hektar) payının ise sadece % 8 olduğu dikkati çekmektedir. Toplam arazi varlığının % 11'lik kısmının (16.149 hektar) tarıma uygun olmayan alanlar olduğu belirtilmektedir. Güneydoğu Anadolu step örtüsü ile Akdeniz bitki örtüsü (maki) arasında bir geçit alanı durumunda kalan Kilis coğrafyasının, tarıma elverişli olmayan alanının %16'sını çayır ve meralar, %12'sini fundalıklar ve % 6'sını da ormanlık alanların oluşturduğu, yaklaşık olarak 7.600 hektarlık bir alana yayılan orman ve koruların Kurt Dağı, Haremli Tepesi, Afrin Çayı, Sabun Suyu ve Deliçay yörelerinde yoğunlaştığı, bu alanın kıvıllıçam (yöredeki en yaygın ağaç türü), meşe (kermez meşesi, pırnal meşesi, mazi meşesi ve palamut meşesi), ardıç, tespih ağacı, sakız ağacı, menengic, akçakesme, sumak, badem, alıç ve ahlat gibi ağaç türleri ile kaplı olduğu, orman altı bitki örtüsünün ise karaçalı, püren ve karışık maki formasyonlarından oluştuğu belirtilmektedir.

Tarıma elverişli alanların yarısında tarla tarımı yapılmakta olup, tarla tarımında ağırlıklı olarak buğday, arpa, mercimek ve nohut üretilmektedir. Geriye kalan kısımda en büyük payı % 15 ile bağ arazisi ve % 11,3 ile zeytinlikler almaktadır. Tarla sebzeçiliğinin tarıma elverişli alanlar içindeki payı % 10,7 olup, soğan, sarımsak, patlıcan, domates, yeşil-kırmızıbiber üretimi yapılmaktadır. Tahıl alanlarının bir kısmı her yıl nadasa bırakılmakta olup, nadas alanlarının payı % 8 civarındadır. Antep fıstığı bahçelerinin % 3 gibi düşük paya sahip olduğu yörede, geriye kalan arazilerde (% 0.03) farklı meyve türleri yetiştirilmektedir. Tarıma elverişli alanların 72 bin hektar olduğu yörede, sulama kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı ancak 12 bin hektarlık alanda sulu tarım yapılabilmektedir.

Kilis ili fitocoğrafik olarak C6 karesinde yer almaktadır. Türkiye Bitkileri Veri Servisi'ne göre C6 karesi içinde toplam 2577 farklı bitki taksonu yer alırken, Kilis ilindeki takson sayısı 46 olarak belirtilmektedir. Yörede bulunan bitki türlerinin başlı olduğu familyaların da; Amaryllidaceae, Apiaceae, Araceae, Asteraceae, Brassicaceae, Caryophyllaceae, Dipsacaceae, Euphorbiaceae, Fabaceae, Juglandaceae, Iridaceae, Lamiaceae, Liliaceae, Linaceae, Orchidaceae, Polygonaceae, Rhamnaceae, Rosaceae, Rubiaceae, Salicaceae, Scrophulariaceae ve Poaceae olduğu bildirilmektedir.

Endemik bitki türleri açısından değerlendirildiğinde, TUBIVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi) kayıtlarına göre, C6 karesinde toplam 402 endemik bitki taksonunun olduğu, Kilis ilinde ise bu sayının 8 taksondan ibaret olduğu görülmektedir. Burada belirtilen endemik türler toplam 6 familyada 7 farklı cinse dâhildir.

Kilis ili florası hakkında ilk bilimsel çalışma niteliğini taşıyan “Kilis ili Resul Osman Dağı ve Acar Dağı Floralarının Tespiti”⁵ başlıklı çalışma kapsamında tespit edilen bitki türleri aşağıda verilmiştir. Çalışmanın ilk sonuçlarına göre, dar alanda tespit edilen takson sayısı 108’dir. Otuz dört farklı familyaya ait olan taksonların en yoğun olduğu familya, 19 bitki taksonu ile Asteraceae olarak belirlenmiş bu familyayı Fabaceae (11 takson), Lamiaceae (10 takson), ve Boraginaceae (8 takson) familyaları takip etmiştir. Yukarıda bahsi geçen endemik bitkiler mevcut çalışma kapsamında tespit edilememiş olup, doğada varlıklarını devam ettirebildikleri takdirde bu türlerin ileriki çalışmalarda bulunacağı ümit edilmektedir. Kilis florasında varlığından söz edilen endemik bitkiler listesinde yer almamasına karşın çalışma esnasında tespit edilen kırmızı kantaron (*Hypericum capitatum*) bu araştırma kapsamındaki ilk endemik tür olma özelliğini taşımaktadır. Bölgenin coğrafik yapısı, toprak ve iklim özelliklerinin yanında Suriye sınırında son nokta olmasından dolayı yakın zamanda daha fazla sayıda endemik türün tespit edileceği düşünülmektedir.

Yörede doğal olarak yetişen bitki türlerinin büyük bir kısmı halk tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmakta olup, bunların bazıları ekonomik anlamda yöre insanına önemli ölçüde maddi yarar sağlamaktadır. Doğal florada, özellikle kireçli yamaç topraklarda bolca bulunan zahter (*Thymbra spicata* L.) bitkisi yöre ile özdeşleşmiş olup, gıda, baharat, bitkisel çay ve halk ilacı olarak geniş bir kullanım alanına sahiptir.⁶ Baharat olarak meyve kabukları kullanılan diğer bir bitki türü ise sumak (*Rhus coriaria* L.)’tır. Aslında sumak bitkileri yayılcı özellik gösteren bir bitki türü olup, bağ ve zeytinlerden uzaklaştırılmak istenen, ancak kenarda birkaç kökünün evin ekşi ihtiyacını karşılamak amacıyla bırakılan bir türdür. Antep fıstığı anacı olarak kullanılan menengiç (*Pistachia terebinthus* L.) ağaçlarından toplanan menengiç meyveleri yörede kahvaltılarda bolca tüketilen “Kahvaltılık Zahter” in ana maddelerindedir. Son yıllarda yörede sanayi ürünü haline gelen “Menengiç Kahvesi” sayesinde menengiç meyvesi artık bir sanayi hammaddesi durumuna gelmiştir. Bunların dışında, boş tarlalar, arazi kenarları ve kumullarda bolca bulunan meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra* L.) yörede doğal olarak yetişen ve ekonomik öneme sahip olan bitki türlerindedir. Yörede kebere olarak bilinen ve bolca yetişen “kapari” (*Capparis spinosa* L.) son yıllarda toplanarak il dışına pazarlanan doğal ürünlerdendir. Kilis ve yöresinde halk ilacı olarak kullanılan, paryavşanı (*Teucrium polium* L.), çoban çökerten (*Tribulus terrestris* L.) ve ısırgan (*Urtica dioica* L.) yaygın kullanımı olan bitkiler arasında yer almaktadır. Özellikle ilkbahar aylarında doğadan toplanarak sebze ve salata şeklinde tüketilen bitki sayısı oldukça fazladır. Bu bitkiler arasında, kuşekmeği (*Papaver rhoeas* L.), ebeğümeci (*Malva neglecta* L.), sütlüklü-gavur pancarı (*Arum dioscoridis*), pırpırım-semiz otu (*Portulaca oleracea* L.), kuzukulağı (*Rumex acetocella* L.) ve tekesakalı (*Poligonum aviculare* L.) sayılabilir.⁷

Evlerin bahçelerinde yetiştirilen ıhlamur (*Tilia spp.*) ve defne (*Laurus nobilis* L.) ağaçlarının yanında park, bahçe ve mezarlıklarda yetiştirilen ve yörede küllük olarak adlandırılan biberiye (*Rosmarinus officinalis* L.) bitkileri gelecekte ekonomik anlamda kültürü yapılabilecek bitkiler arasında sayılabilir.

Yörede çayırılık alanlarda doğal olarak yetişen soğanlı ve yumrulu bitkiler özellikle dikkat edilmesi gereken ve korumada öncelikli türler arasında yer almaktadır. Çiğdem olarak adlandırılan, ilkbaharda soğanları çocuklar tarafından sevilerek tüketilen (*Romulea bulbocodium* L.) gelecekte nesli tehlike altına girebilecek türler arasında sayılabilir. İlkbaharda gösterişli çiçekleri ve hoş kokusu ile sümbül (*Hyacinthus orientalis* L.) sevdikleriniz için en güzel ve doğal bir armağandır. Yumruları sahlep olarak adlandırılan orkide (*Ophyrus spp.* ve *Orchis spp.*) türlerinin nadiren görülmesi bu türlerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığının göstergesidir.

Kilis yöresinde doğal olarak bulunan ve arazi çalışmalarında tespit edilen bitki taksonlarından bazıları ait oldukları familyalara göre aşağıda verilmiştir.

⁵ Aydın, 2011

⁶ Şekeroğlu, 2010

⁷ Şekeroğlu ve ark., 2010

Anacardiaceae (Sakızağacıgiller):

Cotinus coggygria

Pistachia terebinthus

Rhus coriaria

Apiaceae (Maydanozgiller):

Eryngium campestre virens

Eryngium creticum

Foeniculum vulgare

Scandix stellata

Torilis arvensis

Araceae (Yı lanyastığıgiller):

Arum dioscoridis

Asteraceae (Papatyagiller):

Calendula arvensis

Centaurea iberica

Centaurea solstitialis subsp.

*Centaurea virgata**Cichorium intybus**Cirsium vulgare**Crepis sancta**Crupina vulgaris**Echinops pungens* var. *pungens**Geropogon hybridus**Gundelia tournefortii**Inula viscosa**Logfia gallica**Matricaria chamomilla**Onopordum carduchorum**Scolymus hispanicus**Senecio vulgaris**Taraxacum syriacum*

Tripleurospermum oreides

Boraginaceae (Hodangiller):

Alkanna strigosa

Anchusa strigosa

Anchusa undulate

Echium glomeratum

Nonea obtusifolia

Onosma albo-roseum subsp.

Onosma haussknechtii

Symphytum brachycalyx

Brassicaceae (Turpgiller):

Alyssum minus var. *minus*

Calepina irregularis

Fibigia

Sinapis arvensis

Campanulaceae (Çançeğigiller):

Campanula strigosa

Capparaceae (Kebereotugiller):

Capparis spinosa var. *spinosa*

Caprifoliaceae (Hanımeliğiller):

Lonicera etrusca var. *etrusca*

Caryophyllaceae (Karanfilgiller):

Dianthus floribundus

Silene aegyptiaca ssp. *aegyptiaca*

Silene conoidea

Silene kotschy var. *kotschy*

Convolvulaceae (Kahkahaçiçeğigiller):

Convolvulus arvensis

Cucurbitaceae (Kabakgiller):

Echallium elaterium

Crassulaceae:

Telmissa microcarpa

Dipsacaceae (Tarakotugiller):

Scabiosa argentea

Elaeagnaceae (İğdegiller):

Elaeagnus angustifolia

Euphorbiaceae (Sütleğengiller): *Euphorbia rigida*, *Euphorbia aleppica*

Elaeagnus angustifolia

Euphorbia aleppica

Fabaceae (Baklagiller):*Astragalus suberosus* ssp. *ancyleus**Alhagi mannifera**Glycyrrhiza glabra**Hymenocarpus circinnatus**Lathyrus cicera**Medicago arabica**Medicago rigidula**Trifolium nigrescens* ssp. *petrisavii**Trifolium scutatum**Trifolium campestre**Trigonella spicata***Geraniaceae (Turnagasıgiller):***Geranium tuberosum* ssp. *tuberosum**Erodium cicutarium* ssp. *Cicutarium**Erodium aquale*

Guttiferae (Kantarongiller):

Hypericum capitatum var. *capitatum*
luteum

Hypericum capitatum var.

Iridaceae (Süsengiller):

Crocus cancellatus ssp. *damascenus*

Crocus graveolens

Gladiolus italicus

Romulea bulbocodium

Lamiaceae (Ballıbabagiller):

Lamium amplexicaule

Marrubium vulgare

Micromeria myrtifolia

Phlomis linearis

Salvia bracteata

Salvia multicaulis

*Scutellaria heterophylla**Teucrium polium**Thymbra spicata**Ziziphora capitata*

Liliaceae (Zambakgiller):

*Hyacinthus orientalis**Muscari neglectum**Gagea luteoides**Hyacinthella nervosa**Ornithogalum narbonense*

Linaceae (Ketegiller):

*Linum corymbulosum**Linum mucronatum* ssp. *Mucronatum*

Malvaceae (Ebegümeçigiller):

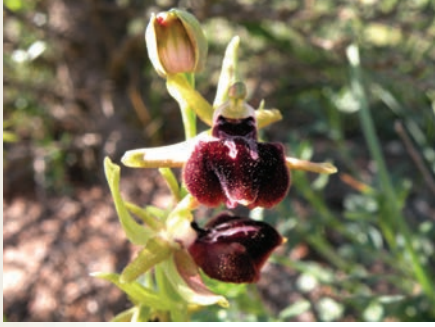

Alcea digitata

Malva neglecta

Orchidaceae (Salepgiller):

Ophrys lutea

Orchis collina

Orchis morio ssp. syriaca

Orobanchaceae (Canavarotugiller):

Orobanche ramosa

Papaveraceae (Gelincikgiller):

Hypocoum procumbens

Papaver rhoeas

Pinaceae (Çamgiller):

Pinus brutia

Portulacaceae (Semizotugiller):

Portulaca oleracea

Ranunculaceae:

Anemone coronaria var. coccinea

Rosaceae (Gülgiller):

Rosa canina

Scrophulariaceae (Düğünçiçeğigiller):

Verbascum thapsus

Veronica balansae

Urticaceae (Isırganoyugiller):

Urtica dioica

Zygophyllaceae (Yabanikimyongiller):

Peganum harmala

Tribulus terrestris

Kaynaklar

Antep fıstığı Araştırma Enstitüsünden Pistachia terebinthus fotoğrafı alınmıştır (Selim Arpacı).

Aydın, K. (2011). Kilis ili Resul Osman Dağı ve Acar Dağı Floralarının Tespiti. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. (Danışman: Doç. Dr. Nazım Şekeroğlu).

Kesici, Ö. (1994). Kilis Yöresinin Coğrafyası. Kilis Kültür Derneği Genel Yayın. No:12.

Şekeroğlu, N., D.A. Kaya., M. Inan., M. Kirpik. (2006). Essential Oil Contents and Ethnopharmacological Characteristics of Some Spices and Herbal Drugs Traded in Turkey. International Journal of Pharmacology, 2(2):256-261.

Şekeroğlu, N., Koca, U., Akgunlu, S.B., Aydın, K. (2010). Wild Edible Plants of Southeastern Part of Turkey. The 2nd International Symposium on Medicinal Plants, Their Cultivation Aspects of Uses. 3-4 November 2010, Petra Marriot Hotel, Petra-Jordan. Abstracts Book. P.

<http://turkherb.ibu.edu.tr/index.php?sayfa=210&name=79>.

<http://www.weski.tubitak.gov.tr/tubives/index.php?com=11100>.

<http://www.weski.tubitak.gov.tr/tubives/index.php?com=12210&v=kils>.

<http://www.kilis.gov.tr/tarim.asp>

<http://www.dmi.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=KILIS>

http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/kiliscid2008.pdf. Çevre Durum Raporu 2008

Kilis İli Faunası

Yrd. Doç. Dr. Hikmet Y. ÇOĞUN¹
Yrd. Doç. Dr. İsmail ARI²

Kilis ili ve çevresi flora zenginliğinin yanı sıra fauna³ bakımından da ilgi çekici bir özellik göstermektedir. Kilis ili sınırlarında yer alan dere ve akarsularda yaşayan balık türlerinin yanı sıra, özellikle doğal biyosfer alanı niteliği kazanmış olan mayınlı arazilerde de birçok hayvan türünün yaşamakta olduğu bilimsel çalışmalardan anlaşılmaktadır. Kilis'e özgü memeli hayvan türlerinin korunması ve üretimi konusunda çeşitli kamu kuruluşlarının çalışmaları devam etmektedir. Kilis ili biyolojik çeşitliliğinin önemli bir kısmını da farklı yaşam ortamlarındaki böcek türleri oluşturur. Bu çalışmada, Kilis ve çevresinde yaşayan hayvan türleri önceki çalışmalar dikkate alınarak derlenmiş, yararlanılan kaynaklar makale sonlarında verilmiştir.

KİLİS İLİNDEKİ BAZI HAYVAN TÜRLERİ

Balık Türleri

Kilis ilinin balık faunasıyla ilgili olarak Kuru (1975) tarafından hazırlanan bir çalışmada Kazıklı Suyu'nda *Carasobarbus luteus*, Heckel, 1843'ün kaydında başka herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Kınacık Deresi ve Afrin Çayı'ndaki balık türlerinin tespit edilmesi Kilis ilinin biyolojik zenginliğinin ortaya çıkarılması ve korunmasına katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır.

Afrin Çayı, Asi Nehri'nin önemli bir kolunu oluşturmakta olup başlangıç kaynakları Gaziantep'in batısındaki Sof Dağı'ndan inen dereler ve daha batıdaki Kartal Dağı'ndan beslenen ve Afrin'den de güçlü olan Sabun Suyu Çayı'dır. Güneye doğru Dümbüllü Dağı'ndan itibaren Deliçay ve Kınacık Deresi'ni alan Afrin Çayı il sınırları içinde yaklaşık 70 kilometrelik uzunluğa erişerek Kilis il sınırını terk eder. Afrin Çayı bir süre Suriye'den geçtikten sonra, Reyhanlı kasabasının kuzeyinden Hatay iline girer ve Karasu Çayı ile bugün kurutulmuş olan Amik Gölü yatağında birleşerek Asi Nehri'ne dökülmektedir.

Son yıllarda yapılan bir çalışmada Dağlı (2008)'ya göre çay sisteminde Cyprinidae familyasına ait *Leuciscus lepidus*, *Capoeta barroisi*, *Capoeta damascina*, *Garra rufa* ve Balitoridae familyasına ait *Barbatula panthera*, *Paracobitis tigris*, *Paracobitis malapterura*, *Oxynoemacheilus samantica* ve *Oxynoemacheilus sargyrogramma* türleri tespit edilmiştir. Ancak Cyprinidae familyasına ait olan *Pseudophoxinus kervillei*, *Alburnoides bipunctatus* sadece Kınacık Deresi'nde, *Barbus pectoralis* ise sadece Afrin Çayı'nda tespit edilmiştir. *Pseudophoxinus kervillei* ve Balitoridae familyasına ait türler gayet küçük olduklarından ekonomik öneme sahip değildir. Ancak biyolojik zenginliği oluşturmaları ve besin zincirinde yer almaları açısından önemlidirler. Bu türler genellikle temiz suları tercih ettiğinde aynı zamanda su kalitesinin önemli bir göstergesidirler. *Pseudophoxinus kervillei* Kırmızı Liste kategorilerine göre EN (endangered): Soy tükenme tehlikesi çok büyük olan türler grubuna girmektedir.

KİLİS İLİNDE YAŞAYAN MEMELİ HAYVANLAR

Kilis Keçisi

Her türlü iklim koşullarına uyabilen, ekstansif ve entansif koşullarda, küçük aile işletmeleri halinde veya sürüler halinde yetiştirilebilen, sağlam vücut yapılı, uzun yürüyüş yetenekli süt ve döl verimi yüksek bir keçi ırkıdır. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle Hatay, Gaziantep ve Urfa dolaylarında yetiştirilen bu ırk, Suriye'den getirilen Halep keçileri ile kıl keçiler arasında yapılan melezleme ile ortaya çıkmıştır. Sayıları 100 bin dolayında olan Kilis keçileri, Türkiye yerli ırkları içerisinde süt verimi en yüksek olan ırktır. Kilis keçilerinde vücut çok uzun ve genellikle siyah renkli kıllarla kaplıdır. Kulaklar çok uzun, geniş ve sarkıktır. Kilis keçileri genellikle boynuzludur. Ancak, boynuzsuz erkek ve dişi hayvanlarda bulunmaktadır. Meme iyi gelişmiş olup iki bacak arasında öne doğru uzanmaktadır.

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, hcoğun@kilis.edu.tr
² Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, ismailari@kilis.edu.tr
³ Jeolojik bir dönemle ya da yöreye ilgili, insanlar dışındaki hayvanların tümünün yaşamı.

Verim Özellikleri:

Ergin tekelerin canlı ağırlıkları 60-90 kilogram, dişilerin ise 45-65 kilogram arasında olup geniş bir varyasyon göstermektedir. Laktasyon süt verimi 200-350 kilogram ve laktasyon süresi 250-300 gündür. Sütte yağ oranı % 4.3-4.7 civarındadır. Kıl verimi 500-600 gramdır. 100 keçiden elde edilen oğlak sayısı 120-160 arasındadır.

Diğer Memeli Türler

Hyaena hyaena (Sırtlan): Kilis, Suriye sınırının 30 kilometre çevresinde yaşayan bu yırtıcı memeli herkes tarafından bilinen sırtlandır. 2004 yılında dört adet yakalanan bu sırtlanlardan 2 tanesi halen Gaziantep Hayvanat Bahçesi'nde sergilenmek üzere bulunmaktadır.

Spalax leucodon (Kör fareler): Kör fareler bitkilerin yeraltındaki kök, yumru ve soğan gibi kısımlarıyla beslenirler ve bunları depo ederler. Tarım alanlarında patates, havuç ve soğan başlıca depo besinleridir. Serbest haldeki suyu içmezler. Su ihtiyaçlarını yedikleri besinlerdeki sudan karşılarlar. İskenderun- Kilis arasında yayılış gösterir.

Allactaga euphratica (Arap Tavşanı): Kilis ve Suriye sınır bölgesinde yaşamaktadır.

Microtus guentheri: Tüm Anadolu'da yayılış gösterir.

KILIS'DEKİ ZEHİRLİ AKREPLER

Kilis ilinde yaşayan zehirli akrepler Buthidea familyasına bağlı aşağıdaki türlerdir.

Bu tür, genellikle Adıyaman, Diyarbakır, Urfa (Birecik), Kahramanmaraş, Hatay, Antep, Kilis'te görülmektedir. Ortalama 10 santimetre uzunluğundadır. Vücudu sarı renklidir.

KILIS İLİNDE YAŞAYAN BAZI BÖCEK TÜRLERİ

Omophlus nasreddini Reitter, 1890: Zeytin zararlısıdır. Kilis'te mayıs ayının birinci haftasında görülmeye başlar ve mayısın üçüncü haftasından itibaren zeytinin çiçeklerinde erkek ve dişi organları yemek suretiyle zarar meydana getirir.

Kaynaklar

Çolak, E., Yiğit, N. (1998). A new subspecies of jerboa from Turkey; *Allactaga euphratica kivanci* subsp. n. Tr. J. Zool., 22: 93-98.

Çolak, E., Yiğit, N. (1998). Ecology and biology of *Allactaga elater*, *Allactaga euphratica* and *Allactaga williamsi* (Rodentia: Dipodidae) in Turkey. Tr. J. Zool., 22: 105-117.

Çolak, E., Kıvanç, E., Yiğit, N. (1994). A study on taxonomic status of *Allactaga euphratica* Thomas, 1881 and *Allactaga williamsi* Thomas, 1897 (Rodentia: Dipodidae) in Turkey. *Mammalia*, 58: 591-600.

Gülây Kaçar, Erol Yıldırım., M. Rifat Ulusoy. (2010). Türkiye’de Gaziantep ve Kilis yöresinden yeni bir zeytin (*Olea europaea* Linnaeus, 1758) zararlısı: *Omophlus nasreddini* Reitter, 1890 (Coleoptera: Alleculidae). *Türk. entomol. derg.* 34 (3): 383-390. ISSN 1010-6960.

Kryštufek, B., Vohralík, V. (2001). *Mammals of Turkey and Cyprus. Introduction, Checklist, Insectivora.* Knjižnica Annales Majora, Koper.

Lodos, N. (1961). Türkiye, Irak, İran ve Suriye’de Süne (*Eurygaster integriceps* Put.) problemi üzerinde incelemeler. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. 51.

Mahmut İslamoğlu., Serpil Kornoşor. (2004). Gaziantep ve Kilis illerinde hububat alanlarındaki süne ergin parazitotleri (Dip.: Tachinidae)’nin süne (*Eurygaster integriceps* put.) (Het.: Scutelleridae) yumurta verimine etkileri üzerinde araştırmalar. Bitki Koruma Bülteni. 44 (1-4):37-46 ISSN 0406-3597.

Misonne, X. (1957). Mammifères de la Turquie sudorientale et du nord de la Syrie. *Mammalia*. 21: 53-68.

Yıldırım, E., E. Kılıç. (2008). Distributional checklist of the species of genus *Omophlus* (Insecta: Coleoptera; Alleculidae; Omophlinae) of Turkey. *Linzer Biologische Beiträge*, 40 (1): 961-967.

Yiğit, N., Çolak, E., Sözen, M., Özkurt, Ş. (2003). A study on the geographic distribution along with habitat aspects of rodent species in Turkey. *Bonn. zool. Beitr.* 50: 355-368.

Yiğit, N., Çolak, E., Sözen, M., Özkan, B., Özkurt, Ş. (2003). On the Turkish populations of *Dryomys nitedula* (Pallas, 1779) and *Dryomys laniger* Felten and Storch, 1968 (Mammalia: Rodentia). *Acta Zool. Acad. Sci. Hungaricae*. 49 (Suppl.): 147-158.

KİLİS İLİ NEUROPTEROIDEA (INSECTA; MEGALOPTERA, NEUROPTERA ve RAPHDIOPTERA) FAUNASI

Yaklaşık olarak 6500 tanımlanmış türü bulunan Neuropterida üst takımı, Insecta sınıfının erginleri tamamen karasal ortama adapte olmuş üç takımından meydana gelir. Bu takımlar Neuroptera, Megaloptera ve Raphidioptera’dır. 6500 türün üç takıma göre dağılımı; Megaloptera 270, Neuroptera 6000 ve Raphidioptera 206 tür olup, her üç takıma ait ülkemizde türü bulunan familyalar karasal olup, karnivordur. ⁴

Neuroptera, Raphidioptera ve Megaloptera takımlarına ait Palearktik bölgede 801 tür ve 30 alt türünün bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan 103 tür ve 13 alt tür Raphidioptera takımına, 687 tür ve 17 alt tür Neuroptera takımına, 11 tür ise Megaloptera takımına aittir. ⁵

Aspöck et al. (2001) tarafından yayımlanan “Batı Palearktik Neuropterida Kataloğu”na göre takımın 13 familyasına ait 65 cinsin, 193 tür ve 5 alt türünün Türkiye’de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu türlerin familyalara göre dağılımı ise; Raphidioptera takımı Raphidiidae familyasından 33 tür ve 2 alt tür; Inocellidae familyasından 1 tür, Neuroptera takımı Osmylidae familyasından 4 tür, Chrysopidae familyasından 40 tür ve 1 alt tür, Hemerobiidae familyasından 28 tür, Coniopterygidae familyasından 24 tür, Dilaridae familyasından 1 tür, Mantispidae familyasından 4 tür, Berothidae familyasından 2 tür, Nemopteridae familyasından 8 tür, Myrmeleontidae familyasından 39 tür ve 1 alt tür, Ascalaphidae familyasından 8 tür ve 1 alt tür olmak üzere Türkiye’den toplam 192 tür ve 5 alt tür kaydı vermiştir. Neuroptera takımı içerisinde yer alan Nevrothidae ve Sisiridae familyaları Türkiye’de bulunmamaktadır. Megaloptera takımından ise 1 familyaya ait 1 türün Türkiye’den kaydı verilmiştir.

Yukarıda kaydı verilen Neuroptera takımlarına ait türlere, günümüze kadar yapılan çalışmalarda ülkemizin Neuroptera takımı faunasına 3 yeni tür ve 8 yeni kayıt eklenmiştir⁶. Türkiye’den bilinen Neuroptera tür sayısına yukarıda kaydı verilen 193 türe 11 türün eklenmesi ile Türkiye Neuroptera faunası 204 türe ulaşmıştır. Raphidioptera ise ülkemizde 34 tür ve 1 alt tür ile Megaloptera takımı ise 1 tür ile temsil edilmektedir.

Türkiye; Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir geçiş bölgesi olup, Akdeniz, Avrupa-Sibirya ve İran-Turan fitocoğrafik bölgelerinin etkileri Türkiye’de açıkça gözlenmektedir. Bundan dolayı üç fitocoğrafik bölgenin türlerini içermekte olup, tür

⁴ Aspöck et.al., 1999

⁵ Aspöck, et.al., 1999

⁶ Arı, İ., Kiyak, S., 2003; Arı, İ., Aktaş, M., Kiyak, S., 2007; Arı, İ., Aktaş, M., Kiyak, S., 2007; Canbulat, S., Kiyak, S., 2003; Canbulat, S., Kiyak, S., 2003; Canbulat, S., 2007; Kovancı, B., Canbulat, S., 2007

sayısı bakımından daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Türkiye iklim çeşitliliği ile oluşan özelleşmiş lokalite zenginliğine ve sulak alanların bolluğuna sahip bir coğrafyadır. Bu özellik tür sayısının artmasını olumlu yönde etkilemektedir. Bilinen bütün bu ekolojik özelliklerine rağmen ülkemizdeki canlı çeşitliliği henüz tam olarak bilinmemektedir. Tahmini rakamlarla ifade edilen faunanın tümüyle ortaya çıkarılması için şimdiye kadar yapılan faunistik ve sistematik çalışmalar yeterli seviyede değildir.

Raphidioptera takımı dünyada 206 tür ile temsil edilen iki familyadan (Raphidiidae ve Inocellidae) meydana gelen küçük bir takımdır. Raphidioptera erginleri ağaçlık (en azından makilik) alanlara uyum sağlamış, yüksek ve soğuk alanlarda bulunan böceklerdir. Raphidiidae familyasına ait türlerin larvalarının büyük bir bölümü, Inocellidae familyası türlerinin larvalarının tamamı ağaçların kabukları altında ve ağaç gövdelerindeki yarık ve çatlakların içinde yaşarlar. Bazı Raphidiidae türlerinin larvaları toprak üzerindeki yaprakların arasında ve çalılıkların köklerinin etrafında veya içinde yaşarlar. Raphidiidae ve Inocellidae türlerinin pup evresi, kış sona erdikten kısa süre sonra başlar ve baharın ortalarında ergin hale gelirler. Raphidioptera takımına ait türlerin hem larvaları hem de erginleri karnivor olup, yumuşak vücutlu hayvanlar, onların yumurtaları ve larvaları üzerinden beslenirler.⁷

Neuroptera takımı; dünyada yaklaşık olarak 6000 tür ile temsil edilen büyük bir takımdır. Bu türlerin 400'ü Ascalaphidae, 100'ü Berothidae, 1200'ü Chrysopidae, 450'si Coniopterygidae, 50'si Dilaridae, 550'si Hemerobiidae, 400'ü Mantispidae, 2100'ü Myrmeleontidae, 150'si Nemopteridae ve 160'ı Osmylidae familyasına mensup olup, kalan diğer türler ise ülkemizde türü bulunmayan familyalara aittir.⁸

Ascalaphidae türlerinin erginleri genellikle bozkırlarda, ormanlık alanlardaki açıklıklarda, tarım alanlarında, meralarda, park ve bahçelerde bulunan euriyök böceklerdir. Hem erginleri hem de larvaları karnivor olan böceklerdir. Chrysopidae türlerinin mide içeriğinden yapılan analizlerde herbivor olanlarının da olduğu kaydedilmiştir, ancak larvaları karnivordur. Bu familyanın türleri de her türlü habitatta bulunan euriyök böceklerdir. Erginleri, enleme ve iklim koşullarına bağlı olarak değişmekle birlikte, nisan ayından kasım ayına kadar aktiftirler. Diğer familyalardan sadece Nemopteridae erginleri herbivor olup, Myrmeleontidae, Hemerobiidae, Mantispidae, Osmylidae, Coniopterygidae, Berothidae ve Dilaridae familyalarının hem erginleri hem de larvaları karnivordur. Osmylidae familyasına ait ergin bireyler, temiz akarsu civarındaki otsu biçimlenmenin, çalılıkların ve ağaçların üzerinde, ayrıca menfez altlarında bulunurlar. Myrmeleontidae, Hemerobiidae, Mantispidae ve Dilaridae familyalarına ait ergin bireyler, tarım alanları, park, bahçe, karışık ağaçlı ormanlık alanlar, step ve ovalarda bulunurlar. Neuroptera türlerinin birçoğu geceleri ışığa da gelirler. Özellikle Myrmeleontidae ve Chrysopidae türlerinin çoğu ışık tuzağına düşerler.

Kilis'in faunası ile ilgili çalışmalar çok sınırlı olup, hiç yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni Kilis'in daha önceleri Gaziantep'e bağlı bir ilçe olması ve yapılan çalışmalarda lokalite belirtmeksizin Gaziantep ili kayıtlara geçmiştir. Bu çalışmada Gaziantep ilinden verilen taksonların Kilis'te de bulunabileceği dikkate alınacaktır. Zira Gaziantep ile Kilis illeri arasında arazinin topoğrafik yapısı ve iklimsel koşulları birbirine çok benzemektedir. Bu ortak özellikler nedeniyle her iki ilinde faunası birbirine çok benzerdir, hatta pek çok takson her iki ilde bulunmaktadır. Bu çalışmada tespit edilen tür kategorisindeki türlerin, Kilis ilinin Neuroptera faunasının beşte biri kadar da olmadığı tahmin edilmektedir. Konu üzerinde yapılacak çalışmalarla ilde bulunan tür sayısı artırılabilir. Kilis ilinin Neuroptera takımlarına ait taksonlar familya, cins ve tür kategorisinde verilip, tür kategorisindeki taksonlara ait kısa ekolojik bilgiler de sunulmuştur.

Şube	: Arthropoda
Sınıf	: Insecta
Altsınıf	: Pteriyota
Süper ordo	: Neuroptera
Ordo	: Neuroptera
Familya	: Chrysopidae Schneider, 1851
Cins	: Chrysopa Leach in Brewster, 1815
Tür	: Chrysopa dubitans McLachlan, 1887

Bu türe ait ergin bireylerin Prunus ve Salix cinslerine ait bitkilerin üzerinde bulunduğu belirtilmiştir.⁹

Cins	: Dichochrysa Yang, 1991
Tür	: Dichochrysa prasina (Tjeder, 1949).

⁷ Aspöck, H., 1998

⁸ Aspöck, H., 1999

⁹ Şengonca, 1979 & 1980

Şengonca (1980)'ya göre bu türe ait ergin bireyler Prunus sp., Juglans sp., Ceratonia sp., Malus sp. ve Quercus sp. cinslerine ait bitki türleri üzerinde, park ve bahçelerdeki meyve ağaçları ve sebzeler üzerinde bulunduğunu bildirmektedir. Yaprakları döken çok yıllık geniş yapraklı bitkiler, her dem yeşil iğne yapraklı ağaçlar, step ve kültür bitkilerinin ekili olduğu alanlarda bulunurlar.¹⁰

Tür : *Dichochrysa flavifrons* (Brauer, 1850)

Bu türün Kilis ilindeki mevcudiyeti 2010 yılında yapılan arazi çalışmaları ile tespit edilmiştir. Türe ait ekolojik kayıtlar: Şengonca (1980&1982)'ya göre bu türün erginleri daha çok yaprakları döken ve iğne yapraklı ağaçlarda, karışık ormanlarda bulunurlar. Aspöck et. al.(1980)'e göre karışık ağaçlardan meydana gelen ormanlık alanlarda bulunurlar. Vertikal yayılışı 0 - 2000 metre arasında bir değişim gösterir.

Cins : *Chrisoperla* Steinmann, 1964

Tür : *Chrisoperla carnea* (Stephens, 1836)

Bu kozmopolit bir tür olup, dünyanın her yerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Erginleri yılın kış mevsimi hariç her zamanında aktif olan, her türlü habitatta bulunan euriyök bir türdür. Ayrıca ışık tuzağına da gelmektedir.¹¹

Cins : *Hypochrysa* Hagen, 1866

Tür : *Hypochrysa elegans* (Burmeister, 1839).

Bu tür, Aspöck et. Al., (1980)'e göre Kilis ilinde lokalite belirtilmeksizin haritada verilmiştir.

Familya : Myrmeleontidae Latreille, 1802

Cins : *Palpares* Rambur, 1842

Tür : *Palpares libelluloides* (Linnaeus, 1764)

Bu tür, Kilis ilinde olduğu tespit edilen türlerdendir. Ekolojisi hakkında, bu türün iğne yapraklı ormanlarda, orman arası açıklıklarda, step alanlarda, kültür bitkilerinin ekili olduğu alanlarda bulunduğu bildirilmektedir. Ayrıca türe ait bireylerin ışık tuzağı ile de yakalandığı tespit edilmiştir.¹²

Cins : *Creoleon* Tillyard, 1918

¹⁰ Arı et. Al., 2007

¹¹ Aspöck et. Al., 1980

¹² Aspöck et. al., 1980

Tür : *Creoleon plumbeus* (Olivier, 1911)

Bu türe ait ergin örnekler Kilis ilinde arazi gezisi sırasında tespit edilmiştir.

Türe ait ekolojik bilgiler: Bu türün ergin bireyleri step alanlarda, fundalıklarda, kültür bitkilerinin ekili olduğu alanların kenarlarında, geniş yapraklı ve iğne yapraklı ormanlar arası açıklıklarda bulunurlar. Ayrıca ışık tuzağına da geldikleri de tespit edilmiştir.¹³

Cins : *Delfimeus* Navas, 1912

Tür : *Delfimeus irroratus* (Olivier, 1911)

Türe ait ekolojik bilgiler: Türe ait ergin bireyler kızıl çam koruluklarında, dere kenarındaki çalılık alanlarda bulunurlar. Ayrıca geceleri Kilis merkezdeki evlere, sokak lambalarına ve dere kenarlarına kurulan ışık tuzaklarına geldikleri bildirilmektedir.¹⁴

Cins : *Distoleon* Banks, 1910

Tür : *Distoleon tetragrammicus* (Fabricius, 1798)

Bu türe ait bireylerin Kilis ilinde bulunduğu, lokalite belirtmeksizin türün yayılım haritasında verilmiştir.

Türe ait ekolojik bilgiler: Bu türün erginleri, kuru ve sıcak periyotta çam ve meşe ormanlarını ve makilik alanları tercih ettiği, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da vertikal yayılışının 0-1800 metre arasında değiştiği bildirilmektedir.¹⁵

Cins : *Myrmecaelurus* Costa, 1855

Tür : *Myrmecaelurus trigrammus* (Pallas, 1771)

Bu türün erginlerine ait örnekler Kilis arazilerinde tespit edilmiştir. Türe ait ekolojik bilgiler: Bu türün erginleri, çam ormanları arasındaki açık alanlarda, kızıl çam fidanlarının kapladığı alanlarda, bozkırlarda, çalılık alanlarda ve kültür bitkilerinin ekili olduğu arazilerin kenarlarında bulunmaktadır.¹⁶

¹³ Aspöck et. Al., 1980; Arı et. Al., 2000

¹⁴ Aspöck et.al., 1980; Arı et. Al., 2000

¹⁵ Aspöckl et. Al., 1980

¹⁶ Arı et. al., 2000; Aspöck et. Al., 1980

Familiya : Nemopteridae Burmeister, 1839

Cins : Nemoptera Latreille, 1802

Tür : Nemoptera sinuata Olivier, 1811

Türe ait ergin örneklerin Kilis'te bulunduğu, 2010 yılında yapılan arazi çalışmaları ile tespit edilmiştir. Türe ait ekolojik bilgiler: Şengonca (1981)'ya göre bu türün erginleri, daha çok sıcak ve kurak bölgelerde görülen kserotermofil bir tür olup, otsu ve alçak boylu bitkiler üzerinde bulunurlar. Erginlerinin en fazla aktif olduğu aylar; Mayıs-haziran aylarıdır.

Yapılan literatür incelemelerinde Neuroptera takımına ait diğer familyalara ait hiçbir türe Kilis ilinde rastlanmamıştır. Diğer iki takımdan (Megaloptera ve Raphidioptera) literatür kayıtlarına göre hiçbir tür Kilis ilinde bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Ari, I., Aktaş, M., Kiyak, S. (2007). Notes on the Chrysopidae (Neuroptera) Fauna Of Ardahan, Iğdır and Kars Provinces Of Turkey. Turk J.Zool. TUBİTAK. 31(3). 201-208.

Ari, I., Aktaş, M., Kiyak, S. (2007). Contributions to the Fauna of Turkish Myrmeleonidae (Neuroptera, Insecta) from Ardahan, Iğdır, and Kars. Turk. J. Zool. TUBİTAK. 31: 229-234.

Arı, İ., Kiyak, S. (2003). "Micromus lanosus (Zeleny, 1962) (Neuroptera: Hemerobiidae) new to the fauna of Turkey", Acta Entomologica Slovenica. 11 (2): 191-192.

Arı, İ., Kiyak, S. (2000). "New and additonal distributional and faunistic data of Turkish Planipennia". J. Ent. Res. Soc. 2 (1): 9-15.

Aspöck, H., Hölzel, H., Aspöck, U. (2001). "An annotated catalogue of the Neuropterida (Raphidioptera, Megaloptera, Neuroptera) of the Western Palaearctic". Denisia 02, Biologiezentrum des Oberösterreichischen Landesmuseums. Austria. 1-606.

Aspöck, H. (1999). "Neuropterida (Raphidioptera, Megaloptera, Neuroptera)". Stapfia 60. zugleich Kataloge des OÖ. Landesmuseums Neue Folge. Austria. 1-244.

Aspöck, H., Aspöck, U., Hölzel, H. (1980). "Die Neuropteren Europas", Goecke & Evers. Krefeld. 1-495, 1-355. Canbulat, S., Kiyak, S. (2003). "A new species of the genus Nineta from Turkey (Neuroptera: Chrysopidae)". Dtsch. Entomol. Z. 50(1): 129-131.

Canbulat, S., Kiyak, S. (2003). "A new record of Antlions for the Turkish fauna (Insecta: Neuroptera: Myrmeleontidae)". Journal of the Entomological Research Society. 5(1): 17-20.

Canbulat, S., Kiyak, S. (2002). "Nineta pallida (Schneider, 1846) New for Turkey (Neuroptera: Chrysopidae)". J. Ent. Res. Soc. 4(1): 11-14.

Kovanci, B & Canbulat, S. (2007). A new species of the genus Nothochrysa McLachlan 1868 from northwestern Turkey (Neuroptera: Chrysopidae) with a key to western palaearctic species. Annales De La Societe Entomologique De France. 43(2): 165-168.

Şengonca, Ç. (1981). "Die Neuropteren Anatoliens. 1. Chrysopidae", Mitteilungen der Münchener Entomologischen Gesellschaft. 71 121-137.

Şengonca, Ç. (1981). "Türkiye Nemopteridae (Insecta; Neuroptera) faunası üzerinde taksonomik araştırmalar. I. Familyanın Genel Tanımı" Türkiye Bitki Koruma Dergisi. 5(2): 91-99. Şengonca, Ç. (1980). "Neuropter'lerin toplama, tanıya hazırlama ve genital preparasyonlarının yapılma yöntemlerinin esasları". Türkiye Bitki Koruma Dergisi. 4(2):131-138.

Şengonca, Ç. (1979). "Beitrag zur Neuropteren fauna der Türkei". Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen. 28 (1): 10-15.